

سہر دہمی ٹہمیری باوہر داران

"عومہری گوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ)"

نووسینی:

د / علی محمد صلابی

وہرگیان:

جمیل قادر

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

سەردەھى ئەمىرى باوەرداران

" عومەرى كورى عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) "

نووسینی:

د / علی محمد صلابی

وەرگیپان:

جمیل قادر

پیداچوونەوہی:

لھون قادر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

پیناسی کتیب

ناوی کتیب: سهردهمی ئه میری باوهرداران " عومهری کوپی عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) "

بابهت: میژویی

نووسینی: د / علی محمد صلابی

وهرگیپران: جمیل قادر

پیداچوونهوهی: لهون قادر

تایپ: فهراهاد هوارمی

دیزاین: ابراهیم معروف

شوینی چاپ: دارالفکر- بیروت- لبنان

ژمارهی سپاردن (۱۱۶۶) ی سال (۲۰۰۹) ی وهزارهتی روشنبیری پیدراوه

پیشه کی

سویاس و ستایش هدر بۆ خواجه، سویاسی نه کهین و پشتی ده به ستین، و په نای پی ده گرین له خرابی دهر و کرده وه کائمان، هدر کهس خوا ریئوتی بکات نه وه گومرا نابیت و هدر که سیش گومرا بکات نه وه ریئومونی کهس فریای ناکه ویت، شایه تی نه ده دم که هیچ خواجه که نیه جگه له ﷻ و محمدیش (ﷺ) بنده و نیردراوی خواجه:

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا أَوْ قِبَائِنَ الَّذِينَ أُوْتُوا أَلْكَتَبَ يَرُدُّوكم بَعْدَ إِعْمَانِكُمْ كَفْرِينَ ﴿١٠٠﴾ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ، وَمَنْ يَعْتَصِمِ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ، وَلَا تَمُونُ، إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ آل عمران: (۱۰۰ - ۱۰۲).

﴿يَتَأْتِيهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَجِثَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً، وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ، وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ النساء: (۱). ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصَلِّحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ، وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ الاحزاب: (۷۰ - ۷۱).

خواجه گیان سویاس و ستایش بۆ تو بهوشیوهی که شیای گهوره بی و مهزنی و دهسه لاتی تو به، سویاس بۆ تو هه تاوه کو رازی نه بیت و پاش رازی بوویشته، پاشان نهم کتیبه به شیکه له کتیی "الدولة الاموية عوامل الازدهار و تداعیات الانهيار" و باس له سه رده می چاکسازی ده کات و تیایدا باس له زیان و زاستخوازی و کاره مهز نه کانی نوینگه ری (مجدد) به ناوبانگ "عمری کوری عبدالعزیز" له سه رده می وه لید و سوله بمانی و خه لیفایه تی عومه ر و به یعت و ریازی بۆ به ریوه بردنی ده ولته و گرنگیدانی به شورا و راویژ و سیاستی بۆ ره تکرده وه ی سته م و گیرانه وه ی مافه کان بۆ خاوه نه کانیان و له سه ر کارلا بردنی سه رجه م والیه سته مکاره کان و نه هیشتن و هه لگرتنی سته م له سه ر نه هلی ذیمه و مه والی و خه لکانی غهیره عه ره ب وه که وه ک خزمه تگوزار له کۆمه لگه دا کاریان ده کرد - نه هلی زعمه و به ریاکردنی دادگه ری و مامه لیه ی دادگه رانه ی له گه ل خه لکی سه مه ر قه ند. ههروه ها باس له نازادیه کان کردوه له ده ولته ته که یدا وه ک نازادی بیروباوه ر و نازادی سیاسی و تاکه که سی و نازادی بازرگانی و کاسبی کردن، ههروه ها باسی گرنگزین سیفه ته کانی کردوه وه ک ترسی زوری له پهروه دگار و پارانه وه و نزا و دونیانه ویستی و پارێزکاری و لیبوردیه ی و میهره بانی و نارامگری و دامه زراوی و یه کلا کردنه وه و دادگه ری و نزاکانی و گیرا

بوون نزاكاني له لايهين پهروه دگاره وه، پاشان باسم له روالته كاني نوينگهري لاي عومهرى كورې
 عبدالعزيز وهك شوراو راويز و پاراستى نامانتهى دهسلالات و حوكمرانى و دانانى جينشين و بريكار
 و زيندوو كردهوى بنه مای فرمان كرده به چاكه و قدهغه كردهنى خراپه و دادگهري و مدهرجه كاني
 كهسى نوينگهري - مجدّد - وهك نهوى كه ناسراييت به پاكي بيروباوهر و دروستى ريباز و خاوهنى
 ليكوليهنوه و موجههيد بيت نوينگهري به كهشى بواري فيكر و سلوك بگريتهوه و سوودى گشتگير
 بيت و همومان بگريتهوه، ههروهها باسم له گرنگى داني عومهرى كورې عبدالعزيز كردهوه به
 بيروباوهرې نههلى سوننهت و جماعت له بواري به كناهپرستي و نولوهيهت و ناو و
 سيفهته پيرزه كاني پهروه دگاردا، ههروهها باسم له چه مكي باوه رهيان به روزهى دوايى و مهسه له
 غهبيه كان كردهوه وهك باوه رهيان به سزا و پاداشتى ناو گور و زيندوو بوونهوه و ترازوو حهوز و
 پردى سيرات و بههشت و دوزه خ و بينى پهروه دگار له بههشتدا له لايهين باوه ردارانهوه و بانگهواز
 كردهنى بو دست گرتن به قورنان و سوننهت و ريبازى خهليفه كاني راشيدين و ههلوپيستي عومهر
 بهرامهر به هاوه لاني نهو ناكوكيهى كه له نيوانياندا رووى داوه و ههلوپيستي سهبارت به نالوبهيت،
 ههروهها باسم له مامهلهى له گهگن خهواريج و شيعه و قدهريه و نامازهى به ژيانى كومه لايهتى و
 گرنگيدان به منال و خيزان و ريبازى پهروه رده و فير كردنيان داوه وهك ديارى كردهنى كات و شته
 له پشه كان بو فير بوون و ههلبژاردنى ماموستا و پهروه رشياري باش و ديارى كردهنى پرؤگرامى
 زانستى و شيوازي پهروه رده و فير كردنيان و رهچاو كردهنى كارينگهري زانستى و ناكامه كاني
 له سهريان و كارينگهري بوونى عومهر به عبدالملكى كورې، ههروهها باسم له ژيانى عومهر
 كردهوه (ﷺ) له گهگن خهلكيدا و گرنگيدانى به چاكسازى كردهنى له كومه لگه دا و بيرخسته نهوى
 قيامت بو خهلكى و راست كرده نهوى چه مكه ههله كان و ره تكرده نهوى ده مارگيرى خياله كى و
 بهر زراگرتنى له خهلكى خاوهن فهزل و چاكه و دانهوى قهرزى قهرزاران و نازاد كردهنى ديله
 موسلمانه كان و دهولته مهند كردهنى ههزاران و دروو خسته نهويان له دست پان كرده نهوه و سوال
 كردهنى - دهروزه كردهنى - دابين كردهنى و پيدانى مارهي له بهيتومال و ههوله كاني بو نزيك كرده نهوى
 چينه كاني كومه لگه له رووى بژيوى و كومه لايه تيهوه و مامهله كردهنى له گهگن شاعيران و گرنگيدانى
 له راده به دهري به زانايان و به شدارى كارينگهري و چالاكانه يان له گه ليدا له پناو سه رختستى پرؤزهى
 چاكسازى و پشتگيرى و كومه كى و هاندانى بو بهر دهوام بوون له سه ر ريبازى نوينگهري و بهر دهوام

بوون له‌سەر ئامۆژگاری کردن و وه‌بیره‌ینه‌وه‌ی به‌رپر‌سیاریتی و ناماده‌بوونی خۆیان ده‌رپری بۆ له نه‌ستۆگرنتی سه‌رجه‌م پۆست و نه‌رکه ده‌وله‌تیه‌کان.

هه‌روه‌ها باسی له خۆیندنگه‌ زانسته‌یه‌کان له‌سه‌رده‌می عومه‌ر(ﷺ) ده‌وله‌تی نه‌مه‌ویدا کردووه وه‌ك خۆیندنگه‌ی شام و حه‌جاز و عه‌راق و مه‌سر و... هتد.

هه‌روه‌ها ناماژه‌م به‌ رێبازی شوینکه‌وتوان - تاییه‌ین - کردووه بۆ رافه‌ کردنی قورئانی په‌رۆز و ده‌وله‌کانیان بۆ خه‌زمه‌تکردنی سونه‌ت و رۆلتی عومه‌ری کورپی عبدالعزیز له‌ نووسینه‌وه‌یدا هه‌روه‌ها ناماژه‌م دا به‌ رێبازی ته‌زکیه‌ و پاکسازی لای شوین که‌وتوان کردووه و قوتابخانه‌ی حه‌سه‌نی به‌سری(ﷺ) وه‌ك غوونه‌ وه‌رگرتووه‌ باسم لێوه‌ کردووه و ناماژه‌م به‌ قوتابیه‌کانی داوه‌ وه‌ك نه‌بووبی سختیانی و مالیکی کورپی دینار و محم‌دی کورپی واسع و پاکیتی و بیه‌ری بوونی حه‌سه‌نی به‌سری له‌ ئه‌عتیزال و موعته‌زیله‌ بوونم. سه‌لماندووه‌ و باسم له‌ په‌په‌ه‌ندی حه‌سه‌نی به‌سری(ﷺ) به‌ عومه‌روه‌ه‌ کردووه و نه‌و نامانه‌م هه‌تاوه‌ که‌ بۆی نار‌دووه‌ که‌ تیا‌یدا باس له‌ سیفه‌ته‌کانی په‌شه‌وا‌ی دادگه‌ر نه‌کات له‌ دیدی خۆیه‌وه‌ و پاشان باسی هه‌لتۆیستی عومه‌ری کورپی عبدالعزیز و هۆکاره‌کانی هه‌لگرتنی گه‌مارۆی سه‌ر قوسته‌نتینه‌ و گرنگی‌دانی به‌ بانگه‌وازی هه‌مه‌لایه‌ن و دانانی یاسای ته‌فه‌ر‌و‌غ و یه‌ک‌لابوونه‌وه‌ی بانگه‌خ‌وا‌ز و زانایان بۆ بانگه‌وا‌ز و بلا‌و کردنه‌وه‌ی زانسته‌ و هاندانیان بۆ روون کردنه‌وه‌ی گرنگی بۆ نومه‌ت و رێنموونی کردنیان بۆ وه‌رگرتن و فیه‌ربوونی و نار‌دنی زانایانی خ‌وا‌ویست بۆ باکووری نه‌فریقا و شوینه‌کانی تر بۆ فیه‌رکرن و په‌روه‌رده‌ و فیه‌رکردنی خه‌لکی له‌سه‌ر قورئان و سونه‌ت و بانگه‌په‌شتکردنی پاشاکانی هه‌ند و شوینه‌کانی تر بۆ موسته‌مان بوون له‌ رپتی نار‌دنی نامه‌وه‌ بۆیان و هاندانی خه‌لکی غه‌یره‌ موسته‌مان بۆ موسته‌مان بوون.

هه‌روه‌ها باسیکه‌م تاییه‌ت کردووه‌ به‌ چاکسازیه‌ داراییه‌کان و سیاسه‌تی دانایانه‌ی له‌و بواره‌دا و سوور بوونی له‌سه‌ر چه‌سپاندنی به‌هاکانی راستی و دادگه‌ری و نه‌هه‌یشتنی سه‌تمه‌ و نامانجه‌کانی سیاسه‌تی نابوو‌ریم لای عومه‌ر(ﷺ) روونکردۆته‌وه‌ له‌سه‌ر له‌نوێ دابه‌شکردنه‌وه‌ی داها‌ت و سامان به‌ شیوه‌یه‌کی دادگه‌رانه‌و به‌دی هه‌ینانی گه‌شه‌پێدانی نابوو‌ری و خۆشگوزه‌رانی کۆمه‌لایه‌تی، هه‌روه‌ها ناماژه‌م به‌ به‌دییه‌تانی نه‌و نامانجه‌ داوه‌ وه‌ك دا‌یینه‌کردنی ژینگه‌ی گونجا‌و بۆ په‌ره‌پێدان و گه‌یانه‌وه‌ی مافه‌کان بۆ خ‌وا‌ه‌نه‌کانیان و ده‌سته‌ به‌رکردنی نازادی نابوو‌ری مه‌رجدار و په‌یره‌و‌کردنی سیاسه‌تیکی کشتوکالی نوێ که‌ رێگر بوو له‌ فروشتنی زه‌وی خه‌راج و گرنگی ده‌دا به‌ کشتیاران و باجیان

لهسەر سوک دهکات و هانی خه‌لکی ده‌دات بۆ چاکسازی و ئاوه‌دانی و زیندوو کردنه‌وه‌ی زه‌ویه مردوو فه‌رمۆشکراوه‌کان و ده‌سته‌به‌ر کردنی پرۆژه‌کانی ژێرخانی ئابووری.

هه‌روه‌ها باسی سیاسه‌تی گشتیم لای عومه‌ر (ع‌ک) کرده‌ وه‌ک خه‌رجیه‌کانی بۆ چاودێری کۆمه‌لایه‌تی و که‌مکردنه‌وه‌ی خه‌رجی بۆ کاروباره‌کانی ده‌ولت و وه‌ک برینیی ئیمتیازه تایه‌ته‌کانی خه‌لیفه و نه‌میره نه‌مویه‌کان و که‌مکردنه‌وه‌ی خه‌رجی ئیدارای و سه‌ربازی، هه‌روه‌ها باسی دادگا و دادوه‌ریم کردوو له‌سه‌رده‌می عومه‌ردا و هه‌ندێک له‌ بۆچوونه‌ فیه‌یه‌کانی وه‌ک بۆچوونی سه‌باره‌ت به‌و دیاریانه‌ی که‌ پێشکه‌ش به‌ والیی و کاربه‌ده‌ستان ده‌کری‌ت و هه‌له‌وه‌شانده‌وه‌ی حوکم و برپاره‌کان نه‌گه‌ر پێچه‌وانه‌ی ده‌قه شه‌ریعه‌کان بوو، جگه‌ له‌ چه‌ندین بۆ چوون و ئیجتیه‌ادی فیه‌یی و قه‌زایی تر، هه‌روه‌ها باس له‌ سیاسه‌تی ئیدارای و به‌ناوبانگترین والیه‌کانی و سووربوونی له‌سه‌ر هه‌لبژاردنی والیه‌کانی له‌ خه‌لکانی خواناس و چاکه‌کار و سه‌رپه‌رشتیکردنی راسته‌وخۆی بۆ کاروباره‌کانی ده‌ولت و توانا‌کانی له‌ بواری پلاندانان و رێکخه‌ستن و شیوازی خۆپاراستنی له‌ گه‌نده‌لی ئیدارای وه‌ک فراوانکردنی نازوقه‌ و موچه‌ی کاربه‌ده‌سته‌کانی و سووربوونی له‌سه‌ر پاراستنی خه‌لکی له‌ درۆ و وه‌رنه‌گرتنی دیاری و و خه‌لات و نه‌هی کردنی له‌ زیاده‌په‌وه‌ی و ده‌ستلاوی و رێنه‌دان به‌ بازرگانی کردنی کاربه‌ده‌ست و والیه‌کان و کردنه‌وه‌ی که‌ناله‌کانی په‌یوه‌ندی نێوان هاو‌لاتیان و کاربه‌ده‌ستان و لێرسینه‌وه‌ی له‌ کاربه‌ده‌ستانی پێش خۆی - نه‌وانه‌ی که‌ سه‌رپه‌رشتی به‌یتومالیان ده‌کرد -.

هه‌روه‌ها باس له‌ چه‌مکی مه‌رکه‌زی بوون و لامه‌رکه‌زی بوون له‌ ئیداره‌ی عومه‌ری کوری عبدالعزیزدا و گرنگیدانی به‌بنه‌مای مرونه‌ت و نه‌رمی نواندن و سووده‌رگرتن له‌ کات بۆ خه‌مه‌تی ده‌ولت و هاو‌لاتیان و موماره‌سه‌ کردنی بنه‌مای دابه‌شکردنی کار له‌ روه‌ی ئیداریه‌وه‌ کردوو و جه‌ختم له‌سه‌ر روه‌نکردنه‌وه‌ی پالنه‌ره‌کانی عومه‌ری کوری عبدالعزیز کردۆته‌وه‌ له‌ چاکسازی و نوێگه‌ریه‌ دارایی و سیاسه‌ته‌ و ئیداریه‌کانیدا... هتد.

ئاماژه‌شم داوه‌ به‌ سووربوونی له‌سه‌ر جیه‌جیی کردنی حوکمه‌کانی شه‌ریعه‌ت له‌ ده‌ولت و ئومه‌ت و کۆمه‌لگه‌ و تاکه‌کاندا و ناسه‌واره‌کانی ده‌ستگرتن به‌ قورئانی پی‌رۆز و سونه‌تی پاکی پیغه‌مبه‌ر (ع‌ک) و رێبازی خه‌لیفه‌کانی راشیدین له‌ ده‌ولته‌که‌یدا خه‌ستۆته‌ روه‌، له‌ ته‌مکین و پایه‌دار بوون و هیمنی و ناسایش و سه‌رکه‌وتن و سه‌روه‌ری و شه‌رف و به‌ پیتی ژیان و خۆشبوونی، پاشان

له رۆژه كانی كۆتایی ژایانی نهم موسلیح و ریفۆر محوازه مهزندها له گهلهیدا ژیاوم ههتاوه كو كۆچی دوایی خوای گهوره رهحهت و میهره بانی خۆی بهسهردا بباریتیت.

بئ گومان دهركهوتنی عومهری كورپی عبدالعزیز لهو قۆناغه میژوویه ناسكهی میژووی ئومهتدا و ههولدانای زۆری بۆ گهیرانهوهی حوكم كردن بهشهریعت و خهلافهتی راشیدین و پابهنده به قورئان و سونهتهوه دیاردهیهکی ناوازه و دهگمهنه و بهلگه یه لهسهر توانای ئیسلام بۆ گهیرانهوه بۆ رابهرایهتی كردنی ژایانی سیاسی و یاسادانان و شارستانی و دارشتهوهی به جۆریك كه بگۆنیتیت لهگهڵ بنهماسهره كیه كان دا^۱.

بئگومان خهلافهتی عومهری كورپی عبدالعزیز بهلگهیهکی میژوویه بهسهر ئهو كهسهی كه بهردهوام نهم وتهیه دووباره دهكاتهوه كه دهلی: ئهو دهولهتهی كه لهسهر شهریعتی ئیسلام دامهزاریتیت ههمیشه رووبهرووی كیشه و گرفت دهیتهوه و نهگهری رووخان و ههرهسهینانی ههیه له ههموو ئان و ساتیكدا، و نهوه دهولهتهش تهنها خهویكه و نایهته دی، بهلام میژوو تهحهداي ئهوانه دهكات و بیان دهلیت: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (البقره: ۱۱۱).

ههروهاسهر كردهی خواناس نوره دین زهنگی كۆچكردوو له سالی ۵۶۸ ك لهسهر ریزیازی عومهری كورپی عبدالعزیز دهروشت و وهك نموونهیهك لینی دهروانی و شوین پتی ههلهدگرت و ههوله چاكسازبخوازه كانیشی بهرهمی خۆی ههبوو و رۆلی ههبوو له ههستانهوه و گهیرانهوهی هۆشیاری بۆی و سهر كهوتنی بهسهر دوژمنه خاچهرسته كانیدا و توانی بهیتوله قدیسی لهسهر دهستی قوتابیه كهی - سهر كردهی مهزن و قارهمان سهرلاحه دینی نهیویی - پاك بكاتهوه خوای گهوره نمونهی لهم سهردهمه دا زیاد بكات، چاكسازیش بهو شیوهیهی كه موسلمانانی راستگۆ لئ ی تی دهگه نك بهو شیوهیهی كه دوژمنانی ئیسلام رهواجی پئ دهدهن - نامانجی سهره کی ناردنی پیغه مبهرا نه بۆ خهلك شوعهیب پیغه مبهرا (ﷺ) به هۆزه كهی وت كه نوقم بوو بوون له گومرایی و گهندهلی بیروباوهر و ههلس و كهوتدا: ﴿قَالَ يَقُولُونَ أَنَّهُ يَشْرَأُ بِنَتْنٍ عَلَى بَيْنَتٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَمْلِكُمْ إِنَّمَا أَنْتُمْ كُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾ (مرد: ۸۸). واته: شوعهیب ووتی: ئهی قوم و خزمه كام ههوا تم بهدنی نه گهر منتان

۱ - في التاصيل الاسلامي للتاريخ . د. عماد الدين خليل ل ۶۲.

بینی و بۆتاندهر كهوت كهله سهر بهر نامه به كی رینگ رۆیشتم له لایهن پهروه ز د گارمه وه وههر له لایهن خوشیه وه رزق و رۆزی جوان و باشی داومه تی، منیش نامه ویت قهده غه ی شقی شتیكتان لیکهم، كه چی خۆم وهك ئیوه نه كه م (چی به ئیوه بگه به نم خۆم له پینشدا نهجامی نه ده م) من هیچم ناویت ته نها چاكساز ی نه بیت به گویره ی توانام، رینكخستی كارم به ده ستی كس نییه به ده ستی خوانه بیت، پشت و په نام هه ربه و به ستوره و هه ر بۆلای ئه ویش نه گه ریمه وه.

عومه ریش (ﷺ) هه ستا به نهركی چاكساز ی كردن له كار و باره كانی مرۆفدا - باش (مصلیح) و چاكساز ی گه وه ی مرۆفایه تی محمد (ﷺ) - و له سه ر رینازی پیغه مبه ری خواو (ﷺ) و خه لیفه كانی راشیدین و زانایانی خواو یستی ئومه ت. ئومه تیش نه مرۆ زۆر پۆیستی به شاره زا بوون له رینمای خه لكانی موسلیح و چاكساز یخواز هه یه هه ر له پیغه مبه ری خواوه (ﷺ) هه تا وه كو نوینگه ر و پیاو چاك و چاكساز ی خوازانی تر، به و پینه ی كه تووشی دوا كه و تن و سه ر گهردانی و لیك ترازان و لاوازی و چۆك ددان بوون. بینگومان بزواتی میژوی ئیسلامی رینموونیمان ده كات بۆ هۆكاره كانی هه ستانه وه و هۆكاره كانی سه ر كهوتنیش زۆرن له وانه پاکی بیروباوه ر و دانانی پرۆگرام و حوكم كردن به شه رع ی خوا ی له ده ولته تدا و، بوونی سه ر كرده ی تی خواو یست كه به نوری خوا له مه سه له كان ده روانی و توانای مامه له كردنی له گه ل سونه ت و یاسا كانی خوا له بواری پهروه ده كردنی ئومه ت و بنیاتان و پروخانی ده ولته تان و په ی بردنی به كیشه و نه خوشی كۆمه لگه كان و قوناغه كانیان و نه ییه كانی میژوو و پلانه كانی دوزمنان له خاچه رست و جوله كه و بی باوه ر و كۆمه له باطنی و بیده چه كان و، مامه له كردن له گه ل هه ر هۆكار یكدا به و شیوه ی كه شیاو یه تی، بۆ ئه و نه مه سه له كانی بوژانه وه و هه ستانه وه و پرۆژه كانی بوژانه وه ی درۆ خایه ن به یه كدا چوون و تیگه شتن لێ له توانای هه مو كه سێكدا نه مه گه ر كه سێك به باشی له قورئان و سونه ت گه شتی و په یوه ست و پابه ند بیت به و تیگه شته ی راشیدینه وه كه له پینشانی به رپه روه بو مان ماوه ته وه و تایه تمه ندی و روخسار هۆی سه ره ه لدان و نه مانی بزانی و سود له میژوی ئیسلامی و نه زمونه كانی بوژانه وه و هر گری و دلنیا بی و له وه ی كه نه م ئومه ته هه ر گیز پینشهنگی له ده ست نه داوه و هه تا وه كو وه فادار بیت بۆ خواوه پیغه مبه ره كه ی (ﷺ) و بشزانی و شكسته سه ربازیه كان كاتی و تیپه ر ده بی، به لام شكسته رۆشنیری به كان برینیکی كوشنده یه و رۆشنیری راست و دروست مرۆفی موسلمان و خیرانی موسلمان و كۆمه لگه ی موسلمان پیده گه یه نیت

نه گهر له سهر بناغهي قورئان و سوننهت و رينمايي خهليفه كاني راشيدين و نهو كه سانه بيت كه له سهر رينمايي نهوان دهرون. بينگومان نهوه مهزني بونيادي شارستاني راست و دروست بووه كه تا نه مړو نيسلامي پاراستوه پاش كومه كي و پاراستني خوايي.

بينگومان ژياننامه ي عومهر ي كور ي عبدالعزيز ناشامان ده كات به حه قيقه تي چه مك و وشه ي چاكسازي بهو شيويه ي كه زاناياني چاكساز - موسلح - ليني تي گه شتوون و پراكتيزه يان كرده وه، نهك تيگه شتني رورژناويي هاو چه رخ كه دزه ي كرده وه هزري ههندي له بيرياره سياسي لاساي كهره وه كاني رورژناوا به رهواو ناروايه وه به جورنيك كه له هزري ههندي له روله كاغماندا واچه سپويه كه شورش گشتگير تر و فراوانتر و قولتزه له چاكسازي كه له رورژناوا دا هاو واتايه له گهن گورانكاري هيواش دا كه به شيويه كي پله بندي رووده دات به بي توندوتيزي له كاتيكا كه شورش به لاي نهوانه وه كوده تابه كي ريشه ي توند و كتوپر و بي پيشه كي و پله وه بنديه، ليره شه وه نه يان زانيوه كه چاكسازي به بي تيگه شتني قورئاني دروست مانايه كي فراوانتر و گشتگير تر و گهوره تري هه يه له شورش و هميشه بارودوخ به رهو باشتر و تمواتر ده بات، به لام شورش له وان هيه له باشه وه به رهو خراب بچيت و به گوريني ده سه لاتي ك به ده سه لاتي ك و فه رمانره وايه ك به فه رمانره وايه ك كوتايي ديت.

دياره عومهر ي كور ي عبدالعزيز نمونه يه كي چاكسازيه بو كه سيك كه نه يه ويت له سهر رينمايي بيغه مبهري خوا (عليه السلام) و خهليفه كاني راشيدين ههنگاو ههنگريت، عومهر يش (عليه السلام) دل سوز بوو بو په روره دگار له پرؤسه ي چاكسازي داو خواي گورهش بووه پشتيواني و زماني خهلكي والا كرد بو ستايش و باش باسكردني، شاعري ليني نه حمد ره فبق نهله هدهوي نه لي:

فاذا احب الله باطن عبده ظهرت عليه مواهب الفتح

واذا صفت لله نية مصلح مال العباد عليه بالروح

داوا له په روره دگاري مهزن نه كم كه نه مكاره م تنهها له بهر ره زامهندي خو ي بوو بيت و دل سوزانه ليم ورده گريت و سود و كهلكي هه بيت بو بنده كاني و پاداشتي خو م و نهو برايانه م بداته وه كه يارمه تيان دام بو به چاپ گه ياندي به فهزل و ميه ره باني خو ي، تكا له هه موو موسلمانتيكيش ده كم كه نه م كنيه ي بهر چاو ده كه ويت كه هه رورو بنده ي هه ژار و ناتاج به ليورده ي و ليخوشبون و ميه ره باني و ره زامهندي په روره دگار - نووسه ر و وه رگير - بي بهش

نه کات له نزا کانی: ﴿ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴾ (النمل: ۱۹).
 خورای گهوره نه فهدرمویت: ﴿ مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ (فاطر: ۲).
 ههزاران دروود و سلاو بوسه گيانی پاکی پیغمبهری خوار (ﷺ) و یار یاره رانی ههتاوه کو روژی دوايي.

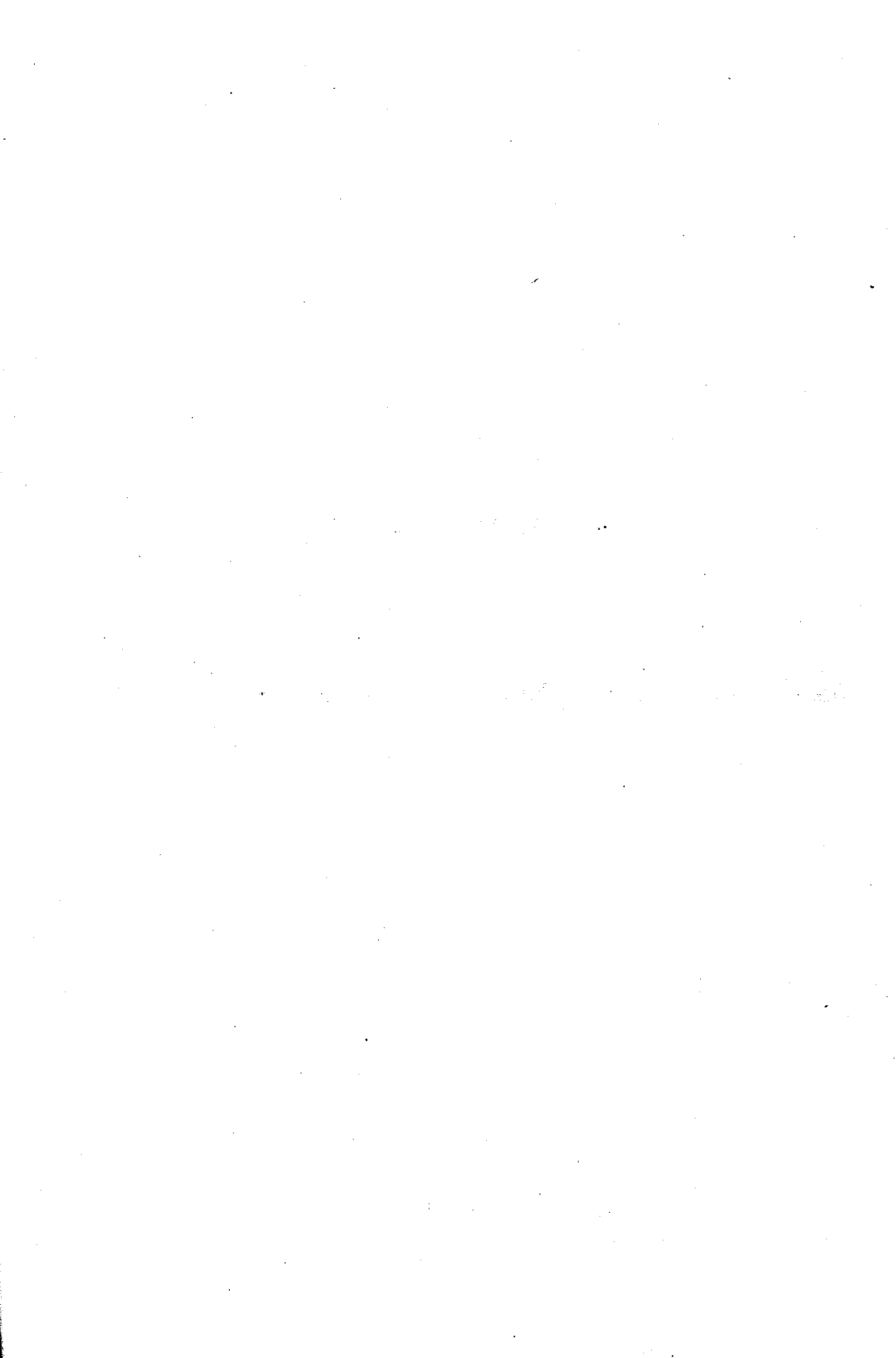
﴿... وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾
 " وَصَلِّ اللَّهُمَّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ "

خوشک و برايانی خوينهري بهريز: نووسهري نه م کتييه خووشحاله به گهشتي تيبنيه کانتان سه بارهت به م کتييه و کتييه کاني تري له ري خانهي چاپهوه، داواي نزا ي پاشمله شان لي ده کات بو دلسوزي و پيکان و دروستي کاره کاني و دريژه دان به کارواني خرمه تکردني ميژروي نوومه ته که مان.

ناونيشاني دانهر: Email: abumohamed۲@maktoon.com

باسی یه کهم

له له دایک بوونییه وه هه تاوه کو بوونی به خه لیفه

یه‌که‌م: ناو و نازناو شوهرت و بنه‌ماله‌ی:

عومهری کوری عبدالعزیز کوری مه‌روان ی کوری حه‌که‌می کوری ابی العاص ی کوری نومیه‌ی کوری عبدشهمس کوری عبدمناف، پتسه‌وا و زانای خواویست و دونیا نه‌ویست و تیکۆشهر، گه‌وره و نه‌میری راسته‌قینه‌ی باوه‌رداران باوکی حه‌فصی قوره‌بشی نه‌مه‌وی مه‌ده‌نی پاشان میسری خه‌لیفه‌ی راشید و دونیا نه‌ویست سه‌ر شکاری به‌نی نومیه‌یه^۱، یه‌کیک بوو له زانا موجته‌هید و خه‌لیفه راشیده‌کان^۲، زۆر ره‌وشت جوان و زیر و چاکه‌کار بوو، سیاستی باش و داد گه‌رانه بوو، خاوه‌ن زانستیکی زۆر و تیگه‌شتنیکی قول بوو، زیره‌ک و تیگه‌شتوو و خواپه‌رست و گه‌راوه و خواویست بوو، دوور بوو له خوشگوزهرانی و رابواردن و حه‌زکردن له خه‌لیفایه‌تی، حه‌ق گۆو و راسته‌وه بوو هه‌ر چهند هاوکاری که‌م و نه‌میری سته‌کاری زۆری له ده‌ور بوو که بیژار بوون له حه‌ق‌خوازی و دونیا نه‌ویستی و که‌م‌کردنه‌وه‌ی به‌خشین و موچه‌کانیان و لیسه‌ندنه‌وه‌ی زۆرینک له‌وشتانه‌ی که له ده‌ستیاندا بوو و به‌ناره‌وا ده‌ستیان به‌سه‌ردا گرتبوو، بۆیه له مه‌لاسه‌دا بوون بۆی هه‌تاوه‌کو ژه‌هر خواردیان کرد و شه‌هیدی و خوشبه‌ختی ده‌سکه‌وت و لای زانایانیش به‌یه‌کیک له خه‌لیفه‌کانی راشیدین و زانایانی کارا داده‌نریت^۳، و که‌سیکی زمانپاراو و ره‌وانیبژ بوو ره‌جه‌تی خوی لی بیت^۴.

۱- باوکی: عه‌بدولعه‌زیزی کوری مه‌روانی کوری حه‌که‌مه، یه‌کیکه له باشترین نه‌مه‌ره‌کانی به‌نی نومیه‌یه، که‌سیکی نازاو به‌خشنده بوو، بۆماوه‌ی زیاتر له بیست سال نه‌میری میسر بوو، خواناسی و پاکیشی له‌وه‌دا ده‌ر نه‌که‌ویت که کاتیک ویستی هاوسه‌رگیری بکات به‌سه‌ره‌رشتیاره‌که‌ی وت: چوار سه‌د دینارم له پاکترین پاره‌ی خۆم بۆ بیتنه، چونکه من نه‌مه‌وی خوازیبئی له بنه‌ماله‌یه‌کی خواناس بکه‌م^۵.

۱- سیر أعلام النبلاء (۵ / ۱۴۴).

۲- هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۱۱۴).

۳- هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۱۵۰).

۴- هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۱۳۶).

۵- الطبقات الکبری (۵ / ۳۳۱)، الجوانب التربویة فی حیاة الخلیفة عمر بن عبدالعزیز، هانی عمر، ل: ۱۱۰.

پاشان دایکی عاصمی کچی عاصمی کوری عومهری کوری خهتابی خوازیتی کرد که کوره‌زای نهمیری باوه‌رداران عومهری کوری خهتاب بوو، نهلین ناوی لیلی بووه^۱، دیاره نهم هواسهر گیریش رووی نه‌ده‌دا نه‌گهر بنهمالنه‌ی خهتاب له چاکی و ره‌وشبه‌رزی دلنیا‌نه‌بوونایه، چونکه نهو له لاویتی دا ره‌وشت به‌رز و زانستخواز بوو و گرنگی به فهرموده‌ی پیغهمبه‌ری خوا(ﷺ) ده‌دا و له خزمهت نه‌بو هوره‌یره(ﷺ) و هاوه‌لانی تر دا داده‌نیشت و فهرموده‌ی لی وهرده‌گرتن، نهم گرنگیدانه‌شی به فهرموده‌ی به‌رده‌وام بوو پاش بوونی به والی میسر، نهوه بوو داوای له کثیری کوری مرّه له شام دا کرد که نهو فهرمودانه‌ی بو بنییرت که له پیغهمبه‌ری خوا(ﷺ) بیستوویه‌تی جگه له و فهرمودانه‌ی که له رتی نه‌بو هوره‌یره‌وه گیردراونته‌وه، چونکه نهوانه‌ی لا‌بوو^۲.

هه‌روه‌ها باوکی عومهری کوری عه‌بدولعه‌زیز خاوه‌ن ده‌روونیک‌ی تامه‌زرۆی کاری مه‌زن بوو چ پیش بوونی به والی له میسر‌دا یان پاشی، نهوه بوو کاتی چووه میسره‌وه له تمه‌نی لاویدا ناره‌زرووی ده‌کرد و ناواتی نهوه بوو که بییت به‌والی و نهو ناواته‌شی هاته‌دی^۳، پاشان هه‌زی له به‌خشین بوو و بوویه یه‌کیک له به‌خشنده‌ترین والیه‌کانی به‌نی ئومه‌یه^۴ و هه‌زار مه‌نجه‌ل به‌ده‌وری مالنه‌که‌یدا داده‌نرا و سه‌د مه‌نجه‌ل خواردنی به‌پشتی ولاخدا ده‌نارد بو تیره و هۆزه‌جیا‌جیا‌کان^۵، هه‌روه‌ها له به‌خشنده‌ییدا نه‌یوت: نه‌گهر که‌سیک بو‌رم بی بدات چاکه‌ی له‌گه‌لدا بکه‌م نهوه ده‌ستی نهو به‌لای منه‌وه له ده‌ستی من لای نهو به‌لامه‌وه به‌ریزتره^۶، میژوو نووسانیش ستایشی زۆریان کردووه به‌هۆی به‌خشنده‌ییه‌وه نهم به‌خشنده‌ییه‌شی له باوه‌ری به‌هیزیه‌وه بوو به‌وه‌ی که خوای گه‌وره قه‌ره‌بووی ده‌کاته‌وه و نه‌یوت: سه‌یره باوه‌ردارنیک باوه‌ری واییت که خوای گه‌وره رۆزی ده‌دات و قه‌ره‌بووی ده‌کاته‌وه چۆن پاره و سامانه‌که‌ی له پاداشتی مه‌زن و ستایشی په‌روه‌دگار بی به‌ش ده‌کات، هه‌روه‌ها

۱ - عبدالعزیز بن مروان و سیره و اثره فی أحداث العصر الأموي، ل: ۵۸.

۲ - سیر أعلام النبلاء (۴ / ۴۷).

۳ - الولاة و کتاب القضاة للکندي، ل: ۴۵.

۴ - معجز الاسلام، خالد محمد خالد، ل: ۵۵.

۵ - الخطط للمقرمزي (۱ / ۲۱)، بدائع الذهور (۱ / ۲۸).

۶ - عبدالعزیز بن مروان، ل: ۵۵.

زۆر له خواترس بوو نهمهش له كاتى سهرمه مرگيدا بهدى ده كهين كه نه يوت: خۆزگه من هه
نه بوايم، ههزم ده كرد ئاو بوايم ياخود گيايه كى خاكى حجاز بوايم^۱.

۲- داىكى: داىكى عاصمى كچى عاصمى كورى عمرى كورى خهتاب، و كه كچى، عاصمى
كورى عومهرى كورى خهتابى زانا و جواميز نه بوو عومهرى قورهيشى عهدهوى، بوو له
سهردهمى پتفه مهربى خوا (ﷺ) له داىك برهه و له باوكيهوه فهرموودهى گپراوه تهوه،
دايكشى جهميله كچى ثابتى كورى نهى نه قلهمى نه ساريه، بالا بهرز و خاوه ن لهش و
لار بوو يه كيك بوو له كهسه جواميز و ديندار و چاكه كان و ره وانبيژ و زمانباراو و شاعير
بوو، با پيرهى خهليفه عومهرى كورى عهدهمى بوو له داىكيهوه له سالى حهفتاي
كوچيدا كوچى دواى كرد و نين عومهرى براشى نهم هونراوهى به سهردا هونيهوه:

فليت المنايا كنّ خلفن عاصماً فعشنا جميعاً اودهبنا بنا معاً^۲

واته: خۆزگه مهرگ بواى به عاصم دهده و نهدهمرد و پتكهوه ده ژباين ياخود پتكهوه

دهمردين.

نه كيشى - دايره شى - له سهرى داىكيهوه نهوه ههلوسته يه كى مهزنى له گهله عومهرى كورى
خهتابدا هه بوو، له عبداللای كورى زوبيره وه له نه سهله مهوه له باوكيهوه له نه سهله مى باپيره وه
نه لى: له كاتيكدا كه من و عومهرى كورى خهتاب شهويكيان پاسه وانيمان ده كرد له مهدينه دا
عومهر (ﷺ) ماندوو بوو و له نيوهى شهودا پالى دا بهديواريكوه، لهو كاته دا گويمان له ژنيك بوو
كه به كچه كهى دهوت: كچم ههسته ئاو بكه ره ئاو نهو ماسته وه، كچه كمش وتى: نهى نازانى نه مرۆ
نه ميري باوه رداران چى وت؟ وتى: چى وت كچم؟ وتى: كه سيكى نارد بوو بانگهواز بكات كه
نابيت ئاو بكرتته ماسته وه، داىكه كمش وتى: ههسته كچم ئاوى تيكه، چونكه تو له شوپتيكدايت
عومهر و بانگهواز كه ره كهى ناتيين، كچه كمش وتى: دايه سوپند خوا هه رگيز له ناوخه لكيدا به
گوئى ناكهم و له پاشمله سه ريچى بكهم، عومهر يش گوئى له م قسانه بوو، وتى: نهى نه سهله م نهم
ماله ديارى بكه، پاشان دريژهى به پاسه وانيه كهى دا، كاتى رۆژ بوويه وه فهرمووى: نهى نه سهله م پرۆ
بو نهو ماله بزانه نهو دوو نافرته كين؟ نه لى منيش چووم و بيينم كچه كه بيوه ژنه و ميردى نيه و

۱ - هه مان سه رچاوه، ل: ۵۶ له البدايه و النهايه وة.

۲ - سير اعلام النبلاء (۴ / ۹۷).

دایکیشی بهه‌مان شیوه پیای نیه، پاشان گه‌رامه‌وه و عومهرم ناگادار کرده‌وه، پاشان عومهر کوره‌کانی بانگ کرد و فهرمووی: کیتان پتویستی به ژن هه‌یه بۆی بخوازم.

عاصم وتی: من هاوسهرم نیه، عومهریش (ﷺ) ناردی به‌دوای کچه‌که‌دا و خوازینی کرد و نه‌ویش له عاصم کچیکی بوو نه‌و کچمش عومهری کوری عبدالعزیزی بوو، واته دایکی عومهر بوو.^۱

شایانی باسه که عومهری کوری خه‌تتاب (ﷺ) شه‌ویکیان خه‌ویکی بینی و نه‌یوت، هاوار به مالئم کاتیک که نه‌و کوره‌خاوه‌ن نیشانه‌یمه‌م پری ده‌کات له دادگه‌ری دوای نه‌وه‌ی که پر ده‌کریت له ستم^۲؟ عه‌بدوللای کوری عومهریش نه‌یوت به‌مه‌الهی خه‌تتاب کاتی بینیان بیلالی کوری عه‌بدوللای نیشانه‌یه‌ک به‌ده‌م و چاویه‌ویه وایان زانی که که‌سی مژده پندراوه هه‌تا نه‌و کاته‌ی که خوای گه‌وره عه‌موری کوری عبدالعزیزی نارد^۳.

۳- له دایک بوون و شوینی. له دایک بوونی: ۶۱ ی کۆچی، مه‌دینه: میژوو نووسان جیاوازن سه‌بارت به سالی له دایک بوونی و رای به‌هیز نه‌ویه که‌له سالی ۶۱ ی کۆچی بووه، نه‌مه رای زۆرینه‌ی میژوو نووسانه و پشتگیری نه‌وه. رایبه ده‌کات که ده‌لی له چل سالی دا کۆچی دوایی کردووه، چونکه له سالی ۱۰۱ کۆچی، کۆچی دوایی کرد^۴، هه‌ندی سه‌رچاوه‌ش باس له‌وه ده‌که‌ن که له میسر دا له دایک بووه، به‌لام نه‌م رایبه لاوازه، چونکه عه‌بدولعه‌زیز کوری مه‌روانی کوری حه‌که‌می باوکی له سالی شه‌ست و پینج دا بوو به‌والی میسر دوای نه‌وه‌ی که مه‌روانی کوری حه‌که‌م ده‌ستی به‌سه‌ردا گرت و له ده‌ستی کار به‌ده‌ستی عه‌بدوللای کوری زوبه‌یری سه‌نده‌وه، و عه‌بدولعه‌زیزی کوری کرده‌والی تیایدا و نه‌یستراوه عه‌بدولعه‌زیز کوری مه‌روان پینش نه‌وه له میسر دا نیشه‌جی بوو بیت، به‌لکو نه‌و و کورانی

۱ - سیره عمر لابن الحکم، ل ۱۹ - ۲۰، سیره عمر لابن الحزمیه، ل: ۱۰.

۲ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۱۲۲).

۳ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۱۲۲).

۴ - البداية والنهاية (۱۲ / ۶۷۶).

مهروان نيشته جي ى مهدينه بوون^۱، زههه بيش راى وايه كه له سه رده مى يه زيدا له مهدينه له
دايك بووه^۲.

۴- دياريكراو يان سه رشكاوى بهنى نوممه يسه: عومهرى كورى عه بولعه زيز (ﷺ) نازناوى
دياريكراوى ليترا بوو، و پيتان دهوت ديارى كراوى نهوى مهروان، نهمش له وه وه هاتوه
كاتيك كه عومهرى كورى عبدالعزيز منال بوو، چوو بووه تهويله كهى باوكيه وه له كاتيكدا
كه والى ميسر بوو يو بينى نه سپ، بهلام نه سپيك لتي داو دهه و چاويان سه رى بريندار كرد
و باوكيشى له كاتيكدا خويى دهه و چاوى ده سري نه يوت: نه گهر تو دياريكراوى نه وهى
نوممه يه بيت نه وه خوشه ختيت^۳.

كاتى الأصبغ ى برايشى نه مهى بينى وتى: الله اكبرا نهمه دياريكراوى نه وهى مهروانه كه ده پيتيه
گهروه و كاربه دهست، عومهرى كورى خه تبايش (ﷺ) نه يفهرموو: له نه وهى مندا كوريتك ده بيت
كه دهه و چاوى دياريكراوه و زهوى پر ده كات له داد گهرى^۴.
ههروه ها عومهرى فاروق (ﷺ) خه ويكى بينو و كه ناماژهى به وه ده كرد، خه لكانيكى زورى
تريش نهو خه وه يان بينوو و نهم مه سه له يه ناويانگ ى ده ر كرد بوو، بهلگهش له سه ر نهمه نهو
قه سه يه باوكيه تى كاتيك كه دهه و چاوى بريندار بوو، ههروه ها وتهى برا كه شى كاتيك له هه مان
شتى بينى، نه وه بوو هه ر دو كيان گه شين بوون به وهى كه نهم نهو دياريكراوه بيت كه زهوى پر
ده كات له داد گهرى^۵.

۵- خوشك و براكانى: عبدالعزيز كورى مهروان ى باوكى عومهر (ﷺ) ده كورى هه بوو
نه وانيش: نه بو به كر و محمد و عاصم بوون، كه داكيان ليلى ى كچى عاصمى كورى
عومهرى كورى خه تابه، له غه يرى نهم نافرته شش كورى ترى هه بوو كه نه وانيش:

۱ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۵۴).

۲ - تذكرة الحافظ (۱ / ۱۱۸ - ۱۲۰).

۳ - البداية و النهاية، له فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۲۰).

۴ - المعارف لابن قتيبة، ل: ۳۶۲.

۵ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۲۰) د. محمد شقير.

الأصغر و سهل و سهيل و أم الحكم و زبان و أم البنين بون^١، عاصميش بوو به شورته
 بو دايكي كه ليلي ي كچي عاصم ي كوري عومهرى كوري خهتابه و به ام عاصم - دايكي
 عاصمى - ناسرا بو^٢.

عومهرى كورى عبدالعزيز (رضي الله عنه) چوارده كورى هه بوو: عبدالملك و عبدالعزيز و عبدالله و
 ابراهيم و نيسحاق و يعقوب و بكر و الوليد و موسى و عاصم و يزيد و زبان و عبدالله^٣، له گه
 سى كچدا كه نموانيش امينه و ام عمار و ام عبدالله بون.

رپوايمه كانيش جياوازن سهبارته به ژماره ي كور و كچه كانى عومهرى كورى عبدالعزيز و
 هندی رپوايمه ده لئين چوارده كور بون وهك نين قتيبه ده لى: هندی رپوايمه تيريش باس له
 دوازه كور و شمش كچ ده كات وهك ابن الجوزى ده لى^٤، بهلام نهوى كه هه مووان له سهرى
 كوكن نهويه كه دوازه كورى هه بووه، كاتى كوچى دوايشى كرد عومهرى كورى
 عبدالعزيز (رضي الله عنه) پاره يه كى كمى بو مناله كانى جى هيشته و نه لئين كوره كانى تنها نوزده دره هميان
 بهر كه وتوووه نمه له كاتيكدا كه كوراني هشام ي كورى عبدالملك يهك مليونيان بهر كه وتبوو، بهلام
 دواى چهند سالتيك يه كيك له كوره كانى عمر كورى عبدالعزيز له رورژيكدا بارى سهده نه سبى له
 پناو خوادا ده به خشى و هندی كه شيش يه كى له كوراني هشاميان بينى بوو كه خه لك خيريان پى
 ده كرد!^٥، دهسا پاك و بينگمردى بو پهروهردگارى جيهانيان...

٦- هواسم و خيرانه كانى: عومهر له مهدينه دا پهروه رده بوو و خوړه وشتى نهوانى وهر گرت و
 كاريگمري زانايانى له سمر بوو و له سه رده ستى نهوان زانستى وهر گرت و به رده وام له
 خزمته به سالاجوه كانياندا بوو و خوى له لاوانيان به دوور ده گرت، و بهو جوړه ناسرا بوو
 له مهدينه دا، كاتى باوكى كوچى دوايى كرد مامى واته: عبدالملك ي كورى مهروان پيشه وای
 باوه رداران بردى و تيكه لى مناله كانى خوى كرد و پيش زور به يانى ده خست و فاتيمه ي

١ - المعارف لابن قتيبة، ل: ٣٦٢.

٢ - فقه عمر بن عبدالعزيز (١ / ٢٢).

٣ - هه مان سه رچاوه (١ / ٢٣).

٤ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي، ل: ٣٣٨، فقه عمر بن عبدالعزيز (١ / ٢٤).

٥ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي، ل: ٣٣٨.

کچی عبدالملک ی لیّ ماره کرد^۱، که نافرہ تیکی چاکہ خواز بوو کاریگری عومہری کوری عبدالعزیزی له سہر بوو پاداشتی خوی له خوشیہ کانی دنیا به لاره گرنگر بوو، وهک شاعر دہر بارہی نہیوت:

بنت الخلیفة و الخلیفة جدھا أخت الخلائف و الخلیفة زوجها

مانای نهم دیرہ شیعرهش نہوہیہ کہ نہو کچی خہلیفہ عبدالملک مہروان و خہلیفہ مہروانی کوری حہ کہ میس باپیریہ تی و خوشکی خہلیفہ ولیدی کوری عبدالملک و سولہ یمانی کوری عبدالملک و یزیدی کوری عبدالملک و ہشامی کوری عبدالملک و میزده کہشی خہلیفہی عومہری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ)، تہنانت و تراوہ: تا سہر دہمی نیمہ ہیچ نافرہ تیک ی بہو شیوہ نہناسراوہ^۲، ہر وہا عمری کوری عبدالعزیز له فاتیمہ نیسحاق و یہ عقوب و موسای بووہ له ام عوسمانی کچی شوعیبی کوری زہیبانیس، نیراہیم ی بووہ و له له میسی کچی عملی کوری الحاریسش عبداللہ و بہ کر و ام عہمار ی بووہ، له ام ولدیش: عبدالملک ولید و عاصم و یزید عہ بدولتلا و عہ بدولعزیز و زہیبان و نہمینہ و ام عہ بدولتلا ی بووہ^۳.

۷- شیوہ و لہش و لاری: عومہری کوری عہ بدولعزیز نہ سمہریکی دہم و چاوناسک بوو، جہستہی لاواز و ریشی جوان بوو، چاوی چوو بوو بہ قولدا و تہویتی ناسہواری لیدانی نہسپی پتوہ بوو و خہتیکی سپی تی کہوتبوو^۴، ہر وہا نہلین: پتاویکی سپی دہم چاو بچوکی جوان و لاواز بوو و ریشیکی جوانی ہہبوو^۵.

دوہم: نہو ہوکارانہی کہ کاریگریان ہہبوو نہ دروستبوونی کہ سایہ تی عومہری

کوری عبدالعزیزدا:

۱- واقعی خیزانی: عومہری کوری عبدالعزیز له مہدینہدا پہر و ہر دہ بوو، کاتی پینگہشت و نہقلتی پیددا کرد نہہاتہ لای دایکی و نہیوت: دایہ من حہز نہ کہم و ہ کو خاتم بم - مہبہستی

۱ - البداية و النہایة (۱۲ / ۶۸۰)

۲ - البداية و النہایة (۱۲ / ۶۸۰).

۳ - سیرة عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۳۱۴ - ۳۱۵.

۴ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز ی العقیدة (۱ / ۵۸).

۵ - کتاب الجامع لسیرة عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۱۱) الآثار الواردة (۱ / ۵۸).

عبدالوللای کوری عومر - بو، نهویش نهیوت: نۆف له دهست لهوانهیه له خالت بچیت، نهمه ی چهند جارێک بۆ دووباره ده کردهوه، کاتی که گهوره بوو باوکی واته عبدالعزیزی کوری مهوران کهوتهری بۆ میسر وهک والی و کار به دهست، پاشان نامهیهکی نارد بۆ ام عاصمی خێزانی ههتاوه کو له گهڵ کوره کهیدا بچن بۆ لای نهویش چوو له لای عبدالله ی کوری عومهری مامی و له نامه کهی عبدالعزیزی هاوسهری ناگاداری کردهوه، عبدالله ش پیتی وت: نهی کچی برام نهو میزدته برۆ بۆ لای، کاتی ویستی پروات پیتی وت: نهم کوره لای ئیمه جی بهینله - مه بهستی عومر بوو - چونکه نهو له هه مووتان زیاتر له ئیمه ده چیت، نهویش به لایهوه جینی هیشت و نا به دلی نه کرد.

کاتی ام عاصم گه شته لای عبدالعزیز چاوی بۆ کوره کهی ده گێرا، به لام به دی نه کرد، بۆیه ههوالی پرسی وتی: نهی کوا عومر؟ نهویش باسی بۆ کرد که عبدالله داوای جی هیشتنی کردوه له بهر نهوهی که لهوان ده چیت، عبدالعزیزیش بهوه زۆر دلخۆش بوو، و نامهیهکی نووسی بۆ عبدالملک ی برای و لهوه ناگاداری کردهوه، عبدالملک یش نامهیهکی بۆ نووسی و داوای لی کرد که مانگانه ههزار دیناری بۆ سهرف بکات.^۱

پاشان عومر هات بۆ لای باوکی، بهم شیوهیه عومر (ﷺ) لای خالۆکانی له مه دینه دا پهروه ده بوو - واته لای بنه ماله ی عومهری کوری خهتاب - بۆیه به دهر نه بووه له کاریگهر بوون بهوان و به کۆمه لگه ی هاوه لان له مه دینه دا.^۲

۲ - سه ره قالموونی به وه رگرتنی زانست و له بهر کردنی قورئانی پیروژ له مندالیه وه: ههر له مندالیه وه تامه زرۆیی زانست و جهزی له خویندنه وه و خویندن له نیو زانایاندا بوو، ههروهک سور بوو له سه ر ناماده بوون له کۆر و کۆبوونه وه ی زانایان له مه دینه دا که له و رۆژه دا سه ره قافلته ی زانست و خواناسی بوو و ناوه دان بوو به زانایان و پیاو چاک و خواناسان، یه کهم شتیکیش که له عومهری کوری عبدالعزیز دا دهر کهوت سور بوونی بوو له سه ر زانست و ئاره زووی بوو له نه ده ب.^۳

^۱ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۲۴ - ۲۵.

^۲ - الآثار الواردة عن عمر بن عبد العزيز في العقيدة (۱ / ۵۶).

^۳ - البداية و النهاية (۱ / ۶۷۹).

ههروهها عومهری کوری عبدالعزیز رهزای خولی لی بیت به مندالتی قورناتی لهبهر کرد و پاکی دهرون و توانانی بههتیری لهبهر کردن و خویه کلا کردنهوی بوهر گرتنی زانست و لهبهر کردنی قورنان یارمهتی دهری بوو لهم بوارهدا، زور کاربگه‌ریش بوو به قورناتی پیروز و تیروانینی بوپهروه‌ردگار و زیندو بوونهوه بهههشت و دوزه‌خ و قهزا و قه‌دهر و حه‌قیقه‌تی مردن و، ههر به مندالتی به باسکردنی مردن ده‌گریا، نه‌مه‌ش گه‌شته‌وه به دایکی نه‌ویش ناردی بؤلای و وتی: بو نه‌گرت؟ فهرمووی: مردنم یادکه‌وته‌وه، نه‌وه بوو دایکی‌شی دایه‌گریان^۱، ته‌واوی ژیانیشی له خزمهت قورنان و سه‌رنج دانسی و جی‌به‌جی کردنی فرمانه‌کانیدا به‌سه‌ر ده‌برد و له هه‌لو‌یسته‌کانیشی له خزمهت قورناتی پیروزدا:

نه‌وه بوو عومهر هینه‌ده‌گریا که ده‌نگی ده‌یسه‌زا، پاشان لهو مه‌جلسه‌دا هه‌ستا و چووه‌ماله‌وه خه‌لکیش بلا‌وه‌یان لی کرد^۲.

مانای نم‌نایه‌تمش نه‌ویه که کاتی نه‌و بی‌باور و به‌درۆ خه‌ره‌وانه‌فری ده‌درینه‌ناو ناگر ده‌ستیان نه‌لکی به‌گردنیا‌نه‌وه به‌کۆت و زنجیر کراوی لهو کاته‌دا هاوار ده‌که‌ن و په‌نجه‌ی په‌شیمانی ده‌گه‌زن و دۆعای له‌ناچوون له‌خویان ده‌که‌ن نه‌مه‌ش به‌هوی دوور که‌وته‌وه‌یان له‌گوپرا‌یه‌لی خوا له‌دنیا‌دا و باور نه‌هینانیا‌ن به‌وه‌ی که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هینا‌ویه‌تی که به‌هوی نه‌مه‌شه‌وه دوو‌چاری سزای خوا بوون^۳.

أ- له‌کوری ابی‌زیه‌وه، نه‌لی: که‌سیک له‌وانه‌ی که له‌خزمهت عومهری کوری عبدالعزیز دا بوو بوون له‌کاتی‌کدا که والی بوو له‌مه‌دینه‌دا بۆی گپرا‌مه‌وه که کابرا‌یه‌ک له‌خزمهت عومهر دا‌نایه‌تی ﴿وَإِذَا الْقَوْمُ مِنهَا مَكَانًا ضَيْقًا مَّقْرَبِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾ الفرقان: (۱۳).

ب- هه‌روه‌ها له‌ابی مودوده‌وه نه‌لی: بۆیان گپرا‌مه‌وه که رۆژیکیان عومهری کوری عبدالعزیز نایه‌تی ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا﴾ یونس: (۶۱).

۱ - البداية والنهاية (۱۲ / ۶۷۸).

۲ - الرقة البكاء لابن ابی دنیا، ژماره (۸۳).

۳ - دموع القراء، محمد شومان، ل: ۱۰۷ لة تفسیری ابن جریره‌وه.

خویندهوه و هینده گریا که خه لکی مالموه گوئیان له دهنگی بوو، پاشان فاتیمه‌ی هاسره‌ی هات و نهویش دهستی کرد به گریان له گه لیدا و پاشان خه لکی ماله که هموو گریان، دواتر عبدالملك هات و بینی همومان ده‌گرین و وتی: بۆچی نه‌گریت بابه؟ فه‌رمووی: خیره کورم، باوکت ناواتی نه‌ویه که دونیای نه‌ناسیایه و دونیاش نه‌وی نه‌ناسیایه، سویند به‌خوا نه‌ترسم تیا بچم سویند به‌خوا نه‌ترسم له‌وه‌ی که دۆزه‌خی بم ...^۱

مانای نایه‌ته کهش نه‌ویه: " که خوای گه‌وره پیغه‌مبه‌ره که‌ی (ﷺ) ناگادار ده‌کاته‌وه که هموو باردۆخیکی خۆی و نومه‌ته که‌ی ده‌زانی و به ناگابه له هموو دروستکراوه‌کان له هه‌موو کات و ساتینکدا وه هیچ شتی که له زانین و بینینی ون ناییت با گه‌ردیله‌یه کی بچوک بیت له ناسمانه‌کان و زه‌ویدا وه که په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رمویت: ﴿ وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يُعَلِّمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَةٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴾ الأنعام: ۵۹.

لیره‌دا خوای گه‌وره ناگادارمان نه‌کاته‌وه که نه‌و جوله‌ی دره‌خت و شته بیگیانه‌کانیش ده‌زانیست و ناگاداره له گیانه‌وره کیوی و به‌ره‌لاکان ﴿ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمٌّ أُنْزِلَتْ مِنْهَا مَاءٌ لَهَا شَرْبٌ مِنْهُ وَمَا تَلْتَمِسُ مِنَ الْأَرْضِ لَهَا رِزْقٌ إِلَّا الْأَرْضُ تُخْرِجُهُ لَهَا لِيَأْكُلَ مِنْ رِزْقِهَا ﴾ هود: ۶.

جا نه‌گه‌ر به‌و شیوه‌یه به ناگابیت له جم و جولی شته‌کان نه‌بی ناگاداری له جه‌وجولتی به‌نده به‌رپرسیاره‌کانی به‌رامبه‌ر به‌به‌ندایه‌تی چۆن بیت؟

خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ الَّذِي يَرِيكَ مِنْ تَقْوَمٍ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلِّبُكَ فِي السَّجْدِ ﴾ الشعراء: ۲۱۷ - ۲۱۹. واته: خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: کاتی که له‌سه‌ر نه‌وشتانه لیره‌سینه‌وه‌تان له گه‌ل بکریت که‌واته ئیمه نه‌تان بینین و گویمان لی‌تانه ^۲.

أ- هه‌روه‌ها له عبدالأعلى ی کوری ابی عبدالله ی عزیزیوه نه‌لی: عومهری کوری عبدالعزیز له رۆژی هه‌نیدا به جلیکی جوانه‌وه بینین و له دواشیه‌وه حه‌به‌شیه‌که هه‌بوو کاتیک گه‌شته لای خه‌لک حه‌به‌شیه‌که گه‌رایه‌وه، عومهریش کاتیک گه‌شته لای دوو پیاوه که وتی: بم شیوه‌یه

^۱ - الرقة و البكاء لابن ابی الدنيا، ژماره (۹۱).

^۲ - تفسیر ابن کثیر.

ره‌جمتی خواتان لی بیت، هه‌تاوه‌کو چوو هه‌سهر مینبهر دهستی کرد به وتار و نایه‌تی: ﴿إِذَا
 الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ (التکویر: ۱).

خوینده‌وه و فه‌رموی: خور کاری چیه؟ ﴿وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ﴾ (التکویر: ۲). هه‌تاوه‌کو گه‌شته: ﴿
 وَإِذَا الْجَبَلُ انْحَرَّتْ﴾ (۱۳) ﴿وَإِذَا الْجِبَةُ أْزَلَّتْ﴾ (التکویر: ۱۲-۱۳). پاشان گریا و خه‌لکی مز‌گه‌وتیش گریان و
 مز‌گه‌وته‌که له گریاندا ده‌نگی ده‌دایه‌وه و وات ده‌زانی دیواره‌کانی مز‌گه‌وت له‌گه‌لیدا ده‌گرین^۱.

نهم سوره‌تمش نهم وه‌سفانه‌ی تیدا هاتوو هه‌که رۆژی دواپی پی وه‌صف کراوه و دلی مرۆف
 داده‌خورپینی و جوار پهل مرۆف ده‌هه‌ژینی و ترس و توقین دایده‌گری و مرۆفه ژیره‌کانیش هان ده‌دا
 بو خو ناماده‌کردن بو نه‌و رۆژه ده‌یانگی‌رتیه‌وه له هه‌ر کاریک که لۆمه‌ی له‌سهر بیت، هه‌ر بۆیه
 هه‌ندی له سه‌له‌ف و پیشینان وتویانه: "هه‌ر کس نه‌یه‌وی رۆژی دواپی بیینی با له سوره‌تی ﴿إِذَا
 الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ رابعینی^۲، ته‌نانه‌ت به مه‌رفوعی له فه‌رموو ده‌ی ئین عومهردا (ﷺ) هاتوو هه‌که
 فه‌رموو به‌تی: پیغه‌مه‌بری خوا (ﷺ) فه‌رموو به‌تی: (هه‌ر که‌س یک حه‌زده‌کات رۆژی قیامه‌ت به‌راستی
 بیینه به‌رجاوی خوی با ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾، ﴿إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ﴾ (الانفطار: ۱)، ﴿إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ﴾
 (الانشقاق: ۱)^۳. بخوینیه‌وه.

ب- له مه‌یونی کوری مه‌رانوه نه‌لئیت: عمری کوری عبدالعزیز: ﴿أَلَمْ نَكْمُ الْكَافِرِينَ﴾ (التکویر: ۱).
 خوینده‌وه و گریا پاشان فه‌رموی: ﴿حَقَّ زُرْمُ الْمُقَابِرِ﴾ (التکویر: ۲). گۆرستان نابینم به‌سهردان
 نه‌ییت، هه‌ر که‌س یکیش سه‌ردانی گۆر بکات یان به‌هه‌شته یان دۆزه‌خیه^۴.
 نهم هه‌ندی‌ک بو له‌وه‌لوئستانه‌ی که کاریگه‌ری قورنانی پیروز له‌سهر که‌سایه‌تی عمری کوری
 عبدالعزیز روون ده‌کاته‌وه.

۱ - دموع القراء، ل: ۱۱۱، ۱۱۲.

۲ - تفسیر السعدی: ۲ / ۹.

۳ - ترمذی تعمیری کردوه ژماره ۳۳۳ و حاکم (۲ / ۵۱۵)، (۴ / ۵۷۶) به صحیحی داناره و زه‌ه‌بیش هاورایه له
 گه‌لیدا و نه‌لبانیش به‌همان شیره له صحیحه که‌یدا هیناویه‌تی (۳ / ۷۰).

۴ - الرقة و البکاء لابن ابی الدنيا، ژماره ۴۲۵.

۳- **واقعی کومه لایه تی:** دیاره ژینگه‌ی کومه لایه تی و ده‌روبه‌ر کاریگه‌ری زوری هه‌په له دروست کردن و باره‌ینانی پساوان و پتکه‌وه نانی که سایه‌تیاندا، نه‌وه‌تا عمری کوری عبدالعزیز له‌سه‌رده‌میکدا ده‌ژیا که له چاکه و خوا ناسی و زانسته‌خوازی و کار کردن به قورنان و سوننه‌ت له کومه‌لگه‌دا بلا بو‌بوویه‌وه، چونکه هه‌شتا ژماره‌یه‌ک له هه‌ئاوه‌لان له مه‌دینه‌دا مابوون، عمریش ره‌زای خوی لی بی له عبدالله ی کوری جعفر و سنایی کوری یه‌زیدی و سه‌لی کوری سه‌عه‌وه فه‌رموده‌ی گیراوه‌ته‌وه و جامیکی به‌دیاری وه‌رگرتوه له پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ناری بی خوارده‌ته‌وه پیش نویژی بو‌نه‌سه‌سی کوری مالیک کردوه و نه‌ویش فه‌رمویه‌تی که سم نه‌بینیوه هه‌نده‌ی ئەم گه‌نجه نویژی له نویژی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بجیت^۱.

دیاره ئەم مانه‌وه‌یه‌ش له مه‌دینه‌دا ناسه‌واری ده‌روونی و مانای نیمانی و په‌یوه‌ست بوونی رۆحی هه‌بووه، ئەو کومه‌لگه‌یه‌ش کاریگه‌ریه‌کی به‌هیزی هه‌بووه له داره‌شتی که سایه‌تی عومه‌ری کوری عبدالعزیز له رووی زانستی و په‌روه‌ده‌یه‌وه^۲.

۴- **په‌روه‌ده‌ بوونی له‌سه‌رده‌ستی گه‌وره زانایانی مه‌دینه:** عبدالعزیزی باوکی عومه‌ر صالحی کوری کیسانی هه‌ل‌بژارد وه‌ک په‌روه‌ر شیاریک بو‌عومه‌ر، صالحیش نه‌رکی په‌روه‌ده‌ کردنی له‌نه‌ستۆ گرت و و پینج فه‌رزه‌که‌ی له‌ مزگه‌وتدا پی‌ده‌کرد، نه‌وه‌بوو رۆژیک عومه‌ری کوری عبدالعزیز له نویژ دواکه‌وت.

صالحی کوری کیسانیش وتی: بو‌دواکه‌وتی؟ وتی: خه‌ریکی قۆ دا‌هه‌ینان بووم، صالحیش وتی: خو‌شه‌ویستیت بو‌ قۆ دا‌هه‌ینان نویژی له‌بیر بر دینه‌وه؟ پاشان نامه‌یه‌کی نووسی بو‌ عبدالعزیز و نه‌مه‌ی بو‌باسکر، نه‌ویش که‌سه‌یکی نارد و قسه‌ی له‌گه‌ن عومه‌ردا نه‌کرد هه‌تاوه‌که‌سه‌ری تاشی^۳، هه‌روه‌ها عومه‌ر (ﷺ) زۆر سور بوو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که نویژی له نویژی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بجیت، و رکوع و سجودی درێژ ده‌کرده‌وه و هه‌ستان و دانیه‌شتنی کورت بوو، له‌ رپوايه‌تیکی صحیح ی‌شدا هه‌تاوه‌ که له‌ رکوع و سجود دا ده‌ جار (سبحان ربی...) خویندوه^۴، کاتی که باوکی هات بو مه‌دینه بو‌ حه‌ج په‌سیاری له‌ صالحی کوری کیسان کرد ده‌باره‌ی کوره‌که‌ی نه‌ویش وتی: که سم نه‌بینیوه

۱ - سیر أعلام النبلاء (۵ / ۱۱۴).

۲ - الجوانب التربوية في حياة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۲۳.

۳ - البداية و النهاية (۱۲ / ۶۷۸).

۴ - هه‌مان سه‌رچاوه (۱۲ / ۶۸۲).

هیندهی ئەم لاوه خوا له دەرونی دا گهوره بیت^۱، ههروهها له مامۆستایانهی که عومهری کورپی عبدالعزیز کاریگهر بوه پێشان عیبدالله ی کورپی عبدالله کورپی عتبهی کورپی مهسعود، عومهر رێزی زۆری لی دهنه و عیلم و نهدهبی لی وهردهرگرت و ههمیشه سهردانی ده کرد تهنا نهت لهو کاته شیدا که بوو بوو به ئەمیری مه دینه، عومهریش باس له سهردانی مامۆستاکه ی و سه رسام بوونی پینی ده کات و نه لیت: دانیشتیک له مه جلسی عیبدالله ی کورپی عبدالله ی کورپی عتبهی کورپی مهسعودی نایینا لام خو شه بوسته ره له ههزار دینار^۲، ههروهها له کاتی خه لیفایه تیش دا به هوی زانیاری ده باره ی نهو زانسته زۆره ی که لای مامۆستاکه یه تی نه یهوت: نه گهر عوبه یدولتلا له ژياندا بوايه له رای ده رنه ده چووم، چه زیش ده کهم هینده و هینده پارهم بدایه به رامبه ر یه یه ک روژ له گه ل عوبه یدولتلا دا^۳، دیاره عوبه یدولتلا له کاتی خویدا مو فتی مه دینه و یه کیک بوو له خهوت زانا که^۴، زوهری ده باره ی نه لی: عوبه یدولتلا ی کورپی عه بدولتلا ده ریا یه ک بوو له ده ریا کانی زانست^۵، ههروهها عوبه یدولتلا شیعی ده هۆ نه یه وه، نه وه بوو ئەم دێرانه ی نارد بو عومهری کورپی عه بدولعه زیز: -

بسم الله الذي أنزلت من عنده السور و الحمد لله أما بعد يا عمر

إن كنت تعلم ماتأتي و ماتذر فكن على حذر قد ينفع الحذر

واصبر على القدر المحترم و أرض به و إن أتاك بما لا تشتهي القدر

فما صفا لا مرئ عيش يُسرُّ به إلا سيتبع يوماً صفوه كدر^۶

واته: به ناوی ئەو خوا یه ی که سوره ته کاغان له لاین ئەوه وه بو دابه زینراوه و سو پاس بو ئەو پاشان ئەه ی عومهر نه گهر نه زانی چی بکهیت و چی نه کهیت، ئەوه وریابه، چونکه له وان هیه وریایی سوودی هه بیت نارامگر به له سه ره قه ده ر و رازی به پینی نه گهر چی شتی ناخو شیشی پینی بوو بو ت، چونکه خو شتی ژیان تاسه ر بو کهس نیه و ناخو شتی روژیک کو تایی به خو شیه کان دینیت.

۱ - هه مان سه رچاوه (۱۲ / ۶۷۸).

۲ - عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار الشیخ، ل: ۵۹، الطبقات (۵ / ۲۵۰) ته ذیب الته ذیب (۷ / ۲۲).

۳ - عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار الشیخ، ل: ۵۹.

۴ - سیر أعلام النبلاء (۴ / ۴۷۵).

۵ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۴۷۷).

۶ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۴۷۷).

ههروههه نهم زانابه له سالي ٩٨ كۆچي و نهشتين ٩٩ ي ك كۆچي دوايي كردوه ^١. ههروههه سهعیدی كورپی موسهیههیش به كيك بوو له مامۆستایانی عومهر (ﷺ)، باسی زیانیشیم له سهردهمی عبدالملك ی كورپی مهرواندا كردوه، ههروههه سهعید سهردانی هیچ نه میر و دهسه لاتداریکی نه ده كرد جگه له عومهر (ﷺ) ^٢، به كيكی تریش له مامۆستاکانی سالی كورپی عبدالله ی كورپی عمری كورپی خهتاب بوو كه سهعیدی كورپی موسهیهه به ده باره ی دهلی: عهبدوللای كورپی عومهر له ههموو كورانی عومهر زیاتر له عومهر (ﷺ) ده چوو، سالم یش له ههموو كورانی عهبدوللای زیاتر له باوكی ده چوو ^٣. ههروههه نین عمر سالی كورپی زۆر خوئشه وهیست و له سهه نه وهش لۆمهیان ده كرد و نهویش نهیوت:

یلومونتی فی سالم و ألومهم و جلدة بین العین و الانف سالم

لۆمههه نه كهه ده باره ی سالم و لۆمهیان نه كهه پیستی نیوان چاو و لوتم ساله ^٤

دایکی سالمیش دایکی كوران یوو، نین ابی زناد نهلی: خهلكی مه دینه ههزیان نه ده كرد هاوسه ره كه بیان ههه كورپی بیته ههتاوه كه به پیزان علی كورپی حسین و قاسمی كورپی محمد و سالی كورپی عهبدوللای پهیدا بوون و پیش خهلكی مه دینه كهوتن له زانست و خواپه رستی و پاریزگاری دا، نینجا خهلكی ههزی بهم مه سه له به كرد ^٥، ههروههه پیشهوا مالیک ده باره ی نه فه رمویت: كه سیك نه بووه له سهردهمی سالدا هینه ی نهو له پیاو چاكان به چیت له دنیا نهویستی و چا كه دا، جلی ده كری به دوو درههه و بهك پارچه شی ده كری، نهلی: سوله یمانی كورپی عبدالملك كاتی سالی بینی رهنگ و پرووی جوانه وتی: نهوه چی نه خویت؟ وتی: نان و زهیت، نه گهر گۆشتیشم ده سته كهویت نه یقۆم، عومهریش پی وت: نایا ههزی لی ده كهیت؟ وتی: نه گهر ههزم لی نه كرد چاوه ری ی ده كهه تا ههزی لی ده كهه ^٦.

^١ - ههههه سههچاوه (٤ / ٤٧٨، ٤٧٩).

^٢ - الجوابن التریویه فی حیاة الخلیفة عمر، ل: ٢٥.

^٣ - سیر أعلام النبلاء (٤ / ٤٥٩).

^٤ - سیر أعلام النبلاء: (٤ / ٤٥٠).

^٥ - ههههه سههچاوه (٤ / ٤٦٠).

^٦ - ههههه سههچاوه (٤ / ٤٦٠).

رؤژنكيشيان سالمى كورې عبدالله چوره لای سولهيمانى كورې عبدالملك و جليكى زير و كوڻى لهبهدا بوو، بهلام سولهيمان رېژى زورى ليناو هينايه تهنيشت خوږهوه، لهو كاتهدا عومهرى كورې عبدالعزيز لهو مهجليه سهدا بوو، پياوښكيش به عومهرى وت: نهوه خالست نهيشهتوانى جليكى لهمانه باشتر لهبهر بكات، كاتى كه ديت بولاي نهميرى باوهرداران؟

نهم كابرايهش جلى گرانبههاى لهبهدا بوو، عومهرش پتى وت: نهو جلانهى كه لهبهر خالتمدايه نهبخسته شوينه كهى ترو و نهو جلانهى توش نهپيرديته شوينه كهى نهو^۱، ههروهها عومهرى كورې عبدالعزيز لهسهر دهستى كومهليك له زانايان پهروهده بوو و ماموستاكانيشى ژمارهيان دهگهسته سى و سى ماموستا، ههشتيان له هاوهلان بوون و بيست و پنجيشيان له شوينكهوتوان(تابعين)^۲ بوون و زانست و نهدهب و خوږهوشتى ليوه وهرگرتن و ههميشه له مهجليسه كانياندا نامادهبووناسهوارى پهروهدهى بههتيزيان پهروهوشت وههلسوكهوتيهوهدياربوو^۳.

نهوه بوو كهسايهتیه كى بههتيز و جدى ههبوو له چارهسهر كردنى كيشه كاندا و ههميشه سهرقالتى سهرنجدان و تيرامان بوو له قورنان و خاوهن نيرادهبه كى بههتيز بوو و خوى بهرز دهگرت له گالته و گهپ و رابواردن^۴.

نهمانه گرنگتزين نهو هوكارانه بوون كه كاريكهريان له دروستبوونى كهسايهتيدا ههبوو، لهو پهاند و وانانهش كه له مهوهوهورى دهگرين نهوهيه كه زانايانى خواويست نهركيكى گهورهيان له نهستردايه بوو گرنگى دان به منالتى كار به دهست و خاوهن پله و پايه و كهسايهتیه دياره كان، چونكه چاكي نهم كهسانه خيړيكى زورى بوو نومهدت لى ده كهوتيهوه.

سى يهم: پلهوپايهى لهرووى زانستيهوه:

نهوانهى كه له ژيانى عومهر(ﷺ) دواون كوڻ دهنگن لهسهر نهوهى كه نهو له پيشهوايانى سهردهمى خوږهتتى، و ههريهك له پيشهوايان، ماليك و سوفياتى كورې عويدينه به پيشهوا و هسفيان

۱ - ههمان سهرچاوه(۴ / ۴۶۰).

۲ - ههمان سهرچاوه(۴ / ۴۶۱).

۳ - مسند امير المؤمنين عمر، ل: ۳۳.

۴ - الجوانب التربوية في حياة عمر بن عبدالعزيز(۱ / ۶۷).

کردوه^۱، مجاهدیش دهربارهی نهلی: هاتین فیبری بکهین، بهلام زوری نهخایاند لییهوهشت فیر بووین^۲.

ههروهها مهعونی کوری مههران نهلی: عومهری کوری عبدالعزیز ماموستای زانایان بوون^۳، زهههیش نهلی: پیشهوا و زانا و موجتههید بوو، شارهزای سوننهتهکان و پایههرز و پاریر کارو ملکهچی پهروردگار و گهراوه بوو، له رهوشت بهرزوی و دادگری دهاوتای عومهری باپیری بوو(ﷺ) و له دنیانهویستی و خواناسیشدا هاوتای حهسنی بهسری بوو له زانستیش دا هاوتای زوهدی بوو^۴، زانایانیش قسه و کرداریان به بهلگه داناو و لهم بارهیهوه نامهکی ایثی کوری سهعد بو پیشهوا مالک بهدی دهکین که له چهندین شویندا بو پالتپشت کردنی راکانی پشت بهوتهی عومهری کوری عبدالعزیز دهبهستیت له بهرامهر راکانی پیشهوا مالک دا^۵، له کتیی ههر چوار مهزهبه که شدا وتهی عومهری کوری عبدالعزیز وهک بهلگه بهدی دهکرت، نهوهتا ههنهفهکان له چهندین مهسهلهدا بهلگه بهکار و کردهوی دههیتنهوه و سیفهتیکیان هیئاوه که به هزیهوه له باپیری دایکی جیاده کرتیهوه – واته عومهری کوری خهتاب – قورهشی له الجواهر المضيئة دا نهلی: هاوه لاثمان له کتیبه کانیاندا دهربارهی نهوه مهسهلانهی که جیی ناکوکین نهلین: نهمه وتهی عومهری بچوکه، مهبهستیان عومهری کوری عبدالعزیزی پیشهوا و خهلیفهی بهناویانگه^۶.

ههروهها شافیههکان له کتیبه کانیاندا زور ناوی دههینن، ههربویه پیشهوا نهوهوی بهچروپری باسی له زیاننامهی کرده له تهذیب الاسماء و اللغات دا و لهسهرهتا کهیدا نهلی: له المختصر و الهذب دا چهندین جار ناوی دووباره بووهتهوه^۷.

ههرچی مالیکیه کایشه نهوهبه زوری له کتیبه کانیاندا ناوی دههینن، مالیک خوشی(ﷺ) که خاوهنی مهزهبه کهیه له(الموطأ) دا له چهندین شویندا بهلگه بهفتوا وراکانی دههیتنهوه^۱.

۱ - عمر بن عبدالعزیز للرحلی، ل: ۳۰.

۲ - تهذیب التهذیب (۷ / ۴۰۵) الآثار الواردة (۱ / ۶۷۱).

۳ - تاریخ أبي زرع، ل: ۲۵۵، الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز في العقيدة (۱ / ۶۷).

۴ - تذكرة الحفاظ، ل: ۱۱۸ - ۱۱۹.

۵ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز في العقيدة (۱ / ۷۰).

۶ - الجواهر المضيئة (۴ / ۵۵۲) الآثار الواردة (۱ / ۷۱).

۷ - المختصر و الهب من كتاب الشافعية المشهورة.

حەنبەلیە کانیس بەهەمان شیۆ بەزۆری ناویان هێناوه هەروەها پێشەوا احمد دەربارەى ئەفەرمویت :
 ئەمزانپوه که قەسەى هێچ یە کێک لە تابەین - شوینکەوتوان - بەلگەبیت جگە لە عومەرى کورپى
 عبدالعزیز، ئەمەش بەسە بۆ ئەو^٢، هەروەها فەرمايشتى پێشەوا ئەحمەدى بەسە کە ئەلى: ئەگەر
 کەسیکت بینی عومەرى کورپى عبدالعزیزى خۆش دەویست و باسى چاکەکانى دەکرد و بلاوى
 دەکردەوه و ئەوه بزانه لە پشت ئەو کارەوه تووشى خێر دەبێ بە پشتیوانى پەرۆردگار^٣.

هەر کەسیکیش دەهویئ شارەزایى زانست و پلەوپایەى زانستى عومەرى کورپى عبدالعزیز بێت
 ئەوه با بگەرێتەوه بۆ ئەم کتیبانه، الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة، للإستاذ حياة محمد
 جبر، ئەم کتیبەش دوو بەرگە، و نامەیه کى زانستیه.

هەروەها فقه عمر بن عبدالعزیز، دکتور محمد شقیر کە بە هەمان شیۆه دوو بەرگەو نامەیه کى
 زانستیه کە بە هۆبەوه پلەى دکتورای بەدەست هێنا، و موسوعة فقه عمر بن عبدالعزيز، محمد
 رواس قلعجى، هەروەها لەم لیکۆلێنەوشاندا ناشنا دەبین بە تیگەشتى عمرى کورپى عبدالعزیز لە
 بیروباوەر و پەرستش و سیاسەتى شەرى و بەرپۆرەردنى دەولەت و سیستى دارایی و دادوەرى و
 بانگخوایى و پابەندبوونى بە قورئان و سوننەت و رێتمایى خەلیفەکانى راشیدین لە هەنگاو و
 هەلسو کەوتیدا.

چوارەم: عومەر لەسەر دەمی وهلیدی کورپى عبدالملك دا:

عومەرى کورپى عبدالعزیز بە یە کێک لەو زانایانە دادەنرێت کە نزیک بووه لە خەلیفەکانەوه و
 رۆلى باشیان هەبوو لە نامۆزگارى کردن و ناراستە کردنى سیاسیه ته کانیاندا بە دەربڕینی راو
 نامۆزگارى بۆیان، هەروەها عومەرى کورپى عبدالعزیز پێگەیه کى تاییه تى ههیه له بنه مالهى ئەمەویدا،
 ئەوه بوو عبدالملك ی کورپى مەوران زۆر ریزی لى دهنه و سەرسام بوو بە زیرە کى ئە گەنجیدا
 ئەمەش وای لیکرد بوو کە پێش زۆرێک لە کورەکانى خۆى بخت و کچه کەى خۆشى لى ماره
 بکات، بەلام لەسەر دەمی عبدالملك دا بەشداریه کى ئەوتۆى نەبوو بەهۆى کەمى تەمەن و
 سەرقالبونیوه به وه گرنتى زانست له مەدینه دا، له گەل ئەوهشدا ئین جهوزى باس لهوه ده کات که

١ - سهیری: الموطأ الأرقام الآیته: ٣٠٥، ٥٩٢، ٥٩٤، ٦١٤.

٢ - البداية و النهاية لة الآثار الواردة (١ / ٧٢).

٣ - سیره عم ربن عبدالعزیز لابن الجوزى، ل: ٦١.

نامه‌ی کی نوسویه بۆ عبدالملك و نهو بهرپرسياريتيه‌ی بير خستوته‌وه که خراوته نهستوی و تيايدا هاتبوو:

پاشان: تۆ شوانيت و هموو شوانيتكيش بهرپرسه له ژير دهسته كانی، نه‌نه‌سی كورپی مالیک بۆمان باس ده‌کات که گوئی له پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بوو، فهرمووی: (کل راع مسئول عن رعیتة) ^۱. ﷻ الله لا االه الا هو ليجمعنکم إلى يوم القيمة لا ريب فيو ومن اصدق من الله حديثا ﷻ النساء: ۸۷). واته: هيچ پهره‌ستراویک نی یه جگه له خوا سویند به‌خوا بینگومان کۆتان ده‌کاته‌وه بۆ (لپیر سینه‌وه‌ی) نهو رۆژی دوايه‌ی که هيچ گومانی تیدا نیه جا کئی له خوا قسه‌و (به‌لیني) راست تره.

نه‌شلین که عومهری کورپی عبدالعزیز له‌لایه‌ن عبدالملك ی مامیه‌وه چهند کاریکي بی سپێرداره هه‌تا وه‌کو ههر له‌مندالیه‌وه فیزی سه‌ر کردایه‌تی بییت ^۲، نه‌شلین سوله‌یمانی کورپی عبدالملك نهو کاره‌ی بی سپاردوو، هه‌روه‌ها عومهری کورپی عبدالعزیز زۆر کاربگه‌ر بوو به‌ کۆچی دوايه‌ی مامی و دلته‌نگی و خه‌میکي زۆر دایگرت، پاشان عومهر له‌گه‌ن نامۆزا که‌یدا واته مه‌سه‌لمه‌ی کورپی عبدالملك دا دوا و تی: من لای باوکت دا بووم له‌ کاتی به‌خاک سپاردنیدا و سه‌یری ناو گۆره‌که‌یم کرد و بینیم که راده‌ستی په‌روه‌ردگار کرا زۆر ترسام و راجله‌کام و په‌یمان دا به‌ په‌روه‌ردگار که وه‌ک نهو نه‌که‌م نه‌گه‌ر بووم به‌ خه‌لیفه و هه‌ولتی زۆریشم داوه ^۳.

۱- دانانی به‌والی مه‌دینه: له‌ په‌یه‌ی یه‌که‌می سالی ۸۷ کۆچی دا خه‌لیفه وه‌لیدی کورپی عبدالملك پۆستی نه‌میری مه‌دینه‌ی بی سپارد، پاشان ولایه‌تی تانیفیشی پتوه لکاند له‌ سالی ۹۱ ی کۆچیدا، به‌م شیه‌یه‌ بوو به‌ والی هه‌موو حیجاز، بۆ له‌ نه‌ستۆ گرتنی نهو کاره‌ش عومهر سی مه‌رجی هه‌بوو: -

مه‌رجی یه‌که‌م: به‌دادگه‌ری حوکم بکات و سته‌م له‌ کس نه‌کات و هه‌ق‌خوازانه بجولیته‌وه و زۆر له‌ کس نه‌کات بۆ سه‌ندنه‌وه‌ی مافه‌کانی به‌یتولمال له‌ خه‌لک، نه‌مه‌ش نه‌یه‌ته هۆی که‌مبونه‌وه‌ی نهو پرپاره‌یه‌ی که بۆ خه‌لیفه ده‌نی‌دریت.

مه‌رجی دووهم: رینی حه‌جکردنی بی بدریت له‌یه‌که‌م سالدایا، چونکه هیشتا حه‌جی نه‌کردبوو.

۱ - أثر الحاة السياسية، ل: ۱۵۹.

۲ - ألتار الواردة في عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۹۳).

۳ - السياسية الاقتصادية و المالىقو لعمر بن عبدالعزيز بشير كمال عابدين، ل: ۱۰.

هرچی سی یه م: رتی بی بدریت به به خشین پاره به خملکی مدینه، ولیدیش بهم مهرجانه رازی بوو، پاشان عومری کوری عبدالعزیز له کاره که پیدا ده سته کار بوو و خملکی مدینش بهمه زور دلخوش بوون^۱.

۲- نه نجومه نی شواری عومری کوری عبدالعزیز: نهجومه نی ده زاناکه ی مدینه: له دیارترین نهو کارانه ی که عومری کوری عبدالعزیز بی هستا پیکهتانی نهجومه نی شورا بوو له مدینه دا، نهوه بوو کاتی خملکی هاتن بوو سلوو کردن له نمیری نوی، نویژی بوو کردن و، پاشان ده له زانایانی مدینه بانگ کرد که نهوانیش: عروه ی کوری زوبهیر، عبیدالله ی کوری عبدالله ی کوری عتبه و ابوبکری کوری عبدالرحمن ی کوری حارث ی کوری هشام و نه بویه کوری کوری سولهیمانی کوری ابی خیمه و سولهیمانی کوری یه سار و قاسمی کوری محمد و سالمی کوری عبدالله ی کوری عومر و عبدالله ی کوری عبدالله کوری عومری برای و عبدالله ی کوری عامری کوری ره بیه و خارجه ی کوری زهیدی کوری ثابت بوون نهوانیش هاتنه خزمه تی و دانیشن، نهویش سوپاس و ستایشی پهرووردگاری کرد و پاشان وتی: من بوو کاریک بانگم کردون که پاداشتی له سهر وهرده گرن و ده بنه پشتیوانی حقه تیایدا، من ناموی هیچ کاریک بکم به بی پرس و راویژی ئیوه یان به بی رای نهوانتاقن که ناماده نمین، جا نه گهر کار به ده سته کی متان بینی ستمی کرد یان سنووری کاری خوئی تیپرانند، نهوه گهردی نهو کهسه نازاد نه بیت که ناگدارم ناکاتهوه و خوی گهوره توله ی لی بسیت^۲.

وهك نهزاین که عومری کوری خهتاب بوو هموو کارو پیشهاتیک نهو نهجومه نی کور ده کردهوه و راویژ و شواری به پیویست ده زانی له گهلاندا، هرچی عومری کوری عبدالعزیز شه که کچهزای عومری کوری خهتابه نهوه به ههمان شیوه نهجومه نیکی پیکهتیا و دهسه لاته کانیشی له دوو شت دا دیاری کرد بوو:

۱- نهوان مافی بریار دانیان هیه و نهو به بی نهوان هیچ بریاریک نادات، بهم پیش نمیر دهستی له تایه تمه ندیه کانی هه لگرت له نهجومه ندها که به نهجومه نی ده کهسه که ناسرا بوو.

۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۶۳)، سیره عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۴۱، ۴۲.

۲ - الطبقات (۵ / ۲۵۷) موسوعة فقه عمر، قلمچی، ل: ۵۴۸.

ب- کردنی به چاودیر به سهر ههلسوکهوتی کار بهدهستهکان و کاره کانیانهوه، چا نه گهر کهسیکیان زانی که کار بهدهستیکی عومهر ستهمی کردووه نهوه پیویسته لهسهریان که ناگاداری بکهنهوه نه گینا نهو کهسه له بهرامبهر خوادا بهرپرسه، لیرهشدا تییینی نهوه ده کهین که نهم کاره دوومهسهلهی له خوگر تبوو:

یه کهمیان: نهمیر عومهری کوری عبدالعزیز هیچ موچهیه کی دیاری نه کرد بو نهم نهنجومهنه، چونکه ههموو موچهیان ههبوو وهک زانا، نهو کارهش بهشیک بوو له نهرکی خویان. دووهم: عومهر - نه گهری نامادهنهبوونی ههندیکیانی له بهرچاو گر تبوو - بویه بو بریاردان ناماده بوونی ههموویانی به مهرج داننا، بهلکو وتی: (یان بهرای نهوانهتان که ناماده نهبن) ^۱.

دیاره نهم نهنجومهنه له ههموو مهسهلهکاندا راویژی پی ده کرا ^۲، لهم بهسهر هاتهشوهو گرنگی زانایانی خواویستت و پلهویایه ی بهرزیاغان بو دهرده کهویت که پیویسته لهسهر بریار بهدهست که له خوئی نزیکیان بکاتهوه و له کاروبارهکاندا راویژیان پی بکات، ههروهها پیویسته لهسهر زانایانیش که له دهوری کاربهدهست و خاوهن بریاره چاک و سالحهکان کوپینهوه له پیناو به دهستهتیانی زۆرتیرین بهرزهوهندی و کهمکردنهوهی زیانهکان، ههروهها عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) شورای تنها لهو کهساندا کورت نه کردبوویهوه، بهلکو پرسی بهزانایانی تری مه دینهش ده کرد وهک سهعیدی کوری موسهیهب و زوهری و خهلیکانی تر، و هیچ بریار و حوکمیکه دهرنهرده کرد ههتا وه کو پرسیری لهسهعید نه کردایه، بهم شیهویه عومهر ریژ و حورمهتی زانایانی له مه دینهدا ده گرت، نهوه بوو جاریکیان کهسیکی نارد بۆلا سهعیدی کوری موسهیهب ههتاوه کو پرسیری دهریاره ی موسهلهیهک لی بکات، سهعیدیش نهرتی وابوو که ههگیز نهدههات بۆلای نهمیر یان خهلیفه بویه پیاوه که ههلهی کردو وتی: نهمیری مه دینه بانگت نه کات، سهعیدیش نهعلهکانی له پی کرد و چوو بۆلای کاتی عومهر بینی پتی وت: سویندت دهدهم که بگه ریتهوه بو شوینی خۆت ههتاوه کو لهوی نۆینهره کهمان پرسیرت لی بکات، چونکه ئیمه بو بانگکردنی تۆمان نه ناردووه، بهلکو بو پرسیرانیکمان ناردووه و نهو ههلهی کردووه ^۳.

۱ - نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الاسلامی (۱ / ۵۶۱، ۵۶۲).

۲ - نظام الحكم في الاسلامی بین النظرية و التطبيق، ل: (۳۹۱).

۳ - سيرة عمر بن عبدالعزيز و مناقبه، ل: ۲۳، لابن عبدالحکم.

همروها لهسهردهمی دهسه لاتیدا له مه دینه دا مزگهوتی پیغمهبری خوای (ﷺ) به فرمانی وه لیدی کوری عبدالملک فراوان کرد و لهسه د بالهوه کردی به دوو سه د بال و هه به فرمانی وه لیدیش جوانکاری تیدا کرد له گه ل نهوه دا که خوی حمزی بهرازاندهوهی مزگهوت نهده کرد^۱.

همروها لهم ههلوستهی عومری کوری عبدالعزیزهوه بومان دهرده که وهت که هندی جار والی ناچار بهوه لامدانهوهی برپاره کانی سهروهی خوی ده بیت نه گهر چی پرواشی پی ی نه بیت نه گهر بینی که بهرژوهندی له چهند پرویه که وه تیدا به.

له ماوهی کاره به دهستی عومری کوری عبدالعزیز یشدا له مه دینه و له سالی ۹۱ کورچی دا خلیفه وه لیدی کوری عبدالملک هات بو حه ج و نهویش به جوانترین شیوه پیشوازی لی کرد، وه لیدیش به چاوی خوی نهو چاکسازیه مه زمانه ی بینی که عومر له مه دینه دا نهجامی دابوو^۲.

۳- **بووداویکی دلتنه زین له سه ردهمی عومردا:** زانایان له کتبی ژباننامه کاند "السير" ده لئین: خوبهیی کوری عبدالله کورئ زوبهیر له پیغمهبری خوا (ﷺ) گئیر بوویه وه که فرموده تی: (نه گهر کورانی نهی العاص^۳ بوون بهسی پیاو نهوه بنده کانی خوا ده کهن به کویله و دهست ده خه نه سامان و مائی خواوه^۴) نه مهش فرموده به کی لاوازه، وه لیدی کوری عبدالملکیش هه والی نارد بو مه دینه و فرمانی به عومری کوری عبدالعزیز کرد که سه د قامچی لییدات و عومریش سه د قامچی که ی لیدا و پاشان ناوی له کونیه کدا بو سارد کرده وه و پیایدا کرد له بهر به یانیکی ساردا نهویش تووشی نه خوشی گهزاز - ره قبوون و کرژبوونه وهی ماسولکه کان - بوو به هویه وه گیانی له دهست دا، عومریش له کاتی توندبوونی نه خوشیه کهیدا نازادی کرد و پهشیمان بوویه وه له و کازهی و زور دلتنه نگ بوو بو مردنی خوبهیب، مصعبی کوری عبدالله مصعبی کوری عوسمانه وه که نهوان خوبهیبیان

۱ - تفسیر القرطبی (۱۲ / ۲۶۷)، موسوعة فقه عمر بن عبدالعزیز، ل: ۲۰.

۲ - موسوعة فقه عمر بن عبدالعزیز، ل: ۲۰.

۳ - أبي العاص: واته کورانی عاص ی بهنی ثومهیه باپیری سییهمی وه لیدی عومری کوری عبدالعزیز.

۴ - نه م فرموده به بهیهقی له دلانل النبوه دا گئیراویه تیه وه (۶ / ۵۰۷)، له ابی سعید و ابی هریره، ابن کثیر دواي هینانی چهند ریگمیک که نه م فرموده بهی لئوه هاتوه: نه م ریگانه هه موویان لاوازن، سمیری البدایة و النهایة لة الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز فی العقیده (۱ / ۹۸).

گواستهوه بۆ مالتی عمری کوری مصعبی کوری زبیر له بهیقی زبیر و لای مانهوه ههتاوه کو گیانی له دهست دا، نهوه بوو له کاتی کدا که دانیشتیون ماجشون هات بۆ لایان و داوای مۆلتهی کرد و خوبهیبیش خۆی پێچابوووه به جله کانی، ماجشویش له گهڵ عومهری کوری عبدالعزیز دا بوو له کاتی والی بوونی دا له مه دینه، عبدالله ی کوری عهروهش وتی: مۆلتهی بدهن، کاتی هاته ژوورهوه وتی: نهلتی ی هاوڕێکهتان گومانی له مردنی ههیه، پشانی بدهن، نهوانیش پشانیان دا، کاتی که ماجشون بینی به جی ی هیشت، ماجشون نهلتی: چووم بۆ مالتی مهروان و تهقه دا له ده رگا و چوومه ژوورهوه و بینیم عومهر وهك ئافرهتی ژانگرتوو ههلهسا و داده نیشت و پتی وتم: چی بوو؟ وتم: کابرا مرد، عومهریش له عهززه تا کهوت، پاشان سه ری بهرز کردهوه و ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رٰجِعُونَ﴾ القرة: ۱۰۶ ی کرد و کاریگه ری نه م رووداوه ی پتوه دیار بوو ههتاوه کو کۆچی دوا یی کرد، نهوه بوو دهستی له کار کیشایه وه و وازی له پۆستی والی هینا و هه ر کاتیک بو ترایه مژده بیت لیت نهو کارهت کرده نهیوت: نهی چی بکه م له خیب ^۱.

هه میشهش نه م رووداوه ی له یاد بوو و بیری لی ده کردهوه ههتاوه کو گیانی سپارد ^۲، ههروه ها لهو به لگانه ی که چاکی عومهری کوری عبدالعزیز ده سه لیتیت جگه له وه ی که با سمان کرد: نه وه ی که نه بو. عومهری خزمه تگوزاری نه سمائی کچی نه بو به کر نه یگرتیه وه و نه لتی: هاتم بۆ مه جلیسی عومهری کوری عبدالعزیز دوا ی نوژی به یانی قورئانیکی له با وه شدا بوو و فرمیسک به ریشیدا ده هاته خوار وه ^۳.

ههروه ها کوری ابی الزناد له با و کیه وه نه گرتیه وه که وتویه تی: عومهری کوری عبدالعزیز له کاتی نه میریدا له مه دینه نه گه ر بیویستایه شتیک به خشیت نهیوت: مالتیکی هه ژارم بۆ بدۆزنه وه ^۴.

۴ - نامۆزگاری موزا حمی خزمه تگوزاری عومهری کوری عبدالعزیز بۆ عومهر: عومهر (ﷺ) کابرایه کی له مه دینه دا زیندانی کردو نهو ماوه یه ی تپه راند له زیندانا که شیاوی بوو،

^۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۴۳، ۴۴.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۴۲.

^۳ - هه مان سه رچاوه، ل: ۴۲.

^۴ - هه مان سه رچاوه، ل: ۴۲، الآثار الوارده (۱ / ۶۶).

موزاحیش بۆ نازاد کردنی قسه‌ی له‌گه‌لدا کرد و عومهریش وتی: نازادی ناکم هه‌تاوه‌کو ته‌میی نه‌بی و له‌ جاران زیاتر خه‌می خۆی نه‌خوات، موزاحیش تووره‌ بوو وتی: نه‌ی عومهری کورپی عبدالعزیز من ناگادارت نه‌که‌مه‌وه له‌ شه‌ویک که قیامه‌تی تیادا هه‌لده‌ستی و به‌یانیه‌که‌ی رۆژی دواویه: خه‌ریکه‌ ناوتم له‌ بیر ده‌چینه‌وه وتی: نه‌میرم، وتی: نه‌ی نه‌میر، عومهر نه‌لی: یه‌ که‌م که‌سیک که به‌ناگای هه‌تامه‌وه له‌م باره‌وه موزاحم بوو و په‌رده‌ی له‌سه‌ر ده‌م و چاو‌م لادا^۱، نه‌م چیرۆکه‌ش گرنگی هاوړی باش و دلسۆزمان بیر ده‌خاته‌وه که له‌ کاتی غه‌فلته‌دا خوات بیر ده‌خاته‌وه.

۵- نیوانی عومهری کورپی عبدالعزیز و هه‌ج‌ج له‌ خه‌یلافه‌تی وه‌لیدا: ابن‌الجوزی باس له‌وه ده‌کات که عمر وازی له‌ بوستی والی مه‌دینه‌ هه‌تا، به‌لام خه‌لکانی تر باس له‌وه ده‌که‌ن که له‌سه‌ر کار لا‌براه، نه‌وه بوو له‌ سالی ۹۲ کۆچی دا خه‌لیفه وه‌لیدی کورپی عبدالملک لیوای هه‌جی سه‌پارد به‌ هه‌ج‌جی کورپی یوسفی سه‌قه‌فی هه‌تاوه‌کو بیته‌ به‌ نه‌میری هه‌ج، کاتی عومهری کورپی عبدالعزیز به‌مه‌ی زانی، نامه‌یه‌کی نووسی بۆ خه‌لیفه و داوای لیکرد که له‌سه‌ر کار لایه‌ره‌یت نه‌گه‌ر هه‌ج‌ج نه‌نیریت بۆ مه‌دینه، چونکه زۆر رقی له‌ هه‌ج‌ج بوو و نه‌یه‌توانی بییته‌ له‌به‌ر نه‌وسته‌مه‌کاریه‌ی که پیتی ناسرا بوو، وه‌لیدی و هه‌لامی داواکه‌ی دایه‌وه و نامه‌یه‌کی نووسی بۆ هه‌ج‌ج: که عومهری کورپی عبدالعزیز داوای له‌سه‌ر کار لا‌بردنی کردوه نه‌گه‌ر تو بچیت بۆ مه‌دینه تو‌ش پیوستت به‌وه نیه که به‌جیت بۆ لای که‌سیک که خۆشی ناویت، مه‌رۆ بۆ مه‌دینه^۲.

هه‌روه‌ها عومهری کورپی عبدالعزیز نامه‌یه‌کی نووسی و وه‌لیدی کورپی عبدالملک و ناگاداری کرده‌وه له‌و بارودۆخه‌ خراب و پرسته‌مه‌ی که عیراقی پیگه‌شتوه به‌ هزی سته‌می هه‌ج‌ج‌ه‌وه، نه‌مه‌ش وایکرد له‌ هه‌ج‌ج که هه‌ولتی تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌ عومهر ب‌دات به‌تایه‌ت که حیجاز بوو بوویه به‌ناگه‌یه‌ک بۆ هه‌لاتوان له‌زۆلم و زۆری هه‌ج‌ج‌ج، نه‌وه بوو هه‌ج‌ج‌ج‌ج نامه‌یه‌کی نووسی بۆ وه‌لید و تیایدا هاتبوو: هه‌لگه‌راوه و یاخه‌یوانی خه‌لکی عیراق هه‌لاتون و روویان کردۆته مه‌که‌ک و مه‌دینه و نه‌مه‌ش لاوازیه، پاشان داوای لیکرد که عوسمان ی کورپی حبان یان خالییدی کورپی عبدالله ی

۱ - سیره‌ عمر بن عبدالعزیز و مناقبه، ل: ۲۷ لابن‌الحکم.

۲ - تاریخ الطبری (۷ / ۳۸۳).

قهسری بکات به‌والی و عومهری کوری عبدالعزیز له‌سەر کار لایبات^۱، پشتیوانی وه‌لیدیش بۆ سیاسه‌تی چه‌ججاج ناشکرا بو و پئی وابوو که سیاسه‌تی زه‌بر و زه‌نگ تا که رینگه‌یه بۆ چه‌سپاندنی پایه‌کانی ده‌ولت، هه‌ر نه‌مه‌ش وایکرد که گوئی بۆ نامۆزگاری و پراکانی عومهر نه‌گریت، رووداوه‌کانیش دواتر سه‌لماندیان که بۆچوونی عومهر باشۆ و راستۆ بوو له‌وه‌ی وه‌لید، نه‌مه‌ش دوا‌ی نه‌وه‌ی که عومهر بوو به‌ خه‌لیفه و بۆچوونی خۆی جیه‌جی کرد.

۶- گه‌رانه‌وه‌ی عومهر کوری عبدالعزیز بۆ دیمه‌شق: عومهر به‌ گریان‌ه‌وه له‌گه‌ل موزاحی خزمه‌تگوزاریدا شاری مه‌دینه‌یان به‌ جی هیش و ناوری دایه‌وه بۆ موزاحم و وتی: نه‌ترسم له‌وانه‌بین که مه‌دینه دووریان ده‌خاته‌وه^۲، مه‌به‌ستی فه‌رمووده‌یه‌کی پیغمبه‌ری خوا (ﷺ) بوو که ده‌فه‌رمووت: (ناگادار بن مه‌دینه وه‌ک کوره وایه خراب فری ده‌داته‌ده‌ره‌وه، قیامه‌ت هه‌لتاسی هه‌تا‌وه‌کو مه‌دینه کهسانی خراب دوور نه‌خاته‌وه وه‌ک چۆن کوره ناسنی خراب دوور ده‌خاته‌وه)^۳.

موزاحمیش نه‌تی: کاتی که عومهری کوری عبدالعزیز له‌ مه‌دینه ده‌رچوو مانگ به‌دوا‌ی نه‌ستیره‌ی ثریاوه بوو - دیاره ره‌شبین بووه به‌مه - نه‌تی: چه‌زم نه‌کرد نه‌مه‌ی پئی بلیم، وتم: بۆ سه‌یری مانگ ناکه‌یت چه‌ند رێک بووه نهم شه‌وا! عومهریش سه‌یری کرد به‌ شوین ثریاوه‌یه و وتی: نه‌تویست بزاتم که مانگ له‌و حاله‌ ته‌دایه، نه‌ی موزاحم، ئیمه به‌هۆی مانگ و خۆره‌وه له‌ مال ده‌رناچن، به‌لکو به‌ هۆی خوی تا‌ک و ته‌نهاوه^۴، پاشان عومهر رۆشت تا‌گه‌شته سه‌ویداء، و تیایدا مال و کینلگه‌یه‌کی هه‌بوو له‌وی لایدا و ماوه‌یه‌ک و چاتو‌دی‌ری بارودۆخه‌که‌ی ده‌کرد، پاشان گه‌شته نه‌و بروایه‌ی که به‌رزه‌وه‌ندی موسلمانان له‌وه‌دایه که به‌جیه‌ دیمه‌شق و له‌ ته‌نیش خه‌لیفه‌دا نیشته‌جی بییت، به‌لکو له‌وی بتوانی ری له‌ سته‌میک بگریت یاخود بتوانی حه‌قیك بچه‌سپینیت، نه‌وه بوو چوو ده‌یمه‌شق و تیایدا نه‌یشته‌جی بوو^۵، له‌وکاته‌شدا عومهری کوری عبدالعزیز نیوانی زۆر

۱ - أثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۶۵.

۲ - سيرة عمر بن عبدالعزيز و مناقبة، لابن عهبدالحکم، ل: ۲۷.

۳ - مسلم، کتاب: الحج، باب: المدينة تفقي شرارها.

۴ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عهبدالحکم، ل: ۲۷.

۵ - البداية والنهاية (۱۲ / ۶۸۳).

خوش نهبو له گهڼ خليفه و هليدي كورې عبدالملك دا بويه نيشته چې بونى له تهنشت خليفه وه بى كيشه بونه چووه سهر، چونكه و هليد له حوكمړانى دا پشتي به كار به ده ستى توندوتيز و دل رهق ده به ست بؤ چه سپاندى ده سه لاتی خوى نه گهر چى سته مېشى لى بكه و پته وه، له كاتيكدا كه عومر (رضي الله عنه) پي وا بوو كه داد گهرى له نيوان خهلكدا ده سه لات ده چه سپيتيت و گوپرايه لى خهلك مسو گهر ده كات و همر بويه نه بوت: و هليد له شام و حه ججاج له عيراق و محمدى كورې يوسف - براى حه ججاج - له يمه ن و عوسمانى كورې حيان له حيجاز و قره ي كورې شريك له ميسر... زه ويان پر كروه له ستم^۱.

۷- عومر ناموزگارى و هليد ده كات به كه مكر دنه وهى ده سه لاتی كار به ده ستانى له بسواى كوشتن دا: عومرى كورې عبدالعزيز هندی هوكارى گرتبر بؤ چاكسازى كردنى لهم بارو دؤ خه دا، له وانش ناموزگارى كردنى و هليد بؤ كه مكر دنه وهى ده سه لاتی كار به ده ستانى له مه سه لهى كوشتن دا، له سه ره تا شدا سهر كه وتوو بوو له دهر كردنى برپاريك كه ريگر بوو له كوشتنى خهلكى له لايه ن واليه كانه وه به بى مؤلته تى خليفه، نين عهد له كه م نه گير پته وه كه عومرى كورې عبدالعزيز چووه لای و هليدي كورې عبدالملك و وتى: نهى نه مېرى باوه پرداران ناموزگار به كم هه يه، جا هر كاتيك ناماده بووت بؤ و هر گرتى پرسيارم لى بكه بايلىم، خليفه ش وتى: نيستا بؤ نايلىت؟

وتى: تو باشتر نه زانى، نه گهر ناماده ييت بؤ و هر گرتى باشره، پاش چه ند روژنيك و هليد وتى: خزمه تكار كى له بهر دهر گايه؟ و تيان كه سانينكن و عومرى كورې عبدالعزيز يشيان تيا به وتى: بابيته ژووره وه، نه ویش هاته ژووره وه و خليفه ش وتى: ناموزگار به كه ت بلتى نهى باوكى حفص عومر يش وتى: نه زانيت كه له دواى هاوهل برپاردان بؤ خوا هيچ شتيك هيندهى خوين رشتن گونا ه نيه و كار به ده سه ته كانيش خهلك ده كوژن و ده نووسن كه سى كوژراو و نه مه و نه وه بووه، و توش له بهر امبه ر خوادا بهر پرس و لپير سراويت، جانا مه يان بؤ بنيره باكس نه كوژن هه تا وه كو تاوانه كه سى بنوسن و پاشان شايد تى له سهر بگرن، پاشان خوت فمرمان بده يت پاش روونبوونه وهى مه سه له كه بوت، خليفه ش وتى: خواى گهوره بهر كه ت بخاته ته مه نته وه نهى باوكى حفص و خوا له نيتمت نه سپيتيت.

^۱ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۱۴۶، اثر العلماء في الحياة السيلية، ل: ۱۶۲.

کاغذیکم بۆ بئین، پاشان نامهی نووسی بۆ ئەمیری هەریم و شارەکان و کەس ئەمەیی بەلاوێ
 قورس نەبوو جگە لە حەججاج کە پێی دلگران بوو و وایدەزانی تەنھا بۆ ئەو نیردراوێ، بۆیە بەدوای
 ئەم مەسەلەیدا چوو و پرسی: کێ ئەمەیی پیشیار کرد بۆ ئەمیری باوەرداران؟ وتیان عومەری کورپی
 عبدالعزیز، وتی: ئەگەر عومەر بێت ئەوێ فەرمانی هەلناوێشیتێتەوێ، پاشان حەججاج ناردی بەدوای
 عەرەبیکێ دەشتەکی لە حەواریح کە لە هۆزی بەکری کورپی و انل بوو و پێی وت: چۆ دەلتی ی
 دەربارەیی موعاویە؟

ئەویش قەسەیی پێی وت، وتی: ئەوێ دەربارەیی یەزید؟ کابرا قەسەیی بەویش وت، وتی: ئەوێ
 دەربارەیی عبدالملیک، ئەویشی بەستەمکار وەسفکرد، وتی: ئەوێ وەلید؟ وتی: ئەوێ لەهەموویان
 ستەمکارتەر، چونکە تۆی کرد بەوالی و ئەشزانێ چەندە ستەمکارت.

حەججاجیش بێدەنگ بوو و ئەم هەلەیی قۆستەوێ و ناردی بۆلای وەلید و نامەییەکی بۆ نووسی:
 مەن ئاینی خۆم دەپارێزم و ناگام لەو خەلکەییە کە لە ژێر دەستەمدا و هەرگیز کەسێک ناکوژم
 کەشیاوێ ئەوێ نەبێت، ئەوێتە کەسێکم بۆ ناردوی کەشیاوێ کوشتنە، بەلام نەمکوشتووێ خۆت
 بپاری لەبارەوێ بەد، کابرای خەواریحیش هاتە ژوورەوێ بۆلای وەلید و ئەویش پیاو ماقولانی شامی
 لاوو لەگەڵ عومەری کورپی عبدالعزیز دا، وەلید وتی: رات چپە بەرامبەر بە مەن؟ وتی: ستەمکار و
 خۆپەرستی وتی: ئەوێ بەرامبەر عبدالملیک چۆ دەلتیت وتی: ستەکار و سەرکەش بوو، وتی: ئەوێ
 دەربارەیی موعاویە وتی: ستەمکار بوو، وەلیدیش وتی بە ئیبن رەبیان: بەدە لە ملی، ئەویش لێی دا
 و کوشتی، پاشان هەستاو چووێ مائەوێ و وتی: بڕۆن عومەرم بۆ بانگ بکەن، ئەوانیش بانگیان کرد
 و وتی: ئەوێ باوکی حفص رات چپە کارە کەمان راست بوو یان هەلە؟

عومەریش وتی: حەقی کوشتی نەبوو، باشتر وابوو زیندانی بکریت هەتاوێ کۆ پەشیمان دەبووێوێ
 باخود لە زیندان دادەمرد، وەلیدیش وتی: قەسەیی بە مەن و عبدالملک وت و خەواریحیشە ئەوێ بەرەو
 دەزانی؟

وتی: سوێند بەخوێ بەرەوای نازام باشتر وابوو زیندانی بکەیی یان لێی خۆش بێت، وەلیدیشی
 توورە بوو هەتا، این رپان یش بە عومەری وت: خوا لیت خۆش بێی ئەوێ باوکی حەفص هیندە
 وەلامی ئەمیری باوەرداران دایەوێ هەتاوێ کۆ ترسام و فرمان بکات بە دان لەگەردنت^۱، بەم

^۱ - سیرة عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۱۱۹ - ۱۲۱ اثر العلماء فی الحیاة السیاسیة ۱۶۴.

شیوهی که ججاج فیلتی کرد له وه لید بۆ دوورخستتهوهی له رای عومەر بۆ ریگرتن له رۆچوونی
ججاج له کوشتنی خهلیفهدا^۱.

۸- رای عومهری کوری عبدالعزیز سهبارهت به مامه له کردن له گه له خهواریح دا: سهرباری نهو
ههلوئستهی که باسمان کرد بهرامبهر بهو خهواریحی که ججاج ناردی، چه ند ریوایه تیگی
ترهاتووه که هه مان ههلوئست دوو پات ده کاتهوه، له نین شههابوه که عومهری کوری
عبدالعزیز بۆی گیراوه تهوه که وه لید نیوه رۆیه که ناردویتی به دوایدا و کاتی چووه ده بیخی
ناوچاوی داوه به یکدا و تنها نین رهییانی لایوو، نه لئ: منیش دانیشتم و وتی: چی ده لئ ی
دهرباره ی نهو که سهی که جنیو به خهلیفه کان ده دا؟

نایا کوشتنی به رهوا ده زانی؟ منیش بیده نگ بووم، نه لئ، رای وه شاندم و وتی: چیه ته؟ منیش
بیده نگ بووم و دووباره رای وه شاندم، وتم: کوشتو ته نهی نه میری باوه رداران؟ وتی: نه خیر، به لام
قسهی به خهلیفه کان وتوو وتم: پیم وایه ده بی تممی بکریت، نهویش سهری بهرز کرده وه بۆ نین
رهیان و وتی: نه مه سهر گهردانه بهرامبهران.

۹- ههستانی به ناموزگاری کردنی وه لید له کاتی که ویستی سوله یمان لابه ریت و به یعه ت
بدریت به کوره گه ی: دوایه مینی نهو ههلوئسته نهی که له عومهری کوری عبدالعزیزه وه
گیر دراوه تهوه له سهرده می وه لیدی کوری عبدالملک دا نهوه بوو کاتیک که ویستی سوله یمان
لابهریت و به یعه تی به عبدالعزیزی کوری بدریت له پاش خۆی، عومهریش به توندی
بهرامبهری وه ستا و ملی به داواکهی وه لید نه دا کاتی ویستی له گه لیدا بیست و وتی: نهی
نه میری باوه رداران، به یه که وه به یعه تمان پی داو ن نیر چزن نهو لایهین و تو به یه لینه وه؟
وه لیدیش لئ توره بوو و ویستی توندو تیژی بهرامبهر به کار بیست هه تا وه کو ملی پی بدات
بۆیه کردیه ماله وه و ده رگا که ی له سهر هه لئجنی، هه تا وه کو ام البنین خوشکی و خیزانی
وه لید دوا ی سی رۆژ بۆی کرده وه و نه مهش به تهواوی لاوازی کردو و ملی لار بوو
بوویه وه^۲.

۱ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۶۶.

۲ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۱۴۸، ۱۴۹) اثر العلماء، ل: ۱۶۷.

پینجهم: عومەر له سهردهمی سوله یمانی کوری عه بدوله لیک دا:

له سهردهمی سوله یماندا ههلی باش بو عومەر ره خسا و کاریگهری و جی دهستی له ههموو بواره کاندا دهر کهوت، نهوه بوو ههر که سوله یمان بوو به خهلیفه عومهری کوری عبدالعزیزی له خوی نزیك کردهوه و بواریکی فراوانی بو ره خساندو وتی: نهی باوکی حفص نیمه نهم کاره مان پی سپێردراوه و شاره زایمان له ههلسوران دیندانیه، جا ههر شتیك به بهرژه وهندی دهزانی بو خهلك فهرمانی پی بکه.

ههرزه ها کردی به وهرزیر و راویژکاری خوی و له سه فهر و له کۆشک دا له گه لیدا بوو^۱، و پی ی ابوو که له ههموو کاروباره کانی پتویستی پیتهی و نهیوت: ههر نهم کابرایم لانه ما نیتر کس لیم تی ناگات^۲.

له شویتیکی تریشدا نهلی: نهی باوکی حفص خهمم بو ههر شتیك خوار دیت و بویت به کیشه بوم تو هاتوی به خهیا لمدا^۳.

۱- هۆکاره کانی نزیك کردنه وهی عومەر له لایهن سوله یمانه وه: نهوهی که وایکرد سوله یمان بهم شیویه عومەر له خوی نزیك بکاته وه چه ند شتیك بوو به رای من له وانه:

أ- که سایه تی سوله یمانی کوری عبدالملیک، چونکه وهک وه لید له خۆبایی و نکولیکار نه بوو و نه که تبوه ژیر کاریگهری هندی له کار به دهستانی، به لکو به پیچه وانه وه سوله یمان شانازی به رای خۆیه وه نه ده کرد و کاریگهری کس له سهر نه بوو.

ب- متمانهی سوله یمان به رای سهرنجه دروسته کانی عومەر.

ج- ههلویتستی عومەر بهرامهر به ههولتی وه لید بو لابر دنی سوله یمان نهمش وایکرد له سوله یمان که سوپاسی عومەر بکات، الذهی نامازهی بهمه داوه و پاش باسکردنی ههلویتستی عومەر و نهلی: بویه سوله یمان سوپاسی عومهری کرد و دوا ی خوی بو بوزن به خهلیفه دهستیشانی کرد^۴.

۱- ههمان سهرچاوه، ل: ۱۶۸.

۲- المعرفة و التریخ للفسوی (۱/ ۵۹۸).

۳- سیره عمر بن عبدالعزیز، ل: ۲۸ لابن عبدالحکم، اثر العلماء، ل: ۱۶۸.

۴- سیر اعلام النبلاء (۵/ ۱۴۹).

د- رۆلتی عومەر له ده‌رکردنی چه‌ندین بریاری چاک‌سازانه له‌لایه‌ن سوله‌یما‌نه‌وه: عومەر کاریگه‌ری باشی هه‌بو‌وله هاندانی سوله‌یما‌ن بۆ ده‌رکردنی چه‌ندین بریاری به‌سود که گرن‌گه‌رتیان، له‌سه‌ر کار لا‌بردنی والیه‌کان وه‌ک چه‌ج‌ج‌ج و چه‌ندین والی تر وه‌ک خال‌د نه‌لقه‌سه‌ری ئەمیری مه‌که‌که و عوسمانی کوری حبانی^۱ والی مه‌دینه، هه‌روه‌ها فه‌رماندانی به‌ نه‌جماندانی نوێژ له‌کاتی خۆیدا، ئین عه‌سا‌کر له‌ سه‌عه‌یدی کوری عب‌دالعزیزه‌وه هیتا‌ویه‌تی: کاتی سوله‌یما‌ن بو‌و به‌ خه‌لیفه له‌سه‌ر پیتیشیاری عومەر نامه‌ی نووسی بۆ هه‌موو نا‌وجه‌کان، که نوێژ مرینه‌وه و زیندووی بکه‌نه‌وه^۲، چه‌ند مه‌سه‌له‌یه‌کی تریش که زه‌هه‌بی له‌م وته‌ییدا کورتی کردۆته‌وه، له‌گه‌ن چه‌ند کاریکی پیرۆزی تر‌دا که له‌ عومه‌ره‌وه‌یستبو‌وی^۳.

۲- نارازییوونی به‌کارکردنی سوله‌یما‌نی کوری عب‌دالم‌لک به‌نامه‌که‌ی باو‌کی: عومه‌ری کوری عب‌دالعزیز ده‌رباره‌ی میراتی هه‌ندی له‌ که‌جانی عب‌دالعزیز له‌ کورانی عب‌دالعزیز له‌گه‌ن سوله‌یما‌ندا قسه‌ی کرد، سوله‌یما‌نیش پیتی وت: که عب‌دالم‌لک نامه‌یه‌کی نووسیوه و تیا‌یدا بی‌ به‌شی کردوون، عومه‌ریش ما‌وه‌یه‌ک له‌ سوله‌یما‌ن دو‌ور که‌وته‌وه پاشان هاته‌وه بۆ‌لای، سوله‌یما‌نیش وای زانی که عومەر گومانی له‌ بوونی نه‌و نامه‌یه‌ی عب‌دالم‌لک هه‌یه و با‌وه‌ر به‌ سوله‌یما‌ن نا‌کات، بۆیه به‌ خزمه‌تکاره‌که‌ی وت: بڕۆنامه‌که‌ی عب‌دالم‌لک بینه، عومه‌ریش وتی: دا‌وای قورنانت کرد نه‌ی ئەمیری با‌وه‌ر‌داران؟

ئه‌یو‌وبی کوری سوله‌یما‌نیش وتی: که‌سی واتان تیا‌یه قسه‌ی وا ده‌کات که له‌وانه‌یه له‌سه‌ری له‌گه‌ردنی بد‌ریت. عومه‌ریش پیتی وت: نه‌گه‌ر کار بکه‌و‌پته ده‌ستی تو نه‌وه خراپه‌ر له‌وه‌ی با‌سی ده‌که‌یت پ‌رووده‌ات، پاشان سوله‌یما‌ن سه‌رزه‌نشتی ئە‌یو‌وبی کرد، عومه‌ریش وتی: نه‌گه‌ر نه‌زان بیت نه‌وه لی‌بو‌رده نه‌بوین به‌رامه‌به‌ری^۴.

ئه‌مه هه‌لو‌تیه‌که له‌ هه‌لو‌تیه‌سته بو‌یرانه‌کانی عومەر که تیا‌یدا قسه‌ی حه‌ق ده‌کات و سوله‌یما‌ن نا‌گادار ده‌کاته‌وه له‌وه‌ی که نامه‌که‌ی باو‌کی قورنان نیه تا ده‌ستکاری نه‌ک‌ریت، چونکه ته‌نها قورنان

۱- اثر العلماء على الحياة السياسية، ل: ۱۶۹.

۲- تاریخ دمشق له اثر العلماء على الحياة السياسية، ل: ۱۷۰.

۳- سیر أعلام النبلاء (۵ / ۱۲۵).

۴- سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۳۱.

ناگزیریت و حوکمی هه‌لئاوه‌شیتیریتیه‌وه، به‌م شیویه‌ملهوړی‌واله‌قوربانیه‌کانی‌ده‌کات‌که‌با‌و‌بایرانی‌به‌گه‌وره‌بزانیت‌و‌برپاره‌کانیشیان‌باته‌ناستی‌ش‌هرع‌بی‌نه‌وه‌ی‌گویی‌به‌پرای‌ش‌هرع‌بدات،‌هه‌روه‌ها‌نمه‌هه‌لویتستیکي‌باشه‌بو‌سوله‌یمان‌که‌سه‌رزه‌نشتی‌کوره‌که‌ی‌ده‌کات‌له‌کاتیکدا‌که‌هه‌ریشه‌له‌عوهدر‌ده‌کات‌له‌به‌رامبه‌ر‌وتنی‌حه‌قدا،‌نم‌مش‌به‌لگه‌یه‌له‌سه‌ر‌گه‌رانه‌وه‌ی‌ده‌سته‌جی‌ی‌سوله‌یمان‌بو‌حه‌ق‌له‌کاتی‌رون‌بو‌ونه‌ویدا^۱.

۳- نارہ‌زایی‌ده‌رپرینی‌به‌رامبه‌ر‌به‌زیاده‌ره‌وی‌سوله‌یمان‌له‌به‌خشیندا:‌سوله‌یمان‌ی‌کوری‌عبدالملیک‌هات‌بو‌مه‌دینه‌و‌پاره‌یه‌کی‌زوری‌به‌خشیه‌وه،‌پاشان‌به‌عوهدری‌کوری‌عبدالعزیزی‌وت:‌رات‌چونه‌به‌رامبه‌ر‌به‌و‌کاره‌مان؟‌نه‌ویش‌وتی:‌پیم‌وایه‌ده‌ولمه‌منده‌کانت‌ده‌ولمه‌ندتر‌کرد‌و‌هه‌زاره‌کانت‌وه‌ک‌خویان‌هیشته‌وه^۲،‌نم‌مش‌هه‌لسه‌نگاندنیکي‌باشی‌نه‌و‌کاره‌ی‌سوله‌یمان‌بو،‌چونکه‌سوله‌یمان‌له‌به‌ر‌نه‌شاره‌زایی‌له‌ورده‌کاریه‌کانی‌به‌خشین‌له‌نیسلامدا‌وایده‌زانی‌که‌به‌به‌خشینی‌نه‌و‌پاره‌زوره‌به‌و‌شیویه‌کاریکي‌باشی‌کردوه،‌عوهدریش‌تیی‌گه‌یاند‌که‌به‌هه‌لدا‌چوه،‌چونکه‌نه‌و‌پارانه‌ی‌به‌خه‌لکیک‌ی‌نه‌شیاو‌داوه‌و‌له‌خه‌لکانی‌شیاو‌و‌هه‌زاري‌گرتوته‌وه^۳،‌لیزه‌شدا‌نمازه‌ی‌به‌گرنگی‌جیا‌کردنه‌وه‌ی‌به‌خشینی‌پاره‌له‌گه‌ل‌دانی‌به‌خه‌لکانی‌شیاو‌واته‌پاده‌ی‌به‌خشین‌مه‌رج‌نیه،‌به‌لکو‌گرنگ‌نه‌ویه‌به‌کی‌به‌خه‌شراوه‌و‌چه‌نده‌شیاوه‌و‌جی‌ی‌گرتوه.

۴- هاندانی‌سوله‌یمان‌بو‌نه‌هیشتنی‌سته‌م:‌سوله‌یمان‌هاوړی‌له‌گه‌ل‌عوهدردا‌چوه‌ده‌روه‌بو‌ناوچه‌ی‌گوندنشین‌و‌له‌رینگادا‌تووشی‌زریان‌و‌هه‌وره‌بروسکه‌بوون‌و‌سوله‌یمان‌و‌هاوړیکانی‌ترسان،‌عوهدریش‌فه‌رمووی:‌نمه‌ده‌نگی‌نیمه‌تیکي‌جا‌نه‌بی‌ده‌نگی‌سزا‌چون‌بیټ؟

سوله‌یمانیش‌وتی:‌نم‌سه‌ده‌هزار‌ده‌رهمه‌به‌ره‌بیه‌خسه،‌عوهدریش‌فه‌رمووی:‌نه‌ته‌وی‌خیری‌لهمه‌باشر‌بکه‌یت‌نه‌ی‌نمیری‌باوه‌رداران؟‌وتی:‌به‌لتی‌مه‌به‌ست‌چییه؟‌وتی:‌خه‌لکانی‌هاتون‌سته‌یمان‌له‌سه‌ر‌لابه‌ت،‌نه‌وه‌بوو‌سوله‌یمان‌له‌گه‌لیاندا‌دانیش‌ت‌و‌سته‌می‌له‌سه‌ر‌هه‌لگرتن‌و

۱- التریخ‌الاسلامی(۱۵/۳۰،۳۱).

۲- سیره‌عمر‌بن‌عبدالعزیز‌لان‌عبدالحمک،‌ل:۱۴۱.

۳- التاریخ‌الاسلامی(۱۵/۲۹).

مافه کانی بۆ گه‌راندنه‌وه^۱، لێره‌شدا تیگه‌شتنی عومه‌رمان بۆ ریز به‌ندکردنی شته‌ له پیتشه‌کان (اولویات) ده‌رده‌که‌وت، چونکه‌ گێرانه‌وه‌ی مافه‌کان و هه‌لگرتنی سته‌م له‌ پێش‌ خێر و به‌خشینه‌وه‌یه.

۵- **دنیايهك ده‌بینم که هه‌ندیکی نه‌وی تری ده‌خوات:** سوله‌یمانی کوری عبدالملك له‌ کاتی‌دا که‌ نه‌میری باوه‌ر داران بوو، به‌ هاوڕێیه‌تی عومه‌ری کوری عبدالعزیز سه‌ردانی سه‌ربازگه‌ی سوله‌یمانی کرد که‌ نه‌سپ و حوشتر و هینستر و قورسای و پیاوانیکی زۆری تیاوو، سوله‌یمان وتی: نه‌ی عومه‌ر له‌ باره‌ی نه‌مه‌وه‌ چی ده‌لتی؟

وتی: دنیايهك ده‌بینم که هه‌ندیکی نه‌وی تری ده‌خوات و تۆش به‌رپرسی له‌ هه‌موو نه‌مانه، کاتی‌ نزیك بوونه‌وه‌ له‌ سه‌ربازگه‌ که‌ قه‌له‌ره‌شیکیان بینی که‌ پارویه‌کی به‌ ده‌نوکی هه‌لگرتبوو له‌ خه‌رمانی سوله‌یمان و نه‌ی قیژاند، سوله‌یمانیش به‌ عومه‌ری وت: چی نه‌لتی ده‌باره‌ی نه‌مه‌ نه‌ی عومه‌ر؟ وتی: نازاخم وتی: تۆ نه‌لتی چی نه‌لتیت؟ وتی: نه‌لتی: نه‌مه‌ له‌ کوپه‌ هاتوووه‌؟ بۆکوێ نه‌پریت، سوله‌یمانیش وتی: چه‌ند سه‌پریت؟ عومه‌ریش وتی: له‌ من سه‌پرتر نه‌و که‌سه‌یه‌ که‌ خوای گه‌وره‌ ده‌ناسی و سه‌رپیتی ده‌کات و شه‌یتانیش ده‌ناسی و گوێراپه‌لتیشی ده‌کات^۲.

۶- **نه‌مانه‌ رکا به‌ری تۆن له‌ قیامه‌تدا:** کاتی‌ که‌ سوله‌یمان و عومه‌ر له‌ عه‌ره‌فه‌دا وه‌ستا بوون و سه‌له‌یمان سه‌رسام بوو به‌ زۆری نه‌و خه‌لکه‌ی که‌ له‌وی بوون، عومه‌ریش پیتی وت: نه‌مانه‌ نه‌مۆر هاوالاتی و ژیر ده‌سته‌ی تۆن و سه‌بینه‌ش تۆ به‌رپرسیاری لیبیان، له‌ رپوايه‌تیکی تریشدا نه‌مانه‌ر کابه‌روسکالا که‌ری تۆن له‌رۆژی قیامه‌تدا، سوله‌یمانیش گریاووتی: په‌ناده‌ گرم به‌خوا^۳.

۷- **زه‌یدی کوری حه‌سه‌نی کوری عه‌لی له‌ گه‌ل سوله‌یماندا:** زه‌یدی کوری حه‌سه‌نی کوری عه‌لی به‌ده‌م داواکه‌ی وه‌لیدی کوری عبداله‌لیکه‌وه‌ هات له‌ مه‌سه‌له‌ی لا بردنی سوله‌یماندا له‌ ترسی وه‌لید، بۆ نه‌م مه‌به‌سته‌ش له‌ مه‌دینه‌وه‌ له‌رێی نامه‌یه‌که‌وه‌ ره‌زامه‌ندی خۆی نارد بۆ وه‌لید، کاتی‌ سوله‌یمان بوو به‌خه‌لیفه‌ نامه‌که‌ی دۆزیه‌وه‌ و ناریدی بۆلای والی مه‌دینه‌ و داوای لیکرد که‌ پرسیار له‌ زه‌ید بکات ده‌باره‌ی نه‌و نامه‌یه‌، نه‌گه‌ر دانی پیاوانا با خه‌لیفه‌ی لی ناگادار

۱- سیره‌ عمر بن عبدالعزیز، ل: ۳۳، اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۷۰.

۲- البداية و النهاية (۱۲ / ۶۸۵).

۳- هه‌مان سه‌رچاوه‌ (۱۲ / ۶۸۵).

بکاتوه، نه کهر نکولیشی کرد نهوه له بهردهم مینهری پتغمهبری خوا (ﷺ) سویندی بدات کاتی دانپادانانه کهی نارد بو سولهیمان، فرمانی دا به والی مه دینه که سه د قامچی لی بدات و به پی پتی بیگه پتیت، به لام عومر (ﷺ) نیردرا وه کهی راگرت وتی: نه روت هه تاره کو قسه له گهل نه میری باوه رداران دا نه کم دهر باره ی نهوه ی که نوسویه تی، به لکو نهرمی بکه م و واز له وه بیت، پاشان نیردرا وه که دانیش و سولهیمانیش نه خوش کهوت، دیسانه وه پی وت: مهرۆ نه میری باوه رداران نه خوشه، کاتی که سولهیمان کۆچی دوایی کرد و عومر و بوو به خلیفه نامه کهی داوا کرد و دراندی^۱، به م شیویه عومری کوری عبدالعزیز به دریاوی ماوهی خهلافتی له نزیك سولهیمانوه بوو و به نامۆزگاری و راکانی پشتگیری ده کرد و له نهر که کانی دا هاوکاری ده کرد^۲.

ههروه ها یوسف العش پی وایه که سیاسه تی عومری کوری عبدالعزیز و بنه ماکانی له سه ره تای خیلافه تی سولهیمانوه دهستی پی کرد، به لی سولهیمان جار جار سنوری تیده په راند له سیاسه تیدا و چه ند ریوشونیک ی نه گرت بهر که به دلی عومر نه بوو، به لام سیاسه تی عومری کوری عبدالعزیز به هیز و نه گۆر بوو^۳، له دیمه شق یشدا به هه مان شیوه ی مه دینه بوو، به لام له دیمه شق دا دهسه لات ی زیاتر بوو.

کاری گرنگ و سه ره کیش به لایه وه بریتی بوو له نه هیشتی ستم و ناحه قی، ههروه ها تیینی نه وه ده که ی که عومری کوری عبدالعزیز به پی ی بنه مای فرماندان به چاکه و قه دهغه کردنی خراپه مامه له ی له گهل سونه تی ته ده روج و پله به ندی دا کردوه، کاتی گه شته دهسه لات و بووبه خه لیفه زیاتر سوور بوو له سه ره چه سپاندنی دادگه ری و رووبه رووبه نه وه ی ستم، چونکه دهسه لات ی زیاتری له به رده ست دا بوو، دیاره نهو نامۆزگاری عبدالملک ی مامی ده کرد و پرای ستمکاری و زۆرداری و رۆزی دوایی یاد ده خسته وه و له سه رده می وه لیدی نامۆزاشی دا بیده نگ نه بوو توانی چه ند ههنگاو نیک بیت بو پیشه وه و به پی تواناش له سه رده می سولهیمانیشدا سه ره کهوتی به ده ست هینا و له سه رده می خوشیدا هه لی باشی بو ره خسا، بۆیه ئیمه نامانه وی بلین نه وه ی له سه ر ناستی تاکه

۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکیم، ل: ۱۰۴.

۲ - أشر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۷۳.

۳ - الدولة الاموية، يوسف العث، ل: ۲۵۴.

کەسی لە عومەر پوویدا کۆدەتا یەک بوو لە کەسایەتی دا، بەلکو کۆدەتا کە لە بەرگەر خستنی دەولەتدا بوو خزمەتکردنی شەریعت لە هەموو بوارەکانی زیاندا نەگەر چی لەسەر حسابی بنەماڵەی دەسەڵتداریش بوو بێت، کە دەسەلات و ئیمتیازاتی خۆی هەبوو کە عومەری کوری عبدالعزیز بە مافی خەلک و ئومەتی دەزانی کە دەبێت بگەرێتەووە بۆ بەیتومال یان بۆ خاوەنە ئەسلیەکانی.

شەشەم: خیلافەتی عومەری کوری عبدالعزیز:

یەکیەک لە چاکەکانی سولەیمانی کوری عبدالملک بریتی بوو لە گوێگرتنی بۆ نامۆزگاری ڕەجائی کوری حیووی کندی لە کاتیگدا کە لە سەرەمەرگیدا پینشنیاری بۆ کرد کە عومەری کوری عبدالعزیز لە دواى خۆی دەستیشان بکات بۆ خەلیفایەتی. هەر بۆیە وەسیەتەکەى پشکی شەیتانی تیا دا نەبوو.^۱

ئێن سیرین ئەلی: ڕەحمەتی خوا لە سولەیمان لە سەرەتای خیلافەتی دا نوێژی زیندوو کردەووە و بە دانانی عومەری کوری عبدالعزیز کۆتایی پێ هێنا، کۆچی دوايشی لە سالی ۹۹ کۆچی دا بوو و عومەری کوری عبدالعزیز نوێژی لەسەر کرد و لە نەنگوستیلەکەشی نووسرا (بورو) أو من بالله مخلصاً^۲، چەندین ڕیوایەتیش هاتوو لەمەسەلەى دەستیشانکردنی عومەر لەلایەن سولەیمانەووە و هەندیکم لە باسکردم دا سەبارەت بە سەردەمی سولەیمان هێناو، یەکیەک لەو ڕیوایەتانەش ئەوێە کە ئێن سەعد لە طبقاتە کەیدا هێناوێت، کاتی ڕۆژی هەینی هات سولەیمانی کوری عبدالملک پۆشاکى حەریری سەوزی لەبەر کرد و سەیری ناوینەى کرد و وتی: سویند بەخوا پاشای لاومنم، پاشان چوو دەرهووە بۆ ئەنجامدانی نوێژی هەینی بۆ خەلک و پێش گەرانەووی نازار لێی دا، کاتی کە زۆری بۆ هێنا نامەیه کی نووسی و ئەبویی کوری دەستیشان کرد بە جێنشینی خۆی کە مندالیک بوو هێشتا بالغ نەبوو بوو منیش وتم: چی ئەکەى ئەى ئەمیری باوەرداران، یەکیەک لەوشتانەى کە خەلیفە نەپارێژی لە گۆرە کەیدا دانانی پساو چاکیکە بەجێشین، سولەیمانیش وتی: نامەیه ک نوێژی ئیستیخارەى بۆ ئەکەم و دواى بریار ئەدەم پاشان یەک دوو ڕۆژ لێی وەستا.

پاشان نامەکەى دراند و بانگی کردم، وتی: داوای کوری سولەیمان ت بۆ چۆنە؟ وتم: ئەو نامادە نیە و لە قوستەنتینییه و تۆش نازانی زیندوووە یان مردوو، وتی: ئەى ڕەجا ئەى کیت پێ باشە؟ وتم:

۱ - عصر الدولتين الموية والعباسية، ل: ۳۷ للصلابي.

۲ - سير أعلام النبلاء (۵ / ۱۱۱، ۱۱۲).

رای من له گهل رای تودایه نهی نمیری باوهر داران، نهمویست بزاتم کی نهلی، وتی: عومهری کوری عبدالعزیزت پی چونه؟ وتم: سویند بهخوا نهوندهی من بزاتم پایو چاک و موسلمانه.

وتی: نهوه نهو دیاری نه کم، بهلام بهخوا نه گهر نهو دیاری بکم و هیچ کام له کورانی عبدالملک دیاری نه کم نهوه نازاوهیهک پرووده دات و هه رگیز وازی لی ناهین مه گهر دوی نهو یه کیکیان دهست نیشان بکم — لهوکاته شدا یهزیدی کوری عبدالملک لهوی نوو — وتی: دوی نهو یهزیدی کوری عبدالملک دیاری نه کم نه مه بیده نگیان نه کات و لی رازی نه بن.

وتم: خوت دهزانی، نهلی پاشان به دهستی خوی نووسی: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾، نه مه نووسراوی بندهی خوا سولهیمانی کوری عبدالملکی نمیری باوهر دارانه بو عومهری کوری عبدالعزیز که من خیلایهتی پی ده سپیرم دوی خوم و دوی نهویش بو یهزیدی کوری عبدالملکه، جا گوپرایهلی بن و له خوا بترسن و ناکوک مه بن هه تاوه کو چاوتان تی نه بن و ته ماعتان تینه کن.

پاشان نامه کهی مؤر کردو تاردی به دوی که عی کوری حامدی بهرپرسی پولیس دا که فه رمان بده به بنه ماله کم باکو بینه وه، پاشان که عب چوو کوی کردنه وه و دوی کوی بونه وه یان بهرپه جانی کوری حیوهی وت: برۆ نه م نووسراوهی منیان بو بهره و ناگاداریان بکهر وه که نه مه نووسراوی منه و بابه یعت بدن بهو که سهی که دیاریم کردوه، نهلی: ره جانش نهو کارهی کرد و کاتی پی وتن وتیان: گوپرایهلین بو نهو که سهی که دیاری کردوه، پاشان وتی: نه رۆین و سلاو نه کهین له نمیری باوهر داران، وتی: برۆن، پاشان چوونه لای سولهیمان و نهویش پی ی وتن: نهو نامهیه — نامهزی بو دهستی ره جاء کرد و نهوانیش سهیریان ده کرد — راسپاردهی منه و نیوهش گوپرایهلی بن و بهیعتیان دا به پایو یک.

نهلی: پاشان نامه کهی به مؤر کراوی له ره جاعسه نده وه، ره جاء نهلی: کاتی بلاوه یان لی کرد عومهری کوری عبدالعزیز هات بو لام و وتی: نهی باوکی میقدام، له نیوان من و سولهیماندا رینز و خوشه ویستی دوستایه تیهک هه بو و له گه لمدا چاک و میهره یان بو، بویه ده ترسم بهوی نهوه وه نهو کارهی پی سپاردیم، جا سویندت ده دم به خوا نه گهر شتیکی وای کرده و تو دهیزانی ناگادارم بکهر وه با داوای به خشین لهو کارهی لی بکم هه تا وه کو بو ار ماوه و نه گه شتوته کاتیک که نه توانم، ره جانش وتی: سویند به خوا یهک حه رف ت پینالیم، پاشان عومه ر به تور به یه وه رۆشت، ره جاء نهلی: پاشان هیشامی کوری عبدالملکم پی گه شت و وتی: نهی ره جاعمن و تو خوشه ویستی و

دوستایه تیمان له نیوان دا ههیه جا نه گهر منی دهستیشان کردوه پیم بلتی بابرتم و نه گهر منیش نیم با قسه بکه، چونکه من هیچم لهو پوسته که مژ نیه و کاری وانا بی له هاوشیوهی من دورور بی، جا به لکو پیم بلتی سویند بی ههرگیز ناونت ناهینم.

ره جانش نهلی: منیش رازی نه بووم و وتم ناسویند به خوا یه که حهرفت بی نالیم له وهی که پتی وتوم - پاشان هشام روشت... و دهستی ده کیشابه به کدا و نهوت: نهی بو کی نه بی نه گهر بو من نه بیت؟ ناخو له کورانی عبدالملک تیهر ده بیت؟ سویند به خوا من چاوی کورانی عبدالملک.

ره جاغالی: چوومهوه بولای سولهیمانی کوری عبدالملک و بینیم له سه ره مهر گدابه نهلی منیش ههر کاتی که تاوینکی مهرگ بیگرتایه رووم ده کرده قیبله و نهیوش به هه ناسه سواریه وه نهیوت کاتی نهوه نه هاتوه ره جاء، نهلی تا دوو جار وای وت کاتی سیهم هات وتی: ئیستا نهی رجاء نه گهر شینکت نهوت، پاشان شایه تمانی هینا، نهلی: منیش رووم وهر چهر خاند و گیانی سپارد، کاتی چاویم داخست به قوماشیکی سهوز دامپوشی و ده رگاگام داخست و خیزانه که شی که سیکی نارد تا بزانیته چونه، وتم: خهوت و خوئی داپوشی، نهلی کابراش سهیری کرد و بینی داپوشراوه و روشته وه و خیزانی ناگادار کرده وه نهویش باوه ری کرد و وایزانی خهوتوه، ره جانش نهلی: که سینکم له بهرده رگادا دانا که متمانم پتی هه بوو و داوام لیکرد که ری نه دات کهس بجیته لای خدلیفه و بزانیته، پاشان روشتم و ناردم به دواي که عیبی کوری حامدی عهنسی دا نهویش به مالهی نه میری باوه ردارانی کو کرده وه له مزگهوتی دابق دا و وتم: بهیعت بدهن، وتیان: جارنک بهیعتان داوه و دووباره ی بکهینه وه! وتم: نه مه فرمانی نه میری باوه ردارانه، بهیعت بدهن بهو که سهی که لهم نامه مؤرکراوه دا دیاری کردوه.

نهوه بوو نهوانیش یه که له دواي یه که بهیعتیان دا، ره جاء نهلی: دواي نهوهی که بهیعتیان دا پاش کوچی دواي سولهیمان پیم وا بوو که مه سه له مه کهم چه سپانده بویه وتم: هه ستان نه میری باوه رداران کوچی دواي کردوه، وتیان: ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا اِلَيْهِ رٰجِعُونَ﴾، پاشان نامه کهم بو خویندنه وه، کاتی ناوی عومهری کوری عبدالعزیزم هینا هشام هاواری کرد: ههرگیز بهیعتی بی نادهین، نهلی وتم: سویند به خوا نه دم له گهر دنت، ههسته بهیعت بده، نهلی ههستا و قاچی به دواي خزی دا راده کیشا.

ره جاء نهلی: پاشان دهستی عومهرم گرت و له سه ره مینبهر دامنیشانند و نهویش ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا اِلَيْهِ رٰجِعُونَ﴾ ی ده کرد بو نهو نه رکهی که پتی سپردراوه، هشامیش هه مان شتی دهوتوه مه بهستی بوو

که نهو پوسته له کورانی عبدالملک هوه چووه بو عومەر، عومریش وتی: بهلئى **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** ، مهبهستی نهوه بوو که من حزم لهم کاره نیه ^۱، ابو الحسن ی نهدهوی سهارهت به ههلویتستی ره جاغهلئى: ره جاع کارینکی کرد بو نیسلام که له یاد ناکریت، که سیکیش نازام له وانیه که له پاشا و دهسه لانداران هوه نریک بوبیت و هینهدهی نهو به باشی سوودی لهو نریکیه ی وهر گرتیت و خزمه تی لهو شیوه ی پیشکش به نیسلام کردیت ^۲.

دهسا ره حمه تی خوا له ره جانی کوری حیوه که رینازیکی دیاری کرد بو نهو زانایانه ی که له گه له پاشا کاندان که چون نیسلام سه ربخن و خوی گهوره یادی سه رۆ که کان بجه نهوه و هه لی گونجاو بقوزنه وه بو خزمه تکردن به ناینی پهروه ردگار.

۱- پلانی عومەر بو به رپوه بردنی دهوئته له روانگه ی وتاری یه که میه وه: عومر چووه سه ر مینهر و له یه کهم دیداری له گه ل نوممه تدا وتی: من توشی نه م کاره کراوم بی نهوی رام لی بیت و بیخوازم و به بی راپوژ کردن به موسلمانان بویه من نهو به یعه ته ی ئیوه هه لده وه شینه وه و داوا ده کهم بو خوتان خه لیفه یه که هه لپوژین.

خه لکیش به یه که دهنگ هاواریان کرد و وتیان: نهوه تو مان هه لپوژارد نه ی نه میری باوه رداران رازین به تو، توش به پشتیوانی و به ره که تی پهروه ردگار کاروبارمان له نه ستو بگره .

لیره دا عومری ههستی کرد که بواری خو دزینه وه ی له بهر پر سیاری تی خیلافهت نیه بویه بهرنامه و رپیزی خو ی بو سیاست و به رپوه بردنی نوممه تی نیسلامی دیاری کرد و وتی ^۳: پاشان بزنان دوا ی پیغمه به ره که تان پیغمه برینکی تر نیه و دوا ی قورنایش کتیینکی تر دانا به زی، ناگادار بن نه وه ی که خوا حه لالی کردوه حه لاله تا رۆزی دوا ی ناگادار بن و من دادوه رنیم، به لکو جی به جی کارم و بیده جی نیم و شوینکه وتووی سونه تم.

ناگاداریش بن که بو کس نیه له سه ر پیچی خوا دا گو تر ایه لی بکریت منیش باشترین که ستان نیم، به لکو یه کیکم له ئیوه، به لام خوی گهوره نه رک ی قورسزی خسته توه نه ستوم، خه لکینه نه وه ی هاو رپه تیمان ده کات با پینج شت ره جاو بکات نه گینا نریکمان نه که ویته وه ...

۱ - تاریخ الطبری (۷ / ۴۴۵)، الطبقات (۵ / ۳۳۵ - ۳۳۸).

۲ - رجال الفكر و الدعوة للندوی (۱ / ۴۰).

۳ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ماجده فیصل، ل: ۱۰۲.

یان پیوستی که سینکمان بی بگه یتیت که خوی ناتوانی یتته لامان یا خود یارمه تیمان بدات بو خیر و چاکه و ریتماییمان بکات بوی و به خراپه باسی ژیر دهسته کان نه کات و خوی هه لئه قورتینی له کاریکدا که په یوهندی بهوه وه نیه، وه سیه تان بو ده کم به له خواترسان، چونکه له خواترسان له هه موو شتیک باشزه و هیچ شتیک لهو باشه نیه، کار بو قیامه تان بکن، چونکه هه کس کار بو قیامت بکات خوی گهوره کاروباری دویای له کۆل ده کاتهوه، بدهینی پاک بن باخوای گهوره ناشکراتان بو چاک بکات باش خوتان ناماده بکن پیش نهوهی تیکدهری خو شیه کان یه خه تان بگریته...

دیاره نه نو مه تمش جیاوازی له مه سه لهی خوا و پیغه مبهردا (ﷺ) نه بووه، به لکو نا کۆکیان له سه مر دنیا و دره مه، سویند به خوا من به ناهه ق نایدهم به کس و له که سیشی ناگرمه وه که حه قی خوی یت، پاشان دهنگی بهرز کرده وه و هه تا وه کو خه لک بیستیان و وتی: خه لکینه، هه کس به گوئی خوا بکات گوپرایه لئی پیوسته، هه که سینکیش سه ریچی خوا بکات نه وه گوپرایه لئی بو نیه، به گویم بکن هه تا وه کو گوپرایه لئی خواجم، و نه گه سه ریچی خوا کرد نه وه گوپرایه لیم له سه رتان پیوسته نیه، شار و ناوچه کانی ده ورو به ریشتان نه گه ره وک ئیوه گوپرایه لیم بوون نه وه من والیتانم، به لام نه گه نه وان یاخی بوون نه وه والی ئیوه ش نیم^۱، پاشان هاته خواره وه، بهم شیویه له م رۆژه دا به بعت کرا به عومهری کوری عبدالعزیز، له رۆژی ههینی دهی سه فهری سالی نه وه دو نۆی کۆچی^۲.

له م وتاره شه وه نه و بهرنامه سیاسی مه مان بو روون ده یتته وه که عومهری کوری عبدالعزیز په یه وهی کرده له هو کمرانیدا که بریتی بوو له:

- أ- پابه ندبوونی به قورنان و سونهت و ناماده نه بوونی بو گو یگرتن له هیچ مشتمرینک له مه سه له شه ریعه کاندا بهو پییهی که نهو فهرمانه وه ایه کی جیه جی کاره و شه رع حه لال و حه رمای روونکر دۆته وه، هه وه ها ره تکر د نه وهی بیدعه کاری دا هیتراوی را گه یاند.
- ب- پینج مه رج و هو کاری دیاری کرد بو هه ها ولاتی هک که ده یه وی په یوهندی پیوه بکات:

^۱ - ستیری: الطبقات (۵ / ۳۴۰)، سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۳۵، ۳۶، عمر ابن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۱۰۴.

^۲ - البدایه و النهایه (۱۲ / ۶۵۷).

● پیوستی نهو کهسی بگه‌یه‌نیته لا که دهستی ناگات به‌خه‌لیفه، واته نهو خه‌لکانی نزیکی کرد بوو به نه‌لقه‌ی په‌یوه‌ندی له نیوان خوی و نهو خه‌لکانه‌ی که ناتوانن بگه‌نه لای، هه‌تاوه‌کو بهم شیوه‌یه پیوستیه‌کانی خه‌لک بزائیت و به‌دوایدا بجیت.

● به نه‌ندازه‌ی توانا هاوکاری بکات بو خیر، واته په‌یوه‌ندی نهوان و خه‌لیفه له‌سهر بنه‌مای خیر و هاوکاری کردنی خه‌لیفه‌یه بو‌ی و ناگادار کردنه‌وه‌بته‌ی له خراپه.

● رینمایی کردنی پیوست کرد له سهر نهو که‌سه‌ی که ده‌یوی لئی نزیک بیته‌وه بو نه‌وشته‌ی که خیری دین و دنیای خه‌لکی تیاپه.

● داوای کرد لهو که‌سه‌ی که نه‌یوی لئی نزیک بیته‌وه که به‌خراپه باسی کس نه‌کات.

● هیچ که‌سیک له‌وانه‌ی که لی نزیک ده‌بنه‌وه ده‌ست وهر نه‌ده‌نه کاروباری حوکم و نهو شتانه‌ی که په‌یوه‌ندی به‌وانه‌وه نیه.

دیاره کاریگه‌ری ده‌ست و پیوه‌ندی که‌سانی ده‌وروبه‌ری له‌سهر ده‌سه‌لانداز و هاوالاتیان و شیوازی حوکمرانی به باشی ده‌زانی، و بی باش که خه‌لک ناگادار بکاته‌وه هه‌تاوه‌کو وازی لی بینن کار به شمرع‌ی خوا بکات، بی نه‌وه‌ی به ته‌واوی خه‌لک له خوی دور بجاته‌وه، چونکه نه‌ورپی بهو که‌سه نزیکانه‌دا که رینمایی بکن بو خیر و هاوکاری بکن بو نه‌نجامدانی و پیوستی که‌سانی هه‌زار و بی ده‌سه‌لانی بی بگه‌یهن^۱.

ج- هه‌روه‌ها خه‌لکی له‌سهر نه‌نجامی دنیا ناگادار کرده‌وه نه‌گهر خراپه‌ی تیا‌دا بکن و داوای لی‌کردن که نه‌نیان چاک بکن و ناگایان له مردن بیت و پهنی لی وهر بگرن.

د- به‌لینی دا که به ناحق هیچ شتیک به‌کس نه‌دات و هیچ حه‌قی‌کیش له‌کس قه‌ده‌غه نه‌کات، هه‌روه‌ها مافیکی خوی به‌سهریانه‌وه ر، ون کرده‌وه که نه‌ویش گوپ‌رایه‌لی کردنیته‌ی هه‌تاوه‌کو پابه‌ند بیت به فرمانی خواوه و نه‌گهر سه‌رپیچی په‌روه‌دگاری کرد نیر گوپ‌رایه‌لی له‌سهریان پیوست نیه، نه‌مه هیله گشیه‌کانی سیاسه‌تی عومهر بوو (ﷺ)، که له یه‌کم دیدار له‌گه‌ل ژیر ده‌سته‌کان و نه‌نجومه‌نی حلل و عه‌قددا باسی کرد له مزگه‌وتدا داوای به‌یعت پندانی.

۱ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۱۰۵.

نوه بوو ریږازی دولته تی به پابه ند بوون به قورنان و سوننه توه دیاری کرد و پتی باش بوو پاسا و بو هیچ کار به ده ستنکی نه هیلته توه دوی نوه و نم چند دیره کورته ی روتز نووسی و ناردی بو هموو کار به ده ستانی له سهرجه م ناوچه کاندانم نامانش دوو جوړ بوون:

● چند نامه یك بو کار به ده ستانی که تایدا بهرچاو روونی پیدان دهر باره ی نوه ی که پیوسته پیوه ی پابه ند بن وهك هلسوکه وتی تاکه که سی تایهت - بهرام بهر به هاولاتیان - که دواتر باسی لیوه ده که بن به پشتیوانی په روه درگار.

● چند نامه ی که کی نارد بو کار به ده ستانی که تایدا سیاستی بو دیاری کردن و شیوازی مامه لته ی له گهل هاولاتیانی موسلمان و غیره موسلماندا بو روون کردنه وه لهوانه ی که له خاک ی نیسلام دا نیشه جی بوون - وهك دواتر روون ده بیته وه - باسی هلو توستی خو ی کرد وهك زانایه کی شاره زا له نوسولتی دین^۱.

دواتریش باس له شیواز و بدرنامه ی کاری له روانگی کاره کانیوه ده که بن.

۲- سووربوونی له سهر کار کردن به قورنان و سوننه ت: گرنگترین شتیک که سیاستی عومر جیا ده کاتوه بریتیه له سوور بوونی له سهر کار کردن به قورنان و سوننه ت و بلاو کردنه وه ی زانست له نیوان هاولاتیاندا و شاره زا کردنیان له ناین و ناشنا کردنیان به سوننه ت، نممش له روانگی تیگه یشتن و تیروانی نوه وه بوو بو خیلافهت که بریتیه له پاراستی ناین و سیاست و هلسورانندی کاروباری دنیا به هویوه^۲.

بویه عومر ناشنا کردنی خملکی به نهر که ناینه کان و هاندانیان بو کار پیگردنی به یه که مین نهر کی خو ی ده زانی، لهم باره یه شوه له وتاریکیدا هاتووه و نه لته: دیاره نیسلام چند سنوور و یاسا و ریسیاه کی هیه، ههر کهس کاری پی بکات نوه باوه ری تهواوه، ههر که سیکیش فهراموشی بکات نوه باوه ری تهواو نیه، جا نه گهر بچیم فیرتانی ده کهم و پابه ندتان نه کهم پیوه ی، نه گهر مردیشم نیتر خمی هاور پیه تی نیوه ناخوم^۳.

۱ - هه مان سهرچاره، ل: ۱۰۶.

۲ - الاحکام السلطنیه و الولايات الدینیة، ل: ۵.

۳ - سیر عمر بن عبدالعزیز، ل: ۶۰ لابن عبدالحکم.

هروهه نهلئت: نه گهر مراندنی ههر بیدعهیهك یان زیندوو كردهوهی ههر سونهتیک لهسهه
دهستی من بهرامبهه به برینی بهشیک له جهستهه بویه ههتاوه كو گیانم دهردهچوو نهوه له پیناو خوادا
بهلامهوه ناسانه، له شویتیک تریشدا نهلئت: سویتد بهخوا نه گهر له بهر زیندوو كردهوهی سونهتیک
یان چهسپاندنی حقیك نه بیت نهوه حهزناكهم ساتیک بژیم.

هه بویه عومهری دهسپیشخهری كرد له جیهه جی كردنی نهم نه كه گرنگه دا و زانایانی بهسهه
جهم ناوچه كاندا بلاوه پیکرد بۆ فیر كردنی خهلكی و شاههزا كرددیان و فهرمانی دا به كار بهدهسته
و والیه كانی له هه ریمه كاندا كه هانی زانایان بدهن بۆ بلاو كردهوهی زانسته، نهوه تا له نامهیه كیدا
كه بۆ كار بهدهستانی ناردوه هاتوه: فرمان بده به زانایان و شهرع زانان با زانسته بلاو بكه نهوه
له مزگوته كاناندا چونكه سونهت مریندراوه^۱، ههروهه تاییدا هاتبوو: فرمان بده به نههلی عیلم و
فیقه با نهوهی خوافیری كردن بلاوی بكه نهوه و له مهجلیسه كاناندا باسی بكه^۲، ههروهه
فهرمانی كرد به والیه كانی كه موچه بۆ نهو زانایانهی كه یه كلابونهتهوه بۆ بلاو كردهوهی زانسته^۳
نهویش یهزیدی كوری ابی مالیکی دیمهشقی و حارسی كوری یهجدی نهشعههری نارد بۆ فیر كردنی
خهلكی بیابان^۴، ههروهه زهههبی باس لهوه ده كات كه عومهر یهزیدی كوری ابی مالیکی نارد
ههتاوه كو هۆزی بهنی نهمیر فیری قورنان بكات.

ههروهه نافهی خزمهتکاری ئین عومهری نارد بۆ خهلكی میسر ههتاوه كو سونهته كانیان فیر
بكات^۵، پشیش ده زانای نارد بۆو بۆ نهفریقیه(تونس) بۆ فیر كردنی خهلكه كهی كه دواتر به
پشتیوانی پهروهردگار باسی لیوه ده كهین، نهركی نهو زانایانهش تهنها فیر كردن نهبوو، بهلكو
ههندیكیان پۆستی تریان بی سپیرادرا وهك دادوههری و قهزا و زۆربهشیان رۆلیان ههبوو له بانگهواز
و جههاد له پیناوی خوادا.

۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالهكم، ل: ۷۳.

۲ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالمجوزی، ل: ۷۶.

۳ - البدايه و النهايه له اثر العلماء في الحياة السياسية وه، ل: ۱۷۹.

۴ - مختصر تاریخ دیمشق (۶ / ۱۷۵) اثر العلماء، ل: ۱۷۹.

۵ - سير أعلام النبلاء (۵ / ۴۳۸).

نهم گرنگی پیدانهش که ریازی عومهری جیا ده کردهوه بو فیّر کردن و ناشنا کردنی خه‌لک به کاروباری ناینه‌کیان چهن‌دین ره‌هنندی سیاسی و ناسه‌واری نه‌منیشی هه‌بوو، چونکه بلاو کردهوهی هوشیاری ناینی دروست و شاره‌زا بوون لئی له نیوان هاوالاتیاندا کاریگه‌ری خوئی هدیه بو پاراستنی رۆله‌کانی نوممت له گالته‌جاری بیروکه‌کان که رهن‌گدانه‌وهی خرابی ده‌بیت له‌سه‌ر سه‌قامگیری سیاسی و نه‌منی، وه‌ک هزری خه‌واریح^۱ و... هتد.

۳- شورا له ده‌وله‌تی عومهری کوری عبدالعزیز دا: خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿قَاعَفُ عَنْهُمْ وَأَسْتَغْفِرُ لَهُمْ وَشَاوِرُهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾ آل عمران: (۱۵۹).
واته: كهواته لئی یان بیوره و داوای لئی بوردنیان بو بکه له خوا و راویژریان پی بکه له کاروباردا جا کی (دوا روپژ کردن) برپارت دا نه‌وه پشت به خوا بیهسته به راستی خوا نه‌وانه‌ی خوش ده‌ویت که پشت به‌خوا ده‌به‌ستن.

عومهری کوری عبدالعزیز گرنگی ده‌دا به کارا کردنی بنه‌مای شورا و له‌وته به‌ناوبانگه‌کانیشی لهم باره‌یه‌وه: راویژ و گفتوگو ده‌روازه‌ی ره‌همت و کلیلی به‌ره‌کته و راو بوچوونه‌کان له‌لادان ده‌پاریزی و دلگه‌رمیان بو جیه‌جی کردنی زیادتر ده‌کات^۲.

یه‌که‌م برپاریش که عومهر له مه‌دینه‌دا ده‌ری کرد دوا ی نه‌وهی که له‌لایهن وه‌لیده‌وه وه‌ک والی نه‌و شاره‌ ده‌ستیشان کرا بریتی بوو له شوراو راویژ و کردی به‌ بناغهی حوکمرانی و زانایان و ماموستایانی مه‌دینه‌ی کۆ کرده‌وه و نه‌نجومه‌نیکی راویژکاری هه‌میشه‌ی لئی پینک هیتان^۳ وه‌ک باسمان کرد.

دیاره که‌سینکیش له‌و به‌رپرسیاریتیه که‌مه‌دا شواری به‌یه‌کێک له‌بنه‌ماکانی حوکمرانی دانابیت نه‌وه حه‌قی خۆیه‌تی که زیاتر پنه‌وه‌ی په‌یوه‌ست بیت له‌کاتی به‌رپرسیاریتی ته‌واو و نه‌رکی گه‌وره‌دا، که نه‌ویش نه‌رکی سه‌رپه‌رشتیکردنی سه‌رجه‌م موسلمانانه، نه‌وه بوو بنه‌مای شورا له‌یه‌که‌م رۆژی ده‌سته‌کار بوونیه‌وه ده‌رکه‌وت کاتی به‌خه‌لکی وت: خه‌لکینه، من تووشی نهم کاره‌ کراوم به‌بی نه‌وه‌ی رام لئی بیت یاخود داوام کردبیت و به‌بی راویژ کردنیش به‌خه‌لک، بۆیه من ئیستا به‌بعه‌تی

۱ - أثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۸۰.

۲ - أدب الدنيا والدين للماوردي، ل: ۱۸۹.

۳ - النموذج الإداري المستخلص من إدارة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۲۸۳.

نیوه هه‌لده‌وه‌شینه‌وه و (که‌سیک بۆ خۆتان هه‌لبژێرن) ئه‌وانیش به‌یه‌ك ده‌نگ هاواریان كرد: ئه‌وه تۆمان هه‌لبژارد و پێت رازین تۆش به‌ پشتیوانی و به‌ره‌كه‌تی خواوه‌ كاروبارمان له‌ ئه‌ستۆ بگره^١.

به‌م شیوه‌یه‌ عومهر له‌ مه‌سه‌له‌ی حوكمی پشتاوپشت ده‌رچوو كه‌ زۆرینه‌ی خه‌لیفه‌ ئه‌مه‌ویه‌كان كاریان پێ ده‌كرد بۆشورا و به‌ هه‌لبژاردن له‌لایه‌ن ئاماده‌بووانه‌وه‌ وازی نه‌هێنا به‌لكو رای موسلمانانی له‌شاره‌كانی تردا به‌لاوه‌ گرنگ بوو، بۆیه‌ له‌ وتاری یه‌كه‌میدا وتی: شاره‌كانی ده‌ورو به‌ریشتان ئه‌گه‌ر وه‌ك ئیوه‌ گوێرایه‌ن بوون ئه‌وه‌ باشه‌، به‌لام ئه‌گه‌ر رازی نه‌بوون ئه‌وه‌ گه‌وره‌ی ئیوه‌ش نیم، پاشان له‌سه‌ر مینه‌هر دابه‌زی^٢.

ئه‌وه‌ بوو نامه‌ی بۆ هه‌موو شار و هه‌ریمه‌كان نووسی و ئه‌وانیش هه‌موو به‌یعه‌تیان دا، یه‌كێك له‌و كه‌سانه‌ش كه‌ نامه‌ی بۆ نووسی یه‌زیدی كورپی موهه‌لله‌ب بوو كه‌له‌ نامه‌یه‌كدا دوا‌ی روونكردنه‌وه‌ی حه‌ز نه‌كردنی له‌ خه‌لیفایه‌تی داوا‌ی به‌یعه‌تی لێكرد ئه‌ویش خه‌لكی كۆكرده‌وه‌ و ئه‌وانیش به‌یعه‌تیان دا^٣.

به‌م شیوه‌یه‌ش ده‌ر ئه‌كه‌وت كه‌ ئه‌و ته‌نها به‌راوێژی خه‌لكانی ده‌ورو به‌ری وازی نه‌هێنا و، به‌لكو رای هه‌موو شار و هه‌ریمه‌كانی وه‌رگرتوه‌ له‌مه‌شه‌وه‌ ئه‌گه‌ینه‌ ئه‌و ئه‌نجامه‌ی كه‌:

أ- عومهر په‌رده‌ی لادا له‌سه‌ر نه‌گونجانی دانانی خه‌لیفه‌ ئه‌مه‌ویه‌كان به‌ شیوه‌ی پشتاوپشت له‌گه‌ن بیه‌ما شه‌رعیه‌كاندا.

ب- سوور بوونی عومهر له‌سه‌ر پیاده‌كردنی بیه‌مای شورا له‌ مه‌سه‌له‌یه‌كدا كه‌ تایبه‌ته‌ به‌ خۆیه‌وه‌ كه‌ ئه‌ویش دانانیته‌ی به‌ خه‌لیفه‌.

ج- كه‌سیك كه‌ شورا له‌ مه‌سه‌له‌ی دیاری كردنی خه‌لیفه‌دا په‌یره‌و بكات ئه‌وه‌ له‌ كاروباره‌كانی تریشدا ده‌یكات.

هه‌روه‌ها عومهر له‌ زۆربه‌ی كاروباره‌كاندا راوێژی به‌ زانایان ده‌كرد، له‌و زانایانه‌ش سالمی كورپی عبدالله و محمدی كورپی كعب قرطبی و ره‌جائی كورپی حیوه‌ و زانایانی تر و ئه‌یوت: من ئه‌م كاره‌م

١ - سیره‌ مناقب عمر بن عبدالعزیز، ل: ٦٩.

٢ - البداية و النهاية (١٢ / ٦٥٧).

٣ - تاریخ الطبری، له‌ النموذج الاداري المستخلص من إدارة عمر بن عبدالعزیز، ل: ٢٨٥.

توش کراوه، راپوچوونه کانتان بجهنه پرو^۱، ههروهه راپویتی به خه لکانی بیرتیژ و روشنبر ده کرد^۲ و سوور بوو له سهر چاکبونی دهست و پیونده کهی له کاتیکدا که بوو به خه لیفه و زانایان و پیاوچاکانی له خوی نریک کرده وه و خه لکی به ژهروه ندیخواز و دونیا په رستی دور خسته وه، تنهها به پاکسازی کردن له نیوان دهست و پیونده که شیدا وازی نه هینا، به لکو هایشی ددهان بو راستکردنوهی، بویه به عومهر کوری موهاجری وت:

نه گهر بینیت له حق لامدا نوره چمکی جله کام بگره و رامه شینه، پاشان بلتی: نوره چی نه کهیت عومهر^۳؟ نهم شیوازهش کاریگری خوی هه بوو له راستکردنوهی و سهرخستی سیاسه ته نویخوازانه کانیدا، چونکه دهست و پیونده کهی رۆلیان هه بوو له یارمه تیدان و راست و دروستی راکانیدا^۴، ههروهه له هوکاره کانی سهر کهوتنی عومهری کوری عبدالعزیز نریککردنوهی خه لکانی پیاوچاک و زانا و حهز کردنی به به شداریان له گه لیدا بو هه لگرتنی نهرک و به ریرسیاریتی نهمش خیریکی زوری بو نیسلام موسلمانان لیکه وه توه.

۴- دادگری له دهوله تی عومهری کوری عبدالعزیز: خرای گه وره نه فهرموت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

ءَامَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِّبَنِيكُمْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ

فَقِيرًا فَإِنَّهُ أَوْلَىٰ بِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىَٰ أَن تَعْدِلُوا ۚ وَإِن تَلَوْا أَوْ نَعَرْتُمْ أَوْ لَمَسْتُم مِّنْهُ فَأِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿

النساء: ۱۳۵). واته: نهی نه وانهی باوه رتان هیناوه هه میسه راگری داوه ری بن و شایه تی بو خوابدن، باشایه تیه که شتان زیاتر بو خوتان و دایک و باوکتان یان خزمانیش هه بیته، نه گهر که سیک له وانه دهوله مهنده بیته یان هه ژار خوابه رژه وهندی نه وان چاکتر ده زانیته له نیوه (واته به ته معای دهوله مهنده له داد پهروه ری لامه دهن و به هوئی نه داری و به زه بی بی جی له حهق لامه دهن) نه که ن شوین ناره زوی نه فس بکه ون و له داد پهروه ری لایه دن، جانه گهر نیوه پیچ

^۱ - سیره و مناقب عمر بن عبدالعزیز، ل: ۱۶.

^۲ - النموذج الإداري المستخلص من إدارة عمر بن عبدالعزیز، ل: ۲۸۵.

^۳ - أثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۷۵ هتتاوه تکر ۱۷۷.

^۴ - أثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۷۸.

لیدهن (زمان بگورن) و شایه تی ناحق بدهن یان پشت هه لکه ن هوه چاک بزنان خوا ناگاداره به کار و کرده وتان.

دادگه ریش دوو جوړی هه یه: جوړنکی ننگه تیف و سلی که خو ی له قه ده غه کردنی سته م و هه لگرتنی له سهر سته م لیکر اودا ده بیته وه، واته به ریگرتن له پیشیل کردنی مافی خه لکی و نه هیشتنی ناسه واره کانی ده ستریزوی و گپرانه وه ی مافه کانیان و سزادانی که سی سته مکار^۱.

جوړنکی نیجایی و نه ریثیسی هه یه، که زیاتر په یوه ندی به ده ولته توه هه یه و خو ی له دابینکردنی نازادی و مسوگه کردنی ژیاناندا ده بیته وه هه تاره کو که سی پیته سه لاتنی فراهوشکرا و هه ژاری پشتگو ی خرا و بی به شی نا نومید کرا و ترسنوکی هه ره شه لیکراو پیدا نه بیت، هه موو نه م ناکارنمش له نه رکه کانی ده سه لاتداره له نیسلامدا^۲.

عومهری نه میری باوه دارانیش نه م پایه گرنگی به باشزین شیوه جی به جی کرد، چونکه به ریسیاریتی به رای عومر بریتی بو. له هه ستان به دابینکردنی مافه کانی خه لک و مهرجه کانی به یعه تیان و دابینکردنی به رژه وه ندیه ره واکانیان، به و پیته ی که خه لیفه به کریگراوی نومته و پیوسته له سهری که پیداویستی به ره واکانیان جیبه جی بکات به پی مهرجه کانی به یعه ت^۳.

ههروه ها هزی لی بو که زیاتر سیفته کانی پیشه وای دادگه ر له خو ی دا به دی بیتت و هه ولی ده دا بو ده مخستی پیداویستی کانی نه و تایه تمه ندیه به باشه، هه ر بو یه نامه یه کی نووسی بو حه سنی به سری و پرسیاری له و باره یوه لیکرد حه سنی به سریش وه لامی دایه وه به وه ی که: پیشه وای دادگه ر نه ی نمری باوه داران وه ک باوکی به سوژدایه بو مناله بچو که کانی که به مندالی هه ولیان بو ده داو به گه وره ش فیران ده کات، له ژیاناندا بو یان ده کوشی و دوا مردنیش شتیان بو به جی ده هیلتت، پیشه وای دادگه ریش نه ی نمری باوه داران وه ک دایکی به سوژ و میهره بان و دلنهرم وایه بو منداله که ی، به زه حمت هه لیده گری و به زه حمت دایده نی و به منالی په روه رده ی ده کات و شه ونخونی بو ده کیشی و شیری پی ده دات و دلخوش ده بی به خو شی و خه م دایده گری به خه مباری، ههروه ها پیشه وای دادگه ر نه ی نمری باوه داران وه ک سه ره رشتی هه تیو و خه زنه داری

^۱ - عمر بن عبدالعزیز خامس الخلفاء الراشدين، عبدالستار الشيخ، ل: ۲۲۲.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۲۲۲، نظام الاسلام عمه المبارك، ۴۵ - ۴۶.

^۳ - عمر بن عبدالعزیز، خامس الخلفاء خلف الستار، ل: ۲۲۳.

هزاران وایه، وهك دل وایه له نیوان جهسته دا و پاکی جهستهی پیوه بنده و خرایشی بههمان شیوه، هروهها پیشهوی دادور وهك نوتهری نیوان خوا و بنده کانی وایه فهرمایشتی خویان پی ده گهینی و ریازی خویان پیشان ده دات و خوی و نهوانیش ملکهچی پهروهردگار ده کات جا تو وهك نهو کویله یه نه بیت که گهوره کهای مان و منالی خستوته ژیر دهستهوه و نهویش پاره کهای به فیرو داوه و مناله کانیسی سرگردان کردوه بهم پیش مناله کانی هزار و پاره کهای به فیرو داوه.^۱

د- سیاستی عومر بو گیرانهوی مافه کان: نه میری باوهرداران له خویوه دهست پی ده کات، بوجی به جی کردنی سیاستی هه لگرتی ستم و گیرانهوی مافه کان پیشهوا عومر له خویوه دهستی پیکرد و بین سه عد نهیگیرتهوه:

کاتیک عومر ویستی ستم نه هیلیت وتی: پیویسته له خوموه دهست پی بکهم^۲، نه موش کردی به پیشهنگ بو خهلکانی تر، نهوه بو هستا به گیرانهوی نهو زهوی و کهل و پلهی که هه بیو ته نانهت له نهنگوستیله کهای دهستی کویلهوه و وتی: نه مه وه لیدی کوری عبدالملک پی ی دام نهو کاته له مه غریبهوه بوی هاتوو، نهوه بوو نهویشی نه هیشت^۳، نه موش بهوی سووربوونیهوه بوو له سه نه هیشتی گومان بو دلنیا بوون لهوهی که له دهستیدایه نه گهر چی مالتی میراتیش بوایه، چونکه لهوکاته دا قسه و باس زور بوو سه بارهت به ستمی خلیفه کانی بهنی نومیهیه و کار به دهسته کانیان که هه ریه که له سه ردهمی خویدا کرد بووی، ته نانه هیندی خویاریز بوو بهرگی شمشیره کهای که زیو بوو لای برد و بهرگیکی له ناسن بوی دروستکرد^۴ عبدالعزیزی کوری عومر نهلی: شمشیره کهای باو کم بهرگیکی زیوی هه بوو نهویش لای برد و بهرگیکی له ناسن بوو دروست کرد نه هیشتی نه م کهل و پهل و مولکانهشی به چمند ریگه یهک بزو، وهك فروشتن نهوه بوو کاتی بوو به خلیفه سه رنجی که لوپه له کانی لای کویله کهای و بوون و جل و بهرگه کانی داو

۱ - عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار الشخ، ل: ۲۲۴.

۲ - الطبقات (۵ / ۳۴۱).

۳ - همدان سه رچاوه (۵ / ۳۴۱ - ۳۴۲).

۴ - همدان سه رچاوه (۵ / ۳۵۵) عمر و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۰۵.

ههشتیک له خۆی زیاتر بوو فرۆشتی و سه‌رجه‌می بیست و سی ههزار دیناری کرد پاشان هه‌مووی له پێی خوادا دانا^۱.

هه‌روه‌ها به گه‌راندنه‌وه‌ی بۆ خاوه‌نه ئه‌سلیه‌کانی، ئه‌مه‌شی به‌و پارچه زه‌ویانه کرد که بنه‌ماله‌که‌ی پێیان به‌خشیوو، ئێین جه‌وزی نه‌یگه‌ڕێته‌وه له نێسماعیلی کورپی ابی حه‌کیمه‌وه که وتویه‌تی: لای عومه‌ری کورپی عبدالعزیز مامه‌وه پاش ئه‌وه‌ی خه‌لکی بلاوه‌یان لێکرد و نه‌ویش چووه مائی خۆیه‌وه بۆ خه‌وی قه‌یلوله، له‌و کاته‌دا که‌سێک هاواری کرد: الصلاه جامعہ، نه‌لێ ئێمه‌ش زۆر ترساین له‌وه‌ی که کاره‌ساتیک رووی دا‌بیت، جویری به‌نه‌لێ: ئه‌مه ئه‌وه بوو که عومه‌ر موزاحیمی بانگکرد بوو وتبوی: نه‌ی مزاحم، ئه‌و کۆمه‌له چه‌ند دیاریه‌کیان پێداین، نه ئه‌بوو ئه‌وان پێمانی بده‌ن و نه ئه‌بوو ئێمه‌ش وه‌ریگه‌ڕین، ئه‌مه به‌ من دراوه و جگه له خوا که‌س ناگای لێ نه‌بووه.

موزاحیمش وتی: نه‌ی ئه‌میری باوه‌ر داران، نه‌زانی چه‌ند مندالت هه‌یه؟ ئه‌وان ئه‌وه‌نده و ئه‌وه‌نده. نه‌لێ: فرمیسک به‌ چاوی عومه‌ر دا هاته خواره‌وه و نه‌یوت: نه‌یانده مه‌ده‌ست خوا؟ نه‌لێ: پاشان موزاحیم رۆشت و چوو بۆ لای عبدالملك و نه‌ویش به‌ پالکمه‌وته‌وه فه‌رمووی لێکرد و عبدالملك پێی وت: چی لهم کاته‌دا هه‌تاوتی نه‌ی موزاحیم؟ ئایا شتیک رووی داوه؟ وتی: به‌لێ شتیک گه‌وره بۆ تۆ و باوکت رووی داوه وتی: چی بووه؟ وتی: ئه‌میری باوه‌ر داران بانگی کردم و — قسه‌کانی عومه‌ری بۆ گه‌ڕایه‌وه — عبدالملكیش وتی: نه‌ی تۆ چیت پێ وت؟ وتم نه‌ی ئه‌میری باوه‌ر داران نه‌زانی چه‌ند مندالت هه‌یه؟

ئه‌وان ئه‌وه‌نده و ئه‌وه‌نده وتی: نه‌ی نه‌و چی وت؟ وتی: فرمیسک به‌چاوی داها‌ت و نه‌یوت: نه‌یانده مه‌ده‌ست خوا. عبدالملكیش وتی: به‌ راستی تۆ وه‌زیریکی خرابی موزاحیم، پاشان هه‌ستاو رۆشت بۆ مان عومه‌ری باوکی و داوای مۆلته‌تی کرد، ده‌رگاوانه‌که‌ش وتی: بۆ ره‌جی پێناکه‌ن له‌شهو و رۆژدا ته‌نها ئه‌م کاته‌ی هه‌یه؟ عبدالملكیش وتی: مۆلته‌م بۆ وه‌رگه‌ له‌ بار دایکت بچی، عومه‌ریش گوئی لێ بوو وتی: ئه‌وه‌ که‌یه، وتی: عبدالملك، وتی: با‌یته زووره‌وه، پاشان هاته زووره‌وه و — عومه‌ریش راکشا بوو بۆ قه‌یلوله — وتی: کورم ئیشت چیه لهم کاته‌دا ها‌تووی؟ وتی: قسه‌یه‌که موزاحیم بۆی باسکردم، وتی: نه‌ی تۆ رات چیه له‌سه‌ری؟ وتی: رام وایه به‌وشیوه‌یه بکه‌یت که

^۱ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۴۵) عمر و سیاسته فی رد المظالم، ج: ۲۰۵.

وتوته، ئەلّی: پاشان عومەر ھەردوو دەستی بەرز کردووە و وتی: سوپاس بۆ ئەو خوایبەھی که له ئەوێ خۆمدا کەسیکی داناوە که ھاوکاریم ئەکات له کاروباری نایمدا.

بەلّی کورم نوێژی نیوەرۆ ئەکەم پاشان ئەچمە سەر مینبەر و بە بەرچاوی خەلکەوێ دیاریەکان ئەگێرمەو، عبدالملکیش وتی: ئەی ئەمیری باوەرداران، کئی زامنی ئەوەت بۆ دەکات که تا نیوەرۆ بەشیمان نەبیتەو، عومەریش وتی: بەلام خەلک بلاوێیان لیکردووە و چوون بۆ خەوی قەیلولە، عبدالملکیش وتی: داوا له بانگەواز کەر بکه که ھاوار بکات الصلاه جامعه و خەلکیش کۆدەبنەو، ئەو بوو بانگەواز کراو منیش ھاتم بۆ مزگەت و عومەریش ھات و چوو سەر مینبەر رو سوپاس و ستایشی خوای کرد و پاشان وتی: ئەو کۆمەڵە چەند دیاریەکیان پێداین که نەدەبوو بۆ مانی بەینن و نەشدە بوو نێمە وەری بگرین.

دیاریەکانیش بە من دراو و جگە له خوا کەس ناگای لیّ نەبوو ناگادار بن ئەو من گێرمەو و له خۆم و بنەمالەیی خۆمەو دەستم پێ کردووە، بیخوینەرەو ئەی مزاحیم ئەلّی دەفریکیان ھیتا که ئەو نامانەیی تیا بوو: موزاحیمش نامەییەکی لیّ خویندەو، کاتی لیّ بوویەو عومەر لیّ وەرگرت و لەو کاتەدا لەسەر مینبەر دانیشتبوو و بەمەقەستیک دراندی، پاشان موزاحم نامەییەکی تری خویندەو کاتی لیّ بوویەو دای بە عومەر و ئەویش بەھەمان شیوێ دراندی بەم شیوێ بەردەوام بوون تا بانگی نیوەرۆ^۱.

بەکێک لەوشتانەش که عومەری گێرایەو بۆ بەیتولمال جبل النورس له یەمەن و چەند پارچە زوہیک^۲ له یەمامە و فدک و خەبەر^۳ و سوہیداء ئەو بوو وازی له ھەمووی ھیتا جگە له سوہیداء پاشان عومەر وتی: ھەرچیم ھدیە گێراومەتەو بۆ بەیتولمالی موسلمانان جگە لەوکانیەیی که له سوہیداء دایە، چونکە ئەو بە پارە و موچەیی خۆم کپیو و بەشی پوشیکی کەسی تیا دا نیە و بەروبوومی دووسەد دینار بوو^۴، ھەرچی گوندی فدکیشە - که ئەکەوتیە باکووری مەدینە - ئەو سالا ئە دەھزار دینار بەروبوومی ھەبوو، کاتی عومەر بوو بە خەلیفە پرسیاری لەبارەو کرد و پشکینی بۆ

۱ - سیرة عمر بن عبدالرحمن، ل: ۱۰۷ - ۱۰۸.

۲ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۰۷.

۳ - ھەمان سەرچاوە، ل: ۲۰۷.

۴ - سیرة عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحمک، ل: ۴۰.

کرد و ناگاداریان کرده‌وه له‌وه‌ی که له‌سه‌رده‌می پیغمبر (ﷺ) و نه‌بویه‌کر و عومەر و عوسماندا (رضی اللہ عنہ) پیتی کراوه نه‌ویش - به‌و پینه - نامه‌یه‌کی نووسی بۆ نه‌بویه‌کری کورپی محمدی کورپی عومری کورپی حەزم و تیایدا هاتبوو: پاشان من سه‌یری مه‌سه‌له‌ی فدک م کرده و به‌دوایدا چووم و واده‌بینم که بۆ من ناشیت و نه‌مه‌وی بیگیتمه‌وه بۆ حالته‌ی جارانی له‌سه‌رده‌می پیغمبر (ﷺ) و نه‌بویه‌کر و عومەر و عوسماندا (رضی اللہ عنہ) و وازیتم له‌وه‌ی که‌دوای نه‌وان رویداوه، جا نه‌گەر ئەم نامه‌یه‌ی منت پی گه‌شت نه‌وه سه‌ره‌رشتی بکه و بیده‌ره ده‌ست که‌سێک که حه‌قی خۆی پی بدات و السلام^۱.

هەرچی الکتیبه شه نه‌وه قه‌لایه‌ک بوو له قه‌لاکانی خه‌یبه‌ر، و کاتی عومەری کورپی عبدالعزیز بوو به خه‌لیفه نامه‌یه‌کی نووسی بۆ نه‌بویه‌کری کورپی حەزم کار به‌ده‌ستی له مه‌دینه و نه‌یوت: هه‌والی الکتیبه‌م بۆ بزانه نایا له بیجیه‌کی پیغمبری خوا (ﷺ) بوه له خه‌یبه‌ردا یان هەر مولکی تایه‌تی پیغمبری خوا بۆ (ﷺ) نه‌بویه‌کریش (رضی اللہ عنہ) نه‌لی: " پرسیارم له عمره‌ی کچی عبدالرحمن کرد و نه‌ویش وتی: پیغمبری خوا (ﷺ) کاتی‌ک که ریکه‌کوت له‌گه‌ل هۆزی ابي الحقیق دا النظاة و الشقی کرد به پینج به‌شه‌وه و الکتیبه‌ش به‌شیک بوو لئی، بۆیه عومەریش گێرایه‌وه بۆ بار دۆخی جارانی له‌سه‌رده‌می پیغمبری خوا (ﷺ)^۲.

هه‌روه‌ها عومەر زه‌وی نه‌و کابرا میسریه‌ی گێرایه‌وه که له حه‌لوان دا بوو دوای نه‌وه‌ی که بۆی ده‌رکوت که باوکی سته‌می له کابرای میسری کرده تیایدا، ته‌نانه‌ت نه‌و مال‌ه‌ش که باوکی له ره‌یعی کورپی خاریجه‌ی کرپوو کاتی که هه‌تیو بوو له‌لای، عومەر بۆی گێرایه‌وه، چونکه ده‌یزانی که دروست نیه سه‌ره‌رشتیار مان له‌و که‌سه بکریته‌وه که سه‌ره‌رشتی ده‌کات.

پاشان نه‌و پاره‌یه‌ی گێرایه‌وه بۆ به‌یت‌مال که‌له جبل نه‌له‌هرس له یه‌مه‌نه‌وه بۆی ده‌هات له‌گه‌ل پیوستی زۆری خانه‌واده‌که‌ی پیتی، به‌لام نه‌و رۆژی دوایی به‌لاوه گرنگتر بوو هه‌تاوه‌کو ژبانی دنیا، هه‌روه‌ها فه‌رمانی کرد به‌ موزاحیم که نه‌و پاره بگێریته‌وه بۆ به‌یت‌مال که سالانه له‌به‌حه‌رینه‌وه بۆی ده‌هات^۳.

^۱ - الطبقات (۵ / ۳۸۹) عمر و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۰۸.

^۲ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۰۹.

^۳ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۱۲.

بهم شیوهیه عومەر له خۆیهوه دهستی پینکرد و بوو به پیشهنگ بو ژێر دهستهکانی و ههرشتیک که بۆنی ستهمی لی دههات له خۆی دووری خستهوه، و ههموو نهوانهشی گێڕایهوه بو خواونهکانیان بامافی خۆشی تیادا بوو، له روانگهی دونهانهووستی و باوهری نهگۆری به پنیوستی گێڕانهوهی ماف و نههیشتی ستهم وهك پارێزگاری و ههولیک بو چهسهپاندنی خهق، پاش ئهههش رووی کرده فاتیمهی کچی عبدالملك ی هاوسهری - که ههندی گهوههری ههبوو - و پنی وت: ئههه چون بوو به مولکی تو؟ وتی: ئهمیری باوهرداران پنی دام، عومهریش وتی: یان نهگێڕیتهوه بو بهیتومال یان دهبی مۆلهتم بدهیت کهلێت جیابمهوه، چونکه من پیم ناخۆشه من و تو و ئهوه گهوههره له مالتیکدا بین^۱.

ههروهها عومەر هۆی ههزانهکردنی لهو گهوههری بو روون کردهوه و وتی: من ئهزانم مهسهلهی ئههه گهوههره چۆنه و باوکت چون هیناویهتی، جارات چون بیخهینه سندوقیکهوه بیخهنه ئههه سههری بهیتومالهوه، ئهگهر ههچ له بهیتومال دا نهما نینجا ئهیههخشین، ئهگهر منیش مردم ئهوه نهگێڕنهوه بو تو، وتی: چی ئهکهی بیکه، ئهویش بهو شیوهی کرد، بهلام پش ئهوهی نۆرهی بهخشینی بیت کۆچی دواي کرد(رهزای خوی لی بیت).

پاش کۆچی دواي عومەر یهزیدی کوری عبدالملك گهوههره کهی گێڕایهوه بو فاتمه، بهلام ئههه وهری نهگرتوه و وتی: واز له شتیک ناههتیم و دواتر وهری بگرمهوه، ئهوه بوو یهزید له نیوان ژن و منالهکانی خۆیدا دابهشی کرد^۲.

● **ههنگرتنی ستهمی بهنی ئومهیه:** دواي دهستهپینکردنی له خۆیهوه عومەر بنمهاله و ناموزاکانی له ئهنادامانی بنمهالهی ئهههوهی بهسهر کردهوه و ههههه له بهخاکسپاردنی سولهیمانی کوری عبدالملك ی ناموزای بوویهوه، شتانیکی زۆر سهرسورههتهری بینی که ئهویش نهوهبوو که ناموزاکانی روالهتی زۆری دهسهلات و پاشایهتیا دا ههتیا بوو که لهسهردهمی پیغهمبهری خوا(ﷺ) یان خهلیفهکانی راشدین دا نهبوو، پاره و پولیکی زۆریان سههرف دهکرد له پیناو خۆ دهرخستن و بهگهوره دهرکهوتن لهبهردهم ژێر دهستهکاندا، لهوانهش ئهوه کهژوانههی خهلیفهکه له چهند ئهسپ و حوشتر و ههستریک پینک دههات و ههه

^۱ - عمر بن عبدالعزيز و سياسته في رد المظالم، ل: ۲۱۲ الطبقات: (۵/ ۲۹۳).

^۲ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۵۲، ۵۳.

ولاخيتك كه سينكى له گه لدا بو، ههروهها نهوه هه مووه كۆشك و فهرش و راخه ره نايابهى كه بو خه ليفهى نوئى ناماده نه كرا.

ههروهها سه رسام بوو بهو پۆشاكه نوئى و شوشه عه تر و كه لوپه لهى كه پى به خه شرا به بيانوى نه وهى كه خه ليفهى پيشوو به كارى نه هيتاوه و ئيسا مولكى نه مه، دياره هه مووه نه مانه ش زياده ره وهى وبه فېرۆدانى سامانه و، هيج پاساويكى شه رعى نيه له كاتيكدا كه به يتولملى موسلمانان پيويستى به هه ر دره هميك هه يه كه سه رف ده كريت بۆيه ليره دا عومهر فه رماني دا به موزاحيمي خزمه تكارى كه هه مووه نه واندى كه پيشكه شى كراوه بيفرۆشى و پيشكه شى بكات به به يتولملى موسلمانان^۱.

ههروهها عومهر سياسه تيكى ديارى كراوى هه بوو بو نه هيشتنى سته م و گيړانه وهى نهو شتانهى كه به مهالهى نه مه وهى زه وتيان كرد بوو هيله گه شتیه كانيشى له گه ل وه رگرتسى خيلافه تدا بوو روون بوويه وه، كاتى كه پاش به خاكسپاردنى سوله يمان نه ندامانى به مهالهى نه مه وهى هاتن و داواى نهو شتانه يان ليكرد كه خه ليفه كان رايان هيتاون له سه رى، كاتى كه عبدالملك ي كورپشى ويستى دووربان بختاوه لى عومهر سياسته تى خوئى بوو نا شكرا كرد و وتى: چيان پى نه لى تى؟

وتى: نه لى تىم باوكم سه لامتان لى نه كات و نه لى تى: ﴿قُلْ إِنْ أَخَافُ أَنْ عَصَيْتَ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ الزمر: ۱۳. واته: نهى موحه محمد ﷺ بلى به راستى من ده ترسم نه گه ر سه ريچى په روه رد گارم بكه م له سزاي رۆژيكى گه و ره (قيامه ت).

پاشان روونترى كرده وه بوئى كاتى داواى لى كرد كه په له بكات له سه ندنه وهى هه مووه شته كان لىيان و گيړانه وهى مافه كان، نه وپش وتى: كورم، نه وان نه م مه سه له يان گرى له داواى گرى و نه لقه له داواى نه لقه پيكه وه ناوه نه گه ر په له بكه م له سه ندنه وهى لىيان نه ترسم هه مووه بچن به گژمېدا و خوئىن برپۆزيت، چونكه سوئيد به خوا نه مانى دونيام له وه پى باشتره كه به وهى منه وه دلۆبه خوئيتيك برپۆزيت.

نايا رازى نايبت باوكه هه ر رۆژه سونه تيك زيندوو بكاته وه و بيدعه يه كه له ناو به ريت، هه تا نهو رۆژهى كه خواى گه و ره خوئى دادوه رى تيا دا ده كات و هه ر نه وپش باشترين دادوه ره^۲؟

۱ - عمر بن عبدالعزيز و سياسته فى رد المظالم، ل: ۲۱۳.

۲ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزى، ل: ۲۶۰، ۲۶۳.

پاشان زیاتر نهم سیاسته‌ی پروونکرده‌وه کاتی عبدالملک ی کوری پنی وت: بۆ نه‌وه‌ی که نه‌تویت نایکه‌یت؟ سویند به‌خوا به‌لامه‌وه گرنگ نیه نه‌گهر پیکه‌وه له یه‌ک مه‌جهدا بمانکولتین، عومهر وتی: نه‌مه‌ت به‌راسته وتی: به‌لتی، وتی: سوپاس بۆ نه‌وه‌ی خوایه‌ی که له نه‌وه‌ی مندا که‌سیکی داناوه که هاوکاریم بکات له کاروباری ناییندا، نه‌گهر نه‌وه‌ی ده‌پلی ی بیکه‌م نه‌ترسم پیمان قبول نه‌کریت. نه‌گهر قبولیشی نه‌که‌ن نه‌بی شمشیر به‌کارینیم، خیریش له خیریکدا نیه که تهنها له ری شمشیره‌وه بیت، کورم من خه‌لکی فیری وهرزش و راهیناییکی قورس ده‌که‌م، جا نه‌گهر تهمهن مؤله‌تم بدات نه‌وه‌ی نومیده‌وارم که خوی گه‌وره ویستم به‌دی بیتیت، نه‌گهر پیش نه‌وه‌ش مردم نه‌وه‌ی خوی گه‌وره خوی ده‌زانی مه‌به‌ستم چی بو^۱.

بهم شیویه عومهر شیوازی داناوانه و نهرم و نیان ده‌گریته‌به‌ر بۆ جیه‌جیکردنی سیاسته‌ته‌کانی و ریخوشکه‌ری و زهمینه‌سازی بۆ هه‌نگاوی کۆتایی کردوه به‌چهند هه‌نگاویک که یه‌که‌میان نه‌ویه که له‌خۆیه‌وه ده‌ست بی بکات و هه‌رمافیکی لایه‌ی بیگرتنه‌وه بۆ خاوه‌نه‌کانی یاخود بۆ به‌یتومال پاشان رووی کرده بنه‌ماله‌ی نه‌مه‌وی و کوره‌کانیانی کۆکرده‌وه و داوای لیکردن نه‌وه‌ی و سامانه‌ی که به‌ناره‌وا و هه‌ریان گرتوه بیگه‌رتنه‌وه^۲.

بهم شیویه رۆژه‌کانی سه‌ره‌تای حوکی عومهر لی سه‌ندنه‌وه‌ی چه‌ندین مولک و سامانی به‌خۆوه بینی که‌لای به‌نی نومه‌یه بو، و پیشتر له‌سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی ره‌هایاندا کۆیان کردبوویه‌وه نه‌وه بو هه‌موو نه‌وانه‌ی گه‌ردایه‌وه بۆ به‌یتومال و بو به‌مولکی گشتی و هیچ که‌س و کۆمه‌ل و بنه‌ماله‌یه‌ک قورخی ناکات بۆ خۆی، نه‌وه هه‌مووه مولک و سامانه‌ی جۆربه‌جۆره به‌چهندین شیواز کۆکرا بوویه‌وه عومهر هه‌مووی لی سه‌ندنه‌وه و به‌لگه‌نامه‌کانیشی یه‌ک له‌ داوای یه‌ک دزاندا و گه‌ردایه‌وه بۆ شوینی دروستی خۆی، نهم مولک و سامانه‌ش هه‌نده زۆر بو به‌مه‌زنده‌ی عومهر (ﷺ) له‌ نیوه‌ی مولک و مالی به‌یتومال تیه‌ری کردبو^۳.

بهم شیویه پاش چه‌ند رۆژیک به‌نی نومه‌یه خۆیان به‌دارنراوی له هه‌موو شتیك بینیه‌وه جگه‌ له مالی ناسانی و سروشتی خۆیان، بۆیه بهم سیاسته‌ی عومهر ته‌نگاو بوون و نه‌یاری خۆیان نیشان دا،

۱ - سیره‌ی عمر بن عبدالعزیز لابن‌المجوزی، ل: ۲۶۲، ۲۶۳.

۲ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته‌ی رد‌المظالم، ل: ۲۱۵.

۳ - سیره‌ی عمر بن عبدالعزیز لابن‌المجوزی، ل: ۱۱۵.

بهلام ناخو وهلامی عومەر چی ده‌بیت، نه‌وه بوو عومەر پیتی وتن: سه‌یرکه‌ن، یسوند به‌خوا نه‌مه‌وی سته‌میک نه‌بیت له‌سه‌ر زه‌وی دا هه‌لم نه‌گرتیت نه‌گهر چی بو هه‌لگرتنی هه‌رسته‌میکیش نه‌ندامیکی جه‌ستم له‌ده‌ست بده‌م^۱، بهلام به‌نی نومه‌یه له‌به‌رامبه‌ر نه‌م سوور بوون و توندیه‌یدا بی ئومید نه‌بوون، چونکه به‌خه‌یالیاندا نه‌هاتووه رۆژی له‌رۆژان به‌و شیوه‌ دابرنرین له‌که‌ل و په‌ل و نیمتیازه‌کانیان بۆیه کۆبوونه‌وه و داوایان کرد له‌یه‌کێک له‌کوره‌کانی وه‌لید که‌گه‌وره و نامۆزگاریکریان بوو، که‌نامه‌یه‌ک بنوسیت بۆ عومەر، نه‌ویش بۆی نووسی: پاشان تۆ خه‌لیفه‌کانی پیش خۆت له‌بیر بردۆته‌وه و له‌رێبازی نه‌وان لاتداوه و کاره‌کانی نه‌وانت به‌ستم له‌قه‌لم داوه بۆ که‌مکردنه‌وی کاره‌کانیان و شکاندنی خۆیان و وه‌ک قسه‌ وتینک به‌کۆر و نه‌وه‌کانیان نه‌مه‌ش مافی تۆ نیه، چونکه په‌یوه‌ندی خزمایه‌تیت په‌چراندوو و به‌شیوه‌یه‌کی نار‌ه‌وا له‌گه‌ن خزمه‌کانتدا جولایته‌وه، هه‌روه‌ها ما‌ل و سامانی قوره‌یشت به‌ نار‌ه‌وا هینایه‌ ناو به‌یتومالی خۆت جا له‌خوا بترسه‌ نه‌ی کۆری عبدالعزیز، نه‌و مافانه‌ بیگیروه‌ن چونکه تۆ ناتوانی دلتیا بیت له‌مینه‌ره‌که‌ت نه‌گهر به‌و شیوه‌یه‌ خزمه‌کانت له‌خۆت بکه‌یت، سوند به‌و خوایه‌ی که‌رێز و په‌له‌وپایه‌ی به‌خشیه‌ به‌ (ﷺ) له‌خه‌لیفایه‌یتدا ته‌نها له‌خوا دوورکه‌وتوو بیه‌وه له‌کاتیکدا که‌وا پیشانی ده‌ده‌یت که‌ وه‌ک به‌لا سه‌یری ده‌که‌یت و توش کراویت، جا وریابه‌ ناگات له‌ نار‌ه‌زوو بریاره‌کانت بیت^۲ له‌م نامه‌یه‌شدا ره‌خنه‌ی نه‌مه‌ویه‌کان له‌سیاسه‌تی عمر له‌م خالانه‌دا ده‌رده‌که‌ویت:

● پێچه‌مه‌وه‌اندی خه‌لیفه‌کانی پیش خۆی ره‌فتاری کردوو و نه‌مه‌ش سوکایه‌تی پێکردن و له‌که‌دار کردنیانه.

● خراب ره‌فتاری له‌گه‌ن منالی خه‌لیفه‌کانی پیش خۆیدا کردوو.

● کاره‌کانی له‌گه‌ن حه‌ق دا ناگونجین.

● په‌چراندنی په‌یوه‌ندی له‌گه‌ن بنمه‌اله‌ که‌یدا هه‌ره‌شه له‌بوستی خه‌لافه‌تی نه‌کات.

گومانیش له‌وه‌دا نیه که‌سیاسه‌تی عومیری کۆری عبدالعزیز هه‌ره‌شه‌یه بۆ پێگه‌ی بنمه‌اله‌ی نه‌مه‌وی و ده‌سه‌لاتی به‌ره‌و لاوازی ده‌هات و له‌وانه‌شه‌ وایان لی بکات هه‌لو بستی توند به‌رامبه‌ر به‌

^۱ - سیره‌ عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۱۴۷ - ۱۵۱.

^۲ - هه‌مان سه‌رچاره، ل: ۱۲۶ - ۱۲۷، عمر بن عبدالعزیز صالح العلی، ل: ۱۹۴.

خهلیفه وه رگرن، نهمهش مهترسیه کی گهورهیه بۆ سههر عومهر و پۆستی خیلافه تیش^۱. وهلامی عومهریش بلیسهی ناگری حهق و گرکانیک بوو بهروویاندا و نووسی: وهیل بۆ تو و بۆ باوکت چهند دوزمن و سکالا کهرتان ززه له رۆژی قیامهتدا... پهلهمه که نه گهر تهمن مۆلهتی دام و خوا حهقی گیرایهوه بۆ خوا هه نه کانی نهو کاته دهستم بۆ تو و بنه ماله کهت خالتی ده بیست و نهو کات ههموو ناحه قیه کان ده خه مه روو، چونکه ئیوه ههمیشه حهقتان پشت گوی خستبوو...^۲

● **بهنی نومه ییه پهنا بۆ شیوازی گفتوگۆی هیمانه ده بن:** ههر که بهنی نومه ییه دلنیا بوون له خۆراگری عومهر له بهرام بهر نه یاری و بهر هه لستکاری به کۆمه لیاندا، په نایان برد بۆ شیوازی گفتوگۆی هیمانه، به لکو له پتی نهمه وه به نامانجه کانیا بگهن، نه وه بوو رۆژیک له ری خزمایه تی و دۆستایه تیه وه دهاتن و نهویش وهلامی نه وه بوو: که نه گهر پاره ی خۆمتان دهوی باشه، بهلام نهم سامانه - بهیتولمال - پشکی ئیوه تیایدا وهک پشکی هه رتاکیکی تره له موسلمانان، سویند به خوا نه گهر خه لکی زهوی وهک ئیوه بیران بگردایه ته وه نه وه سزای خویان بۆ داده بهزی^۳.

رۆژیکیشیان هشامی کوری عبدالملک هاته لای و وتی: نهی نهمیری باوه رداران من نیردرای خزمه کانتیم بۆلات، نهوان نه لئین: تو بهرای خۆت کار بکه له وهی که له ژیر ده ستدایه، بهلام واز له و شتانه بیته که خهلیفه کانی پیش تو به خشیویانه، عومهریش زۆر به ساده یی وهلامی دایه و وتی: نه گهر دوو تو مارم بۆ بیتن یه کییان هی موعاریه و نهوی تر له عبدالملیکه وه بیست، بیست وایه ده بی کامیان ره چاو بکه ن؟

وتی: نه وه یان که کۆنتره، عومهریش وتی: دهی من کار به قورئانه که ی پهروه ردار ده کهم که پیش ههموو شته کان هاتوو و خۆم و نهوانه ی پیش خۆشم ی پنه پابند ده کهم^۴.

۱ - عمر بن عبدالعزیز صالح العلی، ل: ۱۹۵

۲ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۱۴۷ - ۱۵۱

۳ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۱۱۴ - ۱۱۵

۴ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۱۸ - ۱۱۹، ملامح الانقلاب الاسلامی فی خلافة عمر بن عبدالعزیز د. عمادالدین خلیل، ل:

• به نئی نوممه یه پوری عومهری کوری عبدالعزیز دهنیرن: کاتی که پیوانی به نئی نوممه دهسته و سان بوون له بهرامبر عومهردا و نه یانتوانی چاوترستی بکه ن یا خود نهر متر بیست له بهرامبر یاندا، په نایان برد بۆ پوری - فاتیمه ی کچی مهروان - نهم پوره شی به بی مؤلته ده چووه لای خهلیفه کان و هیچ داوایه کی رته نه ده کرایه وه هه موویان پزیران لی دهنه عومهریش پیش بوونی به خهلیفه به هه مان شیوه بو له گه لیدا، کاتی چووه ژووره وه بۆ لای عومهر پزیری لیناو پیشوازیه کی گهرمی لیکرد و راخهریکی بۆ راخست، نه ویش وتی: خزمه کانت گلهمی نه وه ت لی ده کهن که تو خهیری که سانی تروت لی سه ندونه ته وه، عومهریش وتی: شتیکم لی قه دهغه نه کردوون که مافی خویمان بوو بیست، نه ویش وتی: من گوریم لی بوو باسیان ده کرد و نه ترسم رۆژنیک لیت یاخی بن، عومهریش وتی: ههر رۆژنیک که لتی بترسم جگه له رۆژی دواپی خوای گهوره له شهره نه مپاریزیت، نه لی: پاشان داوای دیناریک و ناگردانیکی کرد و دیناره که ی خسته ناویه وه تا گهرم بوو و سووربوویه وه پاشان فرهی دایه سهر سکل و کزه ی هات و وتی: پووره نهمه زۆرینه بۆ برازا که ت؟! ۱

دیاره پوریشی بهم دیمه نه کاریگهر ده بیست و ناوه ده داته وه له عومهر و داوای لی ده کات که بهردهوام بیست له قسه کردندا، عومهریش وه که نه وه ی تابلۆیه کی هونه ری جوان بۆ نه و داد گهریه کۆمه لایه تیه بکیشت که نیسلام هیناویه تی هه تا وه کو خیر و خوشی بۆ هه مووان ده ستبر بکات و وتی: خوای گهوره محمدی وه که ره جمه تیک نارد وه بۆ خه لک نه ک وه ک سزا، پاشان بر دیه وه بۆ لای خو ی و پروباریکی له پاش خو ی به جی هیش ت که هه مووان وه که یه ک لی ی ده خو ن پاشان نه بو به کر بوو به خهلیفه و پروباره که ی وه که خو ی هیش ته وه، پاشان عومهر بوو به خهلیفه و به هه مان شیوه ی نه وانی کرد، پاشان یه زید و مهروان و عبدالملک و وه لید و سوله یمانی کوری لیان هه لگۆزی، هه تا وه کو کار گه شته ده ستی من و پروباره گهوره که وشکی کرد و شوینه و رای نه ما هه تا وه کو بۆ ی بگه رینه وه، پوریشی وتی: به سه، نهم ویست قسه بکه ی ت جا نه گه ر نهم مه قسه ی تو بیست نه وه من هیچ نالیم، پاشان گه راپه وه بۆ لایان و قسه کانی بۆ گه رانه وه. ۲

۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۱۱۴ - ۱۱۵.

۲ - الکامل فی التاریخ (۳ / ۲۷۰).

له رېوايه تيكيښدا هاتووه: كه پټي وتوون: ئيوه خوټان واتان له خوټان كرد، هاوسه رگيريتان له گڼل نهوهی عومهری كورې خه تابدا كرد و ئيستا نهوه كهی له باپيري نه چټت، نه وانيش بيده ننگ بوون^۱.

• **نهماني بهر هه ټستكاري به كۆمهلي بهني ئوممهيه:** هه زوو بهر هه ټستكاري بهني ئوممهيه به شيوه به كۆمهل كۆتايي پي هات دواي نهوهی توندی عومهریان بينی له بهرامبهر سامانی ئوممه تدا وتیان: دواي نهمه هيچمان پي ناكريت^۲.

پاشان ههريه كهيان به جيا ههولتي ده دا بو گيرانهوهی به شيك لهو سامانهی كه هه بيوو، به لام نهو عومهری كه به كۆمهل روو به روويان بوويهوه، هه رگيز تاك تاك نهرميان بهرامبهر نانويټت، چونكه به لای نهوه وه مالي گشتي جتي موساوه مهو مامه له پيوه كردن نه^۳.

أ- گيرانهوهی ماف بو خاوه نه كانی: عومهر تهنها به سهندنهوهی پارهو پول له بهني ئوممهيه وازی نههينا، بهلكو ههنگاويكي تری ناو رايگه ياند كه هه ركه سيك مافي به سه ريه كيك له نهميره كانی بهني ئومميه وه هه يه ياخود توشي ستهم بووه له سه ر ده ستیان نهوه يا به لنگه بيټت و مافه كانی بو بگير پتهوه، نهوه بوو كۆمهليك خه لك سكالایان تو مار كرد و عومهر يش يه كه له دواي يه كه مافي بو ده گيرانهوه، چ زهوی بوو بيټ يان سامان كي لنگه يان خود كه ل و په ل^۴.

جاريكيشيان والي به سه ره كابرايه كي نارد بو لای كه زهوی دا گير كرا بوو عومهر يش بو ي گيرايه وه، پاشان پي وت: چه نددت خه رج كردووه تا هاتوی بو ئيره، وتي: نهی ئه ميري باوه رداران پرسیاری خه رجيم لي ده كه يت له كاتي كدا كه تو زهويه كه ت بو گير او مه ته وه كه له سه د هه زار باشتره؟

عومهر يش وتي: من تهنها مافي خوتم بو گيرايه ته وه، پاشان فه رماني دا به سه رف كردنی شه ست دره هم له بری خه رجي سه فه ره كه ی^۵، ئين موسا نه لي: عومهری كورئ عبدالعزیز به رده وام

۱ - هه مان سه رچاوه (۳ / ۲۷۱).

۲ - عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۵۸، ۵۹، ملامح الانقلاب الاسلامي في خلافة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۱۱۹.

۳ - ملامح الانقلاب الاسلامي في خلافة عمر، ل: ۱۲۰.

۴ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۱۴۶، ۱۴۷.

۵ -

بوو له گټړانهوه ماف و شته زه تکراره کان لهو روزهوه که بوو به خلیفه هتا نهو کاتهی که کزچی دواپی کرد^۱، نهوه بوو روزهیکیان چند که سیک هاتنه لای که کیشهیان له گهڼ روهی کوری وه لیدی کوری عبدالملک دا هه بوو له سهر چند دوو کانیک، و به لنگهی نهوان به هیتر بوو، عومریش فهرمانی دا به گټړانهوهی دوکانه کان بویان، به لام به دوا دا چوونی بو مهسه له که نه کرد، نهوه بوو روهی هه رده شهی له پیاوه کان کرد و به کیک له پیاوه کان عومری ناگادار کردهوه، عومریش فهرمانی دا به به کیک له پاسه وانه کان که شوین روه بکه ویت و نه گهر دوو کان کانی نه گټړایهوه بو خواونه کانی نهوه بدات له ملی، نهوه بوو روح ترساو دهستی له دوو کان کانی هه لگرت^۲، هه روه ها عومر زهویه کی گټړایهوه که کومه لای عه ربه ده شته کی چاند بوویان و پاشان وه لیدی کوری عبدالملک لای سهندبوون و دابووی به به کیک له خزمه کانی، عومریش وتی: پیغه مبهری خوا (ﷺ) ده فهرموی: (هه رکس زهویه کی مردو زیندو و بکاتهوه - واته بیچیت - نهوه نه بیت به مولکی)^۳.

هه روه ها نالوبه تی خوش دهویست و مافه کانیانی بو گټړانهوه و جاریکیان به فاتیمه ی کچی علی کوری نهو تالیبی وت: نهی کچی علی سویند به خوا له م سهر زهویه دا خیزانی تادا نه هینده ی نیوه خوشه ویست بیت لام و نیوه له خیزانه که ی خوشم خوشتر ده ویت^۴.

ب- هه ستانی به لابر دنی سهرجم فهرمانه ووا و کار به دهسته سته مکاره کان: کاتی که عومری کوری عبدالعزیز کرا به خلیفه هه ستا به لابر دنی سهرجم کار به دهست و والیه سته مکاره کان له سهر کاره کانیان له وانه ش خالیدی کوری رهیان و بهرپرسی پاسه وانه کانی سوله یمانی کوری عبدالملک که له گهر دنی هه رکه سیکی ده دا که سوله یمان بیوتایه، له جیتی نهویش دا عومری کوری موهاجیری نه نساری دانا.

هه روه ها عومر وتی: نهی خالد واز له م شمشیره بیته، خوایه گیان نهوه من خالیدی کوری رهیانم دابه زاند له بهر تو خوایه هه رگیز بهرزی نه که یته وه، پاشان وتی به عومری کوری موهاجیر،

^۱ - الطبقات لابن سعد (۵ / ۳۴۱).

^۲ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۶۰.

^۳ - صحیح الجامع للالبانی ژماره: ۲۷۶۶.

^۴ - سیره و مناقب عمر لابن الجوزی، ل: ۱۳۱ السیاسیه الاقتصادیه و المالیه لعمر بن عبدالعزیز، ل: ۴۵.

سويند به خوا تو نه زانيت نهی عمر، که له نيوان من و تودا هيچ خزمایه تیه که نهی جگه له نیسلام، بهلام من زور گویم له قورنان خویندن و چاوم له نویژ کردنی تو بووه له شویتیکدا کهوات دهزانی کهس ناتیبینت و نویژه که تم بهلاوه پهسند بوو، نهم شمشیره بگره نهوه کرد میت به بهرپرسی پاسهوانه کام^۱، بهم شیویه عومهر ستمکارانی لهسهر کار لادهبرد و نهم شیوازهی پهپرهو ده کرد بو ههلبژاردنی والی و داد وهر و نووسهر و هتد.

نهو به دواي باشترین کهسدا ده گهرا له پروی دینداری و پاکیهوه، کاتی که ره خنهشی له یه کیک له کار به ده سته کانی گرت، داریکی هیتا به نیوان ههردوو چاوی داو وتی: نهمهت منی خهله تاند مه بهستی ناسهواری کړنوش بردن بوو له دهم و چاوی دا، که نیشانه یه که له نیشانه کانی چاکی مرؤف و بهلگه یه لهسهر زور کړنوش بردن بوو پهروهر دگار، له بهر نهم هویهش عومهری کوری عبدالعزیز نهم کابرایه ی ههلبژارد، ههروهها عومهر تنها بهروالتهی کهسیک وازی نه ده هیتا، بهلکو تاقیشی ده کردهوه نهوه بوو کابرایه کی بینی که زور نویژی ده کرد و ویستی تاقی بکاتهوه بو نهوهی کاریکی بی بسپیریت، بویه له کهسه نریکه کانی خوی نارد و پی وت: نهی فلان تو دهزانی که من چ پله و پایه یه کم همیه له لای نه میری باوه داران جا نه لئی چی نه گهر وای لی بکم که بتکات بهوالی یه کیک له شوینه کان؟

کابراش وتی: موچه یه که سالت ده ده می، پاشان کابرا هاتهوه و عومهری ناگادار کردهوه نهویش وازی لی هیتا، چونکه له تاقیکردنه وه دا دهر نه چوو^۲.

ههروهها له ناو نهو کهسانه دا که عومهری کوری عبدالعزیز لهسهر کار لای بردن: نوسامه ی کوری زهیدی ته نوخی که بهرپرسی خهراج بوو له میسردا، چونکه ستمکار و فیلتزان بوو و ده ستریزوی ده کرد سهر خه لک و به ناحق سزای بهسردا ده سه پانندن ده ست و قاچی پیچه وانه ده برین - به بی نهوهی مهرجی برینی تیا بیته - عومهریش فرمانی کرد به کوټ و بهند کردن و زیندانی کردن سالیک له میسر و سالیک له فهله ستین دا به مهرجی که له کاتی نویژدا دهستی والا بکریته پاشان عومهر کوچی دوايی کرد و یهزید بوو به خهلیفه و نوسامه ی گیرایهوه سهر کاره که ی

۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۵۰.

۲ - فقه عمر بن عبدالعزیز د. محمد شقیر (۱ / ۹۱).

خوی له میسر دا^۱، ههروهه عومهری کوری عبدالعزیز نامهیه کی نووسی و فهرمانی دا به لهسه کار لابردنی یهزیدی کوری ابی مسلم له نهفریقیه که بهرپرسیکی ستهمکار بوو هه موو فهرمانه کانی سولتانی دهسه پاند و گوئی به دادگهری و حهقه هوی نهدهدا، و زور تهسیحات و زیگری ده خویند و فهرمانی ده کرد به نازاردانی خه لکی و نهیوت: ﴿سبحان الله والحمد لله﴾ ههروهه سزای توندتر ده کرد و نهیوت: ﴿لا اله الا الله و الله اکبر﴾ و نه مهش خراپترین کاری بوو، عومهریش به نامهیه که لهسه کار لایرد^۲، بهم شیویه عومهر بهردهوام بوو لهسه کار لابردنی کار بهدهسته ستهمکاره کان و دامه زرانندی خه لکانی باش له شویتیاندا، دواتریش باس له مامه لهی عومهر له گه له والیه کانیدا ده کهین به پشتیوانی پهروه دگار.

ج- هه لگرتنی ستهم لهسه کار خزمه تکاره کان (موالی): خزمه تکاره کان پیش عومهر (ﷺ) تووشی ستهمی زور ده بوون و سه رانه لهسه کار موسلمانان کانیشیان دانرا بوو، و کوچ کردنیشیان لی قه دهغه کرا بوو وه که له عیراق و میسر و خوراسان لهسه رده می عبدالملک دا پرووی دا و حه ججاجیش ستهمیکی زوری لی کردی و ههستا به سه پاندنی سه رانه بهسه موسلمانان کانیناندا و رینه دان به کوچ کردنیان له گونده کانیهوه نه مهش وایلینکردن که له راپه رینی ئین نه لئه شهعت دا به شداری بکه ن، ههروهه له میسر و خوراسانیشدا ستهم له خزمه تکار و - موالی - یه کان ده کرا، بویه کاتی عومهری کوری عبدالعزیز کرا به خه لیفه ستهمی لهسه کار هه لگرتن و نامهیه کی نووسی بو کار بهدهست و والیه کانی که تیایدا هاتبوو: ... هه که سیک - جوله که بیان گاور یاخود ناگر په رست - موسلمان بیته له خه لکی جهزیره و تیکه لاوی موسلمانان بکات و شوینی خوی به جی بهیلت تهوه نه رک و مافی وه که موسلمانان وایه و پیوسته لهسه کار موسلمانان کانیش که تیکه لاوی و دلته وایی بکه ن، به لام زهوی و ماله که ی که جی ی هیشتهوه ده بیته به فهی و له پیتاو خوادا سه رف ده کریت، به لام نه گه ر پیش رزگار کردنی نهو ناوچهیه موسلمان بووبن نهوه مولکی خویانه^۳.

۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۳۲.

۲ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۳۲ - ۳۳.

۳ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۷۸ - ۷۹.

هروه‌ها نامه‌ی کی نویسی بۆ کار به‌دهستی خوئی له‌میسردا حه‌بیانی کوری شوره‌یح و تیایدا نه‌یوت: سه‌رانه لابه‌ره له‌سه‌ر هه‌ر که‌سه‌یک که موسلمان بووه، چونکه په‌روه‌ردگاری بالا ده‌ست نه‌فه‌رمویت: ﴿ قَنِیلُوا الَّذِینَ لَا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا یَالْیَوْمِ الْآخِرِ وَلَا یَحْمِلُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ، وَلَا یَدِیْنُونَ دِینَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتَابَ حَتَّىٰ یُعْطُوا الْجِزْیَةَ عَنْ یَدِهِمْ صَخْرُونَ ﴾ (التوبة: ۲۹).
 واته: جه‌نگ بکه‌ن له‌گه‌ل نه‌وانه‌ی که پروا ناهیتن به‌خوا و به‌رژژی دوایی وه به‌رحه‌رامی دانانین نه‌وه‌ی که خوا و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی حه‌رامیان کردوه وه مل که‌چ ناکه‌ن بۆ نایینی راست له‌ نه‌وانه کتیبان بی به‌خه‌شراوه هه‌تا باج و سه‌رانه ده‌ده‌ن به‌ ده‌ستی خوئیان و به‌ مل که‌چی له‌ کاتی‌کدا نه‌وان سه‌رشۆر و ریسوان.

به‌لام نهم کار به‌ده‌سته نامه‌ی کی نویسه‌وه بۆ عومه‌ر و نه‌یوت: پاشان: نه‌و مه‌رجی موسلمان بوونه زبانی گه‌یاندوه به‌سه‌رانه و به‌را‌ده‌یه‌ک که من له حارسی کوری ثابته‌وه بیست هه‌زار دینارم قه‌رز کردوه، جا نه‌گه‌ر نه‌میری باوه‌رداران رازی بی‌ت با‌بۆی بگه‌یینه‌وه^۱، وه‌لامی عومه‌ریش به‌م شیوه بوو: پاشان نامه‌که‌تم پی‌گه‌شت، من کاتی به‌ کار به‌ده‌ستی میسرم دانایت ناگاداری لا‌وازی‌ت بووم، نیستاش فرمانم به‌ تیردراوه‌که‌م کردوه که بیست قامچی بدات له‌سه‌رت، و سه‌رانه هه‌ل‌گه‌ره له‌سه‌ر موسلمانان خوا راکه‌ت سه‌رکه‌وتوو نه‌کات، خوای گه‌وره محمدی (ﷺ) بۆ ریتمایی کردنی خه‌لک ناردوه نه‌ک بۆ پاره کۆ کردنه‌وه، جا نه‌گه‌ر نهم نامه‌ی منت به‌ ده‌ست گه‌شت نه‌وه سه‌رانه‌یان لی وه‌رنه‌گریت، چونکه عومه‌ر هه‌نده خو‌شه‌خت نیه که هه‌موو خه‌لک له‌سه‌ر ده‌ستی موسلمان بن^۲.

له‌ ری‌وایه‌تیکی تریشدا لای نین سه‌عد هاتوو، پاشان خوای گه‌وره محمدی (ﷺ) بۆ ریتمایکردنی خه‌لک ناردوو نه‌ک وه‌رگرتی سه‌رانه، جا هه‌رکه نهم نامه‌یه‌ت به‌ ده‌ست گه‌شت نه‌وه نه‌گه‌ر نه‌و نه‌هلی ذی‌عمانه موسلمان بوو بوون نه‌وه بریاره‌که‌ت بد‌رینه و سه‌رانه‌یان له‌سه‌ر لابه‌^۳.

۱ - الخ‌ط‌ط للمقریزی (۱ / ۷۸) عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۳۳.

۲ - الخ‌ط‌ط للمقریزی (۱ / ۷۸) عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۳۳.

۳ - الطبقات (۵ / ۳۸۴).

دیاره نهم کار به دهستهی عومەر له میسر دا تاکه کار به دهستیک نه بوو که نهو داوایه پیشکش به عومەر بکات، به لکو کار به دهست و والی کوفهش عبدالحمیدی کوری عبدالرحمن داوای لیکرد که مۆلتهی بی بدات بو و هر گرتی نهو سه رانهی که که له که بوو بوو له سه ر نهو جوله که و گاورانهی که موسلمان بوو بوون.

لیره شدا عومەر زور به راشکاوای وه لامی دایه وه: نامه به کت بو نووسیوم سه به رت به خه لکانیکی گاور و جوله که و ناگر په رستی خه لکی حیره که موسلمان بوون و سه رانهی که زوریان له سه ر که له که بووه و نه تهوی مۆلتهت بدهم بو و هر گرتی سه رانه لیان، له کاتیکدا که خوای بالا دهست موحه مدهی وه ک ریتمونیکار نار دوووه نه ک پاره کۆ که ره وه، جا هه ر که سینک له وانه موسلمان بووه ته نها زه کاتی له سه ره و میراتیسی بو خزمه کانیه تی نه گه ر میراتی موسلمانان بو ده شیا، نه گه ر میراتگریسی نه بوو ده دریت به بهیتومال و به سه ر موسلماناندا دابهش ده کریت نه گه ر شتیکیش له دهستی روویدا نه وه له بهیتومال بوی قه ره بوو ده کریته وه و السلام^۱.

ههروه ها کار به دهستهی عومەر له به سه ره دا - عدی کوری ارطاة - بوی نووسی: پاشان خه لکانیکی زور موسلمان بوون و نه ترسم باج و سه رانه کم بکات، عومهریش وه لامی دایه وه: له نامه که ت گه یشتم، سویند به خوا حمز ده کم هه موو خه لک موسلمان ببن و من و توش ببن به جوتیار و به ره می دهستی خومان بخوین^۲.

نهمه له گه ل هه لوه شانده وهی قه دهغه کردنی کۆچکردن که حه ججاج به سه ر - موالی - و خزمه تکاره کانی عیراقدا سه پانده بووی، بهم شیوه یهش عومەر هه موو جوژه سته میکی له سه ر خزمه تکار و مه والیه کان هه لگرت و مافه زه وتکراو و ناسوده یی دهروونی بو گیترانه وه و دووباره له گه ل رۆله کانی تری نومه تی ئیسلامیدا له یه کسانی و داد گه ری به ره مه مند بوون^۳.

د- هه لگرتی سته م له سه ر نه هلی زیمه - خاوه ن کتیبه ناسمانیه کان - : عبدالملک سه رانهی له سه ر خه لکی قوبرس زیاد کرد و موعاویش که خووی هیرشی کرد بوویه سه ر قوبرس و رزگاری کرد و له گه لیاندا ریکه که وتنی مۆر کرد له سه ر حه وت هه زار دینار و دلسۆزی

۱ - الخراج لابی یوسف، ل: ۱۴۲، عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۳۴.

۲ - سیره عمر بن عبدالعزیز، ل: ۹۹ - ۱۰۰ لابن الجوزی.

۳ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۳۴.

نواندن و نامۆزگاری کردنی موسلمانان، خه‌لکی قوبرسیش له‌سه‌ر نهم رێککه‌وته‌یان مانه‌وه هه‌تاوه‌کو سه‌رده‌می عبدالملك ی کۆری مه‌روان که هه‌زار دیناری بۆ زیاد کردن و نهمه‌ش تا سه‌رده‌می عومه‌ری کۆری عبدالعزیز به‌رده‌وام بوو، به‌لام نه‌و هه‌زار دیناره‌که‌ی لابرد^۱.

هه‌روه‌ها نهم زیاد بوونه سه‌رانه‌ی نه‌ه‌لی کیتابی عیراقیشی گرته‌وه، به‌لام عومه‌ر به‌هه‌مان شیوه نهمه‌شی نه‌ه‌یشت، نهمه‌ش وه‌ک سیاسه‌تیکی گه‌شتی که پێوه‌ی پابه‌ند بوو بۆ هه‌لگرتنی سته‌م له‌سه‌ر نه‌ه‌لی کیتاب هه‌تاوه‌کو به‌ ئاسوده‌یی و ئارامی له‌ ژێر سایه‌ی ده‌سه‌لاتی میه‌ره‌بان و دادگه‌ری ئیسلامدا بژین، به‌لگه‌ش له‌سه‌ر نهمه‌ نه‌وه‌یه که له‌نامه‌که‌یدا بۆ کار به‌ده‌ستی به‌سه‌ره‌ عه‌ددی کۆری ارطاة نووسیوی: پاشان، خوای گه‌وره سه‌رانه‌ی بۆ نه‌و که‌سانه‌دا ناوه که‌پشت له‌ ئیسلام ده‌که‌ن و بێ باوه‌ری هه‌لده‌بژین، تۆش سه‌رانه‌ ته‌نها له‌سه‌ر نه‌ و که‌سانه‌دا بێ که له‌ توانایاندا هه‌یه و وازیان لی به‌ینه بازه‌وی ناوه‌دان بکه‌نه‌وه، چونکه نهمه‌ باشه‌ بۆ گۆزه‌رانی موسلمانان و هه‌رێکه‌ بۆیان له‌به‌رامبه‌ر دوژمناندا، سه‌رنجی نه‌و نه‌ه‌لی زیمانه‌ش بده‌که له‌لاتن، نه‌گه‌ر به‌ سالا چوو و لاوازیان تیا بوو که توانای کاسی نهما بوو نه‌وه له‌ به‌یتومالی موسلمانان یارمه‌تی بده، نه‌گه‌ر یه‌کێک له‌ موسلمانان کۆیله‌یه‌کی هه‌بوو توانای کاری نهمابوو نه‌وه پێویسته له‌سه‌ری یارمه‌تی بدات هه‌تاوه‌کو ده‌مریت یان نازادی ده‌کات، چونکه بیستومه‌ که نه‌میری باوه‌رداران عومه‌ری کۆری خه‌تتاب به‌ لای پیاویکی به‌سالاچووی نه‌ه‌لی زه‌جمه‌دا تێپه‌ریوه که سوائی کردوو و فه‌رموویه‌تی: دادگه‌ر نه‌بوین له‌ گه‌لتا نه‌گه‌ر له‌ لاوتی دا سه‌رانه‌مان لی وه‌رگرتیت و له‌ پیری دا ده‌ست لی هه‌لگیرین.

نه‌لی: پاشان به‌ پتی پێویست له‌ به‌یتومالی یارمه‌تی دا^۲، هه‌روه‌ها سیاسه‌تی عومه‌ری کۆری عبدالعزیز بۆ هه‌لگرتنی سته‌م له‌سه‌ر خه‌لکی گه‌شتبووه راده‌به‌ک که‌له نامه‌یه‌که‌یدا بۆ کار به‌ده‌ستی له‌ کوفه‌دا نووسی: بزانه‌ کێ سه‌رانه‌ی له‌سه‌ره‌ توانای به‌سه‌ر پارچه‌ زه‌ویه‌که‌یدا ناشکیت و یارمه‌تی و سولفه‌ی بێ بده هه‌تاوه‌کو بتوانی به‌ره‌می هه‌بیت، چونکه ئیمه‌ بۆ سال و دوو سال نامانه‌وین^۳.

هه‌روه‌ها عومه‌ر (رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) داوای له‌ والیه‌کانی کرد که به‌ به‌زه‌یی و میه‌ره‌بان بن له‌گه‌ن ژێر ده‌سته‌کانیاندا و رتی نه‌دا به‌ نازاردانی خه‌لکی به‌سه‌ر بۆ سه‌ندنی خه‌راج لیان، نه‌وه بوو کاتی

۱ - فتوح البلدان، ل: ۱۵۹، عمر سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۴۰.

۲ - الاموال لابی عبید، ل: ۵۷.

۳ - الاموال لابی عبید، ل: ۲۲۰ عمر و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۴۱.

عهدهی کوری ارطأة کار به دهستی عومهری کوری عبدالعزیز له به سه ره دا بوی نووسی که: خه لکانیک لای نیمه نهو خه راجه ی که له سه ریانه نایدهن هه تاوه کو سزا نه درین، عومهریش وه لامی دایه وه: که به راستی زور سهیره به لامه وه که تو داوای مؤلتهم لی ده کهیت بو نازاردانی خه لک وه که نه وهی من بیمه پاریره بو تو له سزای خوا، وا ده زانی که ره زامندی من له سزای خوا رزگارت ده کات، جا نه گهر نم نامه یه ی منت پی گهشت نه وه هه ر کهس پی دایت لی ی وه ر گره و نه گهر نه شیدا و سویندی خوارد نه وه وازی لیینه، چونکه نه گهر نه وان بهو تاوانانه وه به خزمه تی خوا بگن پیم خو شتره له وهی من به نازاردانی نه وان وه به خزمهت خوا بگم، والسلام^۱.

ههروه ها لهو سته مانه ی که پیش عومهری کوری عبدالعزیز کرا بوو فراندنی کج و ژنانی لواته بوو له باکووری نه فریقیه - تونس - به لام عومهر نم سته مه ی نه هیشت و نهو نافرته انه ی گپرایه وه بو شینی خو یان، ابو عبید باس ده کات و نه لیت: عومهری کوری عبدالعزیز ده رباره ی لواتیه کان نووسی: هه ر که سیك هه ر یه کیك له وانیه ی نازاد کردوه نه وه هیچ نرخ و پاره یه کی له سه ر نیه، هه ر که سیکیش نافرته تیک له وانیه ی لایه نه وه بالای باوکی خوازینی بکات، نه گینا ده بی بیگپرتسه وه بو خزمه کانی، ههروه ها ابو عبید نه لی: که نه لی له واتیه کان نه مه له له واتسه وه هاتوه کومه لیکن له به ر به ره کان که بیان ده و ترا له واته پیشتر په یمانی له گه ل موسلماناندا هه بوو، نه وانن که نین شهاب باسی ده کردن و نه یوت: عوسمان سه رانه ی له بهر به سه ند، پاشان هه لگه رانه وه وژن و منالیان برا، عومهری کوری عبدالعزیز به هه مان شیوه ی عوسمان (رضی الله عنه) سه رانه ی له سه ردانان^۲.

ههروه ها عومهری کوری عبدالعزیز هه موو پارچه زهوی و کلنسا و مالیک ی بو گپرایه وه که پیشتر لیان سه ندرا بوو^۳، پاشان یه کی له وس ته مانه ی که عومهری (رضی الله عنه) نه به یشت نه وه بوو که کوتابی هینا به کارینکردنی نه هلی زیمه - نه هلی کیتاب - که پیشتر موسلمانان بیان وابوو که درسته نه وان نه هلی کیتاب به کارینن بو به رزه وه ندی خو یان، چونکه له ریکه کوه تی نیواناندا هیچ خالیکی وای تیدا نه بوو^۴.

۱ - الخراج لابي يوسف، ل: ۱۲۹.

۲ - فتوح البلدان، ل: ۲۲۶ - ۲۲۷.

۳ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسیه فی رد المظالم، ل: ۲۴۵.

۴ - هه مان سه رچاوه، ل: ۲۴۵.

ههروهه نامهیهکی نووسی بو کاربه دهستانی و نهیوت... پیمان باشه که خه لکی خاوه ن زهوی کاریان بی نه کریت بو موسلمانان، چونکه نهمه نه چیتنه باز نهی سته مگردنهوه^۱، بهم شیوهیه عومهری کوری عبدالعزیز ستهمی له سهر نه هلی کیتاب هه لگرت و هیمنی و نارامی بو گپرانهوه و بو ی رونکردنهوه که نهوان له ژیر سایه ی نیسلامدا به دلنیایی و نارامی بژین و دادگهری و لیئوردهیی نیسلام دهیانگریتهوه، و نه توان کاروباره کاریان له ژیر سایهیدا به باشی بهرپوهه بیهن و ستهم و زیان و کویلابهتی نایانگریتهوه و ماف و نه رکیان پارێزراوه و شهرع بو ی دیاری کردوون و قورئان و سونهتی پیغمهبری خوا (ﷺ) له بهرچاوی گرتوه^۲.

ه- دادگهری له گه ن خه لکی سه مه رقه ند دا: کاتی که هه والی دانانی عومهری کوری عبدالعزیز به خه لیفه گه شته خه لکی نهوه بوو له و دیو ده ریاهه - ماوراء النهر - خه لکی سه مه رقه ند کو بوونهوه و به سوله یمانی کوری ابی السری یان وت: قوته ییه نا پاکی له گه ن نیمه دا کردوه و ولاتی داگیر کردوین، نیستاش خوی گه وره دادگهری بالاده ست کردوه، توش ریمان پی بده باوه فدیکیان به چیت بو لای خه لیفه و سکالای مانی پی بگه یه نی، جا نه گهر حه قیکمان هه بوو پیمان ده دریت، چونکه پیوستمان پیهتی، نهوه بوو سوله یمانی ری پی دان، نهوانیش وه فدیکیان پیکه وه نا و چوونه لای عومهری عبدالعزیز، عومهریش نامه یه کی نووسی بو سوله یمانی کوری السری وتیادا هاتبوو:

خه لکی سکالای سته میکیان هیناوه ته لام که لیان کراوه و قوته ییه زهوی لی زهوت کردوون جا هه ر که نهم نامه یه ی منت به ده ست گه یشت نهوه دادوه ریان بو دابی با له کیشه که یان بکو لیته وه نه گهر دادوه له بهر ژه وهندی نهوان بریاری ده ر کرد نهوه موسلمانان له شار دوور بخره وه بو سه رباز گه کانی پیشو یان پیش نهوه ی قتیبه هیرشیا ن بو بکات.

نهوه بوو سوله یمانی جومه یی کوری حازری داناو نهویش بریاری دا که عه ره بی سه مه رقه ند شاره که به جی بهیلن و سهر له نوی هیرشی بو بکه نهوه یا خود ریککه وتنیکی تازه یان له گه لدا بکه ن، خه لکی صغدیش وتیان^۳، نه خیر نیمه رازین به مانه وه یان و له گه لیاندا نا جه نگی ن^۱، نایا چ

^۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۸۳.

^۲ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۴۸.

^۳ - خه لکانیتکن نیشته جی ناوچه ی پشت ده ریان - واته نهو دیو ده ریای خه زه ر.

دهولته تيك له سدهی سيستم دا بهم شيويه سهري بو دادگهري نهوی دهکات ههتاوه کو دادگهري ريزهوی خوی وهرگريت و حق بگهريتهوه بو خاونه کانی؟ يا خود چ فرمانره وایهک ههبووه له ميژووی گهلانی بی باوهردا که بهو شيويه بهدم نهو خهلهکه ستهملیکراوه وه هاتون کهمافیان پيشیل کراوه و بهو خیرایيه وهلامی داونهتهوه؟

دياره نهمه تنها لهو بهرپرسه باوهرداره دهوشيتهوه که خوی ترخان کردووه بو بهرگری کردن له بههاکانی دادگهري و حق لهسهر رووی زهوی دا، چونکه به بی نهو دووانه شرعیهتی پهروردگار بالا دهستی و پيگهی به هيزی خوی له دهست دهات^۲.

نهمه نمونونهی کی بهرزی دادگهري عومره و نيمش تيبینی چهند شتيك لهم رووداوهوه دهکين:

● کاتيک که فرمانره واکان دادگهر بوون خهلهکی رووده که نه سکالا کردن و داواکردنی مافه کانیان، چونکه دهزانن که داواکانیان بهجدی وهرده گريت و دادگهرانه برپاری لهسهر دهدریت، نهوهتا نهو خاوهن سکالایانه لهسهردهمی وهلید و سوله یماندا بيدهنگ بوون، بهلام کاتيک که دادگهري عومریان بينی کيشه و سکالاکانیان خسته روو.

● نهمیری باوهرداران عومهری کوری عبدالعزيز کيشه که یانی پشت گوی نهخست، بهلکو ناراستهی قهزای شرعی کرد و نهمش نمونونهی که بو ملکهچی بو نیسلام و خودارنن له نارهزووی دهروون، دياره نهیتوانی وهك زورتيك له بهرپرسان بکات و وتاری ههپهشه ناميز و گهران بهدوای سهرانیان و سزادانیان پسا ده بکات، بهلام نهو خوی یه کلاکردبوويهوه بو نههيشتنی ستم و چه سپاندنی دادگهري، نهمش تنها به حوکم کردن و په نابردن بو شرع ده کريت.

● خهلهکی سهمهرفهند کاتي نامه که ی نهمیری باوهردارانیان بينی، خهلهکانی ژیریان پيسان وا بوو که نهوان له ههردوو حاله که دا دژراون، بيدهنگ بوون، چونکه یان دهبی بجهنگین یان کيشه که ده دژرتين نهمش بهوان نهده کرا بويه مانهوهی بارودوخه که یان بهو شيويه بهباشتر زانی کاتي ههستیان به دادگهري دهسهلاتی نیسلامی کرد^۳.

۱ - تاریخ الطبری، (۷ / ۴۷۲).

۲ - ملامح الانقلاب الاسلامی فی خلافة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۶۸.

۳ - التاريخ الاسلامی (۱۵، ۱۶، ۶۲).

و- په سندن كړدني كه مټرين بهلگه بؤ گټپړانه وې ماف و نه هېشتني ستم: به هوی به ناگابووني عومر له خرابي و ستمكاري خه ليفه و واليه كاني پيش خوی به جورنك كه ستمكردن بوو بووه كارنكي ناساي، بویه داوای بهلگه ی زوری له خاوه ن داوا نه ده كړد و به بهلگه يه كي كم وازی ده هينا و هر كه جوری ستمه كه ی بؤ روون بوایه ته وه مافي خوی بؤ ده گټپړایه وه و بهلگه ی زوری داوا نه ده كړد، نين عبدالحكم ده گټپړته وه و نه لتي: نه بوزه ناد وتی: عومری كوری عبدالعزيز به بی بهلگه یه كلا كه ره وه مافي خه لكي ده گټپړایه وه و به بهلگه يه كي كم رازی ده بوو و هر كه جوری ستمی كا برای بزانیایه نه وه مافي خوی بؤ ده گټپړایه وه و داوای بهلگه ی ته و اوای لی نه ده كړد، چونكه ستمكاري واليه كاني پيش خوښي لاشكرا بوو، نه وه بوو به هوی گټپړانه وې مافي خه لکيه وه پاره له بهيتولمالی عیراق دانه ماو له شامه وه پاره ی بؤ ده نيز درا^۱، نای چهند جوان بوو نه و كارهی كه عومری كوری عبدالعزيز كړدی و چهند باشه كه كار ناسانی بؤ خه لك بكریت به پسي توانا، چونكه كات و ماندوو بوونیان بؤ ده گټپړته وه^۲.

هر وها له م كار هيه وه بنه مایه كي گرنگمان ده ست ده كه ویت بؤ جيا كړدنه وه له نيوان دادوهی ناساي و شيوازی ليكولینه وه له دادوهی نيداری دا كه عومری كوری عبدالعزيز داينا، چونكه بهلگه یه كلا كه ره وه به ناسانی پهيدا ناکریت و پيكهاته كانی به ناسانی كونا كړینه وه و نه گهر ستم ناشكرا بوو نه وه دادوه به بهلگه يه كي كم واز ده هيتیت^۳.

ز- لابردي باجي شتومك - مكس :- له بهر نه وې كه مكس ستم و زيانگه ياندنه، چونكه باجنيكه به شپوه يه كي نارېوا له خه لك و هر ده گريت، هر وها له بهر نه وې كه زه كات له سهر موسلمانان و سهرانه وده يه ك و خه راج له سهر - نه هلی كيتابه - گا ور و جوله كه - به سن و پتويست به قورسكردني باری شانی خه لکی ناكات نه وه عومر نه هې كړد له مه كس و زور

^۱ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۱۰۶ - ۱۰۷.

^۲ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲، ۵۵۸).

^۳ - نظام الحكم في الشريعة و التاريخ الاسلامي (۲ / ۵۶۵).

توند بوو بهرامبهر به وهرگرنتی، محمدی کورپی قهیس نه‌لی: کاتی که عومهری کورپی عبدالعزیز بوو به خلیفه باجی زهوی و سهرانهی له‌سهر موسلمانان هه‌لگرت ^۱. هه‌روه‌ها نامه‌شی نووسی بۆ عه‌دی کورپی اطارة و داوای هه‌لگرتی باجی لی‌کرد... هه‌روه‌ها داوای لابردنی مه‌کیشی کرد، چونکه نه‌وه نه‌و که مکر دنه‌ویه که خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ هود: (۸۵). واته: وه کهم و کورپی مه‌که‌ن له شت و مه‌کی خه‌ل‌کیدا و خراپه کار ی مه‌که‌ن (یا خراپه بلاومه‌که‌نه‌وه) له زه‌ویدا. جا هه‌ر که سیک زه‌کاتی سامانی دا نه‌وه لئی وهر‌گره و هه‌ر که سیش نه‌یدا نه‌وه خوای گه‌وره لی‌رسینه‌وهی له‌گه‌ل ده‌کات ^۲.

هه‌روه‌ها نامه‌یه‌کی نارد بۆ کار به‌ده‌ستی خو ی له فه‌له‌ستین عبدالله ی کورپی عه‌وف و تیایدا هاتبوو: بریارم داوه برۆم بۆ نه‌و ماله‌ی که مه‌کس - باجی شت و مه‌ک - ی تیایه برۆخینم و پاره‌که‌ی ناوی بکه‌مه ده‌ریاوه ^۳.

له مه‌وه تی ده‌گه‌ین که مه‌کس بریک پاره‌یه که له فرۆشیاری که‌ل و په‌له‌وه له بازار دا وهرده‌گریت و نه‌مه‌ش نه‌و گومرگه ده‌گریته‌وه که ده‌خریته سهر شت و مه‌ک له‌کاتی هیتانیدا له ده‌روه له نیستادا، و عومهری کورپی عبدالعزیز نه‌وهی به سته‌م زانیوه و قه‌ده‌غه کردوه ^۴، به‌لگه‌ی عومهریش له‌م باره‌یه‌وه فه‌رمایشی: ﴿وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾ هود: (۸۵).

ح - گپرا نه‌وهی ماله زه‌تکراوه‌کان و ده‌ر کردنی زه‌کاتی: عومهری کورپی عبدالعزیز بریاری گپرا نه‌وهی نه‌و شت و مه‌که زه‌وتکراوه‌ی دا که له به‌یتومال دایه و زه‌کاتی سالیکی لی‌ده‌ر کرد ^۵، له مالیکی کورپی نه‌نه‌سه‌وه له نه‌یوب ی سخستیانه‌وه که عومهری کورپی عبدالعزیز نه‌و ماله زه‌وتکراوه‌ی گپرا یه‌وه که له به‌یتومال دا بوو و فه‌رمانی دا به‌گپرا نه‌وه و

^۱ - الطبقات الكبرى لابن سعد (۵ / ۳۴۵).

^۲ - الطبقات الكبرى لابن سعد (۵ / ۳۸۳).

^۳ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي، ل: ۱۱۳.

^۴ - فقه عمر بن عبدالعزيز د. محمد شقير (۲ / ۵۶۱).

^۵ - هه‌مان سه‌رچاوه (۲ / ۵۶۶).

دەر کردنی زه کاتی ئەو چەند سالەى که لى دەنەر کرا بوو، پاشان نامەیه کی تری نووسی: که پىم وایه ئەو مالیکه نو میدی گه رانه وهی ناکریت بۆیه تهنه زه کاتی بهک سالی لى دەر ده کریت^۱.

ههروهها له عهمرى كورى مهيمونهوه ئەلى: والى له سهردهمى عبدالملكدا بیست ههزار پارهى له پیاویکی کۆیله بهناوی ئەبو عائشه سەند و خستیه بهیتوماله وه، کاتی عومهرى كورى عبدالعزيز بوو به خهليفه كوریکى هاته لای و سكالای خۆى بۆ بهرز کرده وه، ئەویش نامەیه کی نووسی بۆ مهيمون: که پاره کانیاں بده نه وه و زه کاتی ئەم سالی لى دەر بکهن، ئەگه پاریه کی خهویتندراو نه بوایه زه کاتی هه موو ساله کاغان لى دەر ده کرد^۲.

نهمه دادگهري عومهرى كورى عبدالعزيز بوو له دهولته ته كهيدا که له سه ر بنه مای دادگهري بنياتی نابوو و والى و کار به دهسته کانیشی و راهیتا بوو که زیان به دادگهري ده چه سپیت، کاتی هه ندى له کار به ده ستانیشى نامه یان بۆ ناردو و تیان: پاشان، شاره که مان و تیران بووه، جا ئەگه ر نهمیری باوه رداران پارهمان بۆ بنیریت تۆزهنی ده کهینه وه، عومهریش بۆى نووسیوه: له نامه که ت گه یشتم نه وه ش که ده لى ی شاره که تان رووخواوه ئەوه داوات لى ده که م به دادگهري به هیزی بکهیت و پینگاگانى له ستم پاك بکه یته وه به م شیویه ناوه دان ده بیته وه و السلام^۳.

ههروهها نامه ی بۆ هه ندى له کار به ده ستانی نووسی: ئەگه ر ئەته وى له دادگهري و چاکه کارى و چاکسازی دا بگه یته ناستی ئەوانه ی پیش تۆ له ستم و ده ستریزی و خراپه کارى دا ئەوه بیکه و هیز و ده سه لاتیش هه ر بۆ خوايه^۴، ههروهها نامه یه کی نووسی بۆ ئەبو به کری كورى حه زم، که دیوانه کان پشکنه و هه ر ستمیکت پیش من به دی کرد دژی موسلمانیک یان خواهن کتیبیک کرابوو ئەوه قه ره بووی بۆ بکه ره وه، ئەگه ر کۆچی دوايشیان کردبوو ئەوه بیکه رپته وه بۆ میراتگره کانیاں^۵.

۱ - الطبقات الكبرى لابن سعد (۵ / ۳۴۲).

۲ - مصنف ابن ابي شيبة (۳ / ۲۰۲).

۳ - تاريخ الخلفاء للسيوطي، ل: ۲۳، عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار، ل: ۲۲۶.

۴ - الطبقات (۵ / ۳۸۳ - ۳۸۴).

۵ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۳۴۲ - ۳۴۳).

ههروهه عومەر (ﷺ) بۆ چه سپاندنی دادگه‌ری رۆوبه‌رۆوی کیشه و گزفتی زۆر ده‌بوویهوه و رینگری و کۆسپی زۆری بۆ دروست ده‌کرا، نه‌ویش پاره‌ی ده‌به‌خشی بۆ هه‌یمن کردنه‌وه و دامرکاندنی هه‌ندی دل و ده‌روون له‌ پیناو چه‌سپاندنی حه‌ق و هه‌لگرتنی سته‌م، نه‌وه بوو جارێکیان عبده‌الملکی کۆری هاته‌ لای و وتی: بابه‌گیان چی رینگرته‌ له‌ چه‌سپاندنی نه‌وه دادگه‌ریه‌ی که‌ مه‌به‌سته‌؟ سویند به‌ خوا من ناسایه‌ به‌لامه‌وه نه‌گه‌ر من و تو پیکه‌وه له‌ یه‌که‌ مه‌نجه‌لدا بکولتین له‌سه‌ری؟ نه‌ویش وتی " کورم خۆم، من خه‌لکی له‌سه‌ر نه‌ریتکی گران رادینم، من نه‌مه‌وی دادگه‌ری له‌مه‌سه‌له‌کاندا زیندوو بکه‌مه‌وه، هه‌تاوه‌کو بگه‌م به‌ دادگه‌ری و ته‌ماعه‌یک ده‌خه‌مه‌ به‌رده‌می خه‌لک به‌م شێوه‌ش بیزاریان له‌ چه‌سپاندنی دادگه‌ری به‌و ته‌ماعه‌ ده‌ره‌وینمه‌وه ^۱.

هه‌روه‌ها هه‌ستا به‌ دانانی خه‌لات بۆ هه‌ر که‌سه‌یک که‌ خه‌یرێکی نیشان به‌دات یان له‌ هه‌له‌یه‌که‌ ناگاداری بکاته‌وه، یاخود سته‌میکان پێ رابگه‌یه‌نیت که‌ خاوه‌نه‌که‌ی نه‌یتوانیوه‌ باسی بکات، نه‌وه بوو نامه‌یه‌کی نووسی و فه‌رمانی دا که‌ل له‌ وه‌رزی حه‌جدا بۆ حاجیان بخوێنرێته‌وه، هه‌روه‌ها له‌ هه‌موو کۆر و کۆبوونه‌وه‌کاندا رابگه‌یه‌نریت و تیایدا هاتوو: پاشان، هه‌ر که‌سه‌یک بێته‌لامان بۆ گه‌ڕانه‌وه‌ی مافیک یان کارێک که‌ سوودی بۆ که‌سه‌یک یان هه‌موان هه‌ییت له‌ رۆی نایه‌وه‌ نه‌وه له‌سه‌د دیناره‌وه‌ هه‌تاوه‌کو سی سه‌د دیناری پێ ده‌دریت به‌ پێ گه‌رنگی نه‌وه‌ کاره‌ی که‌ لێی ناگادار مان ده‌کاته‌وه‌ و به‌ پێ دووری نه‌وه‌ شوینه‌ی که‌ لێوه‌ی هاتوو، ره‌حه‌تی خوا له‌ که‌سه‌یک که‌ دووری رینگا نایته‌ به‌ره‌ست بۆ، به‌لکو خوای گه‌وره‌ به‌هۆی نه‌وه‌ کاره‌ی نه‌وه‌ وه‌ حه‌قیک زیندوو بکاته‌وه‌ و به‌تالیک له‌ناو به‌ریت و ده‌روازه‌کی خه‌یر بکاته‌وه ^۲.

هه‌روه‌ها به‌ هۆی چێژ بردیه‌وه‌ له‌ شه‌رینی دادگه‌ری و میه‌ره‌بانی و خه‌یر و خوێشی خه‌لک له‌ سایه‌یدا نه‌یفه‌رموو: سویند به‌ خوا هه‌ز ده‌که‌م یه‌که‌ رۆژ دادگه‌رانه‌ فه‌رمانه‌هواپی بکه‌م و خوای گه‌وره‌ گیانم بکیشیت ^۳.

بێگومان سه‌رباری نه‌وه‌ی که‌ نه‌وه‌ به‌رۆبوومه‌ی دادگه‌ری بینی و خه‌لکیش له‌به‌رۆبوومی به‌هه‌رمه‌ند بوون، به‌لام هه‌شتا ده‌روونی ئاره‌زووی زیاتری ده‌کرد نه‌مه‌شی به‌م شێوه‌یه‌ دره‌ده‌به‌ری:

۱ - عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار الشیخ، ل: ۲۲۶.
 ۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۲۷.
 ۳ - ته‌هذیب الاسماء و اللغات (۲ / ۲۳).

نه‌گهر په‌نجا سالی تر له ناوتانداېم هیشتا داد‌گه‌ری ته‌واوم نه‌چه‌سپان‌دووه^۱، ته‌نانه‌ت داد‌گه‌ری گیان‌دارانیشی گرتبو ویوه و نه‌ممش چند نمونه‌یه که لهو بواره‌دا:

● نه‌هی کردن له تیکوتانی ولاخ به ناسن و توند جلّه‌و کردنی: عومهری کوری عبدالعزیز جه‌ختی له‌سهر به‌زه‌یی هاتنوه به گیان‌داران و نازارنه‌دان و ستم لی نه‌کردنیاں ده‌کرده‌وه، ابو یوسف نه‌لی: عبدالله ی کوری عومهر بوی باسکردین، که عومهری کوری عبدالعزیز نه‌هی کردوه له‌وهی که پوسته‌هر به ناسنیک بکویتنه ولاخه‌که‌ی، هه‌روه‌ها نه‌هی کردوه له توند جلّه‌و کردنی ولاخ^۲، هه‌روه‌ها فهرمانی قه‌ده‌غه کردنی توند جلّه‌و کردنی نه‌سپ و هیستری ده‌ر کرد و به‌کاره‌یتانی نه‌قیزه‌ی سهر ناسنی قه‌ده‌غه کرد بو^۳.

● دیاری کردنی باری حوشتر به شمش سهد ره‌تل: کاتی که ناگادار کرایه‌وه که خه‌لکی باری قورس له حوشتر ده‌نین و حوشتره‌کان له تواناندا نیه و نه‌ممش له میسر‌دا رووی دابوو بویه نامه‌یه‌کی بۆ والیه‌که‌ی نووسی و باری حوشتری به‌شمش سهد ره‌تل دیاری کرد و داوای لی کرد که نم بریاره جیه‌جی بکات و خه‌لکی لی ناگادار بکاته‌وه^۴.

● نمه هه‌ندیک بوو له رواله‌ته خیرا‌کانی به‌رپا‌کردنی داد‌گه‌ری له ده‌ولته‌تی عومهری کوری عبدالعزیز‌دا دیاره یه‌کیک له نامانجه‌کانی ته‌مکین بریتیه له به‌رپا‌کردنی کو‌مه‌لگه‌یه‌ک که به‌ها‌کانی داد‌گه‌ری و نه‌هیشتی ستم و به‌ره‌نگار بوونوه‌ی به هه‌موو جوړ و شیوه‌کانیه‌وه تیادا بالاده‌ست بیت نه‌ممش نه‌و کاره بوو که عومهری کوری عبدالعزیز ره‌جه‌تی خوی لیبیت پی هه‌ستا.

۴- یه‌کسانی: خوی گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْتُمْ مِّنْ ذَكَرٍ وَّاُنثٰى وَجَعَلْنٰكُمْ شُعُوْبًا وَّاَقْبَاۤىِٕلَ لِتَعَارَفُوْا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰىكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ﴾ (الحجرات: ۱۳). واته: نه‌ی خه‌لکینه بیگومان نیمه دروستمان کردوون له نیر و می‌یه‌ک وه کردومان به چند گه‌ل و هوزوه تا یه‌کزی بناسن به‌راستی به‌رپرتریتان لای خوا پاریزگار تریتانه بیگومان خوا زانای ناگاداره.

^۱ - تاریخ ابن عساکر له عومهری کوری عبدالعزیزی عبدالستاره‌وه، ل: ۲۲۷.

^۲ - مصنف ابن ابی شیبه (۱۲ / ۳۳۲) فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۵۷۳).

^۳ - ملامح الانقلاب الاسلامی، ل: ۷۱.

^۴ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۵۷۵) محمد شقیر.

ههروه‌ها پینغه‌مه‌بری خوا (ﷺ) نه‌فه‌رمویت: نه‌ی خه‌لکینه ئیوه خواتان یه‌که و باو‌کسان یه‌که و عه‌ره‌بی‌ک له‌ غه‌یری عه‌ره‌بی‌ک باش‌ر نیه به‌ ته‌قوانه‌بی‌ت و فه‌زلی ره‌شیک به‌سه‌ر سوریکدا و سوریک به‌سه‌ر ره‌شیکدا نیه به‌ ته‌قوانه‌بی‌ت^۱.

عو‌مه‌ری کوری عبدالعزیز هه‌ستا به‌ جیه‌جی کردنی نهم به‌مایه له‌ ده‌وله‌ته‌که‌یدا، یه‌که‌م به‌لگه‌ش له‌سه‌ر ئاره‌زووی بۆ جیه‌جی کردنی به‌مای یه‌کسانی نه‌وه بوو که سونیدی خوارد که یه‌کسانی له‌ نیوان خو‌ی و خزمه‌کانی و خه‌لکیدا بکات^۲.

وتی: سویند به‌خوا هه‌ز ده‌که‌م که له‌ خو‌م و خزمه‌کانه‌وه ده‌ست پی‌ بکه‌م هه‌تا‌وه‌کر باری گوزه‌رانی من و ئیوه یه‌کسان بی‌ت سویند به‌خوا نه‌گه‌ر شتیکی ترم بو‌یستایه، نه‌وه زمانم پاراو بوو بۆی و شاره‌زای هۆکاره‌کانی بووم^۳.

هه‌روه‌ها له‌ وتاریکدا وتی: ... هه‌ر که‌سیک له‌ ئیوه پی‌وستی خویمان پی‌ رابه‌گه‌یه‌بی‌ت نه‌وه هه‌ز ده‌که‌ین بۆی جی به‌جی بکه‌ین به‌ پی‌ توانا^۴، هه‌روه‌ها عومهر (ﷺ) یه‌کسانی له‌ نیوان خه‌لکدا پیاده‌کرد له‌ ماف و نه‌رکدا و له‌ هه‌موو بواره‌کانی ژياندا و جیاوازی له‌ نیوان خه‌لکدا ده‌کرد له‌مه‌سه‌له‌ی دامه‌زراندن و سپاردنی کارو نه‌رک پشان و هه‌رگیز شتیکی به‌که‌سیک نه‌ده‌دا - هه‌ر که‌سیک بوایه - که مافی خو‌ی نه‌بوایه و جیاوازی له‌ نیوان ناودارانی به‌نی نومه‌یه و خه‌لکانی تردا نه‌ده‌کرد و له‌ موچه‌و یارمه‌تیه‌ تایه‌ته‌کان بی‌ به‌شی کردن و کاتیکیش که‌له‌و باره‌وه قسه‌یان له‌گه‌لدا کرد وتی: پاره‌ی من به‌شتان ناکات، نهم پاره‌یه‌ش - مه‌به‌ستی به‌یتولاله - مافی ئیوه تیایدا وه‌ک مافی خه‌لکی تروایه، بۆیه سیاسی دارایی له‌سه‌ر به‌مای یه‌کسانی بنیاترا بوو، به‌یتولال به‌لایه‌وه مولکی هه‌موو موسلمانان بوو و هه‌ر که‌سیکیان مافی هه‌یه وه‌ک یه‌کسانی تر لیتی سودمه‌ند بن و قورخ نه‌کریت بۆ چین و تو‌ژیکی دیاری کراو، هه‌روه‌ها له‌و کارانه‌شی که به‌لگه‌یه له‌سه‌ر چه‌سپاندنی به‌مای یه‌کسانی له‌ نیوان خه‌لکدا نه‌وه‌ی که له‌ کاتی ده‌ستگرتنی به‌نی نومه‌یه‌دا به‌سه‌ر چه‌ندن پاره‌چه زه‌وی به‌رفراواندا رابه‌گه‌یاندا و وتی: له‌وه‌رگه بۆ هه‌موو موسلمانانه مافی پشه‌واش

۱ - النموذج الاداری المستخلص من ادارة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۲۹۷.

۲ - همان سه‌رچاوه.

۳ - سیره عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحکم، ل: ۱۱۲.

۴ - تاریخ الطبری له‌ النموذج الاداری فی ادارة عمر، ل: ۲۹۷.

تیایدا وهك یه كیك له موسلمانانه بارانیس خوی گهوره بو هه موو بهنده كانی دهبارینی و هه موو وهك یهك پشكداران تیایدا ^۱.

یه كسانی له نیوان نهو كه سانه دا كرد كه موسلمان بوو بوون له گاور و جوله كه كان و له نیوان موسلماناندا و هه وئی دا بهر بهستی لیك تی نه گه شتن له نیواناندا لابه ریت، بویه نه بیوت: ... هه ر گاور و جوله كه و ناگر په رستیك له وانیه كه نه مرۆ سه رانه ده دن موسلمان بییت و تیکه لاوی موسلمانان بکات و له هاوانیه پیشوه كانی جیا بیته وه نهوه ماف و ئه رکی وهك موسلمانانه و پیوسته له سه ریان كه تیکه لاوی و دلنه وایی بکه ن ^۲.

ئین سه عد نه یگیر پته وه كه عومهری كوری عبدالعزیز عه ره ب و خزمه تکارانی - موالی - وهك یهك لیكرد بوو له رۆزی و پۆشام و یارمه تی و موچه دا، به لام بیست و پینج دیناری بو خزمه تکاری نازاد کراو و دیاری کرد بوو ^۳.

هه ر له بواری یه كسانی و جیاوازی نه كردن له نیوان خه لگیشدا به رامبه ر یاسا و حوكمه كانی ئیسلامدا، به م به لگه یه وازده هینین كه عومهر خوی یه كیك بوو له لایه نه كانی كیشه كه له به رامبه ر دادوه ردا: نه وه بوو كاتیك كه پیاویك له میسه ره وه هاته خزمه ت عومهری كوری عبدالعزیز و پی وت: نهی ئه میری باوه رداران، عبدالعزیز - مه بهستی باوکی عومهره - به نار ه و پارچه زهویه کی لی سه ندووم، عومهریش وتی: زهوی تو له کوپیه نهی بنده ی خوا؟ وتی: له حه لوان، عومهریش وتی: شه زام لهوی چهند شه ریکیکم هه یه، و نه مهش دادوه ره و حوكمان له نیواندا ده كات، عومهر چوو بۆلای دادوه ر و كیشه كه له به رژه وه ندی کابرای میسری کۆتایی پی هات، عومهریش وتی: به لام ئیمه پاره مان تیادا خه رج کردوه، دادوه ریش وتی: نه وه له به رامبه ر نهو به رو بوومه دایه كه لیه وه ده ستان كه وتوه، عومهریش فه رمووی: نه گه ر به جوړیکی تر حوكمت بکردایه جگه له مه هه رگیز نه مه ده هیشت دادوه ری بکه یت، پاشان فه رمانی دا به گپرا نه وه ی زهویه كه بو کابرای میسری ^۴.

^۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز، ل: ۸۱ لابن عبدالحکم.

^۲ - هه مان سه رچاره، ل: ۷۹.

^۳ - الطبقات (۵ / ۳۷۵).

^۴ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۹۸.

ههروه‌ها عومەر حسابی بۆ بنه‌مای یه‌کسانی ده‌کرد ته‌نانه‌ت له‌ مه‌سه‌له‌ گشتیه‌کانیشدا، ئه‌مونه‌ی ئه‌مه‌ش فه‌رماندانی به‌وه‌ی که‌ کس تاییه‌ت نه‌کریت به‌ نزا بۆ کردن و نامه‌یه‌کی نووسی بۆ ئه‌میری جه‌زیره‌ که‌ تیایدا هاتبوو: یه‌م گه‌شتوو که‌ خه‌لکانه‌یک له‌ چه‌رو‌کنه‌وانان جو‌ره‌ نزاو درود ناردنیکیان بۆ ئه‌میره‌کانیان داهیناوه‌، که‌ هاشیوه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ بۆ په‌غه‌مه‌ری خوا(ﷺ) ده‌نیرن، جا هه‌ر که‌ ئه‌م نامه‌یه‌ت به‌ ده‌ست گه‌شت، ئه‌وه‌ فه‌رمانیان بۆ بکه‌، با نزا و درودیان بۆ په‌غه‌مه‌ری خوا(ﷺ) تاییه‌ت بی‌ت و نزاشیان بۆ مو‌سه‌لمانان به‌ گشتی بی‌ت و واز له‌ شتی تر بی‌تن جگه‌ له‌وه^۱.

لی‌ره‌شه‌وه‌ گرنگی دانی عومەر(ﷺ) به‌ یه‌کسانی ده‌رده‌که‌وی‌ت ته‌نانه‌ت له‌ مه‌سه‌له‌ی دو‌عا کردنی‌شدا به‌ جو‌ریک که‌ نابی‌ تاییه‌ت بکریت له‌ نزا‌دا، چونکه‌ هه‌موو مو‌سه‌لمانان پی‌وستیان به‌ نزاو په‌حه‌تی خوایه‌، خوای گه‌وره‌ش شی‌اوی وه‌لامدانه‌وه‌یه^۲، هه‌روه‌ها بنه‌مای یه‌کسانی له‌ نی‌وان خو‌ی و خه‌لکیشدا په‌چاو ده‌کرد، ئه‌وه‌ بوو جارێکیان پیاویک جنیوی پیندا به‌ هۆی شتیکیه‌وه‌ ئه‌ویش هه‌مان ری‌وشوینی به‌رامبه‌ر گرته‌به‌ر که‌ له‌ کاتی جنی‌ودان به‌ هه‌ر تاکیکی ناسایی داده‌گیرته‌به‌ر، ئه‌مه‌ له‌ کاتی‌کدا رووی دا که‌ ابو‌به‌کری کوری محم‌دی کوری حزم والی عوم‌ه‌ر له‌ مه‌دینه‌دا له‌ کاتی نو‌یژکردنی‌دا حو‌کم به‌سه‌ر کابرایه‌ ک‌دا دراو ئه‌ویش نو‌یژه‌که‌ی بی‌ برین و شکی‌ری بۆ هه‌لکیشان، ئه‌بو‌به‌کریش نامه‌یه‌کی نووسی بۆ عوم‌ه‌ر(ﷺ)، کاتی وه‌لامه‌که‌ی عوم‌ه‌ریان بۆ کابرا خو‌ینده‌وه‌، ئه‌ویش جنیوی به‌ عوم‌ه‌ر و نامه‌که‌وه‌ ئه‌و که‌سه‌ش دا که‌ هیناویه‌تی، ئه‌بو‌به‌کریش ویستی بدات له‌ ملی، پاشان عوم‌ه‌ری ناگادار کرده‌وه‌ که‌ ئه‌و جنیوی پینداوه‌ و ئه‌میش ویستویه‌تی بیکوژیت، عوم‌ه‌ریش بۆی نووسی: نه‌گه‌ر بتکوشتایه‌ ئه‌مکوشتیت، چونکه‌ که‌س به‌ هۆی جنی‌ودان به‌ که‌سیکی تروه‌ ناکوژریت مه‌گه‌ر جنیوی به‌ په‌غه‌مه‌ری خوا(ﷺ) بدات.

جا هه‌ر که‌ ئه‌م نامه‌یه‌ت بی‌ گه‌یشت ئه‌وه‌ مو‌سه‌لمانان پارێزه‌ له‌ خراپه‌ی و هه‌موو سه‌ه‌ری مانگی داوای ته‌ویه‌ کردنی لی‌ بکه‌، نه‌گه‌ر ته‌ویه‌ی کرد نازادی بکه^۳.

عوم‌ه‌ر فه‌رمانی به‌والیه‌کانیشی ده‌کرد که‌ یه‌کسانی بچه‌سپین و نامه‌یه‌کی نووسی بۆ کار به‌ده‌ستی خو‌ی له‌ مه‌دینه‌ و تیایدا ئه‌یوت: برۆزه‌ ناو خه‌لک و یه‌کسان مامه‌له‌یان له‌ گه‌لدا بکه‌ له

^۱ - سیره‌ عمر بن عبدالعزیز لابن‌المجوزي، ل: ۲۷۳.

^۲ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۲۹۹.

^۳ - سیره‌ عمر بن عبدالعزیز لابن‌عبدالحکم، ل: ۱۴۲.

دانشستن و پروپی داندا و کەس پیش کەس نەخەیت و نەشلێت ئەوانە بنەمالە ی ئەمیری باوەردارانن، چونکە بنەمالە ی ئەمیری باوەرداران و خەلکی تر بەلامەوێه یە کسانن، بەلکو حەقی خۆمە کە وایانم بنەمالە ی ئەمیری باوەرداران مافی خەلک دەخۆن^۱.

نەمە هەندێک بوو لە هەلئۆیستەکانی عومەر، کە هەرچەندە جیاواز بێت، بەلام نامازە یەکی پرونی تێدا یە بۆ پەیره و کردنی بنەمای یە کسان ی لەلایەن عومەر (ع) ه^۲.

۵- نازاد یە کان لە دەولەتی عومەری کوری عبدالعزیز دا: بنەمای نازادی یە کێکە لەو بنەما سەرەکیانە ی کە حوکمرانی لە دەولەتی عومەری کوری عبدالعزیز دا لە سەربیناترا بوو، ئەم بنەمایەش پێویستی بە دەستەبەر کردنی نازاد یە گشتیە کان هەبە لە چوارچۆ یە شەریعەتی ئیسلامدا، عومەریش گرنگی بە هەموو جۆرە نازاد یەکی مەرفۆانە دەدا و هەموو جۆرەکان ی نازادی دەخستە پروو، ئەوانە ی پەسەند دەکرد کە لە گەل رێنمایەکان ی ئیسلامدا دەگۆنجان نەمەش پروونکردنەو یە کە دەربارە ی نازاد یە کان لە دەولەتی عومەری کوری عبدالعزیز دا:

۱- نازادی هزر و بیروباوەر: عومەر (ع) سوور بوو لە سەر جی بە جی کردنی بنەمای نازادی بیروباوەر لە کۆمەلگەدا و سیاسەتی لە بەرامبەر جوله کە و گاوردای بریتی بوو لە پابەندبوون بە پەیماننامە کان و بەرپاکردنی دادگەری لە گەلئاندا و نەهێشتنی سەم لە سەریان و تەنگ پی هەلئە چینیان لە بیروباوەر و ناینداریاندا نەمەش لە روانگە ی فەرما یشتی: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ﴾^۳ البقرة: ۲۵۶. واتە: بە هیچ جۆرێک زۆر لی کردن لە دین دا نیە (بۆ هاتنە ناو ئیسلام)...

عومەریش شیوازی بانگەوازی دەگرتەبەر لە گەل پاشاکانی هیند و ئەو هۆزانە ی کە لە ئیسلامدا دەرچوو بوون، و زۆری لە هیچ گاوریان یان کەسیکی تر نەکردووە بۆ موسلمانان بوون، هەرچی نازادی راودەر برێشە ئەو بەواریکی بەرفراوانی پندرا بوو لە و دەولەتەدا و بواری بۆ کار بەدەستان و هاوالاتیان رەخسیترا بوو بۆ سکالا کردن و دەربرینی راوو بۆ چوونە کانیان بەوپەری نازاد یەو، قاسمی کوری محمدی کوری ئەبو بە کری صدیقیش ئەمەمان پی رادە گە یە نیت کاتی دەلی: ئەمڕۆ بی دەنگە کان دینە گۆ^۳.

۱ - الطبقات (۵ / ۳۴۳) النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۰۱.

۲ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۰۱.

۳ - الطبقات لابن سعد (۵ / ۳۴۴).

ب- نازادی سیاسی: عومەر دەستپێکردنەوی نازادی سیاسی راگەیاندا که ئیسلام بو موسلمانانی رەخساندا بوو، چونکە گوێزایەلتی بو هیچ مرۆفینک دروست نیە لەسەر پیتیچی پەرورەدگارد، ئەگەر چی ئەو کەسە فەرمانرەوا و والیش بێت، ئەو تا عومەر (ﷺ) لە یەکەم رۆژی فەرمانرەوایی دا نازادی راگەیاندا لە فەرمانکردن بە چاکە و قەدەغە کردنی خراپە دا و رەخنە لەو واقیعه تالە دەگرت که خەلکی تیا بوو، چونکە ئیسلام لەبەر امبەر ستمدا بێدەنگ نابێت، ئەو بوو رۆژنیک وتاری داو وتی: ناگادار بن ئیسلامەتی کەسێک رەوانیە کە پیتچەوانی سوننەتە و گوێزایەلتی بو دروستکراویک رەوانیە لەسەر پیتیچی پەرورەدگارد ئیوەش بەو کەسە دەلێن گوناھبار کە لە ستمی فەرمانرەواکە هی هەلاتوو، بەلام ستمکاری راستەقینە فەرمانرەواکە یەتی^۱، ئەو هەش کە دەستە بەر کردنی نازادی سیاسی لە لایەن عومەرەو بو خەلک دەسەلێت ئەو هی، کە یەکەم رێو شوێنیک کە گرتی بەر دوای بوونی بە خەلیفە بریتی بوو لە دەسەلگرتنی لە خیلافەت و داواکردن و سەرپشککردنی خەلک بوو لە هەلبژاردنی خەلیفەدا، جا ئەگەر نازادی سیاسی لە دوو شوێندا دەر بکەوت کە یەکەمیان: بەشداری کردن لە هەلبژاردنی فەرمانرەوادا لە رێی ئەنجومەنی خەلک و عەقدهو و بە پیتی بەیعدت و رەزامەندی موسلمانان، دوومی شیان: رادەربسپین و نامۆزگاری کردنی دەسەلاتداران و رەخنەگرتن لە کارەکانیان بە پیتی پتوهرەکانی ئیسلام^۲.

عومەر (ﷺ) نازادی سیاسی لەم دوو شوێندا جینەجی کردوو و سەرپشکی کردن لە هەلبژاردنیدا بو پۆستی خەلیقایەتی پیتش ئەو هی کە نامۆزگاری بکەن^۳، ئەمەش لە کاتی خۆیدا بە پشتیوانی پەرورەدگار روون دەکەینهو.

ج- نازادی تاکە کەسی: عومەری کورێ عبدالعزیز (ﷺ) لە هەولنداندا بوو بو بەدەستھێنان و پشتیوانی کردن لە نازادی تاکە کەسی، لەم بوارەشدا چەند کۆت و بەندیکی لەسەر نازادی هاتوچۆ هەلگرت و دەرگای کۆچ کردنی والا کرد بو خوازیاران، ئەو بوو وتی:..... سەبارەت بە کۆچیش ئەو ئیمە دەرگای والا دەکەن بو هەر کەسێک کە مەرۆمالات بفرۆشیت

۱ - سیرة عمر بن عبدالعزیز، ل: ۲۴۰ لابن الجوزي.

۲ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۱۲.

۳ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۱۲.

و بچیت بۆ بهره‌ی جهنگ و کوشتاری دوژمانان، جا هر که سیک نهوه‌ی کرد نهوه وهك
کۆچکه‌رانی تر پشکی بی دهریت له دهسته‌کوته‌کاندا^۱.

له نامه‌یه‌کیدا بۆ کاربه‌دهسته‌کانی نهیوت: ... دهرگای کۆچ بۆ موسلمانان والا بکه‌ن^۲، جا
نه‌گهر نه‌مه ههلرستی بیته سهارهت به نازادی کۆچ و هاتوچۆ نهوه گرنگی به چهن‌دین به‌مه‌سه‌له‌ی
تر داوه که که‌متر خه‌لکیک له‌وشوین و پۆسته‌ی نهو داگرنگی پی دده‌ن، که نه‌ویش سه‌رپشک
کردنی که‌نیزه‌که‌کانیه‌تی له نیوان نازاد کردن و مانه‌وه به بی به‌رامبهر، چونکه ده‌یزانی که نه‌وان
چهند مافیکیان هه‌یه که ناتوانی پاش بوونی به‌خه‌لیفه دا بینی بکات، بۆیه سه‌رپشکی کردنی له نیوان
نازاد کردن و مانه‌وه‌ی بی به‌رامبهر، نه‌مه‌ش به‌خشینی نازادی تاکه‌که‌سی ته‌واوه پیان، نین عبدالحکم
ده‌گیرته‌وه که عومهر که‌نیزه‌که‌کانی سه‌رپشک کرد و وتی کارینکم بۆ هاتۆته پیش که بواری
به‌سه‌رکردنه‌وه‌ی نیوه‌م پی نادات، جا هر کامیکتان ده‌یه‌وی نازادی ده‌که‌م، هر کامیکیشان له‌لام
مایه‌وه هیچ شتیکی له‌لایه‌ن منه‌وه بۆ نه‌، نه‌وانیش زۆر گریان دوا‌ی نه‌وه‌ی نا نومی‌د بوون لی^۳.

• نازادی بازرگانی و کاسپی کردن: سهارهت به بازرگانی کردن و گهران به‌دوا‌ی فه‌زلی خوا
له وشکانی و ده‌ریادا، وهك به‌شیک له نازادی نسابوری، نه‌وه له نامه‌یه‌کیدا بۆ
کاربه‌دهسته‌کانی پیوستی ده‌سته‌به‌رکردنی نازادی و سوود وه‌رگرتن له مال و سامان و
بازرگانی پیوه‌کردنی له وشکانی و ده‌ریادا دوپاتکرده‌وه، نه‌وه‌بوو له‌نامه‌یه‌کیدا بۆ
کاربه‌دهسته‌کانی هاتبوو:

به‌شیک له گوێرایه‌لی په‌روه‌ردگار که له کتیبه‌کیدا دایه‌زاندوه نه‌وه‌یه که خه‌لکی بانگه‌واز
بکریت بۆ نیسلام به‌گشتی...

هه‌روه‌ها خه‌لکی پاره و سامانیان له‌وشکانی و ده‌ریا دا بجه‌نه گهر بی نه‌وه‌ی ریگری و
به‌ربه‌ستیان بۆ دروست بکریت^۴، هه‌روه‌ها نویسه‌یه‌تی: ... هه‌رچی ده‌ریاشه، نه‌وه نیمه وهك
وشکانی وایه به‌لامانه‌وه، خوا‌ی گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ تَجْرِي الْفُلْكَ فِيهِ يَأْتِرُوا وَلِيَتَنَفَّوْا

۱ - سیره‌ عمرین عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۷۹.

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۷۸.

۳ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۱۰.

۴ - سیره‌ عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۲۱.

مِنْ فَضْلِهِ. وَلَمَّا كَرَّتْ شَكْرُونَ ﴿١٢﴾. واته: خوا. نهو زاتهيه دهرياي بو رام هيسانون تا بهفهرمانی خوا کهشتی تیايدا بگهري وه تا هندی له بهخششی خوا بههرهمنند بین وه بو نهوهی سوپاسی خوا بکهن.

لیتره دا مؤلتهتی داوه به ههر کهسیک که دهیهویت بازرگانی تیا دا بکات و منیش پیم وایه که نابیی ریگری له خه لک بکهین، چونکه وشکانی و دهریا مولکی خویه و ژیرباری خستوه بو بندهکانی ههتاوه کو فزلی خوی تیا دا دهست بجهن، ئیتر چون دهیی نیمه بیینه ریگر له نیوان بندهکانی خوا و بژیویاندا^۱.

عومهر (ﷺ) له شوینیکی تر دا دهلی: ... ریگا و پرده کان بکهروه بهرووی کاسپکاراندا و با هاتوچوی پیادا بکهن بهبی باج، چونکه خراپه کاران خهریکی چند کاریکن که داوای کاری وایان لیته کراوه^۲، سهبارت به نرخ دانایش لهسهردهمی عومهر دا (ﷺ)، نهوه نه بو یوسف دهلی: عهبدله هانی کوری شهویان لهباو کیهوه بوی باسکردین و وتی: وتم به عومهری کوری خه تتاب: نهی نه میری باوه داران، بو نهونده شتومک گرانه لهسهردهمی تودا له کاتیکدا که پیشتر زور ههرزان بوو؟ نهویش وتی: نهوانهی که له پیش مندا بوون باری سهرشانی نههلی زیمهیان قورس کرد بوو، نهوانیش ناچار بوون بو پهیدا کردنی پاره کهلوپهله کانیاں به شیوهیه کی ههرزان بفروشن، بهلام من به پیی توانا نمرک دهخمه سهرشانیان، نهوانیش به نارهزووی خویان شت دهفروشن، نهلی، وتم: نه گهر نرخت دابنایه باشتر بوو، وتی: نهوه مافی نیمه نیه و نرخ بهدهست خویه^۳.

عومهر (ﷺ) زور توند بوو لهمهسهلهی کالا قهدهغه کراوه کاندا و مامله پیوه کردنی قهدهغه کرد بوو، بو نمونه مهی - مهشروب - لهوشته حهرامکراوانهیه که دروست نیه مامله پیوه بکریت لهبهر حهرامی و زیانبهخشی بو موسلمانان، چونکه خواردنهوهی دهبیته هوی دهسخته خویتی موسلمان و خواردنی مالی حهرام^۴.

۱ - ههمان سهراوه، ل: ۹۴.

۲ - ههمان سهراوه، ل: ۹۸.

۳ - الادارة الاسلامیة، محمد کرد، ل: ۱۰۵.

۴ - السیاسة الاقتصادية، و المالیة لعمر بن عبدالعزیز، ل: ۷۸.

عومەر (ﷺ) دەلتی: ئیمە ھەر کەسیگ بێبین بێخواتەووە دوای ناگار کردنەووەی ئەو سزایەکی مالتی و گیانی دەدەین و ئەیکەینە پەند بۆ خەلکانی تر^۱، ئەم سیاسەتە ی عومەرش (ﷺ) سەرکەوتوو بوو لە گیرانەووەی ماف و پێدانی نازادی نابووری پێکخراو، چونکە پالنهەری لەناو خەلکیدا دروست کردبوو کاروبەرەمەیتان و ھەموو بەرەبەستەکانی بەردەمی نەھیشت، ئەمە بوو ھۆی گەشەکردنی بازرگانی و گەشەکردنی بازرگانی بوو ھۆی بەرزبوونەووەی داھاتی تاکەکەسی و کە پەیوەست بوو زەکاتەووە، ئەمەش بوو ھۆی زیاد بوونی ریزە ی زەکات ھۆکارێک بوو بۆ بەرزکردنەووە ناستی بژۆی چینی ھەزارەکان و بەرزبوونەووەی توانای کرینی شتومەک و خزمەتگوزاریەکان، ھەموو ئەمانەش ھۆکارێک بوون بۆ بوژانەووەی نابووری و بەرزبوونەووەی ناستی گوزرەران و بژۆی^۲.

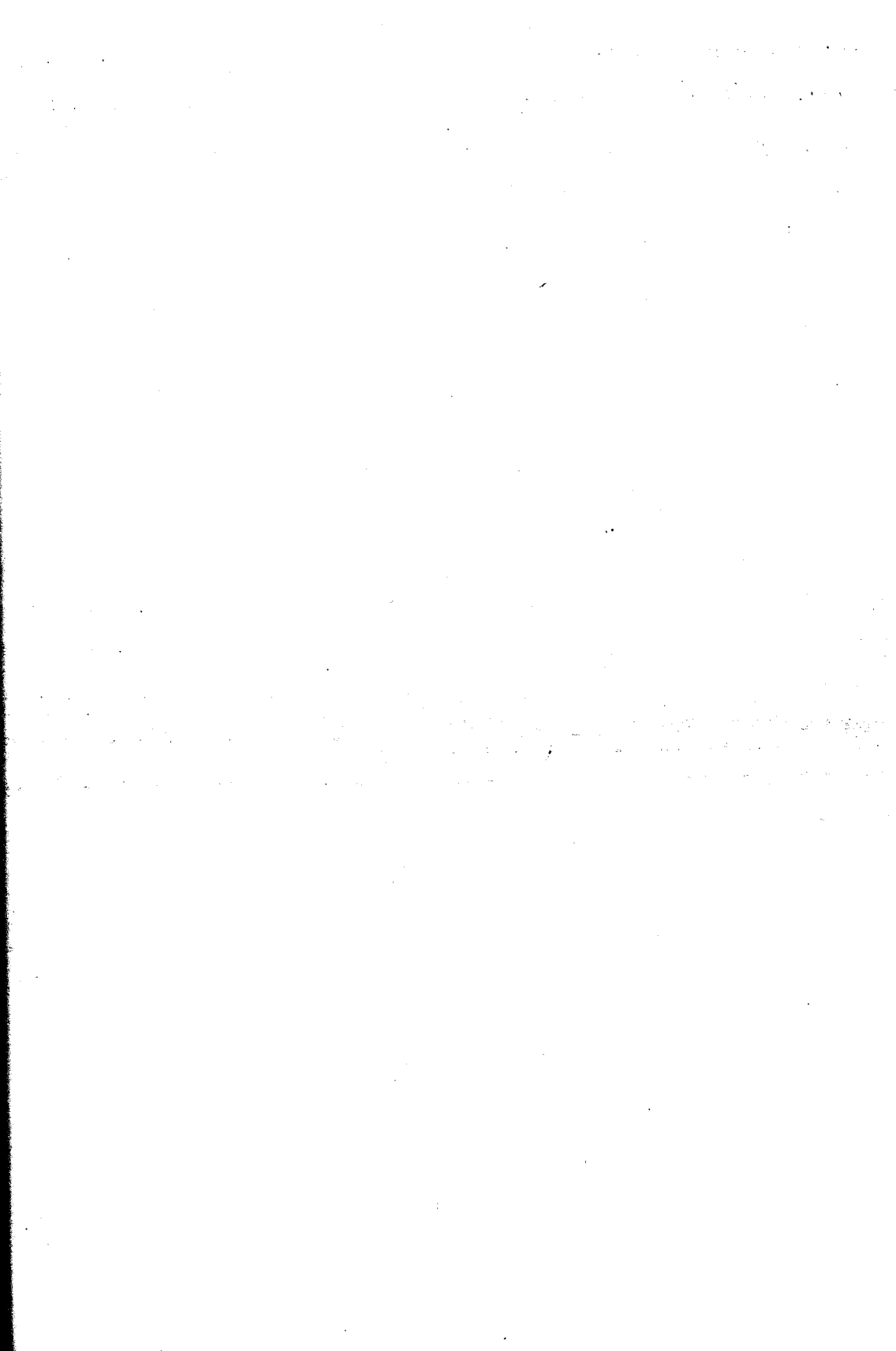
بەم پێش نازادی لە دەولەتی عومەری کورێ عبدالعزیزدا پارێزراو دەستەبەر بوو و سنوور و کۆت بەندی تاییەت بەخۆی ھەبوو، ھەربۆیە کۆمەلگا گەشە کرد و گەشتە ناستیکی بالا، چونکە نازادی مافیکی بنەرەتی ھەموو تاکەکان بوو، ھەتاووە کۆلی بەھرەمەند بیت بۆ دۆزینەووەی خۆی و پە ی بردن بە بەھرەو توانا کانی، دیارە سەندنەووەی نازادیش لە کۆمەلگە سەندنەووەی گەرنگترین تاییەتەندیەتی وەک مردوی لی دیت، لە راستی نازادی لە ئیسلام دا تیشکدانەووەی کە دەرونیە و سەرپای دەروونی مرۆف دەگریتەووە بە ھۆی پەیوەندی بە پەرورەدگارەووە، ئەم پەیوەندیەش مرۆف دەگەینتە پلە بەرز و بالاکان و دەروونی تامەزرۆی کارەچاکەکان دەکات و پالتی پێو دەنی بۆ پەلەکردن لە کاری خیردا لە پێناو رەزامەندی خوای زەوی و ناسمانەکاندا، کەواتە نازادی پایەیکە سەرەکی کۆمەلگە ی ئیسلامیە و لەسەر دەمی عومەری کورێ عبدالعزیز دا بە جوانترین شیوہ بەرجەستە بوو و رەنگدانەووەشی لە لاپەرەکانی میژوودا ھەبوو^۳.

۱ - ھەمان سەرچاوە، ل: ۴۸.

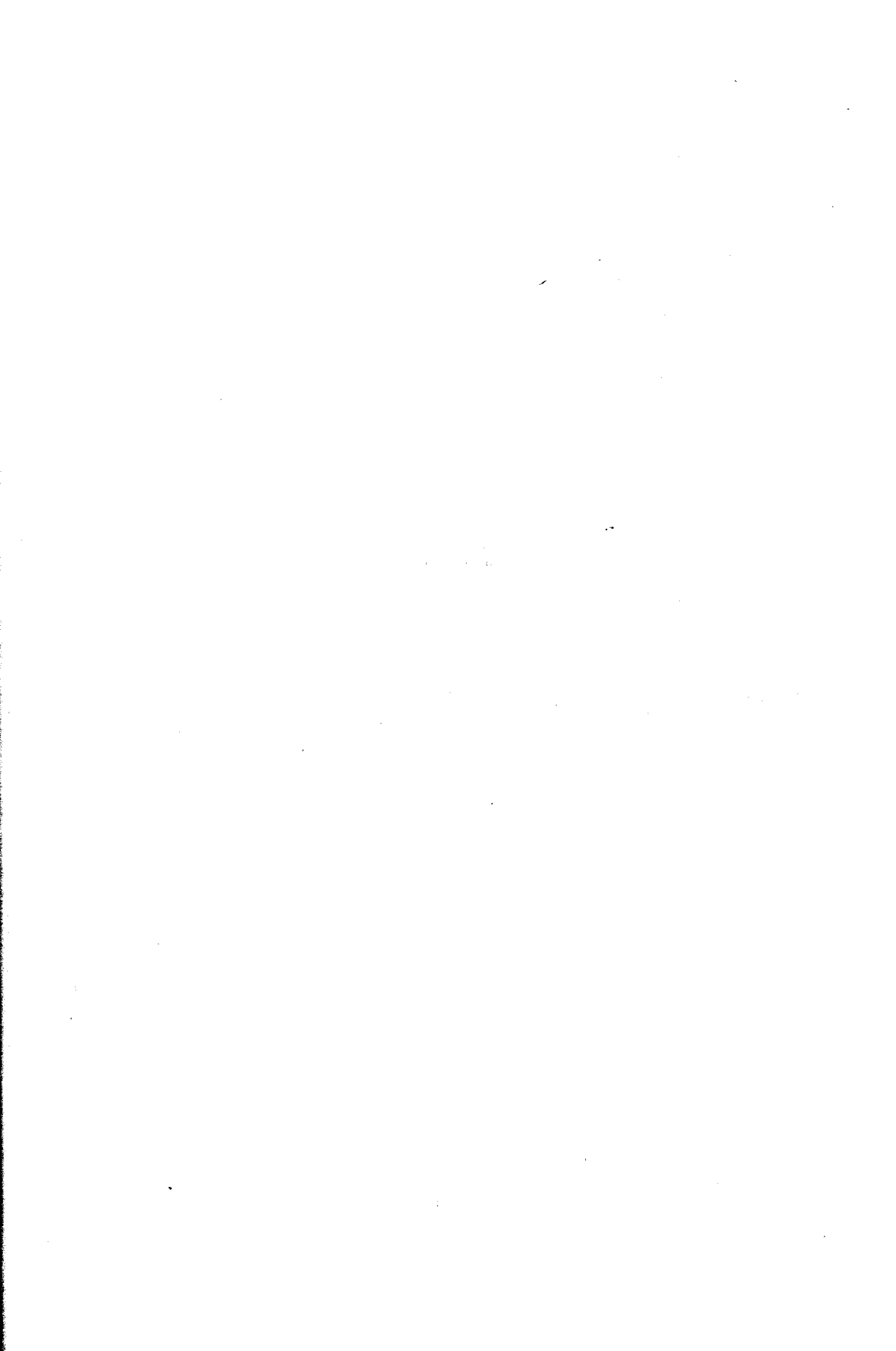
۲ - سیاسة عمر لابن عبدالھکیم، ل: ۱۰۸.

۳ - السیاسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۸، سیاسة الانفاق العام في الاسلام، عوف محمد الکفراوی، ل:

باسی دووہم

گرنگترین سیفہ تہ کانی و پوائہ تہ کانی نویگہری

یه که م: گرنگترین سیفه ته کانی:

که سایه تی عومری کوری عبدالعزیز داده نریت به که سایه تیه کی سهر کرده ی سهرنج راکیش و، سیفه ته کانی سهر کرده ی خوارستی له خوگر تبوو، له گرنگترین نهو سیفه تانهش: باوه ری به هیز به خوا و به گه وره یی و نهو چاره نووس و سهره نجامی که چاوه رپی مرؤه ده کات و ترسی زوری له پهروه دگار و زانستی فراوان و متمانه ی به خوا و پیشه نگی و راستگویی و لیها تویی و نازایه تی و پیاره تی و دونیایه ویستی و خوشه ویستی قوربانیدان و خاکیبون و وهر گرتی ناموزگاری و لیسورده یی و ئارامگری و هیمهت به رزی و ئیداره ی توند و به هیز و دادگری و توانی چاره سهر کردنی کیشه کان و پلان دانان و ناراسته کردن و پیکخستن و چاودیری کردن و چه ندین سیفه تی تر، به هوی نه م سیفه ته ره بیانیه شهوه که خوی گه وره پنی به خشیوو توانای پرؤزه ی ئیلاحی خوی به نه نجام بگه یه نیت و زوریک له روخساره کانی خهلافه تی راشدین نوی بکاته وه که له به رامبر شالوی پاشایی پشتاوپشت و سته مکاردا سپر درابوو یه وه.

ههروه ها توانی سهر بکه ویت به سهر کؤسه کانی ری داو ههوله کم وینه کانی چه ند ناکامی کی باشیان لیکه وته وه له سهر ناستی تاك و کؤمه لگه و رپیازی چاکسازی و نویگه ری عومری کوری عبدالعزیز بووه مه شخه لیک بو نهو که سانه ی که کار بو سهر وهری ئیسلام ده کهن، نه وه بوو نوره دین زه نگیس له سهرده می خویدا شوین پنی هه نگاهه کانی عومری کوری عبدالعزیزی هه لنگرت و توانی سهر که و تئیکی باش به سهر خاچپه رستاندا تومار بکات، چاکهش له م بواره دا بو شیخ ابی حفص عمر محمد الخضر نه گه رپته وه که له سالی ۵۷۰ کؤچی دوابی کردوه و یه کیک بووه له مامؤستا کانی نوره دین زه نکي و کئیبیکی هه مه لایه نه و گشتگیری بو نووسی سه باره ت به ژیانامه ی عومری کوری عبدالعزیز هه تاوه کو نوره دین له سهری بروات له جهاد و هه نگاونانیدا له گرنگترین نهو سیفه تانهش که له که سایه تی عومری کوری عبدالعزیز دا بهر جهسته بوو بوو.

۱- ترسی زوری له پهروه دگار: تاییه قهندی گه وره و سهره کی بوو که پنی ناسرابوو پالنه ریشی بریتی بوو له باوه ری به هیزی بوو به رؤزی دوابی و تامه زرویی بو به ههشت، دیاره جگه له م باوره به هیزه ش هیچ شتیک ناتوانی مرؤه پاریزیت لهو ته مه نه ی لاویتییه دا و هیز و نازادی و دهسه لاتی له به رده م خواسته مادی و فشاره شه ی تانیه کاندا پاریزیت و لیپرسینه وه ی وردی

دهروون و بېرده و امبون له سهر حه قه وى به سهر دا به پيټيت^۱، دياره عومهر (ﷺ) تامه زورى به هه شتو فز لدهرى قيامت بوو به سهر دونيادا و باوه رى به فهر مايشتى: ﴿يَقَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَعٌ وَإِنَّ الْأَخْرَةَ هِيَ دَارُ الْفَكَرِ﴾ (غافر: ۳۹). واته: نهى گله کم به پراستى زيانى نم دونيا به رابوار دنيكى كه موه به پراستى هه رپاشه ر ژ ژ جى حه سانه وى هه ميشه يى به. ليرده عومهر (ﷺ) به سروشتى پاكي خوئى و بىرو باوه رى دروستى زانى كه ر ژوى دوايى بوو موسلمان له پي شتزه له دونيا، نه وه تا له نامه به كدا بو يه زىدى كورئى موه له لب نه لى ت: ... نه گهر نار ه زوى هينانى ژنى زور و ده ستخستنى پاره و پي كه ونانى سامانم هه بيت نه وه نه توانم، چونكه خواى گه و ره ده سلالات و توانايه كى پيداوم باشتر و زور تر له وى به خه لكانى ترى داوه، به لام من له لير سنه وى توند نه ترسم - له م كار هدا كه تووشى بووم - مه گهر لير ورده يى و ره هتتى خوا بگاته فريام^۲.

عومهر (ﷺ) زور له پهروه دگار ده ترسا، فاتي مه ي كچى عبد المللكى هاوسه رى ده لى ت: سويند به خوا عومهر (ﷺ) نوئژ و ر ژو وى له خه لك زياتر نه بوو، به لام هه ر گيز كه سم نه ديوه هينده ي نه و له خواتر سا بيت، له جي گه دا يادى خواى ده كرد و وهك بالنده هه لده له زى له ترسى پهروه دگار به راده يه كه ده مانوت: سبه ينى خه لكى بى خه ليفه ر ژ ده كه نه وه^۳، ههروه ها مه كحول ده لى: نه گهر سويند بخوم سويندم ناكه وى كه سم نه بينوه له عومهرى كورئى عبد العزيز له خوا ترست و دونيا نه ويستر بيت^۴.

به هوئى ترسى زوريشه وه له پهروه دگار فرميسكى زورى ده رشت و زوو ده گريا، جاري كيان كابر ايه كه هاته لاي و نه و يش ناگردانيكى له به رده ستدا بوو و وتى: ناموژ گاريم بكه كابر اش وتى: نهى نه ميرى باوه ر داران سوده چيه نه گهر هه موو خه لكى بچنه به هه شت و تو بچيته ناگر يا خود زيانى چيه بو تو نه گهر هه موو خه لك بچنه ناگر و تو بچيته به هه شت نه لى: عومهر يش هينده گريا.

^۱ - النوزج الاداري المستخلص من الدرّة عمر، ل: ۱۴۰ له رجال الفكر للندوي.

^۲ - تاريخ الطبري له النوزج الاداري يه وه، ل: ۱۴۰.

^۳ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۴۲.

^۴ - تاريخ الخلفاء للسيوطي، ل: ۲۲۱.

ههتاوه کو ناگردانه که له بهرده میدا کوژایه وه بههوی زوری فرمیسه کانیه وه^۱، زور تریش له رۆژی دوابی دهترسا بویه ههمیشه له پهروهردگار دهپارایه وه و نهیوت: خوابه گیان نه گهر تو دهزانی که من له شتیکی تر دهترسم جگه له قیامت نه وه ترسم مه په وینه ره وه^۲.

نهو رۆژهش گۆرانکاریه کی ریشهیی له ژیانیدا دروستکرد، نهو رۆژهی که عومهر (ع) دهبارهی دهلیت: ... بهراستی کاریکتان پی سپێردراوه نه گهر به نهستییه کان سپێردرایه نه وه روناکیان نه دهما و نه گهر به کیوه کان بسپێردرایه دهتانه وه و نه گهر بخرایه ته نهستی زهوی شهق شهق ده بوو، نایا نازانن که شوینیکی تر نیه له نیوان بهههشت و دۆزهخ دا و نیوه ده بی بچنه به کیکیانه وه^۳.

بهلی ترس له خوا و تپروانیی دروست بو ژیان و له ناو چوون و نه مری و ههستکردن به رۆژی لپرسینه وه و ههلتجوم و کاریگهر بوون به دیمه نه کانی بهههشت و دۆزهخ مروقی بهرپرس ده کات و والی ده کات که له رز بیگریته نه گهر به نه ندازهی تالمویه که لابادات له وهی که پهروهردگار دهیه ویت^۴.

کهواته هۆشیاری و ههستکردن به رۆژی دوابی و سیفته به بیروباوه رپه کانی تر واله سههر کرده نه کات که ههموو ههنگاو و قسه و گوفتاریکی په یوه ست بکات به په زامه ندی پهروهردگاره وه، نه م لایهن و سیفته تا نهش له لیکۆلینه وه نوێکانی سههر کردایه تیدا مافی خوئی پی نه دراوه که بناغهی سههر که وتنه له سههر کردایه تی دا و په کینکه له گرنگترین نهو تایه ته ندیانهی که پئویسته له سههر کرده دا هه بیته، دیاره له گرنگترین تایه ته ندیه کانی عومهری کوری عبدالعزیزیش بریتیه له باوه ری پته و به خواو رۆژی دوابی و زورترسان له پهروهردگار و رۆژی په ستاخیز - قیامت -^۵.

۲- دونیا نهویستی عومهر (ع): عومهری کوری عبدالعزیز (ع) له روانگهی ژیانی له خزمهت قورئان و لیکۆلینه وهی له سونهتی پیغمه مبهری خوا (ع) و تپرامان و بیر کردنه وهی له ژیانی

^۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز، ل: ۹۰.

^۲ - تاریخ الخلفاء، ل: ۲۲۴.

^۳ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۲۳۲.

^۴ - ملامح الانقلاب، ل: ۴۵ عمادالدین خلیل.

^۵ - النموذج الاداری المستخلص من ادارة عمر، ل: ۱۴۲.

دو نیا که خانہی تاقیکردنہوہ و کیلنگہی رۆژی دواییہ، لہم روانگہیہوہ خوئی نازاد کرد لہ
 ہہژموونی دو نیا و جوانی و چیژہ کانی و گویرایہلی و ملکہچی خوئی بہ ناشکرا و بہنہینی بو
 پەروردگار سہماند و گہشت بہ چہند راستیہ کہ یارمہ تیدہری بوون بو دو نیا نہویستی لہو
 راستیانہش:

أ- باوہ ریکی تہاوو بہوہی کہ نیمہ لہم ژبانی دونیادا و ہک غہریب و بیگانہ و ریبوار و این، و ہک
 پیغہمبہری خوا (ﷺ) دہفہرمویت: " لہ دونیادا و ہک غہریبک یان ریبواریک بہ " ۱ .

ب- ہہروہا نہم دونیایہ ہیچ نرخ و بہہایہ کی نیہ لای پەروردگار مہگہر نہوہی کہ لہ تاعہت و
 گویرایہلی پەروردگاردای بیت، پیغہمبہری خوا (ﷺ) دہفہرمویت: " نہگہر دونیا لای خوا
 ہیندہی بالہ میشلہیہک نرخہی ہہبوایہ نہوہ ہہرگیز قومی ناوی تبادانہدہدا بہ بی باوہری " ۲ .

ج- عومہری کوری عبدالعزیز بروای وا بوو کہ تہمہنی دونیا رووہ کوتایہ، پیغہمبہری خوا (ﷺ)
 دہفہرمویت: " من نیردرام و لہگہل قیامہتدا و ہک نہو دوو پہنجہیہی دہست لیکہوہ نزیکین " ۳

د- رۆژی دوایی دہمینیتہوہ و نارامگا و شوینی کوتا و راستہقینہی مروّفہ، لہبہر نہم مہسہلانہ و
 چہندین شتی تر عومہری کوری عبدالعزیز دونیای نہدہویست، یہ کہم جوّری دونیانہویستیش
 بریتی لہنہویستنی حہرام، پاشان خو لادان لہشتہ موباح و ری پیدراوہ کان لہ بہرہ زامہندی
 پەروردگار، باشترین پلہی زوہد و دونیانہویستی بلایتیہ لہ نہویستنی شتی زیاد لہ پیویست
 و ہہرشتیک کہ نیستا پیویست پی نیہ و ہہلپہنہ کردن بوّی ۴ .

نہم زوہدو دونیانہویستیہی عومہریش (ﷺ) لہسہر بناغہی قورنان و سوننہت بنیات نرا بوو،
 بوّیہ دہستہرداری ہہموو نہو شتانہ بوو کہ سوودی بو رۆژی دوایی نہبوو و دلّی بہ ہیچ شتیکی
 دونیا خوّش نہبوو بہ بوّستی خہلیفایہ تیشہوہ و ہہرگیز خہمی بو ہیچ لہ دہست چویہک نہدہ خوارد،

۱ - الترمذی، کتاب، الزہد ژمارہ ۲۳۲۰ .

۲ - مسلم، کتاب الفتن و أشراف الشاعۃ ژمارہ ۱۳۲ - ۱۳۵ .

۳ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۱۴۸ .

۴ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۱۴۶) .

به لکو دهستی له زور شت هه لده گرت که دهیوانی دهستی بخت له پیتاو دهسکه وتی گهروه تر لای پهروه دگار له رۆژی دوایدا ^۱.

مالیکی کوری دینار نه لیت: خه لکی نه لین: مالیکی کوری دینار زاهید و دنیا نهویسته، له کاتیکدا که زاهیدی راسته قینه عومهری کوری عبدالعزیزه، چونکه دونیا پرووی لینا و نهو پشتی تی کرد ^۲.

ئین عبدالحکم نه لیت: کاتی که عومهری کوری عبدالعزیز بوو به خه لیفه زور دونیانه ویست بوو شت و مه که کانی دونیای رته ده کرده و وازی له خوار دنه جوړ او جوړه کان هینا بوو و کاتی خوار دنیان بو ده هینا دایده پۆشی و تا ده چوووه زورروه پاشان ده بخوارد ^۳ و گوئی به جوړی خوار دن نه ده دا و خه رجی خوئی و خیزانه که شی ته نها دوو دره هم بوو له رۆژیک دا وه ک سالی کوری زیاد بو مان ده گپ رته وه: که عومهر رۆژانه بو خوئی و خیزانه که ی دوو دره می خه رج ده کرد ^۴، له جل و بهرگ و پۆشاکیدا جلی ساده و زبری له بهر ده کرد و وازی له و زیاده پروی و خواراننده ویه هینا بوو که پیش نهو هه بوو ^۵، سه بارات به زوه دیشی له مه سه له ی ژن هیناندا نهو ئین عبدالحه کم ده گپ رته وه و نه لتی: فاتمه ی خیزانی نه لتی: هه رگیز بو له شگرانی خوئی نه شتوه هه ر له و کاتوه که بووه به خه لیفه هه تا وه کو گه شت به خه زمه تی پهروه دگار جگه له سی جار، نه سلین، هه رگیز به هوئی له شگرانی یه وه خوئی نه شتوه ^۶ نه مهش پیچه وانهی نهو هیه که عومهر (ﷺ) پی ناسراوه له شوینکه ویتی سونه تی پیغه مبهری خوا (ﷺ) و پی ناچی ده سته برداری سونه تی پیغه مبهری خوا (ﷺ) بوو بیت و سته م له خیزانه کانی بکات و مافه کانیا ن پیشیل بکات، ههروه ها وازه یان له هاوسه ر گیری و قه ده غه کردنی له سه ر خو هیچ په یوه ندی ه کی به زوه دی نیسلامیه وه نیه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) نامازه ی پنداوه.

^۱ - حلیة الاولیاء (۵ / ۲۵۷).

^۲ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۴۳.

^۳ - هه مان سه رچاوه، ل: ۳۸.

^۴ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز فی العقیده (۱ / ۱۵۵).

^۵ - هه مان سه رچاوه (۱ / ۱۵۵).

^۶ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۵۰.

ئەمە نەرىتىكى بېگانەيە و دزەي كردۆتە ناو كۆمەلگەي ئىسلامى و ھەندى كۆمەلتى لادەر لە ئىسلام شانازى پتوھ دەكەن و بە بەشېك لە زوھدى ئىسلامى دادەننن و چەندىن چىرۆكيان لەو بوارەدا ھەيە كە ھەر كەسېك سەرنجى بدات دەزانى كە ھىچ پەيوەندىە كى بە ئىسلاموھ نىە، ھەر وھەا وەسەيتى سەير و رېنمايى نامۆيان ھەيە لەم بوارەدا، لەوانە:

- ھەر كەس واز لە خواردن و ئافرەت بېننن، ئەوھ دەبى كەرامەت لەسەر دەستى رووبدات.
- ھەر كەس ژن بېننن ئەوھ دونىاي ھىناوھە مالى خۆى، كەواتە ورياي ژن ھىنان بن.
- كەسېك ناگاتە پلەو پايەي راستگۆيان ھەتاوھ كو ژنە كەي وەك بىوھ ژن واز لى نەھىتت و منالە كانى وەك ھەتتو فەرامۆش نەكات.
- ھەر كەس سەربخاتە سەر رانى ئافرەت سەركەوتوو نايىت.
- ھەر كەسېك ھاوسەر گىرى بكات سەركەوتوو نايىت ^۱.

ئەمە جگە لە چەندىن شتى ترى سەير و سەمەرە، ئەم تىروانىنەش پىچەوانەي ئىسلامە كە ئايىنى ميانە رەوہ، پىغەمبەرى خوا^(ﷺ) ئەفەرموئت: (ھەر كەس واز لە سوننەتى من بېننن ئەوھ لە من نىە) ^۲.

كورتەي قسانىشى ئەوہە كە زوھد و دونيانەويستى عومەرى كورى عبدالعزىزى پابەند بوو بە قورئان و سوننەتەوھ و زۆرىك لەوشتانەي كە لەم بوارەدا دروانەتە پالى راست نىن لەبەر لە گونجانى لە گەل رېنمايە كانى پىغەمبەرى خوا^(ﷺ).

ئوونەي زوھدى عومەرىش^(ﷺ) لە بوارى سامان و مالدا جياواز بوونى بوو لەو كەسانە كە لەسەردەمى ئىمە دا پۆستىك دەگرە دەست، و كاتى بوو بەخەلىفە چل ھەزار دىنارى ھەبوو، بەلام كاتى كۆچى دوايى كرد تەنھا چوارسەد دىنارى ھەبوو ئەگەر زياترېش بمايەتەوھ كەمترى دەكرد ^۳، چونكە ھىچى لە بەتولمال وەرئەدە گرت ^۴ و يەكېك بوو لە زاھىدە كانى سەردەمى خۆى ئەگەر لە ھەمووان زاھىدتر نەبوئىت، ئەشېفەرموو: دونيا ھىندە زىانبەخشە ھىندە دلخۆشكەرنىە، ماوہىە كى

۱ - الطبقات للشعرانى (۱ / ۳۴).

۲ - فتح الباري على صحيح البخارى (۹ / ۱۰۴).

۳ - حلية الولياء (۵ / ۲۵۷).

۴ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي، ل: ۱۸۶۱.

کهم دلخوشت ده کات و ماوهیه کی دور و دریش دلتهنگت ده گات^۱. هه والی زوه دیشی زوره لهوانه شیخ نه بو حفص عمری کوری محمد الخضري ناسراوه به ملاءکة بیست و ههشت رووداوی لی نه گپرتنه وه^۲ له راستی دا عومر گه شتوبه قوناغینکی پیشکه وتوی زوه د و خورازاندنه وه به سیفتهی زاهدان، نه مهش له توانای که سائیکدا نیه که له بارودوخی ماددی نه مرۆی دنیا ده ژین که تیایدا ماده زال بوه به سهر هه موو شته کاندای و خه لکی به پی سامان و دارایی یه کتر هه لده سه نگین، دیاره هینده بهس بوو که سهر کرده کانی نه م سهرده مه ته ماع و چاو برسی نه بونا به و به رۆزی حه لال وازیان به پینایه و هه ولی ریگریان له حه ز و ناره زوه دنیا یه کانیان بکر دایه هه تاوه کو بگه نه ناست دهرونی عومر (ﷺ) که بو بالاتر له دنیا هه ولی ده دا بو به هه شتی پر ناز و نیعمه ت^۳.

قه کانی شمان ده رباره ی زوه د لای عومر به م رووداوه کو تایی بی دین کاتی که به موزاحی خزمه تکاری وت: من ناره زوی حه جم هه به، نایا هه یج پاره ت پیه؟ وتی چهند و ده دیناریکم پیه، پاشان که میک وه ستا و نینجا وتی: نهی نه میری باوه رداران خو ت ناماده بکه، حه قده هه زار دینارمان له پاره ی کورانی مه روان به ده ست گه شتوه، وتی: بیخه ره به یومالاله وه، چونکه نه گه ر حه لال بی ت نه وه به شی خو مان لیبر ده وه و نه گه ر حه رامیش بی ت نه وه هینده مان به سه، موزاحیش وتی: کاتی عومر زانی نه وه به لای منه وه گرانه وتی: وریابه موزاحیم شتیک به زور نه زانی که بو خودا ده یکم، چونکه من دهرونیکی شهیدام هه به و شهیدای هه ر پله یه ک بو بی ت و پی گه شتیت شهیدای پله یه کی بالاتر بووه، هه تاوه کو گه شتمه نه م پله یه ی نیستا که هه یج پله و پایه یه ک لی بی به رزتر نیه و نه مرۆش شهیدای به هه شتم^۴.

۳- خاکی بوونی: خوای گه و ره نه فه رمویت: ﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا حَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا﴾ الفرقان: ۶۳. واته: به نده تاییه تی یه کانی خوای میهره بان که سائیکن به یقار و نه رمی ده رۆن به سهر زه وی دا (بی لوت به رزی و که شخه و فیز کردن)

^۱ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۱۵۱.

^۲ - الكتاب الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۳۶۶ بؤ ۳۷۸).

^۳ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۱۵۱.

^۴ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۶۲.

وه كاتى نەزان و نەفامەكان (بە ووتەى ناشىرىن) لە گەلەيان بدوین ووتەيەك دەلەين پەيان گوناه نەبەت.

ئەين قەيەم دەلەت: واتە بە نارامى و هەيمنى و ويقار و خاكيانە هەنگاؤ دەنەين^١، پەتغەمبەرى خوا (ﷺ) ئەفەرەمۆت: (خواى گەورە وەحى بۆ ناردم: كە خاكي بن هەتاوہ كو كەس بەسەر كەسدا شانازى نەكات و كەس دەستدريژى نەكاتە سەر كەسى تر)^٢.

ئەم سەفەتە جوانەش يەككە لەو سەفەتە سەرەكيانەى كە عومەرى كورپى عبدالعزیز پىي ناسرا بوو، زوھدیش ھۆكارىك بوو بۆ خاكي بوونى، چونكە زوھد بريتە لە خۆبە كەم زانين لەبەردەم پەروەردگاردا^٣.

ھەر وەك خاكي بوونى لە ھەموو كاروبارەكانى ژيان و ھەلس و كەوتەكانيدا رەنگى داووبەوہ، ئەمەش شتىكى ناسايە بۆ سەر كوردەيك كە لە خوا ترساييت و ئومىدى پىي ھەبەت و گورپايەلى و ملكەچى ژير دەستەكانى بويت^٤، ھەر وەھا وەلامى عومەر بۆ كابرەيك كە بانگى ليكرد: ئەى جى نشينى خوا لە زەويدا، ئەوہ بوو كە پىي وت: من كاتىك لە داىك بووم ناويان نام عومەر جا ئەگەر بە عومەر بانگم بكەيت وەلامت دەدەمەوہ، بەلام ئەگەر بلىي جيتشيني خوا لە زەويدا ئەوہ وەلامت نا دەمەوہ، چونكە من خەليفەى خوانيم لە زەويدا، بەلكو داود و پەتغەمبەرى خوا (ﷺ) ھاوشيوەكانى خەليفەى خوان^٥.

ئەمەش نامازەيە بو: ﴿يَدَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾ (ص: ٢٦). واتە: ئەى داود بەراستى ئيمە تو مان كدۆتە جيتشين لەم ولاتەدا، فەرمانرەواى لەنيوان خەلكدا لەسەر بنچينەى حەق و راستى ئەنجام بەدە، ھەر گيز شويني نارەزوو مەكەوہ تانەبيتە ھۆى گومرا كردن و لادانت لەرييازى

١ - مدارج السالكين (٢ / ٣٤٠).

٢ - مسلم ژمارە (٢٨٦٥).

٣ - عمر بن عبدالعزیز للذھيلي، ل: ١٠٥.

٤ - النمذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ١٥٢.

٥ - سيرة عمر بن عبدالعزیز، ل: ٤٦.

خوا، چونکه نهوانه‌ی له‌پریازی خوا لاده‌دهن سزای به‌ئیش و پرئازار بۆیان ناماده‌یه، به‌هۆی
فهرامۆشکردنی رۆژی لپرسینه‌وه.

هه‌روه‌ها به‌هۆی خاکیوونیه‌وه نه‌هی نه‌کرد له‌خه‌لکی که له‌به‌ری هه‌ستن و وتی: ئه‌ی خه‌لکینه:
نه‌گه‌ر هه‌ستن هه‌لده‌ستین و نه‌گه‌ردانیشن دادنه‌نشین، چونکه خه‌لکی ته‌نها بۆ خوای جیهانیان
هه‌لده‌ستن نه‌مه‌ ناماژهدانه به‌ فهرماشتی: ﴿يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (المطففين: ٦).

هه‌روه‌ها به‌ پاسه‌وانه‌کانی نه‌وت: زۆر سلاوم لی مه‌که‌ن، به‌لکو من سلاو له‌ ئیوه‌ ده‌که‌م^١،
هه‌روه‌ک خاکیبون به‌راده‌یه‌ک بوو که خۆی چراکه‌ی خۆی چاک ده‌کرده‌وه، ئه‌وه‌ بوو شه‌ویک چه‌ند
که‌سیکی لایبوو چراکه‌ی کورژایه‌وه و خۆی هه‌ستا چاکی کرده‌وه، پێیان وت: ئه‌ی ئه‌میری
باوه‌رداران بابۆت چاک بکه‌ین؟ وتی: چاککردنه‌وه‌ی ئه‌رکی خۆمه، که هه‌ستام عومهر بووم و کاتی
گه‌راشه‌وه هه‌ر عومهرم^٢، هه‌روه‌ها رۆژێک داوای کرد له‌ که‌نیزه‌کێک و وتی: باوه‌شێم بکه،
ئه‌ویش ماوه‌یه‌ک باوه‌شینی کرد و پاشان خه‌وی پیاکه‌وت و عومهریش خه‌به‌ری بوویه‌وه،
که‌نیزه‌که‌کش سوور هه‌لگه‌را بوو ئاره‌قیکی زۆری کرد بوو به‌ خه‌وتویی عومهریش باوه‌شینه‌که‌ی
هه‌لگرت و ده‌ستی کرد به‌ باوه‌شین کردنی، کاتی که‌نیزه‌که‌ که‌ له‌ خه‌و هه‌ستا ده‌ستی خسته‌ سه‌ر
سه‌ری و قیزاندى، عومهریش پێی وت: تۆ مرۆفیکێ و وه‌ک من گه‌رماته و منیش ویستم باوه‌شیت
بکه‌م وه‌ک چۆن تۆ باوه‌شینی منت کرد^٣.

هه‌روه‌ها عومهر که‌م قسه‌ی ده‌کرد له‌ کاتی‌که‌دا که‌ زانایه‌کی زمانپاراو و قسه‌زان بوو ئه‌مه‌ش له‌
ترسی نه‌وه‌ی که‌ تووشی له‌ خۆبایی بوون بییت، هه‌روه‌ها ئه‌یوت: بۆیه‌ زۆر قسه‌ ناکه‌م نه‌ترسم
تووشی له‌ خۆبایی بوون بيم^٤، هه‌روه‌ها بکابرایه‌ک هاته‌ لای و پێی وت: ئه‌ی ئه‌میری باوه‌رداران،
نه‌وانه‌ی پێش تۆ خیلافه‌ت ده‌پرازاندنه‌وه، به‌لام تۆ خیلافه‌ت پرازاندۆته‌وه و قسه‌ی نه‌و شاعیره
نه‌تگرپته‌وه که‌ ئه‌لئى:

وإذا الدرّزان حسن وجوه كان للدرّ حسن وجهك زيناً

١ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ٣٤ - ٣٥.

٢ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ٣٩.

٣ - اخبار أبي حفص للاجري، ل: ٨٦.

٤ - اخبار أبي حفص الاجري، ل: ٨٤.

واته: نه گهر گهوههر و مرواری دهم و چاوه كان جوان بكنه، نهوه دهم و چاوى تو مروارى
 رازاندوتوه، عومریش پشٹی ههلكرد^۱، ههروهها پياونك پى وت: خوى گهوره له برى نيسلام
 پاداشت بداتهوه، نهویش وتى: نهخير، بهلكو پاداشتی نيسلام بداتهوه له برى من^۲، ههروهها پياونك
 چووه لای و لهو كاتهشدا خهلكيكي ززرى لهلابوو وتى: سلاوى خوات لى بى نهى نه ميري
 باوهرداران، نهویش فهرمووى: سلاوكهت باگشتى بيت^۳، بهم شيويه عومر شانى دادهنهواند بو
 موسلمانان و خوى له كس به گهورهتر نهذهزانی و خهليفایهتی تنها بهزهى و سوزى زياتر كرد بوو
 و زياتر ملكهچ و پابهند بوو به حهقهوه و به دهستی خوى چراكهى چاك ده كرد و لهناو خهلكى دا
 دادهنیش، و نهیده هیشت پولیس و پاسهوانه كانى به بدردهمیدا برؤن و توره دهبوو لهو كه سانهى
 كه به گهورهیان دهزانی ياخود سلاوى تايهتیان ناراسته ده كرد و رازى نهدهبوو ولاخ و سواری
 جيايیت ياخود له پؤشاك يان خواردن و خواردنهوهدا جياواز بيت له خهلك^۴.

۴- پاريزكارى: پاريزكارى يه كيك بوو له سيفهته كانى عومرى كورپى عبدالعزيز، پاريزكاريش
 واته: خو گرتهوه لهوهى كه زيانبهخشه وهك شته حهرام و گومان ليكراوه كان، چونكه
 ههركهس خوى له گومان پاريزيت نهوه ناین و نابروى خوى پاراستوه و ههركهسيك
 بكهويته ناو گومانهوه نهوه كهوتوته حهرامهوه وهك شوانيك كه مهرو مالاتهكهى به دورهى
 دهغل و دانيكدا بسورپينهوه نه گهرى نهوه ههيه كه لى بخون و گوناهاى بيت^۵، پاريزكارى و
 وهرعيش له بناغهدا بریتيه له دور كهوتنهوه له شته حهرامكراوه كان و تهنگاو بوون پيان،
 پاشان نهمه بو وازهيتان له شته حهلال و رهواكان به كارهيترا^۶.

بوو سئلاندنى نهو پاريزكاريهش كه له عومهدا ههبوو و رادهى خو لادانى له گومان نه گيرنهوه كه
 عومهر(ﷺ) ههزى له ههنگوين بووه و رۆژتيكان له مالهوه داواى كردووه وه بهلام نهيانبوه و
 دواتر بو يان هيناوه، و نهویش كه ميكي ليخواردووه سه رسام بووه پى و بهخيرانهكهى وتوو:

۱- سير اعلام النبلاء(۵ / ۳۶) الحلیة(۵ / ۳۲۹).

۲- سير اعلام النبلاء(۵ / ۱۴۷) الحلیة(۵ / ۳۳۱).

۳- الطبقات(۵ / ۳۸۴).

۴- عمر بن عبدالعزيز، لعبدالستار الشيخ، ل: ۱۲۳.

۵- الفتاوى(۱۰ / ۶۱۵).

۶- لسان العرب(۸ / ۲۸۸).

نهمه تان له كوی بوو؟ خیزانه كەشی وتی: خزمه تكاره كهم به دوو دیناره وه نارد به هیستری پۆسته دا
 نهویش بۆی کریم، عومهریش وتی: سویتدت دهدهم که بۆم بیت، نهویش گۆزهیه کی بۆ هینا که
 ههنگویتی تیا بوو، عومهریش فرۆشتتی به زیاتر له دوو دینار و دوو دیناره کهی گیرایه وه بۆ
 خیزانه کهی و پاشاوه کهی خسته بهیتولاله وه و وتی: ولاحی موسلمانان به کاردینن بۆ تیر کردنی
 ناره زوه کانی عومهر^۱، ههروهها غولامیکی هه بوو کتیه کی بۆ هینانه که ناوی گهرمی تیا دا بوو بۆ
 دهستوێژ گرتن، نهویش رۆژنیک به غولامه کهی وت: نایا نهم کتیه له چیشتهخانهی موسلماناندا
 گهرم ده کهیت؟ وتی: بهلی، خوا باشت بۆ بکات، عومهریش وتی: لیت تیک داین، پاشان فهرمانی
 کرد به موزاحم که کتیه ک ناوی گهرم بکات و پاشان بزانیته چهند داری پتوسته و نهو رۆژانه
 بژمیریت که ناوی بۆ لیتاوه و به نه اندازهی نهوه دار بگیریته وه بۆ چیشتهخانهی موسلمانان^۲.

یه کینک لهو نمونه جوانانهش که پارێزکاری نهسهلینن نهوه بوو که هه رگیز دیاری له کار
 به دهسته کانی یاخود له نههلی زعمه وه نه ده گرت نهوه کو بچیته بواری بهرتیله وه، له عهمری
 کورپی موهاجره وه نهلی: عومهری کورپی عبدالعزیز ناره زوی سیوی ده کرد وتی: خۆزگه کهمیک
 سیومان ده بوو، چونکه تام و بۆنی خۆشه، پاشان پیاویک له بنه ماله ی خویان ههستاو سیویکی بۆ
 برد، کاتی که هینایان وتی: چهند بۆنی خۆشه، ههسته خزمه تکار بیهره وه بۆ خاوه نه کهی و پتی بلتی:
 دیاریه کهت جیی خۆی گرت، نهلی منیش وتم: نهی نه میری باوه رداران نهوه نامۆزاته و له بنه ماله ی
 خۆته و ناگاداریشیت که پیغه مبهری خوا (ﷺ) وه رگرتوه، عومهریش فهرمووی: نهوه بۆ نه وان
 دیاری بووه، بهلام نه مرۆ بۆ نیمه بهرتیله^۳، ههروهها رتی به خۆی نه ده دا که بۆنی مسکینک بکات
 که مولکی موسلمانان بیت، بۆیه کاتی مسکینکی گه وه خرایه به دره می لوتی گرت، وتیان: نهی
 نه میری باوه رداران نهوه ته نهها بۆنه، نهویش وتی: نایا جگه له بۆنه کهی سوود له شتیکی تری
 ده بریت^۴. ههروهها خۆی ده پاراست له به کار هینانی سامان و پاره ی موسلمانان بۆ نمونه چرای
 بهیتولالی دا ده گیرساند کاتی که کاروباری گشتی موسلمانان راده په راند و پاشان ده یکوژانده وه و

۱ - اخبار ابی حفص للاجری، ل: ۵۴.

۲ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۴۰.

۳ - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۱۹۷.

۴ - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۲۰۰، کتاب الورع لابن ابی الدنيا، ل: ۷۴.

چرای خوئی داده گیرساند^۱، میژوو نووسانیش زۆر غووننه یان باسکردوو ه که به لگه یه له سه ر پارێزگاری عومەر (رضی اللہ عنہ) ئەو ه بوو دوور که وتنه وه له مولک و مالی موسلمانانی له شته بچو که کاندایه دوور که وتنه وه له گومان ده زانی، بۆیه هه می شه دوور بوو له گومان^۲، چونکه شته کان له سی حالهت به ده رنن وه ک خوئی ده لی:

۱- مه سه له یه ک که چاکی یه کلا بوه ته وه و شوینی بکه وه.

۲- مه سه له یه ک که خرابی ده ر که وتنه وه لی دوور بکه وه وه.

۳- مه سه له یه کیش جیی گومانه و دهستی لی هه لگه^۳.

هه ره ها عومەر (رضی اللہ عنہ) له قسه شدا پارێزگار بوو و کاتی پیمان وت: چی ده لی ی ده ر به ره ی نه هلی صفین؟ وتی: ئەو ه خوینی که خوای گه وه دهستی منی لی دوور گرتوه و منیش نامه یی زمانی تی بچم^۴، به م شیویه روون ده بیته وه که پارێزگاری عومەر هه موو کاروباره کانی گرت ته وه، ئەم پارێزگد کاریه ش له با وه ریکی به هیز وه سه رچا وه ی گرت بوو له گه ل هه ست کردنی به به ر پرسیاریتی، ئەم سیفه ته ش تیایدا زۆر دیار بوو به راده یه ک که وای لی هات بوو که شوینی ک بکریت بۆ گۆری خوئی بۆ نه وه ی له دونیا دا ته نها نه شوینی گۆره ی هه بیته^۵.

۵- لیوردیه ی و میهره بانی و سنگفراوانی: ئەمه ش یه کیکه له و سیفه تانه ی که له که سایه تی

عومەر دا به رجه سه ته بوو بوو، له شیخیکی خه ناصریه کانه وه نه لی: عومەر کوریکی هه بوو له

فاتیمه، جاریکیان ئەم کوره چوو ده ره وه بۆیاری کردن له گه ل مندالاندا، به لام مندالیک

سه ری شکاند و بکه ری ئەو کاره یان هینا بۆلای فاتیمه و عومه ریش له مالیکی تره وه گوئی

له ده نگه ده نگه که بوو و هاته ده ره وه و نافر ته یکی ش هات و وتی: ئەمه کوری من و هه تیوه،

عومه ریش وتی: موچه و یارمه تی بۆ برا وه ته وه؟ وتی: نه خیر، فه رمووی: ناوی بنووسن،

فاتیمه ش وتی: سه لامه ت نه بیته گه ر جاریکی تر سه ری نه شکینیته وه، عومه ریش وتی: ئیوه

۱ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۱۶۴).

۲ - حمان سترضاوة (۱ / ۱۶۵).

۳ - العقد الفرید (۴ / ۳۹۷) الآثار الواردة (۱ / ۱۶۵).

۴ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي، ل: ۱۹۵.

۵ - النموذج الاداري المستخلص من ارادة عمر، ل: ۱۵۶.

ترساندوتانه^۱، له ئیبراهیمی کورپی ابی عبلهوه ئەلئی: رۆژێکیان عومەری کورپی عبدالعزیز زۆر توورە بوو له پیاویک و فەرمانی دابەهیتانی و هیتایان و دەست و قاپچیان بەستەوه و قامچیان هیتا و پاشان وتی: نازادی بکەن، من ئەگەر توورە نەبوومایە تەمبیم دەکردی پاشان نایەتی: ﴿وَالْكَظِيمِ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾ (آل عمران: ۱۳۴). واتە: ... و رقی بەتینی خۆیان دەخۆزنەوه و دەبوورن له خەلکی....

له عبدالملك هوه ئەلئی: عومەری کورپی عبدالعزیز ههستا بۆ خەوی قەیلولە و تووشی کابرایەك بوو که لاپەرەیه کی پینچراوی بە دەستەوه بوو، خەلکە که وایان زانی کاری بە ئەمیری باوەرداران هەیه، ئەویش خەمی بوو نەگاتە لای خەلیفە بۆیە کاغەزە پینچتراوه کانی فری دا و عومەریش ئاورپی دایەوه و بەرسەری کەوت و برینداری کرد و خوین بە دەم و چاویدا هاتە خوارەوه، ئەلئی عومەریش نامە پینچراوه کە ی خۆیندەوه و پێویستیه کە ی جیه جی کرد و پاشان نازادی کرد^۲.

هەر و هە ئه گێر نەوه که کابرایەك قسە ی و توه به عومەر و ئەویش وه لای نە داوه تەوه، خەلکیش وتیان: بۆ وه لای نادەیتەوه، وتی: پارێز کار دەمی بە سزاوه^۳، هەر و هە له حاتەمی کورپی قودامەوه که پیاویک له کاتی و تاردانی عومەر دا ههستایهوه و پێی وت:

شایهتی نە دەم که تو فاسقیت عومەریش وتی: چۆن دەزانیت؟ تو ش شایهتی درۆ دە دەیت و شایهتیه که تمان قبول نیه^۴ هەر و هە ئه گێر نەوه که کاتی عومەر (ﷺ) بوو به خەلیفە شهوێکیان له پارشیودا چوه دەر و هه و پاسهوانیکی له گەلدا بوو، له رینگەدا قاچی هه لکەوت له که سێک که له سەرە رینگادا نوستبوو، کابراش وتی: ئەوه شیتیت؟ پاسهوانه کهش ویستی لێی بدات، عومەریش وتی: راپهسته ئەوه پر سیاری کرد که نایا شیتیم؟ منیش وتم: نه^۵.

ئە گێر نەوه که کابرایەك ههستایهوه بۆ عومەر له کاتی و تارداندا و قسە ی پێی وت و تو ره ی کرد، عومەریش وتی: کابرا ویستت شەبتان و دەسلات هه لم بخله تینی و کاریکت پێی بکەم که سبه پنی پیم ده که یتهوه له رۆژی دوایدا برۆ خوا لیت خوش بییت^۶.

۱ - سیره عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي، ل: ۲۰۷ الكتاب الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۲۳).

۲ - حلية الاولياء (۵ / ۳۱۱).

۳ - سیره عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي، ل: ۲۰۸.

۴ - الكتاب الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۲۴).

۵ - هه مان سه رچاوه (۲ / ۴۲۵).

۶ - هه مان سه رچاوه (۲ / ۴۲۵).

ئەشلىين: منالتيك بەگريان ھاتەلای عومەرى كورې عبدالعزیز، عومەريش وتى: چى بووھ؟ وتى: فلانە بەندە لىتى داوم، پاشان بەندە كيان ھىنا و پىتى وت: لەم مندالەت داوھ؟ وتى: بەلتى: عومەريش وتى: بوو نەگەر سزای كەسكىم بەدايە لەسەر راستگويى ئەوھ سزای توّم دەدا پاشا وازى لىھىتا^۱. ھەلوئىستە كانى عومەر لە بواری لىبور دەيى و مېھرە بانىدا وھ زورن و ئەمە تەنھا مشتيك بوو لە خەر وارىك.

۶- نارامگري: ھەر وھە نارامگري و سوپاسگوزارى يەكيك بوو لە سيفەتە كانى عومەر (رضي الله عنه)، ئەشگىز ئەوھ كە كاتى عبدالملك كورې كوچى دوايى كرد عومەر چووھ سەر گۆرە كەي و وتى: زور قولتى مەكەن، چونكە ئەوھى لەسەرەوھى زەوھى دايە باشترە لەوھى كە لە خوارەوھىدايە^۲.

ئەشگىز ئەوھ كە كاتى سەھلى كورې عبدالعزیزى براى عومەر و عبدالملكى كورې و موزاحيمى خزمەتكارى كوچى دوايان كرد، پياويك لە ئەھلى شام وتى: سويتىد بەخوا ئەمىرى باوھرداران تووشى بەلایەكى گەورە بوو، كورە كەي مرد كە كور نەبووھ ھىندە بەسوود بىت بو باوكى، پاشان برايەكى مرد كە باشترىن برا بوو، ئەلتى: بەلام بو موزاحم بىدەنگ بوو، عومەريش وتى: بو بىدەنگ بوويت بو موزاحيم؟ سويتىد بەخوا نزيكترىنى ئەو سى كەسە بوو لە لام، پەحمەتى خوات لى بىت ئەي موزاحيم، دوو تا سى جار - بە راستى تو دونياى ززرت نەدەويست و باشترىن ھاوکار و وەزىر بوويت بو كاروبارى قيامەت^۳.

لە حفصى كورې عومەر وھ ئەلتى: عبدالملكى كورې عومەرى كورې عبدالعزیز كوچى دوايى كرد و عومەريش ستايشى دە كرد لەلای گۆرە كەيدا مەسلەمەش وتى: نايان ئەگەر بمايە پاش خوت بە خەلىفە دەستىشانەت دە كرد بە خەلىفە؟ وتى: نەخىر، وتى: بەو ھەموو چاكەشەوھ؟ عومەريش وتى: من ئەترسم ھەستى باوكايەتى كارى تىكردم و بە چاوى باوكايەتى مەسلە كام بىنييت^۴.

ھەر وھە جار يەكيان وتارى داو وتى: ھەر كەسيك تووشى نەھامەتتەك بىت و بلىت ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾، ئەوھ پاداشتيكى دەدرتتەوھ باشتر لەوھ لە دەستى چووھ، ھەر وھە ئەبوت: رازىبوون كەمە و موسلمان پشت بە نارامگري دەبەستى، ئەلتى: ھەر كەسى بە بى زانبارى كار بكات ئەوھ

۱ - ھەمان سەرچاوە (۲ / ۴۲۵).

۲ - ھەمان سەرچاوە (۲ / ۴۲۵).

۳ - الكتابة الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۲۷).

۴ - ھەمان سەرچاوە (۲ / ۴۲۸).

خراپه و زيانی له چاکه‌ی زياتر و هەر کەس قسەکانی له کردەوه‌ی زياتر بوو گوناه‌ی زۆر دەبێت، رازیبوون کەمە و موسلمان پشت بە ئارامگري ده‌به‌ستیت^١.

گرنگ‌ترین شتيکيش که عومەر له ژيانيدا له‌سه‌ری ئارامگر بوو بیت مه‌سه‌له‌ی خه‌لیفایه‌یه له‌م باره‌یه‌وه ئەتێ: سويند به‌خوا تهنه‌ا بۆ ئەوه له‌سه‌ر ئەم کورسیه‌ دانیشتووم که خه‌لکی نه‌شیاو له‌سه‌ری دانەنیشیت، ئەگەر به‌گوێشم بکرایه راده‌ستی کهسانی شیاوم ده‌کرده‌وه، به‌لام ئارام ده‌گرم هه‌تاوه‌کو خوای گه‌وره‌ بریاری خۆی ده‌دات و ده‌روم لێ ده‌کاته‌وه^٢.

٧- توندی و یه‌کلا کردنه‌وه‌ی: عومەری کوری عبدالعزیز ئەم سیفه‌ته‌ی تیا بوو له‌ کاتیکدا که ئومەت زۆر پێوستی به‌ توندی و یه‌کلا کردنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌کان هه‌بوو، به‌تایه‌تی له‌و مه‌سه‌لانه‌دا که په‌یوه‌ندی به‌ ئەمیری والی و کاربه‌ده‌ستانه‌وه هه‌بوو، به‌لگه‌ش له‌سه‌ر به‌دی هاتنی ئەم سیفه‌ته له‌ عومەردا رێکخه‌ستی کاره‌کان وشلگیری نه‌واندن له‌ومه‌سه‌لانه‌دا که به‌ پێوستی ده‌زانين بۆ به‌رژه‌وه‌ندی گشتی، ئەم تونديه‌ی عومەریش شیوازی جوړاو جوړی هه‌بوو، وه‌ک توندی له‌گه‌ل ئەمیر و گه‌وره‌کانی به‌نی ئومه‌یه و ئەوانه‌ی که ده‌یانوسیت ناکۆکی بجنه‌ ریزی موسلمانانه‌وه و نازاوه و خوین رشتن به‌ریابکه‌ن، یه‌که‌م نازاوه‌ش له‌سه‌ر توندی ئەو هه‌لوێسته‌ی بوو که له‌ به‌رامبه‌ر کورانی مه‌روان دا نواندی کاتی پێی وتن: ئەوه‌ی له‌سه‌ر تانه‌ بیده‌ن و ناچارم مه‌که‌ن کارێک بکه‌م که پێم خۆشه‌ نیه، هه‌تاوه‌کو تووشی شتيک نه‌بن که پێتان خۆش نیه، ئەوه‌ بوو کهسیان وه‌لامیان نه‌دایه‌وه، ئەویش وتی: وه‌لامم بده‌نه‌وه، یه‌کینکیش له‌وان وتی: سويند به‌خوا ده‌س له‌و ماله‌ هه‌لناگرين که باوبایراغان پێتان به‌خشیوين گیانمان تیا‌دا بێت بۆ ئەوه‌ی منداله‌کاغان هه‌ژار نه‌که‌ون و باوبایراغان به‌ بی باوه‌ردانه‌ترین، عومەریش وتی: سويند به‌خوا ئەگەر له‌ ترسی ئەوه‌نه‌بیت که پشت به‌ کهسیک به‌ستن که من مافه‌کان بۆ ئەوه‌ده‌گيرمه‌وه، ئەوه‌ لیدانم ده‌کردن، به‌لام له‌ نازاوه‌ نه‌ترسم، سويند به‌خوا ئەگەر خوا ته‌مه‌نم بداتی ماف بۆ هه‌موو خاوه‌ن مافیک ده‌گيرمه‌وه به‌ پشتیوانی په‌روه‌ردگار^٣، هه‌روه‌ها عومەر ده‌ستی بدایه‌ته هەر کاریکیش نه‌یبرده‌ سه‌ر، ئەوه‌ بوو رۆژێک نامه‌یه‌کی له‌ یه‌کێک له‌ کورانی مه‌روانه‌وه پێگه‌شت و توپه‌ی کرد و هه‌لچوو، پاشان وتی: سويند بێت خوا رۆژیکي ده‌بیت له‌گه‌ل کورانی مه‌روان دا که‌تیايدا سه‌رده‌بردرين خۆزگه‌ نه‌وه‌ش له‌سه‌ر ده‌ستی من ده‌بوو

١ - همان سه‌رچاوه (٢ / ٤٢٨).

٢ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ١٤٤.

٣ - العقد الفئيد (٥ / ١٧٣).

کاتی ئەمەش بەوان گەیشتەووە وازیان هینا، چونکە دەیانزانی چەندە توندە و ئەگەر بکەوێتەبیری کاریک دەبیاتەسەر^۱.

سەبارەت بەو کەسانەش کە دەیانویست ناکۆکی بچەنە ریزی موسلمانانەووە و لەپرتیزان دەربچن، ئەو لە گەلیاندا شیوازی گفتوگۆ و مشتومری دەگرتهبەر — مەبەست خەواربچەکانە — کە لە دژی بەنی نومیە راپەرین بە سەرکردایەتی شوذب ی خارجی لە سالی ۱۰۰ ی کۆچیدا هەتاووە کو هۆی ئەو کارەیان بزانی و بو ئەوێ ئەگەر حەقیان لە لایووە لە داواکانیان بکۆلتیەووە، بەلام لەگەڵ ئەم وتوێژەش دا جۆریک لە توندی نیشان دەدا کاتیک کە مەسەلە کە دەگەشتە خراپەکاری و رشتنی خوێنی موسلمانان و، ئەو بوو نامەبەکی نووسی بو کار بەدەستی خوێ لە عیراق و ئەبوت: مەیانوروزێتە مەگەر ئەوێ کە خوێتیک برژن یان خراپەکاری یەک بکەن، بەلام ئەگەر ئەوانەیان کرد ئەو پیاو چاکیکی توندیان بو بنیزە وباسەربازرسی لەگەڵدا بی و ئەوشتانە یی بلی کە فەرمانم یی کردیت^۲.

عومەر بەم شیوە توند بوو، رێوشوین و هەلوێستە یە کلاکەرەووەکانی بە گرنگیەکی زۆر و بەو پەری هەستیاریەووە وەر دەگرت، ئەم توندیەشی ناکامیکی باش و گەورە و کاریگەری باشی هەبوو لەسەر بەرپۆهەچوونی کارەکان و جیبەجی کردنی ئەوێ کە هەولێ بۆدەدا لەدادگەری و دلئایی و روخسارەکانی خیلافەتی راشید و چاند بووی^۳.

۸- دادگەری: رەوشتی دادگەری یە کێکە لەبەر جەستەترین رەوشتە سەر کردەبەکانی عومەری کوری عبدالعزیز پێشتریش نامازەماندا بەدادگەری لە دەولت و سیاسەتی دا بو ئەهیشتی ستم و گێرانەووی مافەکان، زانایانیش کۆدەنگن لەسەر ئەوێ کە عومەری کوری عبدالعزیز لە پێشەوایانی دادگەری و خەلیفەکانی راشیدین و پێشەوایان پێشەوایان کراوەکانە^۴، لەوانەشە یە کێک لە گرنگترین هۆکارەکانی دادگەری عومەر بریتی بیست لە باوەری بەوێ کە دادگەری یە کێکە لە یاسا خاویەکان لە بوونەوێردا و یەقینی تەواوی بەوێ کە دادگەری بەرەمەیکە لەبەر هەمەکانی باوەر و یە کێکە لە سیفەتەکانی ئەو باوەردارانە ی کە بنەماکانی دادگەریان خۆش دەوێت هەروەها بە هۆی هەستکردنی عومەر بە قورسای ستم لە سەر خەلک لەسەر دەمی خەلیفەکانی پێش خۆیدا ئەمە جگە لە هۆکاری سەرەکی کە بریتیە: لە

۱ - النموذج الادري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۱۵۸.

۲ - تاريخ الطبري (۷ / ۴۵۹).

۳ - النموذج الاداري المستخلص، ل: ۱۶۳.

۴ - البداية و النهاية، له النموذج الاداري يتوق، ل: ۱۶۳.

فهرمانکردنی پورهردگار بهدادگیری و چاکه کردن وهك بناغهی گشتی شهریهته ناسمانیه كان و نهو خوْشویستی دادگیریه که نیسلام له ناخی عومردا برهوی بی دابوو^۱.
 نهمش هندیکه له نمونه کانی دادگیری که پیشتر ناماژم پی نهداوه، ناجری نهگیرتهوه که بیاونیکی - زعمی - خاوهن پهیمان ی خه لکی حص هات بۆلای عومهر و وتی: نهی نه میری باوره داران داوای حوکم کردنت به قورنان لی ده کم، وتی: بۆچی؟ وتی: عهباسی کورپی وه لیدی کورپی عبدالملک زهویه کهی داگیر کردوم عهباسیش لهوی دانیشتیوو - عومهریش وتی: چی نه لتی عهباس؟ وتی: وه لیدی کورپی عبدالملک پی داوم نهی نه میری باوره داران و بهلگه نامهیه کیشی بۆ نووسیوم، عومهریش وتی: چی نه لتی ی کابرا؟ وتی:

من داوای حوکمی قورنانت لی ده کم نهی نه میری باوره داران، عومهریش وتی: نامه ی خوا له پیشتره ههتاوه کو نامه ی وه لیدی کورپی عبدالملک، نهی عهباس زهویه کهی بۆ بگیریه وه^۲ نهویش بۆی گیرایه وه. ههروه ها له ههلویتسه دادگه رانه کانی نهوه ی که الحکم ی کورپی عومهری ره عینی بۆمان ده گیرته وه و نه لتی: له کاتی نا کۆکی مه سلهمه ی کورپی عبدالملک له گه ل خه لکی دیرئیسحاق دا له سه ر ناعوره لای عومهری کورپی عبدالعزیز بووم^۳، نهوه بوو عومهر به مه سلهمه ی وت: له سه ر راخهر دامه نیشه له کاتیکدا که رکا به ره کانت له به رده ستمدان نه گهر نه شته ویت که سیک له بری خۆت ده سته نیشان بکه نه گینا ده بی له به رده ستمدا دابنیشیت، نهوه بوو نهویش که سیکی کرده بریکاری خۆی و عومهریش ناعوره ی لی سه نده وه بۆ رکا به ره که ی^۴، نهمش مشتیکه له خه روایتک که له کتیبه کانی ژباننامه دا ده رباره ی دادگیری عومهر (ﷺ) هاتوه.

۹- پارانه وه و نزا و وه لامدانه وی نزا کانی له لایهن پورهردگار: عومهری کورپی عبدالعزیز نزاو پارانه وه ی زۆر بوو، نهیوت: پورهردگار دروست کردووم و نههیت لیکردووم و به لیت پنداوم به پاداشتی نهوه ی که فه رمانت پیکردووم و ترساندومت له سزای نهوه ی که نههیت لیکردووم و دوژمنیکت به سه ردا زال کردووم و له سنگمدا جیشیت کردوه و به ناو ده ماره کاغدا هاتوو چۆ ده کات، هه رکه ویستم خراپه یهک بکه م هانم ده دات و نه گهر ویستیشم چاکه یهک بکه م ساردم نه کاته وه، بی ناگا ناییت به بی ناگا بوئم و له بری ناچیت به له بیر چووئم، داوم بۆ ده نیته وه له ناره زوه کاند و گو مانم بۆ دروست ده کات، جا نه گهر تو فیل و

^۱ - النموذج الاداري، ل: ۱۶۳، ۱۶۴.

^۲ - أخبار أبي حفص، ل: ۵۸.

^۳ - ناعوره، شوتیتیکه له نیتوان حه له ب و بالس دا و هه شت میل له حه له به وه دووره.

^۴ - سیره عمر بن عبدالعزیز ن ل: ۹۱ لابن الجوزي.

تهله كهي له من دورو نه خه پته وه زه ليلم نه كات، خوايه گيان ده سه لاتي له ناو به ره و به سه رمه وه به هوئى نه وه ده سه لاتهئى كه تو به سه رمه وه نه وه وه هه ته و به هوئى زور ياد كرد ته وه به ندى بكه و منيش بگيره له وه كه سانهئى كه پشتيان به تو به ستوه، چونكه هيچ هيژ و ده سه لاتيگ نيه جگه له تو^۱.

ههروه ها نهوت: خوايه گيان نه وه كه سه چاك بكه يت كه چاكي نوم تهئى محمدئى پيوه بنده و نه وه كه سه ش له ناو به ريت كه له ناو چوونئى هو كار يكه بو چاكيوونئى نوم تهئى محمد (ﷺ)^۲، ههروه ها نه م نزيه شئى ده كرد: خوايه گيان ته ندروستئى بكه به پو شاكي من هه تا وه كو چيژ له ژيان به رم و به ليخو ش بوون كو تايي به ژيان بيته هه تا وه كو تاوان كارم تئى نه كات و هه موو كو سپيكم لئى به دور بگره هه تا وه كو ده گه مديه نيته به هه شت نهئى ميهره بان تريئى ميهره بانان^۳، ههروه ها نه يفه رموو: پهروه دگار من له خو شه ويسترين شتدا به لاي تو وه گو پرايه لم كردوئى كه يه كتا په رستئى يه و له قيژه ون ترين شت دا سه ريچيم نه كردوئى كه شيرك و ها وه لگه ريه، ده سا تو ش له وه شتانه خو ش به كه ده كه ونه نيوانانه وه^۴.

ههروه ها نهوت: خوايه گيان په نابه تو ده گرم له وهئى كه نيمه تهئى تو بگو ريم به بي نه زانيئى، يا خود دواى نه ماني له يادم بچيته وه و ستايئى نه كه م^۵.

زور جاريئى نه م نزيهئى ده كرد، خوايه گيان رازيم بكه به بريار و قه زاي خو ت و به ره كه ت بخه ره نه وهئى كه بو ت نوسيوم، هه تا وه كو حه زم له له پيش خستئى شتيك نه بيت كه تو دوات خستوه يان دوا خستئى شتيك كه تو پيش ت خستوه^۶.

ههروه ها عومهر (ﷺ) نزي گيرا بوو، ئين الحكم نه گير پته وه كه ئين ره يان شمشير به ده ستئى وه ليدئى كورئى عبدالملك بوو، كاتئى عومهر بوو به خه ليفه وتئى: من نه زانم چه ند لوت به رز و سه رگر دانه، پاشان وتئى: خوايه گيان من پله و پايهئى ئين ره يانم له بهر تو دا به زان دو وه و تو ش به رزئى نه كه پته وه، نه لئى له وه كاته وه هيچ ناو دار يك نه بوو هيتهئى نه وه له ياد كراو و بي ناو بوو بيت^۷، له

۱ - الكتاب الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۳۴۱).

۲ - هه مان سه رچا وه (۱ / ۳۴۲).

۳ - هه مان سه رچا وه (۱ / ۳۴۳).

۴ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي، ل: ۲۳۰.

۵ - الكتاب الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۳۴۳).

۶ - هه مان سه رچا وه (۱ / ۳۴۴).

۷ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ۳۰.

کاتی حج کردنیدا و پیش چوونه ناو مه ککهوه ناگاداریان کردهوه له کهمونهوهی ناو لهمه ککه دا نهویش نزای کرد و خوای گهوره نزاکی گهرا کرد و باران باری، ئەمەش لە کاتی کیدا بوو که عومەر ئەمیری مەدینە بوو^۱، دۆعاشی کرد له غیلانی قەدەری له کاتی مشتومری نیوانینداو وتی: پەروردگار ئەگەر غیلان راست دەکات ئەوه باشە ئەگینا له خاچی بدە، ئەلّی دواتر لەسەر دەمی هاشمی کوری عبدالمملک دا له خاچ درا^۲.

دووهم: پوخساره کانی نوێکردنهوه لای عومەری کوری عبدالعزیز:

چاودیری و تهی زانیان و میژوونوسان و ئەو کهسانە که گرنگی به لیکۆلینهوهی بزوتنهوهی نوێگەری ئایینی دەدەن، کۆ دەنگیه کی تهواو بەدی دەکات سەبارەت به دانانی عومەری کوری عبدالعزیز به نوێگەر و موجه دیدی یه کهم له ئیسلامدا^۳.

یه کهم کهسیکیش که ئەم نازناوهی لێنا پیشهوا محمدی کوری شههابی زوهەری بوو، پاشان پیشهوا ئەحمەدی کوری حەنەل شوین پی هەلگرت و وتی: له فەرموودهیهك داهاتوه که خوای گهوره لهسەری هەر سەد سالی کیدا کهسیک دەنیریت که ئایینی ئەم نۆمهته نوێ بکاتەوه، ئیمەش سهیری سەد سالی یه کهمان کرد و بینیمان ئەو کهسه عومەری کوری عبدالعزیزه^۴، زانیان بەردەوام بوون له دانانی به یه کهم نوێگەر هەندئ له ئەهلی عیلم بیان وایه که عومەر یه کیکه لهو کهسانە که مەبهستن بهو فەرموودهیهی پیغمبەر (ﷺ): خوای گهوره هەر سەد سالی کهسیک دەنیرئ بۆ ئەم نۆمهته که ئایینی نوێ بکاتەوه^۵، بیگومان عومەری کوری عبدالعزیزیش شایانی ئەوهیه که ئەم فەرموودهیه بیگریتهوه، چونکه له زانیانی کارا بوو که هەموو خەمیکی شهو و پۆژی زیندوو کردنهوهی سونەت و نههیشتی بیدعه و شتەداهیتراوه کان و سەرکۆ نه کردنی خاوهنه کانیان بوو^۶، ئیبن حەجەری عەسقلانی ئەلّی: دیاره ئەم شتانە که پیوستیان به نوێ کۆبنهوه ههیه له یهك جوړ چاکه دا کۆنابنهوه، و مەرج نیه هەموو سیفەته باشه کان له کهنیکدا کۆبنهوه، مه گەر له عومەری کوری عبدالعزیز دا، چونکه ئەو ههستا بهو کاره لهسەری سەد سالی یه کهمدا و هەموو ئەو سیفەتانهشی تیدا کۆبوو بوویهوه، لیرەشوه پیشهوا ئەحمەد ئەلّی: زانیان بیان وا بوو مەبهست لەم

^۱ - البداية و النهاية له الآثار الواردة (۱ / ۱۸۳).

^۲ - الشريعة للأجري (۱ / ۴۳۸).

^۳ - عون المعبود (۱۱ / ۳۹۳) العظیم آبادي، جامع الاصول (۱۱ / ۳۲۲).

^۴ - سيرة و مناقب عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزي، ل: ۷۴.

^۵ - المجدون في الاسلام، ل: ۵۶ للصعدي، مرجز تاريخ للمودودي، ل: ۶۳.

^۶ - الآثار الواردة عن عمر في العقيدة (۱ / ۱۷۷).

فهرموده‌یه عومره (ﷺ)، سه‌بارهت به وانش که دواى نهو هاتون وهك شافى نهوه هه‌چه‌ند سیفه‌ته جوانه‌کانى له خوڊا کو‌کردبوویه‌وه، به‌لام نهو جهاد و ده‌سه‌لاتى دادوه‌رانه‌ى نه‌بووه^۱. له گه‌ل نهوه‌شدا که هه‌ندیک له زانایان پیمان وایه که پله‌وپایه‌ى نوینگه‌رى کامل‌‌ته‌نها مه‌هدى ناخیزه‌مان به‌ده‌ستی دینیت و تائیتاش نوینگه‌ر و مجددیكى ته‌واو له دایک نه‌بووه، هه‌چه‌نده عومه‌رى كورى عبدالعزیز نزیك بوه له گه‌شت به‌و پله‌وپایه‌یه نه‌گه‌ر بیتوانیایه شیوازی حوکمی پشتاوپشت هه‌لبوه‌شینیته‌وه و هه‌لبژاردنی خه‌لیفه له ریگه‌ى شوراوه بگه‌ریته‌وه^۲.

جا نه‌گه‌ر عومه‌رى كورى عبدالعزیز شیواى نازناوى موجه‌دیدى کامل‌‌بیت یان نا، نهوه نهو کاره نو‌یخوازبانیه‌ى که بی هه‌ستا و نهو هه‌وله زۆرانه‌ى که خسته‌یه گه‌ر بو گه‌یرانه‌وه‌ى ژبان نیسلامى و گه‌یرانه‌وه‌ى بو پاکیتی سه‌رده‌مى پیغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) و خه‌لیفه‌کانى راشیدین (ﷺ) به‌سه بو نهوه‌ى له پیشه‌وه‌ى نوینگه‌ر و موجه‌دیده‌کانى میژووى نیسلامیدا دابنریت، بیگومان پیگه‌شى له سه‌ره‌وه‌ى خه‌لافه‌تدا یارمه‌تى ده‌رى بوو بو نه‌مه، بو نهوه‌ى قه‌باره‌ى نهو کاره نو‌یخوازبانیه‌ش بزاین که پیى هه‌ستاوه و راده‌ى نهو چاکسازیه‌مان بو ده‌رکه‌ویت که نه‌نجامى داوه پیویسته هه‌لو‌یسته‌یه‌ک له‌سه‌ر راده‌ى نهو لادانانه بکه‌ین که به‌سه‌ر ژبانى نیسلامیدا هاتبوو و نهو گۆرانکارى و کوده‌تایه که به‌سه‌ر خه‌لافه‌تدا کرا بوو، له‌وانه‌یه له راستى لاما نه‌داییت نه‌گه‌ر لادان کورته‌که یه‌وه له‌سیستمى حوکم و نهو سته‌م و گه‌نده‌لیه‌ى که لى که‌وتبوویه‌وه، به‌لام ژبانى کۆمه‌لایه‌تى هیشتا کارىگه‌رى روناکى و رینماییه‌کانى پیغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) له‌سه‌ر بوو و ناین ده‌سه‌لاتى یه‌که‌مى هه‌بوو به‌سه‌ر دلى خه‌لکیدا^۳.

۱- له چاکسازى و کاره نو‌یخوازه‌کانى عومهر (ﷺ):

أ- شورا و راویژ: پیشت باسى نهوه‌مان کرد که عومه‌رى كورى عبدالعزیز له یه‌که‌م چاویتکه‌وتنى له گه‌ل خه‌لکیدا، سوپاس و ستایشى خواى کردوه و فهرموویه‌تى: نه‌ى خه‌لکینه من نه‌م کاره‌م توش کراوه به بی نه‌وه‌ى رای خو‌مى له‌سه‌ر بیت و به بی نه‌وه‌ى داواى بکه‌م و به‌بى راویژ کردن به موسلمانان، نیستا منیش به‌یعه‌تى ئیوه له گه‌ردنى خو‌م ده‌که‌وه و داواده‌که‌م که به‌ناره‌زووى خو‌تان که‌سێک هه‌لبژیرن، نهوه بوو خه‌لکیش به‌یه‌ک ده‌نگ هاواریان کرد: نهوه

۱ - فتح الباری (۱۳ / ۲۹۵).

۲ - موجز تاریخ تجدید الدین للمودودی، ل: ۶۹.

۳ - عمر بن عبدالعزیز للندوی، ل: ۱۰.

تۆمان هەلبژارد ئەي ئەمیری باوەرداران و رازین به تو و کاروبارمان به خێر و بەره که تەوه له ئەستۆ بگره^۱.

بەم پێش هەستا بەیە کەم کاری نوێخوازانە کاتی خەلکی رزگار کرد له دەسهلاتی سەمکار، و زۆری لی نه کردن بو رازی بوون به کەسیک که هەلباننە بژاردوو، بەلکو مەسەله کەي گێرايەوه بو خۆیان و راوێژی پێ کردن له بارەبەوه.

ب- ئەمبنداری له حوکم و دانانی کەسانی ئەمەین و دەستپاک: دەقی زۆر به شیوهی پشتاوپیشت هاتوو و نامازە بەوه دەکات که تا دواڕاده سوور بووه له سەر ئەمبنداری و ئەمانەتپاریزی، دیارە له یە کەم ساتەوه هەستی به گەورەیی مەزنی ئەو بەرپرسیاریتی یە کرد بوو که خرابوو ئەستۆی، بۆیە بەو کەسەي وت که پرسیری لی کرد، بو خەمباری؟ فەرمووی: حەقی خۆیەتی که خەم بچۆم بو ئەو بارەي که تێی کەوتوم، چونکه هیچ کەسیک نیە لەم نۆمەتەدا که من نەمەوێت مافی خۆی پێ بگەیهنم بێ ئەوهی داوای بکات^۲.

هەر وەها ئەلی: له هیچ کام له نێوه باشترنیم، بەلام له هەمووتان بارم قورستره^۳، هەر وەك داوای له کاربەدەسته کانی دەکرد که خەلکی به توانا و دیندار هەلبژیرن بو کارەکان و نامەیه کی نووسی بۆ یە کێک له کار بەدەستانی که تیایدا هاتوو، کاروباری مۆسڵمانان به کەسیک نەسپیریت ئەگەر به مۆچیری و پاشەکەوت کردن و پاراستن و گەیاندن ئەمانەت نه ناسرا بیت^۴.

سیاسەتیشی بو خۆپاراستن له مال و مولکی مۆسڵمانان تەنها بەسەر خۆیدا نەسەپاند بوو، بەلکو کاربەدەست و والیه کانیشی پێوه پابەند کرد بوو، ئەو هەتا له نامەیه کیدا بو ئەبۆبە کری کوری حزم ی کاربەدەستی هاتوو: پێنوسە کەت ورد بگره و دێرە کانت نزیک بکەرەوه، چونکه من نامەوی شتی له سامانی مۆسڵمانان بەفیرۆ بچیت که سوودی نیە بو یان^۵، هەر وەها عومەر (رضی اللہ عنہ) بەشیوہیه کی میهرەبانانە سیاسەتی دەکرد و ژبانیکی باشی بو رەخساندبوون و له سوال و دەروژ کردن رزگاری کردن و سامان و پارەي زیادی بەیتومالی مالی بەسەر خەلکی ئەدار دا دا بەش کرد^۶، ئەوه بوو سی

۱ - التجديد في الفكر الاسلامي د. عدنان محمد، ل: ۷۹.

۲ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۵۸۶).

۳ - همان سەرچاوه (۵ / ۵۸۶).

۴ - تاريخ الطبري، له التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۸۱ وە.

۵ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۵۹۵).

۶ - تاريخ الطبري، له التجديد في الفكر الاسلامي يتوة، ل: ۸۱.

درهمی به‌سهر همر هه‌ژاریکی به‌سره‌دا دابه‌ش کرد، په‌نجا په‌نجاشی دا به‌زیمیسه‌کان^۱، هه‌روه‌ها داوای کرد له‌ کاربه‌ده‌سته‌کانی که هه‌ر که‌سیک ده‌یه‌وی به‌رتی بجه‌ن بو‌ حه‌ج^۲، نامه‌شی نووسی بو‌ کاربه‌ده‌سته‌کانی که دیوه‌خان دروست بکه‌ن له‌ شاره‌کانتاندا و هه‌ر موسلمانیک سهردانی کردن سه‌و و رۆژنیک میوانداری بکه‌ و ناگاتان له‌ ولاخه‌کانیان بی‌ت، هه‌ر که‌سیکیش نه‌خۆش بو‌ دوو شه‌و و دوو رۆژ میوانداری بکه‌ن، نه‌گه‌ر پاره‌ و خه‌رجی لی‌ برا بو‌ نه‌وه‌ هاو‌کاری بکه‌ن تا ده‌گاته‌ ولاتی خۆی^۳، هه‌روه‌ها به‌که‌می که‌سیک ده‌سه‌ت ده‌که‌وت که‌ له‌ سهرده‌می عومه‌ر(ﷺ) دا‌زه‌کاتی وه‌رگرتایه‌، عومه‌ری کوری نه‌سید نه‌لیت: سویند به‌خوا عومه‌ر کۆچی دوا‌یی نه‌کرد هه‌تاوه‌کو‌ وای کرد که‌ که‌سیک پاره‌یه‌کی زۆری ده‌هیتا و نه‌یوت: چۆنتان پی‌باشه‌ نه‌م پاره‌یه‌ سهرف بکه‌ن. نه‌وه‌ بو‌و زۆری نه‌ده‌برد هه‌موو پاره‌کانی بی‌ ده‌درایه‌وه‌، چونکه‌ عومه‌ر هه‌موو خه‌لکی ده‌وله‌مه‌ند کرد بو‌^۴، ریزی موسلمانانیش له‌ سه‌رووی هه‌ر پاره‌و پۆلتیکه‌وه‌ بو‌و نه‌وه‌ بو‌و نامه‌ی نووسی بو‌ کاربه‌ده‌سته‌کان: دیلی موسلمانان بکه‌ نه‌وه‌ نه‌گه‌ر هه‌موو پاره‌کانیش به‌ریت^۵.

خیلافه‌تی عومه‌ری کوری عبدالعزیزیش به‌لگه‌یه‌کی می‌روویه‌ دژ به‌ هه‌موو نه‌وانه‌ی که‌ گومانیان هه‌یه‌ له‌ نه‌گه‌ری پیاده‌کردنی سیستمی نابووری ئیسلامی و هه‌روه‌ک به‌لگه‌یه‌کی رونه‌ له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که‌ په‌نا بردن بو‌ شه‌ریعه‌تی خوا تا که‌ رینگه‌یه‌ که‌ خۆشگوزه‌رانی دنیا و سه‌رفرازی رۆژی دوا‌یی بو‌ مروّفه‌کان مسۆگه‌ر ده‌کات^۶.

ج- **بنه‌مای دادگه‌ری**: عومه‌ر له‌م بواره‌دا رۆلی سه‌ره‌کی هه‌بوو و به‌راستی میراتگری عومه‌ری کوری خه‌تابی باپیری بو‌و نه‌وه‌ بو‌و له‌سه‌ر دراو ده‌سته‌واژه‌ی، خوا فه‌رمانی کردوه‌ به‌ دادگه‌ری و وه‌فاداری نووسیوو^۷، هه‌روه‌ها داوای کرد که‌ حه‌د و سزا به‌سه‌ر که‌سیکدا جینه‌جی نه‌کرت هه‌تاوه‌کو‌ ناگادار ده‌کرتسه‌وه‌ و^۸، نامه‌یه‌کی بو‌ جه‌راحی کوری عبدالله حو‌کمی نه‌میر خوراسان نووسی که‌ تیایدا هاتبوو: نه‌ی کوری ام جراح، نه‌ده‌یت له‌ هه‌ج

۱ - تاریخ الطبری(۷ / ۴۷۴).

۲ - همان سه‌رچاوه‌(۷ / ۴۷۴).

۳ - همان سه‌رچاوه‌(۷ / ۴۷۲).

۴ - سیر أعلام النبلاء(۵ / ۵۸۸).

۵ - سیره‌ عمر لابن‌ الجوزی، ل: ۱۲۰.

۶ - خامس‌ الخلفاء الراشدين عمر بن‌ عبدالعزيز، ل ۴۱ - ۴۲.

۷ - سیر و مناقب عمر بن‌ عبدالعزيز الجوزی، ل: ۹۸.

۸ - تاریخ الطبری(۷ / ۴۷۴).

موسلمانان یان خاوهن پهیمانیک و ناگات له تۆله بیټ، چونکه تۆ بۆ لای کهسیک دهچیت که چاوهنا پاک و نهیټی دلّه کان دهزانیټ و نامه بهکت بیټ دهدریټ که هیچ بچوک و گهوره بهک نیه تیایدا ههژمار نه کرایټ^۱.

ههروهها مافی نههلی زعمه و خاوهن پهیمانه کانی دا و فرمانی کرد که دهستدریژی نه کریټه سهر خۆیان یان کلټسا و پهرستگاکانیان، لهه باره شهوه نامه ی نووسی بۆ کار به دهستانی، که کلټسای گاوران و پهرستگای جولّه که کان مهروختین ههروهها مالیکی ناگر که له سهری رینککهوتین، نهوه بوو باجی هه لگرت و ده به کی نه هیشت که حکومه ته کانی پیش نهه فهزریان کرد بوو و ئازادی بازرگانی لهوشکانی و ده ریادا بۆ خه لک مسوگهر کرد و خۆی پاک کرده وه لهه سته مانه ی که بهنی ئوممه یه کرد بوویان و خۆی بیټ بهری کرد لهه حه جاج و کاره کانی و سه رزه نشتی نهو کار به ده ستانه ی کرد که شوین پیټی حه جاجیان هه لده گرت^۲.

د- **هه ستانی به زیندوو کردنه ی فرماندان به چاکه و نه هی کردن له خراپه**: خه لافهت به ره به ره پاشه کسه ی کرد له و مه به سه ته ی که له پیټاویدا به ریابوو بوو، که نهویش بریتی بوو له پاراستن و پاسه وانی ناین، نهوه بوو عومه ریش نهه بنه مایه ی جیه جیټ کرد و ئالا و به یداخی لهه بواره دا بهرز کرده وه و پیش هه موو کاره کانی تری خست، نهو ده ست کهوت و کاره مه زنا نه ه که عومه ر به ده سه تی هیتا هه موو لهه روانگه ی ترسی زۆریه وه بوو لهه خوا و مه به سه تیشی ته نها ره زامه ندی نهو بوو، بوونی گه و ره زانایان و مو جته هیدانیش لهه گه لئاندا یارمه تی ده ریکی باش بوو بۆی لهه بواره دا^۳، ته نانه ت مهروانی کوری مه ییون له به ره یه وه نه یوت: زانایان لای عومه ری کوری عبده العزیز وهه قوتابی بوون^۴، ساغ و دروستی ناین و راستی بیرو باوه ریشی کاریگه ری زۆری هه بوو له سه ر نو یگه ری و چا کسه زیه کانی و، توانی روبه پرووی خه لکانی بیده چه یی و ئاره زوباز بیټه وه و به توندی سه ر زه نشتیان بکات^۵.

۱ - هه مان سه رچاوه (۷ / ۴۶۴).

۲ - هه مان سه رچاوه (۷ / ۴۷۷).

۳ - سیره و مناقب عمر، ل: ۱۰۷، ۱۰۸.

۴ - التجدید فی الفکر الاسلامی، ل: ۸۵.

۵ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۵۱۸).

نهمهش دواتر به باشی روون ده کهینهوه به پشتیوانی پهروهردگار، پيشهوا نهوزاعيش ليهوه ده گيرپتهوه که وتويه تی: نه گهر کو مه لیکت بينی که له مهسه له ی دینداریدا چه چه پیکي تایه تیان هه بوو و نه یانده هیشت خه لک بزانیته نهوه بزانه که خه ریکی کاریکی گومراکه رانه ن^۱.

ههروه ها بی ی و ابوو که ژیانی هیچ نرخیکی نیه به بی زیندوو کرده وه ی سونه تیک یان مراندنی بیدعه یه ک^۲.

گرنگی یه کی زوری ده دا به ناین و رهوشتی خه لکی و له نامه کانیدا بو کاربه دهسته کانی هاتبوو: خو تان دوور بگرن له کار کردن له کاتی نو یژدا، چونکه هه ر کهس نو یژ بفه وتینیت نهوه مهسه له کانی تری نیسلام زیاتر ده فوه وتینیت^۳.

نه گهر سه رنجی وتار و ناموژ گاریه زور و زه بنده کانی عومهر بدهین نهوه باوه رپکی به هیز و ترسیکی ناشکرا و زور به دی ده کهین لهو روژه ی که خه لکی له به رده م پهروهرد گاردا ده وه سیتیرین، ههروه ها که سایه تی عومهر و سیاسه تی داد گه رانه شی کاریگه ری زوری هه بوو له سه ر ژیانی خه لک و نار هزوو حزه کانیا ن^۴، به لگهش له سه ر نهمه نهوه یه که طبری له تاریخه کهیدا نه یگیر پتهوه له کاتی بهروارد کردن سهرده می عومهر به سه رده می خه لیفه کانی پیش خویدا و نه لی: وه لید خاوه نی بیناسازی و کارگه بوو و خه لکی به یه ک ده گه شتن له سه رده می دا و پرسیا ریا ن له یه ک ده کرد ده رباره ی بینا و کارگه، پاشان سوله یان بوو به خه لیفه و خاوه نی ژن و خوارده مه نی بو خه لکیش هه میسه باسی که نیزه یه ک و هاوسه ر گیریا ن ده کرد، کاتی، عومهر ی کوری عبدالعزیز بوو به خه لیفه خه لک له یه کیا ن ده پرس ی نهم شه و چی ده کهیت و چه ند قورئا ن له به رده کهیت و که ی خه تیک ده کهیت و که ی لیبو یته وه و چه ند روژ له مانگی کدا به روژوو ده بیت^۵.

عومهر ته نها به بهر یا کردن ناین له ده ولته کهیدا وازی نه هینا، به لکو گرنگی به خه لکانی غه بره موسلمانیش ده دا و بانگی ده کردن بو هاتنه ناو نیسلام و نامه ی ده نار د بو پاشا کانی هیند و پاشا کانی نهو دیو ده ریا و به لیتی پیدان که ماف و نه رکیان وه ک موسلمانان بیت، له ناکامدا خه لکیکی زوریان لی موسلمان بوو و ناری عه ره بیان له خو یان نا^۶.

۱ - سیره و مناقب عمر بن عبدالعزیز، ل: ۸۳ لابن الجوزي.

۲ - التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۸۶.

۳ - سیره و مناقب عمر بن عبدالعزیز، ل: ۲۲۱ لابن الجوزي.

۴ - التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۸۶.

۵ - تاریخ الطبری، له التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۸۶.

۶ - خامس الراشدين عمر بن عبدالعزیز، للندوي، ل: ۳۰.

رهنګه يه کيک له پيرو ز ترينی نهو کارانهشی که خزمهتی نیسلامی بی کرد فهروماندانی بیست به نووسینهوی زانسته نیسلامیه کان بهتایبیت زانستی فهروموده نه مه دواتر بهپشتیوانی پهروردگار روون ده کهینهوه، نه م کاره مهزن و چاکسازیه گهورانهش له ماوهی کورتی خهلافهتی عومهری کوری عبدالعزیز دا (ﷺ) به دهست هات و توانی بیته نهستیروهی نوممته و مهشخهلیک ههتاوه کور عهوالانی نویگهری و چاکسازي شوین بی ههلگرن^۱.

هـ - مهرج و سیفه ته کانی که سی نویگهر - مجدّد - : نهتوانین له روانگهی ژیانامهی عومهری کوری عبدالعزیز هوه گرنگترین نهو مهرج و سیفه تانه دیاری بکهین که پیویسته بو مجدّد بهم شیوهیه:

• ده بی نویگهری به پاکی بیروباوه دروستی ریپاز ناسرابیت، چونکه یه کيک له گرنگترین نهو که کانی نویگهر بریتیه له گپرانهوه نیسلام بو پاک و بیگهردی خووی دور له هه مو نهو شتانهی که دزه ی کردو ته ناوی، نه مهش روونادات مه گهر نهو نویگهره له سه ر ریپازی پیغه مبهری خوا (ﷺ) و هاوه له بهریزه کانی (ﷺ) بیست و له کومه لی رزگار بوو و سه رخواو - طائفقی منصوره - بیست که وه سف کراوه بهوهی که کومه لیکه له حه فنا و سی کومه له کهو پابه نده بهوهی که پیغه مبهری خوا (ﷺ) هاوه لان (ﷺ) له سه ری بوون له رووی بیروباوه و ریپاز و بو چوونه وه^۲.

نه م مهرجهش له عومهری کوری عبدالعزیز دا بهدی هاتبوو له شویتنه واره بیروباوه په کانیدا به پشتیوانی پهروردگار باسی لیوه ده کهین.

• ده بی زانایه کی موجههید و تیروانین بیست: نه م مهرجهش له عومهری کوری عبدالعزیز دا بهدی هاتبوو، چونکه روبه رووی نهو گرفتانه وهستا که له سه رده می خویدا پهیدا بوون و هه ولی دا بو دوزینه وهی ریگه چاره ی شهرعی بو، له راستیشدا پله ی ئیجتههاد و تیروانین بو حوکمه شهرعیه کان بهو گرانی و قورسیهش نیه که هه ندی کتبی نوسولی فیه بو ده چن که هه ندیکیان کومه له مهرجیکیان داناوه که رهنګ مه حال بیست له که سیکدا بهدی بیست، کاتی به پیویستیان زانیوه که که سی موجههید شاره زا بیست به ته واری له - زانسته یارمه تیده ره کان - علوم الآله - وهک نه حوو به لاغیهان له زانسته شهرعیه کانداهک ته فسیر و فهروموده و نوسولی فیه و زانسته کانی قورنان و زاروهی فهروموده - مطلع الحدیث - و سیره و

۱ - التجدید فی الفکر الاسلامی، ل: ۸۷.

۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۴۶.

ژياننامه‌ی پيغمبهری خوا (ﷺ)، هه‌روه‌ها زانستی منطق - لۆژيک - و زانستی که‌لام و زانسته زۆر و زه‌وه‌نده‌کانی تر که ناسان نیه که‌سیک هه‌مووی بیانزانیته^۱.

راسته‌که‌شی نه‌وه‌یه که ئیجتههاد ناسان و سانایه بۆ که‌سیک که توانای لیکنده‌وه و تیروانیسی هه‌بیته گرنگیشه بزاین که یه‌کی له مهرجه‌کانی موخته‌هید ناگادار بوو نه‌له مه‌به‌سته‌کانی شه‌ریعه‌ت و توانای تیگه‌یشتن و هه‌لگۆزینی هه‌بیته و^۲، ناگادار بیته له بارو‌دۆخی سه‌رده‌می خۆی و به‌باشی واقعی خۆی بنا‌سیته^۳.

مه‌ناوی نه‌لیته: پیوسته له‌سه‌ر نوینگه‌ر که خاوه‌ن به‌لگه و سه‌رخه‌ری سونه‌ت بیته و توانای گپ‌رانه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌وه مشتبه‌هه‌کانی هه‌بیته بۆ مه‌سه‌له‌ مَحْکَه مه‌کان و توانای ده‌ره‌تانی حه‌قیقه‌ت و تیوره‌کانی له ده‌قه‌کانی قورنان و پرنایی و نامازه‌کانی هه‌بیته به‌ دل‌یکی ناماده و هۆش‌یکی زیندوه‌وه عظیم نابادی نه‌لیته: که‌سی نوینگه‌ر نه‌بی شه‌ره‌زا بیته له زانسته ناینیه‌دیار و نادیاره‌کان و سه‌رخه‌ری سونه‌ت و له‌ناوه‌ری بیده‌هه بیته^۴.

مه‌دودیش نه‌لیته: له‌و تایه‌مه‌ندیانه‌ی که پیوسته له‌ که‌سی نوینگه‌ر دا هه‌بیته بریتیه له: می‌ش‌کیکی ساف و تیروانیسی وردیینه‌وه و هزریکی راست و دوور له ناریکی و توانای راگیر کردنی کاره‌کان له نیوان زیاده‌ره‌وه‌ی و که‌مه‌ت‌رخه‌میدا و ره‌چاو کردنی میانه‌ره‌وه‌ی و توانای بیر کردنه‌وه‌ی بابه‌تیانه و دور له فشاری بارو‌دۆخ و نه‌و ده‌مارگیرانه‌ی که چه‌ندین سه‌ده‌یه که‌لکه بوون و نازایه‌تی و بویری بۆ رووبه‌روو بوونه‌وه‌ی لادانه‌کانی سه‌رده‌م^۵، له میانه‌ی باسکردنی له کاره‌کانی موخته‌هیدیشدا نه‌لیته: ئیجتههاد له نایندا، مه‌به‌ست به‌مه‌ش نه‌وه‌یه که موخته‌هید و نوینگه‌ر له بنه‌ما گشتیه‌کانی ناین تی بگات و شه‌ره‌زای بارو‌دۆخی شارستانی و گه‌شه‌ی بیناسازی سه‌رده‌م بیته و شیوازی نوی و پلانی باشی هه‌بیته بۆ نه‌نجامدانی گۆرانکاری له شیوازی کۆنی بیناسازی دا، که سه‌لامه‌تی شه‌ریعه‌ت و به‌دی هیتانی مه‌به‌سته‌کانی ده‌سته‌به‌ر بکات و پیشه‌نگی ئیسلام له بواری گه‌شه‌ی شارستانی دا مسۆگه‌ر بکات.

● نوینگه‌ری بواری هزر و هه‌لسوکه‌وت له کۆمه‌لگه‌دا بگرتیه‌وه: چونکه راستکردنه‌وه‌ی لادانه‌کان یه‌کیکه له گرنگترین نه‌و نه‌رکانه‌ی که پیوسته نوینگه‌ر یی هه‌لسیته، ناشکرشه

۱ - عون المعبود (۱۱ / ۳۹۲).

۲ - التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۴۶.

۳ - فيض القدير للمغاوي (۱ / ۱۴).

۴ - عون المعبود (۱۱ / ۳۱۹).

۵ - موجز تأريخ تجديد الدين للمودودي، ل: ۵۲.

که لادان بهسەر هه‌لسو کهوتدا دیت هه‌روه‌ک چۆن بهسەر هزردا دیت، به‌لکو زۆرینه‌ی لادانه سلوکیه‌کان له‌لادانی هزره‌وه سهرچاوه‌یان گرتوه، نهرکی نوێگهریش نه‌وه‌یه که بۆ چوون و هزره‌کان راست بکاته‌وه و له‌گومان به‌دووری بگه‌ریت و زانستی به‌سوود و تیگه‌شستی دروست بۆ ئیسلام زیندوو بکاته‌وه و له‌نیوان خه‌لکیدا بلاوی بکاته‌وه له‌ری و ته‌هوه و دانانی کتیب و هۆکاره به‌رده‌سته‌کانی تره‌وه، پاشان هه‌ول ببات بۆ چاککردنی ره‌وشت و هه‌لسو کهوتی خه‌لک و پاککردنه‌وه‌ی ده‌رونیان و به‌تالکردنه‌وه‌ی نه‌و داب و نه‌ریته‌یه‌ی که پێچه‌وانه‌ی شه‌ریعتن و ڕاگه‌یاندنی جه‌نگ له‌دژی بیدعه‌وشی پرۆپۆچ و خرابه‌باوه‌کان و روه‌برووبه‌نه‌وه‌ی خرابه‌کاری به‌هه‌موو جۆر و شیوه‌کانیه‌وه به‌تایه‌ت گه‌نده‌لی ده‌سه‌لات و حکومه‌ت، به‌م شیوه‌یه‌ش نوێگه‌ر کارو گو‌فتار و زانست و کرده‌وه پێکه‌وه گه‌ری ده‌دات، سه‌له‌ف و پێشینیانیش نامازه‌یان به‌م مه‌رجه‌داوه و وتویه‌نه که ده‌بی سه‌رخه‌ری سووننه‌ت و له‌ناوبه‌ری بیدعه‌ییت^۱.

• سوود و که‌لکی هه‌موو خه‌لکی بگه‌رته‌وه: به‌و پێیه‌ی نوێگه‌ر پیاوی قوناغیکه‌ی زه‌مه‌نی دیاری کراوه، که‌یه‌ک سه‌ده ده‌خایه‌نیت، که‌واته پێویسته مه‌شخه‌لێک بیت و ڕیگا بۆ خه‌لکی روه‌وناک بکاته‌وه هه‌تاوه‌کو نوێگه‌ر و موجه‌دیدیکه‌ی تر بیت، نه‌مه‌ش وا پێویست ده‌کات که زانستی نوێگه‌ر و سوودی خه‌لکی سه‌رده‌می خۆی بگه‌رته‌وه و هه‌ولته چاکسازیه‌کانی شویتبه‌واریکی دیاریان هه‌بیت له‌سه‌ر هزر و هه‌لسو کهوتی خه‌لکی، نه‌مه‌ش زۆر جار له‌ری نه‌و قوتابیانوه به‌دی دیت که په‌روه‌ده‌یان ده‌کات. هه‌روه‌ها له‌ری نه‌و هاو‌په‌ری دلسۆزانه‌وه که هه‌لده‌ستن به‌دریژه‌دان به‌کاروانی چاکسازی و کتیب و هزر و بۆ چوونه‌کانی بلاو ده‌که‌نه‌وه قوتابخانه‌ی فیکری داده‌مه‌زرتن هه‌تاوه‌کو هه‌نگاوه‌کانی نه‌و له‌بواری چاکسازی و نوێگه‌ریدا وینابکه‌ن^۲.

۲- **فه‌رمووده‌ی پینغه‌مه‌بری خوا (ﷺ):** خوای گه‌وره له‌سه‌ری هه‌ر سه‌د سالی‌کدا که‌سه‌یک ده‌نیریت بۆ ئه‌م ئوممه‌ته که ناینی بۆ نوێ بکاته‌وه^۳. و نه‌و په‌ند و وانه و سوودانه‌ی که لێیه‌وه وه‌رده‌گه‌رت: ئه‌م فه‌رمووده‌یه یه‌کیکه له‌و مژدانه‌ی که پاراستی ئه‌م ناینه له‌لایه‌ن په‌روه‌ردگاره‌وه دووپات ده‌کاته‌وه.

۱ - عون‌المعبود (۱۱ / ۳۹۱)، التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۴۸.

۲ - التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۴۸.

۳ - سلسلة‌الحاديث‌الصحيحة (۲ / ۱۵۱).

ههروهه سهرخستى ئەم ئاينه به ناردنى خهلكانى موجهديد و خواويست كه لهخه و بيدارى ده كه نهوه و پاش مت بوون زيندووى ده كه نهوه به هۆى ئەو پرووناكى و رېنمايهى كه پيانه ههروهه ئەم فهرموودهيه هيوايه كى به هيز. به موسلمانان ده به خشيت به وهى كه ئاينه بو ئيسلامه هدر چهنده هيزه خراپه كان زۆربن و پرووناكيش هه ده بى ده ريكه و يت هه چهنده شوو تاريك بيت، ئيمهش لهم كاته دا پيويستى زۆرمان به دووپاتكر دهنه وهى ئەم مانايه و بلاو كردنه وهى له نيوان خهلكيدا ههيه، ههتا وه كو به هۆيه وه به رهنگارى شه بۆله كانى بى ئوميدى بينه وه كه دهرونه كانى داگير كردوه و دوچارى دهستهوسانى و ملكه چى كردوه به بهلگه ي ئەوهى كه ئيمه له ناخرزه ماندان و هيج سوود و ئوميدىك به ههولله كانى چاكسازى نيه.

چونكه ئيسلام له پاشه كشه و بى باوهرى له بهر وهدايه و نه وه تا نيشانه. بچو كه كانى قيامهت ده ركه و تووه و چاوه رپانى ده ركه و تى نيشانه گه و ره كانين كه دوابه دوايان قيامهت هه لده سيهت له وانه شه خاوه نى ئەم بۆچوونه پشت به هه ندى فهرمووده بيه ست و به جو ريك لى تى بگن كه دووره له مه به ستى خو ي^۱ و وهك بهلگه هينا نه وه يان به فهرمووده ي نه نه س (ﷺ) له لاي بوخارى: (هه رزه مانى كتان به سه ردا بيت ئەوه زه مانى دو اى ئەو له و خراپه زه هتا وه كو ده گن به خوا ي گه و ره)^۲، ههروهه فهرمووده ي: (ئيسلام به غه ريبى ده ستى پى كردوه و دووباره غه ريب ده بيته وه ده سا خو شه ختى بو غه ريبان)^۳.

ئه مانه له بريان چوه كه نابى ئەم فهرموودانه به جيا له و فهرموودانه ي تر ليكبه ينه وه كه مو زده ي تيا به بو ئومه ت وهك فهرمووده ي نه وه ي: (ئومه تى من وهك باران وايه نازانى سه ره تا كه ي باشتره يان كو تايه كه ي)^۴. يا خود كام هۆزى له هۆزى كى ترى يان كام سه رده مى له سه رده مي كى ترى باشتره وهك ئين قه يم باسى ده كات^۵.

هه ر بۆيه مي زوى ئيسلام چه ند سه رده مي كى دره وشاوه و باشى به خو وه بينيه وهك سه رده مى عومه رى كورى عبده العزيز^۶، و نوره دين و سه لاهه دين و يوسفى كورى تاشفين و محمد لفاتيح.. و هتد، شا يانى باسي شه كه ئەو فهرمووده يه كه باس له نو يكر دهنه وه ده كات و ئي ستا ئيمه لى ده دو يين و

^۱ - التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۵۵.

^۲ - البخاري ژماره ۶۵۴، كتاب - الفتن.

^۳ - مسلم، كتاب: الايمان ژماره ۲۰۸.

^۴ - سنن الترمذي رقم ۲۷۹۵، صحيح.

^۵ - مدارج السالكين (۳ / ۱۹۶).

^۶ - التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۵۶.

ئەو فەرمودانە كە مزگىتى دەدەن بە ھاتنەو ە گەرانەو ە ئىسلام بۆ رابەرايەتى كۆردنى ژيان، چونكە ھەوالتىكى راست و دروستە و ھەر دەبى بەدى بىت بەو شىو ە كە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) باسى كۆدو ە.

ھەرچەندە ئەم فەرمودانە لەناو ە رۆكياندا ھانى مۇسلمانان دەدەن، بەلكو لەسەريان پىويست دەكەن كە ھىمەتيان بچنە گەر بۆ سەر خىستى ئەم نايە و ھەولدانى بىوچان بۆى بە پىى سوننەتى خوا لە پەيوەستكۆردنى ھۆكارەكانى بە دەرنەجامەكانەو^۱.

أ- لە فەرمايشتى "خوای گەورە ئەينىرەيت بۆ ئەم ئوممەتە" وە^۲، دەرنەكەويت كە ئەم نىردراو ە تەنھا خەمى خو ى نى، بەلكو لەو تىپەر بوو ە و بۆ ئوممەت دەژى و خواو ەنى ورە و ھىمەتە و لەگەل خەمى ئوممەتە كەيدا دەژى و شەو دەداتە دەم رۆژ لە پىتاو رزگار كۆردنى ئوممەت و گىرانەو ەى متمانە بۆ نايەكەى و ھىنانەو ەى بۆ سەررپگەى راست بەو پەرى ئارامگى و خۆراگرىسەو ە لەبەردەك كۆسپ و نەھامەبىتەكاندا، ھەتاو ەكو بەرزى و شكۆمەندى و سەرورەى بگىرپتەو ە بۆ ئوممەتى ئىسلامى^۳.

ب- فەرمايشتى، لە سەرورەى ھەر سەد سالىكدا^۴: سەر لە زەمانەوانىدا سەرەتاي شت و كۆتايەكەى دەگرپتەو ە^۵، زانايانش جىاوازيان ھىيە سەبارەت بە وشەى سەر لەم فەرمودەيەدا و ھەندىكيان دەلتىن: مەبەست يەكەم سالى سەد سالى كەيە و كۆمەلتىكى تىرىش دەلتىن: مەبەست كۆتا سالى^۶، ئىبن جەھەر^۷ و الطىبى^۸ و العظىم ئابادى^۹ ئەم رايەيان ھەلبژار دوو ە.

العظىم ئابادىش بەلگەى ھىناو ەتەو ە كە پىشەوا زوھەرى و ئەھمەدى كورى حەنەل و چەندىن پىشەواى تر پىيان وايە كە يەكەك لە مۇجەدەيدەكان لەسەرى سەد سالى يەكەم دا عومەرى كورى

۱ - الاجتهاد للتجديد، عمر عبید حسنة، ل: ۷.

۲ - سلسلة الاحاديث الصحيحة (۲ / ۱۵۱).

۳ - التجديد في الاسلام، له التجديد في الفكر الاسلامي، ل: ۵۷.

۴ - سلسلة الاحاديث الصحيحة (۲ / ۱۵۱).

۵ - عون المعبود (۱۱ / ۳۸۶).

۶ - هه مان سەرچاو ە (۱۱ / ۳۸۶).

۷ - فتح الباري (۱۳ / ۲۹۵).

۸ - عون المعبود (۱۱ / ۳۸۹).

۹ - هه مان سەرچاو ە (۱۱ / ۳۸۷).

عبدالعزيزه و لهسهری سهد سالی دووه میشدا پیشهوا شافیعیه، عومهری کوری عبدالعزیزیش له سالی سهد و یه کدا کۆچی دوابی کرد له تهمه نی چل سالییدا و ماوهی حوکمرایشی دوو سال و نیو بوو.

شافیعی له سالی دوو سهدو چوار دا کۆچی دوابی کرد^۱، بهم پییهش ناتوانین عومهری کوری عبدالعزیز به مجددی سهد سالی یه کهم دابنن، چونکه نهو له سه رهتای نهو سهد ساله دا له دایک نه بووه، ههتاوه کو بیته به موجه دیدی ههروهها پیشهوا شافیعی ش له سه رهتای سهد سالی دووه مدها له دایک نه بووه ههتاوه کو مجددی بیته^۲.

ج- نایا مهرجه بو دانانی که سیك به موجه دید که وهفاتی له سه رهوهی سهد ساله دا بیته؟ ههندی له زانایان به مهرجی دهزانی بو به موجه دید دانانی که سیك که له سه ره سهدده دا له دایک بوو بیته، به لام نهم رایه لاوازه، چونکه وشه ی ناردن له فهرمووده که دا به لگه یه له سه ره ده رکهوتن و هاتن، وهک چۆن مردن گرتنه وه و نه مانه، کهواته مه به ست له فهرمووده که نه مه یه که: موجه دید نهو که سه یه که له کاتی هاتنی کۆتایی سهدده دا کاره نو یخوایه کانی ده رکهوتیته و به چاکی و به سوودی ناسزاو بیته، مهرجیش نیه مردنی پیش کۆتایی سهدده بیته و به زیندویی بختیه وه ههتاوه کو بیته ده نیته سهددهی دواتر^۳.

د- نایا موجه دید له یه کدا که سیکه یان زیاتر؟ فهرمایشی " که سیکی بو ده نیریت که ناینی بو نوی بکاته وه " پرسیاریکی و روزاندوه له رابردوو و ئیستادا، که نایا: نایا مه به ست به وشه ی که سیك له فهرمووده که دا یهک که سه یان چه ند که سیکه یا خود مه سه له که فراوانتره و هه موو تاك و کۆمه له کان ده گرتیه وه، زۆرینه ی زانایانیش بیان وایه که مجددیه ک که سه و سیوطیش نهم رایه ی داوه ته پال زۆرینه و له: (أرجوزه) کهیدا سه باره ت به موجه دیدیه کان نه لیت:

و کو نُةُ فرداً هو المشهور قد نطق الحدیث و الجمهور^۴

واته: نه وهی که به ناوبانگه نه وه یه که مجدد که سیکه و فهرمووده که و زۆرینه ی زانایانیش ناماژه به مده ده ن، کۆمه لکی تریش له زانایان بیان وایه که وشه ی (مسن) واته: هه رکه سیك و وشه یه کی

۱ - هه مان سه رچاوه (۱۱ / ۳۸۷).

۲ - التجدید فی الفکر الاسلامی، ل: ۵۸.

۳ - عون المعبود (۱۱ / ۳۹۴).

۴ - التجدید فی الفکر الاسلامی، ل: ۶۱.

گشتیه له زمانهوانیدا ١ تاك و كو ده گرتیهوه لهو زانایانهش ئین حهجر و ئین اثیر و ذهیی و ئین کثیر و مهنای و عظیم نابادی ٢، بهلام له روانگی لیکۆلینهوهوه روون دهبتهوه که مهبهست له وشه(من) لیره دا گشتیه، چونکه میژوو و واقع ئهیسهلمینیت که زیاتر لهیهک موجهدید ههبووه لهسهری ههر سه دساله کانی رابردودا، ههروهها ئهرکی نوێخوازی ئهرکیکی مهزن و فراوانه و تهنها یهک لایه ن و بواری ناین ناگرتیهوه، بهو پیهی که جیهانی ئیسلامی بهرفراوانه و ناسان نیه که تاکیک یان کۆمهلتیک به تهنها ههستن به ئهرکی نوێگهری گشتگیر و ههمله لایه نه تیایدا ٣.

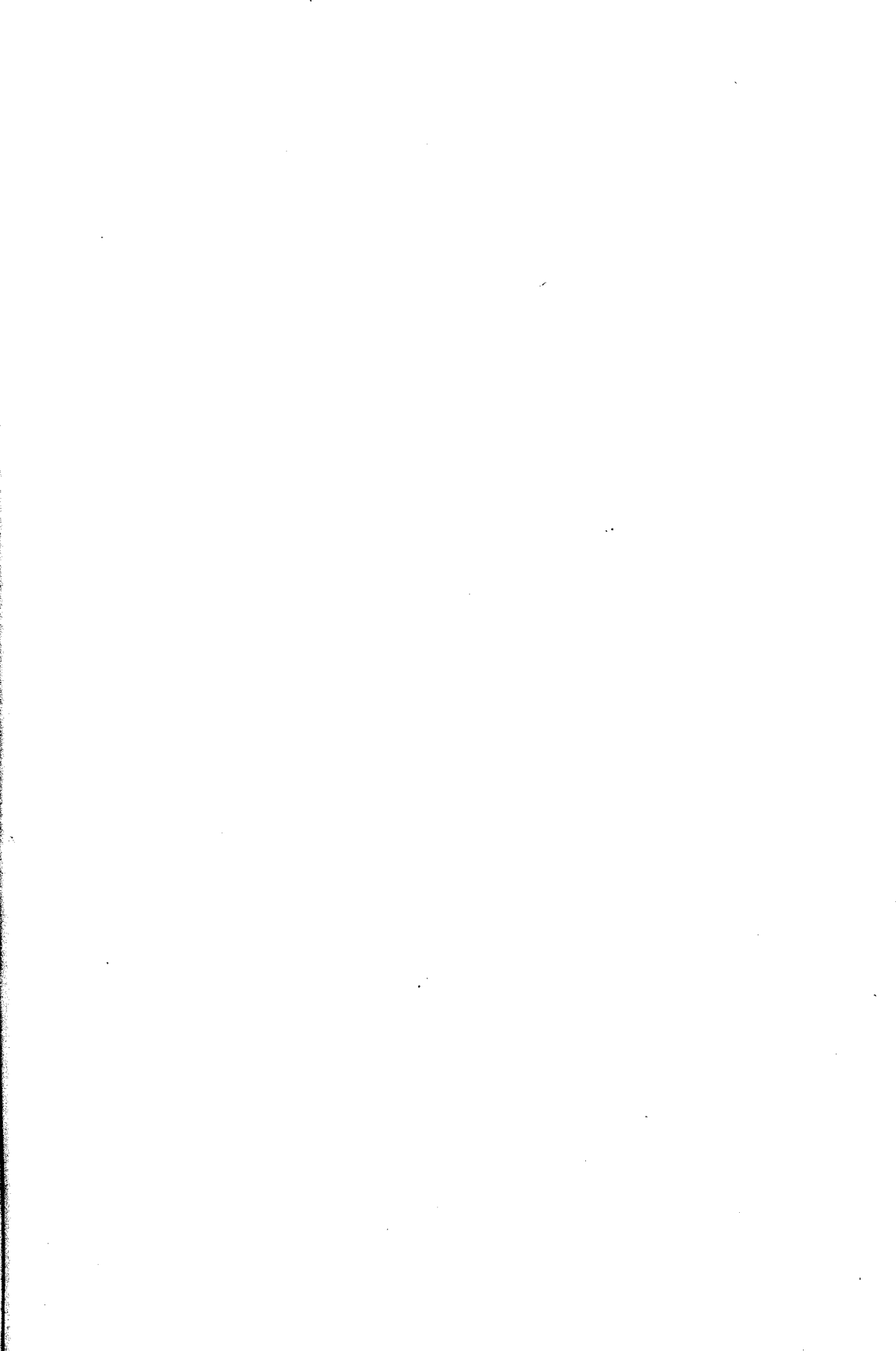
ه- نهوهی که نوێ دهکرتیهوه و ئاینی ئومهته نهک خودی ئاین: وهک تیبینی دهکهین له فهرمایشی(کهسیک که ئاینی بو نوێ دهکاتهوه) لیره دا ئاینی دا وهته پال ئومهت و نهیفهرموه خودی ئاین، بهلکو ئاینی ئومهت، چونکه دین وهک ئهو ریبازه نهگۆرهی که خوا به پتغمبه(ﷺ) دا ناردوویهتی و بهو بیروباوهر و پهستش و رهوشت و شهریعهتانهی که پهیههندی مرۆ به پهروهردگار و مرۆقه کانی ترهوه ریک دهخات ئهوه نهگۆره و گۆران ههلتاگریت، بهلکو ئاینی ئومهت بهمانای پهیههندی خهلتک به ئاینهوه و رادهی پابه ندبوون و پیاده کردنی له واقیعدا، کهواته ئهو مانایهیه که نوێکردنهوه ههلتدهگریت، بو نهوهی خهلتکی بگرتیهوه بو ئهو ناستهی که پتویسته لهسهری بن له پهیههندیان له گهلت ئاین دا ٤.

- ههمان سهرحاوه، ل: ٦١.

- ههمان سهرحاوه ل: ٦٢، ٦٣.

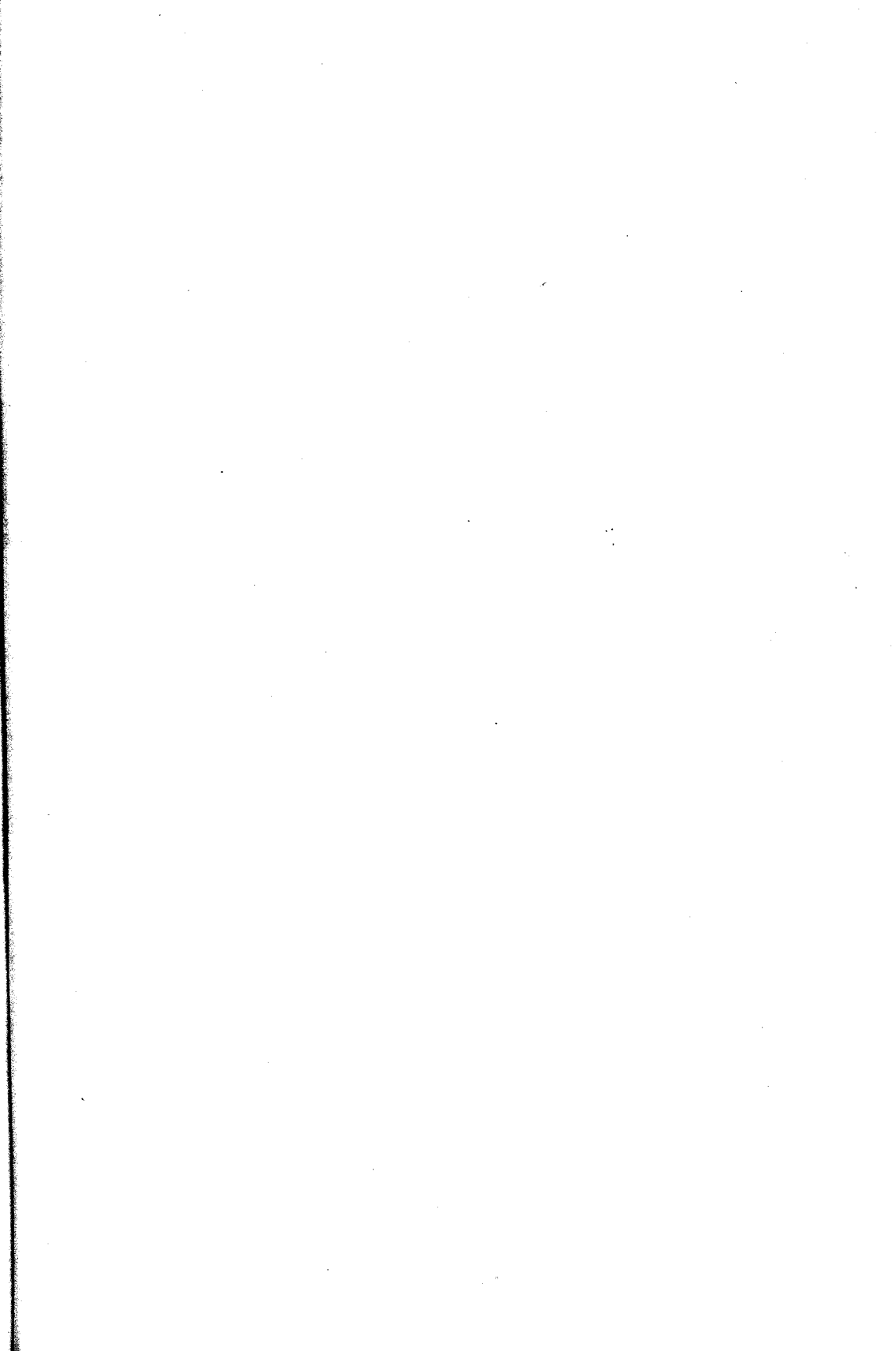
- ههمان سهرحاوه ل: ٦٥.

- من اجل صحوة اسلامية للقرضوي، ل: ٢٦ - ٢٧.

باسی سی یم

گرنگی دانی عومہری کوری عبدالعزیز بہ
بیروباوہری ٹہہلی سوننت

عومەری كۆرى عبدالعزیز گرنگی دەدا بە بیروباوەری ئەهلی سونەت و سوور بوو لەسەر فیروون و فیڕکردنی خەلکی و بلاو کردنەوی زانست لە ئیوانیادا، وتەشی زۆرە سەبارەت بە بیروباوەری ئەهلی سونەت و عەقیدە و تەفسیر و فەرموودە و فێقە و هتد.

مامۆستا حیاە بن محمد بن جریلیش هەستاو بە کۆکردنەوی زۆرینە و تەکانی لە هەولێکی زاستیدا و بە ھۆیەو نامە ماستەری بە دەست ھیناو، زۆرئیکیش لەو کەسانە کە لەسەر عومەری كۆری عبدالعزیز یان نووسیو تیشکیان نەخستۆتە سەر ئەم بوارە گرنگە لە ژیانیدا کە پەیوەستە بە سووربوونی لەسەر ھۆشیار کردنەوی خەلک و ناشنا کردنیان بە بیروباوەری دروست کە لە قورئان و سونەتدا باس کراو، لە گرنگەزین ئەو بوارە عەقیدەبیانەش کە عومەر قسە لەبارەو کردووە:

یەكەم: یەكتا پەرستی:

۱- یەكتا پەرستی لە خوا یەتیدا - ئولوهیەت - : بە یەكتا پەرستی خوا بناغە ئاینی ئیسلامە، بەلكو بناغە ھەموو ئاینە ئاسمانیەکانە، پێغەمبەران لە پێناویدا نێردراون و کتیپە ئاسمانیەکانی بۆ نێردراو و ھەموو پێغەمبەران ھەر لە ئادەم علیہ السلام ھەتاو کۆ محمد بانگەشەیان بۆ کردووە و مەبەست و ئامانجی سەرەکی دروستکردنی مرۆف و جنۆکە، خۆی گەورە ئەفەرمویت: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ (الذاریات: ۵۶). واتە: وە من جنۆکە و ئادەمیزادەم تەنھا بۆ ئەو دروست کردووە کە بەندایەتی من بکەن.

پیشینیانی ئەم ئولمەتەش رەحمەتی خویان لێ بێت گرنگیان بەم جۆرە یەكتا پەرستیە دەدا و عومەریش لەم بوارەدا رۆلی خۆی ھەبوو.^۱ پیش ئەو ئەو ئولمەتەش بخەینە روو کە لە عومەرەو (ﷺ) ھاتو پێویستە مەبەست لە یەكتا پەرستی ئولوهیەت بخەینە روو کە پێناسە کراو بەو یەکتا پەرستیە لە شیاو بوونی پەروردار بۆ ئەو یەکتا پەرستیە بە بێ ھاوێل پەرستیە.^۲

ھەندێ لە لیکۆلەرانیش بەم شێوێ پێناسە دەکەن: سەلمانندی یەكتا پەرستی خوا بە کردەوی بەندەکان کە بە یەكتا پەرستی (داخوازی و مەبەست) ناسراو مەبەستیش پەرستی پەروردار بە تاك و تەنھایی و خۆشویستن و ترس و ئومید بێ بوون و پشت بێ بەستن و رۆتی کردنی بە تەنھایی و

^۱ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۱۹۹).

^۲ - شرح العقيدة الطحاوية (۱ / ۲۹).

نزیک بوونهوه لئی بهسه رجهم په رسته جهستی و مالیه کان به بی به شداری بی کردنی هیچ یه کیک له دروستکراوانی ^۱.

ههروهها چهن دین شوینه وار سه بارهت به نزاو ته به پروک و ترس و نومید و پشت به ستن به خوا و سوپاسگوزاری له عومهری کوری عبدالعزیزه وه هاتوه له وانه:

۱- نزا: عومهری کوری عبدالعزیز به لای پیاوینکدا تیه پر بوو که چهند به ردیکی به دهسته وه بوو یاری بی ده کردن و نه بوت: خواجه گیان حوری به هه شتی بکهیت به هاوسهرم، عومهریش هه ستایه وه بوئی وتی: تو خوازینی که ریکی خرابی بوئو بهردانه لانا بهیت و دل سوژانه نزا بکهیت ^۲.

لهم ناسهواره دا عومهر روونی ده کاته وه که یه کیک له مهرجه کانی نزا بریتیه له دل سوژی و نامادهی دل، قورئان و سونه تیش به لگه یه بوئمه، خوای گه وه نه فهرمویت: ﴿فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾ (عافر: ۱۴). واته: که واته له خوا پارینه وه و به پاکی بزی گهردن که چ بن ههر چهنده بی باوه رانیش بیان ناخوش بی. پیغمه مبری خواش (ﷺ) نه فهرمویت: (نزا بکهن و دل یابن له وه لامدانه وهی و بشزانن که خوای گه وه نزا دلکی بی ناگاو غافل وه لام ناداته وه) ^۳.

ب- عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) نه فهرمویت: خواجه گیان من له خوشه ویسترین شت دا به لای تووه به گویم کردویت که یه کتاپه رستی، له خرابترین شت دا سهر پیچیم نه کردویت که هاوه لگه ریه، ده سا تو ش لهوشتانه خوش به که ده که ونه نیوان نهو دوانه وه ^۴.
لیره دا عومهری کوری عبدالعزیز تا عهت و یه کتاپه رستی کردوته تکا کار بو لیخوشبوونی پهروه ردگار دیاره تکا کردن و توسل به کرده وه چا که کان دروسته وه که فهرمووده ی نهو سی که سه ی که چوونه ناو نه شکه و ته که بو مان پروون ده کاته وه ^۱.

۱ - رسالة توحید الالهیة اساس الاسلام ی لیکۆلهر حامد عبدالقادر الحمدي، ل: ۷، الاثار الواردة عن عمر في العقيدة (۱) / ۲۰۰.

۲ - الحلیة (۵ / ۲۸۷) سیره عمر لابن الجوزي، ل: ۸۴.

۳ - سنن الرمذی (۵ / ۴۸۳) صحیح سنن الابانی ذمارة ۲۷۶۶.

۴ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن القیم الجوزیة، ل: ۲۴۲.

نهوه بوو کردهوه چاکه کانیان کرد به تکاکار ههتاوه کو نزاکانیان گیرا بییت و دهرویان لئی بکریتهوه، باوهردارانش کردهوه چاکه کانیان کردهوه به تکاکار و پیش نزیان خستوه، وهک له فرمایشتی: ﴿رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَنِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾ آل عمران: (۱۹۳). واته: نهی پهروهردگارمان بهراستی نیمه گویمان له بانگخوازنک بوو بانگی نهکرد بو بروهیتان(دهی ووت) پروا بیتن به پهروهردگارتان دهست به جی برومان هیتا نهی پهروهردگارمان دهی له گوناهاهگانان خوش بیه و بیسرهوه لیمان خراپهگانان و بمان مرینه له گهل چاکاندا. لیرهدها باوهریان پیش نزاخستوه و نمونهی تریش لهم بارهوه زره ۲.

ج - بومه له رزیهک له شام ۲ا پرووی دا و عومهری کوری عبدالعزیزیش نووسی: نهم زهمین له رزیهه شتیکه خوی گهوره بههویه گلهیی له بندهکانی دهکات، ههروهها نامهیهکی نووسی بو خهلکی ناوچه و شاره جیاجیاکان که فلانه روژ له فلانه مانگ دا بچنه دهرهوه هه رکهسیک شتیکی هه بوو بابیهه خشیت ۴. خوی گهوره نه فرمویت: ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى﴾ (۱۱) و ذکر اَسْرَرَبِهِ فَصَلِّ ﴿الاعلی: ۱۴ - ۱۵). واته: نهی پهروهردگارمان نیمه ستهمان له خویمان کرد جا نه گهر لیمان نه بووری و میهره بانیمان له گهل نه کهیت سویند به خوا بیگومان نیمه له زیانباران ده بین.

ههروهها وهک ئادهم بیاریتهوه و دهلین: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ (الأعراف: ۲۳). واته: ... نهی پهروهردگارمان نیمه ستهمان له خویمان کرد جا نه گهر لیمان نه بووری و میهره بانیمان له گهل نه کهیت سویند به خوا بیگومان نیمه له زیانباران ده بین.

ههروهها یونس بیاریتهوه و بلین: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ (الانبیاء: ۸۷). واته: (نهی خوا) بهراستی هیچ پهراوتنک نییه جگه له تو پاکی و بی گهردی بو تویه بیگومان من له ستهکاران بووم.

۱ - مسلم، الرقم ۲۷۴۳.

۲ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۲۱۹).

۳ - سيرة عمر لابن عبدالحكم، ل: ۶۴ الحلية (۵ / ۳۰۴، ۳۰۵).

۴ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۲۲۰).

ههروه‌ها فرمانی کرد به ژیر دهسته‌کانی که په‌نا بۆ خوای په‌روه‌ردگار به‌رن و خیر و داوای لیخۆشبوون بکه‌ن و بچه‌هه‌روه بۆ شوینی نویژ کردن له کاتی روودانی بومه‌له‌رزهی شام دا^۱.

د- مه‌یمونی کوری مه‌هران نه‌ئی: لای عومهری کوری عبدالعزیز بووم، نه‌ویش زۆر گریا و داوای مردنی له په‌روه‌ردگار کرد، وتم: بۆ داوای مردن ده‌که‌یت؟ له کاتی‌کدا که خوای گه‌وره له‌سه‌ر ده‌ستی تۆ خیریکی زۆری به‌دی هیتاوه و چه‌ندین سونه‌تی به‌هۆی تۆوه زیندوو کردۆته‌وه و چه‌ندین بیدعه‌شی مراندوهه؟(نه‌ویش وتی: نه‌ی وه‌ک نه‌و به‌نده چاکه‌ نه‌یم که کاتی خوای گه‌وره چاوی روون کرده‌وه و کاروباری بۆ کۆکرده‌وه) وتی: ﴿رَبِّعَدَّءَايَاتِنِي مِنَ الْمَلِكِ وَعَلَّمَتْنِي مِمَّا تُؤْتِي الْأَحَادِيثَ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّقِي مُسْلِمًا وَالْحَقِّقِي بِالصَّالِحِينَ﴾ يوسف: (۱۰۱). واته: نه‌ی په‌روه‌ردگارم به‌راستی پیت به‌خشیووم هه‌ندی‌ک له له‌ده‌سه‌لات و پاشایه‌تی وه هه‌ندی‌کیش له لیکنده‌وه‌ی خه‌وت فیر کردووم نه‌ی دروست کاری ناسمانه‌کان و زه‌وی تۆ پشتیوان و یارمه‌تی ده‌ری منی له دنیا و له رۆژی دوایی دا به‌موسلمانی‌تی بمریته و بمخه‌ره ریزی پیاو چاکانه‌وه(له دوا رۆژدا).

نه‌وه‌تا داوای مردنی کردووه له‌سه‌ر باوه‌ر و نه‌مه‌ش سونه‌تی پیغه‌مه‌هران(عليهم السلام) و دروشی پیاو چاکانه، له‌وه‌انه‌شه له ترسی تووشبوونی نازاوه له ناین دا به‌تایه‌ت له کاتی مردنی هاوکارانیدا نه‌م نزایه‌ی کردی‌ت وه‌ک: عبدالملکی کوری و موزاحیمی خزمه‌تکار و سه‌هلی برای وه‌ک له هه‌ندی رپویه‌تدا هاتووه^۲؟

۲- سوپاسگوزاری: له یه‌حیای کوری سه‌عیده‌وه نه‌ئی: پیم گه‌شتووه که عومهری کوری عبدالعزیز وتویه‌تی: باسکردنی نیعه‌ت سوپاسکردنیه‌تی، عومهری کوری عبدالعزیز نه‌ئی‌ت: باسی نیعه‌ته‌کانی په‌روه‌ردگار بکه‌ن به سوپاسگوزاری بۆی^۳. هه‌روه‌ها بۆ هه‌ندی له کاربه‌ده‌ستانی نووسی: ... وه‌سیه‌ت بۆ ده‌که‌م به‌له‌خواترسان و هانت ده‌ده‌م بۆ سوپاسگوزاری نه‌و نیعه‌مه‌تانه‌ی خوا که له‌لاته‌وه نه‌و رپزه‌ی که پیتی به‌خشیویت، چونکه

۱ - العقد الفريد (٤ / ٣٩٦) الاثار الواردة (١ / ٢٢٤) .

۲ - مضاف ابن ابي شيبة (٨ / ٢٤٠) .

۳ - ابن ابي الدنيا، كتاب الشكر لله تعالى، ل: ١٩ .

نیعمه‌ته‌کانی به سوپاسگوزاری بهره‌وام ده‌بن و به پینه‌زانی کۆتایان پی دیت^۱. هه‌روه‌ها عومهری کوری عبدالعزیز هانی خه‌لکی ده‌ده‌بو سوپاسکردنی په‌روه‌دگار له‌سه‌ر نیعمه‌ته زۆر و زه‌به‌نده‌کانی و ئەمەش بەلگەی قورئان و سونەتی له‌سه‌ره، خوای گه‌وره‌ئه‌فه‌رمویت: ﴿وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ (البقرة: ۱۷۲). واته: ... وه سوپاسی خوا بکه‌ن ئە‌گه‌ر ئیوه‌هه‌ر ئە‌وه‌ده‌په‌رست. هه‌روه‌ها ئە‌فه‌رمویت: ﴿وَأَشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُون﴾ (البقرة: ۱۵۲). واته: ... وه سوپاسم بکه‌ن پی نه‌زان و ناسوپاسیم مه‌که‌ن.

دیاره سوپاسکراویش نیعمه‌تی زیاتر ده‌خوازیت خوای گه‌وره‌ئه‌فه‌رمویت: ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾ (ابراهيم: ۷). واته: (بیریان بخه‌ره‌وه) کاتی که په‌روه‌دگارتان رای گه‌یاند سویندبی بیگومان ئە‌گه‌ر ئیوه سوپاسی (چاکه‌ی) من بکه‌ن بۆتان زید ده‌که‌م، بیگومان ئە‌گه‌ر نا سوپاسی بکه‌ن ئە‌وه‌به‌راستی سزای من زۆربه‌تینه.

ئه‌وه‌ش له‌ عومهره‌وه‌هاتووه‌له‌م ڕووه‌وه‌رێبازی سه‌له‌ف و پێشینیانمان بۆ ڕوون ده‌کاته‌وه‌بۆ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل ئە‌وه‌نیعمه‌تانه‌ی که په‌روه‌دگار ئە‌یه‌خشیته‌به‌به‌نده‌کانی^۲؟

۳- **پشت به‌خوا به‌ستن:** حه‌که‌می کوری عومهر ئە‌لی: عومهری کوری عبدالعزیز سی‌سه‌د پاسه‌وان و سی‌سه‌د پۆلیسی هه‌بوو، ئە‌هیوت به‌پاسه‌وانه‌کان، من به‌بی ئیوه‌ش قه‌ده‌ر ئە‌مپارێزیت و ئە‌جه‌لیش هه‌میشه‌چاودێرمه‌جا هه‌رکه‌سیکتان له‌م کاره‌یدا بمینیته‌وه‌ده‌دینار پی‌ده‌ده‌م، ئە‌وه‌ش که‌نایه‌وی بابروات^۳.

ئه‌وه‌بوو کاتی که عومهری کوری عبدالعزیز له‌مه‌دینه‌ده‌رچوو موزاحیمی خزمه‌تکاری سه‌یری مانگی کرد و بینی مانگ له‌پشت هه‌لکه‌ردناده^۴، ئە‌لی منیش پیم ناخۆش بوو باسی بکه‌م، بۆیه‌وتم: سه‌یری مانگ بکه‌ئه‌م شه‌وچۆن خه‌رمانه‌ی داوه، عومهریش سه‌یری کرد و بینی له‌پشت

^۱ - ابن ابی‌الدنیا، ذم‌الدنیا، ل: ۸۱.

^۲ - الاثار‌الواردة (۱ / ۲۳۰).

^۳ - سیر‌اعلام‌النبلأ (۵ / ۱۳۶).

^۴ - الاثار‌الواردة عن عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۲۳۵).

هه‌لک‌زدن‌دايه، وتی: ئەلئی ویستت ناگادارم بکه‌یته‌وه که مانگ له پشت هه‌لک‌زدن‌دايه ئەی موزاحیم، نێمه به هۆی مانگ و خۆره‌وه له‌مال‌ده‌رناچین، به‌لکو به هۆی په‌روه‌ردگاری تاک و بالا ده‌سته‌وه ^۱. لێره‌دا سوور بوونی عومەر له‌سه‌ر پشت به‌خوا به‌ستن و ده‌ستگرتن به هۆکاره شه‌ریعه‌کانه‌وه ده‌رده‌که‌ویت، توکل یش بریتیه‌له پشت به‌ستن به خوا له‌گه‌ل گرتنه‌به‌ری هۆکاره‌کان، ئەمه‌ش ئەسلێکه له ئەسله‌کانی یه‌کتا‌په‌رستی، خوای گه‌وره ئەفه‌رمویت: ﴿فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ﴾ هه‌ردو هه‌روه‌ها ئەفه‌رمویت: ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَىٰ ٱللَّهِ ٱلَّذِي لَا يَمُوتُ﴾ (الفرقان: ۵۸). واته: پشت به‌سته به‌(خوای) زیندوو که زاتیکه هه‌رگیز نامریت... پشت به‌خوا به‌ستنی‌ش یه‌کیکه له‌و هۆکارانه‌ی که خواسته‌کانی به‌دی دیتیت و خراپه‌کان لی دورو ده‌خاته‌وه، جار هه‌ر که‌سێک نکۆلی له هۆکاره‌کان بکات ئەوه پشت به‌خوا به‌ستی راست ده‌رناچیت، به‌لام پشت به‌خوا به‌ستی ته‌واویش ده‌کات که دل نه‌به‌ستین به هۆکاره‌کانه‌وه، به‌م پێشه‌ دلی به‌خواوه ده‌به‌سرتیت و جه‌سته‌شی به هۆکاره‌کانه‌وه ^۲.

۴- ده‌رباره‌ی ترس و ئومید: له‌یه‌زیدی کوری جه‌عديه‌وه ئەلی: عومەر کوری عبدالعزیز نامه‌یه‌کی نووسی بۆ سوله‌یمانی کوری ابی کریمه، له‌پێشترین که‌س بۆ به‌گه‌وره‌ زانینی په‌روه‌ردگار و ترسان لێی که‌سێکه وه‌ک من تا‌قی کرابیته‌وه، که‌سێش لای خوا هینده‌ی من بێ بایه‌خ نیه و لێرسینه‌وه‌ی توندی له‌گه‌لدا ناکریت ئەگه‌ر سه‌رپێچی خوا بکه‌م. ئەوه‌تا من ته‌واو ته‌نگاو بووم و ئەترسم ئەم پله‌و پایه‌یم تیا چوونی تیا دا بیت ئەگه‌ر خوای گه‌وره به‌ره‌می خۆی ره‌حم پێنه‌کات، ئیستاش ناگادار کراومه‌ته‌وه که تو ئەته‌ویت له‌پێناو خوادا بجیت بۆ جه‌نگ جا جه‌ز ئەکه‌م ئەی برای من که ئەگه‌ر چووینه‌وه شوینه‌وه له‌خوا بپاریتته‌وه بۆم که شه‌هیدیم به‌نه‌سیب بکات، چونکه‌ حال‌م په‌شیوو مه‌ترسیم زۆره، جا داوا ئەکه‌م له‌و خوایه‌ی که به‌م شیوه‌یه‌ تا‌قی‌کردومه‌ته‌وه که ره‌حم بێ بکات و لیم خۆش ببیت ^۳.

۱ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۳۲.

۲ - مدارج الساکین (۲ / ۱۲۵).

۳ - الطبقات (۵ / ۳۹۴ - ۳۹۵) الاثار الوارده (۱ / ۲۴۰).

رهبیعی کورپی سبرهش به عومهری کورپی عبدالعزیز نه لیت: له کاتیکدا که کور و براو موزاحیمی خزمه تکاری کۆچی دواییان کرد بوو له ماوهی چهند رۆژیکدا، نهی نه میری باوهرداران که سیکم نه بینیوه که له چهند رۆژیکه که مدا وهک تۆ چهند نه هاهمه تیه کی به سهردا هاتیت، کورپی وهک کوره کهی تۆ و برای وهک برا کهی تۆ و خزمه تکاری وهک خزمه تکاره کهی تۆم نه بینیوه، نه لیت: عومهر ماوهیهک سهری داخست و پاشان پیی وتم: چۆنت وت نهی ره بیع؟ نه لیت منیش بۆم دووباره کردهوه، نهویش وتی: نا سویند بهو که سهی که گیانی کیشان حهز نا کهم هیچ شتیک له وهی که بووه نه بوایهت به هۆی نهو نومیدهی که بییان هه مه له لای پهروهردگار^۱.

ههروهها له قهتادهوه هاتوهه که عومهری کورپی عبدالعزیز نامهیه کی نووسی بۆ - ولی عهد - (که سی دهستنیشان کراو بۆ خه لیفایه تی دوای خوئی) تایدا هاتبوو: به ناری خوی گهوره و میهره بان له بندهی خوا عومهر نه میری باوهرداران هه بۆیه یه زیدی کورپی عبدالملک: سلاوی خوات لی بیت، سوپاس و ستایش بۆ نهو خوییهی که جگه له نهو خوییه کی تر نه پاشان، نه نامهیت بۆ ده نووسم و بۆ باری ته ندروستیم زۆر خراپه و به دهست نازاره وه نه نالینم، نه نامینهش فیری کردووم که من به پرسم له وهی که پیم سپهرداره و پاشای دنیا و رۆژی دوایی لی پرسینه وهم له گه لدا ده کات منیش ناتوانم هیچ کاریکه لی بشارمه وه، خوی گهوره نه فه رمویت: ﴿ فَلَقَضَّ عَلَیْهِمْ یَعْلَمُ مَا کُنَّا غَآیِبَیْنَا ۗ﴾ (الأعراف: ۷). واته: جا سویند به خوا به راستی (نه وهی کردوویانه) بۆیان ده گه پرینه وه له رووی زانیاریه وه وه نیمه هیچ کاتی بی ناگا نه بووین (لییان).

جا نه گه خوی میهره بان لیم خوش بیت نه وه رزگارم ده بیت له مه ترسی گهوره، نه گه لیشم خوش نه بیت نه وه قور به سهر چاره نووسم، جا داوا نه کهم لهو خوییه کی که جگه لهو خوییه کی تر نه که به ره هی خوی ره هم پی بکات و له ناگر بپاریزیت و په زامه ندی خوئی و به هه شتم بکات به نسیب^۲.

لهم قسانه ی عومهره وه بۆمان ده رده که ویت که نهو ترس و هیوای (خوف و رجاء) بیکه وه کۆ کردۆته وه، نه مهش به شیکه له بیروباوه ری سه له فی سالتح، که بریتیه له وهی که موسلمان له نیوان

^۱ - المعرفة و التاريخ للفسوی (۱ / ۶۱۰).

^۲ - الاثار الواردة (۱ / ۲۴۱).

بى ئومىدى له رهجى خوا و دلتيا بوون له سزاي خودا بيت، سه له ف و پيشيناييش بهم شيوه بوون له گهل خواترساندا ئوميديان به ره هميشى هه بووه ^۱.

نهمهش پابه ندبوونه به فه رمايشتى: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ﴾ (الإسراء: ۵۷). واته: نه وانى كه نهو (نه فامانه) هاواريان لى ده كه نه نه وان به دواى هو كارنكدا ده گه رين كه نزيكيان كاته وه له پهروه دگاريان كاميان نزيك تره (له خوا وه و پله و پايه ي بهر زتره). و به هيو و ئومىدى رهجى نهون و له سزايشى ده ترسن...

ههروه ها خواى گه ورهش ستايشى نهو كه سانه ي كردووه كه ترس و ئوميديان هه يه و فه رمو ويه تى: ﴿أَمَنْ هُوَ قَلْبُكَ أَتَأْتِ الْبِلْسَامَ أَوْ قَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ (الزمر: ۹). واته: (هاوبهش دانهران چا كترن) يا كه سى ملكه چ و په رست كاره (بو خوا) له كاته كاني شهودا به سوژده بردن و راوهستان (له شهو نويزدا) كه له (سزاي) دوا رۆژ ده ترسيت و به هيو اى به زه يى پهروه دگاريه تى (نه ي موحه مه د ﷺ) بلى نيا نه وانى ده زانن يه كسانن له گهل نه وانى كه نازانن به راستى ته نها خواه ناني ژيريى ناموزگاري وه رده گرن.

دووه م: بيروباوه رى عومهرى كورى عبدالعزيز سه باره ت به ناوه جوانه كاني پهروه دگار:

ناوه جوانه كاني پهروه دگار برتيه: لهو وشانه ي كه سيفه ته كاني كه مال و ته واويتى بو پهروه دگار به بى ليك چوون ده سه لييت و له سيفه ته كه م و كورت و هه موو ناته واويك به دوورى ده گريت ^۲.

ناوه جوانه ناسراوه كانيش نه وانن كه خواى گه ره ي پى بانگ ده كريت و له قورنان و سونه تدا هاتووه، خو ي له خو ي دا ستايش و سوپاسى پهروه دگاري تيدايه ^۳.

^۱ - سيرة عمر لابن المجزي، ل: ۲۴۴.

^۲ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۲۴۵).

^۳ - منهج اهل السنة و مهج الاشاعرة في توحيد الله، خالد عبداللطيف (۲ / ۳۹۱).

گومانیش له‌وه‌دا نیه که هەر خوێنه‌ریکی قورئان و سوننه‌تی پیغمبه‌ری خوا (ﷺ) ئه‌بیینت که خوای گه‌وره‌ خۆی به‌ جه‌ند ناویک ناو ناوه‌ یان پیغمبه‌ر (ﷺ) ناوی ناوه‌، چونکه‌ که‌س هێنده‌ی خوای گه‌وره‌ (خۆی پیغمبه‌ره‌ که‌ی) زاتی په‌روه‌ردگار ناسن و ناوه‌کانی په‌روه‌ردگاریش هه‌موو جوان و پیروژن هه‌موو ناو و ناوه‌لناو سیفته‌ن هه‌مووشیان ناوی راسته‌قینه‌ن و به‌لگه‌ن له‌سه‌ر زاتی خوا و سیفته‌ته‌کانی و هه‌موویان ته‌وقیفین - واته‌ به‌و شیوه‌یه‌ی که‌ له‌ خوا و پیغمبه‌ره‌وه‌ هاتوه‌ له‌سه‌ری ده‌هه‌ستین و زیاد و که‌می بۆ بریار ناده‌ین و ژماره‌شی دیاریکراو نیه‌ و دروستکراویش نین و دروست نیه‌ که‌سیک بێ باوه‌ر بێ به‌رامبه‌ریان ^۱.

هه‌روه‌ها له‌ روانگه‌ی نامه‌ و وتاره‌کانی عومه‌ری کورپی عبدالعزیزه‌وه‌ هه‌ندی له‌و وانانه‌ که‌ له‌ وتار و نامه‌کانیدا باسی کردوه‌، رێبازی عومه‌ری کورپی عبدالعزیزیش ئه‌و رێبازه‌ راسته‌یه‌ که‌ قورئان و سوننه‌ت نیشانی داوین و ئه‌هلی سوننه‌تیش چه‌ند بنه‌مایه‌کیان داناه‌ سه‌باره‌ت به‌ناوه‌ پیروژه‌کانی په‌روه‌ردگار که‌ ئه‌توانین هه‌ندیکیان له‌ قسه‌کانی عومه‌ری کورپی عبدالعزیزه‌وه‌ ده‌ربه‌یین، له‌و بنه‌مایانه‌ش:

● ناوه‌کانی په‌روه‌ردگار نه‌زه‌لین و هه‌ربوون، عومه‌ری کورپی عبدالعزیز ئه‌لی: ... زۆر ناوانه‌ رون ده‌که‌ینه‌وه‌ به‌رامبه‌ر به‌ خوا که‌سیک که‌ پێی وا بیت که‌ زانستی خوا دوا‌ی به‌ ده‌یه‌نیانی بوونه‌وه‌ر په‌یدا بووه‌، به‌لکو خوای گه‌وره‌ هه‌میشه‌ زانیاری سه‌باره‌ت به‌ هه‌موو شته‌کان هه‌بووه‌ و شایه‌ت بووه‌ به‌سه‌ر هه‌موو شته‌کانه‌وه‌، پێش و پاش ئه‌وه‌ی هه‌رشتیک دروست بکات ^۲.

هه‌روه‌ها عومه‌ر روونی کرده‌وه‌ که‌ خوا خاوه‌نی ناوه‌ جوان و پیروژه‌کانه‌ و هه‌ر خۆی له‌ نه‌زه‌له‌وه‌ زانا و به‌ ناگایه‌ ئه‌مه‌ش بیروباوه‌ری ئه‌هلی سوننه‌ت و جه‌ماعه‌ته‌ ^۳.

● ناوه‌ جوانه‌کانی په‌روه‌ردگار ته‌وقیفین، ئه‌مه‌ش رێبازی ئه‌هلی سوننه‌ت و جه‌ماعه‌ته‌ و له‌سه‌ر نجدانی قسه‌کانی عومه‌ره‌وه‌ (ﷺ) ده‌رده‌که‌وێت که‌ ته‌نها ناماژه‌ی به‌و ناوانه‌ داوه‌ که‌له‌ قورئان و سوننه‌تدا باسکراوه‌ - به‌ پێی زانیاریه‌کانی من - هه‌ر ئه‌مه‌ش راسته‌، چونکه‌ دروست نیه‌

^۱ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۲۷۶).

^۲ - الحلیه (۵ / ۳۴۸)، الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۳۰۴).

^۳ - الاثار الواردة (۱ / ۳۰۵).

ناویك له خوای گهوره بنریت جگه لهوهی که خوئی هیتاویهتی له قورناندا یان لهسه زاری پیغمبهری خوا (ﷺ) و له سونهتدا باسکراوه ^۱.

• ناوه کانی پهروهردگار ناو و وهسفن، ناون بهو پییهی که بهلگن لهسه زاتی خوا و وهسفیسن به پیی نهو مانایانهی که دهیبخشیت، کهواته وهک ناو هاو واتایه و وهک وهسفیسن جیاوازن، چونکه ههریه کهیان دهلالهت له مانایه کی جیاواز دهکات و ههریه که مانایه کی تایهتی ههیه، بۆ نمونه الحی واته زیندوو - الرحمن الرحیم - واته بهخشنده و میهره بان ههموویان ناون بۆ یهک ناویشان بهلام مانای الحی جیاوازه له مانای الرحمن و بهو شیوهیه ^۲.

هندی لهو گروپانهش که دهدرینه پان ئیسلام پیچهوانهی بیرورای سهلهفی سالتن سهبارت به یه کخستنی ناوه پیروژه کان، بۆ نمونه جوهمیه ^۳ نوکلی ناوه جوانه کانی خویان کردوو، چونکه وایان زانیوه که یه کتاپهرستی نهفی کردنیکی رپوته و سهلماندنی ناوه کانی پهروهردگاریش سهلماندنی چهند شتیکی بهدی هاتوو بۆیه تنها ناوی القادر - به توانا و الخالق - بهدییهتر و پهروهردگار یان سهلماندوو، چونکه جههم هیچ کام له دروستکراوه کان به قادر - به توانا - نازانیت، بهو پییهی که پیی وایه مروؤ بی دهسلاته و کهسیش به خالق و پهروهردگار نازانیت جگه له خوا، چونکه پیی وایه ههر سیفدت و ناویك که دروست بیت بۆ مروؤ به کاربیت نهوه شایانی خوا نیه ^۴.

بهم پییهش پیویسته لهسه موسلمان که لهسه نهو ناوانه بوهستی که هاتیان له قورنان و سونهتدا ساغ بووهتهوه و واز له بیدعه و داهینراو بینیت و پهنا بۆ تهویل و شیواندنیک نهبات که سهری له بی باوهریهوه دهرده چیت ^۵، چونکه خوای گهره نهفه رمویت: ﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْرَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (الأعراف: ۱۸۰). واته: ههر بۆ خوییه جوانترین و چاکترینی ناوه کان جا ئیوهش بهو ناوانه بانگ و هاواری لی بکهن واز بهینن و نرخ

۱ - ههمان سهراوه (۱ / ۳۰۵).

۲ - القواعد المثلی، ل: ۸.

۳ - جوهمیه / له باسی مشتومری عومهر له کهل کومه له کاندای لیتی دهوین.

۴ - منهاج السنة (۲ / ۵۲۶) الاثار الواردة (۱ / ۳۰۶).

۵ - الاثار الواردة (۱ / ۳۰۶).

دامه نین بۆ ئەوانەى كەله ناوه كانى (خو دا گۆران و لادان دەكەن) دەيكەنه ناو بۆ بته كانيان) بهزويى تۆلهى ئەوهى دەيانكرد لىيان دەسه نریت.

ههروهه له نامه و وتاره كانى عومهرى كورى عبدالعزيزدا زۆر نيك له ناوه پيروزه كانى پهروهردگار هاتوووه وهك: " الله و الرب و الرحمن و الرحيم، الملك الخبير و الكريم و الحي و الرقيب و الشهيد، و الواحد القهار، و العلي العظيم و العفو الغفور و العزيز الحكيم و الوارث الخالق العظيم " ^١، ليره شدا قسه له سهر هه نديك له و ناوه پيروزانه ده كه ين:

١- ده بارهى ناوى (الرب) پهروهردگار، عومهر نه فهرمويت: پهروهردگار ئەقلم به سوود بكه بۆم ^٢. الرب يش يه كيكه له ناوه كانى پهروهردگار، خواى گهوره نه فهرمويت: ﴿بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ﴾ (سا: ١٥). واته: ... ولاتيكى پاك و خوش و پهروهردگار يكي لىبوره (يان ههيه). ماناى الرب يش واته: " چا كه كهرى شته كان " رب الشئ يش واته: " خاوهنى "، چونكه الله خاوهنى بنده كان و چا كه كهرى خويان و كاروباره كانيانه ^٣، چا وگى الرب يش الربويه و ههر كه سىك شتىكى هه بوو يى دهوتريت رب بۆ نمونه: نهوتريت رب السدار واته خاوهنى مال، رب الصنعه، خاوهنى پيشه سازى، بهلام الرب واته: به دانانى پيشگري ئەلف و لام بۆى ته نها به پهروهردگار دهوتريت ^٤.

٢- سه بارهت به ناوى " الحى ": عومهرى كورى عبدالعزيز (رضي الله عنه) هاورپيه كى هه بوو و ناگادر كرايه وه كه كوچى دواى كردوو، ئەو يش چوو بۆ لاي به ماله كهى هه تاوه كو سه ره خوشيان لى بكات، بهلام ئەوان هاوريان كرد بهرووى دا، ئەو يش رتى: ئەم مردوه تان رۆزى دهرى ئيوه نه بووه، بهلكو ئەوهى كه رۆزيتان ده دات زيندوه (حى) به ^٥ و هه رگيز نامریت، كه واته الحى واته: " زيندوو نهر " يه كيكه له ناوه كانى پهروهردگار، خواى گهوره نه فهرمويت: ﴿

^١ - الاثار الواردة (١ / ٢٧٩ هقتا ٣٠٦).

^٢ - سيرة عمر لابن عبدالحكم، ل: ٦٨ الاثار الواردة (١ / ٢٨١).

^٣ - الاثار الواردة (١ / ٢٨١).

^٤ - اشتقاق اسماء الله الحسنی للزجاجي، ل: ٣٢، ٣٣ الاثار الواردة (١ / ٢٨١).

^٥ - الحلية (٥ / ٣٣٠) الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (١ / ٢٨٨).

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿البقرة: ٢٥٥﴾، واته: خوا نهو خوايهيه كه هيچ پهره ستر او نيكي (راست) نيه بيچگه لهو هميشه زي دووي ته دبير كه ر و راگر (ي بوونهوهر) ه... هروه ها ژياني پهره و ردگاريش دواي نه بون به دي نه هاتووه و نه ماني به سهر دا نايه ت و ژياني كيشه كه هممو كه مان و تهواويته كي تيايه وهك زانست و توانا و بيستن و بينين و هتد^١.

٣- سه باره ت به ههردوو ناوي الواحد القهار: عومهر ي كوري عبدالعزيز به موزاحيمي خزمه تكاري وت: نيمه به هوي مانگ و خوره وه له مان ده ر ناچين، به لكو به هوي خواي تاقانه و به دهسه لاتهوه (واحد القهار)^٢ خواي گهوره نه فهرموي ت: ﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ (ابراهيم: ٤٨). واته: له ر و ژي كدا كه نهم زهوي يه ده گوري به زهويه كي تر و ناسمانه كانيش (ده گورين به ناسماني تر) نهوسا هممو (له گوره كانيان دينه دهروه) ده ر ده كهون بو خواي ته ني اي زال به سهر هممو شتي كدا.

الواحد القهار واته: نهو زاته ي كه تاك و بي هاوتايه له گه و رهي و ناو و سيفه ته ت و كرده وه جوان و مه زنه كان و دهسه لاتي به سهر جيهاندا، به به جورتيك كه همموي له ژير دهسه لات و به ريوه بر دني نهو دايه و هيچ شتيكي لي ناجوليت به موله تي نهو نه بيت^٣.

٤- سه باره ت به ههردوو ناوي: (العلي العظيم): عومهر ي كوري عبدالعزيز نامه يه كي نووسي بو نه ميره كاني سويا و له كو تايه كه يدا هاتبوو... دهسه لات و توانا هه ر بو خواي به رز و مه زنه (العلي العظيم)^٤.

نهم دوو ناوه ش له ناوه پير و زه كان، خواي گهوره نه فهرموي ت: ﴿وَلَا يُؤَدُّهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ﴾ (البقرة: ٢٥٥). واته: ... وه پاريزگاري كردني ناسمانه كان و زهوي بو خوا ناسانه (گران نيه) وه هه ر نهوه بلن د پله ي پايه گه و ره.

١ - اشتقاق اسماء الله الحسنى، ل: ١٠٢ للزجاجي.

٢ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحكم، ل: ٣٢.

٣ - تفسير السعدي، ل: ٤٢٨.

٤ - سيرة عمر لابن عبدالحكم، ل: ٨١.

العلي واته: بهرز و بلندده بهسهر تهخت و عهرشه كهيهوه و بالا دهسته به سهر ههموو دروستكراوه كاندا و خاوهنى پلهويپايهى بالا به هوى تهواوى و كهمالى سيفهته كانيهوه^۱، العظيم واته: نهو زاتهى كه گهورهى دهسهلات و هيزى دهسهلاتاره كان له بهرامبهريدا بچوك و بى هودهيه و پاشاكان له بهرامبهر قودرهتيدا بى هيز و لوت شكاون دهسا پاك و بيگهردى بو نهو زاتهى كه خاوهنى شكومهندى و مهزنيه^۲.

نهمانه ههنديك بوون لهو ناوه پيروز و جوانانهى كه له نامه و ناسهوارهكانى عومهرى كورى عبدالعزير داهاتوون و تنها وهك نمونه نهگينا ناوى پيروزى زياتر لهمانه له عومهرهوه هاتووه.

سى يهه: بيروياوهرى سهبارته به نهو سيفهته تهواوانهى كه له زاتى خوادا ههن:

وهك زانست و دانايى و بيستن و بينين و دهست و دهم و چاو ههموو نهو شتانهى كه پهروهردگار ههوالى له بارهوه داوه له قورناندا ياخود لهسهر زمانى پيغهمبهرى خوا(ﷺ)، يهكتابهرستى پهروهردگارش له سيفهته كانيدا برتبه لهوهى كه خواى گهوره بهو شيويه وهسف بكرت كه خوى وهسفى خوى كردووه يان پيغهمبهرى خوا(ﷺ) وهسى كردووه به نهوى و نهوى(نفى اثبات) و نهوهى كه بريارى داوه بو خوى^۳ بسلميتريت و نهوهش كه رهتى كردوتهوه رهت بكرتتهوه، ناشكراشه كه ريتازى سهلف و پيشينانى نوممت برتبه له برياردان و سهماندى نهو سيفهتانهى كه خواى گهوره بو خوى بريارى داوه بى چونتى و بهيه كچواندن(تكيف و تمثيل) ياخود گورين و يهك خست(تحذيف و تعطل) ههروهها نهوهيان رهتكردوتهوه كه پهروهردگار بو خوى رهتى كردوتهوه، لهگهله برياردانى نهو سيفهتانه كه بو خوى سهماندويهتى به بى نهوهى دهست وهردهنه ماناى ناو و نيشانهكانى، چونكه خواى گهوره زهمى نهوانهى كردووه كه ناوهكانى دهشيوتين وهك خواى گهوره دهفهرمويت: ﴿وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْرَبُونَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (الاعراف: ۱۸۰). واته: ههر بو خوايه جوانترين و چاكترينى ناوهكان جا ئيوهش بهو ناوانه بانگ و هاوارى لى بكن واز بهين و نرخ دامه نيتن بو نهوانهى كهله ناوهكانى(خوا) دا گوران

^۱ - تفسير السعدي، ل: ۱۱۰.

^۲ - تفسير السعدي، ل: ۱۱۰.

^۳ - اقوال البعین فی مسائل التوحید و الايمان (۳ / ۸۷۴).

و لادان ده کهن (دهیکه نه وه ناو بۆ بته کانیان) به زوویی تۆلهی نه وهی دهیان کرد لیمان دهسه نریت. ههروه ها خوای گهوره نهفه رمویت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفُونَ عَلَيْنَا أَفَنُلْقِي فِي النَّارِ حَتَّىٰ آتَىٰ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ (فصلت: ۴۰). واته: بئگومان نهوانه ی له نایه ته کانی نئمه لاده دن له نئمه شاروه نین دهی نایا کهسی دهخریته ناو ناگره وه چاکتره یا نهو کهسه ی له رۆژی قیامه تدا بی ترس دیت هه رچیان ویست (حه زیان لی کرد) بیکه ن بئگومان خوا به وهی دهیکه ن بینایه.

کهواته رپیازی نهمانه سهلماندنی ناو و سیفته ته کانه له گه ن ره تکرده وهی لیکچونی له گه ن دروستکراوه کاندا و سهلماندنی سیفته ته کان بۆی به بی لیکچون و تشبه و پاک راگرتنی به بی دارنن و تعطیل، ههروه ک خوای گهوره دهفه رمویت: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ الشوری: (۱۱). واته: ... هیچ شتیک به وینه ی خوانی به وه نه وه بیسه ری بینایه.

نه مهش ره تکرده وهی لیکچون و شوبه اندنه، ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ الشوری: (۱۱) نه مهش ره تکرده وهی په کخستن و شیواندن و دارننی سیفته ته کانه^۱، ناسه واری زۆریش له عومه ری کوری عبدالعزیزه وه له بواری سیفته ته کانی په روه ردگار دا هاتووه و نهو سیفته تانه ی سهلماندووه که خوای گهوره بۆ خۆی بریاری داوه و قسه ی له سه ر سیفته تی نه فس و رومه ت و زانست و گه وره یی و توانا و بلندی و له گه لا بوون و نزیککی و ویست و ئیراده و توپه یی و رازی بوون و میهره بانی^۲ کردووه، نه مهش کورته باسیکه ده رباره ی هه ندیکیان:

أ- سیفته تی نه فس (خود): عومه ری کوری عبدالعزیز نامه یه کی نووسی بۆ ضحاککی کوری عبدالرحمن و تیایدا نه ئی: پاشان خوای گهوره ئیسلامی داناوه و پئی رازی به بۆ خودی خۆی و بهنده به رپزه کانی و جگه لهو ناینیکی تر قبول ناکات^۳.

^۱ - مجمع الفتاوی (۳ / ۸).

^۲ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۳۱۳ بو ۳۵۹).

^۳ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۸۶، الاثار الواردة (۱ / ۳۱۳).

نهم ناسهوارش سهلمانندی سیفتهتی نهفس روون ده کاتهوه و قورئان و سوننه تیش نه مهی
سهلماندوهه خوی گهوره نه فهرمویت: ﴿وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ، وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾ (آل عمران: ۲۸). واته:
وه خوا ده تان ترسیتیت له سزای خوی وه ههر بو لای خویاه گه رانه وه.

ههروه ها پیغه مبهری خوا له ستایشی پهروه ردگار دا نه فهرمویت: (... لا أحصي ثناءً عليك انت
كما اثنت على نفسك) ^۱ واته: (من ناتوانم وهك پیویست سوپاسی تو بکهم تو بهو شیوه یهیت که
ستایشی خوت کردوه) نهفسی پهروه ردگاریش نهو زاته پیروزه یه که له قورئان و سوننه تدا
دهرده کهویت ^۲ و نهفسی خوا نهو زاته پیروزه یهتی که هه موو سیفته ته کانی تادا کو بوته توه و زاتیسی
جیایه له سیفته ته کانی، مه به ستیش له نهفس ته نه سیفته تی ذات نه ^۳.

ب- سیفته تی رومته بو پهروه ردگار: عومهر نامه یه کی نووسی بو خهواریح که تیایدا هاتبوو،..
سویندتان بو ده خوم به خوا نه گهر له نه وهی من بو نایه نه وه خوینم نه رشتن له بهر ره زامه ندی
خوا و رژی دواپی ^۴، سیفته تی رومته تیش یه کیکه له سیفته ته خودیه کانی پهروه ردگار و قورئان
و سوننه ت باسیان لیوه کردوه خوی گهوره نه فهرمویت: ﴿وَالَّذِينَ صَبَرُوا أَبْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ﴾
(الرعد: ۲۲). واته: وه نهوانه ن که دانیان به خویاندا گرت به مه بهستی ره زامه ندی
پهروه ردگاریان ...

پیغه مبهری خوا (ﷺ) داوای شتی نه گونجاوی له پهروه ردگار ده کرد نه وه تا له داواو نزا کانیدا
هاتوه که وتویه تی: " داوای چیژ بردن له سهیر کردنی رومته ده کهم " ^۵

ج- سیفته تی دهسه لات و قودرته: عومهر نامه ی نووسی بو هه ندیک له کار به ده ستانی: ... پاشان
نه گهر دهسه لاتت به سه ر خه لکیدای وای لی کردی که سته میان لی بکهیت، نه وه بیر له
دهسه لاتی خوا بکه ره وه له کوتای هیان بهو سته مهی سه ر نهوان و هیشتنه وهی کیشه کانی

^۱ - مسلم رقم (۴۸۶).

^۲ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيد (۱ / ۳۱۴).

^۳ - الفتاوى له الاثار الواردة (۱ / ۳۱۴).

^۴ - سيرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۷۵.

^۵ - صحیحة الالبانی فی صحیح سنن النسائی (۱ / ۲۸۰ - ۲۸۱).

تو^۱. هرووها له نامهیه کیدا له وهلامدانهوهی قهدهرهیه کاندانهلئیت... خوای گهوره لهوه به

دهسلات تره که بندهیهک بتوانی کارهکانی ههلبهوشیتیهوه^۲.

له روانگهی ئەم دوو ناسهوارهی پێشهوه بۆمان دهردهکهوئیت که عومهری کورپی عبدالعزیز سیفتهتی دهسلاتی بۆ پهروهردگار سهلماندووه ئەم سیفتهتهش یهکیکه لهو سیفتهتانهی که بیست و نهقل

ئهسهملیئت خوای گهوره ئهفهرموئیت: ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (البقرة: ۲۰). واته... بینگومان خوا بهسهر ههموو شتی کدا دهسهلاتداره.

له سوننهتیشدا فهرموودهی ابی مسعودی بدری ههیه که کاتیک که له غولامهکهی دا پێغه مبهری خوا(ﷺ) پینی وت: بزانه ئهی ابو مسعود که خوای گهوره دهسلاتی بهسهر توذا زیاتره لهوهی که تو بهسهر ئەم غولامهتدا ههته^۳.

ئهمانه ههندی بوون لهو ناسهوارانهی که بهلگهن لهسهر سهلماندنی سیفتهتهکانی پهروهردگار لهلایهن عومهری کورپی عبدالعزیز هوه لهسهر بنهماکانی ریبازی نههلی سوننهت و جهماعهت.

چوارهم: نههیکردنی له بهکارهینانی گۆرستان وهک مزگهوت:

له نيسماعیلی کورپی ابی حکیم هوه نهگیز نهوه که گوئی له عومهری کورپی عبدالعزیز بووه وتویهتی: دوايهمین شتی که پێغه مبهری خوا(ﷺ) وتییتی نهوه بوو کهوتی: خوا جوله که و گاور له ناو بهرئیت که گورپی پێغه مبهرهکانیان کردبوو به پهراستگا و مزگهوت، نامیئت - یان وتی - نایئت دوو ناین له زهوی عهههیدا ههبیئت^۴.

ههروهها حصین بۆی باسکردین که عومهری کورپی عبدالعزیز نههی کردوو لهوهی که گۆر به گهچ بنیات برئیت وهسیهتی کرد که ئەو کاره نهکهن^۵، ئەم فهرمووده مرسله عمریش هۆشداری پێغه مبهرمان پینی راده گهیهنیئت له بهکارهینانی گۆرستان وهک مزگهوت و پروونیشی ده کاتهوه که ئەوه کاری جوله کهو گاوره و موسلمانیش نههی لیکراوه که شوین کرداری نهوسهر لیشتیواو و غهزه ب

۱ - سیره عمر، ل: ۱۲۵ لابن الجوزی.

۲ - الحلیة (۵ / ۳۴۷).

۳ - مسلم رقم (۱۶۵۹).

۴ - البخاری رقم ۱۳۳۰ مصنف عبدالرزاق (۱۰ / ۳۵۹ - ۳۶۰).

۵ - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۳۴۶.

لیگیروانہ بکھویت بہ دهقی قورنان، گومانیش له‌ودا نیہ کہ بہ کارهینانی گۆر وهك مزگهوت و
 ههلبهستن و بیناکردن به‌سهریوه یه‌کیکه له‌وشتانه‌ی که پیشینانی نوممت رینگریان کردووه وهك
 پیشتر له عومره‌وه گیرامانه‌وه که نه‌هی کردووه له‌وه‌ی که گۆر ههلبه‌سرتیت و وه‌سیه‌تیشی
 کردووه که گۆری ئەو به‌وشیوه‌ی لینه‌کریت^۱، کاتی وه‌لیدی کۆری عبدالملک یش فه‌رمانی دا به
 بنیاتانی مزگهوتی پیغمبه‌ری خوا(ﷺ) له‌سهرده‌می والی بوونی عمر له مه‌دینه‌دا و پتوه‌لکاندنی
 ژووره‌کانی پیغمبه‌ری خوا(ﷺ) و ژووری عائشه که گۆری پیغمبه‌ری خوا(ﷺ) ئەبو‌ه‌کر و
 عومهری تیدا‌یه، هه‌روه‌ها عومهری کۆری عبدالعزیز بوو که گۆره‌که‌ی خسته‌گۆشه‌یه‌که‌وه،
 هه‌تا‌وه‌کو گۆری پیغمبه‌ری خوا(ﷺ) له پیشه‌وه‌دا نه‌بیت و خه‌لکی له نوێژدا رووی تی نه‌که‌ن،
 نه‌مه‌ی کاتیک کرد که دیواری به‌یت رووخا و ئەویش به‌وشیوه‌یه‌ بنیاتی نایه‌وه‌به‌یت بوو به‌خواه‌نی
 پینج گۆشه^۲، مه‌به‌ست نه‌وه‌یه که عومهری کۆری عبدالعزیز ده‌روازه‌کانی هاوه‌لگه‌ری به‌وشیوه‌یه‌کی
 ژیر و دانایانه‌ داخستووه وهك ئەو که‌سانه‌ باسی ده‌که‌ن که بنیاتانه‌وه‌ی مزگهوت پیغمبه‌ریان(ﷺ)
 بینه‌وه له‌سهرده‌می والی بوونی عومهری کۆری عبدالعزیز له مه‌دینه‌دا.

گومانیش له‌ودا نیه که نه‌هی کردنی پیغمبه‌ر له به‌کارهینانی گۆری خۆی و خه‌لکی تر وهك
 مزگهوت له ترسی نه‌وه بووه که به‌گه‌وره‌ بزانی‌ت و به‌هۆیه‌وه خه‌لکی گومرا بییت، ته‌نانه‌ت زۆر
 جار خه‌لکی سه‌ری له بی باوه‌ریه‌وه ده‌رچووه وهك له نه‌ته‌وه‌کانی پیشوودا رووی داوه^۳.

هه‌روه‌ها عومهر نه‌هی کردووه له‌وه‌ی که بینا له‌سهر گۆره‌که‌ی یان گۆری تر دروست بکری‌ت و
 وه‌سیه‌تیشی بۆ رینگری لهم کاره کردووه له کاتیکدا که ئەو له‌سهرده‌می‌کدا بووه که بیروباوه‌ر پاک
 و بیگه‌رد بووه. به‌هه‌راورد له‌گه‌ل سهرده‌می دوای خۆیدا، به‌لام ئەو به‌هۆی تیگه‌شتنی دروستیه‌وه له
 مه‌به‌سته‌کانی سونه‌ت و به‌هۆی په‌یره‌وه کردنی رییازی راست که رییازی پیغمبه‌ری خوا(ﷺ) و
 هاوه‌لانه(ﷺ) خوای گه‌وره‌ رینمایی کرد بۆ وه‌سیه‌ت کردن هه‌تا‌وه‌کو بینا له‌سهر گۆره‌که‌ی
 دروست نه‌کریت و نه‌کریته‌ مزگهوت بۆیه مه‌سه‌له‌که‌ی یه‌کلا کرده‌وه پیش نه‌وه‌ی له ده‌ست
 ده‌ربجیت، بیگومان ئەم کاره‌ی عومهریش داخوازی ئەو فه‌رمووده‌ی صحیحه‌ یه که موس‌لیم له

^۱ - الاثار الواردة عن عمر في العقيدة (۱ / ۲۶۴).

^۲ - هه‌مان سه‌رچاوه (۱ / ۲۶۵).

^۳ - صحیح مسلم شرح النوری (۲ / ۱۸۵).

جبري كوري عبدالله گيرايويه توه و نه لي: (بيغه مبهري خوا) نه هي كردووه له گه چكاري كردني گور و دانيشتن له سهری و دروست كردني بينا و هه لواسيني گور^۱.

پينجه م: چه مكي نيمان لاي عومهری كوري عبدالعزيز:

عهدي كوري عهدي نه ليت: عومهری كوري عبدالعزيز نامه يه كي بو نووسيم و تيايدا هاتبوو: ... پاشان باوه ر چه ند فerez و ريسا و سنور و نهر يتيكي هديه، جا ههر كه سيك به تهواوي نه نجاميان بدات نهوه باوه ري تهواوي هديه، ههر كه سيكيش به تهواوي جيبه جيبان نه كات نهوه باوه ري تهواوي نيه، جا نه گهر بيمت نهوه به باشي رووني ده كه موه هه تاوه كو كاري بي بكم، نه گهر مرديشم نهوه خه مي هاوريه تي ئيره م ناميتت^۲.

ههروه ها له جعفری كوري برقانه وه نه لي: عومهری كوري عبدالعزيز نامه ي نووسين كه بنه ماكاني باوه ر و پايه كاني ئيسلام برتبه له باوه ر هينان به خوا و بهر پار كورني نويز و زه كات دان جا نويزه كاتان له كاتي خويدا بكن^۳.

ليره دا عومهر رووني ده كاتوه كه باوه ر برتبه له چه ند فerezك وهك نويز و حه ج و روژوو و ههروهك چه ند شهريعت و ريسايه كيشه واته: بيرو باوه ري تايني وهك باوه ر به خوا و فريشته كاني و چه ند سنوريكيشه واته شتي نه هي ليكراوه وهك خوار دنه وه ي مه ي و زينا، ههروهك چه ند سونه تيكيشه وهك لابر دني شتي نازار دهر له سه ر ريگا و چه ندين شتي باش و مهن دوبي تر هه موو نه مانه به شيكن له باوه ر^۴.

نه مهش كه له عومهره وه هاتووه راسته و قورئان و سونهت داواي ده كهن و وته كاني سه له في سالحيش پشتگيري ده كهن، چونكه نيمان لاي نه هلي حه ق برتبه له: له وته ي زمان و باوه ري پيكر دن به دل و كار كورني به نه ندامه كاني لهش^۵، لهو بهلگانهش كه ده يسه لينن كه باوه ر وته يه به زمان فه رمايشتي پهروه ر دگار ه: ﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا مِنْ رَبِّهِمْ﴾ (البقرة: ۱۳۶). واته:

۱ - مسلم ژماره ۹۷.

۲ - سيرة عمر لابن عبدالحكم، ل: ۷۲، الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۵۴۳).

۳ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز العقيدة (۱ / ۵۴۵).

۴ - هه مان سه رچاوه (۱ / ۵۴۴).

۵ - مسلم ژماره ۳۲.

بَلَّيْنِ: (نهی موسلمانینه) برومان هینا به خوا و بهو قورنانهی که بو خویمان نیراوه ته خواروه وه بهو بهرنامهی که نیردراوه بو ئیراهیم...

ههروهها فهرمایشتی: (فهراوم پیکراوه به جهنگ کردن له گهله خه لکیدا هه تاوه کو بَلَّيْنِ " لا اله الا الله " جا رهه که سیک وتی: " لا اله الا الله " نهوه گیان و مالی پاریراوه مه گهر پاشگهز بیتهوه و لیبرسینه وه شی له سهه خواجه، ههروهها لهو بهلگانهش که دهسهلینن که کاری دل به شیکه له باوهر فهرمایشتی: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ ﴾ (الأنفال: ۲). واته: بیگومان برواداران تهنها که ساینکن که کاتیک که باسی خوا کرا و ناوی هینرا دلیمان ده ترسیت و ترسی لی ده نیشیت...

ترسیش دیارترین کاری دله و لهه نایه ته دا به نیمان ناوبراوه، بهلگهش له سهه نهوهی که کاری نه ندامه کانی لهش به شیکه له نیمان فهرمایشتی: ﴿ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ ﴾ (البقرة: ۱۴۳). واته: وه خوی گهوره پروا (و نویره کانی جار) تانی بهزایه نه داوه...

هوکاری دابهزینی نهه نایه تهش نهوه بوو کاتی که پیغه مبهری خوا (ﷺ) پرسیماری لیگرا، نیان نهوانهی که مردون و بهرهو بهیتوله قدس نویریان ده کرد حوکمیان چونه؟ خوی گهورهش نایه تی: ﴿ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ ﴾ (البقرة: ۱۴۳)، لیره دا خوی گهوره نویری به نیمان ناو بردوه، جا نه گهر نهه بو نویر وایت نهوه بو سهه جهه په رسته کانی تریش ههروایه^۱.

ههروهها عومهری کوری عبدالعزیز نامهیه کی نووسی که تیایدا هاتبوو: داوا له پهروه ردگار ده کهم به میهر و فهزلی خوی که رینماییکراو زیاتر رینمایی بکات و خزایه کاریش بگپرتسهوه بو تهوبه و داوی لیخوشبوون له کاتی لهش ساغیدا^۲، ههروهه که سهارهت به نیمان ده فهرمویت... ههه کهس هه موویان بکات نهوه نیمانی تهواوه و ههه کهس هه موویان جیهه جی نه کات نهوه نیمانی لاوازه^۳، کهواته نهه بهلگه و ناسهوارانه نهیسهلینن که نیمان کهم و زیاد ده کات، قورنان و سوننهت و ناسهواره کانی پیشنیانی پیاو چاکیش نهه دهسهلینن، خوی گهوره نه فهرمویت: ﴿ تَلَيْتَ

۱ - الاعتقاد للبهقی، ل: ۹۵، ۹۶ الاثار الواردة (۱ / ۵۴۵).

۲ - الطبقات (۶ / ۳۱۳) الاثار الواردة (۱ / ۵۵۰).

۳ - فتح الباری (۱ / ۴۵).

عَلَيْهِمْ ءَايَاتُهُ رَادَّةٌ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴿٢﴾. واته: کاتیکیش نایه ته کانی خوا بخوئیرتیه وه بهسه ریاندا بروایان زیاد ده بیت...

پیغمبری خواش (ﷺ) نه فرمویت: " ئیمانی نیه نهو کهسه ی که سپارده ناپار تیزیت " ، له وته کانی سهله فیش بوخاری فموریه تی: به خزمه تی زیاتر له ههزار کهس له زانایانی ناوجه کان گهشتووم و کهسم نه بییوه که گومانی هه بیت له وه دا که باوه ر قسه و کرده وه یه و کهم و زیاد ده کات ۲.

شه شه م: باوه ر به رۆژی دوایی:

قسه کردن لهسه ر رۆژی دوایی زۆر شت ده گریتیه وه، وهك هه موو نهو شتانه ی که خوا و پیغمبری خوا (ﷺ) باسیان کردوه پاش مردن له سزای ناوگۆر و پاداشت و زیندوو بوونه وه و بلاو بوونه وه و نهو سزا و پاداشت و بههشت و دۆزه خه ی که له رۆژی دواییدا هه یه... هتد، عومهری کورپی عبدالعزیز یش باسی نهم مهسه لانه ی کردوه وهك:

۱- سزا و پاداشتی ناوگۆر: عومهری کورپی عبدالعزیز به پیاویکی وت: دوینی سوره تیکم

خوئینده وه که باسی سهردانی تیدا بوو: ﴿ اَلْهَنَکُمُ الْکَاکُرُ ۱ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴾ (النکاتر: ۱ - ۲) زۆرگه سه ر لیدراو جهندیك ده میتیه وه هه تاوه کو بریت بو بههشت یان دۆزه خ ۳. جاریکیشیان وتاری داو وتی: خه لکینه نایا وانا بینن که ئیوه له ریزی تیاچووان و له مالی مردوان و له زیدی ریبواراندان؟ تا دوینی دراوسیتان بوون و نه مرۆ له دوا نارامگایاندا بی هۆش راکشاوان هه ندیکیان رۆحیان ناسوده یه هه تاوه کو قیامت و هه ندیکیشیان رۆحی له سزادایه تا رۆژی دوایی ۴.

جاریکی تر له خناصره وتاری داو وتی: ... هه موو رۆژیک که سیك به خاک ده سپیرن که کۆچی دوایی کردوه و رۆژی تهواو بووه پاشان نه یخه نه درزیک زه وه یه وه به بی نه وه ی بتوانی پشوو بدات،

۱ - الايمان لابن ابي شيبة، ل: ۵ ثقلبانی به صحیحی داناره، الاثار الواردة عن عمر (۱ / ۵۵۳).

۲ - البخاري مع الفتح (۱ / ۴۷).

۳ - الحلیة (۵ / ۳۱۷)، الكتاب الجامع لسيرة عمر (۱ / ۳۳۶).

۴ - سيرة عمر، ل: ۲۵۹. ۲۶۰ لابن الجوزي.

له نازیرانی دور که وتوتوه و هیچ هۆکاریکی به دهستهوه نهماوه چاره‌ری لیبرسینه‌وه‌یه و دیلی کرده‌وه کانیه‌تی و بی‌پیوسته به‌وه‌ی که جیی هیشتوره و هه‌ژاره به‌وه‌ی که پیشی خستوره ^۱.

نهمش که عومهری کوری عبدالعزیز وتوبه‌تی به‌لگه‌یه له‌سه‌ر سه‌ماندنی پاداشت و سزای گۆر و نهمش بیروباوه‌ری نه‌هلی سوننه‌ت و جه‌ماعه‌ته و ده‌قه‌کانی قورنان و سوننه‌تیش نه‌مه ده‌سه‌لمین، خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾ (ابراهیم: ۲۷)، واته: نه‌وانه‌ی که بر‌وایان هیناوه خوا دامه‌زراویان ده‌کات به ووته‌ی به‌ری و جی (که شایه‌تانه) له‌ژیانی دنیا‌دا و له‌رۆژی دوايشدا...

له‌فه‌رمووده‌ی صحیح‌یشدا هاتوه که نهم نایه‌ته ده‌باره‌ی سزای ناو گۆر هاتوه ^۲، خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿التَّارِعُضُونَ عَلَيْهَا عُدُوًّا وَعَشِيًّا﴾ (غافر: ۴۶). واته: به‌یانان و ئیواران ده‌برینه دیاری ناگری دۆزه‌خ...

۲- باوه‌ربوون به‌زیندبوونه‌وه و دابه‌زینی په‌روه‌ردگار بو‌دادگایی کردن: عومهری کوری عبدالعزیز وتاریکی دا له‌الخصاره و وتی: خه‌لکینه ئیوه بو‌گالته و گه‌پ دروست نه‌کروان و هه‌روا وازتان لی نه‌هیتراوه، ئیوه واده‌یه‌کتان هه‌یه که تیایدا خوای گه‌وره داده‌به‌زیت بو‌دادوه‌ری کردن و لیبرسینه‌وه‌تان ^۳.

هه‌روه‌ها عومهری کوری عبدالعزیز نامه‌یه‌کی نووسی بو‌هه‌ندی له‌کاربه‌ده‌ستانی که تیایدا هاتبوو: ... پاشان وه‌ک نه‌وه‌ی به‌نده‌کان گه‌رابنه‌وه بو‌لای خوا بو‌نه‌وه‌ی ناگاداریان بکاته‌وه له‌وه‌ی که کردوویانه هه‌تاوه‌کو پاداشتی چاکه‌کاران بداته‌وه به‌چاکه‌کانیان و سزای خراپه‌کانیش له‌بری خراپه‌کانیان بداته‌وه ^۴، له‌جه‌ریری کوری حازمه‌وه نه‌تی: نامه‌ی عومهری کوری عبدالعزیزم بو‌عه‌دی خوینده‌وه ... بزانه که کهس ناتوانی کیشه‌ی نیوان خه‌لکی یه‌کلا بکاته‌وه و کوتایی بی‌بینیت و هه‌ر ده‌بی چهند کیشه‌یه‌ک بمینیتسه‌وه بو‌رۆژی دوايي ^۵، هه‌روه‌ها عومهری کوری عبدالعزیز

۱ - سیره عمر، ل: ۲۵۹. ۲۶۰ لابن‌الموزی.

۲ - الروح لابن‌القیم، ل / ۱۴۴.

۳ - سیره عمر لابن‌عبدالحکم، ل: ۴۲.

۴ - ذم‌الدنيا ۷۱ لابن‌ابی‌الدنيا.

۵ - في الزهد، هناد السری (۱ / ۲۹۹ - ۳۰۰)، الاثار الواردة (۱ / ۴۴۸).

نامه‌یه کی نووسی بۆ عه‌دی کوری ارطأة: ... پاشان من یادی شه‌ویکت ده‌خه‌مه‌وه که به قیامت کۆتایی دیت و به‌یانیه‌که‌ی رۆژی دواییه، نای چ شه‌و و چ به‌یانیه‌که، بۆ بی باوه‌ران زۆر سه‌خته ، نامه‌یه‌کیشی نووسی بۆ هه‌ندی له سه‌ربازانی: ... پاشان وه‌سیه‌تت بۆ ده‌که‌م به له خواترسان و پابه‌ند بوون به فه‌رمانیه‌وه، جا هه‌ر که‌سێک چه‌زی له به‌هه‌شته و نه‌یه‌وی رزگاری بیت له دۆزه‌خ، نه‌وه له‌م رۆژانه‌دا ته‌وبه‌ قبول کراوه و لیخۆشبوونی تاوانیش مسۆگه‌ره‌ پیش هاتنی نه‌جه‌ل و ته‌واو بوونی رۆژی زیان و یه‌کلا بوونه‌وه‌ی په‌روه‌ردگار بۆ لیبیرسینه‌وه له به‌نده‌کانی له شویتیکدا که پاره‌دان و فیل سوودی نیه، نه‌ینییه‌کان تیایدا ناشکرا ده‌کرین و تکارکردن تیایدا نامیتیت، خه‌لکی هه‌موو به کرده‌وه‌کانیا نه‌وه ناماده‌ن و له‌ویوه‌ بلاوه‌ی لی ده‌که‌ن بۆ ماله‌کانیان، جا خۆشه‌ختی له‌و رۆژه‌دا بۆ هه‌ر که‌سێک که ملکه‌چی په‌روه‌ردگاری کرد بیت و به‌ده‌ختی بۆ که‌سێک که سه‌ریچی په‌روه‌ردگاری کرد بیت .^۲

له راستی دا باوه‌ر بوون به زیندوو بوونه‌وه و نه‌وه‌ی که خوی گه‌وره هه‌موو دروستکراوه‌کان کۆ ده‌کاته‌وه و روونکردنه‌وه‌ی حیکمه‌تی نه‌م مه‌سه‌له و قورسی نه‌م رۆژه بۆ بی باوه‌ران، هه‌موو نه‌مانه له‌و وته و ناسه‌وارانه وه ده‌رده‌که‌ون که عومه‌ری کوری عبدالعزیزه‌وه هاتووه ن قورئانی پیرۆزیش باسی باوه‌ر بوون به رۆژی دوایی کردووه چ به شیوه‌یه‌کی راشکاو بیت یان به هیما و ناماژه، له زۆریک له ئایه‌ته‌کانی قورئانیشدا په‌روه‌ردگار پیوستی باوه‌ر هیتان به رۆژی دوایی دوپات کردۆته‌وه و له هه‌ندیکیشیدا ره‌تی نه‌و که‌سانه‌ی داوه‌ته‌وه که نکولی زیندوو کردنه‌وه‌ی جه‌سته ده‌که‌ن به به‌لگه‌ی نه‌قلی به جوړیک که جگه له دانپیدانان یاخود لوتبه‌رزی نواندن چاره‌یه‌کی تری بۆ نه‌هیشتونه‌ته‌وه .^۳

خوی گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿اللَّهُ يَبْدُوَ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ، ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ (الروم: ۱۱). واته: خوا دروست کردن (ی ناده‌می) ده‌ست بی ده‌کا و له باش (مردن) دروستی ده‌کاته‌وه پاشان بۆ لای نه‌و (خوا) ده‌گه‌رینه‌وه.

۱ - سیره عمر لابن الجوزي، ل: ۱۱۵ ابو حفص الملاء (۱ / ۲۰۶).

۲ - سیره عمر لابن الجوزي، ل: ۱۱۵، ۱۱۶ ابو حفص الملاء (۱ / ۲۶۶).

۳ - الاثار الواردة في العقيدة (۱ / ۴۵۱).

ههروهها نه فهرمویت: ﴿ ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَبْعَثُونَ ﴿ المؤمنون: ١٥ - ١٦﴾. واته: پاشان به راستی ئیوه له دواى نهوه هه مووتان ده من. له پاشان بیگومان ئیوه له روژی دوایدا زیندوو ده کرینهوه.

ههروهها ده باره ی نهو که سانه ی که نکولی زیندوو بوونهوه ده که ن ده لى: ﴿ أَوْلَئِذَا لَإِنْسَنُ أَنَا خَلَقْتَهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ. قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظْمَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿ يس: ٧٧ - ٧٩﴾. واته: ئایا ئاده می نه یزانیوه که نهومان له نوتفهیهک دروست کردوه که چی به کسه ر ده بیته دوژمنیکی دیار(ده مقالی که ریکی ناشکرایه). و غمونه مان بو دیتیهوه و به دیه یانی خو ی له بیر چوته وه(نهو بی بروایه) ده لى کى ئیسکه کان زیندوو ده کاته وه له کاتیکدا که رزیون(نه ی محمد ﷺ) بلی نهو زانه زیندوو یان ده کاته وه که له به که م جار وه به دى هیتان و نهو به هه موو دروست کراویک زاناو ناگیه.

ههروهها ده فهرمویت: ﴿ أَيْحَسِبَ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ أَلَمْ يَكُنْ لَكُمْ نُطْفَةٌ مِنْ مَيِّمَتِي ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عِلْقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى ﴿٣٨﴾ جَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَدِرٍ عَلَيَّ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتُونَ ﴿ القيامة: ٣٦ - ٤٠﴾. واته: ئایا مرؤف و اداده نى که ههروا بهر له ده کرى(و پشت گوى ده خرى) ئایا نوتفهیهک نه بوو له توو که ده رزئسرا(یه مندالدانه وه). له پاشان بوو به خوینی پارهیهک ئینجا دروستی کرد و ریکی خست. ئینجا لهو تووه دوو جوړی دروست کرد نیر و می. ئایا نهو زاته توانای نى به به سه ر نه وه دا که مردوو ان زیندوو بکاته وه.

ههروهها له چه ند فهرموودهیهک باوه ر بوون به زیندوو بوونهوه باسگراوه له وانه نه وه ی که له ئیبن عه باسه وه هاتوه:(خوای گه و ره نه فهرمویت: " به نده که م به درؤی خسته مه وه، هه ر چه نده نه مه بو نهو ره وانیه، ههروهها قسه ی بی و تووم و نه مهش بو نهو ره وانیه، به درؤ خسته نه وه ی بو م نه وه یه که نه لى ناتوانم زیندوی بکه مه وه وه ک جاران، قسه و تنه که شی نه وه یه که نه لى من مندالم هه یه، پاک و بیگه ردى بو من له وه ی که هاوسه ر و مندالم هه بیته^١ ناوه روکی نه م ده قانهش له عومه ره وه(ﷺ) هاتوه^٢.

^١ - البخاري ژماره (٣٠٩٣).

^٢ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (١ / ٤٥٢).

۳- **ترازوو:** عومەری کوری عبدالعزیز ئەلئیت: بارو دۆخی مردووتان نەبینووە روومەتی وونە و خۆشی لەبەر کراوە و مالتی چۆلە و ئەلئیتی تیکەلاوی کەسی نەکردوووە و هەرگیز مالتی ناوەدان نەبووە، جا خۆتان لە رۆژیک پارێزن کە گەردیلەبەکی تیا دا شاراوە نیە لە ترازوی خوادا^۱، هەر وەها ئەلئیت: ... پەنا ئەگرم بە خوا لەو هی کە فرامانتان پێی بکەم بەشتیک کە درەوونی خۆمی لێ بەدوور دەگرم و ئەمەش بێتە هۆی دۆراندنی گریبەست و دەرکەوتنی هەژاری و لاریم لە رۆژیکدا کە دەوڵەتمەندی و هەژاری تیا دا دەر دەکەوتیت و ترازووەکان دادەنرین^۲.

هەر وەها لە بجدلی شامیەووە لە باوکیەووە کە هاوئەلی عومەری کوری عبدالعزیز بوووە ئەلئیت: عومەری کوری عبدالعزیزم بینی ئەم نایەتە هی دەخویندەووە: ﴿ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ﴾ (الانبیاء: ۴۷). واتە: وە ئیمە دادەنرین تەرازووەکانی دادپەرەوری (کە کردەو هی پێی دەکیشری) لە رۆژی قیامەتدا...

هەتاوە کۆ لار بوویەووە و خەریک بوو ئەکەوت^۳، ئەم ئاسەوارانەش بەلگەن لەسەر ئەو هی کە دوا ی هەستانەووە لە گۆر و چون بۆ دەشتی مەحشەر و دابەزینی پەرورەدگار – بەو شیۆە هی کە شیاوە بۆی – بۆ یە کلا کردنەووە و دادگایی کردنی بەندەکانی ترازوو دادەنریت، ئەو ترازووەش ترازوویەکی راستەقینەبە و کارو کردەو هی بەندەکانی پێی دەکیشریت، ئەمەش بۆ چوونی ئەهلی سوننەت و جەماعەتە^۴.

ئێین حەجەر ئەلئیت: ئەبو ئیسحاقی زەجاج ئەلئیت: ئەهلی سوننەت کۆ دەنگن لەسەر باوەر هیان بە ترازوو و کیشانی کردەو هی بەندەکان پێی لە رۆژی دوایدا، ئەو ترازووەش زمان و دوو دەستی هەبە سەر و خوار بە کردەووەکان دەکات، بەلام موعتەزێلە و چەند کۆمەلئیکی تر نکولی ترازویان کردوووە و وتویانە: مەبەست لە ترازوو دادپەرەریە بەم پێش پێچەوانە هی قورئان و سوننەت و هەستان، چونکە خوی گەورە هەوالتی داووە کە ترازوو دادەنیت بۆ کیشانە کردنی کاری بەندەکان

۱ - سیرة عمر، ل: ۲۵۵ لابین الجوزی.

۲ - الخلیفة (۵ / ۲۹۱) سیرة عمر بن عبدالعزیز الجوزی ل: ۲۳۴ - ۲۴۴.

۳ - سیرة عمر بن عبدالعزیز لابین الجوزی، ل: ۲۴۸.

۴ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۵۷).

ههتاوه کو خۆیان شایهت بن بهسهر خۆیانهوه^۱. نهم ترازوهش زۆر ورده و کهم و زیاد ناکات خوای گهوره نهفهرمویت: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَّ بِهَا حَسِيبًا﴾ (الانبیاء: ۴۷). واته: وه ئیمه دادهنئین تهرازوهکانی دادپهروهی (که کردهوهی پی ده کیشری) له رۆژی قیامهتدا ئینجا هیچ کس کهمزین ستهمی لی ناگری با قورسی (کردهوه کهی) به قهدهر تو و خهرتهلهیه کیش بیت ئیمه ده بهینین و بهسه که ئیمه (خو) ژمیریاری (کردهوهی بهنده کان) بین.

۴ - **حهوز:** عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) نامهیه کی نووسی بو فهرمانپهوا ی دیمهشق که پرسیار بکه له ابا سلام لهوهی که له ثوبانی خزمهتکاری پیغهمبهری خواوه (ﷺ) بیستویهتی دهبراره ی حهوز، جا نه گهر سهلماندی نهوه به پۆسته دا بۆم بنیره^۲.

له رێویهتیکی تریشدا: عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) به پۆسته دا ناردی به دوای ابی سلامی حهدهشی به هینایان - کاتی گهشته لای عومهر وتی: زه جههتی زۆرم بوو، عومهریش وتی: ئیمه مهبهستمان نهوه نهبوو، تنها بو نهوه بوو که بیستومان فهرمووده ی ثوبان سهبارهت به حهوز لای تو ههیه و وستم لهدهمی تووه بییستم نهویش وتی: گویم له ثوبانی خزمهتکاری پیغهمبهری خواوه (ﷺ) نهیوت: گویم له پیغهمبهری خواوه (ﷺ) نهیفرموو: (حهوزی من له عهدهنهوه ههتاوه کو عمان البلقاعدهییت^۳، ناوه کهی سهی تره له ماست و شیرینزه له ههنگوین پهرداخه کانیسی به نهندازه ی ژماره ی نهستیره کانی ناسمان ده بییت ههر کس جارێک لی بخواتهوه ههر گیز تینووی نابیت، به کهم کهسیک که ده چیهته سهری کوچکه ره ههزاره کانه)^۴.

گومانیش لهوه دانیه که باوهر بوون به حهوز بیروباوهری نههلی سوننت و جهماعهته نه مهش به پشت بهستن به دهقه راشکاوه کان که لهو بارهیهوه هاتوون، نهو بهلگانهش که بوونی حهوز دهسهلئین له سوننهتدا گهشتوته راده ی تهواتر - واته هینده زۆرن ناتوانین گومانی لی بکهین: -

۱ - فتح الباری (۱۳ / ۵۳۸).

۲ - البداية و النهایه له الاثار الوارده (۱ / ۴۶۲) وه.

۳ - الاثار الوارده (۱ / ۴۶۳).

۴ - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۳۷.

۵- پردی سیرات: عومهری کوری عبدالعزیز نامه‌یه کی نووسی بو برابیه کی خوی: ... برای من تو رو بهرینکی زورت بریوه و که میکت ماوه جا ناگات له سهرچاوه و نهو شویتانه بیئت که پتی ده گهیت، چونکه سروش کراوه بو پیغمبهره کهت له قورناردا که تو لهو که سانه ی که به سهر پردی سیرات دا تیپهر ده بیئت، به لام نهو تراوه نایا دهرده چیت و رزگارت ده بیئت یان نا، ناگاشت له خوت بیئت، چونکه دونیا مالی که سیکه که مالی نه بیئت و سامانی که سیکه که سامانی نیه^۱، نهم ناسه وارهش که له عومهری کوری عبدالعزیزه وه هاتووه ره همتی خوی لی بیئت به لگه یه له سهر باوه ر هینان به سیرات، نهمهش دوی به جی هیشتنی مه حشر لهو روزه سه خته دا و تیپهر بوون به سهر سیرات دا که پردیکه به سهر دوزه خ دا دریزه توه وه له موباریکت و له شمیشیر تیژتره، خه لکانی پیش و پاش له شویتکه وتوانی به کتاپه رستی پیغمبهران و خاوه ن گونا و تاوانبار و دورووه کان به سهریدا تیپهر دهن و پیش سیرات به رده میان تاریک ده بیئت له شویته شدا دورووه کان له باوه رداران جیاده بنه وه نه که ونه دوا یانه وه و باوه رداران پیش ده کون و بهر به ستیک له نیواناندا دروست ده بیئت هه تاوه کو نه توان به باوه رداراندا بگه نه وه، هه موو موسلمانیکیش به نه ندازه ی کار و کرده وه ی نور و روناکی بی ده دریت و بهرینی بو روناک ده کاته وه و به سهر سیرات دا تیپهر دهن هه ندیکیان وه که هوره بروسکه تیپهر دهن و هه ندیکیان وه که با هه ندیکیشیان به گاگولکی، هه تاوه کو که سیک تیپهر ده بیئت که روناکیه که ی سه پنجه ی پیه وه یه تی و ده ستیکی ده که ویت و به ده سه که ی تری خوی ده گریته وه، ههروه ها قاچیکی ده خلیسکی و به قاچه که ی تری خوی ده گریت و هه ندی شویتنی بهر ناگر ده که ویت^۲، قورنان و سونه تیش به لگه یان هیناوه له سهر تیپهر بوون به سهر سیرات دا، خوی گه و ره نه فهرمویت: ﴿وَإِنْ مَنكُمُ إِلَّآءٌ فَهُم مَّوِيَّتٌ﴾ خوی گه و ره نه فهرمویت: ﴿ثُمَّ نَجَّى الَّذِينَ اتَّقَوْا حَتَّمَا مَقْضِيًّا﴾ (مریم: ۷۱). واته: کهس نیه له نیوه نه روات و تینه بهریت به سهر دوزه خدا (ئه وه تیپهرینه) بریارینکی براوه یه له پهروه ر دگارتوه وه. ههروه ها نه فهرمویت: ﴿ثُمَّ نَجَّى الَّذِينَ اتَّقَوْا

^۱ - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۲۵۷.

^۲ - شرح الطحاوی، ل: ۴۷۰، الآثار الوارده (۱ / ۴۶۸).

وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًا ﴿٧٢﴾ مريم: ٧٢. واته: دواتر نهوانه رزگار ده‌کهن خواناس و پاریزکار بوون و ستم کاران به چوکا هاتوویی له‌ناو(دۆزه‌خ) دا ده‌هیلینه‌وه.

پیغمبه‌ری خواش (ﷺ) نه‌فهرمویت: (سویند بهو که‌سه‌ی که گیانی منی به‌ده‌سته ناچیتنه ناگره‌وه که‌سینک که له ژیر دره‌خته که‌دها به‌یعه‌تی دابیت، حه‌فصه نه‌لی: وتم نه‌ی پیغمبه‌ری خواش (ﷺ) نه‌ی خوی گه‌وره ناه‌فهرمویت: ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًا﴾ مريم: ٧٢. واته: دواتر نهوانه رزگار ده‌کهن خواناس و پاریزکار بوون و ستم کاران به چوکا هاتوویی له‌ناو(دۆزه‌خ) دا ده‌هیلینه‌وه.

نه‌ویش فهرمووی: نه‌ی نه‌تیبستوه خوی گه‌وره نه‌فهرمویت: ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ مريم: ٧١. واته: که‌س نیبه له نیوه نه‌روات و تینه‌په‌ریت به‌سه‌ر دۆزه‌خدا(نه‌و تیه‌رینه) بریارینکی براوه‌یه له په‌روه‌ر دگارتوه.

لیره‌دا نامازه به‌وه ده‌کات که چون به‌رهو ناگر نابیتنه هوی چونه‌ناویه‌وه، هه‌روه‌ک رزگار بوون له شه‌ر مهرج نیه پاش روودانی بیت و باوه‌دارانیش به‌سه‌ر سیرات دا تی‌په‌ر ده‌بن، به‌لام خوی گه‌وره پاریزکاران رزگار ده‌کات و ستمکاران فری ده‌داته ناویه‌وه، لیره‌دا روونی کردۆته‌وه که ورود بریتیه له تیه‌ر بوون به‌سه‌ر سیراتدا^١.

له راستیشدا دوو جوړ تیه‌ر بوون به‌سه‌ر ناگردا هه‌یه، تیه‌ر بوون و ورودی بی باوه‌ران که تیایدا ده‌که‌ونه دۆزه‌خه‌وه نه‌م وروده‌ش به‌مانای چونه‌ ناو دیت وه‌ک خوی گه‌وره نه‌فهرمویت: ﴿يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدَ الْمَوْرُودُ﴾ هود: ٩٨. واته: له‌روژی قیامه‌تیشدا فیرعه‌ون پیش قوم و شوینکه‌وتوانی ده‌که‌ویت ئینجا ده‌یانباته نیوناگری دۆزه‌خ، نای چه‌ندخراپه نه‌و چونه‌ژوره‌ویه و نه‌و شوینه‌ی که‌ده‌چه‌ناویه‌وه.

خراپترین چونه‌ ژوره‌ویه، ورودی دووه‌میش: ورودی یه‌کتابه‌رستانه که بریتیه له تیه‌ر بوونیا به‌سه‌ر سیراتدا^٢، نه‌مه‌ش مه‌به‌ستی عومه‌ری کوری عبدالعزیزه له‌و ناسه‌واره‌ی پیشوو.

^١ - شرح الطاوية، ل: ٤٧١.

^٢ - القيامة الكبرى للاشقر، ل: ٢٧٨.

٦- بههشت و دۆزهخ: جارینکیان عومهری کورپی عبدالعزیز گریا و فاتیمهش گریا و خهلکی مالککش گریان، کهسیان نهیاندەزانی نهوی تریان بۆچی دهگری، کاتی لیبونوهه فاتیمه وتی: باوکم به قوربانت بیت نهی نه میری باوهرداران، بۆچی گریایت؟ فەرمووی: یادی تیهپر بوونی خهلکی و رۆشتیانم کهوتهوه له بهردهم پهروهردگاروه کۆمهلتیک بۆ بههشت و کۆمهلتی بۆ دۆزهخ، پاشان هاواری کرد و له هۆش خۆی چوو^١.

له سوپانهوه نهلتی: رۆژینکیان عومهری کورپی عبدالعزیز بی دهنگ بوو و هاوهلانی قسهیان ده کرد و بیان وت: نهوه بۆ هیچ نالتی نهی نه میری باوهرداران؟ نهویش فەرمووی: بیرم له خهلکی بههشت کردهوه چۆن سەردانی به کتر ده کهن و خهلکی دۆزهخ چۆن هاوار ده کهن تیایدا پاشان گریا^٢.

ههروهها نامه نووسی بۆ هندی له سەربازانی: ... بزانه که ههزاری و بهلا و نههامهتی دونیا هیچ زیانیکی نیه بۆ بندهیهک که بگات به رهزامندی خوا و بههشت، خوشگوزهرانی و رابواردنیش هیچ سودیکی نیه بۆ بندهیهک که له رۆژی دوایدا خوای لیبی برهنجی و بچینه دۆزهخهوه، ههروهها خهلکی بههشت ههست به هیچ ناخۆشیهک ناکهن که له دونیادا تووشیان بوو بیت و خهلکی دۆزهخیش ههست به هیچ خۆشیهک ناکهن که له دونیادا ههیان بوو بیت ههموو نهو شتانه وهک نهبوو بیت وایه^٣.

له فهزلی کورپی رهبعهوه نهلتی: گویم له فضیل ی کورپی عیاض بوو، نهیوت: یم گهشتوه که کار به دهستیکی عومهری کورپی عبدالعزیز لای عومهر (رضی الله عنه) سکالای کرد وه نهویش بۆی نووسی: براکم بیر له دریزی شهونخونی خهلکی دۆزهخ بکهروه له گهله مانهوهی ههتا ههتایان تیایدا، جا وریابه له خوا دوور نه کهوینهوه و له کۆتایدا خۆت رهنجهرۆ نه کهیت. کاتی کابرا نامه کهی پی گهشت ناوچه کهی به جی هیش و گهشته لای عومهر (رضی الله عنه) نهویش پیی وت: بۆ هاتیت؟ وتی:

^١ - الرقة والبكاء، ل: ٧٦.

^٢ - سيرة عمر لابن الجوزي، ل: ١٥٤.

^٣ - سيرة عمر، ل: ٢٥٠ - ٢٥١، الآثار الواردة (١ / ٤٧٣).

دلت داخورداندم به قسه کانت، هر گیز ناگه ريمهوه بو پوسته کهم ههتاوه کو به خزمهت پهروه ردگارم ده گم.^۱

بيرو باوهري عومهر عومهری کوري عبدالعزیز يش سهبارهت به بههشت و دوزه خ هاوشيوهی نهوه بوو که له قورنان و سونهتدا هاتوه، خوی گهوره نهفهرمويت: ﴿إِنَّا لَأَبْرَارٌ لِّى نَعْبُدُكَ﴾ الانفتار: ۱۳. واته: بهراستی چاکان لهناو ناز و نيعمهت دان.

ههروهها خوی گهوره نهفهرمويت: ﴿وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى﴾ (۷۵ - ۷۶). واته: وه نهو کهسهی جَنَّتْ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَلِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى ﴿طه: ۷۵ - ۷۶﴾. واته: وه نهو کهسهی بهباوهرداری بگهرپتهوه لای(خوی گهوره) بهراستی کردهوی چاکیشی کردبی نائهوانه پلهوپایهی بهرزو بلنديان ههیه. که بههشتانی جیگای ههتا ههتایی یه رباره کان دهروژن به ژیراندا بی پروانه دهمیننهوه تیندا نهوه پاداشتی کهسیکه خوی پاک و خاوین رابگری(له کوفر و تاوان).

پیغمبهری خوار(ﷺ) نهفهرمويت: " کاتی یه کتیک له نیوه دهمریت شوینی خوی به بهیانی و نیواره دهخریته پیش چاوی، نهگهر بههشتی بیت شوینی خوی له بههشت دا و نهگهر دوزه خیش بیت شوینی خوی له دوزه دا پیشان دهدریت و نهوتریت نهمه شوینی تویه ههتاوه کو خوی گهوره له روژی دوایدا زیندووت دهکاتهوه " ^۲.

۷- بینینی پهروهردگار له لایه ن باوهردارانوه له بههشت دا: عومهری کوري عبدالعزیز نامهی نووسی بو هندی له نهمری سهريزه کان: ... پاشان وهسیهتت بو ده کهم به له خوا ترسان و پابه نديبون به فرمانیهوه و نهجامدانی نهوشتانهی که فهرمانی پیکردوی و له قورناندا خستویهتیه نهستوت، چونکه به هوی پاریزگاری یهوه دوستانی خوا له تورهی پهروهردگار رزگاریان دهبت، هر به هوی نهوه شهوه نهبن به دوستی پهروهردگار و هر به هوی پاریزگاریهوه دهبنه شویکهوتوی پیغمبهران و له روژی دواشیدا روو سور دهبن و به دیداری پهروهردگار شاد دهبن ^۳.

۱ - سیره عمر، ل: ۱۲۴ - ۱۲۵ لابن الجوزي، الاثار الواردة (۱ / ۴۷۴).

۲ - مسلم رقم (۲۸۶۶).

۳ - في الحلية و ابن الجوزي.

نهمه بیروباوه‌ری عومهری کوری عبدالعزیزه سب‌بارت به بینینی په‌روه‌دگار که گه‌وره‌ترین نیعمت و به‌خششه دوای نیعمت‌تی کومه‌کی و پرنمایی کردن، خوای گه‌وره‌ش له‌وه‌سفی باوه‌رداران دا له‌و روزه‌دا نه‌فهرموت: ﴿رُحْمَةٌ يُؤْمِرُ نَاصِرَةٌ ۚ﴾ (۲۲) ﴿إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ (القامة: ۲۲ - ۲۳). واته: زور رووخسار له‌و روزه‌دا گه‌شاون. تهماشای په‌روه‌دگاریان ده‌کهن.

هه‌روه‌ها نه‌فهرموت: ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ﴾ (يونس: ۲۶). واته: بو نه‌وانه‌ی چاکه‌یان کردوه پاداشتی چاکتر (به‌هشت) و زیاتریان هه‌یه (که بینینی خواجه)...

هه‌روه‌ها له‌ صوه‌یه‌وه نه‌لی: سب‌بارت به‌م نایه‌ته: ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ﴾ (يونس: ۲۶) پرسپاریان له‌ پیغمبه‌ر (ﷺ) کرد. فه‌رموی: (کاتی که خه‌لکی به‌هشت چوونه به‌هشت و دوزه‌خیه‌کان چوونه دوزه‌خوه بانگه‌واز که‌رئک بانگه‌وازه‌کات لای خوای گه‌وره به‌لینیکتان هه‌یه نه‌یه‌ویت بو‌تان جی به‌جی بکات، وتیان: نایا رووی سپی و تایی ترازووی قورس و له‌ ناگر رزگاری نه‌کردوین؟ پاشان په‌رده لا ده‌دریت و به‌ دیداری په‌روه‌دگار شاد ده‌بن و هه‌رگیز هیچ شتیکیان بی نه‌دراوه هینده‌ی بینینی په‌روه‌دگار به‌لایانه‌وه خوش بیت^۱.

هه‌وته‌م: پابه‌ندبوون به‌ قورئان و سوننه‌ت و رپیازی خه‌لیفه‌کانی راشیدینه‌وه:

۱- پابه‌ندبوون و شوینکه‌وتنی قورئان و سوننه‌ت: کاتی عومهری کوری عبدالعزیز بو‌به‌ خه‌لیفه‌ نووسی: ... پاشان وه‌سپه‌تتان بو‌ ده‌کم به‌ ته‌قوای خوای گه‌وره و پابه‌ندبوون به‌ قورئان و سوننه‌تی پیغمبه‌ری خوا (ﷺ)^۲، که‌سپش هیچ فرمان و چه‌ندو چوونیکتی له‌ قورئان و سوننه‌تی پیغمبه‌ری خوا دا (ﷺ) بو‌یه‌ جگه‌ له‌ جیه‌جی کردنی فرمان و داخوایه‌کانی^۳، چونکه نه‌وی له‌ ده‌رونی من دایه بریتیه له‌ شوینکه‌وتنی قورئان و سوننه‌تی پیغمبه‌ری خوا (ﷺ) و خو دورگرتن له‌وی که‌ ناره‌زو و مه‌یلی بو‌ی هه‌یه، هه‌ر که‌سپکیش به‌ غه‌یری قورئان و سوننه‌ت کار بکات نه‌وه سه‌روه‌ری و شکومه‌ندی بو‌یه له‌ دونیا و دوا روژدا، با نه‌و که‌سانه باش بزنان که‌ نه‌مه‌یان بو‌ یاس ده‌کریت، سویند به‌ خوا نه‌گه‌ر له‌ یه‌که‌م هه‌نانه‌دا

۱ - الرد علی الجهمیة للدارمی، ل: ۱۰۳، الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز فی العقیده (۱ / ۴۷۹).

۲ - مسلم ژماره (۲۹۷).

۳ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۶۵، الکتاب الجامع لسیره عمر (۱ / ۲۸۴).

گیا تم دەر بجهیت یم خوشتره له وهی شوین شتیکی تر بکهویت جگه له قورنان و سوننه ی پیغه مبهری خوا (ﷺ)، سوکترین که سیش به لای منه وه نهو که سهیه که پیچه وانهی سوننه بجهلته وه^۱.

عومهری کوری عبدالعزیز نه لیت: خوی گه وره چه ند فهرز و سوننه تیکی داناو ههر که س دهستان پیوه بگریت ده گات به کارواندا ههر که سیکیش وازیان لی بیت تیا ده چیت^۲، ههروه ها نه لی: خوزگه به قورنانه که ی پهروه ردگار کارم بگردایه له ناو نیوه دا و، ههر چه ند کارم به سوننه تیک بگردایه نه ند امیکم لی بیوایه ته وه ههروه ها هه تا وه کو دوا جار گیا تم دهر ده چوو^۳.

نامه یه کی نووسی بو خه واریج: ... من بانگه یستان ده که بو قورنانه که ی پهروه ردگار و سوننه تی پیغه مبهری خوا (ﷺ) ههروه ها نه لیت: پیغه مبهری خوا (ﷺ) و کار به دهستان دوی نهو چه ند سوننه تیکیان داناو، ده ست پیوه گرنتی ده سگرته به قورنانه وه و هیزیکه بو دینداری، بو که س نیه بیگوریت یا خود له کاریک براوینت که پیچه وانیه تی، ههر که س شوینی بکهویت ریتما ییکراوه و ههر که س پشتی پی به ستیت سهر که وتوه و ههر که سیش ده ست بهرداری بییت و شوین ریتما ییکی تر بکهویت جگه له ریتما یی موسلمانان، خوی گه وره نه ی داده ده ست خوی و دوو چاری ناگری دوزه خی ده کات که خراپترین چاره نو سه^۴.

نهو ناسه واران هه ش پابه ندی عومهر (ﷺ) به قورنان و سوننه ته وه دوو پات ده که نه وه و ماندوو بوون و هه وتی پیشان ده دات له جیه جی کردنیدا نه گهر چی بیته هوی برینی نه ند امه کانی له ش و دهر چوونی گیانیسی، نه م بو چوونه ی عومهریش بناغه و نه سللی ناینه، خوی گه وره نه فه رمویت: ﴿

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ

وَيُسَلِّمُوا سَلِيمًا﴾ (النساء: ۶۵). واته: نه خیر (وانی یه که خویان به باوه ردار نیشان ده دن) سویند به پهروه دگارت بروا دارنن تاتو نه که نه دادوه له ههر ناژاوه و دوو به ره کی یه کی نیوانیان دا له پاشان

^۱ - سیره عمر لابن عبدالحکیم، ل: ۷۱، الاثار الوارده (۲ / ۶۰۱).

^۲ - سیره عمر لابن عبدالحکیم، ل: ۳۹.

^۳ - سیره عمر لابن عبدالحکیم، ل: ۱۳۰، الاثار الوارده (۲ / ۶۰۲).

^۴ - الاثار الوارده (۲ / ۶۰۲).

^۵ - سیره عمر لابن عبدالحکیم، ل: ۴۰.

ههست نه کهن له دهرونياندا به هيچ بيزاری يهك لهو برياره‌ی تو داوته و مل كهچ نه کهن به ملکهچی يه کی ته‌واو.

پيغمبه‌ری خوا (ﷺ) يش نه فهرمويت: " نهی خه‌لکينه دوو شتم له نيوانتاندا جي هيشتووه نه گهر دهستيان پيوه بگرن ههر گيز گومرا نابن نه‌وانيش " قورئان و سونه‌تی پيغمبه‌ری خوايه (ﷺ) ^۱.

۲- دهستگرتن به رپچکه‌ی خه‌ليفه‌کاني راشيدينه‌وه: له حاجی کورپی خه‌ليفه‌ی برجه‌وه نه‌لی: عومهری کورپی عبدالعزیزم بينی وتاری ده‌دا بو خه‌لک له کاتی خه‌ليفه‌تی داو نه‌بیوت: ناگادار بن نه‌وه‌ی که پيغمبه‌ر و دوو هاوه‌له‌که‌ی په‌یره‌ويان کرده نايه و پابه‌ند ده‌بين پيوه‌ی، به‌لام نه‌وه‌ی که له غه‌یری نه‌وانه‌وه هاتييت نه‌وه وه‌لای ده‌نين ^۲.

نامه‌یه کيشی نووسی بو سالی کورپی عبدالله‌ی کورپی عومهری کورپی خه‌تتاب وتيايدا هاتبوو: له عومهری کورپی عبدالعزیزه‌وه بو سالی کورپی عبدالله‌ پاشان: ... من تووشی نه‌م کاره کراوم و بوم به‌سه‌ر په‌رشتیاری نوممت به بی راپوژو وه‌رگرتنی رای خوم و خوی گه‌وره‌ش خزی ناگاداره، جا نه‌گهر نه‌م نامه‌یت به‌ده‌ست گه‌شت، نه‌وه هه‌لسوکه‌وت و مامه‌له‌ی عومهری کورپی خه‌تتاجم بو بنووسه سه‌باره‌ت به نه‌هلی قيبله و خه‌لکی خاوه‌ن په‌يمان (نه‌هلی ذيممه)، چونکه من نه‌مه‌وی شوین بي نه‌وه‌لگرم نه‌گهر هاو کارم هه‌بيت و والسلام ^۳.

له عه‌ونی کورپی عبدالله وه نه‌لی: عومهری کورپی عبدالعزیز بي وتم: نایا عومهر و نيين عومهر لای تو دادگهرن وتم: به‌لی، وتی: به‌لام نه‌وان به‌م شیوه الله اکبر يان نه‌کردوه ^۴، هه‌روه‌ها له نه‌زه‌ره‌یه‌وه نه‌لی: پياويک به عومهری کورپی عبدالعزیز و ت: ژنه‌که‌م له کاتی سه‌رخوشيدا ته‌لاقدا، زوه‌ری نه‌لی: رای عومهری کورپی عبدالعزیز و ابو که جه‌لدي لييدات و جیای بکاته‌وه له ژنه‌که‌ی هه‌تاوه کو نه‌بانی کورپی عوسمان له باوکیه‌وه بو گي‌رايه‌وه: که ته‌لاقی شیت و سه‌رخوش ناکه‌ويت عومهریش وتی: فهرمانم بي ده‌کهن و نه‌مه‌ش له عوسمانی کورپی عه‌فانه‌وه شتم

۱ - موطأ مالك (۳ / ۹۳) والحاکم (۱ / ۹۳).

۲ - الحلیة (۵ / ۲۹۸) جامع العلوم والحکم، ل: ۲۸۸.

۳ - سیره عمر لابن الجوزي، ل: ۱۰۸.

۴ - مصنف عبدالرزاق (۲ / ۶۶) الاثار الواردة (۲ / ۶۶).

بُوَ دِه گَیْرَتِهوه؟ پاشان جه لَدی لَیْداو ژنه که ی بُو گَیْرَایِهوه^۱. ههروهها عومهری کوری عبدالعزیز نه لَیْت: پیغه مبهری خوا(ﷺ) کار به دهستانی دوی نهو چند سوننه تیکان داناره که دهست پیوه گرتی دهست گرتنه به قورنانهوه و به هیزیه له نایندا کهس بوی نی یه بیگوریت یا خود بُو پیچهو وانکه ی پروانیت په پیره و کاری ریتمای کراره و پشت پی بهستون سهر خراوه ههر که سیکیش وازی لی بیتیت و شوین ریازیکی تر بکه ویت جگه له ریازی موسلمانان خوی گهوره نهیسیریت به خوی و ده بخاته دززه خهوه که خراپترین چاره نووسه^۲.

بی گو مان عومهری کوری عبدالعزیز پابه ند بووه به سوننه تی پیغه مبهری خوا(ﷺ) و خهلیفه کانی راشیدین و توانی رو خساره کانی خه لافه تی راشیدین بگیریتهوه و به توندی دهستی گرت به ریاز و کاره کانیانهوه و له کیشه کاندا ده گه رایهوه بُو وته کانیان و حوکمی بی ده کرد و له بواری پرستش و مامله دا ره جوی ده کرد و گرنگی تایه تیشی به خهلیفه ی به کهم و دووهم واته نه بو به کر و عومهر ده داو دهستگرتی به ریتمایه کانیانهوه به به شیک له دهستگرتن به سوننه تی پیغه مبهری خوا(ﷺ) ده زانی. ریتمایه کانی خهلیفه ی سییه می جیه جی ده کرد و له سهر په پیره وی خهلیفه ی چواره میش ده رُوشت بُو مامله کردن له گهن خهوار یجدا، نهوه بوو گفتوگو و مشتومی له گه لدا کردن و نامه ی بُو نووسین، به لام کاتی سهر کیشیان کرد جهنگی له دژ راگه یانندن و ژن و منال و دیله کانیانی به پی دادوهری خهلیفه ی چوارم عهلی کوری نه بو تالیب(ﷺ) دادوهری کردووه^۳ ته نانهت عومهری کوری عبدالعزیز پی وایه که ههر که سیک و له سوننه تی پیغه مبهری خوا(ﷺ) و خهلیفه کانی راشیدین ده ربجیت نهوه له ریازی موسلمانان لایداوه له کومه له تیاچووه کانه، ههر سوننه تیکیش خهلیفه کانی راشیدین په پیره ویان کرد بیت نهوه به شیکه له سوننه تی پیغه مبهری خوا(ﷺ)، چونکه نهوان به فرمانی نهو نهو کارانه یان کردووه، له ناینیشدا هیچ شتیک نابیت به فهرز نه گهر پیغه مبهری خوا(ﷺ) فهرزی نه کرد بیت و حهرام و مندوب مه کروه مباحش ههروایه، شویتکه وتنی ریره وی خهلیفه کانی راشیدین له بواری عه قیده و حوکمه کاندا نهویه که سه له فی صالح له سهری بووه و قورنان و سوننه تیش داوایان کردووه، خوی گهوره نه فهرمویت: ﴿وَمَنْ

۱ - المصدر (۴ / ۳۱)، الاثار الواردة (۲ / ۶۳۳).

۲ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۴۰.

۳ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۶۳۷).

يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا بُنِنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ عَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ تُولَاهُ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ ۖ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿النساء: ١١٥﴾. واته: وه ههركه سينك دزايه تي پيغهمبهري (ﷺ) بكات پاش نهوهي كه رييازي راستي بو روون بوويهوه و شويني ريگايه كي تر بكهوي بيجگه له ريگاي برواداران رووي وهرده گيرين بو نهو رييازه ي كه ههلي بزاردوه و ده بيخهينه دوزه خواهه ناي چ پاشه روژنيكي خراپه.

پيغهمبهري خوا (ﷺ) نه فهرموي: (دهستبگرن به سونه تي من و سونه تي خليفه راشيد و ريئماييكراوه كانهوه له دواي من، توند دهستي پيوه بگرن و ورياي كاره داهيتراوه كانيش بن، چونكه هه موو داهيتراو و بيدعهيك گومرايه) ^١.

ههروه ها له حوزه بيفهوه نه لي: لاي پيغهمبهري خوا (ﷺ) دانيشتووين فهرموي: (من نازام چه نيك له نيوانتاندا ده ميتمهوه جا شوين پي نهو دوانه ي دواي من هه لگرن) و نامازه ي كرد بو نه بوبه كر و عومهر ^٢.

٣ - دهستگرتن بهوهي كه سروشتي مروف په سهندي دهكات: له جه عفهر ي كوري رقانهوه، نه لي: كابرايهك هاته لاي عومهر ي كوري عبدالعزيز و پرسياي دهرياره ي ناره زوويهك ليكرد، نهو يش وتي: پابه ند به به نايي مندال و خهلكي دهشته كيهوه و واز له غهيري نهوه بينه ^٣.

ليره ده عومهر ي كوري عبدالعزيز پي وايه كه مروفه كان له سه ر نايي راست دروست كراون و لادان لهوه كاتي و كتوپره و قورنانش بو نه مه ناراسته ي كردوين، خواي گهوره نه فهرموي: ﴿

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا يَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

وَلِكُنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿الروم: ٣٠﴾. واته: كه واته رووي خوت ريك بكه ره نايي نيسلام پاك و راست بو خوا (شوين نايي) داهيتراوي خوا بكه وه كه خهلكي له سه ر دروست كردوه داهيتراوي خوا هيچ گوراني بو ني يه نهو (ناينه ي باسكرا) هه ر نهو نايي ريك و راست ...

^١ - سنن الترمذي (٥ / ٤٤) فهرموديه كي حسن و صحيح ه.

^٢ - سنن الترمذي (٥ / ٦١٠) صحيح سنن الترمذي للالباني (٣ / ٢٠٠).

^٣ - الطبقات (٥ / ٣٧٤) شرح اعتقاد اهل السنة زماره ٢٥٠.

پیتغمبهری خواش (ﷺ) نه فهرموت: هیچ له دایک بوویهک نیه لهسه سر وشتی پاک له دایک نه بوویت پاشان باوک و دایکی دهیکه نه جوویان گاوریان ناگر پهرست، وهک چۆن ولاخ به ساغی له دایک ده بیت نایا ههست به برانی لایه کی ده کهیت؟

پاشان نه بو هورهیره نه لیت: ﴿فَطَرَتَ اللَّهُ الَّذِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا بُدَّ لَهُ لِكُلِّ شَيْءٍ أَلْفَيْتُمْ﴾^۱، که واته سر وشتی پاک دان به بوونی پهروه ردگاری دا ده نیت و خوشی ده ویت و ملکهچی و دل سوزی بو ده نویت و هیزی پیوستی بو نهو بواره هیه ههروه ها دان به شهر عیدا ده نیت و نهو شهره پیش هه شتیکی تر ده خات و شهره دناسیت به گشتی و هه ندیک له ورده کاریه کانیشی ده زانیت.

پیتغمبهرانیش هاتوون هه تاوه کو یادیان بجه نهوه و ناگاداریان بکه نهوه و زیاتر بویان روون بکه نهوه و نهو هو کارانه یان پی بناسیت که پیچه وانهی سر وشته و ریگره له بهردهم شویتکه وتن و گرته به ریدا^۲.

هه شتم: هه لویتستی به رامبهر به هاوه لان و ناکوکی نیوانیان:

له عبدالرحمن ی کوری قاسمهوه له باوکیهوه نه لیت: سه رسامم به وتهیه ی عومه ری کوری عبدالعزیز (ﷺ) که نه لیت: حمز ناکم هاوه لانی پیتغمبهری خواش (ﷺ) جیاواز نه بو نایه، چونکه نه گهر ته نها یهک رابوایه نهوه خه لکی تووشی تهنگاوی ده بوون، چونکه نهوان پیشه وایانیتکن که چاویان لی ده کریت، نه گهر هه که سهو رای یه کیکیان وهر گرت نهوه فراوانیه که بو^۳.

نه بو عومه نه لیت: نهوه لهو شتانه دا که نیجهادی تیا دا ده کریت^۴، ههروه ها پرساریان له عومه ری کوری عبدالعزیز کرد سه بارهت به عهلی و عوسمان (ﷺ) و صفین و نهوه ی که له نیوانیاندا رووی داوه نهویش وتی: نهوه خوینیکه خوی گه وره دهستی منی لی پاراستروه منیش نامهوی زمانی تی بجه م^۵.

^۱ - البخاری رقم (۱۳۵۸).

^۲ - شفاء العلیل، ل ک ۶۲۹ - ۶۳۰.

^۳ - جامع بیان العلم (۲ / ۹۰۱ - ۹۰۲) الاثار الواردة (۱ / ۴۱۰).

^۴ - الاثار الواردة (۱ / ۴۱۰).

^۵ - الطبقات (۵ / ۳۹۴) الاثار الواردة (۱ / ۴۱۲).

له محمدی کوری نصره وه نهلی: باسی ناکوکی هاوه لانی پیغمبهریان کرد (ﷺ) لای عومهری کوری عبدالعزیز نهویش وتی: نهوه مهسه لهیه که خوا دهستی نیوهی لی دورگرتووه بو زمانی خوتانی تی دهخن^۱، ههروه ها عومهر (ﷺ) وهك زانایانی تری نوممت سوور بوو لهسه ر خسته رووی چاکه کانی هاوه لانی پیغمبهری خوا (ﷺ)، چون وانه بیت له کاتیکدا که خوی گهوره دهه رمویت: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾ (الفتح: ۱۸). واته: سویند به خوا بیگومان خوا رازی بوو لهو نیماندارانهی که په ایمانیان پی دایت له ژیر دره خته که دا (له حوده بییه) جا خوا ناگادار بوو بهوهی له دلیندایه بویه دلنیایی و نارامی بو ناردن وه پاداشتی دانوه بهسهر که وتنیکی نریک (که نازاد کردنی خهیه ر بوو).

بیروباوه ر نههلی سونه تیش نهوهیه، که هیچ کام له هاوه لانی پیغمبهری خوا (ﷺ) به باش ترین شیوه نه بیت باس نه کریت و بیده نگ بین له بهرامبه ر ناکوکیه کانیاندا، چونکه نهوان له پیشترین که سن که گومانی باشیان پی بریت وقسهی باشیان له باوه ره بکریت^۲.

بین حهجر نه لیت: نههلی سونه ت کۆده ننگ لهسه ر پیوستی رینگرتن له تانه دان له هه ریه کیتک له هاوه لان به هوئی نهو رووداوانوه که له نیوانیاندا رووی داوه نه گه ر چی بشزانین کامیان لهسه ر هه ق بووه، چونکه به شداری کردنی نهوان لهو جهنگ و کوشترانه دا له نیجته هاده وه بووه، سه لماویشه که موخته هید نه گه ر نه شی پینکا بیت پاداشتیکی ههیه، نه گه ر پینکا بیتیشی نهوه دوو پاداشتی ههیه^۳.

ناوه رۆکی نهو ناسه وارانesh که له عومهری کوری عبدالعزیزه وه هاتوهه بیروباوه ری عومهر (ﷺ) مان بو روون ده کاته وه ده رباره ی هاوه لان نه مهش بیروباوه ری نههلی سونه ت و جه ماعه ته.

۱ - الطبقات (۵ / ۳۸۲) الاثار الواردة (۵ / ۳۸۲).

۲ - الثمر الداني في تقريب المعاني شرح رسالة ابي زيد، ل: ۲۳.

۳ - فتح الباري (۳ / ۳۴۱).

**نویسہ: نبین قہیبم نہئی زانیان جیاوازیان ہہیہ دہربارہی مانای وشہی نال و بہیت و
چہند رایہ کیان لہ و بارہیہ وہ:**

وتہی یہ کہم: چوار رای جیاواز ہہیہ سہبارت بہ نال و بہیت: ہندیک ٹہلین ٹہوانہن کہ
زہ کاتیان بی ناشیت و سی وتہ لہ بارہیانہوہ ہہیہ:

۱- بہنی ہاشم و بہنو عبدالمطلب.

۲- تہنہا بہنی ہاشم.

۳- بہنی ہاشم بہرہ و ژور ہتاوہ کو غالب.

وتہی دووہم: نال و بہیتی پیغمبہری خوا (ﷺ) بریتین لہ نہوہ و ہاوسرہ کانی بہتایہ تی.

وتہی سی یم: نال و بہیتی پیغمبہری خوا (ﷺ) شوینکہ وتوانی تا رژی قیامت.

وتہی چوارہم: نال و بہیتی بریتین لہ پایوچاک و پارترگی ٹومہ تہ کہی^۱.

پاشان وتہی یہ کہم بہ بہیتر دہ زانیت کہ نالو بہیتی پیغمبہری خوا (ﷺ) بہوانہ دادہ نیت کہ
زہ کاتیان پیناشیت^۲.

نہمہ و شیعہ بیان وایہ کہ نالو بہیتی پیغمبہری خوا (ﷺ) بریتین لہ " علی و حسن و حسین و
نہوہ کانیان " (ﷺ)، نہم وتہ شیان پیچہوانہی دہقہ راستہ کانہ و نہ زمان و نہ عورف و نہ دین پشگیری
ناکات، چونکہ وشہی ٹہہلی بہیت لہ قورٹانی پیروزدا لہ کاتی گوتاری بو ہاوسرہ کانی پیغمبہری
خوا (ﷺ) دا ہاتوہ، خوای گہورہ نہ فہرمویت: ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ

الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ

أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾ (الأحزاب: ۳۳). واتہ: وہ لہ مالہ کانی خوتاندا بمیننہوہ وہ زینہت و جوانی
خوتان دہرمہ خہن (لہ ناو خہ لکی نامہ حرہ مدا) وہ کو خو دہر خستی نافرہ تانی سہردہمی نہ فامی
یہ کہم (پیش نیسلام) نوٹز بکہن و زہ کات بدن وہ گوترایہ تی خوا و پیغمبہرہ کہی بکہن بہراستی
خوا دہیہوی ٹہی نال و بہتی (پیغمبہرہ ﷺ) ہہر جزورہ پیسی و گوناہیک لہ ٹیوہ دوور بخاتہوہ و پاک
و خاوتتان بکاتہوہ بہ تہواوی.

۱ - جلاء الافہام فی الصلاة و السلام علی خیر الانام، ل: ۱۰۹.

۲ - جلاء الافہام فی الصلاة و السلام علی خیر الانام، ل: ۱۱۰ - ۱۱۹ الاثار الوارده (۱ / ۴۵۸).

باسی ئەم نایەتەشەم کردوو و وەلامی تیگەشتی شیعەیی نێمامیم داوەتەووە لە کتێبە کەمدا سەبارەت ئە ئەمیری باوەرداران عەلی کورپی ابوتالیب، ئەمەو عومەری کورپی عبدالعزیز مافە دارایی و مەعنەویە کانی ئال و بەیتی دەزانی و بە تەواوی بۆی جێبەجێ دەکردن، لە جوهریە کورپی ئەسمانەووە ئەلی: گویم لە فاتیمە کچی عەلی کورپی ئەبوتالیب بوو باسی عومەری کورپی عبدالعزیزی دەکرد و ڕەهەتی زۆری بۆ نارد و تی: چوومە لای لە کاتی کدا کە ئەمیری مەدینە بوو، ئەویش هەموو کەسە کانی دەورووبەر و پاسەوانە کانی کردە دەرووە و تەنھا خۆم و خۆی ماینەووە، پاشان و تی: ئەی کچی عەلی سۆتێد بەخوا لەسەر زەویدا خانەوادەیک نیه هێندە ی ئێوە خۆشەویست بێت بەلامەووە بگرە ئێوە لە خانەوادەیی خۆشم خۆشەویستەن بەلامەووە ^۱.

لە عبدالله ی کورپی محمدی کورپی عەقیلی کورپی ئەبوتالیبەووە ئەلی: یە کەم پارەیک کە عومەری کورپی عبدالعزیز دا بەشی کرد پارەیک بوو کە بۆ تێمە نارد وەک ئال و بەیت و پشکی ژینشی وەک پیاو و منالیشی بەهەمان شیوە دانابوو، ئەلی: سی هەزار دیناری بۆ ناردبووین و بۆی نووسین: من ئەگەر بێتیم هەموو مافە کانتان بۆ دەگێرمەووە ^۲.

لە حسینی کورپی سالتحەووە ئەلی: باسی زاهیدە کانیان کرد لای عومەری کورپی عبدالعزیز، کۆمەلێک ناوی فلان و کۆمەلێک ناوی فیساریان برد، عومەری کورپی عبدالعزیزیش و تی: زاهیدترین کەس لەدوونیدا عەلی کورپی ابوتالیب بوو ^۳، بەم شیوەیە عومەری کورپی عبدالعزیز وەک خەلکانی تری سەلەفی سالتح مافی ئالوبەیتی دەدا وەک گوێڕایەتیک بۆ فەرمانی پێغمبەری خوا (ﷺ)، فەرمووی: ... خواتان بێر دەخەمەووە لە ئال و بەیتەدا ^۴.

ئێن تەمبە ئەفەر مویت: یە کێک لە بنەماکان بەلای ئەهلی سوننەت و جماعەتەووە ئەوێه کە ئەوان ئال و بەیتیان خۆش دەوی و بە گەورەیان دەزانن و وەسیەتی پێغمبەریان (ﷺ) لە بارەو دەپاریزن. ئالوبەیتی پێغمبەری خوا (ﷺ) چەند مافیکیان هەیه کە دەبی ڕەچاو بکریست، بۆ ئوونە خوای گەورە مافی پێداون لە (خەس) و پێنج یەک و فەبی دا و فرمانی کردوو بە سەلاوات دان لەسەریان

^۱ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۲۹).

^۲ - الطبقات (۵ / ۳۸۸).

^۳ - سيرة عمر، ل: ۲۹۲ لابن الجوزي.

^۴ - مسلم ژماره ۲۴۰۸.

له گەل سەلاوات دان لەسەر پێغەمبەری خواش (ﷺ) ^۱، ئەو مافانەش کە ئێین تەبەییە باسی کردووە
 ھەمان ئەو مافانەن کە عومەری کورێ عبدالعزیز سور بوو لەسەر گەیاندن و جێبەجێ کردنی بۆیان
 بە بێ شەرع، ئەو بوو فدکی گێراپەو بە خانەوادەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) و پێنج یەکی پێنج
 یە کیشی پێدان و لە فەبیش خۆراکی بۆ داوین دە کردن، و گرنگی دەدا بە مافە کانی ئال و بیەت لە
 رووی ماددی و مەعنەوہیەوہ، بە ھۆی سووربوونی لەسەر پابەندبوون بەوہی کە خوا فەرمانی
 پێکردووە و خۆلادان لەوہی کە نەھی لێکردووە و ھەک خۆشەویستی بۆ شوێنکەوتنی سەلەفی
 سالح ^۲، ئەوہش کە کتیبە کانی میژوو باسی دەکەن کە والیہ کانی بەنی ئومەییە پێش عومەری کورێ
 عبدالعزیز قسەیان بە علی وتووە، لە ئاسەوارێک دا " اثر " کە ابن سعد ئەبگێر پتەوہ و راست نیە
 ،ئێین سەعد ئەلی: عەلی کورێ محمد ئاگاداری کردینەوہ لە لوطی کورێ یەحیاوہ ئەلی: والیہ کانی
 بەنی ئومەییە پێش عومەری کورێ عبدالعزیز قسەیان بە عەلی (ﷺ) دەوت، کاتی عومەری کورێ
 عبدالعزیز بوو بە خەلیفە کۆتایی بەو کارە ھینا، ھەر و ھا کثیر عەزە ی خوزاعی ئەلی:

و لیت فلم تشتم علیاً و لم تخف بریا ولم تتبع مقاله مجرم
 تکلمت بالحق المبین و انما تبین آیات الهدی بالکلم

فطدقت معروف الذي قلت بالذي فعلت فاضحی راضیا کل مسلم ^۳

واتە: بویت خەلیفە و قەست بە عەلی نەوت و لە کەسێش نەترسایت و شوێن خراپە کاران
 نەکەوتیت، قسە ی راست و پەوانت دە کرد و راستیش بەو شیوہ روون دە کریتەوہ، بە کردەوہش
 راستی قسە کانت سەلمانە و توانیت ھەموو موسلمانێک رازی بکەیت ^۴.

نەم ئاسەوارەش لاواز و بێ بنەمایە، چونکە عەلی کورێ محمد خەلکی مەدائینە و لاوازە و
 مامۆستاکەشی لوطی کورێ یەحیا ھەر زۆر لاوازە و یەحیا ی کورێ موغین لە بارە یەوہ ئەلیت:
 متمانە پێکراو نیە، ئەبو حاتە مێش ئەلیت: قسە ی وەلادە نریت و دارقطنی ش ئەلیت: ھەوالدە ریکی

^۱ - الفتاوی (۳ / ۴۰۷).

^۲ - الاثر الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (۱ / ۴۳۳).

^۳ - الاثر الواردة عن عمر بن عبدالعزيز العقيدة (۱ / ۴۳۵).

^۴ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۱۴۷).

لاوازه و ناوهندی (المیزان) یش دهر باره‌ی نه‌لی: هه‌والتی‌ریکی فهوتیه‌ره متمانه‌ی بی ناکری، به گشتی هه‌موو گیژ دراوه‌کانی له خه‌لکانی لاواز و نه‌ناسراو و فهوتاووه‌یه ^۱.

دیاره شیعه‌ش موعاویه‌یان تۆمه‌تبار کرده به‌وی که هانی خه‌لکی داوه بز قسه‌وتن و نه‌فرت کردن له‌ه‌لی له‌سه‌ر مینه‌ری مز گه‌وته‌کان نهم قسه‌یه‌ش هیچ بنه‌مایه‌کی راستی نیه، به‌لام نه‌وی که پشتی مروؤ ده‌شکیتیت نه‌ویه که لی‌کۆله‌ران هه‌ستاون به‌بلاو کرده‌وه‌ی نهم درۆیه ویرای لاوازی به‌بی نه‌وی بیخه‌نه ژیر نه‌شته‌ری ره‌خه‌ وشی کرده‌وه وه، به‌جۆریک که لای خه‌لکی نهم سه‌رده‌مانه‌ی دوا‌یی بووه به‌شیکی به‌لگه نه‌ویست که بواری قسه له‌سه‌ر کردنی نیه، له کاتی‌کدا که هه‌رگیز له ریوایه‌تیکی راست و صحیح دا نه‌سه‌لیتراوه، چونکه نابی پشت به‌و شتانه به‌سه‌زیت که له کتیبه‌کانی الدمیری و الیعقوبی و ابی الفرج ی اصفهانی دا هاتوه.

نهم له کاتی‌کدا‌یه که میژووی راست پی‌چه‌وانه‌ی قسه‌کانی نه‌وان دوو پات ده‌کاته‌وه ^۲، موعاویه ریژ و حورمه‌تی زۆری هه‌بووه بو. نالوبه‌یت و عه‌لی نه‌میری باوه‌رداران و، چیرۆکی نه‌فرت کردن له عه‌لی (رضی‌الله‌عنه) له‌سه‌ر مینه‌ره‌کانی به‌نی نومه‌یه ناگۆنجی له‌گه‌ل ره‌وتی رووداوه‌کان و سروشتی که‌سه ناکوکه‌کاندا، نه‌گه‌ر بشگه‌رینه‌وه بو نه‌و کتیبه میژوویانه‌ی که له‌سه‌رده‌می به‌نی نومه‌یه‌دا نووسراون نه‌وه هه‌رگیز شتی له‌و شیوه‌ی تیا‌دا به‌دی ناکه‌ین، به‌لکو نهم ته‌نها له کتیبه‌کانی سه‌رده‌مانی دواتردا هه‌یه کاتی که میژووی عه‌باسیه‌کانیان نووسیوه و مه‌به‌ستیان بووه ناوبانگی به‌نی نومه‌یه به‌شیوتین له‌لای رای گشتی موسه‌لمانان، بو نغونه که‌سیکی وه‌کو مه‌سه‌ودی له مروج الذهب دا نهمه‌ی نووسیوه له‌گه‌ل چه‌ند نووسه‌ریکی تری شیعه‌دا و نهم درۆیه‌ش دزه‌ی کردۆته ناو کتیبه میژوویه‌کانی نه‌ه‌لی سونه‌ت و هیچ ریوایه‌تیکی راستی له‌سه‌ر نیه، که‌واته نهم قسه‌یه به‌ راستی نه‌گیژ دراوه‌ته‌وه و سه‌نه‌ده‌که‌ش له ره‌خه‌ به‌ده‌ر نیه و مه‌ته‌که‌شی قسه‌ی له‌سه‌ره.

نهمه‌ش لای که‌سانی لی‌کۆله‌ر ئاشکرایه و موعاویه زۆر دووره له‌م تۆمه‌تانه‌و چاکی و دینداری سه‌لیتراوه و که‌سیکی ره‌وشت جوان بووه و که‌سانیک له‌هاوه‌لان و باشترینی شو‌تیکه‌وتوان و

^۱ - المیزان (۳ / ۴۱۹).

^۲ - الحسن و الحسین، محمد رضا، ل: ۱۸ کلام‌المحقق د. احمد ابر الشیاب.

تابعین و ستایشیان کردووه و گواهی زانست و دینداریان بو داوه و دادگیری و لیبوردی و
چهندین رهوشتی باشی تریان لیوه گیراوتهوه^۱.

زور مهحالیسه که کهسیک نهمه رهوشتی بیت و لهسه مینبر خهئکی هان بدات بو جنیودان به
علی (علیه السلام)، هر کهسیکیش ژیانامهی موعاویه بخوینتتهوه و شارهزای فهرمانرهوایی و نهو لیبوردی
و سنگفراوانی و ههئسوکهوتی باشی بیت له گهل ژیر دهستهکانیدا بوی دهرده کهوتیت که گهورهترین
درویه که بهدهمیهوه ده کریت، چونکه موعاویه له لیبوردییدا نمونهی پی دههیرتتهوه^۲، نیمهش
بهشیوهکی فراوانتر لهو درویه دواوین له کتیی خامس الخلفاء الراشدین الحسن بن علی بن ابی
طالب، که تیایدا پهپوهندی موعاویهمان به کورای علی یهوه روونکردوتتهوه دوا ی نهوهی که
خهلیفایهتی بو موعاویه یه کلابوویهوه و نهو خوشهویستی و ریز و دۆستایهتی که له نیواناندا
ههبووه، ههروهک کۆمهنگمش لهوسهدهمهدها بهگشتی پایهندبووه به شهریهتهوه و زور دوور بون له
تانه و نهفرت کردن و قسهی ناشیرین و نابهجی، پیغمهبری خواش (علیه السلام) نهی کرده له قسه وتن
به مردووی موشریکهکان، جا نهبی حوکی نهو کهسه چون بیت که قسه به دۆستان ی خوا و
پیاوچاکان دهلیت: له عایشهوه به - مهر فوعی - واته بهرز کراوتهوه بو پیغمهبره که فهرموویهتی:
" قسه به مردوو مهلتین، چونکه نهوان چونهته بهر دهست پهروهردگار"^۳.

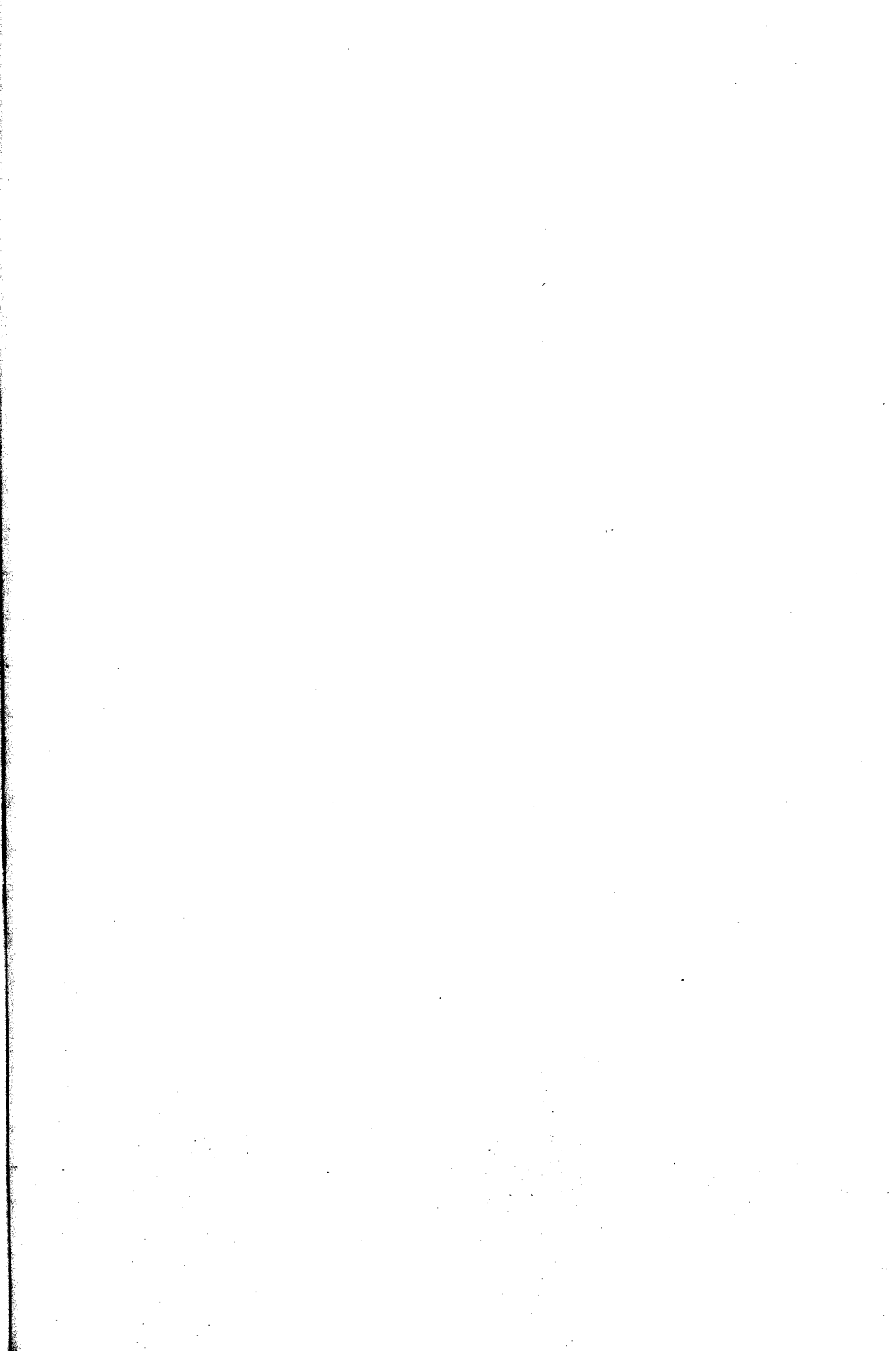
۱ - الانتصار للصحب و الال، ل: ۳۶۷ للزحیلی.

۲ - خامس الخلفاء الراشدین الحسن بن علی بن ابی طالب، ل: ۳۰۳.

۳ - البخاری رقم ۶۵۱۶.

باسی چوارہم

ہہ ٹویستی عومہری کوری عبدالعزیز بہرامبہر بہ
خہ واربیج و شیعه و قہدہر و یہ و مورجینہ و جوهہ مییہ

یه که م: خه واریج:

ئەم کۆمەڵە لەسەر دەمی خەلافەتی عەلی کورپی ئەو تالیب دا دەر کەوتن لە سالی ۳۷ ک دا
دوای جەنگی صفین و قبولکردنی محکیم و دادوهری دوو داوهره که، منیش به کهمیک ورده کاریه وه
باسی ئەم کۆمەڵەم کردووه له کتیبه کهمدا سهبارهت به ئەمیری باوهر داران عەلی کورپی ئەبو تالیب،
له گرنگترین بیروباوهره کانی ئەم کۆمەڵەیهش:

- ۱- به کافر دانانی عەلی کورپی ئەبو تالیب (رضی اللہ عنہ) و عوسمانی کورپی عەفان (رضی اللہ عنہ) هەردوو
دادوهره که ئەبو موسای ئەشعەری و عەمری کورپی عاص.
- ۲- بەرەوا زانیی دەرچوون و یاخیوون له پیشه‌وای سته‌مکار.
- ۳- به کافر دانانی ئەو که سه‌ی که تاوانی گه‌وره ئەنجام دەدات و ه‌یشتنه‌وه‌ی به ه‌ه‌تا ه‌ه‌تایی له
دۆزه‌خ دا.

ئەم سی بنه‌مایه‌ش ناوهرۆکی بیروباوهره لای خه‌واریج، ه‌یچ ناکۆکیه‌کیان له‌م باره‌یه‌وه نیه جگه
له ناکۆکیان سه‌بارهت به جیه‌جی کردنی ئەم بنه‌مایه^۲، ئەبو له‌سه‌نی ئەشعەری له باسی ئەو
بنه‌مایانه‌ی که خه‌واریج له‌سه‌ری کۆکن نه‌لیت: خه‌واریج کۆده‌نگن له‌سه‌ر کافر کردنی عەلی
کورپی ئەبو تالیب (رضی اللہ عنہ)، به‌لام جیاوازیان له‌وه‌دا ه‌یه که کافر بوونه‌که‌ی شیر که یان نا؟
ه‌روه‌ها کۆ ده‌نگن له‌سه‌ر ئەوه‌ی که ه‌ه‌موو گوناھ‌یکی گه‌وره کوفره جگه له نه‌جده‌کان که
رایان به‌و جۆره نیه^۳، ه‌روه‌ها کۆده‌نگن له‌سه‌ر ئەوه‌ی که خوای گه‌وره به‌به‌رده‌وامی سزای
ئەو که‌سانه‌ ده‌دات که گوناھ‌ی گه‌وره ده‌که‌ن جگه له نه‌جده‌کان هاوه‌لانی نه‌جده^۴.
مه‌قدیسی نه‌لیت: ئەسلی مه‌زه‌به‌که‌یان بریتیه له کافر کردنی عەلی کورپی ئەبو تالیب (رضی اللہ عنہ) و
خۆبی به‌ری کردن له خویتی عوسمان ی کورپی عەفان و کافر کردنی خه‌لک به‌هۆی تاوانه‌وه و
یاخیوون و ده‌رچوون له پیشه‌وای سته‌مکار^۵.

۱ - وسطية اهل السنة بين الفرق، ل: ۲۹۱.

۲ - وسطية اهل النسبة بين الفرق، ل: ۲۹۱.

۳ - نه‌جده‌کان: شویتکه‌وتوانی نه‌جده‌ی کورپی عامری حه‌نه‌فین که له سالی ۶۹ کۆچی دا کورزا، ده‌سته‌یه‌که‌ن له خه‌واریج.

۴ - المقالات (۱ / ۱۶۷ - ۱۶۸)

۵ - البدء و التاريخ (۵ / ۱۳۵) وسطية اهل السنة بين الفرق، ل: ۲۹۲.

خهواريجه كان بهرده و اميون له جهنگيان دا له دژى دهولته تى نه مهورى و ماوهيك چالاک ده بوون و زور جاريش دهولته زال ده بوو به سهرياندا و به هيز بيدهنگى ده کردن هه تاوه کو عومهرى کورى عبدالعزیز هات و دهستی دایه گفتوگو و مشتومر له گه لیاندا و له کاتى پیوستیدا هیزى له گه له دابه کار دههینان، دیاره عومهر (علیه السلام) مشتومر و جهدهلى بى نه نجامى پى باش نه بوو و به باشى گفتوگوئى ده کرد و نهیوت: هه ره که سینک ناینى بکات به بابته تى نا کو کى نه وه نه مبهه و نهوبه رى زور ده کات^۱.

ههروه ها نه لى: خو تان له ده مه ده مى و مشتومر ناره وا پياريزن، چونکه نزیکه له نازاوه و حیکمه تیشى تبادا نیه^۲، ده شلیت: سه ره که وتوه که سینک که خوئى پياريزت له ده مه ده مى و تووره بوون و ته ماع^۳، ههروه ها عومهر (علیه السلام) نه هی نه کرد له مشتومر نه زورک و بى نه نجام و هانى خه لکی ده دا بو مشتومر کردن به باشترین شیوه و چهند هه لوئىستیکى دیار و وتهى به ناوبانگی هه یه له بواری مامه له کردن له گه له خهواريج و وه لامدانوه و به تال کردنه وهى به لگه و گه مانه کانیا و پروونکردنه وهى حهق و راستى بویان، نه مهش له خو شه ویستى پیغه مبه رى خوا و شوینکه وتنى سه له فى سالتحه وه سه رچاوه ی گرتبوو (علیه السلام)^۴.

۱- هه لوئىستى به رامبه ره به درچوون و یاخیبوونى خهواريج لى: له هیشامى کورى یه حیاى غه سسانیه وه له باوکیه وه که عومهرى کورى عبدالعزیز نامه یه کى بو نوسیوو سه باره ت به خهواريج که تیايدا هاتبوو: نه گهر رایان وایه که نازاد بن به بى نه وهى بى نه ده بى بکه ن به رامبه ره به پیشه وایان و ده ستریزى نه که نه سه ره نه هلى زیمه و خاوه ن په یمانه کان و قسه به که س نه لى و رى به موسلمانان نه گرن، نه وه بو کوى ده یانه وى بابرؤن، به لام نه گه ویستیان کوشتارى موسلمانان بکه ن نه وه سویند به خوا نه گهر توبه رى مناله کانم له ریزى موسلمانان درچن نه وه خوئیان ده رژم له پیناو ره زامه ندى خوا و روژى دواييدا^۵.

۱ - ابن ابى الدنيا، کتاب، الصمت و آداب اللسان، ل: ۱۱۶ الطبقات (۵ / ۳۷۱)

۲ - سیره عمر لابن الجوزى، ل: ۲۹۳، الحلیة (۵ / ۳۲۵).

۳ - سیره عمر لابن الجوزى، ل: ۲۹۱، الاثار الوارده (۲ / ۶۷۱).

۴ - الاثار الوارده عن عمر فى العقیده (۲ / ۶۹۳).

۵ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۷۵، سیره لابن الجوزى، ۹۹ - ۱۰۰.

له رېوايه تيكي تریشدا هاتووه: سویند به خوا نه گهر ئیوه نۆبهره ی منالانی من بن و پشت هه لکه ن له و خزمته ی که به خه لکه مان کردووه نه وه خوینتان ده رژم له پیتاو ره زامهندی خوا و رژی دوا بیدا، چونکه په روه ردگار نه فه رمویت: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ القصص: ۸۳. واته: نه و مالتی دوا رژی (به هه شت) ده بیده بن به و که سانه ی نه برزی و خو به زل زانی یان ده ویت له زهوی دا نه ده ست دریزی و خراپه کاری وه سه رنه نجامی چاک بو خو پارترانه.

جا نه مه نامۆزگاری منه نه گه رحه زتان له نامۆزگاریه نه گهر نه شتانه وی فیل بکه ن نه وه هه ر له کۆنه وه فیل له نامۆزگاریکه ران کراوه و السلام علیکم و رحمة الله و برکاته ^۱.

له م ناسه وارانیه پیتاو وه رپیزی عومهری کوری عبدالعزیزمان بو ده رده که ویت بو مامه له کردن له گه ل خه واریج دا، که سه رباری ده رچوونیان له ده سه لاتی داد په روه رانه ی نه و نه یورژاندن به لکو نامه ی بو نووسین و ناگاداری کردنه وه له ده رچوونیان له ریزی کۆمه لتی مو سلمانان، چونکه خوی گه وره فه رمانی به کۆبوونه وه و په کگرتن کردووه و نه ی له دوه ره کی و نا کۆکی کردووه هه روه ک داوای پایه ندبوون به کۆمه ل و نه ی کردووه له جیا بوونه وه لیتی و کۆ ده نگه ی نه م نومه ته ش ی به به لکه داناره و نه گهر کۆبوونه وه له ده وری نه میریک نه وه گپرایه لتی پیتاوه و جیا بوونه وه لیتی حه رامه مه گهر فرمان به خراپه و تاوان بکات یا خود به راشکاوانه بی باوه ری بویت ^۲.

نه و ناسه وارانیه که له عومهری کوری عبدالعزیزه وه هاتوون رپیزی نه هلی سونه ت و جه ماعت روون ده که نه وه بو مامه له کردن له گه ل خه واریج دا که په که مینی نه و گروپانه ن که سه ربان هه لداوه له نیسلام دا، نه وه تا له گه ل ده رچوونیان له ده سه لاتی عومهر به و داد گه ری و سه ر راستیه شه وه نه و نه یورژاندن و هیرشی نه کرده سه ربان، به لکو به جوړیک مامه له ی له گه ل کردن که ده رفه ت و بواری گه رانه و هیان بو حق هه بی ت و له مه شدا په پره وی له رپیزی نه میری باوه رداران عه لی کوری نه بو تالیب کرد بو مامه له کردن له گه ل خه واریج دا کاتی که لیتی یا خیبوون ^۳.

^۱ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۶۹۵).

^۲ - هه مان سه رچاوه.

^۳ - هه مان سه رچاوه (۲ / ۶۹۶، ۶۹۷).

۲ - **مشتومری له گه لُ خه ورا یجه کانددا:** هه لئو یستی عومهر به گشتی بهرامهر به خه واریج له

روانگهی نهو باسه ی پیشه وه روون بوویه وه، له م باسه شدا نامازه به هه لئو یستی بهرامهر به وانه ده دین که نامه یان بۆ نووسی و نامه ی بۆ نووسین و داوای گفتوگۆی رووبه روی لیکردن، نه گهر نامه هیان تیا بیت، نه وه بوو هه ندیکیان ناماده ی خو یان دهر پری ئین عبدالحکم نه لیت:

له بهنده ی خوا عومهر نه میری باوه ردارانه وه بۆ نهو دهسته یه، پاشان، من وه سیه تان بۆ ده که م به ته قوای خوا، چونکه:

﴿فَإِذَا بَلَغَ الْأَجَلُ مَا مَسَّكَ وَكُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ لِلَّهِ ذَالِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَن كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِّنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَلِغٌ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ

اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾ الطلاق: ۲-۳). واته: ئینجا که گه یشته کاتی خو یان نهو سایان

بیانه یلته وه به باشی (بیان به نه وه بۆ لای خو تان ییا وانه) یان لیان جیا بینه وه به باشی وه دوو

شاهیدی داد پهروه ر بگرن له خو تان که له بهر خوا نهو شاهیدی به بدن نه وانه (باسکران

په ندیکن) که مۆچیری نه وانه یی ده کری که باوه ر یان هه یی به خوا و رۆزی دوایی وه

هه ره که سی خواناس بی خوا دهر روی لی ده کاته وه. وه رزق و رۆزی ده دات له لایه که وه که

به خه یالیدا نه هاتوه وه هه ره که سی پشت به خوا بهستی نه وه خوای بهسه به راستی خوا کار و

فرمانی خو ی به نه نجام ده که یه نی بیگومان خوا به هه موو شتیک نه ندازه یه کی دیاری کراوی

دانا وه.

پاشان نامه که تانم بی گه یشت که بۆ یه حیای کوری یه حیا و سوله یمانی کوری داوود تان نوسیه

خوای پهروه ر دگاریش نه فه رمو ی: ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾ الص: ۷). واته: جا کی لهو که سه سته مکارتره که درۆ هه لته سیت به ده م خوا وه له

کاتی کدا که بۆ ئیسلام بانگ ده کری وه خوا ریموونی گه لی سته م کار ناکات.

ههروه ها نه فه رمو ی: ﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجِدْ لَهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾ النحل: ۱۲۵). واته: (خه لکی) بانگ بکه بۆ

رینگه ی پهروه ر دگارت به لیزان ی و دانایی و نامۆزگاری چاک و شیرین وه له گه لیان بدوی (موجاده له

بکه) بدوی به چاکترین شیوه بی گومان پهروهردگارت خوئی چاک دهنانی بهوانهی گومرا بوون و لایانداده له ریگاکهی وه ههر خوئی زانایه بهوانهی لهسهر ریگای راستن.

هدروها نهفهرمویت: ﴿فَلَاتِهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْوِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَبْرُكَ أَعْمَالَكُمْ﴾ عمد: (۳۵). واته: جا(باوهرداران) لاوز و سست مهبن و داوای ناشتی(و شهر و هستان) مهکن، چونکه ههر نیوه زال و بهیژنارن(یارمتهی) خواش له گهن نیوه دایه وه(پاداشتی) کرده وه کانتان کهم ناکاته وه. منیش بانگهشتان ده کهم بو نیسلام و بهرپاکردنی نویژ و زه کاتدان و فهرانکردن به چاو که وه ری گریکردن له خراپه انشاءالله و لاحول و لاقوه الا بالله، هدروها داواتان لی ده کهم کههواز بینن له وکارانهی که پیشتر خوینی پی حلال کراوه به بی به کارهینانی هیژ و سهرزه نشت کردن، یادی خوای پهروهردگاریشتان دهخه موه که واز له دروستکردنی گومان له قورناتن و سوننهت دا بینن، چونکه نیمه بو نهو دووانه بانگهشتان ده کهین، نهه ناموژگاریه که له نیمه وه بو نیوه جا نه گهر قبولتی بکن نهوه ناواتی نیمه به نه گهر رهتیشی بکنه وه نهوه ههر له کونه وه فیل له ناموژگاریکه هرا ن کراوه، نههش هیچ شتیکی له مافی پهروهردگار کهم نه کردوته وه، بندهی چاکی خواش به هوزه کهی نه لیت: ﴿وَأَنْ أَسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُغْفِرْ لَكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ﴾ هرد: (۳). واته: هدروها بو نهوهی داوای لیسوردن بکن له پهروهردگارتان پاشان توبه بکن و بگهرینه وه بولای ده تان ژینی به ژیانیکی چاک و خوش تاماوهی دیاری کراو(بو تان) وه ده به خشی به هه موو خاوه ن چاکه و بههریه ک(پاداشتی) چاکه و بههری خوئی وه نه گهر روو وهرگینن و سهر پیچی بکن نهوه به راستی من مهترسی ده کهم یه خه تان بگری سوی روژنکی گهوره(که روژی دوایه).

هدروها نهفهرمویت: ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ یوسف: (۱۰۸)'. واته: بلتی نهه ریگای منه بانگی(خه لکی) ده کهم بولای خوا له سهر بهلگهی روون من و نهوانیش شوینم کهوتوون و خواش پاک و بی گهرده وه من هیچ کات له هاوبهش ره واده ران نیم.

۱ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۷۹ - ۸۰ و سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۹۹، الاثار الواردة عن عمر بن عبد العزيز (۲) / (۷۰).

ههروهه ها له رپوایتيکی تر دا هاتووه: عومهر نامهیه کی نووسی بز خهواريج، کاتي خويئديانهوه وتيان: دوو پياو نه نيرين له گه ليدا قسه بکهن، نه گهر وهلامی داینهوه نهوه باشه، نه گهر رازيش نه بوو نهوه نهیدهینه دهست خوا، نهوه بوو خزمه تکارتيکی بهنی شه یيان نار د به ناوی عاصم له گه ل پياويکدا له بهنی یه شکور له خو یان کاتي چوونه لای وتيان: السلام عليکم و دانیشن، عومهریش پي وتن: پيم بلين چی وا له نیمه یاخی کردون؟ له چی توره ن؟

عاصمیش که حبه شهیک بوو وتی: نیمه نارازی نین له ههوله کانی تو بو چه سپاندنی دادگه ری و چاکه کردن، بهلام نه مانه وی بزاین چو نهم کارهت گرته دهست به ره زامه ندی موسلمانان یان به زور و خو سه پاندن؟

وتی: من داوای بوون به خه لیفهم لی نه کردوون و زوریشم لی نه کردوون، پياويک منی دهستیشان کردووه که هه رگیز به نهی یان به ناشکرا داوای نهو کاره م لی نه کردووه منیش نهک کاره م له نه ستو گرت و که سیش نارازی نه بوو پی جگه له نیوه، نیستاش نیوه ره زامه ندی هه موو که سیکي به ویزدان ده بین، جا نیوهش وهک نهو پياوه بریار بدهن نه گهر له حه ق لام دابوو نهوه گویرایه لیم له سه رتان پیویست نه، نهوانیش وتیان: له نیوان نیمه و تو دا مه سه له یهک هه یه نه گهر پیمانی به خشیت نهوه له نیمه و نیمهش له توین نه گهر لی شماني قه دهغه بکه بیت نهوه له نیمه نیت و نیمهش له توین، عومهریش وتی: چیه؟ وتیان:

نیمه نه زاین که تو پیچه وانهی بنه ماله کهت ره فطارت کردووه و رپیازی نهوانت نه گرتو ته بهر و کاره کانی نهوانت به ستم ناو بردووه، جا نه گهر نه لئی تو له سه ر حه قیت و نهوان گو مران نهوه بیهری بوونی خو ت رابگه ینه و نه فره تیان لی بکه، چونکه ته نها نه مه ده توانی نیمه و تو پیکه وه کو یان جیا بکاته وه، نه لئی: عومهریش له م کاته دا هاته هاته گو و وتی:

من نه مزانی یان وا گو مانم ده برد که نیوه له بهر دنیا له نیمه یاخی نه بوون، به لکو نیوه مه به سستان روژی دوا یه، بهلام ریگه که یان لی ونبوه، منیش پر سیاری شتیکنان لی ده که م جا سویندتان ده دهم به خوا که به راستی وه لامم بده نه وه تا نهو راده یه که ده یزان، وتیان:

باشه وتی: باشه نه بو به کر و عومهر به پیشینان و پیشه وایانی خو تان نازان و گه واهی به هه شتیان بو ناده ن؟ وتیان: به لئی، وتی: نهی نه زانن که عه ره ب کاتي که پیغه مبه ری خوا (ﷺ) کوچی دوا یی کرد هه لگه رانه وه و نه بو به کریش کوشتاری کردن و مان و منالی به دلیل گرتن؟ وتیان: به لئی وا بوو،

وتی: باشه ئایا نه بوبه کر خۆی بی بهری کرد له عومەر یان به پیچهوانهوه؟ وتیان: نه خیر، وتی: ئایا ئیوه خۆتان بی بهری ده کهن له نه بوبه کر و عومەر (ﷺ) وتیان: نه؟ وتی: باشه ئه ی خه لکی نه ره وهان له پیشینانی ئیوه نین و شاهیدی رزگار بوونیان بو نادهن؟

وتیان: به لئی، وتی: ئه ی نه زانن که کاتی خه لکی کوفه چوونه ده ره وه بو یان ده ستیان هه لگرت و خو یتیان نه رشت و مال و مولکیان نه بردن؟ وتیان: به لئی وابوو، وتی: ئه ی نه زانن که خه لکی به سره کاتی چوونه ده ره وه بو یان له گه ل عبدالله ی کور ی وه هه بی راسی دا^۱ و خۆیان نیشانده و کوشتیان و تووشی عبدالله ی کور ی خه باب^۲ ی هاوه لئی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) بوون و کوشتیان به خۆی و که نیزه که به وه پاشان چوونه سه ر تیره که ی عه رب و ژن و پیاو مندالانیان کوشتن ته نانه ت مندالیان ده خسته ناو منجه له وه و تیایدا ده کولتیران وتیان: به لئی وابوو، وتی: ئایا ئه هلی کوفه خۆیان بی به ری کرد له ئه هلی به سره یان به پیچهوانهوه؟ وتیان: نه خیر، وتی: ئه ی ئیوه خۆتان بی به ری ده کهن له هه یج لایه کیان وتیان: نه

وتی: باشه ئایا چه ند لایان له سه ر حق بوون؟ وتیان: به ک، وتی: ئه ی باشه شتیك هه یه به بو ئیوه دروست بی ت بو من دروست نه بی ت؟ وتیان: نه خیر، وتی: ئه ی چۆن ئیوه نه بوبه کر و عومەر به پیشه وای خۆتان ده زانن و ئه وانیش یه کز یان قبول بووه له کاتی کدا که هه ل سو که وت و بو چوونیشیان جیاواز بووه؟ یان چۆن دروسته خه لکی کوفه خه لکی به سره به راست بزنانن و خه لکی به سره ش خه لکی کوفه به راست بزنانن له کاتی کدا که له گه ره ترین مه سه له دا جیاواز بوون. له خو ین و داوین و پاره دا، به لام بو من هه یج شتیك دروست نه جگه له نه فره ت کردن له بنه ماله که م، چونکه نه گه ر نه فره ت کردن له گونا هه کاران فه رز بی ت نه وه پی م بلین ئیوه که ی نه فره تان له فه رعه ون هاما ن کردووه؟

وتیان: نازانین که ی نه فره تمان لی کردووه. وتی: قور به سه رینه ئیوه بو تان هه یه واز له نه فره ت کردن له فه رعه وت بی ت، به لام من هه یج چاری کم له به رده مدا نه جگه له نه فره ت کردن له بنه ماله که م و را گه یان دنی بی به ری بوونی خو م لیان؟

^۱ - الاثار الواردة (۲ / ۷۰۳)

^۲ - هه مان سه رچاوه.

نیوه بهراستی کۆمهڵیکی نهزانن، ریگهی ههلهتانه گرتۆته بهر بۆ نامانجه کانتان، نیوه شتیك له خهلكی قبول ده کهن که پیغه مبهری خوا (ﷺ) رتهی کردۆتهوه و شتیکیش رته ده که نهوه که نهو قبولی کردوه، ههروهها که سیك لای نیوه ده ترسی که لای نهو نه ترساوه و که سیکیش لای نیوه دلنیا ده بی که لای نهو ترساوه، وتیان: نیمه وانین، وتی: نیستا داننان بهوه دانا، نایا نهزانن که پیغه مبهری خوا (ﷺ) ناردی بۆ لای بت پهستان و داوای وازهیتانی له بت پهستی لیکردن و شایهتی " لا اله الا الله محمد رسول الله " بدهن.

جا هه رکهس نهوهی کرد نهوه خوینی پارێزراوه و دلنیا ده بیته لای پیغه مبهری خوا (ﷺ) هه رکهیش رازی نهوایه جیهادی له دژ راده گه یاند؟ وتیان: بهلێ وتی: نایا نیوه نه مرۆ خۆتان به بی بهری نازانن لهو که سانهی که بت پهست نین و شایهتی " لا اله الا الله محمد رسول الله " دهدهن و نه فرهتیا ن لیده کهن ده یان کوزن و خوینیان به حه لال دهزانن؟

بهلام چاوتان به خه لکانی ناینه کانی تر ده که ویت وه ک گاور و جوله که و په نایان دهدهن ولاتان دلنیا له گیان و مالیان؟ حه به شیش وتی: هه رگیز به لگهی له مه رونتر و جوانترم نه بییوه، من وه ک خۆم شایهتی نهدهم که تۆ له سه ر حه قیت و بیهری بوونی خۆم راده گه یه نم له هه ر که سیك که پیچه وانهی تۆ بیته عومهریش (ﷺ) وتی: به شه بیانی: نهی تۆ چی نه لیت؟ وتی: قسه کانت زۆر جوان و تهواو بوون، بهلام پیم خۆش نیه به جیا له موسلمانان بریارێک بدهم که نازانم به لگه یان چیه له سه ری هه تا وه کو بگه ریمه وه لایان، چونکه له وانیه به لگه یه کیان هه بیته و من نه یزانم.

عومهریش وتی: خۆت ده زانی، نه لێ: پاشان فره مانی دا که پشکی حه به شی له به یتمال بدهن و پاشان پا زده شه ولای مایه وه و کۆچی داوی کرد، شه بیانی ش چوه وه بۆ ناو خهوارێج له گه لیا ندا کوزرا.

له ریوایه تیکی شدا هاتوه، دوو پیاو له خهوارێج هاتنه لای عومهری کوری عبده العزیز و وتیان: سلاوت لێ بیته نهی مرۆ، نهویش وتی: سلاو له نیوهش نهی دوو مرۆفه که، وتیان: گوێراییه لێ پهروه ردا گار باشترین شتی که که شوینی بکه ویت.

وتی: هه رکهس نهوه نه زانیت گو مراییه، وتیان: نابێ پاره ته نهها به دهست دهوله مه منده کانه وه بیته. وتی: یه لێ حه رامکراوه، وتیان: سامانی خواده بی بدری بهو که سانهی که شیاوینی، وتی: خوای گهوره له قورئاندا نهوهی روونکردۆتهوه، وتیان: ده بی نوێژ له کاتی خۆیدا بکریت، وتی: نهوه مافی

نوژده و حقی خوځه تی، وتیان: ده بی ریزه کان رینک بخړین له نوژدا، وتی: نهوه سوننه تیکي ته اووه، وتیان: نیمه بولای توڼیر دراوین.

وتی: بلین و مه ترسن، وتیان: راست به له گه ل خه لکیدا، وتی: خوای گه وره پیش نیوه فه رمانی پیکردوه، وتیان: حوکم ته نها بو خوايه، وتی: نهوه قسه يه کی راسته نه گهر مه بهسته که ی نیوه ناراست نه بیت، وتیان: کهسانی نه مین و پاک به کارینه، وتی: نهوانه هاوکارانی منن وتیان: ناگات له خیانهت بیت، وتی: دز متمانهی پی ناکریت، وتیان: نهی گوشتی به راز و مهی؟ وتی: نهوه شیاوی هاوه لگه رانه وتیان: هر کس موسلمان بو نهوه ده بی دلنیا بیت له خوی، وتی: به هزی نیسلامه وه دلنیاين له خومان، وتیان: باشه ی نهی نهوانه ی که پیغمبر په یمانی پیداون؟ وتی: په یمانه که یان ده پارتیزین، وتیان: له توانای خوځان زیاتر داوایان لیمه که، وتی: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا...﴾ سورة البقرة، آیه (۲۸۶).

واته: خوا داوا له هیچ که سیک ناکات مه گهر به نه اندازه ی توانای خوی...

وتیان: قورناغان یاد بخره وه، وتی: ﴿وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾ البقرة: (۲۸۱). واته: وه بترسن له روژنیک ده گهر پرتیته وه بولای خوا...

وتیان: به ولاخی پوخته دا بمان نیره وه، وتی: نه خیر نهوه مولکی خوايه بو نیوه دروست نيه، وتیان: دهی پاره مان یی نيه، وتی: که واته نیوه ابن سبیل و ریوران و خهرجیتان له سر منه^۱. ههروه ها له اطارة ی کوری مندره وه نه لی: گویم له نه بو عهون بوو نه بوت: خه لکیت له خه روره کان - خه واریج - هاتنه خزمهت عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) و هه ندی شتیان بیر خسته وه، هه ندی له ناماده بوانیش پیمان باش بوو که بیانترستی و پروویان له گه لدا بگوړیت، به لام عومهر هر به نهرمی له گه لیاندا روشت هه تاوه کو توانی که کیشیان بکات و لپی رازی بن و نهویش پوښاک و پاره ی پیدان، کاتی چوونه دهره وه عومهر کیشای به رانی کابرایه کدا که له ته نیشیدا بوو وتی: نه گهر توانیت دهرمانیک بو هاوړیکهت پیدایا بکهیت که به بی داخ کردن پی چاک ده بوویه وه نهوه هه رگیز داخی نه کهیت^۲؟

^۱ - أنساب الاشراف (۸ / ۲۱۱ - ۲۱۵) الآثار الواردة (۲ / ۷۰۴)

^۲ - سيرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۴۷، الآثار الواردة (۲ / ۶۷۷).

له رپوایه تیځی تریشدا هاتووه: کاتیک که شوزب که ناوی بستم بوو له تیره ی بهنی یه شکور له عبدالحمیدی کوری عبدالرحمن له عیراق دا یاخی بوو له سه رده می عومهری کوری عبدالعزیز دا و چووه ناوچه ی جوخی^۱، به هشتا سواره وه که ززر بهیان له هۆزی ره بیعه بون، عومهری کوری عبدالعزیز نامه یه کی نووسی بو عبدالحمید که مهیانور و ژینه مه گهر خوینیک برژن یان خراپه کاریه ک نه نجام بدهن، نه گهر شتیکی وایان کرد نه وه لییان بده، که سیکی توند و به هیزیش به چهنده سهر بازیکه وه بنیره بویان و نه وه ی که پیم وتی پی بلی، عبدالحمیدیش لیوای دایه دست محمدی کوری جهریری کوری عبدالله ی به جلی به دوو هزار که سه وه له خه لکی کوفه و قسه کانی عومهری پی راگه یاند.

عومهر نامه یه کی نووسی بو به ستام و بانگه یشتی کردو داوای هۆی دهر چوونی لیکرد، نه وه بوو نامه که ی عومهری به دست گه شت له و کاته شدا محمدی کوری جریر به رامبه ری خیه وتی هه لدا بوو، به لام به هیچ جوړیک نهیده و روزاند، له نامه که ی عومهریشدا هاتبوو: بیستومه که تو له به رخاتری خوا و پیغه مبه ری خوا (ﷺ) چوپه ته دهر و توش له و مه سه له یه دا له من له پیشتر نیت جا وهره با گفتو گو بکه یین، نه گهر نیمه له سه ر حه ق بووین نه وه توش وه ک خه لکی گویرا یه لیمان ده که بیت و نه گهر حه قیش لای تو بوو گویت بو نه گرین، نه وه بوو به سطم له شوینی خوی نه جول، به لام نامه یه کی نووسی بو عومهر (ﷺ) و وتی: برپاریکی داد گه رانه ت داوه، منیش دوو پیام بوو ناردویت گفتو گو ت له گه لدا بکه ن، نه بو عوبه یده: معمری کوری مشی، نه لی: نه و دوو پیامه که شوذب ناردنی بولای عومهر مه خدوجی خزمه تکاری بهنی شیبان و یه کیکیشیان له بهنی یه شکور بوو، نه لی: چهنده که سیکی نارد که نه م دووانه شیبان تیا بوو، عومهریش هه والی نارد، که دوو که س هه لبرژین، نه وانیش هه لیان بژاردن و هاتنه لای عومهر و که وتنه گفتو گو و وتیان: باسی یه زیدمان بو بکه بو داتناوه به خه لیفه دوا ی خوت؟

وتی: که سیکی تر دایناوه، وتیان: باشه نه گهر پاره یه کت بدریته دست و توش بیده بیت به که سیکی ناپاک، نایا نه مانه ت پاراستووه^۲؟

^۱ - جوخی: رپواریکه لمبه ری پوژه لانی به غدا.

^۲ - تاریخ الطبری (۷ / ۷۶۰).

هندی ریوایه تیش وهك خهملاندنیک نهلین: کورانی مهروان لهوه دهترسان که عومهر نهو شتانهیان لی بسینیت که بهدهستیانوه یه و ریگری له بهخهلیفه بوونی یهزیدی کوری عهبدولمهلیکیش بکات له دوای خوئی و نهو کاره ههلبوهشینیتهوه، بویه کهسیکیان نارد که ژههری بی بدات و پیش نهوهی وهلامی نهوانه بداتهوه گیانی له دهست دا^۱.

لهم ناسهوارانهی پیشهوهوه دهرده کهویت که عومهری کوری عبدالعزیز ههمان ریازی سهلهفی صالحی پیره کردنی له گهلیناندا هاوشیوهی نین عهباس و نه میری باوهرداران عهلی(رضی الله عنه)، دیاره عومهر(رضی الله عنه) نومیدی به گهرا نهوهی نهو خهواربجان هه بوو بویه ههموو گو مانه کانی وهلامدانهوه و نادرستی بهلگه کانیانی سهلاند^۲، بهلام بو نهو حهقهی که پییان بوو روهروویان نهوهستا بهلکو داوای مؤلته تی لیگردن، بهلام پیش نهوهی وهلامیان بداتهوه گیانی سپارد، کاتی خهواربجی عیراقیش هیزیان بهرامبهر عبدالحمیدی کاربهدهستی عومهر به کار هینا و توانیان سوپاکهی والی تیک بشکینن عومهر دهست بهجی مهسله مهی کوری عبدالملکی به سوپایه کهوه له خهلکی شام نارد و نامهیه کیشی نارد بو عبدالحمید: که ناگادارم سوپاکهت - سوپای خراپه - چی به سهراهاتوه، منیش مهسله مهی کوری عبدالملک م ناردووه توش ناسانکاری بو بکه.

نهوه بوو مهسله مه پیشروهی به سوپاکهی کرد و چووه بهرامبهر لهشکری خهواربج و شهپر له نیوانیاندا دهستی بی کرد و سوپای خهلیفه سه رکهوت^۳.

بیگومان ناچار بوونی عومهر بو به کارهینانی هیز دژ به کۆمهلیک له خهواربج وای لی نه کرد که توندوتیژی بهرامبهر به ههموویان به کاربینیت، چونکه ههتاوه کو بهرامبهر ناماده بیت بو گفتوگو نهوه پیوست به خوین رشتن ناکات^۴.

۳- نهوه هوییهی که کوشتاری خهواربجی لی کهوتهوه: عومهری کوری عبدالعزیز فهرمانی نه کرد به کوشتاری خهواربج کاتی که جیاوازی بیروریان له گهلیدا سهری ههلدا یاخود کاتی که بوونه نهیاری وقسهیان بی وت، بهلکو دانی به خودا گرت به نومیدی نهوهی که خوای

^۱ - ههمان سترضاوه(۷ / ۴۶۰) ملامح الانقلاب الاسلامی، ل: ۹۴.

^۲ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز العقیده(۲ / ۷۱۱).

^۳ - الطبقات(۵ / ۳۵۸) ملامح الانقلاب الاسلامی، ل: ۹۴.

^۴ - ملامح الانقلاب الاسلامی، ل: ۹۴.

گهوره هیدایه تیان بدات، به لام کاتی گه شتنه قوناغی کی ترسناک که نهویش بردنی مان و مولک و هه لکوتانه سهر موسلمانان و چه ته گه ری و خوین رشتن بوو، فه رمانی کوشتار کرنی دهر کردن.

۴- **گیرانه وهی که لوپه له کانی خه واریج بو که سوکاریان:** عومهری کوری عبدالعزیز قسهی به ژن و مندالتی خه واریج نهوت و سهر و مالیانی حه لال نه کرد، به لکو فه رمانی کرد به گیرانه وهی مان و مولکیان بویان، نه وه بوو فه رمانی دا به کارا به دهسته که ی: که نه گهر خوی گهروه سهری خستی به سه ریاندا نه وه که لوپه ل و مالیان بگیره روه بو کهس و کاریان، نه مهش رای عه لی کوری نه بو تالیبه دهر باره یان که نابی ژن و مندالتیان بریت و به دیل بگیریت یان مالیان به حه لال بزانتیت^۱.

۵- **به ندانی کردن دیله کانی خه واریج هه تاوه کو پاشگه ز ده بنه وه:** دوی نه وهی کوشتاری کردن و هه ندیکی لی کوشتن و کومه لیکشی به دیل گرت فه رمانی دابه زیندانی کردنیان هه تاوه کو واز له و بیرو بو چونه هه لانه یان ده هین^۲. کاتی عومهریش کوچی دواپی کرد هیشتا ژماره یه کیان به ندکرا بوون^۳، نه مه ریتازی عومهری کوری عبدالعزیزه بو مامه له کردن له گه ل خه واریجه نه یاره کانیدا.

دووم: شیعه :

له نیصلاح و زاراوه دا به ههر که سیک دهرتیت که عه لی به لاره باشتر بیت له خه لیفه کانی راشیدینی پیش خوی و پی و بیت که نالوبه یتی نه و شیواترن بو خه لیفایه تی^۴. سه باره ت به نه میری ناوه رداران عه لی (رضی الله عنه) به دوور و دریتزی له سهر شیعه دواوم، که چهند گروپیکن: هه ندیکیان توندروه و له نیسلام دهر چون.

هه ندیکیشیان هیتده توندروه ونین و له گرنگترین کومه له کانیشیان که یسانیه و سه به ئیه و نیمامیه و هتد. عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) چهند و ته یه کی هه یه دهر باره ی شیعه ی توندروه و له

۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۴۷۱) د. محمد شقیر.

۲ - هه مان سه رچاوه (۲ / ۴۷۳)

۳ - الطبقات (۵ / ۵ / ۳۵۸ - ۳۵۹) فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۴۷۳).

۴ - مقالات الاسلامیین، ل: ۶۵، الاثار الوارده (۲ / ۷۲۷).

باره یانهوه نه‌لتی: من چاکی بهنی هاشم و خرابی نهوان ده‌زانم که کُتیر یان خوَش ده‌ویت^۱. جا ههر کهس نهوی خوَش بویت نوه خراپه کاره، ههر کهسیش رقی لی بییت نوه چاکه کاره، چونکه نهو باوه‌ری به گه‌رانه‌وی گیان بۆ جه‌سته‌ی که‌سیکی تر هه‌یه له دونیادا^۲، هه‌روه‌ها نامه‌یه‌ک له کار به‌ده‌ستی عومه‌روه له کوفه به ده‌ستی عومه‌ر(ﷺ) گه‌شت که تیایدا ناگاداری نه‌کرده‌وه له‌سه‌ر پیچی کردنی خه‌لکه‌که‌ی عومه‌ریش له وه‌لامیدا وتی: داوای گوێرایه‌لی که‌سانیک مه‌که که پشتی عه‌لیان به‌ردا له کاتیکدا که نهو پشهوایه‌کی چاک و په‌سه‌ند بوو^۳.

هه‌روه‌ها له نیسحاقی کوری طلحه‌ی کوری نه‌شعه‌ت هوه نه‌لتی: عومه‌ری کوری عبدالعزیز(ﷺ) ناردمی بۆ عیراق و وتی: قورنایان بۆ بخوینه و داوای خویندنیان لی مه‌که و قسه‌یان بۆ بکه و گوێیان بۆ مه‌گره و فیریان بکه و لیانه‌وه‌شت فیرنه‌بیت، دیاره عومه‌ری کوری عبدالعزیز شاره‌زایی بیروباوه‌ری کُتیری شاعیر بووه، به‌لگه‌ش له‌سه‌ر نه‌مه نهو دیره شیعرا نه‌ی " کُتیری عده " یه که تیایدا بیروباوه‌ری زیاده ره‌وو نادرستی خوئی به‌رامبه‌ر به‌ئال و به‌یت ده‌خاته روو و ده‌لتی:

ألا ان الأئمة من قریش و لاة الحق أربعة سواء
علي والثلثة من بنیه هم الاسباط ليس بهم خفاء
فبسط سبط ایمان وبرٌ و سبط غیته کربلاء
و سبط لا یذوق الموت حتی یقود الخیل یقدمها اللواء^۴

واته: ناگادار بن که پشهوایان له قوره‌ه‌یشن و پشهوایا راسته‌قینه‌کانیش چوارن، عه‌لی و سیان له کوره‌کانی که که‌جه‌زای پیغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) ن نه‌مش له‌که‌س شاراوه‌ نه‌ی، یه‌کیکیان نه‌وه‌ی باوه‌رو چاکه خوازیه و نه‌وی تریان له که‌به‌لا ون بووه، سی یه‌میش هه‌رگیز مردن ناچیزیت هه‌تاوه‌کو نه‌سه‌به‌که‌ی تاو نه‌دات و نه‌بیته پشهنگ و ئالا هه‌لگری سوپا.

^۱ - تاریخ الاسلام، له الاثار الوارده (۲ / ۷۲۸) وه.

^۲ - هه‌مان سه‌رچاره (۲ / ۷۲۸).

^۳ - تاریخ دمشق، له الاثار الوارده (۲ / ۷۲۹) وه.

^۴ - الفرق بین الفرق له الاثار الوارده (۲ / ۷۳۴) وه.

ذهبي نهلئت: زبیری کوری به ککار دهر باره ی کثیر نهلئ: شیعه یهك بووه که باوهری به گه پانه وهی گیان بؤ جهسته ی که سیکی تر هه بووه - تناسخ الارواح - (فی آی چوره ماشا و رکب) الانفطار: ۸ ی نه خوینده وه، نه شلئت: باوهری به گه پانه وهی گیان - رۆح - بؤ جهسته یه کی تر هه بووه ههروه ها باوهری شی به گه پانه وهی دوو باره ی عه لی بؤ دنیا هه بووه و خه شه بی بووه ۱.

ههروه ها عومهر گرنگی نه ده دا به وه لامدانه وهی بؤ چوونه کانی کثیر و شیعه توند روه وه کانی تر به و شیوه یه ی که گرنگی بهر هتدانه وهی قه ده ری و خه وار یجه کان ده دا، ههروه ها عومهر (علیه السلام) داوای دور که و تنه وه و دانه نیشتنی له گه ل خاوه ن بیدعه و نار ه زوه کاند ا ده کرد ۲، له گرنگترین راکانی شیعه توند روه وه کانش:

• به پیوست زانینی پیشه وایه تی علی و پیش خستن و فه زلدانی به سهر سه رجهم هاوه لاند ا به به لگه ی نه وهی که پیغمبه ری خوا (علیه السلام) ده قی فهرموو له سهر پیشه وایه تی.

• به مه عسوم و بی هه له زانینی پیغمبه ران و پیشه وا و نیمامه کان و به دوور زانینیان له گوناھی گه وره و بچوک.

• به پیشه وا زانینی عه لی (علیه السلام) و بیهری بوون له سه رجهم هاوه لانی پیغمبه ری خوا (علیه السلام) به تایهت ههرسی خه لیفه ی راشیدین ۳، هه ره که سیکیش وه لامی نه م بؤ چوونانه ی ده ویت بابگه رپته وه بؤ کتیه کم سه بارهت به نه مری باوهر داران عه لی کوری نه بو تالیب (علیه السلام).

سی یه م: قه ده ری هه کان له سه رده می عومهری کوری عبدالعزیز دا (علیه السلام):

- ۱- پیناسه ی قه ده ری هه کان له نیصطلاح و زاراوه دا: قه ده ری هه دوو مانای هه یه، گشتی و تایهت:
- أ- قه ده ری هه به مانای تایهت: نه وانه ن که قه ده ر هت ده که نه وه، واته: نه ندازه گیری پهروه دگار بؤ کارو کرده وهی بهنده کانی هه مووی یان به شیکی ر هت ده که نه وه، واته:

۱ - تاریخ الاسلام له الاثار الواردة (۲ / ۷۳۴) خه شه بی: کۆمه لئکن له شیعه بؤیه وانا وناوناون، چونکه وتویانه تنه ا له گه ل نیمامی معسوم دا به ششیر ده جهنگین، هه ره بؤیه به تهخته جهنگاون و پی یان وتوون: خه شه بی واته تهخته بی (منه حاج السنه) (۱ / ۳۶).

۲ - وسطية أهل الشيعة بين الفرق، ل: ۲۹۳ - ۲۹۴.

۳ - القدريّة و المرجنة د. ناصر العقل. ل: ۱۹.

نهوانی که وتوانه خوا هیچ شتیکی برپارنده داوه و کاره کان له ئیستاوه دهست بی ده کهن و خوی گهوره پیشوهخت هیچ برپار و نندازه گیریه کی نه بووه وهک دواتر پرونی ده کهینه وه.

ب- قهدهریه به مانا گشتی یه که ی: نهوانن که قسه له باره ی زانستی پهروه دگار و ویست و برپار و نووسین و دروستکردنی به بی زانست ده دوین، به پیچه وانه ی ده قه کان و تیگه یشتنی سه له ف و پیشیان ^۱.

ج- سه ره له دانی قسه کردن له باره ی قهدهروه له ئیسلام دا: له جابری کوری سه مره وه (ﷺ) نه لی: پیغمبهری خوا (ﷺ) فه رموی: (سی شت هیه که نه ترسم ئومه ته که می تی بکه ویت)، (الاستقاء بالانوار و ستمی سولتان و به درؤ خستنه وه ی قهدهر) ^۲، ههروه ها پیغمبهری خوا (ﷺ) هوشداری داوه له مشتومرو موجه له کردن له ناین دا به شیوه به کی گشتی و له مه سه له ی قهدهر دا به تایه تی، ههروه ها له کی شانی نایه ت و فه رموده صحیحه کان به یه کدا و وروراندنی گومان و نه یاری به رامبه ر به ده قه کانی قهدهر، له وانه ش نهو فه رموده یه ی که پیشه وانه حمد له مسنده که یدا گیراویه تیه وه له عه مر ی کوری شو عه یب له باوکیه وه له باپریه وه نه لی: پیغمبهری خوا (ﷺ) رۆژیکیان هاته ده ره وه و بین ی خه لکی باسی قهدهر ده کهن، نه لی: نه توت هه نارت به دهم و چاوی داپرژاندوه هینه توره بوو و فه رموی: (نه وه چیتانه قورئانی خوا به یه کدا ده کیشن؟ به م شیوه یه نه وانه ی پیش ئیوه تیاچون) ^۳.

۲- سه ره له دانی یه که له دوا ی یه کی کۆمه له کان له سه ده ی یه که مه وه هه تا وه کۆ سه ره له دانی قهدهریه کان: دوا ی ده رکه وتنی یه که مین کۆمه له کان له سالی ۳۷ - ۴۰ کۆچی واته: خه واریج و شیعه باردۆخه که به م شیوه یه مایه وه هه تا وه کۆ سالی ۶۲ کۆچی که تیایدا قهدهریه ی گاور و ناگر په رست سه ری هه لدا کاتی که مه عه دی جو هه نی باسی لیوه کرد

^۱ - مسند أحمد (۵ / ۹۰) نقلبانی به صحیحی داناوه له سلسله الاحادیث الصحیحه ژماره ۱۱۷۲.

^۲ - مسند أحمد (۲ / ۱۷۸، ۱۹۶) خاوه نی الزواند نه لی: نه مه سه نه دیکه پیاوه کانی متمانه پیکراون.

^۳ - الفتاوی (۸ / ۴۲۵).

پاشان مشومری زیاتری له سهر پهیدا بوو، یاخود وهك ئیبن تهیمیه نه لیت: بیدعه كان سهره تا بستیکن پاشان ته شه نه ده كات و ده بیته بالیک و پاشان چند میل و قوناغیک^۱.

۱- سهره لدانی قه دریه ی یه كه م: كه خزی له و ته كانی مه عبده ی جوهه نی و شوینه كه وتوانی ده بیته وه، كه له سالی ۸۰ كۆچیدا ده ركه وت پاش ئه ویش غه یلانی دیمه شقی و شوینه كه وتوانی، كورته كه شی ئه وه یه كه پهروه ردگار - به قسه ی ئه وان - كرده وه ی بهنده كانی نه نووسیوه بریاری نه داوه و مه سه له كه تازه رووده دات و له زانیاری و عیلمی پهروه ردگار دا نه بووه و بهنده كان تنها خویان ئه و كارانه ده كهن، سهره تا ئه م قسانه شیان له سالی ۶۳ كۆچی دا بوو، كه سهره تای سهره لدانی قه دریه ی یه كه مه كه واته قه دریه ی یه كه م ئه وانن كه زانیاری و عیلمی پیشه وختی پهروه ردگار رهت ده كه نه وه و بیان وایه كه خوای گه وره پیشتر كرده وه ی بهنده كانی ئه ندازه گیری و ته قدیر نه كرده وه و له له وحی مه حفوزیشدا نه نووسیوه، كاره كانی ش هه ر ئیستا رووده دات و بریاری پیشه وختی له سهر نیه و بهنده كان تنها خویان ئه و كارانه نه نجام ده دن ئه م و ته یه ش روچوونیکي زوری پنه دیاره، چونكه زانیاری و نووسین و دانان و بریاردان ده رباره ی هه موو كرده وه یه كي بهنده كان به خیر و شه ریوه رهت ده كاته وه، ئه مه سهره تای بوچوونه كانیان بوو، كاتی پیشه وایان ئه م و ته به یان رهت كرده وه زوریسه ی قه دریه كان ناچار بوون دان به زانیاری پیشه وختی پهروه ردگار و نووسینی كرده وه كان دابین، به لام ویست و توانای پهروه ردگار و دروستكردنی كرده وه ی بهنده كان رهت ده كه نه وه و نكولی ئه وه ده كهن له وه ی كه خوای گه وره به دیهینه ری هه موو كرده وه ی بهنده كان یان هه ندیکي بیت و وتویانه: خوای گه وره كرده وه ی خراب به دی ناهیتت ئه مه دوا بیروباوه ری قه دریه ی دوومه به سهر كر دایه تی مو عته زیله كان^۲.

بیروباوه ری قه دریه یه كه مه كانی ش له دوو رادا كۆ ده بیته وه:

۱- القدرية و المرجنة، ناصر العقل، ل: ۲۵.

۲- الفتاوى (۷ / ۳۸۵).

• کاره کان ئیستا دەست بێ دەکات، مەبەستیان ئەوەیە کە کاری بەنده کان^۱ پێشتر دانەراوه و بە دینه هیتراوه و خوای گهورەش - وهك ده‌لێن - لە کاتی پروودانی کارو کردەوه کاندایان بیان دەزانی.

• ئەلێن: خوای گهورە پێشتر لە لەو حەقی مەحفوظدا کردەوه کانی نە نووسیوه^۲.

ب- سەرانی قەدەریه یە کە مەکان:

• مەعبەدی جوهرنی کۆچکردوو لە سالی ۸۰ کۆچی: ئیبن حەجەر لە تەهذیب التەهذیب دا وتەى هەندیک لە زانایانی جرح و تعدیلی هیتاوه دەربارەى و ئەلێت: ئەبو حاتم ئەلێت: راستگۆ بووه لە قەسەدا و یە کەم کە سیکە لە سەر قەدەر قەسەى کردوو لە بەسەرەدا و یە کیکە لە سەرانی ئەو کۆمەڵە پاشان هاتە مەدینه و چەند خەلکیکی تیا دا شیواند^۳.

الدارقطنیش ئەلێ: قەسە کانی باشە و بۆچوون و مەزەهە بە کەى خراپە^۴، محمدی کوری شووعەیی کوری شاپوریش لە ئەوزاعیوه ئەگێریتەوه کە وتویەتی: یە کەم کە سیکە کە دەربارەى قەدەر قەسەى کرد پیاویکی خەلکی عێراقە بە ناوی سەوسەن، کە پیاویکی گاور بوو پاشان موسلمان بوو دواتر بوویوه بە گاور مەعبەدی جوهرنیش لەوه وه بیروراکانی وه گرتربوو، غیلانیش لە مەعبەدەوه وهی گرتربوو^۵ موسلمی کوری یەساریش ئەبوت، مەعبەد قەسەى گاواره کان ئەکات.

• غیلانی دیمەشقی کوزراو لە سالی ۱۰۵ کۆچی: غیلانی دیمەشقی کەسى دووهم بوو دواى مەعبەدی جوهرنی، یە کیکە لە سەرانی بیدعەى قەدەری، بیروراکان لە شام دا بلاز بوویوه و خەلکانیک بەهۆیوه گومرا بوون^۶، هەر وهك غیلان بە قەسە کانی مەعبەدوازی نەهیتا، بەلکو باسی سیفەتە کانی پەروەردگاری کردوو و هەندیکانی رەتکردۆتەوه وهك ئیستواء - جیگیر بوون - هەر وهها ئەو وتەیهی دراو ته پال کە دەلێ: باوهر بریتیه لە مەعریفە و زانین و

۱ - هەمان سەرچاوه لە القدریة و المرجئوه، ل: ۳۰.

۲ - تەهذیب التەهذیب (۱۰ / ۲۲۵).

۳ - تەهذیب التەهذیب (۱۰ / ۲۲۵) سیراً علام النبلاء (۴ / ۱۸۶).

۴ - هەمان سەرچاوه.

۵ - القدریة و المرجئة، ناصر العقل، ل: ۳۲.

۶ - دراسات فی الاهواء و الفرق و البدع، ل: ۲۵۱.

کرده‌وه به‌شیک نیه له باوه‌ر، هه‌روه‌ها باسی دروستکردن و به‌دیه‌تانی قورنایشی(خلق القرآن)ی کردوه^۱.

ئه‌مانه‌ش بنه‌ماکانی حه‌عدی کوری دره‌من دواى ئه‌و، بوو به‌بنه‌مای جوهمیه و موخته‌زله، و بنه‌ما و یاساکانی خۆیانیان تیا‌دا دارشت و مشتومریان له‌سه‌ر کرد و له‌م بیده‌یه‌دا رۆچوون^۲، ئه‌شلین یه‌که‌م که‌سیک که نکولی ئیستوانی په‌روه‌ردگاری کردوه له‌سه‌ر عه‌رشى خۆی و به‌ده‌سته‌سه‌راگرتنى لیکى داوه‌ته‌وه غیلانى دیمه‌شقی بووه که له‌ سالى ۱۰۵ دا کورژاوه، یان حه‌عدی کوری دره‌م که له‌ سالى ۱۲۴ کۆچی دا کورژاوه ئه‌شلین جه‌همی کوری صفوان بووه که له‌ سالى ۱۲۸ کۆچی کورژا.

نکۆلى کردنى ئیستوانیش له‌گه‌ل ئه‌و بنه‌ما بۆگه‌نه‌ی حه‌عددا ده‌گونجی که خۆی له‌ تعطیل و له‌ کارخستن دا ده‌بینته‌وه قسه‌کردنى خواى گه‌وره‌ی تیا‌دا ره‌ت ده‌کرده‌وه، یه‌که‌م که‌سیکیش که لیوه‌ی بیستراوه که وتیینی خواى گه‌وره له‌سه‌ر عه‌رش نیه، حه‌عدبووه پاشان جه‌هم لیوه‌ی وه‌رگرت و بلاوى کرده‌وه^۳.

نکولی کردنى ئیستیواء و جینگیربوونیش یان ته‌ئویل کردن و لیکدانه‌وه‌ی کاری یه‌که‌می خه‌لکانی خاوه‌ن ئاره‌زوه و به‌هۆیه‌وه ده‌میان وه‌ردایه سیفه‌ته‌کانی خوا و به‌ره‌تکرده‌وه و په‌کخستن و لیکدانه‌وه، دیا‌ره ئیستیواپه‌یوه‌ندی به‌به‌رزى و بلندی و پاشان، بینینه‌وه هه‌یه پاشان سیفه‌ته‌ فیعلیه‌کانی تری په‌روه‌ردگار، له‌ویشه‌وه ده‌میان کوتایه سیفه‌ته‌ خه‌به‌ریه‌کان وه‌ک ده‌ست و چاو و رومه‌ت و... هتد^۴.

چواره‌م: هه‌لۆیستی عومه‌ری کوری عبدالعزیز به‌رامبه‌ر غه‌یلانى دیمه‌شقی:

له‌ عه‌مرى کوری موهاجیره‌وه ئه‌لئى: عومه‌رى کورى عبدالعزیز ناگادار کرایه‌وه که غه‌یلانى دیمه‌شقی قسه له‌سه‌ر قه‌ده‌ر نه‌کات، ئه‌ویش ناردی به‌ شوینی دا و چهند رۆژنیک دایبیری له‌ خه‌لک پاشان هیئای و وتی: غه‌یلان ئه‌وه چیه ده‌باره‌ی تۆ ده‌بیستم؟ عه‌مرى کورى موهاجیریش ئه‌لئى:

۱ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۵۰.

۲ - دراسات في الاهواء و الفرق و البدع، ل: ۲۵۱.

۳ - الفتاوى (۵ / ۲۰) دراسات في الاهواء و الفرق، ل: ۲۵۱.

۴ - دراسات في الأهواء و الفرق و البدع، ل: ۲۵۱.

منیش نمازم بؤ کرد که هیچ نه لیت، نه لیتی، وتی: به لیتی نهی نه میری باوه پرداران خواهی گه وره
 نه فهرموت: ﴿هَذَا أَنَّى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينَ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ (۱) ﴿تَأَخَّلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ
 نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا﴾ (۲) ﴿إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا﴾ (۳) الإنسان: (۱ - ۳). واته: بی
 گومان به سهر ناده می دا تپهری ماوه به کی زور له روزگار که شتیکی وانه بوو ناوبری. به راستی
 نیمه ناده میز ادمان دروست کرد له دلوتیک ناوی تیکه له گه لیتی توخم تا تاقی بکهینه وه نینجا
 گپرامان به بیسهری بینر.

عومهریش فهرموی کوتابی سوره ته که بخوینه ره وه: ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا
 حَكِيمًا﴾ (۲۰) ﴿يَدْخُلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (۳۰ - ۳۱). واته: وه نیمه حهز
 ناکه (له گرتی نهو ری) مه گهر کاتیک که خوا بیهوی (وه به زور ناچارتان بکات) بی گومان خوا
 دانای دروست کرداره. نهوی (خوا) بیهوی ده خاته ناو میهره بانی خوینه وه وه نامادهی کردوه بؤ
 سته مکاران سزای سخت.

پاشان وتی: چی نه لیتی نهی غیلان؟ وتی: نه لیم: من کویر بووم تو چاوت کردم وه و کهر بووم
 تو بیستنت بؤ گپرامه وه و سهر لیشیواو بووم و تو رینمایت کردم.^۱
 له ریوایه تیکیشدا: عومهری کوری عبدالعزیز غیلانی بانگ کرد و وتی: غیلان بیستومه تو
 قسه له مهسه له ی قدهردا ده کهیت! وتی: نهی نه میری باوه پرداران دروئه کهن بده ده مه وه؟ وتی:
 غیلان سهره تای (یس) بخوینه وه نهویش: ﴿یس (۱) وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (۲)﴾ ی خوینده وه هه تا وه کو
 گه شته ﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾ (۱) ﴿وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ
 ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (۹ - ۱۰) غیلانیش وتی: نهی نه میری باوه پرداران، سویند
 به خوا نه لیتی ههر گیز نم نایه تم نه خویندوه ته وه، به شایه تت ده گرم نهی نه میری باوه پرداران که من
 په شیمانم له وهی که وتومه، عومهریش وتی: خواهی گیان نه گهر راست ده کات دامه زراوی بکهیت
 نه گینا بیکه بته پند بؤ باوه پرداران.^۲

۱ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۷۵۰).

۲ - الابانة (۲ / ۲۳۵) الاثار الواردة (۲ / ۷۴۹).

هروه‌ها ریوایه‌تی زور هاتوو سه‌بارت به گفتوگۆی عومهری کوری عبدالعزیز له‌گه‌ل غیلانی دیمه‌شی دا و، قسه‌ی زوری هه‌یه سه‌بارت به بیروباوه‌ری نه‌هلی سونه‌ت سه‌بارت به باوه‌ر به قه‌ده‌ر عومهری کوری عبدالعزیزش مونا‌قه‌شه‌ی قه‌ده‌ریه‌کانی کرد و پرسیاری لیکردن سه‌بارت به زانست و عیلمی خوا جا نه‌گه‌ر دانیان پیدادا نا ئه‌وه مونا‌قه‌شه‌یان له‌گه‌ل‌دا ده‌کریت و نه‌گه‌ر ره‌تیشیان کرده‌وه و نکۆلیان کرد ئه‌وه بی باوه‌ر ده‌بن. ئه‌وه بو‌وبه غه‌یلانی ده‌یمه‌شقی وت: چی ده‌لتییت ده‌رباره‌ی عیلمی خوا وتی: عیلم ته‌واو بو‌وه، عومهریش وتی: که‌واته ده‌بی مونا‌قه‌شه بکریت برۆ چی نه‌لتی بیلتی، له‌ناو چیت ئه‌ی غه‌یلان تو نه‌گه‌ر دان به عیلمی خوا‌دا بیتییت مونا‌قه‌شه ده‌کریت نه‌گه‌ر ره‌تیشی بکه‌یته‌وه بی باوه‌ر ده‌بیت، جا نه‌گه‌ر دانی پیدادا بیتییت و مونا‌قه‌شه بکریت نه‌وه باش‌تره له‌وه‌ی که ره‌تی بکه‌یته‌وه و کافر بیت ^۱.

له‌وانه‌شه عومهری کوری عبدالعزیز یه‌که‌م که‌سیک بیت که ئه‌م ریازیه‌ی په‌یره‌و کردوووه بو پرسیار کردن له قه‌ده‌ریه‌کان ده‌رباره‌ی زانست، پاشان ئه‌مه بو‌وه به ریازی نه‌هلی سونه‌ت به شیوه‌یه‌کی گشتی، له وه‌لامی غه‌یلانیش دا چهند نایه‌تیکی راشکاوی قورنانی به‌به‌لگه هینایه‌وه که وه‌لامه بو ئه‌وه که‌سانه‌ی که قه‌ده‌ر به درۆده‌خه‌نه‌وه — وه‌ک له هه‌ندی ریوایه‌ت‌دا هاتوووه که ئه‌ویش فهرمایه‌شتی: ﴿فَانْكُرُوا مَا تَعْبُدُونَ﴾ (۱۳۱) ﴿مَا آتٰنَا عَلَيْهِ يَفْتِنٰنَ﴾ (۱۳۲) ﴿اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ﴾ الصافات: (۱۶۱ - ۱۶۳).

واته: ئینجا به‌راستی ئیوه ئه‌وه (بتانه‌)یش که ده‌په‌رستن ئیوه ناتوانن له به‌رانبه‌ری خوا‌دا گومرا‌که‌ری (که‌س) بن بیجگه ئه‌وه که‌سه‌ی (خوا ده‌زانی) ده‌چیته دۆزه‌خه‌وه.

ئین حه‌جهر ده‌رباره‌ی ته‌فسیری ئه‌م نایه‌تانه نه‌لتییت: خوای گه‌روه ئه‌فه‌رمویت: ئیوه ئه‌ی هاوه‌لگه‌ران خو‌تان و نه‌وه خوا و بتانه‌ی که ده‌په‌رستن ناتوانن که‌سیک گومرا بکه‌ن جگه له‌وه‌ی که پیش‌تر له عیلمی ئیمه‌ دا — په‌روه‌دگار — زانراوه که ده‌چیته دۆزه‌خه‌وه ^۲.

عومهر له وتار و نامه‌کانیدا روونی کردۆته‌وه که خوای گه‌وره ته‌نها خو‌ی هیدایه‌ت ده‌ر و گومرا‌که‌ره و ئه‌مه‌ش له قورنانی پیرۆزدا هاتوووه، خوای گه‌وره ئه‌فه‌رمویت: ﴿مَنْ يَشَأْ اَللّٰهُ يُضِلِّهٖ وَمَنْ

^۱ - السنة لعبد الله بن أحمد بن حنبل (۲ / ۴۲۹).

^۲ - تفسير الطبري (۲۳ / ۱۰۹).

بِئْسَ يَجْعَلُهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿الأنعام: ۳۹﴾. واته: هر کهس خوا بیهوی گومرای ده کات هر که سیش
خوا بیهوی ده یخاته سهر ریگای راست.

نمه ویرای چندین نایه تی تر، هر وها قه دهر به کان نکولتی نه و بیان ده کرد که خوی گه وره
رینمونیکار یان گومرا کهر بیّت، به لکو مروّ خوی رینمای خوی ده کات یا خود سهر له خوی
ده شیویت، رهنکه نامه کانی عومر و وتاره کانی هدی له و لاهمه به هیزانه بیّت بو نه و بیدعه چیان
چ به مبهستی بو بیّت یان بی مبهستی که ده شیّت وه لامیکی ده مکتو کهر بیّت بو هر که سیّک که
له م بواره دا تووشی لادان بو بیّت، هر وها عومری کوری عبدالعزیز روونی کردو ته وه که
کارو کرده وی بنده کان له لایه ن پهروه ردگار هوه به دیهینراوه و له سهر بنده کانی نووسراوه،
قورئان و سونیش نمه ده سه لین، خوی گه وره نه فهرمویت: ﴿وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ الصافات:
۹۶. واته: له کاتیکدا خوا به دیهینری خوتان و نه و بتانه شه دروستان کردون.

پیغه مبهری خواش (ﷺ) نه فهرمویت: "هممو شتیّک دیاریکراوه به زیره کی و دهسته و سانیشه وه
"، هر وها عومری کوری عبدالعزیز روونی کردو ته وه - وه که له وتاره کانی داهاتو وه - که مروّ
نه کهر گوناھی کرد نه وه پیوسته له سهری که ته وه بو داوای لیخوشبون بکات و قه دهر نه کات به
به لکه به سهر خواوه و نه لئی من تاوانم چیه له کاتیکدا که تاوانه کام له سهر نووسراوه.

به لکو ده زانی که خوی تاوانباره، چونکه خوی کرده وه که ی نه نجام داوه بابه قه زاو قه دهر و
ویستی پهروه دگاریش بو بیّت، به و پییه کی هیچ شتیّک به بی ویست و نیراده ی پهروه دگار نایبیت
وه که عومر (ﷺ) وه لامی قه دهر به کانی دایه وه که نه لین مروّ ویستی سهر به خوی هیه و نه توانیّت به
هویه وه زانستی پهروه دگار رت بکاته وه، نه ویش روونی کرده وه که بنده ویستی خوی هیه، به لام
پاشکوی ویستی پهروه دگاره ^۲.

۱ - روونکردنه وی پله کانی قه دهر: نه و ناسه وارانهی که له عومری کوری عبدالعزیز هوه
هاتون به گشتی به لگه یه له سهر باوه ر بوون به قه دهر، هر وها به لگه یه له سهر نه و چوار
پله یه ش که سه له فی سالت له سهری ریّککه وتون - ره جه تی خوی لی بیّت -

۱ - مسلم ژماره (۲۶۵۵).

۲ - الاشارة الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۷۶۹، ۷۷۰).

شوئیکه وتوانیشیان پابه ندبون پیوه و به مخرجان زانیوه بۆ تهوائتی باوهر به قهدهر، نهوائش: عیلم و نووسین و ویست و به دیهیتانن نهو قهدهریانهش که لهسهردهمی عومهری کوری عبدالعزیزدا هه بون عیلم و نووسینیان رهتده کردهوه، ههر نهمانهش بوون که عبدالله ی کوری عومهری کوری خهتاب خوئی بی بهری کرد لییان و وتی: نه گهر گهشتی بهوانه نهوه ناگاداریان بکهرهوه که من بی بهریم لییان و نهوائش بی بهرین له من ^۱.

لهو قسانه ی که عومهری کوری عبدالعزیزیش کرد و ویهتی بۆ روونکردنهوه ی پلهکانی قهدهر نهو وهلامه ی که ناراسته ی نهو پیاوه ی کرد که نامهکی بۆ نووسیوو و تیایدا هاتبوو: ... نامهکت نووسیوه و پرسیار دهر باره ی داننان به قهدهردا ده کهیت، ریت له پسپۆر کهوتوه به پشتیوانی پهروهردگار، هیچ بیدعهو داهیتراویک یش نیه که جیگیر تر و ناسهواری دیارتر بیت له داننان به قهدهر، دیاره نهفامهکان لهسهردهمی نهفامیدا له قسه و شیعه کانیاندا باسیان ده کرد و دلخووشی خوئیان بی دهادهوه، بهلام نیسلام توند تری کرد و پیغه مبهری خوا (ﷺ) له فهرموودهیهک یان دوو فهرمووده دا باسی کرده، موسلمانانیش لییهوه بیستویانهو له ژیانیدا لئی دواون و دوا ی مردنیشی بر وای تهواویان بی هیناوه و تهسلمی پهروهردگار بوون بۆ بهیتر کردنی خوئیان ههتاوه کوشتیکیان نه بیت که له عیلمی نهو دا نه بیت و له نووسینی نهو دا تو مار نه کرا بیت و نهوه بریاری لهسهر نه دا بیت له گهل نه مهشدا له قورئانی پرۆزدا ههیه و لیوه ی وهرگیراوه و لیشیهوه فیڕ بوون، نه گهر بشلیین بۆ خوا ی گهوره نهو نایهته ی دابهزاندهوه و بۆ وای فهرموو، نهوه نهوائش هه مان شتیان خوئندهوه تهوه که ئیوه خوئندهوتانه تهوه و نهوته ئویلهیان زانیوه که ئیوه نایزان، دوا ی نهوش وتویانه هه موو شتیک به نووسین و قهدهره و ههرچی نووسییت نه بیت و ههرچی نهووسییت ناییت و ئیمه هیچ سوود و زینایکمان بۆ خوومان نیه ^۲.

له روانگه ی نه م نامه و وتارانیه عومهری کوری عبدالعزیزهوه بیروباوه ریمان سهبارت به قهدهر و روونکردنهوه ی پلهکانی قهدهرمان بۆ روون ده بیتهوه، که یه کهم پله ی:

أ- زانیان: مه بهست نهوه به که خوا ی گهوره پیشهوخ زانیویهتی که بهندهکان چی ده کهن و چیان بهسهر دیت پیش نهوه ی دروستیان بکات به عیلمی کۆن و نهزهلی خوئی که سیفه تیکه

^۱ - مسلم کتاب: الایمان، باب القدر (۱ / ۳۶، ۳۷).

^۲ - الابانة لابن بطه (۲ / ۲۳۲، ۲۳۳) الاشار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۵۱۰).

له سيفه ته كانی زاتی خوئی، ههروهها بههشتی و دۆزه خیه كان ده زانیت خوای گهوره نه فـهرمویت: ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ رِزْقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبْرَ فِي ظِلْمَتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ (الأنعام: ۵۹). واته: وه کللی هه موو نهیئی یه كان له ووشکانی و ده ریدادا هه یه وه هه ر گه لایهك بکه ویته خواره وه خوا بی ی ده زانی و هه ر دانه و یله یهك له تاریکی یه كانی زه ویدا بیت و هه ر ته رو ووشکیك هه بیت هه ر هه موویان له کتیی ناشکرادان (لوح اخفوض).

ههروهها له سونه تیشدا هاتووه: که پیغه مبهری خوا (ﷺ) به بیاویکی وت که پرسیری لیکرد بوو: نایا نه هلی بههشت و نه هلی دۆزه خ دیاریکراون؟ فهرمووی: بهلئی، وتیان: نهی بوچی ده بی خه لکی هه ول بدهن؟ فهرمووی: هه موو که سیک نهو کاره ی بو ناسان ده کریت که بو ی دروستکراوه

ب- پله ی نووسین: عومه ری کور ی عبدالعزیز وتاری داو وتی: نهی خه لکینه هه ر که سیک له ئیوه چاکه یه کی کرد نه وه با سوپاسی خوا ی گهوره بکات هه ر که سیکیش خراپه ی کرد با داوای لیخوشبون بکات، چونکه هه موو کهس ده بیت نهو کاره بکات که خوا ی گهوره له سه ری نووسیوه و خسته یه تیه نه ستۆیه وه ^۱.

رۆژنیکیان وترا ی داو وتی: دونیا شوینی مانه وه نیه و شوینیکه خوا ی گهوره له ناوچوونی له سه ر نووسیوه، ههروهها رۆشتن و به جیهیشتنی له سه ر خه لکه که ی نووسیوه ^۲، که واته نووسینی نه ندازه ی و بر ی دروستکراوه كان پیش دروستکردنیان و نامار کردنی هه موو نهو شتانه و زانینی ورده کاریه کانی هه موو شتیک له لایه ن پهروه ر دگاره وه له عومه ره وه هاتووه ^۳، خوا ی گهوره نه فه رمویت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ (الحديد: ۲۲).

۱ - مسلم رقم ۲۶۴۹.

۲ - الآثار الواردة (۱ / ۵۱۹) له الشريعة الاجري وه.

۳ - سيرة عمر لابن الجوزي، ل: ۲۴۴.

۴ - الآثار الواردة (۱ / ۵۱۹)

۲۲). واته: هیچ زیان و به لایه‌ک پرووی نه‌داوه نه‌له زه‌وی و نه له خودی خو‌تاندا نیللا له (لوح الخفوض) دا نووسراوه...

پیغمبه‌ری خوا (ﷺ) نه‌فه‌رمویت: "خوای گه‌وره نه‌ندازه‌ی هم‌وو دروست‌کراوه‌کانی نووسیه پیش نه‌وی ناسمانه‌کان و زه‌وی دروست بکات به په‌نچا هزار سال و نهو کاته‌ش عه‌رش‌ی له‌سه‌ر ناو بووه^۱.

ج- **ویست و مه‌شینه‌ت:** مه‌به‌ست پیی نه‌ویه که نه‌وی خوای گه‌وره بیه‌ویت نه‌بی‌ت، هه‌رچی‌شی نه‌ویت روونادات و هیچ جول‌وو وه‌ستانیک له ناسمانه‌کان و زه‌وی دا روو نادات بیی ویستی په‌روه‌دگار و هیچ شتیک نایه‌ته مولکیه‌وه جگه له‌وه‌ی که خو‌ی ده‌یه‌ویت، عومه‌ری کوری عبدالعزیزیش سوور بوو له‌سه‌ر روونکرده‌وه‌ی نه‌م پله‌یه و وه‌لامدانه‌وه‌ی نه‌و که‌سانه‌ی که نکولی ده‌که‌ن، نه‌وه‌تا له نامه‌یه‌کیدا بو کاربه‌ده‌ستیکی نه‌لیت: هه‌رچی بریار بدات نه‌بی‌ت و هه‌رچی بویت روو ده‌دات و هه‌ر شتیکیشی نه‌ویت نابیت.

هه‌روه‌ها نه‌یوت: نه‌گه‌ر خوای گه‌وره بیویستایه سه‌رپیچی نه‌کریت نیلیسی دروست نه‌ده‌کرد^۲. مشتموری له‌گه‌ل غه‌یلانی دیمه‌شقی دا کردوو ده‌مکوتی کرد و هه‌له‌کانی بو روون کرده‌وه له به‌لگه هیتانه‌وه‌ی به نایه‌ته‌کانی سه‌ره‌تای سووره‌تی الانسان و داوای لیکرد کوتایی نه‌و سووره‌ته‌ش بخوینته‌وه وه پیی وت: له‌ناو بچیت نایا نه‌تبیستوه که خوای گه‌وره فه‌رمویه‌تی: ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ (الانسان: ۳۰). واته: وه ئیوه حمز ناکه‌ن (له‌گرتنی نه‌و ری‌یه) مه‌گه‌ر کاتیک که خوا بیه‌وی (وه به زور ناچار تان بکات). هه‌روه‌ها فه‌رمویه‌تی: ﴿مَنْ يَشَاءِ اللَّهُ يُضِلِّهِ وَمَنْ يَشَاءِ اللَّهُ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (الانعام: ۳۹). واته: ... هه‌رکس خوا بیه‌وی گو‌م‌رای ده‌کات هه‌رکه‌سیش خوا بیه‌وی ده‌یخاته سه‌ر ریگای راست.

پیغمبه‌ری خواش (ﷺ) نه‌فه‌رمویت: "دلی به‌نده‌کان له نیوان دوو په‌نجه له په‌نجه‌کانی په‌روه‌دگار دایه و وه‌ک یه‌ک دل به ویستی خو‌ی وه‌ری ده‌گریت "پاشان نه‌لی": "نه‌ی وه‌رگی‌ری دل‌ه‌کان دل‌مان دامه‌زرینه له‌سه‌ر گو‌ی‌رایه‌لی خو‌ت"^۱

^۱ - مسلم رقم ۲۶۵۳.

^۲ - الآثار الواردة (۱ / ۵۲۴).

د- دروستکردن و به‌دیه‌تان: مبه‌ست پی‌ئو هیه که په‌روه‌دگار خوئی به‌دیه‌تیری بو‌ونه‌ور و

دروستکیری هموو شتیکه و تنها نه‌و به‌دیه‌تیره و نه‌وانی تر هموو به‌دیه‌تراون ^۲.

عومری کوری عبدالعزیزیش به‌ جوانترین شیوه‌نم پله‌یهی ده‌برپویه و سه‌بارت به‌ فەرماشتی:

﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ﴾ هود: (۱۱۸ - ۱۱۹).

نوسی و نه‌بوت: نه‌وانه‌ی که جیاواز نین خوای گه‌وره بو‌ره‌حمت دروستی کردوون ^۳، نم‌نایه‌تمش باس له‌ دروستکردنی به‌نده‌کان و کرده‌وه‌کانیان ده‌کات ^۴ هر بو‌یه خوای گه‌وره

نه‌فه‌رمویت: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً ۗ وَلَا يَزَالُونَ مُخْلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ ۗ وَلِذَلِكَ

خَلَقَهُمْ ۗ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْيَتِيمِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ هود: (۱۱۸ - ۱۱۹). واته: گه‌ر

په‌روه‌دگارت بیوستایه‌گشت خه‌لکی ده‌کرد به‌(په‌په‌روی) یه‌ک ناین، به‌لام نه‌وان به‌رده‌وام جیاواز ده‌بن. مه‌گه‌ر که‌سی په‌روه‌دگارت میه‌ره‌بانی له‌گه‌ل کردیی وه‌ هر له‌به‌ر نه‌وه‌ش دروستی کردوون

برپاری په‌روه‌دگارت ده‌رچوو(کو‌تایی هات) که سویند به‌خوا دوزه‌خ پر ده‌که‌م له‌ جنو‌که و له‌ ناده‌می هموو پیکه‌وه.

هه‌روه‌ها نامه‌یه‌کی نوسی بو‌عه‌دی کوری اطارة که تیایدا هاتبوو: پاشان به‌کاره‌تانی سه‌عدی

کوری مه‌سعود وه‌ک کار به‌ده‌ستی عومان به‌کیکه له‌و تا‌ونانه‌ی که خوای گه‌وره له‌سه‌رتی نویسه‌ و دایناوه که تووشی بیت ^۵. نه‌مه‌ش که عومری کوری عبدالعزیز برپاری له‌سه‌ردا قورئان و

سوننه‌ت سه‌لمان‌دوو‌یه‌تی، خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿اللَّهُ خَلِقُ كُلِّ شَيْءٍ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾

الزمر: (۶۲). واته: خوا به‌دی هینه‌ری هموو شتیکه وه‌ هر نه‌ویش پاریره‌ری هموو شتیکه. هه‌روه‌ها

نه‌فه‌رمویت: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ﴾ الصافات: (۹۶). واته: له‌کاتی‌کدا خوا به‌دیه‌تیری نیوه‌ش و نم‌

^۱ - مسلم ژماره (۲۶۵۴).

^۲ - الآثار الواردة عن عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۵۲۵).

^۳ - مضع عبدالرزاق (۱۱ / ۱۲۲).

^۴ - ههمان سه‌رچاوه (۱۱ / ۱۲۲).

^۵ - مسلم ژماره ۲۶۵۵.

بتانه شه كه دروستان كر دوون (نه شيانتوانى بهر گرى له خوڻيان بكه!!). بئعه مبهرى خواش (ﷺ)
نه فهرمويت: " همموشتيك به نه ندازه به ته نانهت زيره كى و دهسته و سانيش " ۱ .

۲- جياوازى نيوان قهزا و قهدهر له روو ئيىگلاخ و زاراوه وه: وتراوه كه مبهست له قهدهر:
نه ندازه گيريه و مبهست له قهزايش بهدى هئانه، وهك نه فهرمويت: ﴿ فَقَضْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي
يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهُنَّ لِأَنَّ السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصْبِيحٍ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴾ فصلت:
۱۲). واته: دروستى كر دوون و بهدى هئان قهزاو قهدهردا دوو شتى بينكوه به ستراون و له
يهك جيانابهوه به كيكيان وهك بناغه وايه كه ئويش قهدهره و ئهويتريشان وهك بيناكه وايه
ئويش قهزايه، جا ههر كهس بيهوى له يه كيان جيا بكاتهوه ئهوه بينا كه ئه وروختيت و
هه لئنه ته كئى ۲ .

ئهلئين: قهزا برتبه له ئه و زانينه پيشوه ختهى كه خواى گهوره له نهزه له وه حوكمى پيكر دووه،
قهدهريش برتبه له ههستانى دروستكراوه كان به ئه نجامدانى ئه و كارانهى كه پيشتر بريار دراوه ۳ ،
ههروه ها ئين حهجره ئه لئيت: زانايان و تويا نه قهزا برتبه له و حوكمه گشتهى كه له نهزه لدا
بريار دراوه و قهدهريش ورده كار به كانى ئه و حوكمه يه ۴ . ئهلئين نه گهر كو بنهوه جيا ده بنهوه به
جوړيك كه هه ر به كيكيان بو خوئى مانايه كى هه به وهك پيشتر باسمان كرد، نه گهر جياش به كاربان
بيين كو ده بنهوه به جوړيك نه گهر به كيكيان جيا بكه يتهوه ئه وى تران له گه ليدا تبهه لكيش ده بيت ۵ .
وهك چون له جيا كردنه وهى زاراوه كانى ئيمان و ئيسلام و فقير و مسكين و هاوشيوه كاناندا
هه به، له وانه به ئه م پيناسه يهش كو كردنه وه و ته و فيقك بيت له نيوان نه وانهى كه جيا كردنه وه يان به
دروست نازانن و نه وانهى كه به راستى نازانن، به لام وا ده ر نه كه و يت كه جياوازيه كى روون له
نيوان قهزا و قهدهردا نه و ئه م جياوازيهش هيج سوو ديكي نه، چونكه ريكه و تن له سه ر نه وه هه به كه

۱ - النهاية لابن الاثير (۴ / ۷۸).

۲ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۹۴).

۳ - فتح الباري (۱۱ / ۴۸۶).

۴ - القضاء والقدر لمحمد بن ابراهيم الحمد، ل: ۲۹، الاثار الواردة - عن عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۹۴).

۵ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۹۴).

هر يه کيکيان بهوى تريشيان دهوتریت له کاتى باسکردنیشياندا پتکهوه به کارهيتانى يه کيکيان لهبرى نهوى ترين سروشتيه ^۱.

۳- رازى بوون به قهزاوقهدهر: عومهرى کورى عبدالعزيز نهفرموت: نهمرؤ نارهزوى هيچ شتيکم نهماوه جگه لهو شویتانهى که خواى گهوره بريارى داوه ^۲.

نهم نزايهش دهکرد، پهروهگار رازيم به قهزا و بريارى خوت و بهرکهت بخهره قهدهرمهوه ههتاوه کو حهز به پيشخستنى شتيک نهکهم که دوات خستوه و دواخستنى شتيک که پيشت خستوه، ههروهها عومهر نهپوت: بهردهوام نهم نزايه دهکرد تاوام ليها نارهزوى هيچ شتيکم نهماوو جگه له مهسهلهى قهزادا ^۳.

ههروهها کاتى عبدالملکى کورى به خاك سپارد وتى: رازين به قهزاي خوا و تهسليمى فرمانين و سوپاس بو خواى پهروهردگار ^۴.

کاتى که سهر خویشان ليکرد بو کورهکهى وتى: من پهنا به خوا دهگرم که خوشهويستيم بو شتيک ههبيت که پيچهوانهى خوشهويستى خوا بيت، چونکه نهوهشياوى چاکه و فهزلى پهروهردگار نيه بهسهرمهوه ^۵.

نهم ناسهوارانهش که له عومهرى کورى عبدالعزيزه وه لهم بوارهدا هاتوه هانمان دهادات بو رازى بوون به قهزا و قهدهر، مهبهستيش نهو قهزايه يه که خواى گهوره بو بندهکهى بريارى داوه لهو موسيهتانهى که تاوان نين، چونکه نارامگرتن لهسهر موسيهت پيوسته، بهلام رازى بوونى پى دروسته، بهلام نايا فهززه يان موستهحهب و باشه؟ به پيى دوو وتهى هاوهلانى نهحمد و خهلاکانى تر بههيز ترينيان نهويه که موستهحهب و باشه و فهرز نيه ^۶.

گومانيش لهوهدا نيه که رازى بوون به قهزا تهواوکهرى باوهر بوونه به قهزا و قهدهر و بهلگهيه لهسهر متمانه بوون بهوهى کهلاى خوايه و وا له خاوهنهکهى دهکات که پهشيمان نهبيت لهو

^۱ - القضاء و القدر عبدالرحمن المحمود، ل: ۴۴.

^۲ - القضاء و القدر عبدالرحمن المحمود، ل: ۴۴.

^۳ - الطبقات (۵ / ۳۷۲) الاثار الواردة (۱ / ۵۳۵).

^۴ - سيرة عمر لابن عبدالعظيم، ل: ۹۷.

^۵ - الاثار الواردة (۱ / ۵۳۶).

^۶ - الحلية (۵ / ۳۵۸، ۳۵۷) الاثار الواردة (۱ / ۵۳۷).

شтанه‌ی که له ده‌ست چوون و دلخۆش نه‌بیت به‌وه‌ی که دیت و له قه‌ده‌ری خوا دا بریار دراوه،
واته ئه‌و له‌بهر ئه‌وه پێی رازیه که خوای گه‌وره بریاری داوه ^۱.

پینجه‌م: مورجینه:

له ئیرجا ئه‌وه یه واته دواخستنی کرده‌وه بۆ دوای باوه‌ر هینان، ئیرجائیش دوو مانایی هه‌یه،
یه که‌میان: به مانای دواخستن دیت وه‌ک فهرمایشتی: ﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ﴾ (الأعراف: ۱۱۱). واته:
ئه‌وانیش وتیان: کاری (مووسا) و براکه‌ری دواجخه... مۆلته‌تی بده‌ری و دوای بجخه. دووه‌میش به‌مانای
ئومید پێ به‌خشینه ^۲.

مورجینه‌ش له ئیصطلاح وزاراوه دا پیشه‌وا نه‌حمد نه‌لی: ئه‌وانه‌ن که نه‌لین باوه‌ر ته‌نها وتن و
ده‌ر برینه به زمان و خه‌لکی له باوه‌ر دا یه‌کسانن و که‌س باوه‌ری به هیت‌تر نیه و باوه‌ری ئه‌وان و
په‌غه‌مه‌ران و فریشته‌کان جیاوازی نیه و باوه‌ریش زیاد و که‌م ناکات و هه‌ر که‌سیکیش به‌زمان باوه‌ر
بیت و ده‌ری بریت ئه‌وه باوه‌ر داره با کرده‌وش نه‌نجام نه‌دات ^۳. مورجینه‌ی ته‌واویش ئه‌وانه‌ن که
نه‌لین " له گه‌ل باوه‌ر دا نه‌نجامدانی تاوان زیانی نیه و له گه‌ل پێ باوه‌ریشدا تا‌عه‌ت سوودی نیه نه‌مه‌ش
وته‌ی جه‌هم و هاوه‌له‌کانیه‌تی ^۴.

یه که‌م که‌سیکیش که باسی ئیرجائی کرد غه‌یلانی دیمه‌شقی بوو وه‌ک شه‌هرستانی ده‌لی ^۵.
سه‌باره‌ت به‌و ئیرجائه‌یش که دراوه‌ته پال‌ابی محمد حه‌سه‌نی کورپی محمدی ناسراو به ئین الحنفیه ئه‌وه
ئیرجائی بواری باوه‌ر نیه، به‌لکو ئیرجاو دواخستنی مه‌سه‌له‌ی ئه‌و هاوه‌لانه‌یه که له گه‌لدایه‌ کرا
به‌شه‌ر هاتوون و سپاردنیه‌تی به‌ په‌روه‌ردگار ^۶.

ئین سه‌عدیش له ژياننامه‌یدا نه‌لی: ئه‌و یه‌که‌م که‌سیکه که باسی له ئیرجائی کردووه، هه‌روه‌ها
باسی ئه‌وه ده‌کات که زاذان و مه‌یسه‌ره چوونه لای و لۆمه‌یان کرد له‌سه‌ر ئه‌و نامه‌یه‌ی ده‌ربه‌اره‌ی

^۱ - مجموع الفتاوی (۸ / ۱۹۱).

^۲ - الآثار الواردة (۱ / ۵۳۸).

^۳ - الفرق بین الفرق للبغدادي، ل: ۲۰۲ وسطية اهل السنة، ل: ۲۹۴.

^۴ - الملل و النحل للشهرستاني (۱ / ۱۳۹).

^۵ - موقف اهل السنة من اهل الاهواء و البدع (۱ / ۱۵۲).

^۶ - وسطية اهل السنة، ل: ۲۹۴.

نیر جاء نووسیوی نئویش به زاذان ی وت: نئی باوکی عومر به ناوتم بهمر دمایه و نئوهم نئووسیایه

نم کتیبش نیر جانی مهسهلهی نئو کهسانه دهکات که بهشدار بوون لهو ناژاوهیهی که لهسهردهمی پیشهوا عوسمان دا پرووی دا واته سپاردنیان به خوا^۲ ههروا ئیین چهجره باسی نئو دهکات که نئو کتیبهی خویندۆتوه که حهسهنی کورپی محمد دایناوه و نئلی: مه بهست بهو نیر جانی که حهسهنی کورپی محمد قسهی لیکردوه نئو نیر جانه نیه که نئههلی سوننهت باسیان لیوه کردوه و پهپوهندی به باوه پوه هه به^۳. گرنگترین نئو قسانهش که مورجینه تیایدا جیاواز بوون له نئههلی سوننهت:

• دواخستنی کردهوه له باوه و داننهانی به بهشیک لئی.

• نئوهی که قهدهریه توندپوه کانیان وتویانه: که له گه ل باوه ردا گوناھ زیانی نیه ههروهک تاعهت له گه ل بی باوه ریدا سوودی نیه^۴.

ههروهها چهند ناسهواریک له عومهری کورپی عبدالعزیزهوه هاتوه که بهلگهیه لهسهر زیاد بوونی باوه و دانانی کردهوه به بهشیک لئی نم ناسهوارانهش وهلامیکه بو مورجینه به تایهت که زانیان نم ناسهوارانهیان له کاتی وهلامدانهوهی مورجینه داهیناوه.

ههروهها ناگادار کردهوه و هوشداری دان له بیدعه به ههروه جزیره کانهوه له عومهرهوه (ﷺ) هاتوه هیچ بیدعهیه کیش هیندهی بیدعهی نیر جاغاشکرانیه^۵، پیشتریش نم وته بهمان هینا که ده لئی: نیسلام چهند سنور و شهریهت و سوننهتییکی ههیه و هه رکس کاری بی بکات نئوه باوه رپی تهواوه هه رکه سیش کاری بی نهکات نئوه باوه رپی لاوازه، جا نه گهر من بیتم نئوه فیرتانی ده کهم و پایه ندتان

۱ - العلل و النحل للشهرستانی (۱ / ۱۳۹).

۲ - قضية الثواب و العقاب للسميري، ل: ۳۰.

۳ - تهذيب التهذيب (۲ / ۳۲۰) قضية الثواب و العقاب، ل: ۳۰.

۴ - وسطية اهل السنة بين الفرق، ل: ۲۹۵.

۵ - الاثار الواردة (۲ / ۸۱۳).

ده كهم پيوه، نه گهر مرديشم نهوه من خه می هاوړيټه تی ئیوه ناميټټ ^۱. ههروه ها نه لټی: هيچ كه سينك پاساوی نيه كه پاش سوننه ت دواي گومړاييهك بكهويټ و به باشي بزايټت ^۲. وتوشيه تي: نه گهر نه مانی هه ر بيدعه يهك و زيندوو كرده وهی هه ر سونه تيك له سه ر ده ستي من به بريني به شيك له جه ستم به دي بيت نهوه له بهر ره زامه ندي په روه ر دگار پيم ناسانه ^۳.

له مه ی پيشه وه دهرده كهويټ كه عومه ري كوري عبدالعزيز (رضي الله عنه) سوو بووه له سه ر ره تکر د نه وه ی هه ر جوړه بيدعه يهك نه گهر چي نهوه بيټه هو ی له ده ستدانی چهنه نه نداميكي له شي، ههروه ك له م ناسهوارانه دا قسه ی راست سه باره ت به باوه رده خاته روو كه هه موو جوړه په رستشيك ده گريټه وه، تيگه يشتنی عومه ري كوري عبدالعزيزشم بو باوه ر له باسي گرنگيدانی به بيروباوه ري نه هلی سوننه ت دا روونكر دؤته وه، كه چو ن برياري داوه خه لكي فير بكات و پابه نديان بكات پيو ی به هه موو به شه كانيه وه، نه مهش وه لاميكه بو بيدعه ی ئير جاء چونكه چه سپاندنی حه ق و پوچه كرده وه ی به تاله، نه مهش كه له وه وه هاتوو حه قيني سمليتراوه له بواري باوه ردا ^۴.

نه وهش كه ئين سه عد له طبقات دا گيړاويه تيه وه كه عومه ري كوري عبدالعزيز كاتي بوو به خه ليفه عون ی كوري عبدالله و موسای كوري ابي كثر و عومه ري كوري حمزه هاتنه لای و له هه ندي سرچاوه شدا عومه ري كوري زه ريش هاتوو و دهر باره ی ئير جاعه گه ليدا داوان و مشتمو مريان له گه ليدا كرده وه و وتويانه كه نهو هاوړاوبوه له گه لياندا و به هيچ جوړيك جياواز نه بووه له گه لياندا ^۵. نه م ريوايه ته راست نيه له بهر نه م هو يانه:

- چونكه ئين سه عد به يي سهنه د گيړاويه تيه وه كه واته به چړاوه — منقطع يه — .
- تيايدا ده سته واژه — زعموا — و وتيان به كار هاتوو نه مهش لاوازه .

^۱ - سيرة عمر لابن الحكم، ل: ۴۰، الاثار الواردة (۲ / ۸۱۳).

^۲ - الاثار الواردة (۲ / ۸۱۴).

^۳ - الطبقات (۵ / ۳۴۳).

^۴ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۸۱۴).

^۵ - الطبقات (۶ / ۳۳۹) سير اعلا النبلاء (۵ / ۱۰۴).

● نهم لافلیدان و وتیانہش پشتی بی نابه ستریت، چونکہ ئەوانہی گێڕاویانہتەوہ تۆمەتبار کراون بە ئیرجاء.

ہەر چەندە ئەگەر ئەو رێبواوەتەش بە راست بزاین ئەوہ عەونى كورى عبدالله ى كورى مەسعود پەشیمان بوویەوہ لە ئیرجاء وەك لالكانى بەسەندى خۆیەوہ لە ئەوفەلى هذلى لە باوكیەوہ دەگێریتەوہ و ئەلى: عونى كورى عبدالله ى كورى مەسعود كە زانا ترين و پەروەرشيار ترين خەلكى مەدینە بوو و مورجینە بوو، بەلام پاشگەز بوویەوہ و بە شیعەر وتى:

لأول ما انفارق غير شك انفارق ما يقول المرجنوننا

و قالوا مؤمن من اهل جور و ليس المؤمنون بجائرينا

وقالوا مؤمن دمة حلال وقد حرمت دماء المؤمنينا^٢

واتە: یەكەم شتیك كە بى گومان لى جیادەبینەوہ ئەوہیە كە مورجینە ئەیلین، ئەلین موسلمانە و ستەمكارە و موسلمانیش نابى ستەمكار بىت، یان ئەلین موسلمانە و خۆینى حەلالە لە كاتىكدا كە خۆینى موسلمانان حەرام كراوہ.

بەم شێوەیەش دەرنەكەوت كە عەونى كورى عبدالله (ﷺ) وازى لە ئیرجاء هیناوە و لى پاشگەز بووئەوہ پێش ئەوہی پەيوەندى بكات بە عومەرەوہ و ببیتە یەكێك لە كەسە نزیکەكانى^٣.

شەشەم: جووھەمیە:

ئەدریتە پال جەھمی كورى صفوان كە خەلكى خوراسان بووہ و خزمەتكارى بنى راسب بووہ، لەسەر دەستی جەعدى كورى درھەم فیر بووہ و نووسەرى حارسى كورى سړیح بووہ^٤. كە نازاوەى لە دژى دەولەتى ئەمەوى لە خوراساندا بەرپا كرد، جەھمیش ژياننامەى ئەخویندەوہ و داواى دەكرد كە بیکەن بە والى^٥ و خەلكیشى هان دەدا بۆ چوونەدەر لە گەلیدا و لە سالى ١٢٨ كۆچى رۆوبەرۆو بونەوہیەك لە نیوان سوپای ئەمیری خوراسان – نصرى كورى سیار – و سوپای

١ - الاثار الواردة (٢ / ٨١٥).

٢ - شرح اصول اعتقاد اهل السنة (٥ / ١٠٧٧).

٣ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة (٢ / ٨١٦).

٤ - حقیقیة البدعة و احكامها (١ / ١١٥).

٥ - الكامل في التاريخ، له الحقيقة و البداية (١ / ١١٥).

حارسی کورې سړیخ دا رووی دا و جهمی کورې صفوانیش له سوپای حارس دا بو، که سټیک دهمی بریندار کرد و کوشتی نه شلین به دیل گراوه و براوته بهر دهست سلم ی کورې احوز^۱ و نهویش فرمانی کوشتنی داوه^۲. گرنګترین بڼه ماکانی جو هه میهش نه مانه ن:

۱- جهم بیروړاګانی جه عدی کورې دره می راګه یاند که بریتیه له ره تکرده وهی سیفه ته کانی په روه ردگار و به دروستکراو زانینی قورنن پاشان چهند بیدعه به کی تری یو زیاد کرد.

۲- بریاردانی جه بر واته نه وهی که مروؤ هیچ توانا و دهسه لاتیکی نیه و به زور کرده وه کانی پی ده کریت.

۳- باوه بر به لایانه وه ته نها زانیاریه، واته باوه بریتیه له ناسینی په روه ردگار بی باوه ریش نه ناسینی ته تی.

۴- بیان وایه که به هشت و دوزه نامیت و وتویانه پاش نه وهی که به هشتی و دوزه خیه کان ده چنه ناویه وه به هشت و دوزه نامیت، چونکه به رای نه وان نه هم مو جو جوله ناګونجیت.

۵- وتویانه: وانستی په روه ردگار په یدا بو - حادثه - چونکه بیان وایه که ناکریت شتیک پیش دروستبونی بزانیرت^۳.

په تکرده وهی نه سیفه تانه شی له جه عد و له فیلده سوف و سمنیه کانه وه وه رگرتووه^۴. دیاره جهم زمان پاراو بووه و خوشی هیچ زانیاریه کی نه بووه و تیکه لای زانایانیش نه بووه، سمنیه کانیش له گه لیدادوان و بیان وت: وه سفی نهو خوایه تمان یو بکه که ده په رستی، نهویش چوو همالته وه و نه هاته دره وه تا چهند روژتیک پاشان هات و وتی: خوا نهو هه وایه به له گه ل هم مو شتیک و له ناو هم مو شتیک دایه و هیچ شتیک خالی نیه لینی، پیشه واه نه جه دیش (ﷺ) مشتومریکمان بو

۱ - البداية و النهاية، له حقيقة البدعة و احكامها (۱ / ۱۱۵).

۲ - همان سرچاوه (۱ / ۱۱۶).

۳ - تناقض اهل الاهواء و البدع في العقيدة (۱ / ۱۳۱).

۴ - سمنیه: کومدلیکی بی باوه رن له هیندیه کان فله سه فیه کی تاییهت و خویندنگه کی هزی گومرایه. ظاهره الارحاء فی الفکر الاسلامی (۲ / ۳۹۲).

ده گيرپته‌وه که له نيوان جههم و سمنيه دا پرووی داوه سه‌بارهت به بوونی خوا له کۆتاييدا جههم
خوای گه‌وره‌ی به رۆح چواند که نابنریت و نایبستریت و ههستی بێ ناکریت^۱.

ئین ته‌میه ئه‌لی: ئه‌لین جعه‌دی کوری دره‌م خه‌لکی چه‌رانه که صابنه و فه‌یه‌له‌سوفیکی
زۆریان تیا‌بووه، بۆ‌چوونی ئه‌وانه‌ش سه‌بارهت به په‌روه‌ر دگار ره‌تکرده‌وه و نکولی کردنی
سيفه‌ته‌کانیه‌تی: بییان وایه‌ ته‌نها سيفه‌تی سلجی و زیاد و ناویته‌ی هه‌یه... به‌م پێشه‌ جعه‌دی ئه‌مه‌ی له
صابنه و فه‌یه‌له‌سوفه‌کانه‌وه وه‌رگرته‌وه^۲.

جه‌هه‌میش هه‌موو بیرو‌راکانی له جعه‌ده‌وه وه‌رگرته‌بوو^۳، سه‌بارهت به بیرو‌رای چه‌برو سه‌پاندنیش
ئه‌وه پێش ئه‌و هاوه‌لگه‌ره‌ عه‌ره‌به‌کان و تو‌بیان، خوای گه‌وره ئه‌فه‌رمو‌یت: ﴿وَقَالَ الَّذِي نَسِيَ
شَاءَ اللَّهُ مَا عَبْدَنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاءُ نَا وَلَا حَرَمًا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ (النحل: ۳۵).

لێره‌دا خوای گه‌وره باسی ئه‌وه‌مان بۆ ده‌کات که هاوه‌لگه‌ران خۆیان فریودا بوو به‌مه‌سه‌له‌ی
قه‌در، ناوه‌رۆکی قسه‌کانیشیان ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت که نه‌گه‌ر خوای دژ به‌و کارانه بی‌ت که ئی‌مه
ده‌یکه‌ین ئه‌وه به‌سزادان پێی ده‌نواندین و یان نه‌یده‌هه‌شت ئه‌نجامی بده‌ین^۴.

ئه‌وه‌ش که ده‌لین باوه‌ر ته‌نها زانیاریه ئه‌وه مورجیه‌ش پێش ئه‌وان و تو‌یانه، سه‌بارهت به
له‌ناو‌چوونی به‌هه‌شت و دۆزه‌خیش ئه‌وه له ئیسماعیلی^۵ و باطنی و ئه‌هلی که‌لام و جوله‌که‌وه
هاتووه ابن ابی العز ره‌حه‌تی خوای لی بی‌ت سه‌بارهت به جه‌همی کوری صفوان ئه‌لیت: باسی له
تیا‌چوونی به‌هه‌شت و دۆزه‌خ کردووه و پێش ئه‌و که‌س له‌ناو هاوه‌لان و شو‌نیکه‌وتوان و پێشه‌وا‌یانی
موس‌لمانی ئه‌هلی سونه‌تدا ئه‌م قسه‌یه‌ی نه‌کردووه، ئه‌مه‌ش به هۆی ئه‌وه‌سه‌له خراپه‌وه یه که باوه‌ری

۱ - الرد على الجهمية و الزنادقة للامام احمد، ل: ۴۴، ۴۵.

۲ - الفتاوی (۵ / ۲۱، ۲۲) تناقض اهل الاهواء و البدع (۱ / ۱۳۱)

۳ - تناقض اهل الاهواء و البدع (۱ / ۱۳۱).

۴ - تفسير القرآن العظيم (۲ / ۶۲۶).

۵ - ئیسماعیلیه‌کان: شو‌نیکه‌وتوانی محمدي کوری ئیسماعیلین که کوری جعه‌فهری صادقه، باوه‌ریان به ته‌فسیری باطنی
هه‌یه، گوايه خوای گه‌وره ئه‌م زانسته‌ی تاییه‌تکرده‌وه به‌ عملی کوری ابی طالب و هه‌ر که‌س پێچه‌وانه‌ی عملی بی‌ت به‌کافری
ده‌زانن، الفرق بین الفرق، ل: ۴۲، تناقض اهل الاهواء و البدع في العقيدة (۱ / ۱۳۲).

بى ھەبۈۋە كە ئەۋىش نەگۈنجانى بوۋنى ئەۋ ھەمۈۋە شتە بەدى ھاتوۋەيە ئەمەش مەسەلەى سەرەكە لاي ئەھلى كەلام^۱.

ئەھلى كەلامىش بەگشتى ھىچ شتېكى قورئان وسونەت لەلايان دەلەتېكى يەكلاكەرەۋە (قەطەي) نى، بەلكو دەلەتەى ھەمۈۋە بەلايانەۋە(ظنى) و گوماناۋىە و زانست و زانىارى و زاراۋە كانيان لە فەيلەسوف و خاۋەن لۆژىكە كانەۋە(مناطقة) وە ۋەرگرتوۋە^۲. كە لە بەرەتدا ئەگەرپتەۋە بۆ ناگر پەرست و گاۋر و جولەكە، ئەۋەش كە دەلەت زانست و عىلمى خوا نوۋ و بەدى ھىتراۋە ئەۋە جەھم لە مەعبەدەۋە ۋەرگرتوۋە و مەعبەدەش لە سوسنى گاورەۋە، ئەمەش بەلگەيە لەسەر كارىگەرى بوۋنى سەرانى ئەم كۆمەلانە و ۋەرگرتنى بىروراكانيان لە كۆمەلە گومراكانەۋە^۳.

ئەۋ ناسەۋارانەش كە لە عومەرى كورى عبدالعزىزەۋە ھاتوۋە چەند ۋەلامىكى گشتىە بۆ جوھەمىە و زانايانى سەلەفېش لەناۋ ۋەلامە كانياندا ھىناۋانە لەۋ زانايانەش پېشەۋا ئەھمەد و دارمى چەند زانايەكى ترى سەلەف، لە جەغفەرى كورى براقانەۋە ئەلى: پياۋىك ھاتە خزمەت عومەرى كورى عبدالعزىز و پرسیارى لىكرد سەبارەت بە ئارەزۋەكان ئەۋىش وتى: سەپىرى ئابنى كابرارى عەرەبى دەشتەكى و غولامەكە بكة لە كىتېدا و شوئى بکەۋە و ۋاز لە غەپىرى ئەۋە بىتە^۴.

ئەلەت: پېغەمبەرى خوا(ﷺ) و كاربەدەستانى دۋاى خۆى چەند سونەتېكىان بىرپاردۋە كە دەست پتۋە گرتى دەستگرتنە بە قورئانەۋە و بەھىزىە لە نايندا، كەس بۆى نىە بىگورپت يان چاۋ بىرپتە شتېك كە پىچەۋانەپتە، ھەر كەس شوئى بکەۋىت رېنمونىكراۋە و ھەر كەس پىشى پى بەسەتت سەر كەوتوۋە و ھەر كەسېش پىچەۋانەى بچولتەۋە و شوئى رېبازىكى تر بکەۋىت جگە لە رېبازى موسلمانان ئەۋە خواى گەۋرە ئەپداتە دەست خۆى و دەپخاتە دۆزەخەۋە كە خراپتېر

۱ - شرح العقيدة الطحاوية، ل: ۴۲۰.

۲ - تناقض اهل الاهواء و البدع(۱ / ۱۳۳).

۳ - ھەمان سەرچاۋە(۱ / ۱۳۳).

۴ - الاثار الواردة عن عمر بن عبدالعزيز في العقيدة(۲ / ۸۱۹).

چاره‌نورسه^۱، عبدالله ی کوری عبدالحکم نه‌لئیت: گویم له مالیک بوو نه‌بیوت: سه‌رسام بووم به سوور بوونی عومهر له‌سه‌ر نه‌و مه‌سه‌له‌یه^۲.

عومهری کوری عبدالعزیز نه‌لئیت: هه‌ر که‌سیک ئاینی بکاته جیی مشتومر نه‌وه نه‌م به‌رو نه‌و به‌ری زۆر ده‌کات^۳. نه‌م ئاسه‌وارانه‌ی عومهریش له‌لایه‌ن زانیانی سه‌له‌فه‌وه له‌ بواری وه‌لامدانه‌وه‌ی جوهمیه‌دا هیتراره‌و، دیاره‌ نه‌مه وه‌لامه‌ بۆ هه‌موو بیدعه‌چی‌هک و فه‌رماندانه‌ به‌ ده‌ستگرتن به‌وه‌ی که‌ سروشتی پاک نه‌بخوازی وه‌ک سه‌لماندنی سیفه‌ته‌ تیرو ته‌واوه‌کانی په‌روه‌ردگار و بریاردانی به‌رز و بلندی خوا و نه‌و سیفه‌ته‌ جوانانه‌ی تر که‌ سروشتی پاک نه‌یسه‌لئینی، هه‌روه‌ها فه‌رماندانی به‌ نه‌هی کردن له‌ مشتومر کردن له‌ ئاین دا به‌ بی‌ زانیاری، دیاره‌ جه‌میش به‌ هۆی نه‌بوونی زانیاریه‌وه‌ کاتی که‌وته‌ مشتومر و جه‌ده‌له‌وه‌ و خۆی گومرای بوو و خه‌لکیشی گومرای کرد، سه‌له‌فی سالتحیش به‌لگه‌یان به‌وه‌ ده‌هینایه‌وه‌ که‌له‌ عومهری کوری عبدالعزیزه‌وه‌ هاتبوو ده‌رباره‌ی ده‌ستگرتن به‌ سونه‌ته‌کانی پیغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) و خه‌لیفه‌کانی راشدین دوا‌ی نه‌و وه‌لامدانه‌وه‌ی بۆ جوهمیه‌ وه‌ک نه‌وه‌ی که‌ ئین ته‌میه‌ کردی له‌ الفتوی الحمویه‌ دا باسی نه‌وه‌ ده‌کات که‌ ابو القاسمی نه‌زجی به‌سه‌نه‌دی خۆی له‌ طرفی کوری عبدالله وه‌، نه‌لئیت گویم له‌ مالیکی کوری نه‌نه‌س بوو نه‌گه‌ر باسی که‌سیکی لایکرایه‌ که‌ فه‌رموده‌کانی بواری سیفه‌ته‌کان ره‌تده‌کاته‌وه‌ نه‌بیوت: عومهری کوری عبدالعزیز نه‌لئیت و ئاسه‌واره‌ که‌ی له‌ پیغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) کاربه‌ده‌ستانی دوا‌ی نه‌وه‌وه‌ باس ده‌کرد.. شاطییش باسی نه‌م ئاسه‌واره‌ " اثر " ده‌کات و نه‌لئیت: وته‌یه‌کی کورته‌ چه‌ندین بنه‌مای باشی سونه‌تی له‌ خو‌گرتوو له‌وانه‌ نه‌هیشتی مه‌سه‌له‌ی بیدعه‌و دا‌هینان و ستایشکردنی شوینکه‌وتوانی سونه‌ت و زه‌مکردنی نه‌و که‌سه‌ی که‌ لئێ لاده‌دا هه‌روه‌ها نه‌وه‌ی که‌ رییازی کار به‌ده‌ست و وه‌لی نه‌مه‌ره‌کان و کرده‌وه‌کانیان رافه‌ی قورئان و سونه‌ته‌، دیاره‌ وته‌کانی عومهریش(ﷺ) چه‌ندین بنه‌مای باش و به‌ سوودی له‌ خو‌گرتوو ه^۴.

^۱ - هه‌مان سه‌رچاره‌ (۲ / ۸۲۰).

^۲ - سیره‌ عمر لابن عبدالحکم، ل: ۴۰.

^۳ - شرح احوال اعتقاد اهل السنة و الجماعة (۲ / ۴۲۵).

^۴ - الاعتصام، له‌ الاثار الواردة (۲ / ۸۲۲).

پيشهوا نه محمد ديش (ﷺ) له كتيبي الرد على الجهمية دا ناسه واريكي (اثر يكي) له عومهرى كورى عبدالعزیزه وه هیناوه و نهلی: هه كهس ناینی بكاته جیی مشتومر نهوه نه مبهه و نهو بهر كردنی زور ده بیت^۱.

موعته زیلهش له جوهه میه وه نكولتی كردنی سیفته ته كانی پهروه ردگار و مهسه لهی دروست كردنی قورنایان گواستوته وه، نه م پیکه و تنهش له نیوان موعته زیله و جوهه میه دا له سهه نه فی كردن و نكولتی كردنی سیفته ته كانی پهروه ردگار و مهسه لهی دروستكرانی قورنان وای له زورنك له زانایانی نیسلام كردوه كه موعته زیله به جوهه میه ناوبه رن، بویه ده بی وریابین له كاتیکدا كه ناوی نهو كومه لانه له بری یه كتر به كار دیتین، چونكه هه كومه له و كومه لیکی تر هه یه كه هاوبهش بیت له گه لیدا له به شیک له به شه كانی بیروباوه ردا جا نه گه ر ناوی نه م كومه له بنین له كومه لیکی تر كه هاوبه شه له گه لیدا نهوه تیكه لاوری رووده دات و قسه كان دروست ده رن اچن، چونكه ده بی ناوی هه ر كومه لیك له خوئی بنین و بو كومه لیکی تر به كاری دهنه هیتین، چونكه نه مه له رووی زانسته وه وردتر و ته واو تره^۲.

حه و ته م: موعته زیله:

ناویكه بو نهو كومه لهی كه له سهه رته تایی سه دهی دووه می كۆچیدا له سهه ر دهستی واصلی كوری عطاء^۳ ده ر كهوت و ریبازیکی نه قلنی روتیان له لیكۆلینه وهی بیروباوه ردا گرت بهر و بریاراندا كه هه موو زانسته كان نه قلین له رووی روودان و پیوستیه وه پیش و پاش هانتی شهرع، نه مانهش نه هلی كه لام و مشتومر كار موحاده له چین^۴.

۱- سه ره له ئدانی موعته زیله و هوئی ناوانایان به و ناوه وه: كابرایه ك چووه لای حه سه نی به سری و وتی: نهی پيشه وای ناین، له سهه رده می ئیمه دا كومه لیك ده ر كهوتون كه نهو كه سانه كافر

۱ - الرد على الجهمية الامام احمد، ل: ۶۹.

۲ - قضية الثواب والعقاب بين مدارس الاسلاميين، ل: ۳۴.

۳ - ابو حذيفة واصلی كوری عطاء، خاوه نی شیعری غه زه ل و موته كه لیم، یه كیتك به وه له سهه ر سه ختر موعته زیله و قوتابی حه سه نی به سری به وه، چهنه نو سراویکی هه یه وهك: اصناف المرجئة، معانی القرآن، له چینی چواره می موعته زیله یه له ۱۳۱ ك كۆچی دواپی كردوه.

۴ - التنبية والرد للملطي، ل: ۵۰، تأثیر المعتزلة في الخوارج و الشيعة، عبداللطيف الحفطي، ل: ۱.

ده کهن که خاوهنی گوناھی گهوره ن که نهوانیش خهواربج و کومه لیکتی تر که چاره نووسی خاوه ن گونا هه گهوره کان ده سپین به پهروه دگار، و گوناھی گهورهش به لایانه وه له گه ن بوونی باوه ردا زیانیکتی نهوتوی نیه، نه مانهش مورجینهی نه م کومه تن، جا نایا حوکمی تو چیه ده باره ی بیرو باوه ری نه وانه؟

نه وه بوو حه سه نیش بیری له مه کرده وه و پیش نه وه ی وه لام بداته وه واصل وتی: من نالیم خاوه نی گوناھی گهوره به ته وای باوه ردار یان بی باوه ره، به لکو نه وه پله و پایه یه کی هه یه له نیوان نه و دوو پله یه دا و نه باوه ردار و نه بی باوه ره. پاشان راسته و خو له نه لقه ی شیخ حه سه نی ماموستای جیا بوویه وه و چوه گو شه یه کی مزگوته که وه و نه وه ی بریاردا که به هاوه لانی حه سه نی به سری وت، حه سه نیش وتی: واصل جیا بوویه وه لیمان، بویه خو ی و هاوه لانی ناو نران مو عته زیله واته جیا بوو و گو شه گیره کان^۱، نه م وته یهش زورینه ی میژوو نووسانی کومه له کانی له سه ره^۲.

ناوی مو عته زیلهش ه یچ په یوه ندیه کی به هاوه لانی به ریزه وه نیه له دوور و نزیکه وه، چونکه نه و هاوه لانه ی که دوور که وتنه وه له ناژاوه ی نیوان عه لی و مو عاویه له جهنگی الجمل دا بیان نه ده و ترا مو عته زیله و جیا بووه وه له رووی نیصطلاحه وه، به لکو نه وه ته نها له رووی زمانه وانیه وه بوو، به لگهش له سه ر نه مه نه وه یه که نه و مو عته زیله یه کی که نیمه باسیان لیوه ده که ین بویه بیان ده و تریت مو عته زیله، چونکه له مه زه بی نه هلی سونه ت جیا بوونه ته وه، ناشکراشه که هاوه لانی پیغمبه ری خوا^ﷺ پی شه وایانی نه هلی سونه و جه ماعه تن نیتر چون به پیشینانی نه و کومه له داده ترین که له بری شهر ع کاریان به عه قل ده کرد؟

لیر شه وه به هه له دا چوونی نه و که سانه ده رده که ویت که هاوه لانیان به پی شه نگ و پیشینانی مو عته زیله زانیوه، دیاره مو عته زیله جیا بوونه وه یان به دینداری ده زانی و بیرو بو چوونه کانیان له سه ر بنه مای جیا بوونه وه داده رشت، به لام هاوه لان خو یان له ناژاوه جیا ده کرده وه بو خو پاراستن له تاوان و خوین رشتن^۳.

۱ - الفرق بین الفرق، ل: ۱۱۸.

۲ - آراء المعتزلة الاصولية، د. علی الضریحی، ل: ۷۱.

۳ - آراء المعتزلة الاصولية، ل: ۷۶.

موعتهزيلة به بونى خوئندنگه و رينازىكى فېكرى تايهت خوئيان له نههلى سوننهت جياده كرده وه كه تاييدا بالا دهستى تنها بو ئهقله و دهست بهردارى دهقه شهريه كان بوون كه تاقه رينمايى پاريزره له لادان^۱.

۲- **كۆمهلهكانى موعتهزيله:** دياره بنه مای سهره كى كه موعتهزيله پشتيان بىّ ده بهست برىتى بو له ئهقل و لوژيك و به هۆيه وه شته كانيان دهسه لماند يان ره تيان ده كرده وه، به هۆى رۆچوونى موعتهزيله ش له فلهسه فهى يونانيدا كه پشتى به جه دهل و مشتومر ده بهست ناكۆكى كه وه نيوان ئه و كۆمهله به وه و راكانيان جياوازى تيكه وت و بوون به بيست و دوو كۆمهله و گروهه وه.

وهك واصيله و عمرويه و ههذهليه و نظاميه و... هتد. ههر كۆمهله تيكيش له مانه چهند بيدعه به كى تايهت به خوئيان هديه و، به لام و هه موويان به كدهنگن له سهر پينج بنه ماكه و تنها جياوازيان له ورده كاريه كانى ئه م بنه ميانه دايه و ئه مهش سهر نيه، به و پييهى كه ئهقل پيوره لايان و ههريه كه گرنگى به بواريكى جياواز له وى ترده دات^۲.

۳- **رۆلى موعتهزيله له زيندوو كردنه وهى بيروباوه رى ئه و كۆمه لانهى كه پيش خوئيان هه بوون:** موعتهزيله له سى كۆمهله ئى پيش خويه وه شتى وه رگرتوه و بيرو بو چوونه كانى زيندوو كردونه ته وه به جوړيك له جوړه كان بو ئه مونه له خه واريچ و قه ده ريه توند ره و جوهه ميه كانه وه شتى وه رگرتوه.

ئه وهى كه له خه واريجه وه وه ريان گرتوه:

أ- **حوكمى خاوه نى گوناھى گه و ره له رۆژى دو اييدا:** به غدادى نه ئى: **واصل و عمر هاورا بوون** له گه ل خه واريچ دا له پشتگيرى كردن له سزادارانى خاوه نى گوناھى گه و ره له ناگردا له گه ل نه ودا كه به به كتا په رستى ده زانن نه ك هاوه لگه ريان بى باوه ر^۳. له م دهقه شه وه بۆمان

^۱ - تأثير المعتزلة في الخوارج والشيعة، ل: ۱۸.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۹.

^۳ - الفرق بين الفرق، ل: ۱۱۹. تأثير المعتزلة، ل: ۲۰.

دهرئه كه ویت كه موعتهزیهلہ بیرو باوهری خهوار یجیان هه بوو سه بارهت به خاوهنی گوناھی گهوره له رۆژ دواییدا، به لام له دونیادا به بی باوهریان دانهناوه^۱.

ب- یاخبوون له کار به دهست و پیشه‌وای ستمکار: خهوار یج کو دهنگن له سه ر پیوستی یاخبوون و دهر چوون له دهسه لاتی پیشه‌وای ستمکار و رو به روو بوونه‌وهی به چهك و هیز بو نه هیشتنی ستم و چه سپاندنی داد گهری - وهك ده لئین -^۲.

دهقه کانی فرمانکردن به چاکه و ریگری کردن له خراپه‌شیان بو دهر چوون له دهسه لاتی کار به دهستان و یاخبوون لییان و کوشتار کردنی کهسانی جیاواز له گه لئاندا به کار هیناوه^۳.

موعتهزیهلش نهم بنه‌مایه‌یان له خهوار یج‌هوه وهر گرتوه و له رووی تیوریه‌وه زیندوو یان کرد زته‌وه له جوار چیوهی بنه‌مای فرماندان به چاکه و نهی کردن له خراپه دا، نه بو لحه‌سه‌نی نه شعهری نه لئی: موعتهزیهلہ کو دهنگن - جگه له اصم - له سه ر پیوستی فرماندان به چاکه و نهی کردن له خراپه له گه ل بوونی توانا و دهسه لات به زمان و دهست و شم شیر - هیز - به ههر شیوره‌هك بتوانن^۴، له شوینیکی تریشدا نه لئیت: یاخبوون له سولتانیان به پیوست زانیوه له کاتی توانا و دهسه لاتدا^۵.

ج- مهسه‌له‌ی ته‌ئویل^۶: خهوار یج یه کهمین کهسانیکن که دهر گای ته‌ئویلی نار ه‌ویان خسته سه‌ر پشت له میژووی ئومه‌تدا، نه‌وه بوو دهستیان دایه ته‌ئویلکردنی نه‌وه دهقانه‌ی که باس له حوکم کردن ده‌کات شتیکی تر جگه له قورئان، هه‌روه‌ها نه‌وه دهقانه‌ی که هه‌ره‌شه‌ی تیاپه یاخود باس له فرمان کردن به چاکه و نهی کردن له خراپه ده‌کات، پاشان کو مئه‌له‌کانی تر هاتن و نهم ریزاره‌بان له‌وانه‌وه وهر گرت و به کاریان هینا بو به لگه هینانه‌وه بو نه‌وه بیدعانه‌ی که دایان هینا بوو، له‌وه کو مئه‌لانه‌ش: موعتهزیهلہ که که دهقه‌جانی سیفاتی په‌روه‌رد گاریان

۱ - تأثیر المعتزلة في الخوارج و الشيعة، ل: ۲۰.

۲ - مقالات الاسلاميين (۱ / ۲۰۴) الملل و النحل (۱ / ۱۱۵).

۳ - الخوارج اول الفرق في تاريخ الاسلام، ناصر العقل، ل: ۳۷.

۴ - مقالات الاسلاميين (۱ / ۳۳۷) تأثیر المعتزلة، ل: ۲۱.

۵ - مقالات الاسلاميين (۲ / ۱۵۷) تأثیر المعتزلة، ل: ۲۱.

۶ - ته‌ئویلی نار ه‌وا: نه‌وه یه‌که و شه‌هك له مانا که‌ی خزی لابدریت و مانا یه‌کی تری بی بدریت که بی‌سجه‌وانه‌ی خزی بیت به‌بی به‌لگه.

تهئویل کرد و برپاری تهعطیل و له کارخستنی سیفه تهکانی. پهروهردگار یان دا هرچهنده
خهواربج دهقهکانی سیفاتی پهروهردگار یان تهئویل نه کرد بوو^۱.

ئین تهئیمیه نهئی: عیلمی کهلام و تهئویلی صیفات لهناو خهواربج دا نهبوو ههتاوه کو
سه ره له لدانی موختهزله^۲، پاشان موختهزله دهقهکانی قهدهریان تهئویل کرد، که نه مهش لای
خهواربج پرووی نه دا بوو، به کورتی: موختهزله ریازی تهئویلیان له خهواربجهوه بو ماوه تهوه و
به باشی دهستیان پیوه گرتووه و بووه به به ناما و ریسیایه ک بو مامه له کردن له گه له دهقهکانی قورئان و
سونهت به لایانهوه.

❖ **قهدهریه کان:** هرچی قهدهریه شه نهوه مهسه له ی ره تکرده وهی قهدهریان له موختهزله وه
وهرگرت و زیندوویان کرده وه، به لام نهک بهو شیوه رۆچوهی که ره تکرده نه وهی زانستی
پهروهردگار له خو ده گریت که قهدهریه به که مه کان له سه ری بوون، دیاره نه م و تهیه نه ما و
له ناو چوو له بهر دوو هو:
● که می ژماره ی نهو که سانه ی که به م شیوه بیران له قهدهرده کرده وه.

● وه ستانی هاوه لان و زانایانی شوینکه وتوان - تابعین - به توندی دژ به نه م رایه، به خو بی
به ری کردن لئی وهک ئین عومهر کردی (ﷺ) نهوه بوو بهو که سانه ی وت که باسیان کردن:
پیان بلین که من بیهریم له وانه و نهوانیش بی بهرین له من^۳، یان سوکایه تی پیکردت و رق
لی بوونیان وهک نه مه ی که طاوسی کوری کیسان له گه له معبد الجهنی دا کردی کاتی له
طواف دا بینو و وتی: نه مه معبد سوکایه تی پی بکه ن^۴. یا خود به کوشتیان و کو تایی هیان
به ناژاوه یان دوی دهر کردنی برپاری بی باوهریان وهک به غه یلانی دیمه شقی کرا کاتی که سور
بوو له سه ر نه م بیرو رانا ره وایه^۵، به لام موختهزله نه م بیرو باوهریان به شیوه یه کی میانه
ره وانه تر زیندوو کرده وه و سیفه تی زانین و نووسینیان بو پهروهردگار چه سپاندوو ویست و

۱ - تاثیر المعتزلة في الخوارج و الشيعة، ل: ۲۲.

۲ - هتمان سترضاوة، ل: ۲۲.

۳ - مسلم، شرح النووي، ك الامان (۱ / ۱۵۶)

۴ - شرح اصول اعتقاد اهل السنة (۴ / ۶۳۷).

۵ - القضاء و القدر في ضوء الكتاب و السنة و مذاهب الناس، ل: ۱۱۷.

به‌دیته‌نیان - خَلْقٌ - ره‌تکرده‌وه و مروّقیان به به‌دیته‌نری کرده‌وه‌کانی خوئی ده‌زانی و بییان
وا بوو که مروّف به ناره‌زروی خوئی ئه‌و کارانه ده‌کات نه‌ک به‌ویستی په‌روه‌ردگار^۱.

هه‌ربویه زانایان نه‌مانه‌یان وه‌ک قه‌ده‌ریه توند‌ره‌وه‌کانی پیشتر به بیّ باوه‌ر له قه‌لّم نه‌داوه، نیین
ته‌یمیه ئه‌لی: ئه‌وه قه‌ده‌ریانه‌ی که نووسین و زانینی په‌روه‌ردگار ره‌ت ده‌که‌نه‌وه له‌لایه‌ن زانایانه‌وه به
بیّ باوه‌ردان‌رون، به‌لام یان به‌بیّ باوه‌ر نه‌زانیه که سیفه‌تی زانینیان بوّ په‌روه‌ردگار بریارداوه، به‌لام
به‌دیته‌نیانی کرده‌وه‌کانیان ره‌تکرده‌وته‌وه^۲.

❖ **جوهه‌میه:** ئه‌و هاوچه‌رخ‌ی و هاوسه‌رده‌میه‌ی نیوان ئه‌م دوو کۆمه‌له و ئه‌و په‌یوه‌ندیه تاکه
که‌سیانه‌ی که له نیوان جه‌هم و هه‌ندی له هاوه‌لانی واصل دا هه‌بوو ریخ‌خوش‌که‌ر بوو بوّ
ئه‌وه‌ی که موعته‌زله بیروباوه‌ری خوئیان له جوهه‌میه‌وه وه‌ربگرن له‌مه‌سه‌له‌ی یه‌کتا‌په‌رستی دا
که ییکه‌تابوو له:

أ- ره‌تکرده‌وه‌ی سیفه‌ته‌کان: نیین ته‌یمیه ئه‌لی: پاشان ئه‌سلی ئه‌م وته‌یه - یه‌کخستی سیفه‌ته‌کانی
- که به تعطیل ناسراوه، ئه‌وه له قوتاییانی جوله‌که و هاوه‌لگه‌رانه‌وه وه‌رگیراوه. یه‌که‌م
که‌سیکیش که لیوه‌ی بیسترا بیت ئه‌م وته‌یه‌ی کردیبت له نیسلامدا جه‌عدی کوری دره‌مه،
وجه‌می کوری صفوانیش له‌وه‌وه وه‌ری گرت و رایگه‌یانند بویه ئه‌م وته‌یه‌ی جوهه‌میه‌ی درایه
پال^۳، پاشان موعته‌زله ئه‌م بیدعه‌یه‌یان له جوهه‌میه‌وه وه‌رگرت و زیندوو‌یان کرده‌وه، به‌لام
به‌جوری‌ک که رۆچونی جوهه‌میه‌ی تبادا که‌م کرابوویه، چونکه جوهه‌میه‌کان ناوه
پیروژه‌کانیان له سیفه‌ته‌کان زیاتر ره‌ت ده‌کرده‌وه^۴، وه‌ک نیین تیمیه باسی ده‌کات: که جه‌هم
ناوه پیروژه‌کانی له سیفه‌ته‌کان زیاتر ره‌ت ده‌کرده‌وه^۵، به‌لام موعته‌زله ناوه‌کان ده‌سه‌لین،
به‌لام سیفه‌ته‌کان ره‌ت ده‌که‌نه‌وه^۶.

^۱ - الفتاوی له تاثیر المعتزلة، ل: ۲۴.

^۲ - الفتاوی له تاثیر المعتزلة، ل: ۲۴ وه.

^۳ - الفتاوی الحمویة الکبری تحقیق شریف هزاع، ل: ۴۷، ۴۸.

^۴ - تاثیر المعتزلة فی الحوارج و الشیعة، ل: ۲۵.

^۵ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۵ له الفتاوی وه.

^۶ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۵.

ب- و تهی دروستکراوی قورئان - خلق القران - و ره تکر دنه وهی بینینی پهروه ردگار به شیوهیه کی ره ها: ئین تهیمه دهر باره ی موعتهز یله نه لی: یه کتا په رستیان هاوشیوهی یه کتا په رستی جو هه میه یه که ناوهر و که که ی ره تکر دنه وهی سیفه ته کانه، نه لئین: خوا گه وره نابینری و قورئانیش به دیه تراوه ^۱.

نهمه هموو نه و تانه یه که موعتهز یله له کوممه له کانی تری پیش خویانه وه وهر یان گرتوه که نه وانیش خه واریج و قه دهر یه و موهه مین، ههروه ها موعتهز یله روتلی خویان هه بو و له زیندو کردنه وهیدا و دهستکاری زوریان کرد هه تاوه کو فشاری سهر یان کم بیته وه، ههروه که له پان نه و بیرو باوه رانهش دا به لگه نه قلی و فهلسه فیه کانیان کو کرده وه، پاشان کوممه له کانی تر هاتن و نه و بیرو باوه رانه یان بهو شیوهیه له موعتهز یله وهر گرت و به لگه یان به را کانی موعتهز یله دهیتا یه وه ^۲.

۴ - **پینج بنه ماکه ی موعتهز یله**: هموو موعتهز یله کان له نیوان خویاندا له سهر پینج بنه مای بیرو باوه ریکه وتون و به بناغهی مهزه بی موعتهز یله یان داناوه، نهم بنه مایانهش بریتین له: یه کتا په رستی و داد گه ری و به لئین و هه ره شه (وعد و وعید) و شوینی نیوان دوو شوینه که (المنزله بین المنزلتین) و فرمان به چاکه و نهی کردن له خراپه ^۳.

دهسته واژه ی پینج بنه ماکهش له لای و اصلی کوری عطاء دهر نه کهوت، به لکو له قوتاییه کانیه وه وهر گراو لای ابی هذیلی علاف به ته وای گه لاله بو، که نهم کوممه له به هزیه وه گه شته چله پویه نیعیتال و بابه ته کانی له سهر دهستی به ته وای گه لاله بوون و هندی له به شه کانی کتیه کهش له باره ی پینج بنه ماکه وه یه، پاشان کتیه کان یه که له دوی یه که باسی نهم زار او هیان ده کرد له سهر دهستی جه عفه ری کوری حهر ب و قاضی عبدالجبار و پیوانی تری موعتهز یله ^۴.

له سهر ته ای ده ولته تی عه باسیشدا هوجولتی موعتهز یله په ره ی سهند و دهستیان دایه ناردنی پیاره کانیان بو هموو ناوچه کان بو بانگه واز کردن بو مهزه ب و بیرو باوه ریان، ههروه ها مهزه به کهشیان چانسی پشتگیری کردنی له لایه ن هندی خه لیفه ی عه باسیه وه هه بو و به تایهت له سهر ده می

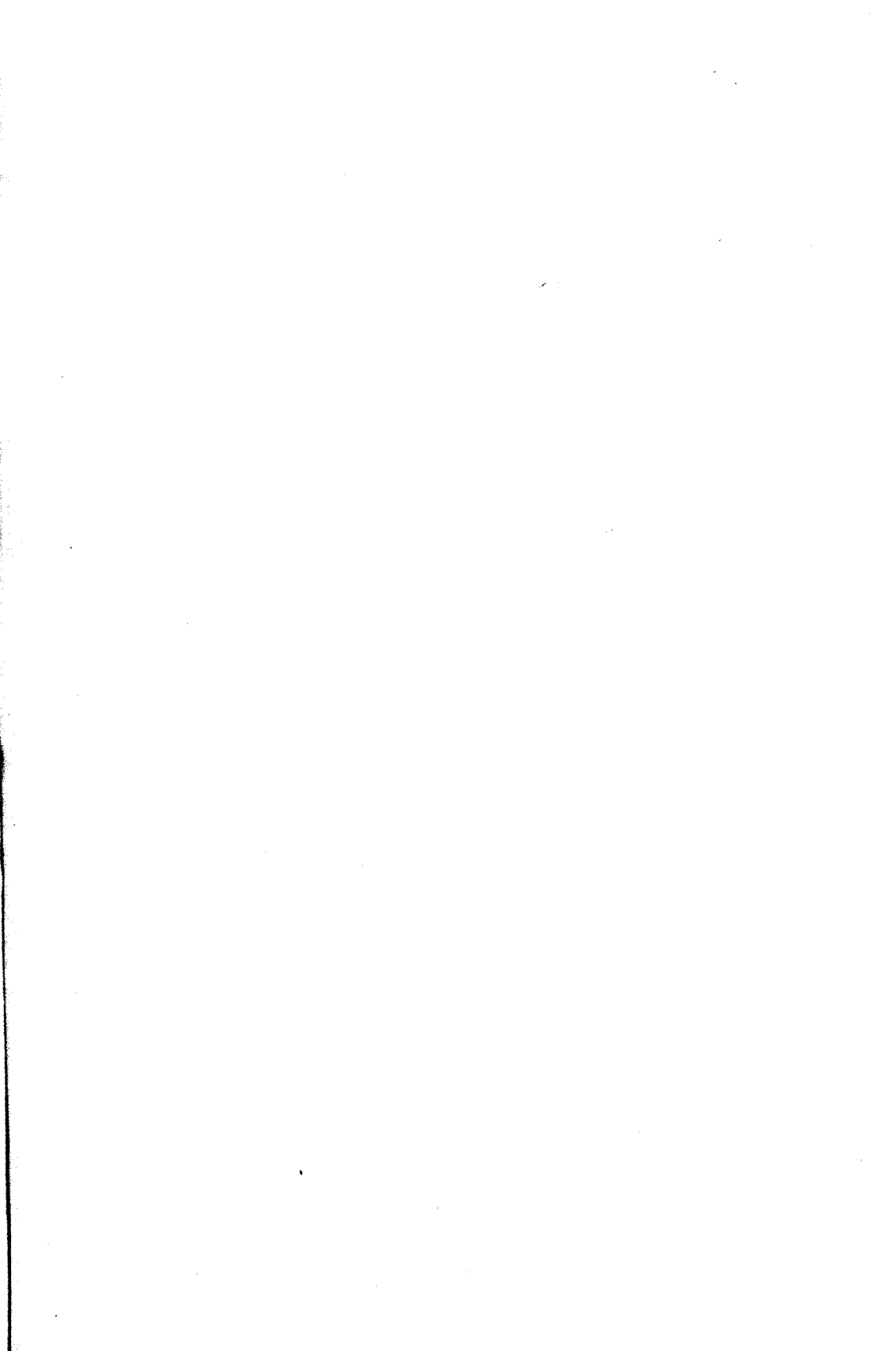
^۱ - تاثیر المعتزلة في الخواج و الشيعة، ل: ۲۶ لة الفتاوى وه.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۲۶.

^۳ - تاثیر المعتزلة في الخواج و الشيعة، ل: ۲۶، آراء المعتزلة الاصلية، ل: ۷۹.

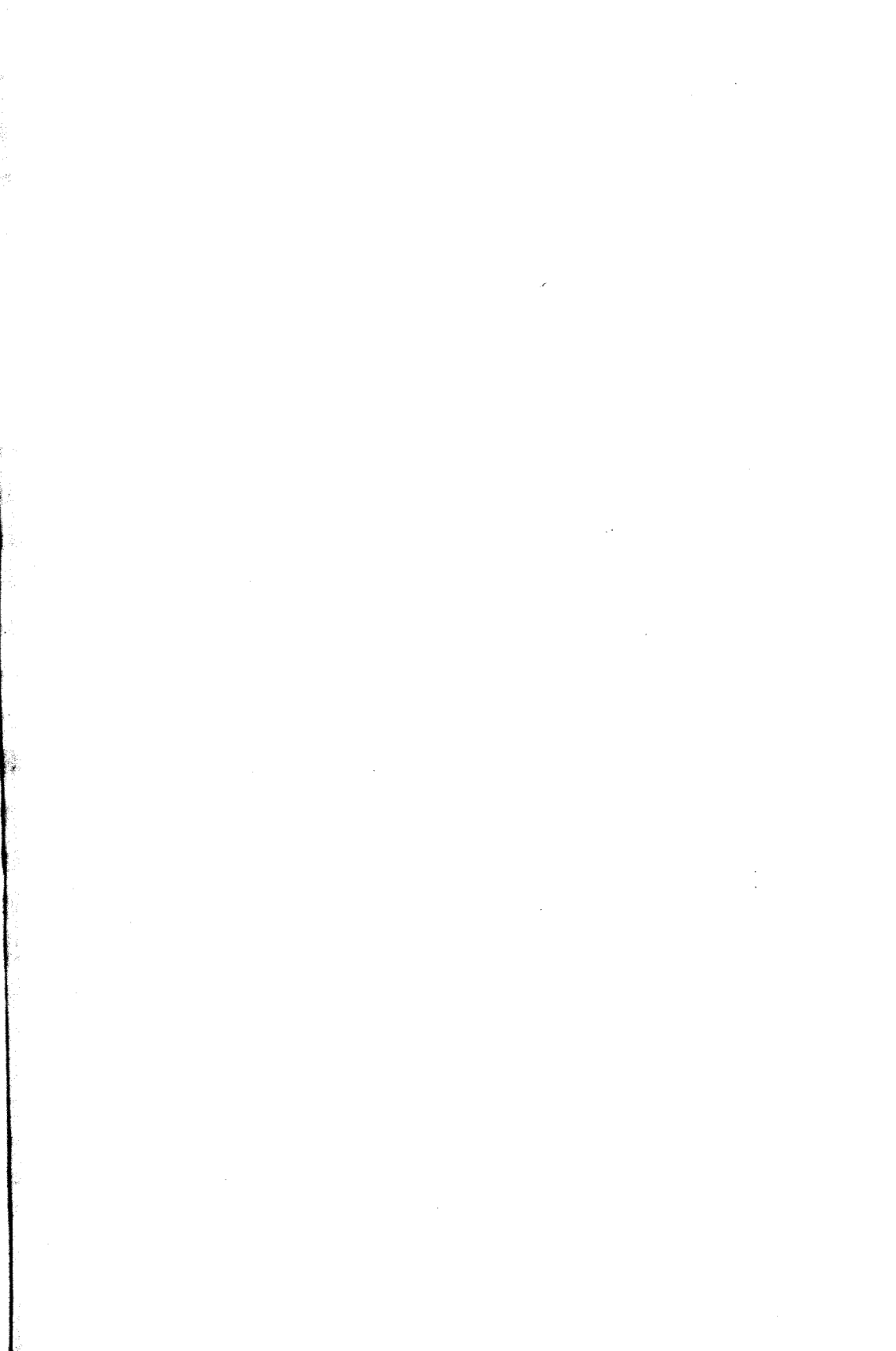
^۴ - نشأة الفكر الفلسفي د. النشار (۱ / ۷۱ / ۴) تاثیر المعتزلة في الخواج و الشيعة، ل: ۲۷.

مأمون دا، لیڙه ۱۵ واز له تاوتویٰ کردنی بڼه ماکانی موعته زیله و هه لویستی نه هلی سونه ته بهرامبه ری
دینین تاوه کو باس له ده ولته تی عباسی ده کین به پشتیوانی په روه ردگار.

باسی پینجه م

ژیانی کومه لایه تی و زانستی و بانگخواری

یه کهم: ژبانی کومه لایه تی: گرنگیدان به مندال و خیزانه کهی:

عومهری کوری عبدالعزیز خودی خوئی سهرپهرشتی پهروه رده و فیرکردنی منداله کانی ده کرد و بهرپرسیاربتی سهرقالتی نه ده کرد له وهی که به چاکی پیان بگهیه نیت و پهروه رده یان بکات به سوود و هرگرتن له ریتماییه کانی ناینی پیروزی نیسلام نم راستیهش لهو نامانه وه که ناردوویه تی بو مناله کانی وهرده گرین هر وها نمو ماموستایانهی که دایانون بو پهروه رده و فیرکردنیا.

۱- په یوه ست کردنیا به قورنان پیروزه وه: عومهری کوری عبدالعزیز منداله کانی په یوه ست کردبو به قورنانی پیروزه وه بهرژزانی ههینیدا ریگه ی داون بچنه ژووره وه بولای بهرله وهی که خه لکی مولهت بدات بچنه لای بو خویندنه وهی قورنان له گه لیا نسدا، کاتیک وتویه تی (ایها) ^۱، نیتز گهوره که یان دهستی کردوه به خویندنه وه پاشان نه یوت (ایها) نه وهی له دوا ی نهو دی دهستی ده کرد به خویندنه وه و بهو شیوه یه کومه لیکیان قورنانه که یان ده بخویندنه وه ^۲.

۲- ناموژگاری کردنیا: نهو ساله ی بووبه خه لیفه نامه یه کی نارد بو عبدالملکی کوری که نهو کاته نهو له شاردا ژباوه، عبدالملک ده لیت: له نامه که دا هاتبو و نه یوت: هر که سیک خواستی به ههشت ده کات و ده یویت له ناگر قوتار بییت - مه بهستی عبدالملک و براکانی بو - نیستا کاتی تهوبه و په شیمانیه و گوناوه کان چاوپوشیان لیده کریت بهر لیخوش بوون ده کهون بهر له وهی ته من کزتابی بییت و مردن یه خه ی بگریت و کار و کرده وه تهواو بییت و بگه ریته وه بولای خوا و به هوکار و کرده وه خراپه کانیانه و له جی و شویتیک دایانبتی که هیچ فیدیه و شتیک فریایان نه که ویت ولییان وهرنه گریت و هیچ پاساوک سوودی نه بییت له رژژیکدا شته په نهان و شاراوه کان تیدا دهرده که ویت و تکای تکارانی تیدا نامیتیت، تهنها خه لکی به هو ی کار و کرده وه کانیانه وه پیده گهن نهوسا خه لکی ده چنه شوین و ماوا ی خو یان... جا خوزگه بهو که سه ی لهو رژه دا گوپزایه لئی و ملکه چی خوا ی کرده وه، وهیل و مالتویرانی بو که سینکیش سهر پیچی فرمانه کانی کرد بییت ^۳، له به شیک ی تری نه م

^۱ - گوته ی (ایها) ناماژه بوه بو ده سترکردن به قورنان خویندنه وه و پاشان نهوی تریشکه له دوا ی نهو ده خوینت.

^۲ - سیاسة عمر بن عبدالعزیز فی رد المظالم ص: ۵۲.

^۳ - سیره و مناقب عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی ص: ۲۹۸.

وہسیہ تمامہ دا ہانی کورہ کھی دہدات لہسہر یاد و زیگری خوا و سوپاسگوزاری کردنی پھروہردگار و ہست کردن بہ چاو دیری خوایی لہ کرداو گوفتارداو دلّیت... یادو ناوی خوا بہیتہرہوہ ہرچاؤ بۆ نھو ہممو فمزل و نازیمعہ تانہی رژاندوویہتی بہسہر خوت و باوکتدا، چہندیک دہتوانیت بازمانت بہ زوری لہ جولہی دابیت بۆ زیگرویدی خوا کردن بہ سوپاسگوزاری کردن و تہسیحات و (لا الہ الا اللہ) کردن، چونکہ باشترین وتہ و قسہیہک پیی بگہیت و بیلیت حمد و سوپاسگوزاری کردنی خواہہ.. باشترین و ہستاندیک بۆ قسہی خراب و وتنی سوپاسگوزاری خوا و یاد کردنہوہیہتی^۱.

۳- **ہاندانیان لہسہر گیانی لیپورہی و گومانی باش بردن:** عومہر (ﷺ) ہانی دہدان لہسہر برہودان بہ گیانی لیپوردن و گومانپاکی بہرامبہر بہخہلکی، چونکہ ہندیک لہ گومانہکان گوناہو تاوانہن (ان بعض الظن اثم) دہگیرنہوہ جاریکیان بہ عبدالعزیزی کوری وتوہ: نہگہر قسہیہکت لہ موسلمانیکہوہ بیست بہ ہیچ جوریک لیکدانہوہی خرابی بۆ مہکہ.

۴- **ہہ نسوکہوتی نہرم و نیان و گفتوگوی ہوشمہندانہ:** عومہر (ﷺ) بہ نہرم و نیانی ہہ نسوکہوت و مامہلہی لہ گہلدا دہ کردن، بہبی نھوہی نازی زوریان بداتی و بیٹہ ہوی خراب کردنی رہوشتی مندالان، گفتوگوی ژیرانہی لہ گہلدا دہ کردن و شیوازی قایل کردنی لۆژیکیانہی بہ کار دہینا بۆ لیکگہیشتن لہ گہلاندہ و داخوازہکانی جیہجی دہ کردن^۲، دہگیرنہوہ جاریکیان عبداللہی کوری داواي جل و ہرگ و پۆشاکی لیدہکات لہ کاتیکدا کہ خہلیفہ بوو، نھویش ناردوویہتی بۆ لای نھلخیار کوری رہباحی بہسری و وتویہتی: بۆ بۆ لای جل و ہرگیکنی منی لہ لایہ لی و ہرگرہ نھویش ہیچ جورہ پۆشاکیکی بہ دل نابیت و دہگہریتہوہ بۆ لای باوکی و دلّیت:

بابہ گیان من داواي پۆشاکم لی کردویت کہچی تومنت بۆ لای نھلخیری کوری رہباح نارد نھویش جورہ جل و ہرگیکنی پیشان دام کہ جلوہرگی من و خزمانم نھبوو نھویش دلّیت: بۆ لہ گیان نیمہ تہنہا نھو جورہ جل و ہرگانہمان لای نھو پیاوہ ہدیہ، پاشان عبداللہ کوری پشتی ہلکرد و رۆشت، عومہری کوری عبدالعزیزیش (ﷺ) و ہک باوکیکی میہرہبان و پھروہرشیار

۱ - ہمان سہرچاؤہ ص: ۲۹۸.

۲ - النموذج الاداری المستخلص من ادارة عمر عبدالعزيز ص: ۱۰۱.

هه‌لۆیستیکێ مامناوه‌ندی قایلکه‌ری نواند له نیوان داواکاری کۆره‌که‌ی و نه‌وه‌ی مه‌رج نیه‌ هه‌موو داواکاریه‌ك جێ به‌جێ بکریت و له‌به‌ر ده‌ستداییت... به‌ر له‌وه‌ی بپروات بانگی کرده‌وه و سه‌رپشکی کرد له‌وه‌ی نایا ده‌ته‌وێت له‌ داها‌تی خۆت سه‌ر دره‌مه‌ت به‌سولفه‌ بده‌می؟

نه‌ویش وتی به‌لێ ده‌مه‌وێت نه‌ویش سه‌د دره‌مه‌می به‌ سولفه‌ پێدا بۆ کپینی پۆشاک به‌ ئاره‌زووی خۆی دوا‌ی نه‌وه‌ی داها‌ت و پا‌ره‌ی په‌یدا کرد سه‌د دره‌مه‌که‌ی لێ‌وه‌رگرت‌ه‌ وه^١.

له‌و نمونه‌نامه‌ش که‌ گێراویانه‌ته‌وه‌ بۆ جوان به‌رپیکردن و وه‌لامدان‌ه‌وه‌ی داخوازی مناله‌کانی و قایل کردنیان کچیکێ تاکیک گوا‌ره‌ی نه‌لماسی ده‌بیت و بۆ باوکی ده‌نیریت و ده‌لێن نه‌گه‌ر تاکه‌که‌ی تریشم بۆ په‌دا بکه‌یت تا‌کو بیانکه‌مه‌ گوێم نه‌ویش به‌ر ره‌حه‌ته‌ی خوا بکه‌وێت، عومه‌ریش نه‌ وه‌لامی دایه‌وه‌ و نه‌ ره‌تیشکی کرده‌وه‌ و نه‌و کاره‌ی په‌یوه‌ست کرد به‌وه‌ی نایا تا‌ چه‌ند ئارام ده‌گریت له‌سه‌ر پشکۆی نا‌گر هه‌ستا دوو پشکۆی نا‌گری بۆ نا‌رد و پیمانوت: نه‌گره‌ له‌ توانادا هه‌بیت نه‌م دوو پشکۆیه‌ له‌ گوێ بکه‌یت منیش تاکه‌که‌یت بۆ ده‌نیرم^٢ نه‌مه‌ش بۆ خۆی وه‌لامیکێ قایل که‌ر بوو بۆ کچه‌که‌ی^٣.

٥- سوور بوونی له‌سه‌ر دادگه‌وری له‌ نیوان مناله‌کانیدا: نه‌وه‌ی که‌ پێویسته‌ سه‌با‌ره‌ت به‌ جوان مامه‌له‌ کردنی له‌ گه‌ن مندا‌له‌کانی دا(ﷺ) با‌س بکریت جه‌خت کردنه‌وه‌ی بوو له‌سه‌ر مامه‌له‌ی دادگه‌رانه‌ له‌ نیوانیاندا سه‌ر‌با‌ری زۆری ژما‌ره‌یان، نوێزی که‌سیان رق و کینه‌ و به‌رامبه‌ر نه‌وی‌زیان هه‌لنه‌گریت، هه‌روه‌ک عومه‌ر(ﷺ) سو‌ربووه‌ له‌سه‌ر ره‌چاو کرجنی دادپه‌روه‌ری له‌ نیوانیاندا ته‌نانه‌ت به‌ باشی زانیوه‌ که‌ کورێ حاریسه‌ش له‌ ژوو‌ره‌که‌یدا نه‌خه‌وێت، نه‌وه‌کو شته‌می تیا‌دا بیت به‌رامبه‌ر مناله‌کانی تری^٤، له‌مباریه‌وه‌ ده‌گێرنه‌وه‌ که‌ عبدالعزیز کورێ عومه‌ری کورێ عبدالعزیز(ﷺ) گو‌تویه‌تی: عومه‌ری کورێ عبدالعزیز کورپیکێ له‌ کچی الحارثی کورپ که‌عب هه‌بووه‌ زۆری خۆشویستوو‌ه و له‌گه‌ن خۆیدا خه‌واندوو‌ویه‌تی عبدالعزیزی کورپ ده‌لێت: شه‌وێکیان چوو‌مه‌ لای وتی: عبدالعزیزیت؟ وتم

^١ - سیره و مناقب عمر لابن الجوزي ص: ٣١٢.

^٢ - سیره عمر لابن عبدالحکم ص: ١٣٤.

^٣ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عرم ص: ١٠١.

^٤ - هه‌مان سه‌رچاوه‌ ص: ١٠٢.

بهائی وتی خو شتیکی خراب توی نههیناوه بو ئیره؟ وهره ژوروه وه منیش له لای شاد کۆنه کهی^۱ دانیشتم نهویش نوژی ده خویند... پاش کهمیک هاته لام و وتی: چیت دهویت؟ وتم کهس هیندهی پیاو رینگ مناله کهی خزی نانا سیت، تو کارینگ ده کهین که گهل کوری حاریشدا له گهل نیمه دا وا ناکهیت من دلنیانیم له وهی بگوتری تو شتیک لای نهوه بهدی ده کهیت و لای نیمه بهدی ناکهت عومهریش وتی: نایا که سیک نه مهی فیر کردویت؟

وتم نهخیر وتی دوباره ی بکه ره وه منیش دووباره م کرده وه وتی: بگه پیره وه مالچی خۆت منیش گه پامه وه بو ماله وه که خۆم و ئیبراهیم و عاصم و عبدالله - نه مانه برای بون - هه موومان پیکه وه له ژورینگدا ده نووستین کاتیک چووینه شوینه کانی خۆمان بو نه وهی بجهوین نه وه نده مان زانی کوری حاریسه - برایان بووه - هاته ژوروه وه وتمان چیه بۆچی هاتوه وتی: نه وهیه که تو ده زانیت چیت بی کردووم عبدالعزیزی کوری ده لیت: باو کم ترسا نه وه ستم بیت^۲ بۆیه ناردی هه تا وه کو له ژوروه کهی نیمه دا بجهویت.

۶- گه شه دان به رهوشته جوانه کان لای منداله کانی: عومهر (رضی الله عنه) سوور بوو له سه ر گه شه پیدانی رهوشته جوان و ناکاره په سه نده کان له لای مناله کانی و بهو په ری توانا وه بو هه ل گه پرا وه هه تا وه کو بو نه مه به سه ته بيقۆزیته وه و، نه وه تا له میانه ی نامه یه کیدا که بو عبدالملکی کوری نارد له کاتیکدا که له مه دینه بوو، تیایدا نه می کردوه له خۆه لکیشان و شانازی کردن به کردار و گوفتار و خۆبه گه وه زانین و له خۆبایی بوون و پۆز لیدان به سه ر خه لکیدا و تییدا هاتوه و تویه تی: نه کهی له قسه کانتدا شانازی بکهیت و خۆت به گه وه بزانی و ابزانی نه وهی که بیت به خشراره به هوی چاکی خۆته وه یه یا ابزانی نه و زیاده چا که و فه زیله ته ی هه ته که سی تر وه کو تو پی نه درا بیت^۳.

۷- په ره وه کرده کردنی مناله کانی له سه ر دنیا نه ویستی ده ست پیوه گرتن له گوزه راندا: شکر مه ندی که سی عومهر (رضی الله عنه) له بواری په ره وه کرده کردندا له مه دا ده رده که ویت که توانای نه وهی بووه منداله کانی قایل بکات بو گۆرانکاری له ژبانی خۆشگۆزه رانی یه وه بو ژبانی دونیا به ویستی

۱ = الشاذ کونه: سقریستی ئوشاکیکی زبیره کتله یه مقن دروستکراوه.

۲ - عمر بن عبدالعزیز و سیاستی قی رد المظالم ص: ۵۲، ۵۳.

۳ - سیره و مناقب عمر بن عبدالعزیز ص: ۳۱۴.

خوگرتهوه له زیاده روژی له خهرج و سهرفکردندا قبول بکهن و قایلی کردوون که ژیانان وهک ژیانی خهلتکی بیت به گشتی لهبری ژیانی زیادهروژی و خوَشگوزهرانی، بهکهمین ریوشوینتیکش که لهم پرووهه گرتیهبر لهمیانهی نامه پهروهدهیه کهیدا دیت که بو عبدالملکی کوری ناردووه که له شاردا دهژیا و تیندا هاتووه: نهگهر خوا تاقیت بکاتهوه به دهولتهمندیهک نهوه دهستی پیوه بگره و ساده و خاکه رابه لهبر خوا، نهوهی خوا فهززی کردووه له پارهسامانهکات دا دهری بکه - مهبهستی - زهکات و صدهقه و زیاده روژی لهخهرجیدا -

یه ههروهها نهو بنده راسال و چاکه بلئ: ﴿ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَتْلُوَنَ آءَآشْكُرَامَ أَكْفُرًا وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّيَ غَنِيٌّ كَرِيمٌ ﴾ (النمل: ٤٠). واته: ... نهمه له فهزلی پهروه دگارمهوهیه بو نهوهی تاقیم بکاتهوه نایا شوکری (نهم نیعمهته) دهکمم یان پی نهزان و سپله دهیم وه ههر کهسی سوپاسی خوا بکات نهوه بینگومان سوپاس بو خوئی دهکات وه ههر کهسیش ناسوپاسی بکات (ژیانی بو خوئیتهتی)، چونکه بینگومان پهروه دگارم دهولتهمنند و بی نیازه.

نهم نامهیش راستهوخو دوابهدوای بوون به خهلیفهی نووسیویهتی، له کاتیکدا ماوهی رهفاهیهتی و خوَشگوزهرانی بهسهر نهچوو بوو، شیوازیکی زور جوانی پهروهدهی گرتوتبر و پله بهپله لهسهر خو چارهسهری کردووه له نامه کهیدا نهوهی گه یاندوه به عبدالملیکی کوری که ههست بکات بهوهی که دهولتهمنندی و زوری پاره و دهولتهمنندی تاقیکردنهوهی خوایهو پاشان فرمانی پندهکات که له کاتی دهولتهمنندی و بی نیازیشتا زیادهروژی و نیسراف نهکات، ههروهها خاکی بوون لهبر خوا و دهرکردنی فهرز و نهرکه خوایه کانی پهیوهست کردووه به زهکات و پاره و سامان و صدقه و ههرشتیک که گهوپرایهلی خوی تیدا بیت ^۱.

ههروهها له ههلویتیکي تر دا بیان راگه یاند که کوریکي نهنگوستیلهیه کی کریوه و ناوکیکی عهقیقی به ههزار درهم بو کریوه عومهریش (ﷺ) بوئی نووسی، پاشان.. بیان راگه یاندووم که ناوکی نهنگوستیلهیه کت به ههزار درهم کریوه، بیفرۆشهو به پاره کهی ههزار برسی تیریکه له بری

^۱ - النموذج الإداري المستخلص من إدارة عمر بن عبدالعزيز ص: ۱۰۶.

ئەوھش ئەنگۈستىلەپھە كى ئاسنى چىنى بىكپە و لەسەرى بنوسە رەھەتى خوا لەسەر كەسىك كە خۆى دە ناسىت^۱.

لېرەدا تى بىنى ئەوھ دەكەين كە ھەزرەتى عومەر فرمانى بە فرۆشتى عەقىقە كەى پەيوەست كىرەوۋە بە ھەبوونى كەسانى برسى يەوھ و پىويست بونيان بە تىر كىردن ھەتاوھ كو بەباشترىن شىۋە لە ناوھرۆكى ئەم كارە تى بگات بزانىت كە چۆن لە داھاتوودا پارە و سامان خەرچ دەكات و ھەزاران و نەداران ھەمىشە لە پىش چاوى منالەكانى بن.

ھەرۋەھا رۆژنىك يە كىك لە كورپە كانى عومەرى داوا لە باوكى دەكات كە ژنى بو بەھىتى و لە(بىت المال) مارەبى بو داين بكات - ئەو كورپەشى ژنىكى ھەبوو - عومەرىش(ﷺ) زۆر تورپە دەبىت لەسەر ئەوھ و نامەيەكى بو دەنووسىت و دەلىت: نامەكەتم بە دەست گەشت داواى ئەوھم لى دەكەيت لەسەر(بىت المال) فرەژنىت بو بىكەم لە كاتىكدا كورپى موسلمانان ھەيە نىھەتى ژنىك بەھىت بو ئەوھى داوئىنى خۆى بى پارىزىت من نازام چۆن شتىكى وات نووسىوھ.. پاشان بوى دەنووسىت: چاوبگىرە بە دەوروبەرى خۆتا ئەگەر مس يان شتىكى ترمان ھەبوو بىفرۆشە و بە نرخەكەى ئەوھى دەتەوئىت ئەنجامى بدە^۲.

ئەم رېوشونەشى تەنھا بو كورپە كانى نەدەگرتەبەر، بەلكو مامەلەى لەگەن كچەكانىشى بەھەمان شىۋە بوو دەگىرئەوھ كچىكى عومەرى كورپى عبدالعزىز كە(أمىنە)ى ناو بوو رۆژنىكان سەرى لى دەدات و عومەرىش بانگى دەكات ئەوئىش وەلامى نەدايەوھ پاشان داواى ھىئانى كىرد و پى وئ: بوچى وەلامم نادەيتەوھ؟

وتى: روتم مەبەستى ئەوھ بوو پۇشاكەكەى باش نىھ - ئەمىش بانگى موزاھىم دەكات - دەلئىن سەير كە لەو راخەرانەى ھەمانە بەشى كراسىك پارچەيەكى بو بېرە^۳.

ئەمە لە بارەى پۇشاكى كچانى عومەر(ﷺ) لە بارەى خو راکىشيانەوھ وە ئىبن عبدالحكم دەگىرئەوھ كە عومەر(ﷺ): لە سى يەكى شەودا يان لە كاتى نوئىزى عىشا دا دەرۆشە لای كچەكانى و سلاوى لى دەكىردن شەوئىكان دەچىتە ژوورەوھ بو لايان كاتىك ئەوان ھەست دەكەن

۱ - سيرة و مناقب عمر بن عبدالعزيز الجوزي ص: ۲۹۸.

۲ - سيرة عمر لابن عبدالحكم ص: ۱۰۶.

۳ - حلية الاولياء (۵ / ۲۶۱) النموذج الاداري ص: ۱۰۸.

که باو کیانه له په نای دهر گاکه دا دوه وستن ده ستیان ده گرن به ده میانوه عومهریش به خزمه تکاره که یان ده لیت نهو چپانه؟ نهویش ده لیت: نهم نیواره یه شتیک نه بووه بیخون جگه له نيسك و پياز نه بیت جا بو نهوهی بونی ده میان نهیت ده ستیان به ده میانوه گرتووه، عومهریش (ﷺ) ده ست ده کات به گریان و پاشان پیمان ده لیت: کچه شیرینه کانه خوشگوزه رانیتان له دنیا دا چ سوو دیکي ده بیت بۆتان کاتیک له قیامه تدا بدن به لای باو کتاندا و له ناو ناگردا بیت.

نهوایش ده ستیان دایه گریان و ده نگیان به رزبوویه وه و باو کیان به جی هیشت و چوونه دهره وه^۱. ههروه ها هه زره تی عومهر (ﷺ) ده ستی کرد به گواسته وهی خاو خیزانه که ی له ژبانی خوشگوزه رانیه وه بو ژبانی دنیا نهو یستی و خو گرتنه وه، هه رچی زبیر و زیوی (فاتیمه ی کچی عبدالملک) ی خیزایشی هه بو خسته ناو بیت و ماله وه و پی ی گوت هه لژیره له نیوان نهوهی که هه رچی زبیر و زیوت هه یه بیخه یته ناو (بیت المال) یان رینگم بده لیت جیا بیه وه، چونکه من پییم ناخوشه من و تو و نهو زبیر و زیوانه له یه ک مالدا بین نهویش وتی: نه خیر به لکو هه ر تو هه لده بژیرم نهی نه میری باوه رداران نهوهی هه مهو چهن دینی تریش که هه مه بیت له (بیت المال) دا دایده نیم^۲.

۱- گرن گیدان به فیر کردنی منداله کانی: عومهر (ﷺ) فیر کردن و پهروه دهی مناله کانی له پیش چاو گرتبوو و گرن گیه کی تایه تی پیدا بوو و چهند ریوشوینیکی بو چونیتی فیر کردنی گرتبویه بهر وهک پهیره و و پروگرامیک به شیوازیلک به ده دم زوریک له دا خوازیه کانی لاوان و تازه پتگه شتوانی موسلمانانه وه ده چوو، هه تاوه کو خود و نامانجه کانی یه کبخات و دابهش نه بیت به سه ر خویدا و جیاوازی بکه وینه نیوان گوفتار و کرداری یا خود له نیوان و اقیع و خه یان و نه ندیشه یدا^۳.

ره ههنده کانی نهو ریبازه شی له نامه که یدا دهرده که ویت کاتیک بو ماموستا و مۆجیاری که ری منداله کانی نار دووه که خزمه تکاریکی خو ی بووه به ناوی سه هل کوری صدقه، بریاریدا نهو ده ستیشان بکات و نه رکی پهروه ده و فیر کردنی مناله کانی پی بسپیرت پاشان ریبازیکی بی وینه ی

۱ - سیره عمر لابن الحكم ص: ۴۸، ۴۹.
 ۲ - الطبقات (۵ / ۳۳۰) النموذج الاداري ص: ۱۰۹.
 ۳ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر ص: ۱۱۰.

دیاری کرد^۱ بوی له ناموژگاری کردن و فیژکردنی مناله کانیدا، و له نامه که دا نه لئی: له عبدالله واته بهندهی خوا عومره وه بۆ سههلی خزمهتگوزار و شاگردی دواى ریز و سلاو... له نیوان نهو خزمهتکار و دهست و پیونده تاییه ته دا که همه، توّم ههلبژاردوه بۆ نهوهی ناموژگاری کردنی کۆرپه کهم له نهستۆ بگریت سههتا به وشکی و زبویه وه قسهیان له گهل بکه نهمه وا دهکات باشتر بهرو و روت بین، هاورپه تیان واز لى بهیته، چونکه نهوه ده بیته هوى بی ناگایى، کهم به ده میانه وه پییکه نه، چونکه زۆر پییکه نین دل ده مریتیت، ههروه ها بایه که مین شتیک که له تووه فییری ده بن رِق بوونه و هیان بیت لهو شتانهی که غافل و بی ناگیان دهکات (هوکاره کانی له هو) که سههتا له شهیتانه وه دهست بی دهکات دواتر توره یی خواى به شویندا دیت، چونکه له زانیانی متمانه پیکراوه وه پیم گهشتووه که هه بوونی و ناماده یی موسیقا و گوینگرتن له گۆرانی و هوگری پییانوه ده بیته هوى سهوز بوونی نیفاق و دو رووی له دلدا، ههروه ک چون ناو گژوگیا سهوز دهکات.

سویند بیت به خوا خو پاراستن له وازه تیان له ناماده یی لهو جوړه شوینانه دا ناسانزه به لای خاوه ن بیر و هۆشه وه له وه ی به هوى گۆرانی و موسیقاوه دلّی تووشی نیفاق و دوو رووی بیت و تیایدا رۆبجیت، چونکه نهوه ی راهات بیت له سهر گوینگرتن لیان کاتیک لهو گۆرانی و موسیقایه جیا ده بیته وه نیز هه رچی بیستی نه وه نه ده ی له بیردا نامیتیت که سوودی بی بگه یه نیت.

ههروه ها با سههتا هه ر یه که یان به خویندنی جزمیک له قورنای دهست پییکه ن و با خویندنه وه که شی به باشی بیت کاتیک لیبورده ییه وه تیرو که وانه که ی بدهروه دهست و با به پسی په تی بجیت به ره و نیشانه که با جهوت گیم تیر بووه شینیت و پاشان بابجیت قاوه لئی بکات، چونکه نین مه سعود دهیوت قاوه لئی بکه ن (قیلوله)، چونکه شهیتانه کان قاوه لئی نا که ن^۲.

لییره دا تیبینی نهم چه ند رینماییه ی خواره وه ده که یین:

۱- دهست نیشان کردنى ماموستا و ناموژگاری باش و ارسال:

ماموستا و پهروه رشیار به بهردی بناغه دا ده نریت له پرۆسه ی فیژکردندا، عومهریش (ﷺ) ماموستایه کی بۆ کوره کانی ههلبژارد که له که سه تایه تمه ند و بهرده سه ته کانی خو ی بوه و به چاکى ناسیویه تی و متمانه ی بی هه بووه، عومهری (ﷺ) هه ربه سههلی خزمهتکار یه وه نه وستاوه

۱ - هه مان سه رجاوه ص: ۱۱۰.

۲ - سیره و مناقف عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی ص: ۲۹۶، ۲۹۷.

بۆ فیر کردن و پهروه ده کرده کردنی منداله کانی، به لکو بۆ نامۆزگاری کردنیان په نای بردۆته بهر به کم مامۆستا و نامۆزگاریکاری خۆی که نهویش صالحی کوری کیسان بووه ^۱.

سوربوونی حهزرتی عومەر (رضی اللہ عنہ) بهمه شهوه نهو ه ستاره مهیوونی کوری مههرانی راسپارد که بیت بۆلای عبدالملک ی کوری بۆ نهوی راویژی پیکات و عقل و بیرو ژیری ههلبسه نگیتی، میمون دهلیت: هاتمه لای - مه بهستی عبدالملکی کوری عومره - بۆ کاترمیریک له لای دانیشتم زۆر لام په سهند بوو و سه رسام بووم پی ^۲.

۱- دیاری کردنی پروگرامی فیرکاری: عومری کوری عبدالعزیز نهو پروگرامه پهروه دهیی و فیرکاریه ی دیاری کرد که ده یوست منداله کانی له سهری پهروه ده بن، که پیکهاتبوو له قورئانی پیروژ و زانسته کانی و له گه ل زانسته کانی تر دا، ههروه ها مه شق و راهیتان له سهر جهنگ و جهاد و تیکۆشان و خورآگری له سهری، راهیتان له سهر تیر نه ندازی و نیشانه گرتن و نهجماندانی نهو وه رزشانه ی سوودیان بۆ جهسته هیه وه ک نهوی به پی پته ی بچن بۆ نیشانه نانهوه بۆ نهوی رابین نه مه جگه له وهی که پروگرامه که ی به شی پشودانی شی تیدا بوو. نهو به شه دیاری کراوه ی که رۆژانه بریار بوو بیخوینن یه ک جزم بوو له قورئانی پیروژ به تیگه شتن و جوان خویندنه وه وه هاورپی له گه ل نهو زانسته نایینه ی تر که په یوه ندیان بهو جزمه وه هه بوو.

ههروه ها تیرهاویشتن به حهوت بهش و نهوی که پیویستی بوو له رۆشتن بۆ نیشانه کان و هاتوچۆ کردنیان له نیوانیادا نه مه بۆ خۆی نامانجیکی بالای له پشته وه یه، که ناین و دنیای پیکه وه گریداوه و بهیه که وه له هه مان کاتدا جولیه ک له نیوان جهسته و رۆح و گوفتار و کردار دا دروست ده کات ^۳. نه م نامانجانهش زۆریه ی پروگرامه کانی پهروه ده و فیر کردنی هاوچه رخ لینی باشگه زبوونه ته وه و بی به شن لئی ^۴.

^۱ - تذكرة الحفاظ (۱ / ۱۴۶).

^۲ - سینه و مناقب عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزي ص: ۳۰۲.

^۳ - النموذج الاداري ص: ۱۱۳.

^۴ - النموذج الاداري ص: ۱۱۴.

ب- دیاری کردنی ریپازی ناموژگاری و فیبرکردن: عومهری کوری عبدالعزیز به دهستیستان کردنی ماموستا بۆ منداله کانی دیاریکردنی و مادده کانی پروگرامی فیبرکردنوه نهو هستا، به لکو سهری کیشا بۆ نهو هی وینای نهو ریپاز و شیوازهش بکات که پیویسته منداله کانی له سهری ناموژگاری و فیبرکردن و پیوهی پابه ندبن.

ههروهها جی به جیکردن و ورده کاری له باش نهجماندنی کاره کهدا، ههروهها له میانهی نامه کهیدا (ﷺ) داوای له سههل کردووه که جیددیانه قسهیان له گه لدا بکات و ئهم شیوازهش ده بیته هوی نهو هی باشتر به رهو پرووی بچن و بهوریایهوه گرتی بۆ رابگرن.

داواش لیکرد که واز له هاورییه تیان بهییت، چونکه هوگر بوونی ده بیته هوی بی ناگایی و ههتاوه کو پله و پایه ی ماموستا کهیان له لایان وهک خوئی بمیتهوه، چونکه ناکریت ماموستا قوتایه کانی بکاته هاوری و هاوده می خوئی و نهییه کانی لای ئهوان دابییت و به شداریان بکات له کات و ژیانیدا، لهوانیه ههلویتست و رهفتاره کانی باش نه بیته به لایانهوه که ئهمهش ده بیته هوی سوکایهتی پیکردن و به ده مهوه نه چوونی داخوازیه کانی لهوانه شه بیته هوی نهو هی ریژی لینه گرن و گوئی بۆ قسه کانی نه گرن.

حهزرتی عومهر (ﷺ) داوای له ناموژگاری کاری منداله کانی کردووه دوریان بخاتهوه له هوکاره کانی (له هو) و ناماده بوونیان له ناههنگی گۆرانی و موسیقا له بهر نهو کاریگه ریه نیگه تیقهی هدیتهی له سهر ژیا نی موسلمان، تیینی نهو ههش ده کریت حهزرتی (عمر ﷺ) هیچ فرمان و نه رک و ریپاز و شیوازیکی دیاری نه کردووه ههتا هوکاره کهشی روون نه کاتهوه له سوود و ناکامه کانی روون نه کاتهوه^۱.

ج- دیاریکردنی کات و شته له پیشتره کان بۆ فیبرکردن: نهو پروگرامه ی عومهری کوری عبدالعزیز دیاری کردووه له نامه کهیدا بۆ ماموستای کوره کانی نهو هیه که به (به ریوه بردنی کات) ناو ده بریت نهو بوو بهرنامه یه کی رۆژانه ی دیاریکرد که ماموستا و کوره کانی هه ره سه ره له به یانیه کی زوه وه ده بیته ههستن به جیبه جی کردنی نهویش، خویندنی جزمیک قورنانی پیروژه، کات و ماوه ی به یانیان به قورنان دهستی پی ده کرد، چونکه لهو کاته دا بیرو هوش سافه پاش وه گرنتی پشوویه کی باش له شه ردا لی ره شه وه دانانی قورنان خویندن له کاتی پاک و

^۱ - النموذج الاداری المستخلص فی اداره عمر ص: ۱۱۷.

بېگەردى بىر ھۆشدا ئامادە گىيە كى باش دەيىت بۇ فېرخواز ھەروەك چۆن خويىندى مادە كانى تىرى زانستى پەيوەست كىردوۋە بە باش ئەنجامدان و لەبەر كىردن و چەسپاندى لەبىر و ھۆشدا، ھەروەھا كاتى دەرچوون بۇ نىشانە شكىتى و تىرەندازى لە دواى خويىندن و زانست، وايان لىدە كات بەتاسەۋە بەرەپرۋوى بچن بەمەش لەۋپەرى كارامەيى و لىھاتوويدا ئەنجامى دەدەن، لە كۆتايى بەرنامە رۆژانە كەدا ماۋەى قاۋەلتى (قىلۋە) ى دانائە كە ئەۋە ماۋەيەش زۆر پىۋىستە بۇ پشۋوى جەستە و دەرۋون و بىر ھۆش^۱.

د- رەچاۋ كىردنى ھۆكارەكانى فېركارى: عومەرى كورى عبدالعزىز رەچاۋى ھەرشىتىكى كىردوۋە كە پەيوەندى بە زانستەۋە ھەيىت، و كارىگەرى لەسەر تىگەيشتن و جوان ۋەرگرتى زانباريە كان ھەيىت، و سوۋدىشى لە ھەرشىتك ۋەرگرتوۋە كە لە دوور يان نىكەۋە كارىگەرى لەسەر زياتر تىگەيشتن و بەھىز كىردنى ئاۋەزو بىر ھۆش ھەبوۋىت.

يەكەم: يەكەم شىتىكىش كە بەھەندى ۋەرگرتوۋە و كارىگەرى لەسەر زانست و رەۋشت و ئاكارى مندالە كانى لەبەرچاۋ گرتوۋە مامۇستاكەيان و بەسوۋدى زانبارى و زانستە كانى و چاۋ تىرپىن و تىروانىنى ۋەك پىشەنگ و ئومۋنەيك لەلەيەن كورە كانيەۋە.

دوۋم: لەۋانەيە نەرمونيانى بىتتە ھۆكارى پابەندەبوون و جىددى نەبوون لە قسە كىردندا و زۆر پىكەنن و ھەندىك جارىش گالتەجارى، كە دەبنە ھۆى بەدەمەۋە نەچوونى داخۋازبە كانى فېربون و زانستخۋازى لەبىرى ئەۋەى بە چوست چالاكيەۋە و بەرە پرۋوى ھەنگاۋ ھەلگىرن.

سىيەم: ئەۋەى لە شۋىنە كانى كات بەسەر بردن (لە ھو) گۆرانى دەكەۋىتەۋە لە بەفېرۋدانى كات كە پىۋىستە بۇ زانست تەرخان بىرئىت و ھەروەك دەبەنگى ھەستى زانستى يەككە لە دەرەنجامە كانى.

چوارەم: رەچاۋ كىردنى لەيەنى دەرۋونى تازەپىگەشتوان كە لەۋانەيە بىتتە ھۆى بىزارى و ۋەرس بوونيان و دابەزاندنى ئاستى تىگەشتىيان، ھەروەھا گىرنگى و پىۋىستى پشۋودان بە دەرۋون بە شىۋەيە كى ئاۋبەناۋ و لە كاتىكەۋە بۇ كاتىكى ترو ۋەرگرتى پشۋو، لە كۆتايىدا گىرنگىدان بەۋ دەرەنجامە باشانەى بە ھۆى ۋەرزشەۋە دەست دەكەۋىت ۋەك تىرەندازى و رۆشتن بۇ نىشانە كان و

^۱ - ھەمان سەرچاۋە ص: ۱۱۸.

ئەو لايەنە پۈزەتقانەى ھەيتى لەسەر جەستە و تەندروستى بىروھۆش و پاك و بىگەردى ئاۋەز و مېشكى مەرۋا.

۲- لەبەرھەمەكانى پىرۋگرامى پەرۋەردەيى عومەرى كورى عبدالعزىز بۆ پەرۋەردە كىردنى مەندالەكانى:

عبدالملك ى كورى ۋەك نمونە: لە دەرنەجامەكانى پىرۋگرامى عومەر (رضي الله عنه) بۆ پەرۋەردە كىردنى مەندالەكانى ئەو نمونە خواناسانەىيە كە لە عبدالملكى كورپىدا رەنگى دابوويەو، عبدالملك بە يەكەت لەو گەنجانە دادەنرەت كە لەو پەرى خۆشگوزەرانيدا ژياو و لە رزق و رۆزى فراوان و رەفاهىەتى ژيان بەرھەمەند بوو ژيانى ئەو نمونەيەكى گەورەيە بۆ زۆرەك لە رۆلەكانى مۇسلمانان و ئەوانەى ھاوشىوئەى ئەون فەرمو ئىو و چەند نمونەيەك كە ژيانى:

أ- پەرستش و گريانى: لە عاصم كورى ئەبى بەكر بن عبدالعزىز كورى مەرۋانەو كە برازاي عومەرى كورى عبدالعزىزە وتويەتى: بە سەردانىك چووينە لاي سولەيمانى كورى عبدالملك، عومەرى كورى عبدالعزىزىشمان لەگەلدا بوو من چوم لاي عبدالملك بىتمەو، ئەو ھىشتا كور بوو ژنى نەھىتا بوو لە مالتەو لەگەلدا مامەو نوژى عىشامان كىرد و ھەريەكە رۆشتە سەر جىگەى خۆى بۆ خەوتن، عبدالملك ھەستا چراكەى كوزاندەو و ھەستا بۆ نوپز كىردن من خەوم لى كەوت كاتىك بىدار بوومەو لە خويىندەوئەى ئەم نايەتانەدا بوو كە دەفەرەموت:

﴿أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ﴾ الشعراء: ۲۰۵ - ۲۰۶. واتە: تو پىم بلى ئەگەر چەند سالى بەخوشى بيان ژين. لە پاشان ئەو سزايەى كە لى ترستىرا بوون بىت بۆيان.

ئىجا دەستى كىردە گريان پاشان گەرايەو سەرۋتەوئەى ھەمان نايەتەكانى پىشوو ھەر كەلیدەبوو جارىكى تر دووبارەى دەكردەو، لەبەر خوم وتم: گريان دەيكوزەت كە ئەوم لى بىنى وتم: " لا الھ الا اللھ و الحمد للھ " ۋەكو كەسەك كە لەخەو ھەستەت بۆ ئەوئەى ۋازبەھتەى و بىرپتەو كاتىك گونى لىم بوو بى دەنگ بوو ئىتر ھىچم لى نەبىست^۲، رەھەتى خواى لى بىت.

۱ - النموذج الادارى المستخلص من ادارة عمر ص: ۱۱۹.

۲ - مجموعة رسائل الحافظ ابن رجب الحنبلي (۲ / ۹ / ۴۷).

ب- زانست و فقه و تیگه‌یشتنی: عومهری کورپی عبدالعزیز خه‌لکی کۆ کرده‌وه بۆ ئه‌وه‌ی راپوژیان پینکات سه‌باره‌ت به‌ گێژانه‌وه‌ی ئه‌و مافانه‌ی که‌ حه‌جاج له‌ خه‌لکی زه‌وت کردبوو و قه‌ره‌ بوو کردنه‌وه‌یان، راپوژی به‌هه‌ر پیاویکیان ده‌کرد ده‌یوت ئه‌میری باوه‌رداران ئه‌وه‌ شتیك بووه‌ له‌ سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتداریتی تۆدا نه‌بووه‌ هه‌ر یه‌کیکیان وای بوتابه‌ هه‌لتی ده‌سانده‌وه‌ هه‌تاوه‌ کۆ سه‌ره‌ی عبدالملیکی کورپی هات و گوتی: بابه‌ هه‌ر پیاویك چه‌ندی له‌ توانا دا بیت سته‌م و زۆرداریه‌ کانی حه‌جاج بگێژیته‌وه‌ بۆ خاوه‌نه‌ کانی بایگێژیته‌وه‌ نه‌گه‌ر وانه‌ کات به‌شدار ده‌بیت له‌ سته‌م و زۆرداری دا.

عومهر وتی: ئه‌گه‌ر کورپی خۆم نه‌بوتابه‌ ده‌مگوت تۆ زانا و فه‌قیه‌ترین ناو خه‌لکیت، عبدالملک ئه‌و راپه‌ی ده‌ربری و باوکی ستایشی کرد له‌ سه‌ری که‌ راپی ئه‌ویش راست و په‌سه‌ند بوو، چونکه‌ پێشه‌وا و ده‌سه‌لاتدار نه‌گه‌ر توانای قه‌ره‌ بووی سته‌م و زۆرداریه‌ کانی پێش خۆی هه‌بیت ئه‌وه‌ ده‌بیته‌(واجب) و ئه‌رک به‌ سه‌ریه‌وه‌ بێگومان ئه‌مه‌ش به‌ گوێزه‌ی توانای ئه‌و که‌سه‌یه‌^۱.

هه‌روه‌ها عومهری کورپی عبدالعزیز و عبدالملکی کورپی له‌و زانایانه‌ بوون که‌ زانستی خواناسی - که‌وا ده‌کات له‌ مرۆف خوای خۆش بویت و لێی بترسیت- و زانستی شه‌رعی و زانینی حه‌لال و حه‌رام و نه‌حکامیان پێکه‌وه‌ گری دابوو.^۲

ج- مردن خسته‌نه‌وه‌ یادی باوکی: کورپیکی عومهری کورپی عبدالعزیز مرد حه‌زهره‌تی عومهریش هات و لای سه‌ری دانیشت و جله‌ کانی له‌ سه‌ر ده‌موچاوی لاداو سه‌یری کردو و فرمیسک به‌ چاوی دا هاته‌ خواره‌وه‌ کاتی عبدالملکی کورپی هات و ئه‌مه‌ بینی وتی: ئایا شتیك سه‌ر قالی کردویت ئه‌ی ئه‌میری باوه‌رداران له‌وه‌ی مردن هاتوه‌ بۆ لات؟ ئه‌و سه‌ر قالی ئه‌وه‌یه‌ له‌به‌ر ده‌ستدایه‌ و ادا بیتی خۆت پێی گه‌شتی و خۆت له‌ ژیر خاك دابیت.

حه‌زهره‌تی عومهر ده‌ستی کرده‌ گریان وتی: ره‌حه‌تی خوات لێ بیت کورپی خۆم سویند به‌ گه‌ره‌یی خوا تۆ زۆر به‌ فه‌رو پیرۆزیت وانا زانم که‌ سیکێ تر هینده‌ی تۆ سوود بگه‌یه‌نیت به‌ هۆی ئه‌و نامۆزگاریه‌ته‌وه‌ ئه‌وه‌ی ببینیت لیم که‌ ناره‌حه‌ت و نیگه‌ران بووم بۆ براهه‌ت، به‌لام ئه‌وه‌ی که‌

^۱ - هه‌مان سه‌رچاوه‌ (۲ / ۴۸۱).

^۲ - مجموعه‌ رسائل الحافظ اب رجب العنلی (۲ / ۴۸۷).

ترساندمی نهوه بوو زانیم فریشتهی گیان کیشان هاتوته ناو ماله کم نه مهش ترساندمی و بینیت که چیم لی هات پاشان فرمانیدا کوره کهی به خاک بسپین^۱.

د- توند و تۆلی له ناین و بههیزی له جی به جیکردنی ههق و راستیدا: مه عونی کوری مه هران وتی: عومهری کوری عبدالعزیز ناردی به شوین من و مه کحول و نهی قولابه و وتی: نیوه چی ده لئین بۆ نهم مان و سامانه که به زۆر و ستهم وهر گیراوه؟ مه کحول لهو رۆژه دا رایه کی لاوازی ده ربری عومهر پی ناخۆشبوو وتی: واباشه جاریکی تر لئی وردیتسهوه، وه کو بلیی هانا بۆ من بهریت سهیریکی کردم منیش وتم نهی نه میری باوه رداران بنیره به شوین عبدالملک با ناماده بیته نهو وه کو که سی تر نیه که تۆ دیوته، کاتیک عبدالملک هاته ژووره وه بۆلای وتی: عبدالملک تۆ رات چۆنه بهرامبهر به نهم پاره و سامانه که به زۆر وهر گیراوه؟ وتی: وای به باش ده زانم بیگیترتهوه بۆ خاوه نه کانی نه گهر نا ده بیته به شدار و شهریکی نهوانه ی به زۆرداری وهریانگر توه^۲.

ه- نه خۆش کهوتن و مردنی (ره همتی خوی لی بیت): عومهری کوری عبدالعزیز چووه ژووره وه بۆلای کوره کهی له کاتی نییش و نازاری نه خۆشی - تاعون - دا وتی: رۆله گیان حالت چۆنه.. خۆت چۆن ده بینیت؟ وتی: له سهه ههق و راستی خۆم ده بینم عومهریش وتی: رۆله گیان نه گهر کارو کردهوی تۆ له ناو کیشانه ی مندا بیت لام خۆشتره له وهی من له ناو کیشانه و تهرازووی تۆ دام (مه بهستی نهوه بوو کارو کردهوی کوره کهی به باشتر زانیوه له کاری خۆی) نهویش وتی: بابه گیان نه گهر بهو شیوه بیته که تۆ پیته خۆشه لام خۆشتره له وهی که من پیتم خۆشه^۳.

کاتیکیش نه سپهرده کرا له سهه گۆره کهی و تاریکی داو وتی: ره همتی خوات لی بیت، رۆله گیان تۆ چاکه کاربوت بهرامبهر باوکت هیچ ههله به کت نهواندوه لهو رۆژه وه خوا به خۆشی تۆی پی به خشیم، سویند به خوا نه و نه دهی به تۆ خۆشحال و ناسووده بووم به هیچ شتیکی تر ناسووده نه بووم

۱ - هه مان سه رچاوه (۲ / ۴۸۱).

۲ - هه مان سه رچاوه (۲ / ۴۸۸).

۳ - هه مان سه رچاوه (۲ / ۴۹۲).

لهو رۆژهوهی خوای گهوره تۆی دروست کردوووه خوا رهحمت پی بکات و له گوناخت خوش بیته و به باشترین شیوه پاداشتت بداتهوه و چاو پۆشی له خراپه کانت بکات.

رهحمتی خوداش له ههر کهسیک به باشی باست دهکات نهوهی نیسته نامادهی نهم مهراسیمهیه و نهوهش لیڤهیه، رازین به قهزای خوا و خۆمان تهسلیمی فرمان کردوه سوپاس بۆ خوای جیهانیان، پاشان کۆتایی به وتاره کهی هینا و رۆشت^۱.

ئینجا نووسراویکی فهرمی بۆ جینشینی خۆی له کوفه نووسی و تیییدا نههی کرد لهوهی که بگرین بۆ کوره کهی، که لهو کاته دا وهک نه ریتیک خه لکی ده گریان بۆ پاشاو و کوره کانیاں له کاتی مردنیاندا نهو نووسراوهش تیییدا هاتبوو: عبدالملک کوری نهمیری باوهرداران بهندهیهک بوو له بهنده کانی خوا خوای گهوره باشی بۆ نهو و بۆ باوکیشی کرد، خوای گهوره بهو نه ندازهیهی که پی خۆ شبوو بیژیه نیت ژیانندی پاشان گیان کیشاو مرانندی کاتیک پی خوش بیمریتیت، نهو نهوهندهی ناگاداریم به مردنهوه په یوهست بوو، داواکارین له خوا چاکه ی بۆ بهیتته پیش، په نا نه گرم به خوا که خۆشهویسته کم هه بیت پیچهوانه ی خۆشهویستی خوا بیته، چونکه نهوه راست نیه بهلامهوه بهرامهر به هه موو نهو نازو نیعه مهت و چاکانه ی که رژاندوویتته ی به سه رمدا.

پاشان وتی: پیم خوش بوو بۆت بنووسم و پیتی رابگهیهتم نه مه قهزاوقه ده ری خوایه نامهوی بیستم که لای ئیوه کهس شیوه ن و گریانی بۆ کرد بیته و یان کهسیک بۆ نهو مه بهسته کۆ بوو بیتهوه رینگه به کهس نادهم نهو کاره بکات نه له دوور و نه له نزیک لیڤه دا نهوهنده بهسه که خوای گهوره لی رازی بیت نه گهر و ابکهیت ههچ لومه و سه رزه نشت نا کهم (انشاء الله) و السلام علیک^۲.

له ریوایه تیکیشدا هاتوووه، کاتیک عبدالملک کوری عومهر مرد باوکی وتویه تی: کوره خۆشهویسته کهم تۆ ههر بهو شیوه بوویت که خوای گهوره ده فه رمویت: ﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ (الکھف: ۴۶). واته: مال و کور و کال جوانی و زینه تی ژیا نی دنیاں...

^۱ - جه مان سه رچاوه (۲ / ۴۹۵).

^۲ - مجموع رسائل الحافظ بن رجب (۲ / ۴۹۶).

من ئەمروؤ ئومىدوارم خىواى گەورە تۆلە ﴿وَالْبَيْتَ الصَّالِحَاتُ﴾، واتە: ئەو كارە چاكە بەردەوامانەى لە رۆژى دوايىدا بە كەلك دىت دابىت و باشتىن پاداشت و چاكترىن هىوا و ئومىد بىت سۆيىد بە خوا ئەوەى كەمايەى ئاسودەيمە و دلخۆشم دەكات ئەوەيە هەر كات بانگم كرىت يە كسەر وەلامت داووتەو و گوپرايەلىت كرىم ^۱.

كاتىك عبدالملك كورى عومەر كۆچى دوايى دەكات لە تەمەنى نۆز دە سالىدا دەبىت، عومەرى كورى عبدالعزيز زۆر ستايشى كۆرە كەى كرىووە رۆژىكيان بى دەلىت:

ئەى عبدالملك من شتىكت بى دەلىم: نەخىر سۆيىد بەخوا هىچ لاوىكى تىرى وەك تۆم نەديو هىندە خوا پەرسى و تىگەشتو (فقيه) و شارەزا بىت لە قورناندا. هەر وەك كەسەم نەديو لە كاتى مندالىدا هىندە دوورە پەرىز و پارىزگار بىت چ بچوك يان گەورە ^۲، هەر وەها عومەرى كورى عبدالعزيز وتوىتى: سۆيىد بەخوا ئەگەر لە ترسى ئەو نەبوايە كە باوكايەتى عبدالملك ى لا جوان و پەسەند كرىم ئەو بە شىاوترىن كەسەم دەزانى بۆ خەلىفايەتى ^۳.

لە رىوايەتىكىشدا هاتوو: كاتىكە عبدالملك مرد باوكى لای كۆرە كەيدا ستايشى كرىد پياويك بىنى وت: ئەى ئەمىرى باوهرداران ئەگەر بمايە كارى خەلىفايەت بى دەسپارد؟ وتى: نەخىر، وتى: دەى باشە بۆ ئەو نەندە ستايشى دەكەيت؟ وتى: دەترسم ئەم خۆشەويستى و جوانى و پەسەنديەى من هەمە هى باوكايەتى بىت... كە بە سىروشت باوك ئەو هەستانەى هەيە بەرامبەر بە كۆرە كەى.

مەيىنى كورى مەهران دەلى: هىچ سى كەسىم نەديو لە چوار چۆەى مالىكدا بۆين باشت لە عومەرى كورى عبدالعزيز و عبدالملك ى كورى و موزاحيم ى خزمەتگوزارىان، ئەمانە هەمووى بەرەمى ئەو پروگرامە پەروەردەيە و زانستىە بوو كە عومەرى لەسەر دەپۆشت لە پەروەردە كرىنى مندالە كانىدا.

۲- ژيانى لەگەل خەلىكيدا:

۱- كرىگىدانى بە چاكسازى كۆمەلگە: عومەر بەباشى كرىنگى دەدا بە چاك كرىنى كۆمەلگە و كارى دەكرد بۆ نەهىشتنى ئەو شتە خراپانەى كە تىايدا بوو، لەم بارەشەو نەمەيە كى دىرئ و

۱ - هەمان سەرچاوە (۲ / ۴۹۶)

۲ - هەمان سەرچاوە (۲ / ۴۹۹).

۳ - هەمان سەرچاوە (۲ / ۴۹۹).

پاراوی نووسی که چند بر گه به کی لی ده خه پنه روو له بهر گرنگی و به سوودی، و تیایده ائه لی: پاشان خراپه له همر گه لیکدا ده رکه و بییت و خه لکانی پیاو چاک نه هیان لی نه رکرد بییت نه وه خوای گه وره تووشی سزایان ده کات له لایه ن خویه وه یان له سهر دهستی که سانیک له بهنده کانی، خه لکیش به رده وام پارێزراون له سزاو خه شم و تورپه یی خوا هه تاوه کو خه لکی خراپه کار له ناویاندا سهر کز بن و خراپه له ناویاندا شاراوه بییت و خراپه له ههر یه کیکیان ده رکه و بییت تۆله ی لی بکه نه وه.

جا همر که خراپه یان تیدا ده رکه وت و خه لکانی پیاو چاک نه هیان لی نه کردن نه وه سزا له ناسمانه وه بو خه لکانی خراپه کار و نه وانه ی که رووپامایان بو ده کهن داده به زیت. له وانه شه نه و جوړه که سانه له گه لیاندا له ناو بچن با جیواوایش بن له گه لیاندا، چونکه من له وه ی که خوا دایه زاندوه نه میستوو که که سیک له وانه رزگاری بو بییت مه گهر له و که سانه بووین که نه هیان کردوو له خراپه ههروه ها خوای گه وره نه گهر خو ی سزای نه وانه نه دات یان به دهستی هه ندیک له بهنده کانی به ترس و سهر شوړی و تۆله سه ندنه وه، نه وه له وانه یه به که سی خراپه کار تۆله له خراپه کار و به سته مکار تۆله له سته مکار بکاته وه.

پاشان هه ردوو لا نه نیریته ناو ناگر، بویه په نا ده گرین به خوا له وه ی که به سته مکارمان دابنییت یاخود رووپامایکه ربین بو سته مکاران. پاشان من پیم گه شتوو که خراپه کاری له ناو نیوه دا په ره ی سه ندوو و خراپه کاران ترسیان نه ماوه له شاره کانتاندا و به ناشکرا خراپه ده کهن به جوړیک که خوا بی رازی نیه و روپامایشی بی باش نیه، پیشتریش نه یان ده ویرا کاری و ناشکرا کهن له بهر خه لکانیک که له خواترسن و نه یانه وی ریز و پیروزی خوا پارێزن، به لام نیستا خراپه کاران زوړینه و پیشینایش به و شیوه نه بوون و بهوشیوه ش نیعمه تی خویان به سه ردا نه بارپوه، به لکو نه وان به و شیوه بوون که نه فهرمویت: ﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رَحِمَاءٌ بَيْنَهُمْ﴾ (الفتح: ۲۹). واته: ... به رامبه ر بی باوه ران توندو تیژن و له نیوان خو یاندا به به زه یین... ﴿أَعَزُّوْا عَلَى الْكُفْرَيْنَ يَجْهَدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ﴾ (المائدة: ۵۴). واته: ... به هیز و توند به رامبه ر بی برویان تی کۆشان ده کهن له ری ی خوادا و ناترسن له سه رزه نشتی سه رزه نشتکاران...

سویند به خوا توندی به رامبه ر به تاوانباران به ده ست و زمان به شیکه له جهاد له پیتاو خوادا نه گهر چی باو کیش بن، چونکه ریبازی په روه ردگار بریتیه له گوپرایه لی، ناگاداریشم که کۆمه لی

کەس کەم تەرخەمی دەکەن لە فرماندان بە چاکە و ڕینگێری کردن لە خراپە لەبەر لۆمەیی خەلکی و هەتاوێ کو بلین: فلانە کەس ڕەوشتی جوانە و زۆر سەرو دلی خەلکی ناگریت و هەر خەریکی کەم و کورتی خۆیەتی، بەلام هەرگیز خۆی گەورە ئەوانە ناکات بە ڕەوشت جوانە کانتان، بەلکو ئەوان بەد ڕەوشت ترینتان، کەسیکیش بەو شیوە بێت خەمی خۆی نەخواردوو.

بەلکو ئەو پەستی لە خەمخواردنی خۆی هەلکردوو، چونکە حالەتیکە پێی باشە کە جیاوازی لەوێی کە خۆی گەورە بە باشی زانیوێ بۆی کە ئەویش فرماندان بە چاکە و نەهی کردن لە خراپە^۱.

لەم نامە پر بایەخەدا عومەر (رضی اللہ عنہ) تیشک دەخاتە سەر سوونەتیکە پەروەردگار کە هەرگیز دواناکەوێت کە ئەویش ئەوێه کە هەر کۆمەلگەیکە تیایدا خراپەکاران بە ناشکرا تاوان ئەنجام بدەن و خەلکی پیاو چاکیش نەهیان لی نەکەن و سەر و دلیان نەگرن ئەو خۆی گەورە دووچارێ یەکیک لەم سێ سزایە یان دەکات - یان خۆی سزایان دەدات، یان بە دەستی هەندیک لە بەندەکانی سزایان دەدات، لەوانە ئەوانەش لە ستمکار و دەسەلاتدارەکان بن و خۆی گەورە لەسەر دەستی ئەوان تۆلە لە گوناھکاران دەکاتەو، یاخود خۆی گەرە دووچارێ ترس و برسیتی و سەر شوێری و جۆرەها بەلا و موسیبتیان ئەکات.

عومەر لەم نامەیەدا ڕوونی دەکاتەو کە بێدەنگ بوون لەبەرامبەر گوناھکاراندا - ئەوانەیی کە بە ناشکرا گوناھ دەکەن - ڕەوشتی هاوێلان نەبوو (رضی اللہ عنہ)، بەلکو بەوێ وەسفیان دەکات کە توند بوون بەرامبەر بەو کەسانەیی کە ناشکرا تاوانیان ئەنجام دەدا، هەرێهە نامازە بەوێ دەکات کە توند بوون بەرامبەر ئەو کەسانەیی کە بە ناشکرا تاوان ئەنجام دەدەن باخزمی نزیکیش بن جۆرێکە لە جیهاد، ئەم فراوانکردنەیی بازنەیی جیهادیش بەلگەیی شەریعی خۆی هەییە وەک فرمایشتی: ﴿يَتَأْتِيهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَتِسْ الْمَصِيرُ﴾ (التحریم: ۹). واتە: ئەیی پێتەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) بجەنگە لەگەل بێ باوەران و دووررواندا وە توند و تیچژ بە لەگەلئاندا وە جی یان دۆزەخە کە سەرئەنجامیکە زۆر خراپە.

۱ - سیرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۶۰.

جيهادى خەلكانى دوو روش بەنكولى كردنى كارەكانيان و توندبوون لە مامەلە كردن لە گەلێاندا دەبیت ١، لێرەشدا عومەر (رضي الله عنه) چەمكێكى هەلەلای خەلك راست دەكاتەوه كە ئەویش وەسفكردنى ئەو كەسەيە كە نكولى كارى خراپە ناكات و بێدەنگ دەبیت و خۆى بەرەوشت جوان و تێگەيشتوو و خەمخۆرى نەفسى خۆى دەزانیت، ڕوونى دەكاتەوه كە ئەمە ڕەوشت جوانى نى، چونكە بە شىوێهەكى سلبى مامەلە لە گەل خەلكانى ناحەز و نەياردا دەكات و پشت گوێيان دەخات لە كاتێكدا كە ئەوان پيوستان بە سۆزو بەزەبى يەو ئەوێش بە هەولندان بۆ چاككردنيان دەكریت، وەلامى ئەوێش دەداتەوه كە ئەلێن تێگەشتوو و خەريكى كەم كورتى خۆبەتى و خەمى خۆى دەخوات و ئەلێت ئەوێش خۆى نەخواردوو بۆ رزگا كردنى خۆى لە ناگر و بەرزكردنەوى پلەو پايەى لە بەهەشتدا بەلكو خۆى بەرەو لەناوچوون بردوو.

چونكە بێدەنگ بوون لە بەرامبەر تاوان دا لێرسینەوى لەسەرە و لەوانەشە دووچارى دۆزەخى بكات، جا ئەگەر لای خەلكى ئەم كەسە بەتێگەشتوو بزانریت ئەو لای خوا تاوانێكى گەورەى نەنجام داوه، چونكە فرمانى خوا و پێغەمبەرى خوا (ﷺ) شكاندوو لەبەر دلێ خەلكى ٢.

هەر وەها سەرچەم نامەكانى عومەرى كورپى عبدالعزیز سەربارەت بە چاكسازى كۆمەلگە بوون وەك لەو هەوالەى ئیبراهیمی كورپى جەغفەرەووە لە باوكیەووە هاتوووە ئەلێ: هەر نامەيەك لە عومەرەووە بۆ نەبۆبەكرى كورپى محمدى كورپى عمرى كورپى حەزم بەتایە ئەووە ڕەتكردەووەى ستمێك یان زیندوو كردنەوى سونەتێك یان نەهێشتنى بیدەعەيەك یان بەشكردنێك یان دیاریكردنى بڕى بەخشینێك یان خێرێكى تیا دا بوو ٣.

ب- **بیرخستنهوى قیامت بو خەلكى**: ڕۆژنیکیان عومەرى كورپى عبدالعزیز وتارى دا بۆ خەلك و وتى: من لەبەر كارێك ئیووم كۆ نەكردۆتەوه كە كرديتم، بەلام بیرم لە ڕۆژى دواى و ئەو حالەتە كردهوه كە ئیووى تى دەكەون و بۆم دەرکەوت كە باوەردار پى گیلە و بى باوەریش تیاچووە پاشان دا بەزى ٤.

١ - التریخ الاسلامى (١٥، ١٦ / ١٣٠).

٢ - هەمان سەرچاوە (١٥، ١٦ / ١٣٠).

٣ - طبقات ابن سعد (٥ / ٣٤٢).

٤ - سیرة عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ٤٢.

نهم وتهيش پاراو و پرمانايه هدر چندن كورت و كهمه، چونكه ياد خستهوهيه كي زيندووي مرؤفه به چاره‌نووسي پاش مردن، چونكه نهو كهسهي كه باوه‌ري به زيندوو بوونهوهي دواي مردن و نهو سزا و پاداشته ههيه كه له دوايهوه ديت و خوئي به باشي بو ناماده ناكات نهوه به گيل داده‌نريت، چونكه نه‌قللي خوئي نه‌خستوته گهر بو خو ناماده كردن بو دواروژي خوئي له گهل نهوه شدا كه باوه‌ري پيي ههيه ^۱.

لهو وتارانه شدا كه ده‌بارهي بيرخستنهوهي روژي دوايي و مردن داويه‌تي، رووني كرؤدتهوه كه مرؤفه بو ههتا ههتايه دروست كراوه و مردن تنها گواستنهوهيه له شوينيكهوه بو شوينيكی تر لهم بارهيهوه نه‌لين: نيوه بو ههتا ههتايه دروست كراون، به‌لام له شوينيكهوه نه‌گويزرينهوه بو شوينيكی تر ^۲. له يه كيك له وتاره كانيدا نه‌لي: خه‌لكينه، دنيا و نهو مؤله‌تهي كه تيا دايه هه‌لتان نه‌خه‌له‌تي و له خه‌شته‌تان نه‌بات، چونكه ماوهيه كي كه‌م ده‌مينهوه و پاشان ده‌گويزرينهوه بو جيه كي تر و كوچ ده‌كهن، جا له خوا بترسن له ده‌رونتاندا پيش نهوهي وادهي مهرگان نريك بيتهوه، مه‌هيلن كاتي زور تان له كيس بجيت و دلتان رق بيت و وهك كه‌سانيكتان لي بيت كه بانگ كران بو چاكه، به‌لام كه‌مته‌رخه‌ميان تيا دا كردوو و مؤله‌تيان له ده‌ست چوو، پاشان له روژي دوايدا لهو كه‌مته‌رخه‌ميان په‌شيمان ده‌بنهوه ^۳.

عومهری كوري عبدالعزیز زور باسی مردن و روژي دوايي و خو ناماده كردن بو دیداری په‌روه‌دگاری ده‌كرد له وتار و ناموزگاريه كانيدا.

ج- راستكردنهوهي چه‌مكه هه‌له‌كان: عومهر له يه كيك له وتاره كانيدا نه‌ليت: پاشان خه‌لكينه، زور هيواتان دريژ نه‌بيتو ته‌وبه‌كردن فه‌راموش نه‌كهن و قيامهت به‌ دوور نه‌زانن، چونكه هه‌ر كه‌سيك مرد نهوه قيامه‌تي هه‌ستاوه، هيج گله‌يهه كي وه‌ر ناگريت و چاكه‌ي زياتر بو ناگريت، ناگاداربن كه‌سيك سه‌لامهت و پاريزراو نيه كه پيچه‌وانه‌ي سونهت ره‌فتار ده‌كات و گويزرايه‌لي بو هيج كه‌سيك نيه له‌سه‌ر پيچي په‌روه‌دگاردا، ناگاداربن نيوه نهو كه‌سه به‌ستمه‌كار ده‌زانن كه له سته‌مي پيشه‌واو كار به‌ده‌سته‌كه‌ي هه‌لاتووه، به‌لام سته‌مكار ترينيان

^۱ - التاريخ الاسلامي (۱۵، ۱۶ / ۱۱۸).

^۲ - الكتاب الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۴۸).

^۳ - الكتاب الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۴۹).

ئەو پېشەوا ستمكارەيە. ناگادار بن من چارەسەرى مەسەلەيەك دەكەم و خەريكى كارىكم كە تەنھا خوا ئەتوانى كۆمەكم بكات بۆى، گەورەكان تەمەنيان تايىدا بەسەر بردوو بەچكۆلەكان تايىدا گەورە بوون و بيانى تايىدا فيرى عەرەبى سوو و عەرەبى دەشتەكى لەسەرى كۆچى كرده، بەرادەيەك كە وايان دەزاني نايە و غەيرى ئەويان بە حەق نەدەزاني پاشان وتى: من قورسە بەلامووە كە مال و ئابرووتان لى زەوت بكەم مەگەر بەحەقى ئىسلام و دەسەلات و تواناش ھەر بۆ خوايە .^۱

لەم وتارەيدا عومەرى كورپى عبدالعزىز (رضي الله عنه) موسلمانان ناگادار دەكاتەووە لە نزيكى رۆژى دوايى، چونكە ھەر كەس مرد ئەووە قيامەتى ھەستاو جابا ناگاي لە مەرگ بيت كە لەوانەيە كسوپر يەخەى بگريت و ئەوسا ناتوانى پۆزىش بييتەووە بۆ كارە خراپەكانى كە لاپەرى كردهووەكانى پى رەش كردۆتەو.

ھەرەھا ناتوانى كارى چاكەى زياتر بكات و نامەى كردهووەكانى پى سەبى بكاتەووە و لە كاتىكدا پەشيمان دەبيتەووە كە پەشيمانى سوودى نيە لەوہى كە رۆژگاريتك ھەبوو ئەيتوانى تايىدا تەوبەى نصوح بكات و كارى چاكەى زۆر ئەنجام بەدات.

پاشان روونى دەكاتەووە كە سەلامەتى راستەقىنە لە شوينكەوتنى سوننەتى پىغەمبەرى خوادايە (ﷺ)، ئەمەش نامازە دانە بەيەك كىك لە دوو رەگەزەكەى كردهووە چاك كە ئەوانيش دلسۆزى و شوينكەوتنى سوننەتە، بەم پېشە ئەو چارەسەرى واقعيك دەكات كە دلسۆزى تايىدا لەبەھاي كردهووە كەم ناكاتەووە، بەلكو شويننەكەوتنى سوننەت لەبەھاي كەم دەكاتەووە، چونكە دواى نەمانى ھاوہلان بىدعە بلاوبوويەو و ھەندى والى دەر كەوتن كە دژايەتى ھەندى سوننەتيان دەكرد كە لەگەن نارەزوہ كانياندا نە دەگونجا، پاشان يەك كىك لەو شتانەى باسكرد كە رينگرە لە بلاوبوونەوہى بىدعە و خراپوونى كاروبارى ئوممەت و وتى:

" گوپرايەلى بۆ ھىچ دروستكراوتك نيە لەسەريئىچى پەروەردگاردا، جا ئەگەر ھەندى لە نەمىرەكان نەفسى خراپەكاريان ياخود روپامايى خەلك ھانيدان بۆ فەرمانكردن بە سەريئىچى كردنى پەروەردگار يان رنى بۆ خۆش كردنى. ئەووە نابى گوپرايەليان بگريت، بەم شيوہەش ھۆكارىكى گرنگ لە ھۆكارەكانى ئەو سەريئىچيانە نامينيئى كە ئەويش ئەو گوپرايەليەيە كە وەلى نەمر و

^۱ - سيرة عمر لابن عبدالحكم، ل: ۴۳.

کار به دست به سهر خه لکيه وه هه يه تي، جار نه گهر نم گوپرايه سنو دار کرا به وهی که ده بی له گوپرايه لی خوادا بیت نه وه دهر ونه کان کاریگه ريان نامینیت له بلاو بوونه وهی خراپه له کۆمه لگه دا و کاروباره کان به ده ست خه لکانی چاکه کاره وه ده بیت، پاشان روونی کرده وه که نه وهی له عورفی و نه ریتی خه لکی داهاتووه سه باره ت به به یاخییوو زانینی نه وه که سهی که له سه می کار به ده سه که هی هه لاتووه هیچ حسابییکی بو ناکریت له رووی شه رعیه وه، چونکه نه وه کاره ی که بی ی هه ستاوه یه کیکه له وه هۆکارانه ی که بو ی هه یه بیگریته بهر بو رزگار بوون له سه تم،

یه که مین که سه کیش که شیایوی نه وه بیت به سه مکار وه سف بکریت نه وه که سه یه که سه می کردووه، بنگومان رایگه یانندی نه م سه له یه له لایه ن عومه ره وه (ﷺ) له کاتیکدا که له ته کی ده سه لاتدایه - خه لیفه یه - به لگه یه له سه ر خو دا رینی له ئاره زووی دهر ون و ده مار گیری بو خزمه کانی و دلسۆزی بو پهروه ردگار، پاشان وه سفی نه وه واقیعه کۆمه لایه تیه ده کات که تیایدا داب و نه ریتی خه لکی تیکه لاه به ناین و بیده به سه سونه ت بوو و تا که کانی کۆمه لگه ش خویسان پیوه گرتوو و خه لکانی عه جه میش - غهیره عه ره ب - و عه ره به ده شته که کۆچکر دوه کانیش له سه ری پهروه ده بوون و به ناینی ده زان.

دیاره کاتی نه ریتی کۆمه لایه تی تیکه ل به نه ریتی ناینی ده بیت هه ندی نه ریتی نه فامی دزه ده کاته ناو نه ریتی نیسه لامیه وه نه مه ش کاریگه ری خو ی ده بیت. له سه ر پهروه ده ی تا که کانی کۆمه لگه و نه چیه تیه دلپانه وه بهو پییه ی که نه ریته نه فامیه کان به هه مان ناراسته ی تیر کردنی حه زه دهر ونیه کان نه گهر چی دهر ونه کان لا دهر و سه مکاریش بن، له م کاته شدا لایه نگر و هه واداری خو ی هه یه و هه موو تا که کانی کۆمه لگه ش به شیوه یه کی دروست له مه سه له کان ناگه ن و کاتی خه لکانی چاکه خوایش هه لده ستن به هه ولتی پاکسازی نه وه خراپه کاران نه وه هه ولانه یان نه شیوتین و داوا له خه لکی نه که ن که بهر گیری له داب و نه ریته بو ماوه کانیا ن بکه ن، چونکه بو ماوه بوونی له روانگه نه وانوه جوړیک له پیروزی بی ده به خشیت، به لام کاتیک چاکسازی له لوتکه ی ده سه لاتووه سه رچاوه ده گریه وه که له سه ر ده می عومه ری کوری، عبدالعزیزدا رووی دا نه وه چاکسازی ناکامی مه زن و خیرای ده بیت، چونکه به ره مه نه د ده بیت له وه گوپرايه لیه ی که خوا پینی به خشیوه هه تا وه کو له سنووری گوپرايه لی پهروه ردگار تیپه ر نه بیت نه مه وپرای نه وه هیژ و ده سه لاتنه ی که وه که سه رۆک هه یه تی^۱.

^۱ - التاريخ الاسلامي (۱۵، ۱۶ / ۱۲۱).

د- په تکرډنه هوی د همارگیری خپله که ی: عومری کوری عبدالعزیز نامه یه کی نووسی بؤ ضحاکي کوری عبدالرحمن، لهو شتانهش که لهو نامه یه دا هاتبو: نه هوی که هانیدام بؤ نووسینی هم نامه یه نه وه بوو که سهاره ت به چهند که سینکی خه لکی بیابان بویان باسکردم، پیاوونیک که کراونه ته کار به ده ست نه زانیان ناشکرا و زانستیان که مه و سرکه شی پرووی تیکردوون. فزلی خویان له بیر کردوه نیعمه ته کانی خویان به جوریک گورپوه که بؤ نه وان په وانه، نه وه تا بیستومه که که سانیکیان جیا برونه ته وه و به ناو مضر و یه مه نه وه ده جه نگی و پیمان وایه که نه وان ده بی گوره ی خه لک بن.

پاک و بیگه ردی وستایش بؤ خوا چنده دوون له سوپاسکردنی به خششه کانی خواوه و چنده نریکن له فهوتان وتیان چوون و خو بچو ککرډنه وه وه، خوا له ناویان به ریت چ کارنیکیان هه لیزاردوه و چه گرتیه کیان وه رگرتوه، توش باش ده زانی که خراپه کار و لاسار به هوی نیه ته وه به ده به خت ده بیت و ناگریش به گالته دروست نه کراوه، نایا نه وانه گویان له فه رمایشتی: ﴿إِنَّمَا

الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ

الضَّالِّقُونَ﴾ (الحجرات: ۱۵). واته: بیگومان نیماندارانی راسته قینه نه وانه که باوه ریان هیناوه به خوا و پیغمبره که ی پاشان دوو دل نه بوون (له نیمانه که یاندا) وه به مال و گیانیان تیکوشانیان کردوه له پیناو ریازی خوا دا هه نه وانه راسگویان. ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ

بِهِ وَالْمُنْخَلَقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُرْدِيَّةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ

تَسْلُقِسُوا بِالْأَزْلَمِ ذَلِكُمْ فَسُقِ الْيَوْمَ بِيَسِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكَلَتْ

لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَّتْ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْصَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ

اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (المائدة: ۳). واته: نه وانه ی پروایان نه هیناوه نه مرو نائومید بوون له ناینه که تان

که واته لیان مه ترسن ته نها له من بزسن نه مرو ناینه که تانم ته واور (کامل) کردوه بؤتان و چاکه و

به هری خووم به ته واری رشتوه به سه رتاند و رازی بووم که نیسلام ناینتان بیت جا هه رکه س ناچار

بوو له برسپه تیدا بی نه وه نیه تی گوناوه کردنی هه بی (له و گرشانه بخوات گوناوهی ناگات) نه وه ی

به راستی خوا لیخوش بووی به به زه ی یه.

له گهڻ ٺهه شدا بڙيان باسڪردم كه كهسانيك هاوپهيمانتي دروست ده كهڻ له کاتيڪدا كاري وا
 له نيسلام دا دروست نيه، ههريه كينكيش لهم دوو هاوپهيمانه به نوميدي ٺهويه كه له کاتي بووني
 كيشه دا له لايهڻ هاوپهيمانه كه يهوه بهرگري لي بڪريت ٺهه سهريچي و لادانه له فرماني خوا و
 پيغهمبر (ﷺ) خودا رنينه له نيسلام بويه من هه مو ٺهو كه سانه ناگادار ٺهه كه موهه كه ٺهه ناميهي
 ميان بي ده گات كه نيسلام بڪهن قه لا و په ناگهي خويان و جگه له خواو پيغهمبر (ﷺ)
 باوهرداران كس به دوست و پشتيواني خويان نه زانن دووباره ٺهه كه سانه ناگادار ٺهه كه موهه و خوا
 به شاهيد ده گرم كه له ره گي بنا گوي له مروفه كان نزيك تره و له مه شدا كه مته رخه ميم نه كردوه
 له ناموزگاري كردن تاندا.

هه رچهنده ٺهه گهر بزائم كه كه سيك يان هوزيك سه رقالي كاريكي وايه و ٺهيهوي له سهري
 بهرده وام ٺهوه سه رشوري ده كه م، توش ٺهه ناموزگار يه مان بلاو بڪه ره وه، چونكه ٺههه راست و
 دروسته و له كهس شاراوه نيه.

ههروهه باخه لڪي چا كه كاريش هاو كارت بن به زمان، چونكه خه لڪيكي زور ههڻ كه نازانن،
 داوا له خواهي گهوره ٺهه كهين كه يارمه تيمان بدات كه به باشترين شيوه خه لڪي به رپوهه بيهين و
 نيوانمان باش بڪات و السلام.

لهم نامهيه شدا ٺهه ميري باوهرداران عومهري كوري عبدالعزيز (رضي الله عنه) چاره سهري جور يكي تر سناك
 له لادان ٺهه كات، كه ٺهويش ٺهويه كه كومه ليك له موملمانان كه باوه له دل ياندا جيگير نه بوو
 بوو و دل يان ناوه دان نه بوو بوو به زانستي شهرعي. ٺهه مانه ههستان به داناني په يوه ندي نه فامي بو
 خويان له سهه بنه ماي خيله كي و هوز چيبي و ههريه كه يان وه لاي بو هوزه كه ي بو له سهه حق بيت
 يان ناحق بو داد گهري بيت يان ستهم و هوزه كه ي كرد بوه دوزي سهه ره كي خوي و بانگه وازي
 بو ده كرد و بهرگري لي ده كرد به جور يك كه به هويه وه بوو بوون بههرا و له سهه بنه ماي خيل و هوز
 و نه زاده يان خوش دهويست و هه نديك له موجهيده كان له نيوان خوياندا له سههري به شهر
 دههاتن، ٺهه مش بووه هوز كاريك بو دوا كهوتني جهاد و خه لڪي ولاته نازاد كراوه كاني بوير كرد
 بهرامبر به موملمانان و چهندين راپه ريني يه كه له دواي يه كيان ٺهه نجام دا.

تەننەت كار گەيشتە ئەو ەى كە ھەر كەسەك لە ھۆزەك دەبوو نەمىر ئەو نەندامانى ھۆزەكەى خۆى لە خۆى نەك دەكردەو و پىشى پى دەبەستن نەمەش ئەبوو مایەى نارەزایى تیرە و ھۆزەكانى تر و راپەرىن روى دەدا.

نەمەش بە ھۆى وەلانانى پەيوەندى ئىسلامیەو بوو كە نەمەتەتەكى گەرەپە بوۆ مۇسلمانان و زىندوو كرددەو ەى پەيوەندى نەفامى لە جىياتى دا^۱.

ە- رازى نەبونى بە وەستان لەبەر دەستى دا: كاتى عومەر (رضي الله عنه) بوو بە والى خەلكى لەبەر دەستىدا دەوستان و لەبەرىشى ھەلدەسانەو، ئەو پىش وتى: ئەى كۆمەلى مۇسلمانان ئەگەر ھەستن ھەلدەستم و ئەگەردانىشن دادەنىشم، چونكە خەلكى تەنھا بوۆ پەرورەدگارى جىھانىان ھەلدەستن.

خوای گەرەش چەند فەرز و سوننەتەكى برىار داو، ھەر كەس پەپرەويان بكات فرىادەكەوت و ھەر كەس پىش پىشگويان بجات لەناو دەجەت^۲.

لیرەدا عومەر دەيوست ئەو داب و نەرتە نارەوایانە لە ناو بەرەت كە والیەكان تىادا چاويان لە قەيسەر و كىسراكان دەكرد و سور بوو لەسەر گەراندەو ەى ئومەت بوۆ رىيازى خەلىفەكانى راشیدىن، لیرەشدا عومەر دوو پالتەر لە قالدەدات كە پالتیان پىو دەنا بوۆ بەگوى كرددى بئەمالەكەى لە بەكار ھىنانى روالتە دونیایەكاندا كە پەكەمیان: ھەزى دەروون بوو بوۆ دەر كەوتن و سەپاندنى دەسەلات و شكۆ و سام خەستە دلى خەلكیەو، دوو ەمىشيان نارەزووى ھۆزەكەى بوۆ ھىشتەو ەى ئەو روالتەتە و لۆمە كرددى بە ھۆى جولانەو ەى بە پىچەوانەى خەلىفەكانى پىش خۆى، بەلام توانى بەسەر ئەم دوو پالتەرەدا سەركەوتە بە لىبران و باوەرەكى نەھىزەو، ئەو پالتەرە كە پالتى پىو دەنا بوۆ خاكى بوون و رەتكردەو ەى روالتە دونیایەكان برىتى بوو لە ترسانى لە پەرورەدگار و ئومىدى بەو ەى كە لای پەرورەدگارە و چاوتى برىنى بوۆ رۆزى دواى. ئەم پالتەرەش زۆر بەلاپەو لە كىشكە زەمىنەكان بە ھىزەر بوو.

۱ - التاريخ الاسلامى (۱۵، ۱۶ / ۱۲۴).

۲ - تاريخ دمشق له التريخ الاسلامى يقوة (۱۵ / ۱۱۴).

نهوه بوو توانی سهر که وتوو بیت له جلّه و کردنی دهر وونی خویدا و بیده نگ کردنی خه لکی
 خاوهن رواله تی دروینه و راستکردنه وهی چه مکه هه له کانی کومه لگا دهر باره ی نهو بارو دؤخه ی که
 پیوسته والی و کار به ده ستانی تیا بیت و په یوه ندی نیوان کار به ده ست و ها ولاتیان.

کاتیکیش نه لّی: خوی گه وره چهند فهرزیکی پیوست کردوه، نهوه نامازه به هؤ کاره کانی
 خو شبه ختی و به د به ختی دنیا و دوا رۆژ ده کات.

جا ههر که سیك پابه ند بیت پیوه ی نهوه نه گاته وه به کاروانی پاریز کاراندا و ها وه لانیکی باش و
 به ریزی بو خوی ده ست خستوه و له رۆژی دوا ییشدا به ره و به ههشت به ری ده خریت و نه وهش
 چاره نووسیکی باش و نه پراوه یه ^۱.

و- ریزگرتنی نه هلی فهزل و خه لکانی خاوهن پله و پایه: حافظ نین کثیر باس ده کات که کوری
 قه تاده ی کوری نو عمان هاتۆته خزمهت عومهری کوری عبدالعزیز و نه ویش پی وت: تو کئی
 ی؟ نه ویش ده ست به جی وتی:

أنا ابن الذي سألت على الخدّ عینة فُرُدّت بكفّ المصطفى احسن الرّد

فَعَادَت كَمَا كَانَت لِأَوَّلِ أَمْرهَا فَيَا حَسَنًا عَيْنًا وَيَا حَسَنَ مَارِدًا

واته: من کوری نهو که سه م که چاوی به سهر کولمیدا هاته خواره وه، به لام به ده ستی پیغه مبهری
 خوا (ﷺ) به باشترین شیوه گیر درایه وه بو شوینی خوی و وه ک خوی لی هاته وه، نه ی چهند چاویکی
 جوان بوو چهند به باشی گیر درایه وه شوینی خوی.

عومهری کوری عبدالعزیزیش وتی:

تلك المكارم لاقعبان من لبن شيباً بجا فعاذا بعد ابوالا

واته: نهوه یه ره وشت به رزی و جوامیری نه ک سه تله ماستی تیکه لکراو به ناوو و زهر د هه لگه راو
 پاشان لای خوی هیشتیه وه و خه لاتی باشی بی به خشی ^۲.

له م هه واله شدا هه لئوستی عومهری کوری عبدالعزیز مان بو دهر که ویت ره جه تی خوی لی
 بیت، له ریزنان له کوری قه تاده ی کوری نو عمان کاتی سهر دانی کرد و به هوی نهو رووداوه وه
 که تووشی باوکی بو بوو له سهر ده ستی پیغه مبهری خوا (ﷺ) خوی پی ناساند، نه مهش به لگه یه

^۱ - التریخ الاسلامی (۱۵، ۱۶ / ۱۱۵).

^۲ - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۹۶، التریخ الاسلامی (۱۵، ۱۶ / ۲۲).

لهسەر بههیزی عومەر له لایهن رهوشیهوه به هوی ریزانی له خهڵکی خاوهن چاکه و فهزل و دهستپشخهر بۆ خزمهتی ئیسلام و موسلمانان، دیاره نهوهی که دوو چاری قهتاده بووه بهلگهیه لهسەر رۆچوونی له کوشاردا و قوربانیدانی به گیانی له پشاور موسلماناندا، ههروهک روودانی موعجیزهیه کی پیغمهبری خوا (ﷺ) لهودا سهروهیه که بۆی^۱.

ههروهها نمونهیه کی تری ریزگرتنی له خهڵکانی خاوهن فهزل نهوه بوو له پشاور زیاد خزمهتگوزاری ئین عیاش دا پی ههستا نهوه بوو زیادی خزمهتکاری ئین عیاش له گهله چهند هاوهڵکی هاته لای، کاتی گهشته دهراگهیه کۆمهله خهڵکیکی لی بوو، بهلام به تنهها مۆلهتی چوونه ژوورهیان بهودا، کاتی چوو ژوورهوه و له بیری چوو که سلاوی خهلیفه لی بکات پاشان بیری کهوتهوه و وتی: سلاوت لی بیت نهی نه میری باوه داران، عومهریش وتی: سلاوی یه که میشت هیچ زیانیکی بۆ من نه بوو، پاشان عومهر (ﷺ) لهو شوینهی که تاییدا بوو دابهزه سهر زهوی و وتی: من بهلامهوه زۆره له شوینکدام که له شوینی زیاد بهرزتر بیت، کاتی کاره که ی زیاد تهواو بوو رۆشت و عومهریش فهرمانی دا به سه رهپرشتیاری بهیتومال که بهیتومال بۆ زیاد و هاوهله کانی بکاتهوه ههتاوه کو پیوستی خۆیانی لی هه لگرن کاتی سه رهپرشتیاری بهیتومال زیاد یی بی ی قورس بوو که بۆ که سینی و ا بهیتومال بکاتهوه - دیاره نهیده ناسی - پاشان بۆی کردهو و زیادیش چووه ژوورهوه و ههشتا و نهوهنده یان نهوه د نهوهنده دره می بۆ خۆی و هاوهله کانی برد، کاتی سه رهپرشتیاره که نه مه ی بیی وتی: نه میری باوه داران باش دهیرانی کی ده نیریت بۆ بهیتومال^۲.

لهم ههوا له شدا نمونه ی خاکی بوونی عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) و ریزگرتنی له زانیانی خواویستمان بۆ ده رده کهویت، نهوه بوو گوئی به نازناوی خهلیفایه تی نه دا که بهرزترین نازناوه لای موسلمانان، پله و پایه ش که سانیک ده کهونه داویه وه که به پۆست و پله و پایه دنیا یه کان هه لبه خه له تین، بهلام نهوانه ی خاوهنی باوه ری بههیز و دامه زاون نهوه که سایه تیان ناگۆری نه گهرچی گه وره ترین پۆستیشیان بی بسپرد ریت، به لکو به خاکیتی خۆیان ده میننه وه له وانیه خاکی بوون و ریزانی له خه لک زیاتر بیت، پاشان عومهر له شوینی خۆی دابهزی ههتاوه کو لهو زانا خواویسته

^۱ - التریخ الاسلامی (۱۵، ۱۶ / ۲۳).

^۲ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۵۳، التاریخ الاسلامی (۱۵ / ۲۴).

بهرتر نه بیټ، هرچنده نهو زانایهش خزمه تگوزار بوو، بهلام نهوه ریز و پلهوپایه لای عومهر که متر نه کرده وه، چونکه له ئیسلامدا زانست و خواناسی پیوهره نهک ره چه لک، نم زمانا خوا ویستهش هلوئیستیکی جوامیرانهی هه بوو تنها پاره به کی کمی له بهیتومال هه لگرت له کاتیکدا که سهر پشک کرا بوو له هه لگرتی نهو برهی که پیویستیتهی، نه مهش نمونه به کی بهرزی زوه و پاریز کاریه، کاتی که دهرونه کانیش مهزن و نهقله کان ده خرینه گهر نهوه خویان ده پریزن له کهل و بهی دنیا که مروقه بچوکه کان کی برکتی له سهر ده کهن، و چاوده برانه خوشی نه پراوهی رژی دواپی که مروقه گهوره کان کی برکتی له سهر ده کهن^۱.

ز- مروقه به دوو شته بچوکه که یه تی دل و زمان: له نیوان نهو وه فده دا که هاتبووه لای عومهر بوو بیروزیایی لی کردنی میرد مندالیک هه بوو، وه فده کهش نم میرد مندالیهان هه لیزارد بوو بوو قسه کردن که له هه موویان بچوکه بوو، کاتی دهستی کرد به قسه کردن، عومهر پیسی وت: په لمه که کورم با له تو گهوره تر قسه بکات، میرد مناله کهش وتی: پراوهسته نهی نه میری باوهرداران، مروقه به دوو شته بچوکه که که یه تی: دل و زمانی، جا نه گهر خوی گهوره زمانیکی پاراو و دلکی هوشیاری دا به مروقه نیت شیایوی قسه کردنه^۲.

نهی نه میری باوهرداران نه گهر پیشخستن به تمهن بوايه نهوه له ناو نو مه تدا خه لکی به ته مه نتر له تو ههیه و ده بوايه نهوان له جی تو دا بوونایه^۳، عومهریش وتی: قسه بکه کورم، نهویش وتی: به لئی نهی نه میری باوهرداران، نیمه وه فدی بیروزیاین نهک سهره خوشی، له ولاتی خومانه وه هاتوین بولای تو سویاسی خوا نه کهین که توی بی به خشین، هاتیشمان بولات بو داخوازی و پیویستی یان له ترسانیه، چونکه پیویستییه کاغان له لایه ن توره بو نیردراوه و خوی گهوره ش به داد گهریت ترسی ره واندوبینه ته وه^۴.

عومهریش سهرسام بوو به ره وانیزی و زانست و ژیری نم میرد منداله بویه زیاتر هانی دا و متمانهی به خو بوونی و بویری تیا دا به هیتتر کرد و نم روداوهی کرده هلوئیسته به کی

^۱ - التاريخ الاسلامي (۱۵ / ۲۴).

^۲ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۷۹.

^۳ - مروج الذهب (۳ / ۱۹۷).

^۴ - النموذج الاداري المستخلص ل: ۹۸.

پهروهدهیی بو میرد مندالّه که له خزمهت خهلیفهیی موسلماناندا، نهوه بوو داوای نامۆزگاری لى کردوو پى وت نامۆزگاریه کی کورتمان بکهن نهی میرد مندالّه نهویش وتى: بهلى نهی نه میری باوه داران، خهلكانیک ههن که لیبورهدهیی پهروهردگار و هیوا دریزی و ستایشی خهلكی بویان له خستهی بردرون و توش میهره بانی خوا بهرامبهرت له خستهی نهبات، پاشان عومهر پرسیاری ته مه نی میرد مندالّه کهی کرد که له نیوان ۱۳ - ۱۹ سال دا بوو، بویه به شاعر وتی:

تعلم فلیس المرء یولد عالماً ولیس اخو علم کمن بات جاهل
وان کبیر القدم لاعلم عنده صغیر اذا التفت علیه المخافل^۱

ح- نافره تیکی میسری هه ژار سکالا لای عومهر دهکات: عومهر چاودیری کاروباری موسلمانانی ده کرد و ده رگای هه همیشه له سه ر پشت بوو بو بیستی هه وال و کیشه کانیا، پسته چی عومهری کوری عبدالعزیزیش هه رچی پى بداریه هه لی ده گرت و دهیگه یاند، نهوه بوو فرتو نه ره شی خزمه تگوزاری ذی أصبح نامهیه کی پى دا و تیایدا باسی نهوه ی ده کرد که دیواریکی نزمی ههیه و خه لکی نه چنه مالهیه وه و مریشکه کانی ده دزن، عومهریش بو نووسینی: به ناوی خوای به خشنده له به نده ی خوا عومهری کورپى عبدالعزیزه وه بو فرتونه روه شتی خزمه تگوزاری ذی أصبح، نامه که تم پى گه یشت که تیایدا باسی نزمی دیواره که ت و هاتنه ناوه وه ی خه لکی بو دزینی مریشکه کانت ده که بت، منیش نامهیه کم نووسیوه بو نه یوبی کوری شوره حیلی و نه یوب به رپرسی نوپژ و جهنگی میسر بوو - و فه رمانم پى کردوو که دیواره که ت بو به رزبکاته وه هه تا وه کو له وه بتپاریزیت ئیشه لالا، نامهیه کیشی نووسی بو نه یوبی کوری شوره حیل:

له نده ی خوا نه میری باوه داران عومهری کورپى عبدالعزیزه وه بو کوری شوره حیل: پاشان فرتونه ی خزمه تگوزاری ذی أصبح نامهیه کی نووسیوه و باسی نزمی دیواره که ی ده کات و به وه ی نه وه شه وه مریشکیان براوه و داوای توکمه کردنی ده کات.

جا هه ر که نم نامهیه ت پتگه شت نه وه خۆت برۆ و دیواره که ی بو به رز بکه ره وه، نه وه بوو هه ر که نامه که به نه یوب گه شت سواری و لاخه که ی بوو هه تا وه کو گه شته جیزه و هه والی فرتونه ی

^۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۱۶۳ - ۱۶۴، التاريخ الاسلامي (۱۵ / ۷۷).

پرسی و دۆزیه‌وه، بینی ئافره‌تیکی ره‌شی هه‌ژاره، پاش ناگادار کردنه‌وه‌ی له‌نامه‌ی نه‌میری باوه‌رداران دیواره‌که‌ی بۆ به‌رز کرده‌وه^۱.

ط- گرنگیدانی به‌ نازاد کردنی دیله‌کان: نامه‌یه‌کی نووسی بۆ دیله‌کانی قوسته‌نتیه و تیایدا هاتبوو: پاشان ئیوه خۆتان به‌ دیل ده‌زانن، په‌نا به‌خوا، به‌لکو ئیوه له‌ پیناو خوادا به‌ند کراون، بشزانن که من هه‌رچی به‌سه‌ر خه‌لیکدا به‌ش بکه‌م ئه‌وه باشترین به‌ش بۆ خه‌یزانه‌کانی ئیوه داده‌نیم، ئه‌وه پینچ دیناریشم بۆ ناردوون و نه‌گه‌ر ترسی ئه‌وه‌م نه‌بوايه که مله‌هوری رۆم لیتان بسیتت ئه‌وه زیاترم بۆ ده‌ناردن فلانی کوری فلانیشم بۆ ناردون هه‌تاوه‌کو گه‌وره و بچوک و پیاو ئافره‌ت و به‌نده و نازادتان به‌ پاره‌ نازاد بکات و مزگینسی بیت لیتان و و السلام علیکم^۲.

له‌م نامه‌یه‌شدا ره‌هوشیه‌رزى عومه‌ر و هه‌ستکردنی به‌هه‌یزی به‌به‌رپرسیاریتی ده‌رده‌که‌وتت وه‌ک شوونه‌یه‌کی بالا بۆ فه‌رمانه‌ه‌وايه‌کی. موسلمانى له‌ خوا ترس و پارێزکار، که مافی ژێر ده‌سته‌کانی به‌ ئه‌و په‌ری له‌ خوا ترسان و دلێری و ئه‌مانه‌ته‌وه‌ ره‌چاو ده‌کات و دلته‌وايی دیلی موسلمانان ده‌کات لای رۆمه‌کان به‌وه‌ی که ئه‌یانچوینی به‌و که‌سانه‌ی که له‌ پیناو خوادا له‌ سه‌نگه‌ردان و نه‌مانیش وه‌ک ئه‌وانه‌ پاداشتیان هه‌یه، له‌ پان ئه‌م دلته‌وايیه‌ مه‌عنه‌وه‌یه‌شدا دلته‌وايی ماددیشیان ده‌کات به‌و بره‌ پاره‌ی که بۆی ناردن و خه‌م و خه‌فه‌تیان له‌ کۆل ده‌کاته‌وه‌ به‌و مژده‌یه‌ی که پێی دان و رایگه‌یاندا که بژێوی خه‌یزانه‌کانیانی مسوگه‌ر کردووه و به‌لێی نازاد کردنی خۆشیانی پیدان، ئه‌مه‌ش مامه‌له‌یه‌کی به‌رێزه و شیای ئه‌و دیلانه‌یه‌ که چوون بۆ پاراستن و سه‌رخستنی ئیسلام^۳.

ی- دانه‌وه‌ی قه‌رزى قه‌رزاران: نامه‌یه‌کی نووسی بۆ هه‌ندیک له‌ کار به‌ده‌ستانی و تیایدا هاتبوو: قه‌رزى قه‌رزاران بده‌نه‌وه، ئه‌وانیش بۆیان نووسی: که‌سانیک هه‌ن خانوو و خزمه‌تگوزار و لاخیان هه‌یه و که‌لوپه‌لی ماله‌وه‌شیان هه‌یه، عومه‌ریش نووسی: پێویسته هه‌موو موسلمانیک خانوویه‌کی هه‌بیت تیایدا نیشه‌ته‌جی ببیت و خزمه‌تگوزاریکی هه‌بیت شاگردی بکات له‌ کاره‌کانیدا و ئه‌سپیکى هه‌بیت که به‌سه‌ریه‌وه‌ دژ به‌ دوژمنان بجه‌نگیت و که‌لوپه‌لینک

۱ - سیره عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحکم، ل: ۱۶۳ - ۱۶۴، التاريخ الاسلامي (۱۵ / ۷۷).

۲ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۶۳، ۱۶۴.

۳ - التاريخ الاسلامي (۱۵ / ۷۷).

که ماله کهي بی برازیتتهوه، له گهل نهمه شدا هر به قهرزار دا دهنریت و قهرزه کهي بو
بدنهوه.^۱

لهم به سهر هاته شدا نهمیری باوهر داران فرمان ده کات به دانهوه قهرزی قهرزاران نه گهرچی خانوو
که لوپدل و خزمتگوزار و ولاخیشیان هه بیت، نهمش رواله تیکی مهزنه له رواله ته کانی بهزه بی و
دلتهوایی و گرنگیدان به کاروباری ژیردهسته کان و، نمونه ی هه لسوکه وتی پیشهوا داد گهره کانه و
ناوا مامه له گهل سامانی نوممه تدا ده کهن و هه ژارانی بی دهوله مهنده ده کهن و دلی دلشکاو ی پی
دیننهوه و دیله کانی بی رزگار ده کهن و بهدهم تنگاو و قهرزاره وه ده چن و پیوستی کهسانی هه ژار
جی به جی ده کهن.^۲

ك- هه وائی دیله نایبنا که له لای رومه کان: عومهری کوری عبدالعزیز نیردراویکی نارد بو
فرمانه وای روم، نهویش گه شته لای و پاشان لای پاشا هاته دهره وه و بهناو شاردا ده گهرا و
به لای شویتیکدا تپه ری گوتی لی بو پیاویک قورنانی ده خوینده وه و هاری نهویش لی نزیك
بووه وه و دوو تا سی جار سلاوی لی کرد، به لام وه لامی سلاوه کهي نه دایه وه، پاشان
سلاوی لی کرده وه، کابراش وتی: که ی لهم ولاته دا سلاو هه یه، نهویش تپی گه یاند که نهم
نیردراوی عومهره بو فرمانه وای روم، پاشان پی وت: دهنگ و باسی تو چیه؟ وتی: له فلانه
شویندا به دیل گرام و هینامیان بو فرمانه وای روم، نهویش داوای لی کردم، که بجم به
گاور، منیش رازی نه بووم، پاشان وتی: نه گهر نه بیت به گاور چاوت کویر ده کهم، منیش
ناینه کهم به سهر چاوم دا هه لیزارد، نهویش چاوی کویر کردم و هینامی بو نهم شوینه و هه موو
روژنیک گهنم بو دهنریت و نه بهارم و کولیره شم بو دهنریت نه یخوم، پاشان نیردراوه که
گه رایه وه بو ی عومهر و نهم باسه ی بو گپرایه وه، نه لی: باسه کهم تهواو نه کردبوو بینیم
فرمیسک به چاوی عومهردا دیته خواره وه، پاشان فرمانی کرد و نامه یه کیان نوسی بو
فرمانه وای روم و تاییدا هاتبوو: پاشان، هه وائی فلانی کوری فلانم پی گه شتوه پاشان
وه سفی بو کرد و وتی: سویند بیت به خوا نه گهر خیرا بوم نه نیریت سوپایه کت بو ده خمه ری
که سهره تای لای توو کوتایی لای خوم بیت.

۱ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۶۳ و ۱۶۴.

۲ - التاريخ الاسلامي (۱۵ / ۷۷)

نهوه بوو خیرا نیرداوه که گه رایه وه بو لای فه مانر هوی روم، نهویش وتی: چه ند خیرا گه رایته وه! نینجا نامه که ی عومهری پیدا، کاتی خویندیه وه وتی: نهو پیاوه چاکه ناچار به نم کاره ناکهین و نهو پیاوه ی بو دهنیرینه وه، نهلی مامه وه و چاوه ریم نه کرد که ی بیته دهره وه، پاشن رژیکی تر سهردانی فه مانر هوی روم کرده وه و بینیم دابه زیوو له تهختی پاشایته ی و خهم دایگرتبوو، وتی: نه زانی بو وام کرد؟

وتم: نه وتی: هه والم پی گه شتوه که نهو پیاوه چاکه مردوه، بویه نم کاره م کرد، پاشان وتی: که سی پیاو چاک نه گهر له ناو خه لکیکی خراپدا بیت زور نامیتته وه له نیواناندا، منیش وتم: مؤله تم نه دهیت برزم - بی نومید بوو بووم له وه ی که کارام له گه لدا بنیرتته وه - وتی: نیمه له کاتی ژیانیدا وه لای نادهینه وه بو شتیک و له مردنیدا لسی پاشگه ز بینه وه، پاشان کارای له گه لدا ناردمه وه!

ل- نهو نافرته عیراقیه ی که عومهر موجه ی بو کچه کانی له به یتولال بریه وه: نافرته تیک له عیراقه وه هات بو خزمهت عومهری کوری عبدالعزیز کاتی که شته بهرده رگاکی وتی: نه میری باوه رداران دهر گاوانی هه یه؟ وتیان: نه توانی بریته ژووره وه، نهویش چوه ژووره وه و بولای فاتیمه که لۆکی به دهسته وه بوو شی نه کرده وه، نافرته کهش سلاوی کرد و نهویش وه لای دایه وه، پاشان فه مووی لیکرد کاتی نافرته که دانیشته سه ری به رز کرده وه هیه شتیکی به نرخه نهینی، بویه وتی: من هاتووم ماله کهم به هوی نم ماله ویرانه وه ناوه دان بکه مه وه، فاتیمه ش پی وت: نم ماله به هوی ناوه دان کرده وه چه ند مالکی وه که نه وه ی تووه ویران بووه، نهلی: پاشان عومهر هاته وه و چوه لای بیره که یان و سه تللی ناوی دهره نسا و کردی به قوریکدا که له ماله که دا بوو - زوو زوو سهیری فاتیمه ی ده کرد - ژنه کهش به فاتیمه ی وت: خو ت دا پوزه له م قورگروه زورسه یرت نه کات، نهویش وتی: نه وه قوره گروه نیه نه وه نه میری باوه ردارانه، نهلی پاشان عومهر (ﷺ) هات و سلاوی کردو هاته ماله وه و چوه نویژگه که یه وه - مصلی - که یه وه که له ماله که یدا بوو و پرسیاری له فاتیمه کرد دهر باره ی نافرته که ی پاشان سوزگیه کی برد که هه ندی تری تیا بوو و هه ندیکی بو هه لبارد و پیشکه شی کرد و پاشان پرسیاری لی کرد و وتی: پیوستیت چی یه؟ وتی: من

۱ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۶۸.

ژنیکی خه‌لکی عیراقم. پینج کچی تمبه‌ن و په‌ک که‌وتهم هه‌به هاتووم داوای چاو‌دی‌ری تۆ
 نه‌که‌م ئه‌ویش ئه‌یوت: تمبه‌ن و په‌ک که‌وتوو و گریا پاشان پینوس و کاغه‌زی هه‌ل‌گرت و
 نامه‌یه‌کی نووسی بۆ والی عیراق وتی: ناوی گه‌وره‌که‌یان ب‌ل‌ئی: ئه‌ویش وتی و یارمه‌تی بۆ
 بریه‌وه، ئافره‌ته‌که‌ش وتی: سوپاس بۆ خوا پاشان ناوی دوه‌م و سیه‌م و چواره‌می ل‌ئی پرس‌ی و
 ده‌ینووسی و ژنه‌که‌ش سوپاسی خوا‌ی ده‌کرد پاشان زۆر دل‌خۆش بوو و دو‌عای خیر‌ی بۆ
 کرد عومه‌ریش ده‌ستی به‌رز کرده‌وه و وتی: ئیمه‌ یارمه‌تیمان بۆ چواریان بریه‌ته‌وه و با
 ئه‌وانیش یارمه‌تی پینجهم بده‌ن.

ئافره‌ته‌که‌یش به‌نامه‌که‌وه گه‌رایه‌وه بۆ عیراق و نامه‌که‌ی دایه‌ ده‌ست والی عیراق، کاتی نامه‌که‌ی
 بۆ برد والی عیراق زۆر گریا و وتی: ره‌هه‌تی خوا له‌ خاوه‌نی ئه‌م نامه‌یه‌، ئافره‌ته‌که‌ش وتی: بۆ
 مردوو؟ وتی: به‌ل‌ئی: ژنه‌که‌ش هاواری کرد و گریا، والی عیراقیش وتی: خه‌م مه‌خۆ، هه‌رگیز نامه‌ی
 ئه‌و پیاوه‌ ره‌ت ناکه‌مه‌وه پاشان یارمه‌تی بۆ که‌چه‌کانی بریه‌وه.^۱

م- زید‌نووه‌کرد‌نه‌وه سوننه‌تی به‌خشین - یارمه‌تی :- عومه‌ری کوری عبدالعزیز ئه‌ل‌ئی: دروست
 نیه‌ یارمه‌تی بۆ مردوو‌ه‌کانتان و هه‌رگرن، ئاگادارمان بکه‌نه‌وه لییان و ناوی هه‌موو مندال‌ئیک‌ی
 تازه له‌ دایک بوومان بۆ بنووسن با یارمه‌تی بۆ برینه‌وه.^۲

له‌ ر‌یوایه‌ت‌یک‌یشدا که‌ ئین سه‌عد ته‌خریج‌ی کردوو له‌ ابی بکری کوری حزمه‌وه ئه‌ل‌ئی: ئیمه
 دیوانی خه‌لکی زینداتمان ده‌یتنا و ئه‌وانیش ئه‌هه‌ترانه‌ ده‌روه‌وه بۆ و هه‌رگرتنی یارمه‌تیه‌کانیان به‌ نامه‌ی
 عومه‌ری کوری عبدالعزیز، ئه‌وه بوو نامه‌یه‌کی بۆ نووسیم و تیایدا هاتبوو: هه‌ر که‌سێک ناماده
 نه‌بوو، به‌لام له‌ شوئینکی نزیك بوو ئه‌وه یارمه‌تیه‌که‌ی بده‌ به‌ خه‌لکی دیوانه‌که‌ی، هه‌ر که‌سێکیش
 دیار نه‌بوو، یارمه‌تیه‌که‌ی هه‌ل‌گره‌ هه‌تاوه‌کو دیته‌وه یان هه‌وائی نه‌مانی ده‌بیستی، یان به‌ که‌سێکی
 بده‌که‌ بیه‌ بریکاری و به‌به‌ل‌گه‌ بیسه‌لمیتیت که‌ له‌ ژیانداماره^۳، به‌م شیوه‌یه‌ش عومه‌ری کوری
 عبدالعزیز سوننه‌تی به‌خشین و عه‌تای ئیسلامی زیندوو کرده‌وه که‌ له‌ سه‌رده‌می خه‌لیفه‌کانی راشدین
 و مو‌عاویه‌ دا هه‌بوو، پاشان له‌ناو چوو و، یارمه‌تی و به‌خشین تایبەت کرابوو به‌ چه‌ند پساو ما‌قول‌ و

^۱ - سیره‌ عمر بن عبدالعزیز لابن عبدالحکم، ل: ۱۶۹.

^۲ - طبقات ابن سعد (۵ / ۳۴۶)

^۳ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۴۸).

پیش سپیه کی نوممت بهنی نومیهش لهوه پیشکیکی زوریان دهررد به پیی پلهوپایه یان، کاتی عومهری کوری عبدالعزیز نهوهی بهسهر نومتهدا دابهش کرد ههمووانی گرتوه نهمهش یه کیکه له دیارترین چاکسازیه نویکانی^۱.

ن- بزگار کردنی ههژاران له دهستانکردنهوه و سوال کردن: کهسانیکی خه لکی مه دینه هاتنه خزمهت عومهری کوری عبدالعزیز نهویش ههواتی خه لکی مه دینه ی لی پرسین وتی: نهو ههژارانه چیان لی هات که له نهو شوینهدا دا دنیشتن؟ وتیان لهوی نهماون نهی نه میری باوه داران خوا دهولته مندی کردن، نهلی: کهسانیک لهناو نهو ههژارانهدا هه بوون که جوړه گه لایه کیان نه فروشت به ریپواران که حوشر ده بخوارد^۲.

پاشان خه لکی چوون بو کرینی نهو گه لایه لییان ن بهلام نهوان وتیان: نهو کاره ناکهین خوی گهوره بی پیوستی کردوین به هوی نهو یارمه تیهی که عومهری کوری عبدالعزیز ده دات^۳. نهمهش له بهرهمه کانی نهو ریپازه داد گه ریه که عومهری کوری عبدالعزیز گرتیه بهر له دابهشکردنی سامانی موسلماناندا، نهوه بوو ری ی له زیاده روی نهو که مینه دهولته مهنده گرت و نهوهی که یه کیک لهوانه پیشتر خهرجی ده کرد دابهشی ده کرد بهسهر دهیان موسلماناندا، بهم شیوه یهش سامانی گشتی گه شته ههموو چین و تویره کان و دهستان لهو کاره قورسانه هه لگرت که له بهرام بهر پاره یه کی که مددا نه نجامیان ده د^۴.

س- مارهیی دان له بهیتولال: عومهری کوری عبدالعزیز گرنگی ده د^۵ به پیدانی مارهیی له بهیتولال بو نهو که سانهی که توانایی دانی مارهییان نه بو، نه بو له علائه لی: نامه ی عومهری کوری عبدالعزیز له مزگوتی کوفه دا خویندرا یه وه و منیش گویم لی بوو: ههر کهس سپارده یه کی لایه و ناتوانی ییداته وه نهوه له سامانی خوا بهشی بدهن، ههر که سیکیش هاوسهرگیری له گه ل نافرته تیکی دا کرد و نهیتوانی مارهیی بو دابین بکات نهوه له سامانی خوا بو ی بدهن.

۱ - التاريخ الاسلامي (۱۵، ۱۶ / ۱۳۸).

۲ - الكتاب الجامع لسيرة عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۱۵۱).

۳ - التاريخ الاسلامي (۱۵ / ۱۳۸).

۴ - طبقات ابن سعد (۵ / ۳۷۴).

ئەمەش بېرىرىكى گىرنگە بۇ چاكسازى كىردن لە كۆمەلگەدا، چونكە چاكى كۆمەلگە بەندە بە چاكى رۆلەكانى و پاراستىيان بە ھۆى ھاوسەرگىرىو ھەتاوھ كو لە ناسوودەبى ھاوسەرگىرى بەھرمەندبن لەوانەشە مارەبى كۆسپ بىت لەبەردەم ھاوسەرگىرى كىردنى ھەندى خەلكى ھەزاردا بە تايەت لە كاتىكدا كە مارەبى زۆر داوا دەكرىت. جا ئەگەر دەولەت ھاوكار بوو لە داىن كىردنى مارەبى دا بۇ كەسانىك كە توانايان نىھ ئەو بەشدار دەبىت لە بىكەپىتەنى كۆمەلگەبەكى چاك و پاراستى لە ھۆكارەكانى خراپە و تىكچوون ^۱.

ع- ھەولەكانى بۇ لىك نىزىككىردنەوھى چىن و توپزەكانى كۆمەلگە: يونسى كورى ابى شىب ئەللى: عومەرى كورى عبدالعزىم بىنى لە جەژندا پىاو ماقولان چواردەورى مېنەرەكەيان داوو و لە نىوان ئەوان و خەلكىدا بۆشايەك ھەبوو، عومەرى كورى عبدالعزىم ھات و چووھەر مېنەر و سلاوى لى كىردن، كاتى بۆشايەكەى نىوانى بىنى، ناماژەى بۇ خەلكى كىرد كە بۆشايەكە پىر بكنەوھ ئەوانىش پىران كىردەو و تىكەل بوون ^۲.

دىارە والىھەكان دواى سەردەمى موعاوېھى كورى ئەبوسوفىان راھاتبوون لەسەر بەرز كىردنەوھى چىن و توپزىك و جىا كىردنەوھىيان لە خەلك لە دانىشتن و يارمەتى دان و ھتد.

ئەمەش لەناو كۆمەلگەدا بلا بووېوھ و ھەندى كەس لە كۆمەلگەدا تووشى ھەست بە خۆبەكەمزانى بوو بوون و پىيان ابوو كە ئەوان شىاوى ئەوھىن لە گەل خەلكانى دەولەمەند و پىاوماقولان دا دانىشتن كە بەرە بەرە ناوى(ئەشرف) و پىاو ماقولانىان لىنرا، بەلكو لاوازى ھىندە زۆرى بۇ كۆمەلگە ھىنا كە نەيان دەوئىرا لەو خەلكە تايەتە نىزىك بىنەوھ ئەگەر چى لە مزگوتەكانىشدا بوایە كە پىوېستە نوپزخوئىان تىابىدا كى بەركى بكنە لەسەر نىزىك كەوتنەوھ لە ئىمام، چونكە پاداشتى زىاترى تىدايە بۆيە كاتى ئەمىرى باوھرداران عومەرى كورى عبدالعزىم بوو بەخەلىفە بەكىك لە كارە سەرەكەىكانى برىتى بوو لە نىزىككىردنەوھى توپزەكانى كۆمەلگا لەبەكەوھ، ئەمەش داھەزاندنى ناوبانگى چىنە بالاكان و نەھىشتى لوتبەرزىان و بەرز كىردنەوھى پلەوپايەى توپزە لاواز و چەوساوھەكان و بەرز كىردنەوھى ورەيان و نەھىشتى ھەستكىردن بەلاوازى تىاباندا.

^۱ - طبقات ابن سعد (۵ / ۳۸۷).

^۲ - التریخ الاسلامى (۱۵ / ۱۴۰).

یه کهم هه‌لۆیستی له‌ه‌و‌بار‌ه‌دا یه‌ک‌سان‌کردنی یارمه‌تی و به‌حشینی نیوانیان بوو، بیگومان پاره‌وسامانیش بایه‌خی خۆی هه‌یه‌ بو بەرز‌کردنه‌وه و دابه‌زاندنی پله‌وپایه‌ی خه‌لکی، له‌م به‌سه‌ر‌هاته‌شدا گ‌ر‌نگی دانیمان بو دهر‌ده‌که‌و‌یت کاتی که‌ ناماژه‌ بو نزی‌ک‌بو‌ونه‌وی خه‌لکه‌که‌ ده‌کات له‌ تو‌یژه‌‌تایبه‌ته‌ که - پیاو ماقول و نه‌ش‌رافه‌کان - هه‌تاوه‌کو تیکه‌ل بن و نه‌و بو‌شایه‌ی نیوانیان نه‌می‌یت که له‌ ناکامی سته‌می والیه‌کان و به‌ری‌وه‌بردنی نا‌ه‌وایان دابه‌دی هاتبوو.^۱

ف- هه‌ست‌کردنی که‌سی بر‌پ‌رس به‌ به‌ر‌پ‌رسیاری‌تی له‌ به‌رام‌به‌ر تاکه‌کانی کۆمه‌نگه‌دا: فاتیمه‌ی کچی عبدالملک خیزانی عومەر (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) نه‌لی: ... عومەر خۆی یه‌ک‌لا کرد‌بو‌وه‌بو‌ه‌و بو‌ موس‌لمانان و هه‌میشه‌ سه‌رقالی کیشه‌کانیان بوو، نه‌گ‌ر نیواره‌شی به‌سه‌ردا به‌هاتابه‌ و له‌ کیشه‌کانی خه‌لک نه‌بوایه‌ته‌وه‌ نه‌وه‌ شه‌وی ده‌دایه‌ده‌م رۆژوو تانیواره‌ خه‌ریک ده‌بوو هه‌تاوه‌کو ده‌ستی خالی ده‌بوو، نه‌وه‌بوو داوای نه‌و چرایه‌ی ده‌کرد که به‌ پاره‌ی خۆی ک‌ری بووی، پاشان دوو ر‌کات نو‌یژی ده‌کرد و دواتر سه‌ری ده‌خسته‌ سه‌ر ده‌ستی و سه‌ری داده‌خست و فرمی‌سک به‌ کولمی دا ده‌هاته‌ خواره‌وه‌ و هه‌ناسه‌یه‌کی قولی هه‌لده‌کیشا که خه‌ریک بوو دل‌ت له‌ت ده‌بوو و گیانی دهر‌ده‌چوو به‌م حاله‌ته‌وه‌ ده‌مایه‌وه‌ هه‌تاوه‌کو به‌ره‌به‌یان و به‌یانیش به‌ رۆژوو ده‌بوو،

منیش لی نزیك بوومه‌وه و وتم: نه‌مشه‌و ناوات نه‌کرد؟

وتی: به‌لی، به‌لام تو‌ خه‌ریکی کاری خۆت به‌و کارت به‌سه‌ر منه‌وه نه‌بی‌ت، وتم: من نه‌مه‌و‌یت په‌ندت لی‌وه‌ر بگ‌رم، وتی: باشه‌ باست بو‌ ده‌که‌م.

من بیرم کرده‌وه و بینیم من کار و باری نه‌م نو‌مه‌ته‌م پی‌ سپی‌ردراوه‌ به‌ سور و ره‌شیه‌وه، پاشان بیرم له‌ هه‌ژاری برسی و غه‌ریبی فه‌وتاو و دیلی سته‌ملیک‌راو و که‌سی نه‌دار و خاوه‌ن مندا‌ل و هاوشی‌وه‌ی نه‌وانه‌ کرده‌وه له‌ ولات و ناوچه‌ دووره‌کاندا و بو‌م دهر‌که‌وت که‌ خوای دهر‌باره‌یان پ‌رسیارم لی‌ ده‌کات و، پی‌غه‌مه‌ری خوا (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) نه‌بیته‌ ر‌کابه‌رم له‌سه‌ریان، بو‌یه‌ ترسام که‌ خوای گه‌وره‌ پاساوم لی‌ وه‌رنه‌ر گ‌ریت و له‌ به‌رده‌م پی‌غه‌مه‌ری خوا شدا (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) به‌لگه‌ کام نه‌خوات، بو‌یه‌ به‌زه‌یم به‌ جو‌ریک به‌ خۆمدا هاته‌وه‌ که‌ فرمی‌سکی هیتا به‌ چاومدا و نازاری به‌ دل‌م گه‌باندو من هه‌رچه‌نده‌ بیري لی‌ ده‌که‌مه‌وه زیاتر ده‌ترسم، تو‌ش په‌ند له‌مه‌ وه‌ر گ‌ره‌یان وازی‌نه‌^۲.

^۱ - سیره‌ عمر لابن عبدالحمک، ل: ۱۷۰، التاریخ الاسلامی (۱۵ / ۱۰۷).

^۲ - سیره‌ عمر لابن عبدالحمک، ل: ۱۷۰، التاریخ الاسلامی (۱۵ / ۱۰۷).

نهمش بايه خداينكى زوره بهو بهر پرساريتيهى كه عومهر له نهستوى گرتووه، نهو تا له بىرى خهلكانى لاواز و خاوهن پيوستيدايه و پىراى نهو ههوله زورهى كه خستويه تيه گهر بۆ ناگادار بوون له بارودوخى نوممت.

بهلام بهو پيهى كه نهم كاره سنووردار نيه، ده ترسيت له وهى كه خهلكانك هه بن له ناو موستماناندا كه پيوستيه كانيان بۆ نهو بهرز نه كرا بيه وه له كاتيكدا كه نهو بهر پرسه لىيان، بىر كردنه وهشى له لىپرسينه وه و بههشت و ناگر بهلگهيه له سه ر قولى باوه رى به غهيب به جورنك كه بهلايه وه وهك بىنراو و ابو و نهمش بووه پالنه رنك بۆى بۆ دادگه رى و بهزه بى هاتنه وه و زياده ر وهى كردن له به سه ر كردنه وهى كاروباره كانى نوممت و گريانى به كولىشى بهلگهيه له سه ر ترسى زورى له پهروه ر دگار، خواى گه وهش به وهى نهم تر سه وه پاراستى و به هزر و ههلسو كه وتى بهرز بوويه وه به سه ر شته ههله خهله تينه ره كاندا و دامه زراو و بههيز بوو له به رده م كو سپه كاندا، نه گه ر شتيكيش بهلايه وه گه وه بوايه نه وه يادى دوزه خ و لىپرسينه وهى ده كرده وه، نهمش هه موو كيشه و گرتيكي بۆ ناسان ده كرد و هه موو مه سه له يه كى گه وه رى له بهر چاو به چوك ده كرده وه.¹

ص - ده رباره ي به خشىنى پاره به " نه هلى كىتاب " نه گه ر گه وه بوو و هيج سامانىكى نه بوو: نى سلام نايى دادگه رى و لىپورده بى و گرنگيدانه به هه زاران، ههروه ها نى سلام گرنكى ده دات به هه ر كه سىك كه له سه ر خاكى نى سلام بژى با موستمانيش نه بيت، عومهرى كورى عبدالعزىزىش نهم به هابالايه به رجه سته ده كات به جيه جى كردنى حوكمه كانى نهم نايه و پىرا ده دات كه هه ر زىمه يهك - نه هلى كىتاب - چوو به سالدا و هيج پاره و پوليكى نه بوو نه وه ده بيت له به يتومال خه ر جى بكيشريت².

نبن سه عد بۆمان نه گى رته وه و نه لى: عومهرى كورى به هرامى صراف نه لى: نامه ي عومهرى كورى عبدالعزىزىمان بۆ خو تى رايه وه و تى ايدا هاتبوو به ناوى خواى گه وه ر و ميه ره بان، له به نده ي خوا عومهرى نهمى رى باوه ر دارانه وه بۆ عه دى كورى ارطاة و نهو موستمانانه ي كه له لاي نهون سلاوى خواتان لى بىن. من سو پاس و ستابشى نهو پهروه ر دگاره نه كه م كه جگه له نهو خوايه كى تر نيه، پاشان: ناگات له نه هلى ذىمه بيت و نه رم و نيان به له گه لى اندا و نه گه ر كه سى كيان به سالا چوو و

1 - التاريخ الاسلامي (١٥ / ١٠٨).

2 - فقه عمر بن عبدالعزيز (٢ / ٣٥٣).

پاره و پولی نه بوو نهوه یارمه تی بو بیره وه، نه گهر خزمینکیشی هه بوو نهوه فرمانی بی بکه با خهرجی بکیشیت^۱.

ق- نان خواردنی له گه ل نه هلی کیتابدا: عومهری کوری عبدالعزیز هه موو رۆژنیک دره هه میکی ده خسته سهر پاره ی موسلمانان و له گه لیاندا نانی ده خوارد، ههروه ک سهردانی نه هلی زعمه ی ده کرد و نهوانیش پاقله مه نیان پیشککش ده کرد نهویش پاره ی زیاتر له نرخه ی نهو خواردنه ی بو داده نان و له گه لیاندا نانی ده خوارد، به لام نه گهر نهو پاره یان لی وهر نه گرتایه نهویش نانی له گه لیاندا نه ده خوارد^۲.

ر- عومهر و شاعیران: کاتی که عومهری کوری عبدالعزیز بووه خه لیفه ی و جینشین و شاعیران سهردانیان کرد و چهند رۆژنیک له بهرده رگایدا مانه وه و نهویش مؤلته تی نه دان، له کاتیکیشدا که نهوان له و حاله دا بوون و بریاری رۆشتیان دا ره جانی کوری حیوه به لایاندا تپه ری که یه کیک بوو له وتاریزه کانی شام، کاتی جه ریر بینی نه چیته ژووره وه بو لای عومهر نه م هۆنراوه ی هۆنیه وه:

يا ايها الرجل المرخي عما مته هذا زمانك فاستأذن لنا عمدا

واته: نه ی نهو که سه ی که میزه ره که ت بهرده وه ته وه نه مه رۆژی تویه داوای مؤلته مان بو بکه لای عمرا.

نه لی: نهویش چوو ژووره وه و هیهج باسی نه کردن، پاشان عه دی کوری اطاة به لایانداتی په ری و، جه ریریش بی ی وت:

ايها الرجل المرخني مطيته هذا زمانك اني قد مضى زماني

ابلاغ خليفتنا ان كنت لاقية اني لدى الباب كالمصفود في قرن

لاتنس حاجتنا لقيت مغفرة قد طال مكثي عن اهلي و عن وطني

واته: نه ی نهو که سه ی که نه سه په که ت بهرده وه نه مه سهرده می تویه و سه رده می من به سه رچوو خه لیفه مان ناگادار بکه ره وه نه گهر بینیت که من له له بهرده رگادا وه که سه یکم که به شاخی

۱ - الطبقات الكبرى (۵ / ۳۰۰).

۲ - حلیة الاولیاء (۵ / ۳۱۵ - ۳۱۶) فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۳۵۶).

ولاخیکهوه بهسزایتهوه کاره کهمان له بیرنه کهیت خوالیت خوش بیت ماوهیه کی دوور و دریزه له مال و زیدم دابراوم.

پاشان عهدی چووه لای عومهر وتی: نهی ئەمیری باوه‌رداران، شاعیران له‌به‌رده‌رگا که‌تدان و تیره‌کانیان ژه‌هراویه و قسه‌کانیان تیژه عومهریش وتی: بی‌ده‌نگ به نهی عهددی من چیمه به شاعیرانه‌وه؟ وتی: خوا ئەمیری باوه‌رداران پایه‌دار بکات، پی‌غه‌مبیری خوا(ﷺ) بی‌شه‌نگه، وتی: چۆن؟ وتی: عباسی کورپی مرداسی سه‌له‌می ستایشی کردوو ئەویش بازنه‌یه‌کی پی به‌خشی و بی‌ده‌نگی کرد، وتی: هیچت له شیعره‌که‌ی له‌به‌ر، وتی: به‌لتی، پاشان ئەم دیره شیعرا‌نه‌ی وت:

رایتک یاخیر البریة کلها نشرت کتاباً جاء بالحق معلماً
شرعت لنادین الهدی بعد جورنا عن الحق لما اصبح الحق مظلماً
ونورت بالتیان امرأ مدلساً و أطفات بالقرآن ناراً تضرماً

عومهریش وتی: کی له‌م شاعیرانه له‌به‌ر ده‌رگا‌دایه؟ ئەویش ناوی هندی له شاعیره‌کانی بو هه‌لدا وه‌ک عومهری کورپی عبدالله ی کورپی ربیعه و فه‌ره‌زه‌ده‌ق و جه‌ریر و اخطل، عومهریش هه‌موویانی ر‌ه‌ت کرده‌وه جگه له جه‌ریر که مۆلته‌تی هاتنه ژووره‌وه‌ی پیندا، جه‌ریریش هاته ژووره‌وره وتی:

ان الذي النبي محمدا جعل الخلاقة للامام العادل
و سع الخلاق عدله و وفائه حتى ارعوى فأقام حيل المائل
اني لأرج منك خيراً عاجلاً و النفس مولعة يجب العاجل

کاتی چووه به‌رده‌م عومهری پی وت: جه‌ریر له خوا بترسه و جگه له حه‌ق هه‌یج شتیکی تر نه‌لیت^۱. جه‌ریریش ئەم شیعره‌ی هۆنیه‌وه وتی:

أذكر الجهد و البلوى التي نزلت أم قد كفاني بما يُلقت من خيري
كم باليمامة من شعناء أرملة و من يتيم ضعيف الصوت و التظنر
ممن يعدك تكفي فقد و الله كالفرخ في العش لم ينهض ولم يطر
يدرعوك دعوة ملهوف كأن به خبلاً من الجن أو مساً من البشر
خليفة الله ماذا تأمرون بنا لسنا اليكم ولا في حار منتظر

۱ - المنتظم (۷ / ۳۷).

ما زلت بعدك في هم يُورقني قد طال في الحمي إصعادي و منحدري

لا ينفع الحاضر المجهود بادينا و لا يعود لنا بادٍ على حضر
إنا نلرجو إذا ما الغيث أخلفنا من الخليفة ما نرجو من المطر
نال الخلافة إذا ثقّصت حاجتها فمن لحاجة هذا الأرملة الذكر
الخير ما دمن حياً لا يفارقنا بوركت يا عمر الخيرات من عمر

عومریش وتی: نهی جهریر وانا زانم لیّره هیچ مافیکت هه بیّت، وتی: به لئی مافم هه یه، نهی
نهمیری باوه پرداران من پیاوکی پاره لیپروم، عومریش سه د دره می له پاره ی خوئی پیندا - پاشان
به جی ی هیشت، شاعیره کانیش پینان وت: جی بوو؟ وتی: نهوهی که نیوه پیتان ناخوشه، نهمیری
باوه پردارانم به جی هیشت پاره ی ده دا به هه ژاران و دهیگرتهوه له شاعیران و منیش لیبی رازیم،
پاشان وتی:

رایت رقی الشیطان لا تستقره و قدکان شیطانی من الجن راقباً^۱

واته: بینیم نوشته ی شهیتان کاری تی نه ده کرد شهیتانه جنو که که می منیش نوشته کهر بوو.
نهمهش ریپازیکی نوئی بوو بو مامله کردن له گه ل شاعیران له سه رده می دهوله تی نهمه ویدا، نهوه
بوو شاعیره کان ستایشی والی و نهمیره کانیاں ده کرد و شاعیران پیادا هه لده دان له به هیوای
وهر گرتی بریک پاره و پول و لهم پیناوه شدا رّده چوون له پینا هه لده دان و درو کردندا، هه تاوه کو
عومری کوری عبدالعزیز بوو به خه لیفه و شاعیره کانیش پرویان لینا، نهویش هه لویستی
به رامبه ریان بهوشیوه بوو که باسمان کرد و کوتای بهو نه ریته خراپه هینا که بونیادی کومهلنگه
دهشیوینیت و ده بیته هانده ریک بو بالا ده ست کردنی رهوشتی خراب وهک درو و هه لده لانه تاندن و
دورویی، عومریش نهم نه ریته ی نه هیشت و چیتر و هه تاوه کو عومری کوچی دوا بی نه کرد رووی
نه دا^۲.

لیّره شدا جهریردانی بهوه دانا که شهیتانه کان له پ شت شاعیره کانهوه بوون بو وروژاندنی
نهمیره ستایشکراوه کان و به لام عومری کوری عبدالعزیز توانیویه تی خوئی لهو شهیتانه بپاریزیت^۳.

۱ - المنتظم (۷ / ۹۹).

۲ - التاريخ الاسلامی (۱۵ / ۱۷۴).

۳ - هه مان سه رجاوه (۱۵ / ۱۷۴).

ش- کاریگەر بوونی به شیعری زوهد و دنیا نه‌ویستی و په‌یوه‌ندی به سابقی به‌ربه‌ریه‌وه: عومهری کورې عبدالعزیز نهو شاعیرانه‌ی له خۆی نریک کرده‌وه که پایه‌ندبوون به شیعری زوهد و باسی مهرگ و ترس له رۆژی دواپی وادیاره نریک‌ترین شاعیریش له دلی عومهره‌روه سابقی به‌ربه‌ری بووه ^۱، ئەم شاعیره نامۆژگاری عومهری ده‌کرد به شیعەر و عومهریش کاریگەر ده‌بوو و ده‌گریا، نه‌وه بوو رۆژنیکیان هاته خزمهت عومهر و شیعری وت: هه‌تاوه‌کو گه‌شته ئەم دیرانه:

فکم من صحیح بات للموت آمناً أته المنايا بغتة بعدما هَجَعَ
فلم يستطع إذ جاءه الموت بغتة فراراً ولا منه بقوَّتِه امتنع
فأصبح تبكيه النساء مُقْتَعاً و لا يسمع الداعي وإن صوته رفع
و قُرَب من لحدٍ فصارَ مقلبه و فارق ما قد كان بالأمس قد جمع

گیڤه‌روه‌ی ئەم به‌سه‌ره‌اته مه‌یونی کورې مه‌هران ئەلی: عومهر به‌رده‌وام بوو له گریاندا هه‌تاوه‌کو له هۆش خۆی چوو و نيمه‌ش هه‌ستاین و به جیمان هیشت ^۲.

هه‌روه‌ها سابق ی به‌ربه‌ری هۆنراوه‌یه‌کی درێژی هۆنیه‌وه که نامۆژگاری و په‌ندی به پیزی تیا‌دا بوو و کاریگه‌ری به هیزی له‌سه‌ر عومهری کورې عبدالعزیز به جی هیشت و ئەمه‌ش هۆنراوه‌که‌یه:

بسم الذي أنزلت من عنده السور والحمد لله اما بعد يا عمر
ان كنت تعلم ما تاتي و ما تذر فكن على حذر قد ينفع الحذر
و اصبر على القدر المجلوب و ارض به و ان اتاك بما لا تشتهي القدر
فما صفا لامرئ عيش يسر به الا سيتبع يوما صفوه كدر
و استخبر الناس عما انت جاهله اذا عميت فقد يجلو العمى و الخبر
قدير عوي المرء يوما بعد هفوته و تحكم الجاهل الايام و العبر
من يطلب الجور لا يظفر بحاجته و طالب الحق قد يهدى لخ الظفر
و في الهدى عبر تشفى القلوب بها كالغيث بنضر و سميهِ ^۱ الشجر

^۱ - شاعیرێکی زاھید بوو، و تەمى دانایانە و دلتەرم کەری هەبوو، لە خزمەتکارەکانى بەنى نومییە یە، بەرەرش نازناویەتى و خۆی بەرەرنەبوو، لە الرقەدا نیشتەجی بوو و سەردانى عومهری کورې عبدالعزیز دەکرد، الاعلام (۳ / ۶۹).

^۲ - الکتاب الجامع لسیره عمر (۲ / ۶۱۲) سیره عمر بن عبدالعزیز، عفت وصال حمزة، ل: ۱۸۴.

و ليس ذو العلم بالتقوى كجاهلها و لا البصير كأعمى ماله بصر
 و الشرد نافلة تهدي لصاحبها و الغي يكره منه الورد و الصدر^٢
 وقد يوبق^٣ المرء امر وهو يحقره و الشيء يا نفس ينمى وهو مختصر
 لا يسبح النفس شي حين تحرزه و لا يزال لها في غيره وطر
 و لا تزال، و ان كانت لها سعة كما تعبر لون اللمة الغير^٤
 و كل شيء له حال تغيرخ لها الى الشيء لم تظفر به نظر
 و الذكر فيه حياة للقلوب كما يحيي البلاد اذا ما ماتت المطر
 و العلم يجلو العمى عن قلب صاحبه كما يجلي سواد الظلمة القمر
 لا ينفع الذكر قلبا قاسيا ابد و هل يلين لقول الواعظ الحجر؟
 و الموت جسر لمن يمشي على قدم الى الامور التي تخشى و تنتظر
 فهم يبرون افواجا و تجمعهم دار اليها يصير البدو و الحضر
 من كان في معقل للحرز^٥ اسلمه او كان في حمر لم ينجه خمراً
 حتى متى انا في الدنيا اخو كلف في الخير مني لذاتها صعر^٦
 و لا ارى اثر للذكر في جسدي و الماء في الحجر القاسي له اثر
 لو كان يسهر عيني ذكر آخرتي كما يؤرقني للعاجل الشهر
 اذا لداويت قلبا قد اضر به طول القسام و وهن العظم يجبر
 ما يلبث الشيء ان يبلى اذا اختلفت يوما على نقضه الروحات و البكر^٧
 و المرء سصعد ريعان الشباب به و كل مصعدة يوما ستتحدر^٨

^١ - الوسى: يهكم بارانى وهرزى بههار.

^٢ - الورد: الماء الذي يورد و القوم يردون الماء الصدر: الرجوع عن الماء.

^٣ - يوبق: يهلك من وبق.

^٤ - الغير: كما تغير الاحداث.

^٥ - الحرز: المكان المنيع يلجا اليه.

^٦ - صَعَرَ: صعر خده، اماله كبرا.

^٧ - الروحات و البكر: روحة من الرواح و يقابله الصباح البكر: اول النهار.

^٨ - اي بعد كل صعود نزول: ما طار طير و ارتفع الا كما طار وقع.

وكل بيت خراب بعد جدته و من واره الشباب الموت و الكبر
 بينا يرى الغصن لدنا^١ في ارومته ريان اضحى خطاما جوفه نخر
 وكم من جميع اشت الدهر شملهم و كل شمل جميع سوف ينتشر
 ورباً اصيد سامي الطرف معتب بالتاج نيرانه للحرب تستعر
 يظل مفترش الدياج محتجا عليه تبني ثياب الملك و الحجر
 قد غادرته المنايا وهو مستلب مجدل ترب الخدين منعفر^٢
 ابعد آدم ترجون البقاء و هل تبقى فروع لأصل حين ينعقر
 لهم بيوت بمستن السيول و هل يبقى على الماء بيت اسه مدر
 الى الفناء - و ان طالت سلامتهم مصير كل بني انثى وان كثروا
 ان المور اذا استقلتها اشتبهت^٣ و في تدبرها التبيان و العبر
 والمرء ما علاش في الدنيا له امل اذا انقضى سفر منها اتى سفر
 لها حلاوة عيش غير دائمة و في العواقب منها المر و الصبر
 اذا انقضت زمر آجالها نزلت على منازلها من بعدها زمر^٤
 و ليس يزجركم ما تو عطون به و البهم يزجرها الراعي فتنزجر^٥
 اصبحتم جزرا للموت يقبضكم كما البائم في الدنيا لها جزر
 لا تبطروا و اهجروا الدنيا فان لها غبا و خيما، و كفر النعمة البطر
 ثم اقتدوا بالالى كانوا لكم غررا و ليس من امة الا لها غرر^٦
 حتى تكونوا على منهاج اولكم و تصبروا عن هوى البدنيا كما صبروا
 مالي ارى الناس و الدنيا مولية و كل حبل عليها سوف ينبت^٧

^١ - لدنا: طريا لينا.

^٢ - مجدل: جدل: صرع، و في حدث على ﷺ: يعز علي ابا محمد ان اراك مجدلا تحت النجوم.

^٣ - اشتبهت: اشتبه اختلط الامر عليه.

^٤ - الزمر: مفردها زمرة وهي الفوج و الجماعة.

^٥ - انزجر: انقاد - اي ان الحيوانات تنقاد لراعيتها اذا وعاهها.

^٦ - الغرر: غرة: و غرة القوم: شريفهم و سيدهم.

^٧ - ينبت: انبت: انقطع.

لا يشعرون بما في دينهم نقصوا جهلا و ان نقصا دنياهم شعروا^١

عومهری کوری عبدالعزیزش زور شیعری دهوتههوه، لهو شیعرا نه که بهردهوام دهیوتهوه:

لاخیر فی عیش امرئ لم یکن له من الله فی دار القرار نصیب

هروهها رزژیکیان عومهری له کاتیکدا که له گهل تهرمیکدا دهروشت کهسانیکی بینی له بهر توز
و گهرما دم و چاویان داپوشیوو و پهنايان برد بوو بو سییهریک، نهویش گریا و نهه شیعرا نهی
هونیهوه:

بسم الذي أنزلت من عنده السور والحمد لله اما بعد يا عمر

ان كنت تعلم ما تاتي و ما تذر فكن على حذر قد ينفع الحذر

و اصبر على القدر المجلوب و ارض به و ان اتاك بما لا تشتهي القدر

فما صفا لامرئ عيش يسر به الا سيتبع يوما صفوه كدر

و استخبر الناس عما انت جاهله اذا عميت فقد يجلو العمى و الخبر

قدير عوي المرء يوما بعد هفوته و تحکم الجاهل الايام و العبر

من يطلب الجور لا يظفر بحاجته و طالب الحق قد يهدى الخ الظفر

ت- له نیوان شاعیری دوکینی کوری ره جاءو عومهری کوری عبدالعزیزدا: دوکین نهلی: ستایشی
عومهری کوری عبدالعزیزی کرد له کاتیکدا والی مه دینه بووم، نهویش فرمانی دا به پیدانی
پازده حوشتری سه رکهش، منیش پیم خوش نه بوو بیانکه مه دهشت و هه زیشم له فروشتنی
نه بوو.

نهوه بوو کومله هاهو لیکمان له مضر هوه هاتن، منیش داوای هاوریه تیم لیکرد، نهوانیش
وتیان: نهو کهس به شهودا نانیرپتهوه، منیش روشتنم و داوای مولته تم لی کرد، نهویش مولته تی دام و
چوومه ژوره وه و بینیم دوپاوی به ساللا چووی ناسراوی لایه، منیش خواحافیزیم لی کرد، نهویش
وتی: نهی دوکین، من دهرونیکی تامه زورم هدی، جا نه گهر من که و تمه بارودوخیکی باشت له مه نهوه
به چاویکی تاییهت سه برت ده کهم، و تم: شایه تم بو بگره به سه ر خوتهوه، وتی: خوا ده گرم به شاهید،
و تم: نهی له ناو مروفه کاندای وتی: نهه دوو کهسه شایه تن، منیش رووم کرده یه کیکیان و تم: تو کییت
نه تناسم؟

^١ - سیره عمر بن عبدالعزیز، عفت وصال، ص: ١٨٧، الکتاب الجامع لسیره عمر (١ / ٨١).

وتی: سالمی کوری عبدالله وتم: شایه تیکی باشت گرتووه به دووهمیشیانم وت: تو کئی؟ وتی: نه بو به حیا خزمه تگوزاری نه میر^۱. پاشان وشتره کانم برده وه بو ولای خومان و خوای گورهش بهره که تی خستن و حوشرینکی زوریان لی که وتوه، نه وه بو له کاتیکدا که له دهشتی فله ج دا بووم، که سیک باسی کوچی دوابی سوله یمانی کوری عبدالمملک ی ده کرد، منیش وتم نهی کی شوینی گرتوته وه؟

وتیان: عومیری کوری عبدالعزیز، منیش که وتمه ری بولای عومیر(رضی الله عنه) له ریگادا تووشی جهریر بووم که له لای نه وه هاتبو، وتم: له کوپوه نهی نه بو حرزه؟ وتی: له لای که سیکه وه که پاره ده دات به هه زاران و قه ده غهی ده کات له شاعیران، به لام بو یارمه تی دانی ریوار پشتی پی بهسته، منیش روژشم بو لای و بینم له ماله که یدا به و خه لکی دوریان داوه، به لام بو ار نه بو لی ی نزیك بيمه وه بویه هاوارم کرد:

يا عمر الخيرات و المكارم و عمر الدسائع العظام
 ائی امرء من قطن بن دارم اطلب دین من اخ مكارم
 اذ نتجی و الله غير نائم في ظلمة الليل و لیل عاتم

لای ابی یحیی و لای سالم - دوو شایه ته که ی پیشتر - نه وه بو نه بو به حیا ههستا و وتی: نهی نه میری باوه رد داران، نم ده شته که شایه ته کی به سه رمنه وه به له سه ر تو، وتی: نه زانم، وه ره پیشه وه نهی دو کین، من له سه ر نهو په یمانم که پیم داویت و بهو شیوه که وتم: دهروم به هه ر پله یه ک گه شییت نه وه نار ه زووی له وه باشتی کردوه، نیستاش بهر زترین شتی دونیام ده ست که وتوو و درووم تامه زرزی روژی دوابیه، سویند به خوا هیچ شتی کم له سامانی خه لک لانه خسته هه تا وه کو ییده م به تو و تنه ا دوو هه زار ده ره مم لایه هه زار یان پی ده دم، پاشان فه رمانی کرد به وهی که هه زاری پی بدن، سویند به خوا هه ر گیز هه زاری هیتده ی به بیت و بهره که تم نه ییوه^۲. ههروه ها دو کین نه لیت:

اذا المرء لم يدنس من اللؤم عرضه فكل رداء يرتديه جميل

^۱ - الشعر و الشعراء لابن قتیبة (۲ / ۶۱۱).

^۲ - الشعر الشعراء لابن قتیبة (۲ / ۶ / ۶).

وان هو لم يضرع عن اللوم نفسه فليس الى حسن الشاء سبيل^۱

واته: نه گهر مرؤه خوئی به کاری خراب ناشیرین نه کات نه وه هر پو شاکیک پو شیت جوانه، به لام نه گهر خوئی له خراپه کاری نه پاراست نه وه بواری بو باسکردنی به باشه نه هیشته وه.

۴- نه ماژه کانی گورانی کومه لایه تی لای عومهری کوری عبدالعزیز:

نه توانین له روانگی ژبانی کومه لایه تی عومهری کوری عبدالعزیزه وه ناشنا بین به ریازی سه بارهت به گورانکاری کومه لایه تی که گرنگترین رو خساره کانی بریتی بو له:

ا- **پیشه نگ بوون:** نمونه به کی نایاب بوو بو زوهد و پاریزکاری و لپرسینه وه له دهروون و خرم و کس و پیاده کردنی شهرع له خوئی و دهورو به ریدا.

ب- **ته دهروج و قوناع به ندی:** نه وه بوو سونه تی چاکسازی کومه لایه تی پهیره وه ده کرد له گه لن نه هیشتنی بیدعیه و زیندوو کردنه وهی سونهت وه ک باسماں کرد.

ج- **تیگه یشتن له دهروونه جیباوازه کان:** هر بویه له گه لن خه لکیدا شیوازی حکمهت و ناموژگاری جوانی ده گرت بهر، مژده ده و ترسینهر بوو، شتیک له مالتی دونیای ده به خشی بو هیور کردنه وهی دهروونه کان پاشان رامکردنیان بو حوق و پیاده کردنی دادگه ری و نه هیشتنی سته م.

د- **ریزه نلکردنی کاره له پیشه کان:** بو نمونه نه هیشتنی سته می پیش کاره کانی ترخستبوو، بویه سیاسی تیکی روون و ناشکرای هه بوو بو گپرانه وهی سته م و له خویره وه پاشان خیزان و هوزه که یه وه دهستی پیکرد، و والیه سته مکاره کانی لایرد و خه لکانی پیاوچاک و به توانا و دهست پاک و زانای دامه زرانده بو پیاده کردنی دادگه ری و جیبه جی کردنی شهریهت و... هتد.

ه- **به رچا وروونی له هه نگاوه چاکساز یخوازیه کانیدا:** چه مکی شورا و بیدعه تدان به فهرمانیره وا و مافی نوممت له هه لپژاردنی دا نوی کرده وه و کاری ده کرد بو ناردنی که سانی نه مین و پاک بو ویلایه ته کان و بلاو کردنه وهی دادگه ری له هه موو جیبه کی ده ولته تدا و زیندوو کردنه وهی فهرماندان به چاکه و نه هیکردن له خراپه و سوربوو له سه ر راست و دروست بوونی بیروباوه ری نوممت و به ره نگار بوونه وهی بو چونه نادرسته کان و گرنگیدانی به زانایان و به گهر خستنیان بو خزمه تی نیسلام له رتی بانگهواز و فیر کردن و پهروه ده کردنه وه. هتد.

^۱ - هه مان سه رچاوه (۲ / ۲ / ۶).

جگه له گرنگیدانی به بواره کانی نابووری و سیاست و کۆمه لایه تی، چونکه خاوه نی تیروانینیکی ئیسلامی نوینگەر و گشتگیر بوو، وهك لهم کتیبه دا دهرده کهویت.

و- **پابه ندیبوونی به قورئان و سوننه تی پیغه مبه ری خوا (ﷺ)** ریتمایه کانی خه لیفه کانی راشدینه وه له تیروانینی چاکسازنجوازانهدا، بویه نه توانین بلتین که روونی تیروانینی له وه گۆره چه سپاوانه وه سه رچاوه ی گرتوو که خو ی له مه رجه عه تی شه رع ی تیروانینه ئیسلامیه گشتگیره کهیدا ده بیینه وه، که زبانی کۆمه لایه تی یه کیک بوو له بواره کانی.

دووهم: عومه ری کوری عبدالعزیز و زانایان:

سه رده می سوله یمانی کوری عبدالملك سه ره تابه ک بوو بۆ به شداری کردنی زانایان له ئه رکه کانی ده ولته تدا و نزیک بوونه وه یان له سه رچاوه ی بریاری سیاسی و کاریگه ریان له سه ری، کاتی سه رده می عومه ری کوری عبدالعزیز هات به شداری زانایان به هیز کاریگەر و گشتگیر و همه جهو ر بوو، عومه ر (ﷺ) که سه روکی ده ولته بو یه کیک بوو له زانا دیار و گه و ره کان و وهك زانابه کیش ده ولته تی به رپۆه ده برده نك وهك پاشا، سه رو هه بازنه ی به شداری زانایان له سه رده می عومه ر دا فراوانتر بوو و عومه ر کۆمه له زانابه کی له ده وری خو ی کو کردبو یه وه بو هاو کاری کردن و رونا ککرده وه ی رینگا بۆی و خه لکانی تریشی له خو ی دوور خسته وه، به م پیه ش زانایان تاکه سوار چاکی مه دیدان بوون و رۆلایان هه بوو له دارشتمی سیاسیه تی ده ولته تدا به شیوه یه کی شه رع ی ته واو نه م به شداریه شیان هه موو ده زگا کانی ده ولته تی گرتوه و هه موو جو ره بوست و کاریکیان بی ده سپه درا، ره نگه زیاده ره ویشمان نه کردیته نه گه ر بلتین: ده ولته له سه رده می عومه ری کوری عبدالعزیز دا ده ولته تی زانایان بووه، و نموونه یه ک بوو بۆ یه کگرتنی ده سه لاتنی دادوه ری و جی به جی کردن به باشترین شیوه له ده ولته تی ئیسلامیدا^۱.

هه ره وهك به شداری زانایان له سه رده می عومه ردا (ﷺ) به جو ریک فراوان بوو که له سه رده می ئه مه ویدا هاو شیوه ی نه بوو، ئه مه ش نه گه رپه توه بو چه ند مه سه له یه ک له وانه: سوور بوونی عومه ر له سه ر نزیک کردنه وه ی زانایان له خو ی و کردنیان به وه زیر و ده ست و پیوه ندی خو ی، هو ی دووه می ش پیوه ندی به ده سه لاتنی عومه ر و به شداری کردن له کاره کانیدا هه یه، چونکه نه وانیه یان که پیان وا بوو ده بی زانایان زانسته که یان پاریژ و ده سپه شخه ر نه بن له چوون بۆلای کار به ده ستان،

^۱ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۱۴.

به لكو ده بى كار به دهستان سەردانى ئەوان بکەن و زانستیان بنرخین، ئەوانەى که بهم جوړه بیریان ده کرده وه مهرجه که بیان هاته دی، چونکه عومەر سەردانى زانایانى ده کرد و خەلکی ئەنارد بۆلایان، ئەو زانایانەش که خو دوور گرتیان پى باش بوو له پیناو پاراستى ناییان ئەوه ئەوهى که لىی دەترسان بوونى نەبوو، چونکه مەجلیس و کۆرەکانى عومەر باوهرى مرۆفى بههترتر ده کرد. بۆیه زانایان روویان کرده عومەر و پینان وا بوو که پینوسته له سەریان بهشدار بن له ئەستوگرتنى ئەو بهرپرساریتیهى که خراوته ئەستوى عومەر و هیچ پاساویکیان بۆ خو دوور کرتن نەبوو^۱.

وهك ئیبن عەساكیر باسى ده كات وتویانه: ناتوانین دوور بگرین لهم پیاوه هەتاوه كو قسهی پێچهوانه‌ی کرده‌وى نه‌بیت^۲.

ئەو هەتا مەیمونى كورپی مەهران كە ئەبوت: مەرۆ بۆلای سولتان ئەگەرچى بۆ فەرمانكردن بەچاكەش برۆیت، هەروەها ئەشى وت: ئەمیر مەناسە و ئەو كەسەش مەناسە كە ئەیناسیت. لەگەڵ ئەمەشدا ناساییه بەلایه‌وه كە هاوکاری عومەر بیت و كاری لەگەڵدا بكات^۳.

بهشدارى زانایانىش له‌سه‌رده‌مى عومەرى كورپی عبدالعزیزدا له‌چەند رۆاله‌تیکدا خو‌ی ده‌بینته‌وه که گرنگرتیان:

۱- نزیکیان له خەلیفه وه و هاندانى بۆ به‌رده‌وام بوون له‌سه‌ر رێبازى چاكسازى: زانایان رۆلیان هه‌بوو له یارمه‌تیدانى عومەرى كورپی عبدالعزیز بۆ به‌رده‌وام بوون له‌سه‌ر رێبازى چاكسازى و پشتیوانى بوون له‌و بریاره‌دا که لهم باره‌وه‌ده‌یدا، هه‌ندیکیشیان رۆلیان هه‌بوو له‌ ده‌رکردنى هه‌ندى له‌و بریارانه، نمونەى ئەمەش وهك ئەوهى که له زانای کارا عراكى كورپی مالیکه وه هاتوو^۴.

ئەو هەتا نامۆزاكەى باسى ئەوه كات که یه‌كێك بووه له‌هاوه‌له‌هه‌ره نزیکه‌کانى عومەرى كورپی عبدالعزیز و یه‌که‌مین پشتیوانى بوو بۆ سه‌ندنه‌وه‌ى ئەو فه‌یى و مافانه‌ى که‌لای كورپانى مه‌روان بوو، به‌هۆى ئەم هه‌لوێسته‌شه‌وه به‌نى ئوممه‌یه دواتر رقیان لى هه‌لگرت و یه‌زیدى كورپی عبدالملك دوورى

^۱ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۱۹۶.

^۲ - مختصر تاریخ ابن عساکر، له اثر العلماء فى الحیاة السیاسیة، ل: ۱۹۷.

^۳ - البدایة و النهایة له هه‌مان سه‌ر چاوه، ل: ۱۹۷.

^۴ - عراکى كورپی مالیکى غه‌فارى مه‌ده‌نى، یه‌كێكه له زاناکاراكان.

خسته‌وه بۆ دهلك^۱. ئەم عراکی کورپی مالیکی غەفاریه‌ش شیخیکی گه‌وره و گێره‌وه‌ی فەرمووده و شوینکه‌وتوو (تایعه‌کی) متمانه پینکراو بوو و یه‌کیک بوو له‌ باشترین شوینکه‌وتوان و خواناسیکی دنیا نه‌ویست بوو و خه‌لکی نه‌و دوورگه‌یه‌ش که بۆی دوور خرایه‌وه سوودی باشیان لی‌ وهرگرت^۲ و زۆربه‌ی کات به‌ رۆژوو بوو، عومهری کورپی عبدالعزیز له‌ باره‌یه‌وه ئەلی: که‌سیک نانا‌سم که نوێزی له‌ عراکی کورپی مالک زیاتر بی‌ت، ئەم زانایه‌ (ﷺ) له‌و شوینه‌دا کۆچی دوابی کرد که بۆی دوور خرابوویه‌وه له‌سه‌رده‌می یه‌زیدی کورپی عبدالملک له‌ سالی ۱۰۴ کۆچی

هه‌روه‌ها مه‌یعونی کورپی مه‌هران یه‌کیک بوو له‌ که‌سه‌ نزیکه‌کان له‌ عومهری کورپی عبدالعزیزه‌وه، نه‌وه‌تا عومهری کورپی مه‌یعونی کورپی مه‌هرانی کورپی له‌باو کیه‌وه بۆمان ده‌گێرپته‌وه و ئەلی: به‌شدار بووم له‌گه‌ل عومهری کورپی عبدالعزیزدا له‌ به‌رپۆه‌بردنی ئومه‌تدا، ته‌نانه‌ت رۆژیکیان پیم وت: ئەم تۆمارانه‌ چیه‌ که به‌ قه‌له‌می به‌ نرخ له‌سه‌ری ده‌نوو‌سی که مولکی به‌یتوماله‌، نه‌ویش نامه‌ی نووسی بۆ هه‌موو شوینیک بۆ وازه‌نیان لی‌ و نامه‌کانی بچوک کرده‌وه بۆ بستیک^۳. مه‌یعونی کورپی مه‌هرانی نه‌و زانایه‌یه‌ که زه‌هه‌بی ده‌راره‌ی ئەلیت: پێشه‌وای باوه‌رپینکراو مو‌فتی جزیره^۴، عومهری کورپی عبدالعزیزیش ده‌راره‌ی ئەلیت: نه‌گه‌ر ئەمه‌ و هاوشیوه‌کانی نه‌مان نه‌وه خه‌لکی نه‌زانی روویان تی‌ ده‌کات^۵، له‌ ته‌مه‌نیشدا بیست سال له‌ عومهر که‌وره‌تر بوو^۶. مه‌یعونی کورپی مه‌هران له‌ زانایانی سه‌له‌ف و پێشین بوو، چه‌ندین هه‌لو‌یست وته‌ی هه‌یه‌ له‌باره‌ی سه‌رخسته‌نی قورئان و سونه‌تی پیغه‌مبه‌ری خواوه (ﷺ) له‌وانه‌: له‌گه‌ل قه‌ده‌ره‌یه‌کاندا دامه‌نیشن و جنیو به‌ هاوه‌لانی (ﷺ) مه‌ده‌ن و فیری ئەستیره‌ ناسی مه‌بن^۷.

-
- ۱ - دورگه‌یه‌کی ته‌سکه له‌ ده‌ریای یه‌مه‌ن دا بنی ئومه‌یه‌ رکا به‌ره‌کانیان بۆ دوورده‌خسته‌وه، سیر اعلام النبلاء (۵ / ۶۴).
- ۲ - انتشار الاسلام في القرن الافريقي خلال القرون الثلاثة الاولى للهجرة، ل: ۳۸، ۳۹.
- ۳ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۶۴).
- ۴ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۱۳۳).
- ۵ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۷۱).
- ۶ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۷۲).
- ۷ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۷۳).

ئەوھ بوو رۆژنیکان نامەھیکەکی نووسی بۆ عومەری کوری عبدالعزیز و تیایدا ھاتبوو: من پیاویکی بەسالاچوو لاوازم، تۆش دادوھەری خەلکەت بێ سپاردووم، لە جزیرەشدا خەراج و دادوھەریم لە ئەستۆدا بوو، عومەریش بۆی نووسی: من کارێکی گراھم نەخستۆتە ئەستۆت، خەراجێک کە پاکەو دلتیایت لێی کۆی بکەرەوھ و دادوھەریش بکە بەو شیوھێی کە بۆت روون دەبیتەوھ، ئەگەر شتێک بەلاتەوھ روون نەبوو، بەرزێ بکەرەوھ بۆم، چونکە ئەگەر ھەرکەسێک کارێکی بەلاوھ گران بیت و وازی لێ بێت ئەوھ ھیچ کاروباریکی دنیا و دین جیھەجی ناییت^۱.

ھەر و ھا لەوتەکانی مەیمونی کوری مەھران: مرۆف ناییتە پارێزکار ھەتاوھ کو لە کەسێکی خاوەن شەریک بۆ شەریکە کە ی زیاتر لێرسینەوھ لە گەل دەورونی خۆیدا نە کات و ھەتاوھ کو بزائیت جل و بەرگ و خواردن و خواردنەوھێ لە کوێوھ دیت^۲. ھەر و ھا ئەلێ سێ شت ھەبە کە پێویستە بۆ خراپەکار و چاکەکارێش بێریتەسەر سپاردە و پەیمان و خزمایەتی^۳. ھەر و ھا پیاویک وتی: بەمەیمونی کوری مەھران: ئە ی باوکی ئە یوب، خەلکی سەلامەتن ھەتاوھ کو خوای گەورە تۆیان بۆ بەیت، مەیمونیش وتی: خەریکی کاری خۆت بە، خەلکی باش دەبن ھەتاوھ کو لە خوا بژسن^۴.

ھەر و ھا ئەلێ: ھەر کەس بە نەھنی گوناھێ کرد با بە نەھنی تەو بە بکات، ھەر کەسێش بە ناشکرا گوناھێ کردوھ بابە ناشکرا تەو بە بکات، چونکە خەلکی عەیداری ئە کەن و لێخۆش نابن، بەلام خوای گەورە خۆش دەبێ و عەیداری ناکات^۵.

لە جەعفەری کوری براقانەوھ ئەلێ: مەیمونی کوری مەھران پێی وتم: ئە ی جەعفەر شتانیکم رووبەر و بۆ بێ بلێ کە پێم ناخۆش بیت، چونکە کەسێک نامۆزگاری براکە ی نە کردوھ ھەتاوھ کو رووبەر و شتێکی بێ نەتیت کە پێ ناخۆشە^۶.

لە ابی الملیحە وھ ئەلێ: مەیمونی وتی: ئە گەر کەسێک ھاتە بەردەرگای سولتان و ئەویش پێی پێنەدا بچیتە ژوورەوھ، ئەوھ بابچیت بۆ مزگەوت و دوو رکات نوێژ بکات و داوای پێویستەکانی لە

۱ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۷۴).

۲ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۷۴).

۳ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۷۴).

۴ - سیرة اعلام النبلاء (۵ / ۷۵).

۵ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۷۵).

۶ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۷۵).

خوای گهوره بکات^۱. ههروهها له مهیمونی کوری مهراڤهوه نهلی: سی شت ههیه خوئی پی تاقی مه کهروه: سهردانی سولتان مه که، ههه چهنده بو فهراماندان به چاکهش بیست. گویش مه گره بو شتیک که ئاره زوته، چونکه تو نازانیت دلت به هوپهوه تووشی چی ده بیست، نه چیهته لای نافرتهش نه گهر چی بو فیهرکردنی قورنانش بیست^۲.

ههروهها نهلی: کهس سوودی له پیغه مبهری خوا (ﷺ) و پیاو چاکان نه بر دووه به نارامگرتن نه بیست^۳. نهمه و مهیمون (ﷺ) له سالی سهه و حهقه ده دا^۴ کۆچی دوایی کرد و نه شلین له سالی سهه و شازده دا بووه.

۲- به سهه کردنهوهی عومهه به نامۆزگاری و بیرخستهوهی ئهه که کانی: عومههه کوری عبدالعزیز یه کیکه لهو خهلیفانهی که زۆرتین نامۆزگاری و رینمونی کراوه له سهه ردهمی نه مهوه به کاند، نهوه بوو چهن دین نامه له نیوان خهلیفه و زانایاندا ئالو گۆر کرا، نه گهر ناوی نهو زانایانه و نهو نامانهش که ناراستهی عومههه کوری عبدالعزیز یان کردووه بنووسین نهوه زۆری دهوی، بهلام وهک: نمونه ناوی ههن دیکیان دینین وهک سالی کوری عبدالله ی کوری عومههه کوری خهتاب و محمد کوری که عی قرظی و ابا حازم سهه له مهی کوری دینار و قاسمی کوری مخیمهه و حهسه نی به سری (ﷺ) ... هتد.

نامۆزگاری زانایانیش کۆمهله رینماییه کی له خو ده گرت که په یوه ندی بهه ر ییازی سیاسی عومههه وهه بوو، نه مهش دووپاتی نه کاتهوه که عومههه ر یبازه کهی له هه مان سهه رچاوه وه وه هه رگرتووه که نهه رینمایانهی لیوه هه لقولاره^۵، لهو شتانهش که له نامۆزگاری محمدی کوری کبی قرظی داها تووه: ... نهی نه میری باوه رداران، دهه رگا کان بکه ره وه و دهه رگا وانه کهت با روخوش و ناسانکار بیست و بهشتی سهه ملیکراو بگه ره و سهه مکار بگه ره وه^۶.

۱ - هه مان سهه رچاوه (۷۵ / ۵).

۲ - هه مان سهه رچاوه (۷۷ / ۵).

۳ - هه مان سهه رچاوه (۷۸ / ۵).

۴ - هه مان سهه رچاوه (۷۸ / ۵).

۵ - اثر العلماء في الحياة السياسية في الدولة الاموية، ل: ۱۹۹.

۶ - هه مان سهه رچاوه، ل: ۱۹۹.

نامۆزگاری قاسمی کوری مخیمرهش ههمان مانای دوویات نه کرده وه کاتی وتی به عومهر، ینمان گهشتووه که ههر که سیک بیته کار به دهستی خه لک و خوی له پیوستی و کاری خه لکی بشاریته وه نه وه خوای گهوره له رۆژی دوایدا وه لامی داواکاریه کانی ناداته وه، عومهریش وتی: نهی توچی نه لئی؟ نه ویش ماویه کی زور بی دنگ بوو پاشان هاته دهره وه بو ناو خه لک^۱. ههر وه ها له یه کیلک له نامه کانی حه سه نی به سریدا بو عومهر هاتووه: پاشان نهی نه میری باوه رداران بو هاو ته مه نی خوت وه ک برای گهوره به بو له خوت گهوره تر وه ک کور و بو بچو کیش وه ک باوک بهو ههر که سهو به پیی جهسته ی خوی سزای بده و بو توره بوونی خوت یه ک قامچی نه وه شینیت هه تاوه کو نه چیته دۆزه خ.

ههر وه ها عومهر سوور بوو له سه ر جی به جی کردنی نه م رینمایانه و فرمانیشی به کار به ده سه کانی ده کرد هه تاوه کو جیه جی ی بکه ن^۲. ههر وه ها له وشانه ی که له نامه که ی سالی کوری عبدالله ی کوری عومهری کوری خه تابدا هاتبوو که پر بوو له رینمونی: ... پیش تو پیاوئیک هه بوون که کاریان ده کرد و شتاینکیان زیندوو کرده وه و که ساینک له سه ری په رورده بوون وایان ده زانی که نه م شتانه سونه تن و دهرگا و دهرویان له خه لک داخست و ههر چه نده نه وانیش دهرگایه کیان داخستایه خوای گهوره دهرگایه کی تری بو خه لکه ی ده کرده وه توش نه گهر توانیت – تواناش ههر بو خواجه – دهروی خیر له خه لک بکه یته وه، بیکه ره وه، چونکه تو ههر دهروازیه کیان لی بکه یته وه نه وه خوای گهوره دهرگای به لایه کت له سه ر داده خات و کیشی کار به ده ستیکت له کول ده کاته وه که ده ته ویت جیشینی بو دیاری بکه یته و که ست ده ست ناکه ویت، چونکه نه گهر تو له بهر رهامندی خوا نهو کار به ده سه لا به یته نه وه خوای گهوره خه لکانیکت بو ده نیریت که جی بگر نه وه .. ههر وه ها تیایدا هاتبوو: ... ههر که سیک له کار به ده سه کانت نارد بو عیراق نه وه به توندی نه هی لی بکه له بردنی سامانی خه لکی و رشتی خوینیان ته نها له سه ر حه ق نه ییت، ناگاداری پاره و خوین به نهی عومهر، چونکه رزگار بونت نیه له ناگر دۆزه خ نه گهر ناگادار بکریته وه له سه ته می کار به ده ستیک و نه یگوریت^۳.

۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز، ل: ۳ / ۱، لابن الجوزی.

۲ - اثار العلماء في الحياة السياسية في الدولة الاموية، ل: ۱۹۹.

۳ - سیره عمر بن عبدالعزیز، ل: ۱۰۳.

نهم ریتمایانهش کرۆکی سیاسهتی عومه ره له ههولدانیدا بۆ دهوله مه ند کردنی ژێردهسته کانی و ههلبژاردنی کار به دهسته کان و لیبیرسینهویان ^۱.

۳- به شداری زانایان و هاوکاریان بۆ عومه ر کورپی عبدالعزیز له مۆچجاری کردنیدا کورت نه بوو بویه وه، به لکو له وه تپه پری کرد بوو بۆ گرتنه دهستی چه ندین پۆست له ههریمه جیاوازه کاندا گرنگترینی نهو پۆستانه و کاریگه رترینان له سه ر سیاسه تی ده ولت: ئەمیری ههریمه کان و سه ره پهرشتی به یبولمال بوو ^۲، کاتی سه رنجی والیه کانی له ههریمه کاندا ده ده بن ئەبیین که زۆربه بیان له زانایان بوون له ئه و نه ی پشه وای باوه ر پیکراو و ئەمیری دادگه ر عبدالحمیدی کورپی عبدالرحمن ی کورپی زهیدی کورپی خه تتاب والی کوفه ^۳ و زانای پایه به رز نه بو به کری کورپی عومه ری کورپی هه زم والی مه دینه ^۴ و پشه وای مه زن ئیسماعیلی کورپی ابی له هاج والی ئیفره یقیه و زانا و گیه ره وه ی فه رمووده عه دی کورپی عه دی کیندی والی جزیره و نه رمینا و نه زربایجان ^۵ و پشه وای دادوه ر عباده ی کورپی نسی والی ئو دوون ^۶ و دادوه ری پیاو چاک سالی کورپی وابسه ی عه دی والی رقه و پیاو چاکی متمانه پیکراو عروه ی کورپی عطیه ی سه عه دی والی یه من ^۷، هه رچی به یبولمالیشه نه وه کۆمه لیک زانا کاریان تیادا کردووه له وانه: زانای پایه به رز مه یونی کورپی مه ران به رپرسی خه راجی جه زیره ^۸ و زانا وه هه بی کورپی منه به رپرسی به یبولمالی عومه ری کورپی عبدالعزیز ^۹ له یه من دا و، هه روه ها عومه ری کورپی مه یون به رپرسی پۆسته ی عومه ری کورپی عبدالعزیز ^{۱۰}.

^۱ - اثر العلماء فی الحیاة السیاسیة، ل: ۱۹۹.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۲۰۰.

^۳ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۱۴۹).

^۴ - المعرفة و التاريخ (۱ / ۶۴۵).

^۵ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۲۱۳).

^۶ - مختصر تاریخ دمشق (۱۶ / ۳۲).

^۷ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۳۲۳).

^۸ - تهذیب التهذیب (۶ / ۱۸۶).

^۹ - تاریخ دمشق له اثر العلماء ف بالحیاة السیاسیة وه، ل: ۲۰۱.

^{۱۰} - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۷۸.

گومانیس لهوه دا نیه که ئەم بەشداریه فراوانه‌ی زانیان و وه‌گرتنی پۆستی ئەمیر و به‌ریسی به‌یتومال له سه‌رجه‌م هه‌رئیمه‌کاندا کاریگه‌ری زۆری هه‌بوو له‌سه‌ر کۆنترۆڵکردنی کاروباره‌ ئیداری و مادیه‌کانی ده‌ولت و ئەو ئاسه‌واره‌ باشانه‌ی که له ژبانی سیاسی دا له سه‌رده‌می عومه‌ری کورێ عبدالعزیز لێ که‌وته‌وه^١.

سێ یه‌م: خۆیندنگه‌ زانستیه‌کان له‌ سه‌رده‌می عومه‌ری کورێ عبدالعزیز و ده‌ولته‌تی ئەمه‌ویدا:

له‌ کتێبه‌که‌مدا ده‌رباره‌ی ژبانی عومه‌ری کورێ خه‌تتاب باسی خۆیندنگه‌ زانستیه‌کان و کردنی پایته‌ختی ده‌ولت به‌ خۆیندنگه‌یه‌که‌ که‌ زانیان و بانگه‌وازن و والی و دادوه‌ره‌کان تیا‌دا پێ ده‌گه‌شتن ئەوه‌ بوو خۆیندنگه‌ زانستیه‌کان له‌ مه‌که‌که‌ و مه‌دینه‌ و به‌سه‌ره‌ و کوفه‌ و شام و میسر و شوینه‌کانی تر دا چالاک بوون و هاوه‌لانی به‌رێژ سه‌ره‌به‌رشتی په‌روه‌رده‌ و فێر کردنی خه‌لکیان تیا‌دا ده‌کرد و توانیان کادیری زانستی و فیه‌قی و په‌روه‌رده‌یی پیشکه‌وتووی تیا‌دا پێ بگه‌یه‌نن که‌ هاوکاری ده‌زگای سه‌ربازیان کرد له‌ نازاد کردنی عێراق و ئیتران و شام و میسر و ولاتیان مه‌غریدا.

زانیانی هاوه‌لان که‌ خۆیان یه‌کلا کردبوویه‌وه‌ بۆ بانگه‌واز کردنی خه‌لکی و په‌روه‌رده‌ کردیان توانیان نه‌وه‌یه‌که‌ له‌ عاریفان به‌ نایبی ئیسلام له‌ناوچه‌تازه‌ نازاد کراوه‌کاندا پێ بگه‌یه‌نن و توانیان زال بن به‌سه‌ر کێشه‌ی زمان دا ته‌ناوت زۆرینه‌ی خه‌لکانی عه‌جه‌م - غه‌یره‌ عه‌ره‌ب - فێری عه‌ره‌بی بوون و زۆرینه‌ی رێبه‌رانی بزافی زانستی دوا‌ی سه‌رده‌می هاوه‌لان له‌ خه‌لکانی غه‌یره‌ عه‌ره‌ب بوون، بێگومان خۆیندنگه‌ زانستی و فیه‌قیه‌کان کاریگه‌ریان هه‌بوو له‌ناوچه‌ نازاد کراوه‌کاندا و توانی نه‌وه‌یه‌که‌ له‌ شوینکه‌وتوان - تابعین - پێ بگه‌یه‌نیت که‌ زانستی هاوه‌لانیان گواسته‌وه‌ بۆ ئومه‌ت و بوون به‌ به‌شیک له‌ زنجیره‌ی ئەو سه‌نده‌ی که‌ قورئان و سونه‌تی گه‌یانده‌ به‌ ئومه‌ت، فه‌زلیش - پاش خوای گه‌وره‌ - له‌ گواسته‌وه‌ی ئەو زانسته‌ی که‌ هاوه‌لان له‌ پێغه‌مبه‌روه‌ وه‌ربانگرتوه‌ ئەگه‌رئیه‌وه‌ بۆ دامه‌زرێنه‌رانی خۆیندنگه‌ زانستیه‌کان له‌ مه‌که‌که‌ و مه‌دینه‌ و کوفه‌ و به‌سه‌ره‌ و شامی کانێ تر دا^٢.

^١ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ٢٠٢.

^٢ - الدور السياسي للصفوة ل: ٤٦٢، ٤٦٣.

هروه‌ها خویندنه گانی (تابعین) به‌دهوام بوون له‌سه‌ر چالاک‌ی له‌سه‌رده‌می نهمه‌ویدا و زۆرێک له‌و زانایانه‌ی که له‌و خویندنگانه‌ ده‌رچوون هاوکاری عومهری کوری عبدالعزیزیان کرد له‌ پرۆژه‌ی چاکسازی و نوێگهری راشدی پابه‌ندبه‌ ریتازی پیغمه‌بری خوا (ﷺ) گرنگترینی نه‌و خویندنگانه‌ش:

۱- خویندنگه‌ی شام: له‌سه‌رده‌می نه‌میری باوه‌رداران عومهری کوری خه‌تاب دا دامه‌زرا، به‌ناوبانگترین دامه‌زرتنه‌رانیشی له‌ هاوه‌لان، موغازی کوری جه‌هل و نه‌و ده‌رداع عباده‌ی کوری صامت بوون (ﷺ) پاشان شوینکه‌وتوان به‌یдахی زانستی و په‌روه‌ده‌یی و بانگخوازیان پاش هاوه‌لان له‌ نه‌ستۆ گرت که به‌ناوبانگترینیان نه‌مانه‌ بوون:

أ- پیشه‌وای زانا نه‌بو ئیدریسی خه‌ولانی: عاتزبی کوری عبدالله، دادوهر و زانای گه‌وره‌ی دیمه‌شق له‌ نه‌بو هوره‌یره و ئیبن عبباس و خه‌لکانیکی زۆروه‌ه فه‌رموده‌ی گیراوه‌ته‌وه نه‌بو ئیدریس زانای شام بوو له‌ پاش نه‌بو ده‌رداع نه‌لی: نه‌بو ده‌رداع بینوه و لییه‌وه‌شت فیربووم، هه‌روه‌ها عباده‌ی کوری صامت و شه‌دای کوری نه‌وسم بینوه لییه‌انه‌وه‌شت فیر بووم^۱.

نه‌بو ئیدریس باوه‌رپیکراوی نه‌هلی فیه و زانای خه‌لان و حه‌رام بووه و یه‌کیکه له‌باشترین قورئان خویندنه‌کان له‌و سه‌رده‌مه‌دا، له‌ یه‌زیدی کوری نه‌بی عوبه‌یده‌وه که نه‌و نه‌بو ئیدریسی بینوه له‌سه‌رده‌می عبدالملکی کوری مه‌روان دا و نه‌لقه‌کانی قورئان له‌ مزگه‌وته‌کانی دیمه‌شق دا قورئانیان خویندوه نه‌بو ئیدریسیش دانیشته‌وه و پالی داوه به‌ ستونیکه‌وه، هه‌ر نه‌لقه‌یه‌ک بگه‌شتایه‌ ته‌ نایه‌تی سوچه‌ نه‌یانارد به‌ شویتیدا، نه‌ویش بو‌ی ده‌خویندنه‌وه و سوچه‌ی پی ده‌بردن...

هه‌رکه له‌ خویندنه‌وه‌ی قورئانیش نه‌بوونه‌وه نه‌بو ئیدریس باسی بو‌ ده‌گیرانه‌وه^۲، هه‌روه‌ها له‌ یه‌زیدی کوری مالیکه‌وه نه‌لی: ئیمه‌ لای نه‌بو ئیدریسی خۆلانی داده‌نیشته‌ن نه‌یوش باسی چه‌ند غه‌زایه‌کی پیغمه‌بری خوا (ﷺ) بو‌ ده‌کردین و به‌باشی هه‌موو نه‌و که‌سانه‌ی باس ده‌کرد که تیایدا به‌شدار بوو بوون.

جاریکیان پیاویک وتی: تو له‌و غه‌زایه‌دا ناماده‌ بووت؟ وتی: نه‌خیر... کابراش وتی: من تیایدا به‌شدار بووم، به‌لام تو باشتر له‌من رووداوه‌کانی ده‌زانیت^۳.

۱ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۲۷۵).
۲ - هه‌مان سه‌رچاوه (۴ / ۲۷۴).
۳ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۲۷۵).

لهسهردهمی عبدالملکی کوری مهروانشدا عبدالملك ههستا به لهسه ر کار لابردنی بلالی کوری نهبی دهرداغله پۆستی دادوهری و له جیی نهودا نهبو ئیدریسی خهولانی دانا^۱، بهم شیوه نهبو ئیدریسی له چیرۆك گێڕانهوه خست و دادوهری بی سپارد، نهبو ئیدریسیش وتی: لهوکارهی که ههزم لئی بوو لاتان بردم و نهو کارهتان پێسپاردم که پیم خوش نیه^۲، له سالی ۸۰ ی کۆچیدا کۆچی دوابی کرد.

ب- زانا قیصه ی کوری زویی دیمه شقی: له عومهری کوری خهتاب و نهبو دهرداء و عبدالرحمن ی کوری عهوف و خه لکانتی زۆره وه فهرمووده ی گێڕاوه ته وه و یه کینک بووه له زانا باوه رپێکراو و پایه به رزه کانی شوینکه وتوان - تابعین - فهرمووده ی زۆریشی گێڕاوه ته وه، شه عی نه لئ: زانا ترین کهس بووه به دادوهری زهیدی کوری ثابت^۳، مه کحول دهرباره ی نه لئ: که سم نه بییوه له قیصه زانتر بیت^۴، له ئین شه هایشه وه، نه لئ: قیصه ی کوری زؤب له زانایانی هم ئومه ته بوو^۵، له سالی ۸۶ کۆچی دا وتراویشه ۸۷ و نه شلین ۸۸ کۆچی دا کۆچی دوابی کردوه^۶. له کاتی باسکردنی عبدالملك دا زیاتر له ژیا نی دواوم.

ج- ره جانی کوری حیوه ی فه له سیتنی: یه کیکه له بریزترینی شوینه که وتوان - تابعین - و شیخی خه لکی شام بووه، له موعازی کوری جه به ل و نه بو دهرداغ عباده ی کوری صامت و کۆمه لیک له زانایانی ئومه ته وه فهرمووده ی گێڕاوه ته وه^۷. بیاو چاکیککی شامی باوه ر پیکراو و زانا بوو^۸، له ره جانی کوری حیوه وه نه گێڕنه وه که وتویه تی: هه ر که سیك ته نها ها ورپیه تی که سانیک بکات که بی کم و کورتین نه وه ها ورپی کم ده بیت، هه ر که سیکیش له دلسۆزی

۱ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۲۷۵).

۲ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۲۷۵).

۳ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۲۷۶).

۴ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۲۸۳).

۵ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۲۸۳).

۶ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۲۸۳).

۷ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۲۸۳).

۸ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۵۵۹).

هاوه لانی دلتیانه بیت همیشه پهست و بیزار ده بیت هر که سیکیش زور گلهیی بکات و خویش
گلهیی بیت دوژمنی زور ده بیت^۱.

نهم زانایه پله و پایه کی بهرزی هه بوو لای سوله یمانی کوری عبدالمملک و عومهری کوری
عبدالعزیز و خوی گه ورهش خیر و بیری له سهر دهستی ده هیئا، به لام پاش نهوه هیترايه دواوه
نهویش سهرقالتی کاروباره کانی خوی بوو^۲، له سالتی ۱۱۲ کۆچی، کۆچی دوايي کرد.

د- مه کحولی شامی دیمه شقی: زانای نههلی شام، له ریتزی ناوهندی تابیعین دا ههژمار کراوه له
ریتزی هاوه لانی زوهری دا، له وائله ی کوری نهسقه عهوه فهرمووده ی گپراوه تهوه که
دوايه مین هاوه ل بوو که له دیمه شق دا کۆچی دوايي بکات^۳.

له سالتی ۸۵ کۆچی دا، کۆچی دوايي کرد له ته مهنی نهوه دو ههشت سالتی دا^۴، زوهری
دهرباره ی نهلی: زانایان چوارن، سه عیدی کوری موسه ییبه له مه دینه و شه عیی له کوفه و حه سه ن
له به سره و مه کحول له شام^۵. ههروه ها مه کحول زانانترین که سی خه لکی شام بوو، له سالتی ۱۱۲
کۆچی و نه شلین ۱۱۳ کۆچی دا کۆچی دوايي کردوه^۶.

ه- عومهری کوری عبدالعزیز: یه کیکه له زانایانی خویندنگه ی شام و مه دینه، نه مه ش دواي هاتنی
بو شام و له نه ستوگر تتی خه لافهت، له بواری فیه هدا به ناوبانگ بوو شاره زاش بوو له
سونهت، دا دوه ره کانیش لهو مه سه لانه دا بۆی ده گه رانه وه که نا کۆک ده بون تیایدا^۷.

و- بیلالی کوری سه عید سکونی: پیتشه وای خواویست و ناموژ گاری که ره نه بو عه مری دیمه شقی
شیخی خه لکی دیمه شق، باوکی هاوه ل بووه، ناموژ گاریه کانی کاریگه ر و چیرۆکه کانی جوان و

^۱ - الفتوی: نشأتها و تطورها د. حسین الفلاح، ل: ۸۵.

^۲ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۵۸).

^۳ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۵۶۰).

^۴ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۵۶۱).

^۵ - هه مان سه رچاوه (۳ / ۳۸۶).

^۶ - هه مان سه رچاوه (۳ / ۳۸۶).

^۷ - الدعوة الى الله في العصر العباسي الاول (۱ / ۵۴).

بەسوود بوو بۆ ھەمووان بۆ خەلکی شامیش وەك حەسەنی بەسری لە عێراق دا وابوو،
ھەر وەھا قورنان خوین و دەنگ بەرزى خەلکی شام بوو ^۱.

ئەوزاعى ئەلى: ھىچ وتارىزىكم نەبىيوە ھىندەى بلال كورى سەعد زمانپاراو بىت ^۲. لە وتارە بە
ھىزە كانىشى: ئەى پارىزكاران نىوە بۆ لەناو چوون دروست نەكراون، بەلكو لە ژيانىكەو
دەگويزرىتەوە بۆ ژيانىكى تر، ھەر وەك چۆن لە پىشتى پياوہ وە گويزرانەوہ بۆ رەحمى ئافرەت و لە
رەحمىشەوہ بۆ دونيا لە دونياشەوہ بۆ گۆز و لە گۆزىشەوہ بۆ مەحشەر و لەمەحشەرەوہ بۆ مانەوہى
ھەتا ھەتايى لە بەھەشت يان دۆزەخ دا ^۳.

ھەر وەھا لەوتەكانى: سەبرى بچوكى گوناھ مەكە، بەلكو سەبرى ئەو زاتە بكە كە سەر پىچىت
كردووہ ^۴، ئەوزاعى ئەلى گويم لى بوو ئەبوت سوئىد بەخوا ئەوئەندە تاواخان بەسە كە خواى گەورە
داواى دنيا نەويستيمان لى دەكات و ئىمەش ھەرتامەزرۆينى ^۵. لە سالى سەد و دەو ئەوئەندە دا
كۆچى دواى كردووہ.

۲- **خويندنگەى مەدينە:** كاتى كە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) كۆچى دواى كرد مەدينە پايتەختى
دەولەتى ئىسلامى و ناوئەندى خەلافەت بوو، و تيايدا ئەقلى ھاوہلان كرايەوہ بۆ ھەلھەينانى
حوكمى شەرى بۆ ئەو شتە نوپيانەى كە ھاتبووہ نىو كرمەنگە ئىسلامىەكانەوہ دواى زۆر
بوونى فتوحات، لەسەردەمى عومەرى كورى خەتتابىش دا ژمارەى زانايانى ھاوہلان ئەوانەى
كە تواناى فتوادنيان ھەبوو گەشتە ۱۳۰ ھاوہل ئەوانەشيان كە زۆرتر فتوايان دەدا ھەوت
كەس بوون كە ئەوانىش: عومەر و عەلى و عبداللہى كورى مەسعود و عائىشە و زەيدى
كورى ثابت و عبداللہى كورى عەباس و عبداللہ كورى عومەر بوون ^۶.

۱ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۹۰، ۹۱).

۲ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۹۱).

۳ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۹۱).

۴ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۹۱).

۵ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۹۱).

۶ - المدينة النبوية فجر الاسلام و العصر الراشدي (۲ / ۴۵).

زانایانی شوینته که وتوانیش - تابعین - فقیه و زانست و پهروه رده و بانگه وازیان له وانه وه
 وهرگرت، سه بارهت به دیارترین زانایانی شوینکه وتوانیش نه وه سه عیدی کوری مسیب و عروه ی
 کوری زبیر و عمره ی کچی عبدالرحمن ی کوری سه عدی نه نصاری و قاسمی کوری محمدی کوری
 نه بوبه کری سدیق و سوله یمانی کوری یه سار و نافیعی خزمه تگوزاری نین عومهر بوون^۱. پیشتریش
 باسی رۆلی زانایانی تابعین یشم له مه دینه دا له عومهری عبدالعزیز دا کرد.

۳- **خویندنگه ی مه ککه**: ئەم خویندنگه یه پیگه ی خۆی هه بوو له دلی باوه داران دا چ دانیشتوی
 مه ککه بن یاخود نه وانه ی که سهردانی مه ککه ده کهن وه ک حاجی و عه مره کار و زیاره تکار
 ته نانهت مه ککه دلی هه موو باوه داریکی به لای خۆیدا راده کیشا، زانستیش له سه رده می
 هاوه لاند له مه ککه دا کهم بوو، به لام دواتر و له کۆتایی سه رده میاندا زیادی کرد، هه روه ها
 له سه رده می - تابعین - شوینته که وتوان و هاوه له کانیاندا وه ک ابی نجیح و نین جریج^۲، به لام
 مه ککه له سه رده می شوینکه وتوان دا رافه کاری قورنان و زانای گه وره ی ئومهت نین عه باسی
 له خۆگرتوو که هه موو هه و و تونایه کی خستبویه گه ر بو ته فسیر و رافه کردنی قورنان و
 هاوه لانیشی له سه ر نه وه پهروه رده کرد و چه ندین پیشه وای تیادا هه لکه وت که پیشه نگ
 بوون له نیوان قوتابیان شویندنگه کانی ته فسیردا، زانایانیش کۆمه له هۆکاریکیان باس کرد که
 بووه ته هۆی پیشه نگ بوونی خویندنگه ی مه ککه له زانستدا، گرنگترینی ئەم هۆکارانه و
 هۆکاری سه ره کیش تیایدا پیشه وایه تی نین عه باس و مامۆستا بوونی نه و بوو تیایدا^۳.

هه روه ها له دیارترینی زانایانی شوینکه وتوان - تابعین - که له خویندنگه ی مه ککی دا کاریان
 ده کرد:

۱- موجهیدی کوری جبری مه ککی: فیهو ته فسیری له نین عه باس و هاوه لانی تره وه
 وهرگرتوه، زاناو شاره زای شهرع و باوه ر پینکراو بوو و سه رچاوه یه کی گه وره ی زانست بوو

۱ - الفتوی، د. حیبب الملاح، ل: ۸۱، ۸۲.
 ۲ - المدینه النبویه فجر الاسلام و العصر الراشدی (۲ / ۴۸).
 ۳ - تفسیر التابعین (۱ / ۳۷۱) د. محمد المحضری.

١، ههروهه له موجهدهوه نهلتی: سی جار قورناتم بو ئین عهباس خویندهوه، لهسهه ههموو نایهتیک دهوهستم و پرسیارم لی ده کردکه دهبارهی چی دا به زبوه و چون بووه؟^٢

قهتاده نهلتی: زانترین کهسیک که دهبارهی تفسیر مابینه وه موجهیده^٣، ههروهه موجهید نهلتی: هاوریتهتی نین عومهرم کرد و نهموست خزمهتی بکهه، بهلام نهو خزمهتی منی ده کرد^٤. ههروهه موجهید هات بو لای سولهیمانی کوری عبدالملک و دواتریش لای عومهری کوری عبدالعزیز مایهوه و نامادهی کۆچی دوائی عومهریش بو، ههروهه له موجهیدهوه هاتوه که وتویهتی: عومهری کوری عبدالعزیز لهسهه مه رگیدا پی وتی: نهی موجهید خه لکی دهبارهی من چی دهلتین؟ وتی: نهلتین جادوی لی کراوه، وتی: من جادوم لی نه کراوه، پاشان خزمهتکاره کهی بانگکرد و پی وتی: چی وای لی کردیت که ژهر خواردم بکهیت؟ وتی: ههزار دینار که پییم دراوه له گه له بهلتینی نازاد کردم دا، وتی: برۆ ههزار دیناره که بیته نهویش هینای و عومهریش خستهی بهیتومالهوه و پاشان پی وتی: برۆ بو شویتیک که کهس ی ناسراو نه تبینیت^٥.

ههروهه موجهید نهلتی: نازاتم کام نیعمهتیا گه وره تره، نیعمهتی هیدایهت داتم بو نیسلام یا خود پاراستم له ههواو نارهزوو^٦.

زههه بی دهبارهی ئەم وتهیهی موجهید نهلتی: مهبهستی وهک بوون به شیعه و قهدهریه و جوهه میه به^٧، له عبدالوهابی کوری موجهیدیشهوه نهلتی: لای باو کم بووم و یه عقوبی کوری هات وتی: بابه کۆمه له هاو لیکمان ههیه نهلتین باوهری خه لکی ناسمان و زهوی یه که، نهویش وتی: کورم نهوانه هاوهلتی من نین، خوی گه وره کهسیک که له گوناهدا گه وزاوه وهک کهسیک که بی تاوانه سهیر

١ - الفتوی د. حسین الملاح، ل: ٨٠.

٢ - سیر اعلام النبلاء (٤ / ٤٥١).

٣ - ههسان سه رچاوه (٤ / ٤٥١).

٤ - ههسان سه رچاوه (٤ / ٤٥١).

٥ - ههسان سه رچاوه (٤ / ٤٥٣).

٦ - ههسان سه رچاوه (٤ / ٤٥٥).

٧ - ههسان سه رچاوه (٤ / ٤٥٥).

ناکات^۱. ههروهها موجهید له سالی سهد و دودا له کاتی سوجهدهدا کۆچی دوایی کرد^۲ له تهمهنی ههشتاو سی سالییدا^۳.

۲- عه کرهمی خزمه تگوزاری ئین عهباس: شوینکه وتوویه کی - تابعی - مه ککی باوه ر پینکراو بوو له ئین عهباس و عائیشه و نه بو هورهیره و ئین عومهر و ئین عمر و عقبه ی کوری عامر عهلی کوری نه بو تالیبهوه فهرمووده ی گپراوتهوه، نه لئ: چل سال به دوای زانستدا ده گه پرام، من له بهر ده رگادا فتوام ده داو ئین عهباس له ماله وه دا بوو، ههروهها له عکر مه وه هاتوو ه که ئین عهباس له ماله وه دا بوو، ههروهها له عکر مه وه هاتوو ه که ئین عهباس له ماله وه دا بوو، ههروهها له عکر مه وه هاتوو ه که ئین عهباس پینی وتوه: برۆ فتوا بو خه لکی بده و منیش پشتگیریت لی ده کهم، وتم: نه گهر دوو هینده ی نه و خه لکه ش بین فتوایان بو بده، به لام نه گهر ده رباره ی شتیک پر سیاری لی کردیت که په یوه ندی پیوه نه بوو نه وه فتوای بو مده، ئین عهباسیش وتی: برۆ فتوایان بو بده، جا ههر که سیک پر سیاری لی کردیت ده رباره ی شتیک که په یوه ندی پیوه هه بوو نه وه فتوای بو دهیت، به م شیویه دووله سهر سی ی خه لکی له کۆل خۆت ده که یته وه^۴.

عکر مه ش سه فهر و گه شتی زۆری ده کرد و لای عبدالرحمن نه لاساسی غافقی نیشته جی بوو و به ره و نه فریقه رۆشت^۵، ههروهها عکر مه تۆمه تبار کرا به وه ی که له صفریه به که کۆمه لیکن له خهوار یجه کان، به لام نه م تۆمه ته ساغ نه بووه ته وه، به لکو نه مه ته نه ا نه لئین و وتیانه^۶.
زانایانی زانستی جهرح و ته عدیلیش به رگریان کردوه له عکر مه وه که حاته می رازی و ئین حبان و عه جلی و ئین مه نده و ئین عبدالر، ئین حه جهر نه مه ی له پی شه کی الفتح دا نه مه ی باس کردوو ه

۱ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۴۵۵).

۲ - طبقات ابن سعد (۵ / ۴۶۷). سیر اعلام النبلاء (۴ / ۴۵۵).

۳ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۴۵۶).

۴ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۱۳).

۵ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۱۵).

۶ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۱۵).

و تویهتی: هیچ بیدعهیهك ی لهسەر ساغ نهبوهتهوه^۱. بو خاریش نهلی: هیچ كهسیك له هاوه لائمان
 نیه كه قسهی عهكره مهی به بهلگه نه زانیییت^۲، له ساتی ۱۰۵ كۆچی دا، كۆچی دوابی كردوه^۳.

۳- عطائی كورئ ئەبی ره‌باح: موفتی مهككه و یهكێك له پێشهوا یانی زانا، له ئین عهباس و نه‌بو
 هورهیره و ام سلیمه و عائشه و رافیع كورئ خدیج و زهیدی كورئ نهرقم و ئین
 زوبهیدوئین عومهر و ئین عهر و جابر و موعاویه ئەبی سه‌عید و كۆمه‌لیك له هاوه لانهوه
 فرموده‌ی گێراوه‌تهوه^۴، ههروه‌ها عطاء باوه‌ر پێكراو و نابو فرموده‌ی زوری ده‌گێراوه‌وه،
 فتواش له مهككه‌دا. بهو سپێردرا بوو ئین عهباس له‌بار هیهوه ده‌لی: ئەی خه‌لكی مهككه بو
 دین لای من كۆده‌بنه‌وه له كاتێكدا كه ئیوه عطاء تان تێدا یه، له‌به‌ر فراوانی زانست و
 گه‌وره‌ی پله‌وپایه‌ی له‌سه‌رده‌می ئەمه‌ویه كاندا له وه‌رزى حه‌جدا بانگه‌وازیان ده‌كرد: كه‌س
 فه‌توانه‌دات بو خه‌لكی جگه له‌وه‌ی عطاء كورئ ابی رباح، ئەمه‌و له ساتی ۱۱۵ ك، كۆچی
 دوابی كرد^۵. ئەمانه هه‌ندێك بوون له زانیانی شوێنكه‌وتوان - تابعین - له قوتابخانه‌ی
 مهككیدا كه هه‌ستان به ئه‌ركی بانگه‌واز و فێر كردن و بنیاتانی بینای زانستی^۶.

۴- **خویندنگه‌ی به‌سه‌ره**: كه ركبهری كوفه بوو له هه‌موو هونه‌ره كاندا، زۆریك له هاوه لان
 تیایدا نیشته‌جی بوون، له‌وانه نه‌بو موسای نه‌شعهری و عمرانی كورئ حصین و نه‌نه‌سی كورئ
 مالك و خه‌لكانیكى تر نه‌نه‌سی كورئ مالكیش دانئه‌تریت به گه‌وره‌ی زانیانی تابعین وه‌ك
 حه‌سه‌نی به‌سرى و سوله‌یمانی و ثابت ی به‌نانی و ره‌ببعه‌ی كورئ عبدالرحمن و ئبراهیمی
 كورئ ابی میسه‌ره و محمدی كورئ سیرین و قه‌تاده و... هتد^۷. هه‌روه‌ها له زانیانی قوتابخانه‌ی
 به‌سرى:

-
- ۱ - براءة السلف مما نسب اليهم من الاخلاق العتقاد، ل: ۳۹.
 - ۲ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۳۱).
 - ۳ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۴).
 - ۴ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۷۹).
 - ۵ - الفتوى د. حسين الملاح، ل: ۸۱، سير اعلام النبلاء (۵ / ۷۸).
 - ۶ - الدعوة الى الله في العصر العباسي الاول (۱ / ۴۱).
 - ۷ - تفسير التابعين (۱ / ۴۲۳۹) عمر بن خطاب للصلاحي، ل: ۲۶۰.

۱- محمدی کوری سیرینی بهسری: خزمه تگوزاری نه نهسی کوری مالک، له ئین عهباس و ئین عومەر و نهبو هورهیره و خه لکانی ترهوه فرموده ی بیستروه^۱، ههروهها له حهیبی کوری شهیدهوه نه لئ: لای عمری کوری دینار بووم وتی: سویند به خوا که سم نه بییوه وهک طاووس، نه یوبی سختیانیش که له و کاته دا دانیشبوو وتی: سویند به خوا نه گهر محمدی کوری سیرینی بینیاپه وای نه دهوت^۲. عوسمانی به تی نه لئ: له به سره دا کس هینده ی ئین سیرین له دادوهری دا شاره زا نه بوو^۳. حه سه نی به سریش پیش خه لکی تری ده خست، له ثابتی بنانیه وه، نه لئ: حه سه ن خوی له حه ججاج شار دبوویه وه و له و کاته دا کچیکی مرد، منیش چووم بۆلای بۆ نه وه ی داوام لی بکات که نوژی له سه ر بکه م، نه وه بوو گریا و دهنگی بهرزبوویه وه پاشان وتی: برۆ بۆلای محمدی کوری سیرین و پی بلی با نوژی له سه ر بکات / ئینجا من بۆم ده رکهوت که کس به لامه وه پله و پایه ی ئین سیرینی نه^۴، ئین سیرینش رۆژی نا رۆژیک به رۆژوو ده بوو^۵ و به ناوبانگ بوو به لیکدانه وه ی خه و و له م بواره دا پتوئستی به ناساندن نه، زه هه بی ده رباره ی نه لئیت: له ئین سیرینه وه لیکدانه وه ی سه ر سوهرینه ری خه وه اتوو له م بواره دا پشتیوانی خوایی له گه لدا بووه^۶. جلی گرانبه ها میزه ره و چاکه تی تایه تی شیخه کانی له بهر ده کرد^۷ و هه زی له سوعه بت و پیکه نین بوو^۸ و زۆر باش بوو له گه ل دایکیدا حفصه ی کچی سیرین نه لئیت: دایکی خه لکی حیجاز بوو و هه زی له ره نگ و بۆیه بوو، محمدیش ناسکترین قوماشی بۆ ده کری، له کات جه زینشدا بۆی ره نگ ده کرد و

۱ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۶۰۶).

۲ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۶۰۸).

۳ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۰۸).

۴ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۱۰).

۵ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۱۵).

۶ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۱۸).

۷ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۱۹).

۸ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۱۳).

هەرگیز نه مینیوه دهنگی به سهردا بهرز بکاتهوه، له گهڵ دایکیشیا زۆر به هیواشی قسهی ده کرد^۱.

تعلم فلیس المرء یولد عالما ولیس اخو علم کمن بات جاهل
وان کبیر القوم لا علم عنده صغیر اذا التفت علیه الخافل

ههروهها له ئیبن عهونهوه هاتوو هه که محمدی کوری سیرین نه گهر لای دایکی بینرایه نه ده ناسرا یان وایان ده زانی نه خو شه هینده به نزمی قسهی ده کرد^۲، دیسانهوه ئیبن عهون نه لیت: نه گهر باسی که سیکیان به خراپه بکر دایه لای ئیبن سیرین نهو باسی باشترین شتیکی ده کرد که له بارهیهوه نهیزانی، جارێکیان کومه له که سیک هاته لای و تیان / نه گهر به خراپه باسمان کردی گهر دغان نازاد بکه، نهویش وتی: شتیکتان بو حهلال ناکهم که خوا حهرامی کرد بیت^۳، ههروهها ئیبن سیرین دواي حهسهنی بهسری بهسه د رۆژ کۆچی دوايی کرد له سالی سه د و دهی کۆچیدا^۴.

ب- قهتادهی کوری ده عامه ی سروسی: به کیک بوو له سه رچاوه کانی زانست، فهرمووده ی له هه ندیک له هاوه لان و گهوره شوینکه وتوانه وه (کبار التابعین) گێراوه ته وه و باوه ر پیکراو به هیز بوو له فهرمووده دا^۵.

ئه هه دی کوری حه نهل ده رباره ی نه لێن: قهتاده شاره زا بوو له ته فسیر و جیاوازی زانایان دا، پاشان وه سفی ده کات به تیگه شتن و به هیزی له بهر کردن و نه لێ: به ده گمه ن که سیکت ده ست بکه ویت که پیشی بکه ویت^۶، ههروهها نه لێ: قهتاده زیره کترین و به هیزترینی خه لکی به سه ره بوو له له بهر کردن دا هه رچی بیستایه له بهری ده کرد، قورئانی به حه وت رۆژ خه تم نه کرد، به لام له ره مه زاندا به سی رۆژ خه قیکی ده کرد^۷.

۱ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۱۹).

۲ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۶۲۰).

۳ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۲۰).

۴ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۲۱).

۵ - الفتوی د. حسین الملاح، ل: ۸۴.

۶ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۲۷۶).

۷ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۲۷۷).

زهه‌بی دهرباره‌ی نه‌لی: هه‌لکه‌وتوو له بهرکار (حافظ) سه‌رده‌م و پێشه‌نگی موفه‌سیر و فه‌رموده ناسه‌کان بووه^۱. پێشه‌نگ و سه‌رچاوه‌ بووه له زمانی عه‌ره‌بی و په‌چه‌له‌ک و رۆژ و روداوه‌کانی عه‌ره‌یدا^۲، په‌کیک بوو له قوتایه‌کانی حه‌سه‌نی به‌سری و دوازه‌ ساڵ له خزمه‌تیدا بووه و سی ساڵ پیکه‌وه نوێژی به‌یانیا‌ن کردوه. و له سالی سه‌د و هه‌ژده‌ دا کۆچی دوا‌یی کردوه^۳.

۵- **خویندنگه‌ی کوفه**: سی سه‌د که‌س له هاوه‌لانی ژێر دره‌خته‌که و حه‌فتا که‌س له به‌شدار بوانی به‌در هاتنه‌ کوفه، عومه‌ری کورپی خه‌تاییش (ﷺ) گرنگی دا به‌ کوفه و عبدالله‌ی کورپی مه‌سه‌ودی بو‌ نارد و ئیبن مه‌سه‌ودیش هه‌ولتی ده‌دا بو‌ پێگه‌یاندنێ نه‌وه‌یه‌ک که بانگه‌وازی ئیسلام له نه‌ستو بگریت. و به‌شێوه‌یه‌کی باش و زانستی لێی تی بگات، کاریگه‌ری باشیشی هه‌بوو له ده‌روونی ئه‌و که‌سانه‌ که له ده‌وروبه‌ری بوون و نه‌وانه‌ش که دوا‌ی ئه‌وان هاتن، کۆمه‌لێکیش له قوتایانی ئیبن مه‌سه‌ود به‌ فیه‌م و زانست و زوهد و پارێزگاری ناویان ده‌رکرد بوو له‌وانه: عه‌لقه‌مه‌ی کورپی قه‌یس و مه‌سروق‌ی کورپی نه‌جده‌ع و عیبه‌دی سه‌لمانی و نه‌سه‌ودی کورپی یه‌زید و مورره‌هی جه‌عفی و که‌سانیک‌ی تر، به‌ناو‌بانگرتنی زانایانی شوینکه‌وتوانیش - تابعین - له خویندنگه‌ی کوفه‌دا نه‌مانه‌ بوون:

أ- عامری کورپی شورحیله‌ی شه‌عی: زانا و هه‌لکه‌وتوو‌ی سه‌رده‌می خۆی بوو، په‌کیک بوو له تیگه‌شتوو‌ترینی زانایان، له عائشه و ئیبن عومه‌ر و سه‌عدی کورپی ئه‌بی وه‌قاص و عبدالله‌ی کورپی عومه و خه‌لکانیک‌ی تره‌وه فه‌رمووده‌ی گێراوه‌ته‌وه، ته‌نانه‌ نه‌لین: پینج سه‌د هاوه‌لنی پیغه‌مه‌ری خوا (ﷺ) بینوه^۴. بۆیه‌ خاوه‌نی شوینه‌وار بووه و زانست و فیه‌هیک‌ی زۆری زاینوه، محمده‌ی کورپی سیرین نه‌لی: بینومه‌ داوا‌ی فتوا‌یان لێده‌کرد له کاتی‌کدا که هاوه‌لان ما‌بوون له کوفه‌دا، سه‌رباری ئه‌م زانسته‌ فراوانه‌ش، به‌لام ته‌نگا و ده‌بوو به‌ فتوادان و زۆر جار نه‌یوت: نازانم، چونکه‌ نازانمی به‌نیوه‌ی زانین ده‌زانی^۵. هه‌روه‌ها شه‌عی نه‌لین: ئیمه‌ زانا‌نین،

۱ - هه‌مان سه‌رچاوه (۴ / ۲۷۶).

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه (۴ / ۲۷۰).

۳ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۲۷۷).

۴ - هه‌مان سه‌رچاوه (۴ / ۲۸۳).

۵ - فصل الخطاب فی سیره‌ امیر المؤمنین عم بن الخطاب، ل: ۲۶۴.

به لایم فەرموودەمان بیستووه و گێڕاومانەتەوه، چونکە زانا ئەو کەسەیه کە شێکی زانی کاری پێ بکات^۱ لە قسە خۆش و بە پێزەکانی ئەم زانایەش ئەعمەش بۆمان دەگێڕیتەوه و ئەلتی: پیاویک هاتەلای شەعبی وتی: ناوی ژنەکەی ئییلیس - شەیتان - چیه؟ وتی: من نامادەیی ئەو شایە نەبووم^۲. لە سالتی سەد و چواردا ئەشلتین سەد و شەش یان سەد و پێنج دا کۆچی دوایی کردووه^۳.

ب- حەمادی کوری سەلمە: زانای خەلکی عێراق، لە ئەنەسی کوری مالیکەوه فەرموودەیی گێڕاوتەوه لە سەردەستی ئیبراهیمی نەخعی خویندوویەتی و باشترین و زانترین و شارەزاترینیانە لە قیاس دا و لێهاتوو ترینیان بووه لە مشتومرو (مناظرە)^۴ داو یەکی: بووه لە زانا زبیرەک و بەخشنده و بەرپێزەکان، دەولەتمەند بووه و پۆشاکێ جوانی پۆشیوه و گەرنگی بەخۆی داوه^۵ زانترین خەلکی کوفە عەلی و ئین مەسعود بوون و زانترین هاوێلشیان عەلقەمە بووه، زانترین هاوێلی ئەویش ئیبراهیم بووه، زانترین هاوێلی ئیبراهیمیش حەماد بووه، زانترین هاوێلی حەمادیش ئەبو حەنیفە بووه و زانترین هاوێلی ئەبو حەنیفەش ئەبو یوسف بوو، هاوێلانی ئەبو یوسفیش بە هەموو شوێنیکدا بلاو بوونەوه و شارەزا ترینیان محمد بووه، زانترین هاوێلی محمدیش ئەبو عبدالله شافعی بوو رەحمەتی خویان لی بیت^۶، هەرۆه ها حەماد لە سالتی سەد و بیست دا کۆچی دوایی کرد^۷.

۶- **خویندنگەیی یەمەن:** لە بەناوبانگترین زاناکانی کە رۆژیان هەبوو لە بلاو کردنەوهی ئیسلام ئایدار موعازی کوری جیل و عەلی کوری ئەبو تالیب و ئەبو موسی ی ئەشعەزی و.. هتد. هەر کەسیکیش ئەیهوی زیاتر بزائیت با بگەریتەوه بۆ ئەو نامە زانستیەیی کە د. عبدالله الحمیری

۱ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۳۱۸).

۲ - الفتوی د. الملاح، ج: ۸۳.

۳ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۲۳۱).

۴ - هەمان سەرچاوه (۴ / ۲۳۶).

۵ - هەمان سەرچاوه (۴ / ۲۳۶).

۶ - هەمان سەرچاوه (۵ / ۳۹).

۷ - هەمان سەرچاوه (۵ / ۳۹).

نووسیویه‌تی به‌ناونیشانی الحدیث و المحدثون فی الیمن فی عصر الصحابه، به‌ناوبانگترین زانایانی شوینک‌ه‌وتوانیش له خویندن‌گه‌ی یه‌مه‌ندا نه‌مانه بوون:

۱- طاوسی کوری کیسان: زانای خه‌لکی یه‌مه‌ن و پیشه‌نگ و زاناترینیان دهر‌باره‌ی حه‌لال و حرام و یه‌کیکه له گه‌وره شوینک‌ه‌وتوان، له کۆمه‌لک له هاوه‌لانی به‌پژوهه فهرمووده‌ی گپراوه‌ته‌وه وه‌ک زه‌یدی کوری ثابت و نه‌بی هوره‌یره و زه‌یدی کوری نه‌رقه‌م و ئین عه‌باس^۱.

له موعازه‌وه (ﷺ) فهرمووده‌ی به‌مرسلی گپراوه‌ته‌وه، یه‌کیک بوو له و فارسانه‌ی که کیسرا ناردنی بو داگیر کردنی یه‌مه‌ن^۲، زانایه‌کی پایه‌هرز و به‌ره‌که‌تدار بوو بو خه‌لکی یه‌مه‌ن^۳. به‌خدمت په‌نج له هاوه‌لانی پیغه‌مه‌ری خوا (ﷺ) گه‌شتوه^۴.

عومه‌ری کوری عبدالعزیز له‌سه‌رده‌می سوله‌یماندا پیی وت: پیویستی خۆت به‌رزبکه‌ره‌وه بو ئه‌میری باوه‌رداران، نه‌ویش وتی: پیویستم به‌و نیه، عومه‌ریش سه‌رسام بو پیی^۵. هه‌روه‌ها له‌وه ته‌کانی: ره‌وشتی گه‌نج ته‌واو نابیت هه‌تاوه‌کو ژن نه‌هییت^۶. وتوشیه‌تی: ره‌زیلی نه‌ویه که مروّ ره‌زیل بیت له‌وه‌دا که له ده‌ستیایه‌تی، پیسکه‌یش نه‌ویه که حه‌ز بکات نه‌وه‌ی که به‌ده‌ست خه‌لکه‌ویه بیته‌ مولکی نه‌و^۷.

قه‌یسی کورئ سه‌عدیش دهر‌باره‌ی نه‌لئیت: طاوس له‌ناو ئیمه‌دا وه‌ک ئین سیرین وایه له‌ناو ئیوه‌دا، هه‌روه‌ها ئین مه‌ده‌نی نه‌لئیت: سوفیان له‌ناو هاوه‌لانی ئین عه‌باسدا که‌سی به‌طاوس نه‌ده‌گۆریه‌وه واته: نه‌وی به‌لاوه له هه‌مووان پیی باشتر بوو^۸، هه‌روه‌ها طاوس (ﷺ) دوور بوو له کار به‌ده‌ست و سولتانه‌کان مه‌گه‌ره زۆربه‌یان لی بکردایه بو کاریک. نه‌گه‌ر داوای نامۆزگاریشی لی

۱ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۸).

۲ - الفتوی نشأتها و تطورها - اصوله و تطبیقها، ل: ۸۵.

۳ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۴۳).

۴ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۴۱).

۵ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۴۲).

۶ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۴۸).

۷ - الطبقات (۵ / ۵۴۱) اثر للعلماء فی الحیاة السیاسیة ل: ۶۶۶.

۸ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۴۹).

بکرایه نهوه رووپامایی کهسی نهده کرد و حقی دھوت، نئمہ و لہسالتی سہد و شہشی کۆچیدا لہ مہککہ کۆچی دوائی کرد^۱.

ب- وھہبی کورپی مونہبہ: باوکی عبداللہ وھہبی کورپی مونہبہ کہ بہرہچہلہک فارسہ، لہ یمہندا لہ ناوچہی زماردا نیشتهجی بوو کہ دوو قوناغ لہ صنعاءوہ دورہ، یہ کینک بوو لہوانہی کہ کیتی دہخویندہوہ و سہقالتی خواہپرستی و دہستخستنی زانست و خوہیہ کلاکردنہوہ بوو بوو رۆزی دوائی بوو^۲، زھہبی لہبارہیہوہ نئلیت: پیشہوایہکی زانا و ھہوالدہر و چیرۆکران بووہ، عجلی ش نئلیت: شوینکھوتوویہکی باوہرپیکراوہ سہرپرشتی دادوہری صنعای نئکرد و شیرازیش لہناو زانابینی شوینکھوتوان لہ یمہندا ناوی ھیناوه^۳، ھہروہا وھہب خواہنی دانایی و زیرہکی بوو، جی دہستی دیار بوو لہ بہرہنگار بوونہوہی خہواربجہکان لہ یمہندا و خہلکی ناگادار کردۆتہوہ لہ بیرو بوچوون و راکانیان^۴، نئمہش نئو وتویژہیہتی کہ لہ گہل ابی شمری خہولانی دا رووی دا کاتی کہ لہ گہل داودی کورپی قہیس داچوونہ لای وھہبی کورپی منبہ و داوود قسہی کرد بوو وھہب و لہبارہی ابی شمری ھاوہلیہوہ نئلیت: لہ خہلکانی قورنان خوین و پیاو چاکہ و خوای گہورہش زانترہ بہ نہینی، بوی باس کردم کہ تووشی خہلکانیک بووہ لہ حہروریہکان - خہواربج - و پیان وتوہ: نئو زہکاتہی کہبہ کاربہدہستانی دہدہیت لای خوا وھرناگیریت، چونکہ نئوانہ لہ شوینی خویدا خہرجی ناکہن، بوہی دہبی بیدہی بہ نئمہ جا من وا دہزائم قسہ و نامۆزگاری تو لہ نامۆزگاری من باشترہ بوی، نئویش پیی وت: نئی خولانی نایا دہتہویت دوائی نئم تہمنہ زۆرہ بیت بہ خہواربج و شایہتی گومرایی بوو خہلکینکی لہ خووت باشتر بہدہیت؟ نئی چہی دہکہیت لہ کاتیکدا کہ خوای گہرہ نئوتہوسیتیت لہ گہل نئو کہسہدا کہ شایہتیت لہسہر داوہ، خوای گہورہ شایہتی باوہری بوو دہدات و توش شایہتی بی باوہری بوو دہدہیت؟ جا بوو کوی دہچیت نئگہر رای توو پیچہوانہی رای خوای گہورہ بوو: پیم بلتی نئی خولانی چیت پیی دہلتیت؟ نئویش وتی:

۱ - ھہمان سہرچاوه

۲ - طبقات الفقہاء، ل: ۶۶.

۳ - اثر العلماء فی الحیاء السیاسیة فی الدولۃ الامریة ل: ۶۶۷.

۴ - مسلم زمارہ ۲۲۴۲.

نهوان فرمانم بِي ده کهن که زه کات نهدهم به کس جگه لهوانه ی که وهک نهوان بیر ده که نهوه
 و داوای لیخوشبون تنها بو نهو که سانه بکه م. وتی: راست ده که ی، نه مه گرفت و دروی
 نهوانه، نهوه ی که ده رباره ی زه کات ده لیین نهوه بیستومه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) باسی
 کرده که نافر هتیک ی خه لکی یه من چو وه ته دوزه خه وه له سهر به ند کردنی پشیله یهک^۱.
 نایا مرو فیک که خوای گه و ره به تاک و تنها نه ی په رستیت و ها وه لی بو بریار نادات
 خو شه و یس تره لای خوا بو تیر کردن یان پشیله یهک؟ خوای گه و ره ش نه فهر مویت: ﴿وَيَطْمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ
 حَيْهٖ وَسِكِّتًا وَبَيْمًا وَأَسِيرًا﴾ (الإنسان: ۸). نهوه ش که ده لیین که نابی داوای لیخوش بوون بکریت
 تنها بو که سیک نه بیت که وهک نهوان بیر ده کاته وه، نایا نهوان باش ترن یا فریشته کان، که خوای
 گه و ره ده رباره یان نه فهر مویت: ﴿وَيَسْتَعْفِرُونَ لِمَن فِي الْأَرْضِ﴾ (النوری: ۵). سویند به خوا فریشته کان
 نه مه یان نه کرده هه تا وه کو فهر مانیان بِي نه کرا بیت: ﴿لَا يَسْتَفِئُونَ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهٖ يَعْمَلُونَ﴾
 ﴿الانبیاء: ۲۷﴾. هه و ره ها نه م کاره شیان بو ناسان کرا وه: ﴿وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾ (عافر: ۷). پاشان
 به رده و ام بوو له و تو یژ کردن له گه لیدا هه تا وه کو خولانی وتی: نیستا به چی فهر مان ده که بیت؟ وتی:
 زه کاتی خو ت بده به و که سه ی که خوای گه و ره، کاروباری نومه تی پی سپار دو وه و خه لکی له
 ده ور کو کرد و ته وه، بیگومان سامان تنها له خوا وه یه و نه ی دات به هه ر که سیک بیه ویت، جا نه گه ر
 تو زه کاتت دا به کار به ده ست و سه ر په رشتی موسلمانان نه وه نه رکی خو ت به جی هیئا وه، نه گه ر
 لبی مایه وه نه وه به شی خزم و خزمه تگوزارو دراوسی و میوانه کانتی لی بده، خولانیش وتی: تو
 شایهت به که من ده سته ر داری رای خه واریج بووم^۲. هه و ره ها وه هه ب له سالی سه د و ده دا
 وله سه ر ده می هشامی کوری عبدالملک کوچی دوایی کرد^۳، نه شلیین یوسفی کوری عومه ر والی

^۱ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۵۶) اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۶۶۷.
^۲ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۵۶) اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۶۶۷.
^۳ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۵۶).

یەمەن لێی داوێ هەتاوێ کۆ مردووێ^١، رەنگێ نەمەش بەهۆی هەلئۆستێ وەهەبەوێ بو بێت بەرامبەر بە ستەمی یوسفی کۆری عومەر کە ناسراو بوو بە ستەمکاری و توندوتیژی^٢.

٧- **خویندنگەئەمی میسر:** لە میسریشدا خویندنگە یەك پەیدا بوو کە مامۆستاکانی لەو هاوێلانێ بوون کە کۆچیان کرد بوو بۆی لە رۆژگارێکانی ئازاد کردنی میسر دا و لە فسطاط و ئەسکەندەر یەدا نیشتەجێ بوون، وەك عومەری کۆری عاص و عبداڵله کۆری عەمری کۆری عاص و زبیری کۆری عەوام، کاریگەرترین هاوێلێش لەسەر خەلکی میسر عقبەئەمی کۆری عامر بوو (ﷺ)^٣. ئەم هاوێلانێش رۆلێ سەرەکیان هەبوو لە بانگەواز کردن و رێنمونی کردنێ خەلکی میسر بۆ ئاینی ئیسلام^٤، پاشان چینی شۆیتیکەوتوان، - تابەین - هاتن، کە چەند پێشەوا و بانگخوازێکیان تیا دا هەلکەوت، لەوانە:

یەزیدی کۆری ابی حەبیب: پێشەوا ی زانا و موفتی ولاتی میسر، ناسراو بە ئەبو رەجایی ئەزیدی کە یەکیك بوو لە پایه دارترین زانیانی ئیشکەر، بە هۆی پارێز کاریهوه پله بەرز بوویهوه هەرچەندە خزمەتگوزاریکی رەشت پێست بوو^٥ لێئێ کۆری سەعد دەر باره ی ئەلئێ: یەزیدی کۆری ئەبی حیب گهوره و زانامانە^٦ لە سالی سەد و بیست و هەشت دا کۆچی دوا ی کردووێ^٧.

٨- **خویندنگەئەمی باکووری ئەفریقا - تونس:** - سەر کردە نازادینخوازەکان چوونە باکووری ئەفریقا و عەمری کۆری عاص و پاشانیش عبداڵله ی کۆری سەعدی کۆری ابی السرح لە پێشەوا یاندا بوون، پاشان موعاویەئەمی کۆری خدیج بەردەوام بوو لە فەتھی ئەفریقا دا، موعاویەئەمی کۆری ئەبو سوفا ئیش دانرا بەوالی میسر و ئەفریقا و پاش ئەویش عقبەئەمی کۆری نافعی فەهری هات و نەخشەئەمی مەدینە قەیرەوانی دارێشت و بەباشی رەفتاری لە گەل خەلکدا

١ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ٦٦٧.
٢ - عمر بن الخطاب للصلاحي، ل: ٢٧٠.
٣ - الدعوة الى الله في العصر العباسي الاولي (١ / ٥٧).
٤ - سير اعلام النبلاء (٦ / ٣١).
٥ - همان سەرچاوه (٦ / ٣٢).
٦ - همان سەرچاوه (٦ / ٣٢).
٧ - البيان المغرب للمراكشي (١ / ١٩) الدعوة الى الله (١ / ٦١).

کردوو یه کینک بوو له کار به دهست و بانگخوازه باشه کان که جهادیان کردهوه به شمشیر و وشه، پاشان چهند والیهکی باش کاروباری ئهفریقاییان گرتنه دهست که هه موویان لهسه ههمان رپهوه بهردهوام بوون ^۱. ههروهه لهسه ردهمی خهلیفه عومهری کوری عبدالعزیزدا ئیسماعیلی کوری ابی مهاجری نارد وهک والی ئهفریقا له سالی سه ددا، ئیسماعیل بانگخوازی ئیسلام بوو به زمان و کار و رهوشتی، هه ربویه خه لک خویشیان ویست و ئهم خو شه ویستیهش ناینه کهشی گرته وه، ههروهه ها سوور بوو لهسه بانگهواز کردنی به ربهر بو ئیسلام و ئهوانیش بهدهم بانگهواز که یه وه هاتن و لهسه دهستی مو سلیمان بوون، ههروهه ها گرنگی ده دا به فیر کردنی حوکه شه رعیه کان و ناساندنی به خه لک و شاره زا کردنیان له حه لال و حه رام دا.

عومهری کوری عبدالعزیزیش ده کهس له شوینکه وتوان – تابعین – ی له گه لئاندا نارد بوو له کهسانی زانا و پایه دار، لهو کاته شدا خه لکی ئهفریقا هینده نه شاره زا بوون که نه یان ده زانی مهی خو اردنه وه حه رامه نه وه بوو نهو زانایانه هاتن و خه لکیان فیری حه لال و حه رام کرد ^۲.

باس کردنی لهم ده زانایهش له شوینی خویدا دیت به پیشتیوانی پهروه رداگار له روانگهی ئهم باسهی که رابورد ده رباره ی خویندنگه زانسته وهی کان گرنگی گواسته وهی زانست و نه زمونه بانگخوازیه کان بو نه وه کان لای سه لف و پیشیان بو ده رده که ویت، ههروهه ها سود له گرنگی یه کلا کردنه وهی کو مه لیک له زانایانی زیره کی ئو مهت وه رده گرین بو فیر کردن و فیر بوون و فتو ادان و ناموزگاری کردن و بلاو کردنه وهی له نیو خه لکدا.

چواره م: رینیازی شوینکه وتوان – تابعین – بو رافه کردنی قورنانی پیروز:

شوینکه وتوان رینیازیکی روونیان گرتبه ر بو رافه کردنی قورنانی پیروز و قورنانیان به قورناتان و به سوننهت و بهوته کانی ها وه لان و به پیسی زمانی عه ره بی و ئیجتهاد و به هیزی هه لگوزینی حوکه شه رعیه کان رافه ده کرد.

۱ – ته فسیری قورناتان به قورناتان: شوینکه وتوان چهن دین رینگه یان گرت سووه به ر بو رافه کردنی قورناتان به قورناتان و لهو رینگایانه:

^۱ - ههمان سه رچاوه (۱ / ۴۸). الدعوة الى الله في العصر العباسي الاول (۱ / ۶۲).

۱- رافه کردنی نایه تیک به نایه تیک تری هاوشیه، وهك رافه کردنی نایه تیک به نایه تیک تری که له هه مان بابهت ده دوی، با وشه کانیشیان جیاواز بیت، نمونه ی نه مهش وهك نه وهی که له موجهیده وه هاتوو ده باره ی تفسیری فه رمایشی: ﴿فَلَقَّيْنِ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَتٍ فَنَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ﴾ (البقرة: ۳۷). نه لی: وتویانه: ﴿قَالَ رَبِّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّارْتَفَعْنَا لِوَجْهِكَ لَسَاءَ مَا يَحْكُمُنَا﴾ (الأعراف: ۲۳). هه تا وه كو لی بوویه وه^۱. ههروه ها له عه كرمه وه حه سه نه وه ده باره ی فه رمایشی: ﴿وَلَا تَجْهَرَنَّ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ (الإسراء: ۱۱۰). نه لی: کاتی پیغه مبهری خوا (ﷺ) له مه که دا نوژی ده کرد دهنگی بهرز ده کرده وه نه مهش بی باوه رانی نازارده دا، پاشان خو ی و هاوه لان نه وه یان نه هیشت بویه فه رموی: ﴿وَلَا تَجْهَرَنَّ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ (الإسراء: ۱۱۰). واته: له نوژی کردندا دهنگ بهرزه که ره وه و به نهیش مهیه که...

ههروه ها خوی گه وه ده فه رمویت: ﴿وَأَذْكُرَنَّكَ فِي نَفْسِكَ﴾ (الأعراف: ۲۰۵). ده باره ی تفسیری فه رمایشی: ﴿قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ أَلْدَارُ الْآخِرَةُ﴾ (البقرة: ۹۴). قه تاده وتویه تی: نه مه له بهر نه وهیه که نه وان وتویانه: ﴿لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ﴾ (البقرة: ۱۱۱). ههروه ها وتویانه: ﴿مَنْ آمَنَ بِنُورِ اللَّهِ وَأَجَبْتُوهُ﴾ (المائدة: ۱۸). له بهرامبه ریشدا پی وتن: ﴿فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (البقرة: ۹۴).

ب- لی که چه کان: مه بهست پی رافه کردنی نایه تیک به شیک که لی بیجیت وهك رافه کردنی نه نایه تانه به یه کتر که مانا و شته کانیا لی که وه نزیکن^۲. نمونه ی نه مهش وهك نه وهی که له موجهیده وه هاتوو ده باره ی تفسیری وشه ی (نفس) واته: خود به (غیر) واته: بهرامبه ره، نه وه تا تفسیری فه رمایشی: ﴿لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ﴾ (النور: ۱۲). وتی: گومانی باشیان به خو یان برد واته قسه ی باش و خیری پی وتن، نایا نایی که ده لی: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ (النساء: ۲۹). نه لی: واته هه ندیکتان هه ندیکتی تران نه کوژیت: ﴿فَسَلِّمُوا عَلَيَّ﴾

^۱ - فتح القدیر (۱ / ۱۱۶) تفسیر التابعین (۲ / ۶۱۴).

^۲ - تفسیر الطبری (۱۸ / ۹۶) تفسیر التابعین (۲ / ۶۱۵).

أَنْفُسِكُمْ ﴿ السور: ٦١﴾. ئەلئى: واتە ھەندىكتان سلاؤ لە ھەندىكى ترتان بكات ١. ليرەدا
 موحامەد(نەفس) و خودى بە(غیر) واتە كەسى بەرامبەر رافە كردو بەلگەشى بەھاتنى چەند
 نايەتىكى ليكچوو و لە قورئاندا ھىناو تەوہ كە بەلگەيە لەسەر ئەم بەشە لە ماناكەى ٢.
 ج- بەلگە ھىناو تەوہ لەسەر رافە كردن بەسايقى نايەتە كە: لەم جۆرە شىدا رافە كار سەرئى سايقى
 نايەتە كە دەدات و ئەيەستىتەوہ بە پيش يان بە پاش خۆيەوہ، چ لە خودى ئەم نايەتەدا بىت يان
 لە كۆمەلە نايەتىكى تردا ٣. وەك تەفسىرى فەرمايشتى: ﴿وَتِلْكَ حُجَّتَنَا ﴿ الانعام: ٨٣﴾.
 موحامەد لە رافەيدا ئەلئى بريتە لە: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا ﴿ الانعام: ٨٢﴾.

د- رۆونكردەوہى مۇجمل - كۆكراوہ - ليرەشدا رافە كار ھەلەدەستى بە سەرەنجدانى ئەو
 نايەتە تانەى قورئان كە مۇجمل و كۆكراوہ و پاشان بە دواى ئەو نايەتە تانەدا دەگەرىئى كە لەوانەيە
 رۆونكرەوہى ئەم مۇجملە بىت و مۇجملە كەش بە نايەتە رۆونكرەوہ كە لىك دەداتەوہ، ئوونەى
 ئەمەش وەك ئەوہى كە لە موحامەدەوہ ھاتوہ دەربارەى تەفسىرى: ﴿وَقَدْ خَلَقْنَا أَطْوَارًا ﴿ نوح:
 ١٤﴾. وتويەتى: لە خۆل پاشان لە دلۆپە ئاو پاشان لە پارچە گۆشتىك ھەتاوہ كو تەواو دروستى
 كردوہ ٤، ئەمەش ئامازەدانە بەو نايەتە تانەى كە ئەو قۆناغەى تىادا ھاتوہ وەك: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا

الْإِنْسَانَ مِنْ سُلْدَلٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ فَرُخَلِقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا

الْعَلَقَةَ مَضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمَضْغَةَ عِظْلًا فَكَسَوْنَا الْعِظْلَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ

أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿ المؤمن: ١٢ - ١٤﴾. واتە: سویند بەخوا بەراستى مۆؤممان دروست كرد لە

خولاسە و پالفتەيە لە قور. لە پاشان ئەومان كرده بەنوتفەيەك لە ئارامگايە كى قايىم(منالدىنى

دايك) ١٥. دواتر نوتفە كەمان كرد بە خويى مەيو ئىنجا خويى مەيوە كەشان كرد بە پارچە

گۆشتىكى جووا و ئىنجا ئەوئىشان كرد بە ئىسقان ئىنجا بە گۆشت(پەيكەر) ئىسكە كەمان

١ - تفسير التابعين (٢ / ٦١٦).

٢ - تفسير التابعين (٢ / ٦١٧).

٣ - تفسير الطبري (١١ / ٢٠٥).

٤ - تفسير الطبري (٢٩ / ٢٦) الدر المنثور (٨ / ٢٩١).

دپوښی پاشان نهمان کرد به دروست کراوښکی تر جا گهوره و پیروزه نهو خواپه‌ی که چاکرتینی به‌دی هینه‌رانه.

ه- رافه‌کردنی گشتی به‌تایبته: لیږه‌شدا رافه‌کار هه‌لده‌ستی به رافه‌کردنی نایه‌تیک که به روالته گشتیه و رونکردنه‌وی به نایه‌تیک که باس له دانه‌یک له دانه‌کانی ده‌کات^۱، وه‌ک ده‌فهرمویت: ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ (النساء: ۱۲۳). حسه‌نی به‌سری نه‌لی واته: بی باوهر پاشان: ﴿وَهَلْ تُجْزَىٰ إِلَّا الْكُفُورَ﴾ (س: ۱۷)^۲. واته: بی باوهران، له ریواپه‌تیکی تریشدا لییه‌وه هاتوره که وتویه‌تی: ﴿وَهَلْ تُجْزَىٰ إِلَّا الْكُفُورَ﴾ (س: ۱۷) مبه‌ستی بی باوهرانه نه‌ک نویتز خوینان^۳، نایه‌تی یه‌که‌م به گشتی هاتوره وه‌ک له وشه‌ی ﴿مَنْ﴾ واته: "هر که‌سینک" دا ده‌رده‌که‌ویت که باوهردار و بی باوهریش ده‌گریته‌وه، حسه‌نیش هات و روونی کرده‌وه که نه‌وه‌تایبته‌به بی باوهره وه و به‌لگه‌شی شیوازی(حصر) و تایبته‌کردن بوو له نایه‌تی دووه‌مداد^۴.

له‌وه‌ش راشکاوتر نه‌ویه که لییه‌وه هاتوره له تفسیری ههمان نایه‌تدا که نه‌فهرمویت: ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ (النساء: ۱۲۳). نه‌مه بو که‌سینکه که خوی گه‌وره بیه‌وی سوکایه‌تی پی بکات، به‌لام هر که‌سی که خوی گه‌وره بیه‌وی ریژی لی بنیت نه‌وه له نه‌هلی به‌هسته: ﴿وَعَدَّالْصَّادِقُ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ﴾ (الأحقاف: ۱۶)^۵.

رافه‌کردن به پیویست: مبه‌ست له رافه‌کردن به پیویست نه‌ویه که موفه‌سیر به راشکاوی رافه‌ی نایه‌ته‌که ناکات، به‌لکو باس له پیویستیه‌کانی ده‌کات و نه‌یه‌ستیت به نایه‌تیکی تره‌وه، نمونه‌ی نه‌مه‌ش وه‌ک نه‌وه‌ی که له سه‌عیدی کوری جیره‌وه هاتوره که له رافه‌ی: ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ (البقرة: ۱۵۶). وتویه‌تی: نه‌گهر به که‌سینک بدرایه نه‌وه به یه‌عقوب ده‌درا نایا نه‌تبیستوه: ﴿

۱ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۲۱).

۲ - تفسیر الطبری (۹ / ۲۳۷) زیاد المسیر (۲ / ۲۱۰).

۳ - تفسیر الطبری (۹ / ۲۳۸).

۴ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۲۳).

۵ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۲۳).

يَتَأَسَفُ عَلَى يَوْسُفَ ﴿يوسف: ٨٤﴾^١. نهو دهسته واژه‌ی ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ البقرة: ١٥٦ ی نه‌ده‌زانی، نه‌گینا له بری ناخ هه‌ل‌کیشانی بو له ده‌ستدانی یوسف نه‌وه‌ی ده‌وت^٢.

و- روونکردنه‌وه‌ی نا روون: یه‌کینک له‌و ریڭگایانه‌ی ته‌فسیر که شوینکه‌وتوان گرتاینه‌به‌ر بریتی یه له روونکردنه‌وه‌ی نا روونی نایه‌تیک به نایه‌تیک‌ی تر بو نه‌هیشتی ناروونی^٣. نمونه‌ی نه‌مه‌ش وه‌ک نه‌وه‌ی که عه‌کره‌مه پئی هه‌ستا بو نه‌هیشتی ناروونی له وشه‌ی (حین) - کات - و به‌لنگه‌ی به‌و نایه‌ته هیناویه‌وه که روونی ده‌کاته‌وه که مه‌به‌ست پئی ساله، وه‌ک لیه‌وه هاتووه که فه‌رموویه‌تی: عومه‌ری کور‌ی عبدالعزیز ناردی بو لام و وتی: نه‌ی خزمه‌تکاری ئین عباس: من سویندم خواردووه که (حین) و ماویه‌ک نه‌و. کاره و نه‌و کاره نه‌کم، جا نه‌و (حین) ه چه‌ندیکه، وتم: حینی وا هه‌یه که نازانریت و هه‌شه زانراوه، بو نمونه‌ی نه‌و (حین) هی که نه‌زانراوه فه‌رمایشی خوی گه‌وره یه که فه‌رموویه‌تی: ﴿هَلْ أَقَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ الإنسان: ١. سویند به‌خوا مروؤ نازانیت چه‌ندی خایاندووه هه‌تاوه‌کو دروست کراوه، (حین) ی زانراویش وه‌ک فه‌رمایشی: ﴿تَوَقَّى أَكُلَهَا كُلِّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا﴾ إبراهيم: ٢٥. که ماوه‌ی نیوان سالتیک و سالتیک‌ی تره، نه‌ویش وتی: پینکات نه‌ی خزمه‌تگوزاری ئین عه‌باس، چه‌ند جوان بوو نه‌و شتانه‌ی که‌وت^٤.

ز- روونکردنه‌وه‌ی مانای (لفظ) یان روونکردنه‌وه‌ی کیشه‌یه‌ک: نه‌م جوژه‌ش له ته‌فسیری تابعین دا زور هاتووه و هه‌لده‌ستان به رافه‌کردنی نایه‌ته‌کانی قورئان به چه‌ند نایه‌تیک‌ی تر که ماناو وشه‌کانیان روون ده‌کاته‌وه^٥. نمونه‌ی نه‌مه‌ش وه‌ک رافه‌کردنی جه‌سه‌نی به‌سری بو: ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ﴾ النازعات: ٦. نه‌لی: دوو جار فوو به شه‌بیوردا ده‌کریت، یه‌کیان هه‌موو زینده‌ووریک ده‌مریت، دووه‌میشیان: مردووه‌کانی پی زیندوو ده‌بیته‌وه: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ﴾

^١ - تفسیر التابعین (٣ / ٢٢٤)

^٢ - تفسیر الطبری (٢ / ٢٢٣).

^٣ - تفسیر التابعین (٢ / ٦٢٤).

^٤ - تفسیر الطبری (١٦ / ٥٨١).

^٥ - تفسیر الطبری (٢ / ٦٢٦).

فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ فِي يَوْمٍ يُنظَرُونَ ﴿الزمر: ٦٨﴾. غمونهش زوره له سهر رافه كردنی قورنان به قورنان له لایهن شویتکه وتوانه وه، هه ره که سیکش زیاتری نهویت با بگهریته وه بو تفسیر التابعین^١.

٢- **رافه کردنی قورنان به سوننهت:** گومان له وه ده نیه که سوننهت روونکه وه ی قورنان، شاطی نه لیت: سوننهت له ناوهر و کدا له قورنانه وه هاتوره شته گشتیه کانی روون ده کاته وه و نادیاره کانی دهرده خات و کورته که ی شی ده کاته وه^٢، نه مهش به هو ی نه وه وه که پیغه مبهری خوا^(ص) دانتر و شاره زاتره له فهرمایشتی پهروه دگار و باشتر له ده قی نایه ته کان تی ده گات له که سانی تر، چونکه نهو: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ (٣) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴿النجم: ٣-٤﴾. ههروه ها پیغه مبهری خوا^(ص) فهرموویه تی: من له گهل قورناندا مانا که میم پی دراوه^٢. نیبن ته میه نه لیت: نه گهر که سینک وتی: باشترین شیوازی ته فسیر کامه یه؟ نهو وه لام نهویه که قورنان به قورنان رافه بکریت.. هه تاوه کو نهویه که ده لیت نه گهر نهوت بو نه کرا نهوه به سوننهت رافه ی بکه، چونکه سوننهت رافه کهر و روونکه ره وه ی قورنانه، پیشهوا نه بو عبدالله محمدی کوری نیدریسی شافعی نه لیت: هه رشیتک که پیغه مبهری خوا^(ص) بریاری له سهر داییت نهوه له قورنانه وه هیناویه تی، خوی گهوره ده فهرمویت: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَبَكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِبِينَ خَصِيمًا ﴿النساء: ١٠٥﴾. ههروه ها نه فهرمویت: ﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿النحل: ٤٤﴾. ههروه ها نه لیت: ﴿وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿النحل: ٦٤﴾.

زانایانی یه کده نگن له سهر نهویه که پشت به ستن به سوننهت پیوسته و ده بی کاری پی بکریت و جیه جی بکریت، ته نانهت مه که حول نه لیت: قورنان زیاتر پیوستی به سوننهت هه یه هه تاوه کو

١ - تفسیر التابعین (٢ / ٦٠٨ بز ٦٢٧).

٢ - هه مان سهرچاوه (٢ / ٦٢٨) الموافقات (٤ / ١٢).

٣ - سنن ابی داود ژماره ٤٦٠٤.

٤ - الفتاوی (١٣ / ٣٦٣).

پیوستی سوننت به قورنان^۱. زور ده قیش له شوینکه وتوانه وه هاتوو که بهلگهیه له سهر شاره زایی باش و به دواداچوونی وردیان بو سوننت، ره بعه به زوهری وت: نه گهر دهر باره ی ده قیک پرسیارت لی کرا چی ده کهیت؟ وتی: نهوی که له پیغه مبهری خوا (ﷺ) هاتوو باسی ده کهم، نه گهر نه بو، ده چم بو نهوی که له هاوه لانه وه هاتوو، نه گهر له وانیشه وه شتیک نه هاتوو نه وه پشت به رای خوّم ده به ستم^۲.

نه وهش که بهلگهیه له سهر گرنگیدانی به هیزیان به وهی که له پیغه مبهری خوا (ﷺ) گیر دراوه ته وه نه وه به ده گمهن پیچه وانهی شتیک جولاونه ته وه که ساغ بویتته وه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) بهو شیوه رافهی کردوو، نه مهش چهنده نمونهیه که لهم بو اره ده:

أ- نهوی که له رافهی فهر مایشتی: ﴿مِرْطَ الَّذِينَ آمَنَتْ عَلَيْهِمْ غَيْرَ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ الفاعلة:

۷). پیغه مبهری خوا (ﷺ) نه فهر مویت: "جوله که ﴿الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ ن گاوریش ﴿الضَّالِّينَ﴾ و گومراکانن^۳ موجهید و^۴ سه عیدی کوری جیر^۵ و خه لکانیشکی تریش بهم شیوه رافه یان کردوو. نین حاتم نه لیت: ناکوکی نابینم له نیوان رافه کار و موفه سیره کاندایه سهر رافه کردنی ﴿الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ به جوله که و ﴿وَالضَّالِّينَ﴾ به گاوره کان^۶.

ب- ههروه ها له پیغه مبهروه وه (ﷺ) دهر باره ی فهر مایشتی: ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾ البقرة: (۱۸۷). هاتوو که فهر موویه تی: "نه وه تاریکی و ره شی شو و روناککی و سپتی روزه^۷". له مهشدا هیچ که سیک له شوینکه وتوان رای جیاواریان نه بووه و حه سن^۸ و قه تادهش^۹ هه مان رایان ههیه.

^۱ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۲۹) تفسیر الطبری (۱ / ۳۰).

^۲ - جامع بیان العلم و فضله (۲ / ۷۵) تفسیر التابعین (۲ / ۶۳۷).

^۳ - موارد الضمان فی زوائد ابن حبان ژماره ۲۲۴.

^۴ - تفسیر الطبری (۱ / ۱۸۸).

^۵ - الدار المنثور (۱ / ۴۱).

^۶ - تفسیر ابن حاتم ژماره ۲۲، تفسیر التابعین (۲ / ۶۳۸).

^۷ - البخاری، کتاب: التفسیر الفتح (۸ / ۱۸۲).

^۸ - تفسیر الطبری (۳ / ۵۱۰).

ج- هدروها له نمونه‌ی نه‌وی که له پیغمبری خوا (ﷺ) هاتوو له تفسیری مانای (الظلم) دا

له نایه‌تی: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ (الأنعام: ۸۲). کاتیک که نه‌مه گرفتی لای هاوه‌لان دروست کردو وتیان: کامان زولمی تیکه‌ل به ئیمانی نه‌کردوو؟ نه‌ویش (ﷺ)

فهرمووی: نه‌وه نیه، نه‌ی وته‌کی لوقمانتان بو کوره‌کی نه‌یستوو که نه‌لی: ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ (لقمان: ۱۳)^۲. نه‌مه‌ش له شوینکه‌وتوانه‌وه گیر دراوه‌ته‌وه و ئیبراهیمی نه‌خی و قه‌تاده و مواهید و سه‌عیدی کوری جو به‌پیش وتویانه^۲.

د- هدروها وه‌ک نه‌وی که له پیغمبری خوا (ﷺ) هاتوو ده‌باره‌ی رافه‌کردنی (سَبْعًا مِنْ

الْمَثَانِي) له فهرمایشتی: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾ (الحجر: ۸۷).

پیغمبری خوا (ﷺ) به‌ئهی سه‌عیدی کوری معلی ی وت: (نایا گه‌وره‌ترین سوره‌تی قورنانت فی‌نه‌که‌م پیش نه‌وی له مزگه‌وت ده‌به‌چم؟) پاشان پیغمبری خوا (ﷺ) رۆشت و ویستی

بچیته‌ ده‌روه، منیش یادم خسته‌وه و فهرمووی: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾، ﴿سَبْعًا مِنْ

الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾ که پی‌م دراوه^۴. نه‌م ته‌فسیره‌ش له سه‌عیدی کوری جو به‌پیرو حه‌سن و مواهیده و قه‌تاده‌وه گیر دار وه‌ته‌وه^۵.

ه- هدروها وه‌ک روونکردنه‌وی مانای أُمَّةٌ وَسَطًا، که له فهرمایشتی: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً

وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ (البقرة: ۱۴۳). له فهرمووده‌دا له پیغمبری خوا (ﷺ)

ده‌باره‌ی: ﴿جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ هاتوو که فهرموویه‌تی ﴿عَدُولًا﴾ واته: راست‌ه‌و و

داد‌گه‌ر^۶، مواهید و عطاء و قتاده‌ش^۷ هه‌مان بو‌چوونیان هیده نه‌مه هه‌ندیک بوو له‌و

۱ - تفسیر الطبری (۳ / ۵۱۰).

۲ - البخاری، کتاب: التفسیر الفتح (۸ / ۲۹۴).

۳ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۳۹).

۴ - البخاری، کتاب: التفسیر الفتح (۸ / ۳۸۱).

۵ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۴۱).

۶ - جمع الزائد (۶ / ۳۱۶) رواه احمد (۳ / ۹) صحیح.

۷ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۴۱).

نموانه‌ی که شوینه‌که‌وتوان پشتیان پیّ به‌ستووه له ته‌فسیر کردنی قورناندا به سوننه‌تی پیّغه‌مبهری خوا(ﷺ).

۳- راقه‌کردنی قورنان به پیّی وته‌ی هاوه‌لان: شوینه‌که‌وتوان نه‌یان ده‌زانی که چۆن له قورنان و سوننه‌ت وه‌شت وهر‌بگرن و نیج‌تیهادیش به‌همه‌مانشیوه، نه‌گهر له‌لایهن هاوه‌لانسه‌وه په‌روه‌رده نه‌کرایهن و نه‌زموونی ئه‌وانیان وهر‌نه‌گرتایه‌سه‌بواری به‌لگه‌هینانه‌وه‌دا و فی‌ربوونی شیوازه‌کانی ده‌رهینانی حوکم و وهر‌گرتی ربوایه‌ت له پیّغه‌مبهره‌وه(ﷺ) و بینینی جیبه‌جیّی کردنی کرده‌یی همه‌وو ئه‌و شتانه‌دا، شوینه‌که‌وتوانیش له په‌یامی هاوه‌لان تیگه‌بشتن و فه‌زل و پله‌وپایه‌یان ده‌پاراستن، ئه‌وه‌تا موجه‌اید نه‌لی: زانایان هاوه‌لانی محمد ن(ﷺ) ۱.

هه‌روه‌ها شوینه‌که‌وتوان وته‌ی هاوه‌لانیان پیش وته‌ی خو‌یسان ده‌خست شه‌عی نه‌لیت: نه‌گهر خه‌لکی له‌سه‌ر شتیک جیواز بوون ئه‌وه سه‌یر بکه‌ بزانه عومه‌ر چی کردووه؟ چونکه عومه‌ر هیچ کاریکی نه‌ده‌کرد هه‌تاوه‌کو راویژی ده‌کرد، نه‌شعه‌ت - که گیره‌روه‌ی ئه‌مه هه‌واله‌یه - نه‌لی: نه‌وه‌م بۆ ئین سیرین باس کرد نه‌ویش وتی: نه‌گهر که‌سیک پیّ وتیت که ئه‌و له عومه‌ره‌ زاناتره‌ نه‌وه ناگاداری بکه‌روه‌وه ۲. ریازی شوینه‌که‌وتوانیش بۆ وهر‌گرتن له هاوه‌لان به‌م شیوه‌یه بوو:

أ- نه‌گهر ئه‌و ته‌فسیره‌ی که هاوه‌لی پیّغه‌مبهری خوا(ﷺ) ده‌یکرد به‌رزنی بکردایه‌ته‌وه بۆ پیّغه‌مبهر(ﷺ) ئه‌وه مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی بوو و هیچ قسه‌یه‌کی تر جگه‌سه‌وه وهر‌نه‌ده‌گیرا، به‌همان شیوه‌ نه‌گهر ئه‌و راقه‌یه له خودی هاوه‌له‌که‌شوه‌ بوایه ده‌رباره‌ی هۆی دابه‌زینی نایه‌ته‌کان به‌شیوه‌یه‌کی راشکاوانه ۳. هه‌روه‌ها له مه‌سه‌لانه‌شدا که بواری بۆ راده‌برین و نیج‌تیهادی تیادا نه‌بوو، ئه‌وه له‌سه‌ری ده‌وه‌ستان و لیّ تیپه‌ر نه‌ده‌بوون، چونکه هاوه‌لان له کاتی دابه‌زینی نایه‌ته‌کاندا ئاماده‌ بوون، نموونه‌ ئه‌مه‌ش وه‌ک ئه‌وه‌ی که له ته‌فسیری فه‌رمایشی: ﴿حَقٌّ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفْرَطُونَ﴾ (الأنعام: ۶۱). که ئین عه‌باس له باره‌یه‌وه نه‌لی: فریشته‌ی گیان کیشان کۆمه‌لیّ هاوکاری هه‌یه له‌و ناو فریشته‌کاندا ئیبراهیم

۱ - اعلام‌الموقعین (۱ / ۱۵)، تفسیر‌التابعین (۲ / ۶۵۱).

۲ - الحلیة (۴ / ۳۲۰)، تفسیر‌التابعین (۲ / ۶۵۳).

۳ - واته هۆی دابه‌زینی ئه‌و نایه‌ته‌ نه‌وه و نه‌وه‌یه بیان ئه‌و شته‌ رووی داوو ئه‌و نایه‌ته‌ دابه‌زی.

نهمه‌ی لی گیتراوه تهوه^۱، ههر بویه نهم ریوایته له تهفسیری خودی ئیبراهیم دا هاتووہ بی
 نهوه‌ی هیچی لی زیاد یان کهم بکاتهوه و نه‌لی: هاوکارانی فریشته‌ی گیان کیشان^۲، بهه‌مان
 شیوه‌ش له قه‌تاده و مواهید و ربیعوه هاتووہ^۳.

ب- نه‌گهر نهو تهفسیره‌ی که له هاو‌له‌کهوه هاتووو رای تایهت و نیجه‌ادی خوی بوایه و زمانی
 عهره‌بی بیخواستایه نهوه زورجار لایان نه‌ده‌دا لی، چونکه هاوه‌لان خه‌لکانی زمانپاراو و
 شاره‌زا و تیگه‌شتوون، بویه مواهید تنها پستی به تهفسیر و رافه‌کردنی نیبن عه‌باس ده‌به‌ست
 له فهرمایشتی: ﴿فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ﴾ (الأنعام: ۹۸). نیبن عه‌باس له رافه‌یدا نه‌لی: ﴿...
 فَمُسْتَقَرٌّ...﴾ شوینی جیشین بوون له زه‌ویدا و که دانراوه لای په‌روه‌ردگار^۴، هه‌روه‌ها له
 ریوایه‌تیکی تر له نیبن عه‌باسه‌وه هاتووہ: که ﴿فَمُسْتَقَرٌّ﴾ ره‌حه و ﴿وَمُسْتَوْدَعٌ﴾ یش پشته^۵.
 نیبن جیریش بهه‌مان شیوه نهم نایه‌ته‌ی رافه‌کردووہ^۶.

ج- نه‌گهر وته‌ی هاوه‌لان پی‌ج‌ه‌وانه‌ی یه‌کتر بوایه: نهوه شوینه‌که‌واتوانی ری‌بازی پی‌ش‌خستن و
 فه‌زلدانی رایه‌کیان به‌سه‌رایه‌کی تر دا ده‌گرته‌به‌ر، نهمه‌ش به بیی زمان یان فه‌رموده یان وته‌ی
 هاوه‌لیکی تر ده‌بوو که هه‌موو راکانی کۆ ده‌کرده‌وه، نموونه‌ی یه‌که‌میش وه‌ک نهوه‌ی که له
 تهفسیری فهرمایشتی: ﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ﴾ (الإسراء: ۷۸). دا هاتووہ، له نیبن عه‌باسه‌وه
 هاتووہ که ﴿لِدُلُوكِ الشَّمْسِ﴾ واته ناوابونی خور^۷، هه‌روه‌ها لیه‌وه هاتووہ که ﴿لِدُلُوكِ
 الشَّمْسِ﴾ واته: لادانی له ناوه‌راستی ناسمان پاش نیوه‌رو^۸، له نیبن مه‌سعودیشه‌وه هاتووہ که

۱ - تفسیر البری (۱۱ / ۴۱۰)، زاد المسیر (۳ / ۵۵).
 ۲ - تفسیر الطبری (۱۱ / ۴۱۰).
 ۳ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۵۸).
 ۴ - هه‌مان سه‌رچاوه (۲ / ۶۵۸).
 ۵ - تفسیر الطبری (۱۱ / ۵۷۰) زاد المسیر (۳ / ۹۲).
 ۶ - تفسیر الطبری (۱ / ۵۷۰).
 ۷ - هه‌مان سه‌رچاوه (۱۵ / ۱۳۴).
 ۸ - فتح القدر (۳ / ۲۵۴).

مه‌به‌ست ناوابوونی خۆره^۱، هه‌روه‌ها لیشیه‌وه هاتوو‌ه که مه‌به‌ست لادانی خۆره له ناوه‌راستی ناسمان^۲.

قه‌تاده‌ش بۆ مانای ﴿لُدْلُوكِ﴾ لادانی خۆری له ناوه‌راستی ناسمان هه‌لبژاردوو‌ه و به‌و شیوه‌ راقه‌ی کردوو‌ه^۳، هه‌رچه‌نده لیک‌دانه‌وه‌ی به‌ ناوابوونی خۆریشی له ئیبن مه‌سه‌وده‌وه گێراوه‌ته‌وه^۴، له‌وانه‌شه هۆی نهم هه‌لبژاردنه‌ش نه‌وه بی‌ت که له زمانی عه‌ره‌به‌یدا ﴿لُدْلُوكِ﴾ به‌لادان لیک‌دراوه‌ته‌وه، که‌واته مه‌به‌ست نوێژی نیوه‌ڕۆیه، ئیبن جه‌ری‌ریش نه‌مه‌ی به‌لاوه‌ به‌هێز‌تره و رای یه‌که‌می‌شی تاوتوی کردوو‌ه^۵ له‌وانه‌شه نهم له‌ پی‌ش‌تر دانانه به‌ هۆی (أثر) و شوێنه‌وارێکی به‌رز کراوه‌وه و بی‌ت له‌ نمونه‌ی نه‌وه‌ی که له قه‌تاده‌وه هاتوو‌ه له کاتی‌کدا که له سه‌عیدی کوری موسه‌ویه‌به‌وه نه‌یگێرێته‌وه، که وتویه‌تی: هاوه‌لانی پی‌غمه‌به‌ری خوا (ﷺ) جیاواز بوون سه‌باره‌ت به‌ نوێژی (وسطی) و په‌نجه‌کانی کرد به‌ ناویه‌کدا^۶، بۆیه‌ جه‌سه‌ن پی‌ی وابوو که نوێژی عه‌سه‌ره^۷ له‌مه‌شدا شوین رای کۆمه‌لیک له‌ هاوه‌لان که‌وتبوو به‌لگه‌شی نه‌و (أثر) و شوێنه‌واره به‌رز کراوه‌یه که جه‌سه‌ن له‌سه‌ره‌وه نه‌یگێرێته‌وه که پی‌غمه‌به‌ری خوا (ﷺ) فه‌رمویه‌تی (نوێژی وسطی و ناوه‌راست نوێژی عه‌سه‌ره)^۸.

هه‌ندێ جارێش پشت به‌وته‌ی هاوه‌لیکی تر نه‌به‌سه‌رتیت که مانای خودی نایه‌ته‌که‌ی پی‌ش نه‌و وتانه‌ خستوو‌ه که له‌ باره‌یه‌وه هاتوون و هه‌موو وته‌کان پیکه‌وه کۆده‌کرێنه‌وه، نمونه‌ی نه‌مه‌ش وه‌ک: راقه‌ کردنی فه‌رمایه‌شتی: ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾ (الکوثر: ۱). لیره‌دا راقه‌ی (الکوثر) له‌ کۆمه‌لیک له‌ هاوه‌لانه‌وه به‌وه هاتوو‌ه که ڕوو‌باریکه له‌ به‌هه‌شتدا^۹، به‌لام ئیبن عبه‌باس پی‌ی وایه که

۱ - زاد المسیر (۵ / ۷۲).
۲ - فتح القدر (۳ / ۲۵۴).
۳ - زاد المسیر (۵ / ۷۲).
۴ - زاد المسیر (۵ / ۷۲).
۵ - تفسیر الطبری (۱۵ / ۱۳۶، ۱۳۷).
۶ - زاد المسیر (۱ / ۲۸۲).
۷ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۶۱).
۸ - تفسیر الطبری (۵ / ۱۹۴) ژماره ۵۴۳۸.
۹ - زاد المسیر (۹ / ۲۴۸).

الْكُوْتَر) نهو خیره زورهیه که خوا به پیغمبر (ﷺ) ی به خشیوه^۱ و سه عیدی کوری جوبه یریش پاش نهو هاتوه و ههمان رای هه بووه، نه بو بشر به سه عید نه لی: بیستومان که الکووتر رووباریکه له به هه شتدا لهو خیره ی که خوا پی به خشیوه^۲.

لیوه شدا نین جوبه یریش مانای گشتی نایه ته که ی پی به هیز تره به پشت به ستن به وته که ی نین عباس و گوئی بهو اثر و شوینه وارو نه داوه که له باره یه وه هاتوو، به لام نه گهر شتیکیان ده ست نه که وتایه له هاوه لانه وه، نه وه خویمان ئیجتهادیان ده کرد^۳.

نهم گیرانه وه له هاوه لانه وه و پشت پی به ستن ی له رافه کردندا بووه هوی دهر که وتنی چه ند دهره نیام و شوینه واریک له وانه پاراستنی رووداو و به سهر هاته کانی هاوه لان و زانینی بارد زخیان بهوردی و جیا کردنه وه یان و پابه ند بوون به ریازیانه وه و سوود لی وه رگرتسی و پابه ند بوون به راکانیانه وه^۴.

۴- **زمانی عه ره بی:** شوینکه وتوان رای جیاوازیان هه بووه له باره ی سوود وه گرتن له زمان ودانانی به سهر چاوه یه که له سهر چاوه کانی ته فسیر، نه مهش له بهر چه ند هویه که له وانه زانینی داب و نه ریت و به سهر هاته کانی عه ره ب و شاره زا بون له شعیری عه ره ب و تیگه شتن له زمان له رووی پیش خستن و پاش خستن و لابر دن و کور تبری و ئیشتیقاق و چه ند هوکاریکی تر^۵.

۵- **ئیجتهاد:** ئیجتهاده کانی شوینکه وتوان له ته فسیردا دوا ی سه رده می هاوه لان دهر که وت و، چه ند نین بوارو لایه نی گرتوه و زوره شی لهو پابه تانه بوو که هاوه لان لی بیده نگ بوون و گرنگز نیان:

۱- روونکردنه وه ی مه بهستی ده ق که، نه گهر مه بهسته که ی ناروون بوایه به هوی گشتی بوونی وشه یان بیکاته که یه وه.

۱ - الدر المنثور (۸ / ۶۴۹).

۲ - زاد المسیر (۹ / ۲۴۸).

۳ - تفسیر التابعین (۲ / ۶۶۱).

۴ - ههمان سه رچاوه (۲ / ۶۷۲ بۆ ۶۷۷).

۵ - ههمان سه رچاوه (۲ / ۶۸۹ بۆ ۷۰۷).

ب- هه‌لگۆزینی هه‌ندی حوكم له ده‌قه قورئانیه‌كان.

ج- پوونكردنه‌وه‌ی جیاوازی له نێوان ئه‌و وشه و مانایانه دا كه‌له یه‌ك ده‌چن و ته‌فسیر كردنی هاوشیوه‌كانی به‌یه‌كتر.

د- گرنگیدانی زۆر به وردە‌کاریه‌كانی زانستی قورئانی پیرۆز، وه‌ك ژماره‌ی نایه‌ته‌كان و وشه‌كانی قورئان و هتد^١، ئیجتیهادی شوینه‌كه‌وتوانیش له ته‌فسیری نایه‌ته‌كاندا چه‌ند تایه‌تمه‌ندیه‌کی هه‌بوو له‌وه‌انه:

• جۆراوجۆری و هه‌مه‌چه‌شنی ده‌سته‌واژه‌كانی ئیجتیهاد.

• كورت‌بهره‌ك كه نه‌بێته هۆی تێكدانی مانا.

• قولی بیر كردنه‌وه و وردی رافه‌كردنی.

• به‌هێزی هه‌لگۆزینی حوكمه‌كان.

پینجه‌م: هه‌ولته‌كانی عومهری كورپ عبدالعزیز و شوینكه‌وتوان - تابعین - بو

خزمه‌ت‌كردنی سونه‌ت:

پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌سه‌ره‌تادا نه‌هی كرد له نووسینه‌وه‌ی شتیکی تر جگه له قورئان هه‌تاوه‌كو له‌گه‌ڵ قورئاندا تێكه‌لا و نه‌بێت و خه‌لكی سه‌رقاڵ نه‌بن پێوه‌ی، پاشان پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) مۆلته‌تی نووسینه‌وه‌ی فه‌رمووده‌ی پیرۆزی دا و رینگری پێشووی هه‌لوه‌شانده‌وه و پێی دا به نووسینه‌وه‌ی فه‌رمووده^٢.

سه‌لوایشه كه زۆریك له هاوه‌لان رێیان داوه به نووسینه‌وه‌ی فه‌رمووده و لای خۆشیا‌ن نووسیویانه‌ته‌وه و قوتابیه‌كانیشیا‌ن له‌به‌رده‌ستیاندا نه‌م کاریان كردوه و به‌رده‌وام بوون له‌سه‌ر نووسینه‌وه و له‌به‌ر كردنی فه‌رمووده^٣، هه‌لكه‌وتوانی بواری زانست و خه‌لكانی لێپراو و خه‌مخۆریش هه‌ستان به خسته‌گه‌ری هه‌ولتیکی زۆر بو نووسینه‌وه‌ی سونه‌تی پا‌ك و كو‌كردنه‌وه‌ی فه‌رمووده‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و پا‌ك‌كرنه‌وه‌ی له خه‌لته و خا‌ل بو ئه‌م مه‌به‌سته‌ش شه‌ویان ده‌خسته سه‌ر رۆژ و چه‌ندین بنه‌ما و یاسایان له‌م بواره‌دا دانا و ئه‌و هه‌ولته‌ پیرۆزانه‌ش ئه‌و هه‌موو دیوانه‌ مه‌زنه‌ی

١ - تفسیر التابعین (٢ / ٧١١).

٢ - عومهری كورپ عبدالعزیز، عبدالستار الشیخ، ل: ٧٤.

٣ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ٧٥.

لیکھوتہوہ کہ موسلمانان نیستا دہیخویننہوہ و کاری بیّ دہکن و فہزلتیش لہم ہوارہدا پاش خوای گہورہ بوّ نہو زانا و ہاوہلہ بہرپزانہیہ کہ سہرقان بوون بہ نووسینہوہ و گواستنہوی ہیچ پاداشتیکیش ناتوانیّ قہرہبووی نہو کارہیان بوّ بکاتہوہ جگہ لہ پاداشتی خوایی فراوان لہ رۆزی قیامتدا^۱.

رہنگہ نۆبہرہی نووسینہوہی فہرمی فہرموودہکانی پیغہمبہری خوا(ﷺ) کہ لایہنیکی بہرپرسیار لہ دہولتہی نیسلامیدا پیّ ہستاییت لہسہر دہستی عبدالعزیزی کورپی مہروانی باوکی عومہر بوویت(ﷺ) کاتیّ کہ ئەمیری میسر بوو وەك پیشتر باسان کرد، بہلام ئەو نووسینہوہیہی کہ بہرہمدار بوو ئەوہ بوو کہ عومہری کورپی عبدالعزیز پیّی ہستا، ئەمہش لہ ریتمایہکانی دا دہردہ کہویت بوّ نووسینہوہ زانست و فہرموودہ و فرمانہکانی بوّ کہسانی تایہت و گشتی لہو ہوارہدا ئەوہتا لہ ریتمایہکیدا ئەلتی: خەلکینہ زانست بکہنہ ہاوتای سوپاسگوزاری و بینوسنہوہ^۲، بہلام ئەمیری ہاورداران تہنہا بہم ریتمایہ گشتیہ و ہاندان بوّ نووسینہوہی زانست وازی نہہینا، بہلکو بہ حوکمی ئەوہی کہ خەلیفہی موسلمانان بوو ہستا بہ فرمانکردن بہ ہندیّ لہ پیشہوایان بوّ کوّ کردنہوہی سونہت و فہرموودہکانی پیغہمبہری خوا(ﷺ)، پالئہریشی لہم ہوارہدا ئەو ریّ پیدانہ بوو کہ لہ زۆریک لہ شوینکەوتوان تابعین ہوہ بینیبوی بوّ نووسینہوہی فہرموودہ لہ گہلّ ئەو زانیاریہ زۆرہی کہہیانبوو بوّیہ عومہر لہ تیاجوونی فہرموودہکان دہترسا، چونکہ ہمیشہ خەلکانی بیرتیر و بہہیز لہہواری لہبہر کردندا نامادہنین بوّ گواستنہوہ و پاراستنی بہ جوّریک کہ پیویست بہ نووسینہوہ نہکات ئەمہ جگہ لہ ہۆکاریکی تری سہرہکی کہ ئەویش بلابوونہوہی دانانی فہرموودہ و دزہ کردنی فہرموودہی ہەلبەستراو و تیکەلکردنی لہ گہلّ فہرموودہی صحیح دا ئەمہش بہہوی ناکۆکیہ سیاسی و مہزہبیہکانہوہ وەك پیشہوا زوہری ناماژہی پیّ دہدات و ئەلتی: ئەگہر بہہوی ئەو فہرموودانہوہ نہبیّ کہلہ رۆژہلاتہوہ دین و نایناسینہوہ ئەوہ ہەرگیز ریتم بہ نووسینہوہی فہرموودہ نہدەدا و خوّشم نہمدہ نوسہوہ^۳.

۱ - ہمان سەرچاوہ، ل: ۷۵.

۲ - ہمان سەرچاوہ، ل: ۷۶.

۳ - عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار الشیخ، ل: ۷۷.

نم رایه‌ی زوهری یش رای زوریک له زانیانی نهو سهردهمه بوو که مهترسی فهوتانی
 فهرموده کانی پیغمبری خوا(ﷺ) یان هه‌بوو یاخود له تیکهل بوونی دهترسان له‌گه‌ل فهرموده‌ی
 هه‌له‌سه‌زاودا، نه‌مه‌ش زانیانی سونه‌تی هان دا بو نووسینه‌وه و رای ده‌سه‌لاتی بالاش که خه‌لیفه‌ی
 خواناس و زانای موخته‌هید بوو هات و هه‌نگاوئیکی به‌کلاکه‌روه‌ی هه‌لگرت و بریاری نووسینه‌وه‌ی
 سونه‌تی پیغمبری خوا(ﷺ) دا و پاراستی سونه‌تی کرده‌ نه‌رکی ده‌ولت^۱، نه‌مه‌ش هه‌ول و
 هه‌نگاوه‌ کانیه‌تی لهم بواره‌دا:

۱- نامه‌یه‌کی نارد بو پیشه‌وای هه‌لکه‌وتوو نه‌میری مه‌دینه و زاناترین خه‌لکی سهرده‌می خۆی له
 قه‌زادا: نه‌بی به‌کری کوری حه‌زم و فه‌رمانی پیکرد به‌هه‌ستان به‌و کاره، نه‌وه‌تا له‌ صحیحی
 بوخاری داهاتوو: عومه‌ری کوری عبدالعزیز نامه‌یه‌کی نووسی بو نه‌بو به‌کری کوری حه‌زم،
 که به‌ دوا‌ی فهرموده‌ی پیغمبری خوا(ﷺ) بگه‌ری و بینوسه‌روه، هه‌یج شتیکی تر
 نه‌نووسیت جگه‌ له‌ فهرموده‌ی پیغمبری خوا(ﷺ)، زانستیش بلاو بکه‌نه‌وه و دانیشن بو
 فی‌کردنی خه‌لک، چونگه‌ زانست کاتی ده‌فوتی که نه‌یتی بیت^۲.

هه‌روه‌ها نین سه‌عد له‌ عبدالله‌ی کوری دیناره‌وه نه‌یگه‌رپته‌وه و نه‌تی: عومه‌ری کوری
 عبدالعزیز نامه‌یه‌کی نووسی بو نه‌بو به‌کری کوری محمدی کوری عه‌مری کوری حه‌زم که تیا‌دا
 هاتبوو سه‌یر بکه‌ بزانه‌ چ فهرموده‌یه‌کی پیغمبری خوا(ﷺ) یان سونه‌تیکی پیشینان یان
 فهرموده‌ی عه‌مری کوری عبدالرحمن هه‌یه‌ بینوسه، چونکه‌ من له‌ فهوتانی زانست و تیا‌چوونی
 هه‌لگرانی ده‌ترسم^۳.

۲- هه‌روه‌ها نامه‌یه‌کی لهم باره‌یوه نووسی بو پیشه‌وا نین شه‌هایی زوهری: نین عبدالر له‌ نین
 شه‌ها به‌وه نه‌گه‌رپته‌وه و نه‌تی: عومه‌ری کوری عبدالعزیز فه‌رمانی پیکردین به‌ کو‌کردنه‌وه‌ی
 سونه‌ت، نیمه‌ش ده‌فته‌ر ده‌فته‌ر نووسیمان و بو هه‌ر ناوچه‌یه‌کی ژیر ده‌سه‌لاتی ده‌فته‌ریکی نارد
^۴، هه‌روه‌ها نه‌بو عوبه‌ید نه‌یگه‌رپته‌وه که عومه‌ر فه‌رمانی دا به‌ نین شه‌هاب که ده‌قه‌کانی

^۱ - اصول‌الحدیث، عمد عجاج الخطیب، ل: ۱۷۶ - ۱۷۷. ۱۸۶.

^۲ - فتح‌الباری (۱ / ۱۹۴ - ۱۹۵).

^۳ - الطبقات، أصول‌الدین، ل: ۱۷۷ - ۱۷۹.

^۴ - جامع بیان‌العلم، (۱ / ۹۱ - ۹۲).

سونهت سه‌بارهت بهو ههشت توێژه بۆ بنووسیت که زه‌کاتیان پێ ده‌شیت و زوهریش داواکه‌ی جیبه‌جی کرد و نامه‌یه‌کی دورودریژی بۆ نووسی و به‌وردی بۆی روونکرده‌وه ^۱ لێره‌شوه ئێین حه‌جر نه‌لی: یه‌که‌م که‌سیک که‌ فەرمووده‌ی نووسیوه ئێین شه‌هایی زوهری بوو له‌سه‌ری سه‌د سالی یه‌که‌می کۆچیدا به‌فه‌رمانی عومه‌ری کورپی عبدالعزیز، پاشان نووسین و دواتر دانانی کتیب زۆر بوو و خێر و بیڕیکی فراوانی لیکه‌وته‌وه سوپاس بۆ خوا ^۲.

۳- عومه‌ر فه‌رمانی کرد به‌ خه‌لکی مه‌دینه به‌گشتی و هانیدان بۆ نووسینه‌وه‌ی فەرمووده‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ): هه‌موو ئه‌وانه‌ی که‌ زانیاریان هه‌بوو به‌شداریان تیا دا کرد ئه‌گه‌رچی به‌ چهند فەرمووده‌یه‌کی که‌میش بیت، نه‌وه بوو عومه‌ری کورپی عبدالعزیز نامه‌یه‌کی نووسی بۆ خه‌لکی مه‌دینه که‌ به‌ دوا‌ی فەرمووده‌ی دابگه‌رپین و بینوسینه‌وه، چونکه‌ من له‌ نه‌مانی زانست و تیاچوونی هه‌لگه‌رانی نه‌ترسم ^۳.

۴- عومه‌ر ته‌نها به‌مه‌شوه نه‌وه‌ستا، به‌لکو ئه‌م فه‌رمانه‌ی گشتاند بۆ هه‌موو ناوچه‌و شه‌ره‌کان ی ده‌وله‌تی ئیسلامی، هه‌تاوه‌کو هه‌موو زانایه‌ک هه‌ستیت به‌ کۆکردنه‌وه‌ی نه‌و فەرموودانه‌ی که‌لایه‌تی یان له‌ هاوه‌لانی به‌ریزی بیستوهه ^۴، هه‌روه‌ها ئه‌یگه‌رپیته‌وه که‌ وتیه‌تی: به‌ دوا‌ی فەرمووده‌ی پیغه‌مبه‌ردا بگه‌رپین و کۆی بکه‌نه‌وه و له‌به‌ری بکه‌ن، چونکه‌ من له‌ نه‌مانی زانست و تیاچوونی هه‌لگه‌رانی نه‌ترسم ^۵.

هه‌روه‌ها عومه‌ر (ﷺ) گه‌رنگی ده‌دا به‌ زمانی عه‌ره‌بی وهانی خه‌لکی ولاته‌ نازاده کراوه‌کانی ده‌دا بۆ فێربوون و زانیی و به‌خششی پێده‌دان بۆ نه‌و مه‌به‌سته، هه‌روه‌ک سه‌زای نه‌و که‌سه‌ی ده‌دا که‌ هه‌له‌ی بکه‌ردایه‌ له‌ زماندا و به‌خشش و موچه‌ی که‌م ده‌کرده‌وه، ئه‌مه‌ش به‌هۆی گه‌رنگی زمانی عه‌ره‌بی بۆ تیگه‌یشتن له‌ قورئان و سونه‌تی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ^۶.

۱ - الاموال، ل: ۲۳۱ - ۲۳۲).

۲ - فتح الباری (۱ / ۲۰۸)، أصول الحديث، ل: ۱۷۸، ۱۸۰.

۳ - سنن الدارمی (۱ / ۱۳۷).

۴ - عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار الشیخ، ل: ۷۹.

۵ - فتح الباری (۱ / ۱۹۵)، اصول الحديث، ل: ۱۷۸.

۶ - عمر بن عبدالعزیز للشرقاوی، ل: ۱۷۸.

• رېياز و شېوازی نووسینه‌وی فەرمووده له لای عومەری کوری عبدالعزیز:

عومەر (رضی اللہ عنہ) بۆ کۆکردنەوه و نووسینەوهی فەرموودهی پێغەمبەری خوا (ﷺ) رېيازێکی دروستی گرتەبەر و چەندین مەرچی توندی دانا و چەندین رەهەندی نامانجارداری بەسوودی دیاری کرد، ئەمەش لە چوار شتی گەرنگدا دەردەکەوت:

۱- باش ھەلبژاردنی ئەو کەسانە کە سەرپەرشتی ئەم کارە دەکەن: بۆ نمونە ئەبوبە کری کوری حەزم یە کینکە لە شادەمارەکانی زانست و کەسە ناودارەکانی سەردەمی خۆی نېمام مالیک دەربارەي ئەلئیت: کەسەم نەبیینووە ھیندەي نېن حەزم جوامیر و تەواو بێت و کەسێشەم نەبیینووە ھیندەي ئەو بەھرەمەند بێت و پۆستی گەرنگی یی سپێردرا بێت.

بۆ نمونە پۆستی والی مەدینە و دادووەری و حەج ی یی سپێردرا بوو و ئەلئیت: ییایێکی راستگۆر بوو فەرموودهي زۆری لا بوو، نېن سەعدیش ئەلئیت: متمانە پێکرا و زانا و گەورە بو لە فەرمووده‌دا لە سالی ۱۰۲ ک کۆچی دوایی کرد، ھەرچی زوھریشە ئەو زانای ناودار و کەورەي سەردەمی خۆی بوو و ناوبانگی ھەموو جیئەکی گرتبوو یەو، لیث ی کوری سەعد ئەلئیت:

ھیچ زانایەکم نەبیینووە کە ھیندەي نېن شەھاب زبیرەك بێت و فەرموودهي لە بواری مژدەدان و ترساندن (دا ترغیب و تدریب) دا زۆر بێت بە جۆرئیک کە دەتوت: جگە لە ئەم کەس باش نیە، ئەگەر باسی عەرەب و رەچەلە کیشیانی بکەرایە ئەتوت تەنھا ئەمە باشە، ئەگەر باسی قورئان و سوننەتیش ی بکەرایە، ئەو تەنھا قسەي ئەو بە جی بوو، عومەری کوری عبدالعزیز ئەلئیت: شوین نېن شەھاب بکەو، چونکە کەسێک نەماو ھیندەي ئەو شارەزای سوننەت بێت.

۲- داوای لەو کەسانە کرد کە سوننەتی بۆ دەنووسنەو کە ھەموو فەرمووده‌کان کۆ بکەنەو و بێنوسنەو: بە دوادا چوونی بۆ کەسانی تاییەت دەکرد بەھۆی ئەو ی کە ناسرابوون بە نووسینەو ی جۆرە فەرمووده‌یەکی دیاری کراو لەبەر گەرنگی ئەو بو فەرمانی کرد بە نېن حەزم بە نووسینەو فەرمووده‌ی عەمرەي کوری عبدالرحمن ن چونکە نزیکترین و شارەزاترین کەس بوو لە عایشەي دایکی باو ەردارانەو و خاتوو عائیشەش شارەزاترین کەسە لە پێغەمبەر

و کاروباره تاييه ته کانی له ناو مال و له گه ل خيژانه کانيدا ^۱. نهم عومره يه ش: عومره ی کچی عبدالرحمن ی کچی سعدي کچی و زوراره ی نه نساری نه جاری مه ده نی زانا که قوتابی و په روره ده کراوی دهستی عايشه بوو، سعدي با پيريشی له هاو له پيشينه کانی پيغمبهری خوايه (ﷺ)، ههروه ک برای نه قبيی گه وره نه سعدي کوری زوراره يه نيين مه ده نی باسی ده کات و زور به گه وره یی ناوی ده هیئی و نه لی: عومره يه کیکه له متمانه پیکراو و شاره زایان ده رباره ی عايشه ^۲. ههروه ها زوهری نه لی: سهر دانم کرد بينيم ده ریايه کی له بن نه ها تووه ^۳، له سال ۹۸ ک و نه ليين ۱۰۶ ک کۆچی دوايی کردووه ^۴.

یه کيک له رپوايه ته کانیش باس له وه ده کات که فه رماني کردووه به نيين حه زم که هه رچی ده رباره ی عومره ی کوری خه تتاب نووسراوه کۆی بکاته وه، چونکه عومهر زور مه به سستی بوو که شوین برپاره کانی فاروق و سياسه تی سه باره ت به خيیر و به خشين و صدقات بکه ویت. ههروه ها نامه يه کی له م باره يه وه نووسی بو کار به ده ستانی و هه مان داواشی ناراسته ی سالمی کوری عبدالله ی کوری عومهر کرد (ﷺ)، هه موو نه مه ش له و رپيازه وه ده رده که ویت که عومره ی کوری عبدالعزیز گرتيه بهر بو شوین یی هه لگرتنی باپیری - واته عومره ی کوری خطاب (ﷺ) ^۵، ههروه ها نامه يه کی نووسی بو بنه ماله ی عومره ی کوری حه زم که نامه کی پيغمبهری خوايه (ﷺ) بو بنوسنه وه سه باره ت به به خشين و صدقات، هه تاوه کو له خيلافه ت و به رپوه بردنی کاروباری ژیر ده سته کانيدا له سه ری پروات ^۶.

۳- ههروه ها نووسه رانی سونه تی راسپارد، به لکو پابه ندی کردن به جیا کردنه وه ی راست و ناراست و لاواز: عومهر (ﷺ) پشکینی بو فه رمووده ده کرد، نه مه ش به روونی له رپوايه ته که ی دارمی دا ده رده که ویت که عومهر تیايدا به نيين حه زم نه لی: نه وه ی که لیی

-
- ۱ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۳۲۸)، عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار الشيخ، ل: ۸۰.
 - ۲ - عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار الشيخ، ل: ۸۱.
 - ۳ - هه مان سه رچاوه، ل: ۸۱ تهذيب التهذيب (۱۲ / ۴۶۶).
 - ۴ - سير اعلام النبلاء (۴ / ۵۰۸). نساء لها تاريخ، ل: ۱۵۵.
 - ۵ - عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار الشيخ، ل: ۸۱.
 - ۶ - عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار الشيخ، ل: ۸۱.

دلتيابت له فەرموده‌ی پيغمبەري خوا (ﷺ) و فەرموده‌ی عەمرە (رضي الله عنه) لای پيشه‌وا
 ئەجەدیش له العلل دا هاتوو: ئەو فەرمودانەي پيغمبەري خوا (ﷺ) بۆ بنووسە کە لىي
 دلتيابت له گەن فەرموده‌ی عەمرە ١، ئەمەش خالتيکی زۆر گرنگە بۆ دامەزراندني ريبازي
 نووسينه‌وه له‌سەر بناغەيه کي تۆکمە و راست و دروست ٢.

٤- بە دواچووني بۆ راستي فەرموده و گيرانه‌وه‌ي: دياره عومەر يه کيکە له گەوره زانايان ن و
 کەمتر نەبووه له روي زانستيه‌وه له‌وانه‌ي کە داواي نووسينه‌وه‌ي فەرموده‌ي ليک‌درون،
 هەر بۆيه هەستا بە بەشداری کردن له گەن زاناياندا له تاوتوي کردني هەندیک له‌و
 فەرمودانەي کە کۆيان دەکرده‌وه بۆ دلتيابووني زياتر ٣. لەم باره‌شه‌وه ئەبوو زەناد عبدالله ي
 کورپ زه کوانی قوره‌يشي ئەلّي: عومەري کورپي عبدالعزيم بيني زانايانی کۆکرده‌وه و
 ئەوانيش چەند سوننه‌تيکیان بۆ کۆکرده‌وه ئەگەر شتيکی بينيايه کە کاری له‌سەر نەبوايه
 ئەبوت: ئەمە زياده‌يه و کاری يی ناکريت ٤.

● بەره‌می ئەم نووسينه‌وه‌يه: ئەم هه‌ولە بەرايه پيرۆزانه هەندى بەروبوومي هه‌بوو، ئەمەش خۆي
 له‌و دفتەرانەدا دەبينتەوه کە پيشه‌وا زوهری کۆي کرده‌وه، عومەري کورپي عبدالعزيم
 فەرمانی نووسينه‌وه‌ي چەند دانەيه کي دا، پاشان هەر دانەيه کي لىنارد بۆ ناوچه‌يهک، تيبيني
 ئەوه‌ش دەکريت کە هه‌موو زانايەک ئەو فەرمودانەي کۆ کرده‌وه کە خۆي بيستبووي،
 هه‌تاوه‌کو له کاتي له‌بەر چوونه‌ويدا بۆي بگه‌رپتەوه، هەرچي نووسينه‌وه‌ي فەرمايشه کە
 دهلەت پي هەلدەستا و به‌هه‌رميشي به‌سەر ناوچه‌و شارەکاندا بلاو کرده‌وه، ئەوه به‌هەمان
 شيوه به‌فەرمانی عومەري کورپي عبدالعزيم بوو، هه‌روه‌ها له‌وه‌روبوومه باشانەش ئەو ريبازه
 دروسته بوو کە عومەر گرتيه‌بەر به‌هه‌ستانی بەدانانی خالە گرنگەکان له کاتي نووسينه‌وه‌دا
 ئەمەش بووه ناوکیک بۆ ريبازيکی به‌رفراوان و هه‌ملايەن کە داواي خۆي دەرکەوت، ئەمەش
 هه‌مووي له وردی و تيگه‌شتووي و زۆري زانست و دوربينيه‌وه سه‌رچاوه‌ي گرتوو له گەن

١ - له پيشه‌کي مسنده‌وه، ل: ٢٠، ٢٣ ز

٢ - عمر بن عبدالعزيم، عبدالستار الشیخ، ل: ٨٢.

٣ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ٨٢.

٤ - اصول الحديث، ل: ٨٢.

کۆمه کی پشتیوانی پهروهردگار بۆی، جا نه گهرچی عومهری کورپی خهتاب رینمایه
 نه بویه کری کرد بۆ کۆکردنهوی قورئان و نهویش جیبه جی کرد و ههر دووکیان فهزلتی زۆریان
 بۆ خۆیان به سهر نوومه تهوه تۆمار کرد، پاشان عوسمان هات و خه لکی له سهر یهک نوسخه
 قورئان یهک خویندنهوه کۆ کردهوه که نهویش شیواز و خویندنهوهی قورهیشه، نهوه خوای
 پهروهردگاریش نهم پلهوپایه مهزنهی بۆ عومهری کورپی عبدالعزیز هیشتهوه و خه لاتیکی
 مهزنی بی به خشی به هوی فهروماندنی به کۆکردنهوه و پاککردنهوه و نووسینهوهی سونهت و
 دهولتهتی کرده پاسهوانی سونهت که سهراوهی دووهمی تهشریع و یاسادانانه، نهمهش
 کۆمه کی و توفیقی خواجه بۆ زاناپایه بهرزهکان و گهوره چاکسازان کاتیک که خۆیان بۆ
 پهروهردگار یه کلا ده که نهوه و دلسوژانه کاری بۆ ده کهن نهویش کۆمه کی و پشتیوانی
 ههنگاوهکانیان ده کات و رپی چاکهیان نیشان ده دات و دهروازهی خیریان لی ده کاتهوه ^۱.

شاعیری لیبی نه محمد رفیق نهمهدهوی نه لیت:

فاذا احب الله باطن عبده ظهرت عليه مواهب الفتاح
 و اذا صفت لله نية مصلح مال العباد عليه بالا رواح ^۲

نهم نووسینهوه فهرمیشه دادنه ریت به یه کیک له کاره مهزن و دهستکهوته گهورهکان که
 له سهردهمی عومهری کورپی عبدالعزیز (رضی الله عنه) به دهست هاتوه ^۳.

● ههولتهکانی شوینکهوتوان - تابعین - بۆ خزمهتکردنی سونهتی پاک یهغه مبهری خوا (ﷺ): -
 تابعین - شوینکهوتوان فهرمودهی یهغه مبهری خوا (ﷺ) یان گرتنهستۆ له هاوه لانهوه
 سهنه دیان به باشی له بهر کرد بوو، فهرمودهیان وهک نه مانه تیک له گهردنیاندا وهر گرتبوو که
 پیوسته له سهریان ههول بدهن بۆ گه یاندنی به خه لکانی تر به تایهت که له سهردهمی نهواندا
 ناکۆکی سیاسی و کهلامی ده رکهوت به هوی نمو بی باوه ریهی که خۆی له خۆ پشان دان
 وهک موسلمان داده بیینهوه له گه لرق لی بوونی وهک ناین و دهولتهت، ههروهها به هوی
 دهمارگیری بۆ ره گهز و زمان و هۆز و ولات و به هوی پاره پیدایه کردن له رپی تۆله سهندنهوه

^۱ - الثمار الذکية للحركة السنوية، ل: ۱۹۸.

^۲ - عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار الشیخ، ل: ۸۳.

^۳ - التابعون وجودهم في خدمة الحديث النبوي للشامی، ل ۵۴، نهمه نامیه کی بجوکه به لام زۆر به نرخه.

و نامۆزگاری و بههۆی نهمانی ههندی له زاهید و خواپهرستهکان و چه‌ندین هۆی تروهه دانانی فهرمووده سه‌ری هه‌لدا، نه‌وانیش لهم کاته‌دا هه‌ستانه‌وه و ئه‌رکی خۆیان له نه‌ستۆ گرت بۆ ڕووبه‌ڕووبوونه‌وه‌ی درۆزن و نه‌وانه‌ی که فهرمووده یان هه‌لده‌به‌ست، لهم بواره‌شدا چه‌ندین هه‌ولتی مه‌زن و سوپاسکراو و به‌دی ده‌کریت که نه‌توانین لهم خالانه‌دا کۆی بکه‌ینه‌وه:

۱- **پابه‌ندبوون به‌سه‌نده‌و داواکردنی له کهسانی تر:**

أ- ئیبن سیرین نه‌لتی: پرسیاریان له سه‌نه‌د نه‌ده‌کرد، به‌لام کاتی ئاژاوه ڕووی دا وتیان: ناوی پیاوه‌کانتان بلین: جا هه‌ر چی له نه‌هلی سوننه‌ت بوايه قسه‌یان وه‌رده‌گیرا و هه‌که‌ر سیکیش له نه‌هلی بیدعه بوايه فهرمووده‌یان ڕه‌ت ده‌کرایه‌وه.^۱

ب- له عتبه‌ی کوری ابی الحکم وه‌هاتوه: که نه‌و لای ئیسه‌حاقی کوری ابی فروه‌ بووه و زوه‌ریشی لایه‌وه، نه‌لتی: نه‌بو فروه‌ نه‌یوت: پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) زوه‌ریش پیتی وت: خوا له ناوت به‌ریت نه‌ی کوری ابی فروه‌ چه‌ند بی شمری به‌دامبه‌ر به‌خوا، سه‌نه‌د بۆ فهرمووده‌که‌ت دانانیت، فهرمووده‌مان بۆ باس ده‌که‌یت که هه‌یج نه‌سه‌لیکی نیه.^۲

۲- **به‌ستنی نه‌لقه‌ی زانستی:** ئیبن سیرین نه‌لتی: هاتم بۆ کوفه و شه‌عی نه‌لقه‌یه‌کی زانستی مه‌زنی هه‌بوو و هاوه‌لانیش له‌و ڕۆژه‌دا زۆربوون.^۳ له ئیبن شه‌ه‌ایشه‌وه نه‌لتی: ڕۆژانه سه‌عیدی کوری جو به‌یردو جار باسی بۆ ده‌کردین دوای نوێژی به‌یانی و عه‌سر.^۴

۳- **سووربوون له‌سه‌ر گه‌یاندنی فهرمووده وه‌ک خۆی:** واته‌ گه‌یرانه‌وه‌ی به‌و شیوازه‌ی که هاتوه، نه‌گه‌ر نه‌مه‌یان بۆ نه‌کرایه‌وه نه‌وه مانا که یان ده‌گه‌یرایه‌وه، به‌لام ڕه‌چاوی مه‌رج و ڕیکه‌خه‌ره - ضوابط - دیاریکراوه‌کانیان ده‌کرد.^۵

^۱ - مسلم في مقدمة، باب بيان الاسناد من الدين (۱ / ۱۵).

^۲ - معرفة علوم الحديث للحاكم، ل: ۶.

^۳ - تاريخ الاسلام، ل: ۱۲۶ حوادث ۱۰۴ ك.

^۴ - سير اعلام النبلاء (۴ / ۳۳۶).

^۵ - التابعون وجوهدهم في خدمة الحديث النبوي، ل: ۵۸.

هروههها له ابن عونوه نهلی: ئیراهیم وشهعی و حهسن مانای فهرموده کانیان دههینا، بهلام قاسم و ئین سیرین و رهجامان وشهعی فهرموده کهیان ده گپراهوه^۱. هروههها لیثی کوری ابی سلیم نهلی: طوس فهرموده و شه به شه ده ژمارد^۲، جریری کوری حازمیش نهلی: گویم له حهسن بوو فهرموده و ده گپراهوه نهسله کهیان یهک بوو، بهلام وشهکان دانراو بوون. (مانایان یهک و وشهکان جیاواز بون)^۳.

۴- دانانی پیوهری زانستی بۆ زانینی باری گپراهوه و - حال الراوی - له بووی رهخنه و راستکردنهوهوه - جرح و تعدیل - :

• وهک بهراورد کردنی ریواهیتهی نهو کهسانهیی که له بهریانه له گهه یه کدا، وهک ئین شههاب زوهری نهلی: نه گهر عهمره و عروه فهرموده یان بۆ بگپراهیهتهوه نهوه فهرموده کهی عهمره راستی فهرموده کهی عروهی بۆ دهسهلاندیم کاتی تاقیم کردنهوه بینیم عروهش دهریایه کی بی^۴ به^۴.

• بهراورد کردنی ناو بهناوی فهرمودهیی گپراهوه به فهرموده کهی خوئی: جارێکیان هشامی کوری عبدالملک ویستی دلتیابیت له له بهر کردنی زوهری، بۆیه خودی خوئی ههستا به تاقیکردنهوهی و داوای لیکرد که فهرموده بۆ کوره کهی بنووسیتهوه نهویش چوار سهه فهرمودهیی بی نویسهوه، پاشان هشام دواي مانگیك پتی وت: نهو به کر نامه که ون بووه، نهویش نامه کهی تری هیناو دووباره بنووسیهوه، هشامیش له گهه کتییی یه کهمدا بهراوردی کرد و بینی یهک وشهیی نهپهراوندوه^۵.

• یان بهههنگهراندنهوهی سهنهه و مهتهکان: وهک له حمادی کوری سهلهمهوه هاتوره نهلی: بیستم که گپراهوه کان باش فهرموده یان له بهر نیه، منیش فهرموده کانم وهرده گپراهوه بۆ ثابت

۱ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۵۹).

۲ - ههسان سههراوه.

۳ - الجامع الاخلاق الراوی و آداب السامع (۲ / ۲۱).

۴ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۴۳۶).

۵ - السنة و مکانتها فی التشريع، ل: ۲۰۹.

و، نه‌نهم ده‌کرد به ئیبن ابی لیلی و به پیچه‌وانه‌وه سه‌رم لیّ ده‌شیواند، به‌لام نه‌وه‌مووی به‌راستی ده‌وته‌وه^۱.

• ناسینی بیدعه‌چی به پشت هه‌لکردنی له سونه‌ت بو قورئان: له ابی قلابه وه نه‌لی: نه‌گه‌ر سونه‌ت بو یه‌کیک باس کردوه وتی: واز له‌وه بیته و وه‌ره بو قورئان نه‌وه بزانه که گو‌مراه^۲.

• پیوستی له‌به‌ر کردنی قورئان پیش سه‌رقان بوون به سونه‌ته‌وه: له حفصی کوری غیاث وه نه‌لی: هاتم بۆلای نه‌عمه‌ش وتم: قسم بو بکه، وتی: ئایا قورئان له‌به‌ر؟ وتم نه‌خیر، وتی: برۆ قورئان له‌به‌ر بکه پاشان وه‌ره با قسم له‌گه‌لدا بکه‌م، نه‌لی رۆشتم و قورئانم له‌به‌ر کرد، پاشان چورمه‌لای و پی خویندمه‌وه، منیش بۆم خوینده‌وه ئینجا قسمی بو کردم.

۵- وه‌لامدانه‌وه‌ی نه‌وانه‌ی که پیوستیان به‌قتوا هه‌یه و دادوه‌ری کردن له نیوان خه‌لکدا: وه‌لامدانه‌وه‌ی نه‌وه‌لکه‌ی که پیوستیان به فتوا بوو و دادوه‌ری کردن له نیواناندا به‌شیک بوو له هه‌وله‌کانی شوینکه‌وتوان بو خزمه‌تکردنی سونه‌ت، نه‌وه بوو عه‌قله‌مه‌ی کوری قه‌یسی نه‌خعی جه‌ند پیشه‌وايه‌کی وه‌ک ئیراهیم شه‌عی پیگه‌یاندا و دوای عه‌لی و ئیبن مه‌سعود پیشه‌وايه‌تی و فتوادانی له نه‌ستۆ گرتبوو، له هه‌لسوکه‌وت و ره‌وشتیشیدا له ئیبن مه‌سعود ده‌چوو و قوتاییه‌کانیشی پرسیاریان لیّ ده‌کرد و لییه‌وه فیرده‌بوون له کاتیکدا که هیشتا هاره‌لان مابوون^۳.

هه‌روه‌ها له ابی الزناده‌وه نه‌لی: نه‌وه حه‌وت زانایه‌ی که له مه‌دینه‌دا پرسیاریان لیّده‌کراو رایان وه‌رده‌گیرا بریتی بوون له: سه‌عیدی کوری مسیب و نه‌بو به‌کری کوری عبدالرحمن، و عروه و قاسم و عبیدی‌الله کوری عبدالله و خارجه‌ی کوری زید و سلیمانی کوری یسار^۴، گو‌مانیش له‌وه‌دانیه وه‌لامدانه‌وه‌ی خه‌لک و داوه‌ری کردن له نیواناندا پیوستی به هه‌ول و کات و پاره‌یه‌ک

^۱ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۲۲۲).

^۲ - هه‌مان سه‌راوه (۴ / ۷۴۲).

^۳ - المحدث الفاصل: باب أوصاف الطالب و آدابته، ل: ۲۰۳.

^۴ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۴۳۸).

ههيه بۆ خو ناماده كردن و خو سازدان و نهجمادانی كارەكان^۱ و له گهـڵ پالتدانهوه و پشوودان دا ناگونجی.

۶- روونكردنهوهی بارو حالتهتی گێرپهروههكان بۆ ناسینی ئهـو كهـسانهـی كهـ فهـرموودهـمان وهـردهـگریت و ئهـوانهـی كهـ فهـرموودهـیان وهـرناگریت^۲.

یه كینکی تر له ههولنه كانی شوینكهوتوان بۆ خزمهتی سوننهتی پیغمبهری خوا (ﷺ) بریتی بوو له روونكردنهوهی باری گێرپهروههكان (پراویهكان) بۆ زانیسی ئهوانهی كه فهرموودهیان وهردهگریت ئهوانهی كه فهرموودهیان وهرناگریت.

أ- له محمدی كوری سیرینهوه ئهلی: خهلكی كوفهم بینی پێنج كهسیان پێش دهخست: ههركهس به حارسی ئهعوه دهستی پێ بگراده پاش ئهوه عیبدهی سلمانی داده ناو ههركامیشیان عیبدهی پێش بخستایه پاش ئهوه حارسی داده نا پاشان عهلقههه و ئینجا مهسروق و دواتریش شورهیح^۳.

ب- ههروهها له قتادهوه ئهلی: نهگهـر چوار كهـسم لاكووبیتهوه، گوێ بهـ كهـسی تر نادهـم، حهـسـن و ئیـبن ئەلمهـسیهـب و ئیـبراهیم و عطاء، ئەمانه پێشهوايانی ناوچه و شارهكان^۴.

ئهمه ئهوه ههولانه بوو كه خستیانه گهـر بۆ خزمهتكردنی فهرموودهی پیغمبهری خوا (ﷺ)، ههركهسیش ئهیهوی شتی زیاتر له بارهیهوه بزانی بابهگریتهوه بۆ السنه قبل التدوین ی دكتور محمد عجاج الخطیب و التابعون و جهودهم فی خدمه الحدیث النبوی.

شه شهه: رییازی تهزکیه و ههئس و كهوت له لای شوینه كهوتوانی قوتا بخانهی حهسهنی بهسری وهك نمونه:

● حهسهنی بهسری له سهردهمی عومهری كوری عبدالعزیز و دهولتهتی ئهوهیدا: حهسهنی بهسری یه كینکه لهو كهسانهی كه له سهردهمی عومهری كوری عبدالعزیزدا ژیاوه، کاریگهریهکی بهرچاوی ههبووه له سهـر ژیاـنی ئایـنی و كۆمهـلایهـتی لهـسهـردهـمی دهـولـتهـتی

۱ - التابعون وجودهم فی خرقة الحدیث النبوی، ل: ۶۴.

۲ - التابعون وجودهم فی خدمة الحدیث النبوی.

۳ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۹۱).

۴ - ههـمان سهـرچاوه (۵ / ۸۳).

نهمهويدا ناوی نهبو سهعيد حسهني كورې يهساره خزمهتكارې زهيدې كورې ثابت (ﷺ)،
 يه كېكه له گهوره شوينه كهوتوان - كبار التابعين - و پيشهواي خهلكي بهسره و زاناي
 گهوره ي نوممه بووه لهوه كاته دا، دايكيشي (خيره) ي خزمهتكارې ام سهله مدي دايكې
 باوه دارانه (ﷺ) له سالي ۲۱ كوچي له مهدينه له سه رده مي عومري كورې خهتتاب دا له
 دايك بووه، نه لين حسه ن له لايه ن ام سلمه وه شيري پي دراوه و پهره رده كراوه، چونكه
 خيره بو كرپني شتومك ده چروه دهره وه و حسه نيش ده گريا و ام سهله مدهش مه مكي ده خسته
 ده ميه وه، بهم پيش ام سلمه دايكې شيري حسه نه، ره زانبيژي و زانستيشي هه ر له وه وه
 سه رچاوه ي گرتبو، سه روشيشه كه نه م منداله مالسه كاني دايكې نيمانسداران بناست و
 په روره ده و شتيان ليوه وه رگريت، هه روه ها ناسايشه كه بيته قوتاي گه وره هاوه لان له
 مزگوتي پيغه مبهري خوا (ﷺ) وه كه نه بو موساي نه شعري و عوسماني كورې عه فغان و عه لي
 كورې نه بوتاليب و عبدالله ي كورې عومر و عبدالله ي كورې عه باس و جابري كورې
 عبدالله (ﷺ) دواتر له گه ل خيزانه كهيدا گواستيانه وه بو بهسره و ليړه شه وه نازناوي حسه ني
 بهسري ليبرا، له و كاته شدا ته مدي حسه ن چواره سال بو، نه وه بو حسه ن به رده وام له
 مزگوتدا بو و له كانيواي زانستي زانايانه وه به تايهت له نه لقه ي زاناي گه وره ي نوممه
 عبدالله ي كورې عه باسه وه زانستي وه رگرت، زوري نه خاياند خهلكيكي زور له ده وري
 كو بوونه وه له هه موو شويني كه وه روويان ليئا، وه كه نه شلين قسه ي وه كوفتاري بووه
 وشيكي نه ده وت كه خوي نه بكردايه و نه يني وه ك ناشكراي بو، نه گه ر فه رماني به چا كه
 بكردايه له هه موو كه س زياتر پابه ند بوو پيوه ي و نه گه ر نه هيشي له خراپه بكردايه له هه موو
 كه س دورتر بوو ليوه ي، پيوستي به هيج شتيك نه بوو كه به ده ستي خهلكه وه بيت و چاوي له
 ده ستي كه س نه بوو، به لام هه موو خه لك ناتاجي نه و زانسته بون كه لاي نه و بو.

۱- هوكاره كاني كاريگه ربووني خهلكي پيني: خواي گه وره چه ندين چا كه و به ره ي تيا دا كو
 كر دبوويه وه كه به هوويه تواني سه رنج و دلي خهلكي بولاي خوي رابكيشي و به هو شيه وه
 به هاي ناين و ناينداران له كوملگه دا به رزبكا ته وه.

دیاره حسەن (رضی اللہ عنہ) خاوەنی زانستیکی فراوان بوو له تفسیر و فەرمووده‌دا و کهسیکیش لهو سەردهمه‌دا نهیده‌توانی بانگه‌واز بلاو بکاته‌وه و چاکسازی بکات نه‌گەر ئەم دوو سیفەته‌ی تیا‌دا نه‌بوا‌یه، هه‌روه‌ها حسەن (رضی اللہ عنہ) زۆریک له‌ها‌ه‌لانی بی‌نیبوو و له‌گه‌ن زۆربه‌یاندا ژیا بوو، له‌ژبان و وتاره‌کانیشیه‌وه ده‌رده‌که‌وێت که به‌قوتی له‌م سەرده‌مه‌ کۆلیبوویه‌وه و شاره‌زایی رۆحی سەرده‌م و چۆنی‌تی به‌ره‌وپیش چوونی کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی بوو، هه‌روه‌ها شاره‌زا بوو له‌هه‌له‌و لادانه‌کانی، خاوەنی شاره‌زاییه‌کی باش بوو و به‌وردی سهرنجی ژبان و سهرجه‌م توێژه‌کانی و کیشه‌ و گرفت و خاله‌ لاوازه‌کانیانی ده‌دا و وه‌ک پزیشکیک ماوه‌یه‌ک چاره‌سه‌ی بو‌خه‌لک ده‌نووسی^١، له‌گه‌ن نه‌وه‌شدا زۆر زمانپاراو قسه‌خۆش بوو و کاریگه‌ری له‌سه‌ر گوێیستانی هه‌بوو، نه‌بو عه‌مری کوری عه‌لاعه‌لی: له‌حه‌سه‌نی به‌سری زمانپاراوترم نه‌بینوه^٢.

هه‌روه‌ک خاوەنی زانیاریه‌کی که‌م وینه‌ و زۆر وزه‌بهنده‌بوو، ره‌بعی کوری نه‌نه‌س نه‌لی: ده‌سال هاتوچۆی هه‌سه‌م کرد، و هه‌ر رۆژه‌ و شتیکم لی ده‌بیست که پێشتر نه‌میستبوو، هه‌روه‌ها محم‌دی کوری سه‌عد نه‌لی: حسەن زانایه‌کی شاره‌زا و پایه‌به‌رز و متمانه‌پێکراو و خواپه‌رست و پارێزگار بوو زانستی فراوان و زمانپاراو و جوان و پێکه‌وتوو بوو، هاته‌مه‌که‌ک و له‌سه‌ره‌ته‌ختیک دانرا و وتیان قه‌ت شتی وامان نه‌دیوه، ثابیتی کوری قورپه‌ش وه‌سفی ده‌کات - وه‌ک نه‌بو حه‌یانی ته‌وحیدی نه‌یگێرپه‌وه - و نه‌لی: یه‌کێک بوو له‌نه‌ستیره‌پرشنگداره‌کان له‌بواری زانست و خواناسی و دونیانه‌ویستی و پارێزکاری و فیه‌قه‌ و زانیاری له‌مه‌جلیسدا خه‌لکی جو‌راو جو‌ر کۆ ده‌بوونه‌وه‌ یه‌کێک فەرموه‌دی وه‌رده‌گرت و یه‌کێک ته‌فسیر و یه‌کێک حه‌لال و حه‌رام و یه‌کێکی تریش فتوای ده‌ویست و هه‌ندیکیش فیری دادوه‌ری و قه‌زا ده‌بوون و یه‌کێکیش له‌نامۆزگاری ده‌گرت، له‌هه‌موو ئەم بو‌ارانه‌شدا وه‌ک ده‌ریای شه‌پۆلدار زانستی ده‌به‌خشی و وه‌ک نه‌ستیره‌ی پرشنگدار رووناکی بلاو ده‌کرده‌وه، هه‌لوێسته‌کانی له‌بواری فەرماندان به‌چاکه‌ و رپنگری کردن له‌خراپه‌دا له‌بیرناکریت لای نه‌میر و کۆلکه‌ نه‌میره‌کان به‌هۆی قسه‌یه‌کلاکه‌روه‌وه‌ و وشه‌ به‌پێژه‌کانیه‌وه^٣.

١ - سیر اعلام النبلاء (٤ / ٥٦٣ تا ٥٨٨)، حیاة الحسن البصري د. روضة الحضری، الحسن البصري امام عمرة و زمانه،

مرزوق علی ابراهیم، الحسن البصري، مصطفى سعید الخن، الزهد للحسن البصري. د. محمد عبدالمحیم محمد.

٢ - رجال الفكر و الدعوة (١ / ٦٧).

٣ - نظرات فی التصوف الاسلامی، د. محمد القهوجی، ل: ٢٢١.

له سهرووی ههموو ئەمهشوه خاوهنی سۆزێکی بههێز و رۆحێکی بلیسهدار بوو و یهکێک بوو له مروّقه ههره دلتسۆزه کان ئەمەش هۆکاری کاریگەر بوونی دلّه کان و ئاسوده بوونی دهرونه کان بوو بێ و نهیته گۆپراپهتهی خهڵک بوو بۆ.

ئهو قسانه ی که دهیکردن له دلتوه دههات و دهچوه دلتوه، ههر که باسی هاوهلان یان وهسفی رۆژی دوا ی بکر دایه فرمیسکی نههینا له چاوان و دلّه کانی دهههژاندا، مطری و راق له باره یهوه نهتهی: کاتی حهسەن هات نهتوت لهو دنیاوه هاتوه و باسی شتیکیان بو دهکات که خۆی بینهیوه تی^۲، ههروهها عهوف نهتهی: کهسم نهینهوه هینهی حهسەن شارهزای رینگه ی بهههشت بیت^۳.

ههروهها حهسەن چێژی له باوه ر دهبرد و له سۆز و ویزدانیهوه قسه ی دهکرد بۆیه ئەلقه که ی له بهسه ردا فراوانترین ئەلقه بوو و خهڵکی کیش دهکرد وهک چۆن ئاسن و موگناتیس کیش دهکات، ئەمەش سروشتی ئەهلی دل و خهڵکانی دلتسۆزه له ههموو سه رده میکدا، گهوره ترین تایه تمه ندیسی ئوه بوو که قسه ی له قسه ی پیغه مبه ران دهچوو (ﷺ) غه زالی له احیاء علوم الدین دا نهتهی: وته کانی حهسەنی بهسری له ههموو کهس زیاتر له قسه ی پیغه مبه ران دهچیت و خۆشی له رهوشت و ههلسوکه وتی دا له ههمووان زیاتر له هاوهلان دهچیت، ههمووان کۆدهنگن له سه ر ئەمه^۴.

له دهره نجامی ئەم بهخششه زۆر و فهزله گهوره یهش دهرکه وتنی که سایه تبه کی بههێز و سه رنجرا کیش و خۆشه ویست بوو لای ههمووان و خهڵکی ههموو سه رسامی بوو بوون و ملکه چی گهوره یی بوو بوون، به راده یهک که پایتی کوری قره الحکیم الحرائی نهتهی: حهسەن یه کیکه لهو کهسانه ی که ئومه ته ی محمد (ﷺ) شانازی پیوه دهکات له بهرامبه ر ئومه ته کانی تر دا^۵.

گهوره ترین هۆکاری کاریگه ری حهسەن (ﷺ) له سه ر کۆمه لگه دا و جیگیر بوونی له دل و دهرونه کاند ئوه بوو که ئەو له وه ته ریکی ههستیاری ده دا و شو ر ده بویه وه بۆ قولای و ناخی کۆمه لگه و به شیوه یه کی ژیرانه و به و په ری دلتسۆزی به زه ییه وه ره خنه ی لی ده گرت، بی گومان

۱ - رجال الفكر و العدوة (۱ / ۶۸).

۲ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۶۸).

۳ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۷۳).

۴ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۵۷۵).

۵ - رجال الفكر و العدوة (۱ / ۶۸).

سهردهمی ئەو پری بوو له بانگخوازی و وتاریژ، بهلام کۆمهڵگه به هیچ کهسیک وهك حهسهن کاریگهر نهبوو، دیاره ئەو دهچوووه قولایی دلتهوه و ناوجهگهری ژیانی دهپیکا و دژ به شهپۆل مهلهی دهکرد، چونکه خۆی دوردهگرت له پالدهانهوه و رۆچوون له ئارهزووهکاندا که دهردی باوی ئەو سهردهمه بوو، ههروهها ههمیشه مردن و رۆژی دوایی بیری خهڵکی دهخستهوه و خهڵکانی خوێشگوزهرانیش ئەمه لهیاد خوێان دهبنهوه و ههمیشه خوێان به ناواتی درۆینهدهخهڵهتین و نایانهوی کهس شتیکیان بۆ باس بکات که ژیانیان لێ تیسک بهات و ئارهزوو بازیانی لێ بشیویت، بۆیه حهسهن ههمیشه له مملانی دا بوو له گهڵ جاهیلییهتدا، جا هیلیهتیش مل نادات به کهس جگه لهو کهسهی که رۆبهرووی دهیتهوه، حهسهنی بهسهریش ئەو پیاوه بوو بۆیه کاریگهری زۆر بوو و تهوبهکار و دهست ههڵنگران له تاوان و ژیانی نهفامی پۆل پۆل لهسهر دهستی دهگهراوهوه و شهپۆلی چاکسازی بههێژ و کاریگهری خستهپری، چونکه حهسهن تهنها بهوتار و نامۆزگاری وازی نههینا، بهکو گرنگی به پهروهرده کردنی ئەو کهساندا که هاو مهجلیس و ناشنای بون، بهم شیوهیهش بانگهواز و رێنمایی و پهروهردهی کردیهی و پالفته کردنی رهوشتی و رۆحی پیکهوه کو کردبوویهوه و خهڵکانیکی زۆر به هۆیه ریگهی راستیان گرت و چیژی باوهریان چهشت^۱.

۲- **روخسارهکانی سۆفیگهری سوننی لای حهسهنی بهسری:** حهسهنی بهسری به یهکیک له زانا یا نی سلوک و ههلسوکهوت دادهنریت که گرنگی دهدا به نهخۆشیهکانی دهورون و چارهسهر کردنی و زیندوو کردنهوی دل و بهخشینی باوهر و بهها بهرزه خواییهکان پیی، ههروهها حهسهن (رضی الله عنه) بیروباوهری پاک و پابهندی قورئان و سوننهت بوو له پهروهرده و فیرکردندا، دیاره مهسهلهی سههرهکی سۆفیگهری سوننی بریتی له پابهندبوون به قورئان و سوننهتهوه به پیی ریبازی سهلهفی سالح له بیروباوهرو پهستش و ههلسوکهوت و مامهلهدا، ئەمهش له ژیانی حهسهندا (رضی الله عنه) بهدی دهکهین، لهو مهسهلانهش که حهسن (رضی الله عنه) گرنگی پیی دهدا:

أ- **رهق بوونی دل و زیندویتی و مردنی:** پیاویک به حهسهنی وت (رضی الله عنه): ئەی باوکی سهعید، سکالای رهقی دلمت لاده کهم، ئەویش وتی: به زیکر و یادی خوا ناشنای بکه. ههروهها نهلی: دلتهکان دهمرن و زیندوو دهبنهوه، جا ئەگهر مرد ئەوه لهسهر فرهزهکان راییین، ئەگهر

۱ - ههمان سهراوه (۱ / ۶۸).

زیندووش بوویهوه نهوه پایهندی بکنن به سونتهوه^۱. دیاره پهروه دگاریش زهمی رهقی دلی کردوه و نهفهرمویت: ﴿ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً﴾ البقرة: (۷۴).
 واته: له پاشان دلتان رهق بوو دواى نهم(هموو) موعجزانه دلتان وهك بهرده، بهلكو زور رهفته... پاشان روونی ده کاتهوه که بو له بهرد رهفته و نهفهرمویت: ﴿وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ أَلْمَاءٌ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ﴾ البقرة: (۷۴).
 واته: بهراستی بهردی وا ههیه له چهند لاهو جوگه ناوی لی ههل دهقولی وه بیگومان هی وایان ههیه کهلهت لهت دهبی و ناوی لی دیتسه دهری وه بهراستی هی وایان ههیه له ترسی خوا(له لوتکهی شاخه کان) بهر نه بیتهوه...

پتعه مبهری خوا(ﷺ) نهفهرمویت: " زور قسه مه کهن به بی یادی خوا، چونکه زور قسه کردن به بی یادی خوا رهقی دلی لی ده که ویتسه وه دورترین که سیش له خواوه مروثه دن ره قسه کانن"^۲ هوکاره کانی رهقی دلش زورن له وانه: زور قسه کردن به بی یادی خوا وشکاندن پیمان له گهل خوادا: ﴿فِيمَا نَقُصُّهُمْ مَيْثَقَهُمْ لَمَنْتَهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً﴾ المائدة: (۱۳). واته: ئینجا به هوئی(پاش گمز بوونه وه) ههلو هاشاندنه وایان بو پیمان که یان. نفره تمان لی کردن وه دلّه کانیا تمان گنرا به دلیکی رهق و ووشک...

ههروه ها زور پیکه نین و زور خواردن به تاییهت له مالی حهرام و زور تاوان کردن و چهن دین شتی تر هوکارن بو رهق بوونی دن^۳ که حهسه نی بهسری(ﷺ) ناماژه ی پیداون له قسه کانیدا، نهو شتانهش که رهقی دن ناهیلن زورن له وانه: زور یاد کردنی پهروه دگار به دل و زمان، خواگه و ره نهفهرمویت: ﴿اللَّهُ زَلَّ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَفْشَعِرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ﴾ الزمر: (۲۳). واته: خوا جوانترین فهرمایشتی ناردوته خواره وه قورنائیکه(که نایته کانی) لهیه کچووی دوویات کراوهن نهو که سانهی له پهروه دگاریان ده ترسن

۱ - الزهد للحسن البصري، ل: ۱۲۳.

۲ - هه مان سه رچاوه.

۳ - سنن الترمذی ژماره ۲۴۱۱ فهرموده یه کی حسن و غه ربیه.

پښتستان ته زووی پيادی (به بیستی قورنان) پاشان پیستیان و دلیان نهرم دهبی به یادی (قورنای) خودا...

هروهها پیغمبری خوا (ﷺ) نهفه مویت: " نهم دلانه ژهنگ دین وهك چون ناسن ژهنگ دینیت " وتیان: نهی چۆن نهو ژهنگه ی لابهین؟ فهرموی: به خویندنهوهی قورنان و زۆر یادکردنی پهروهردگار^۱ حهسه نی بهسریش نهلی: نهی خهلكینه من نامۆزگاریتان ده كه م ههرچهنده باشتیرینتان نیم و من زۆر شلگیرم له گهله دهو روونی خوئدا و باش جلهوم نه كردووه نه متوانیوه پابهندی بكه م به تا عهتی پهروهردگار هوه، جا نه گهر ههر باوهرداریك نامۆزگاری برا كه ی نه كات هه تا وه كو خوی تیروته واو ده كات نهوه نامۆزگاریكه نامییت و مۆچیری كاران كه م ده بنه وه و كه سیك نامییت كه بانگهوار بۆلای خوا بكات و ناره زووی تا عهت و نهی له تاوان بكات.

بهلام كۆبوونهوهی خهلكانی بهرچار روون و یادخستهوهی موسلمانان بۆ یه كتر و بوژاندنهوهی دلّه كان و ژیا نهوهی باوهرداران پارێزگاری تیا به و نه یانپاریزیت له یادچوونهوه، جا پابه ندین به مه جلیسه كانی زیكروهه خوا بانپاریزیت، چونكه له وانیه وشه یهك جیی خوی بگریت و كه سیكی به كه م زانرا و سوود بگه یه نیت له خوا بترسن بهو شیوهی كه شیاوبه تی و به موسلمانانی نه بیته نهمرن^۲.

هروهها نهیوت: پاك و بیگهردی بۆ نهو زاتهی كه چیژی یه كلا بوونهوه بۆ خوی خستۆته دلی عاریفان و شیرینی له خزمهتدا بوونی یی چه شتون به جوړیك كه هیچ شتیك هیندهی رازونیا ز یادى خوا كردن به لایانهوه ناسان و شیرین نیه دهسا پاك و بیگهردی بۆ پهروهردگار لهوهی كه ستهمكاران نهیلین^۳. هروهها نهیوت: له سی شت دا بهدوایی شیرینی دا بگهریك له نوێژ و قورنان و یادکردنی پهروهردگاردا^۴. جا نه گهر نهوهت دهسكهوت نهوه سوپاسی بكه و مژده بیته لیت، نه گهر نا نهوه بزانه كه ده رگات داخراوه و خه می كردنهوهی بخۆ^۵.

۱ - مجموع رسائل الحافظ ابن رجب (۱ / ۲۶۱، ۲۶۲).

۲ - البیهقی فی الشعب ژماره ۱۴۲، العلل المتناهیه لابن الجوزی (۲ / ۸۳۲) فمروده كه لاوازی تیا به.

۳ - الزهد للحسن البصری، ل: ۷۹.

۴ - هه مان سفرچاوه، ل: ۷۹.

۵ - هه مان سفرچاوه، ل: ۷۹.

باشترین جوړی یاد کردنیښ خویندنه‌وه و کار کردنه به قورئان حسه‌نی به سریش نه‌یفه‌رموو : هەر کس نه‌یه‌وی بزانی چۆنه نه‌وه با کرده‌وه‌کانی به قورئان بیوت، جا نه‌گهر به‌وشیوه‌یه بوو که قورئان نه‌یه‌ویت با سوپاسی خوا بکات و داوای زیاتر بکات نه‌گهر جیاوازیښ بوو گله‌یی له خوئی بکات و خیرا په‌شیمان بیته‌وه^۱.

هه‌روه‌ها نه‌یوت: نهم قورئانه شیفایه بو باوهر داران و پیشه‌وای باوهر دارانه جا هه‌رکس شوینی بکه‌ویت ریتمونی ده‌کریت هه‌رکس‌یش پشتی تی بکات بده‌به‌ختی و به‌لای توش ده‌بیت^۲، هه‌روه‌ها نه‌یوت: قورئان خوینان سی که‌سن: کۆمه‌لیک که وه‌ک شتومه‌کیک به‌کاری دین هه‌تاوه‌کو بازرگانی پیوه بکه‌ن، کۆمه‌لیک‌یش به‌جوانی نه‌یخویننه‌وه، به‌لام یاساو سنوره‌کانی پیشیل نه‌که‌ن و پاره‌ی ده‌سه‌لانداری پی ده‌ست ده‌خه‌ن و به‌هۆیه‌وه ده‌ستدریژی ده‌که‌نه سه‌رخه‌لک - نهم جوهرش له‌هه‌لگرنی قورئان زۆر بوون - خوای گه‌وره‌ زیادیان نه‌کات، کۆمه‌لیکی تریش قورئان خویننه‌وه و سه‌رنجی مانا و ناوهرۆکی ده‌ده‌ن و خوینان پی تیمار ده‌که‌ن^۳.

سه‌باره‌ت به‌شهو نوێژیش نه‌یوت: نه‌گهر نه‌توانی به‌شهو‌دا نوێژ بکه‌یت و به‌رۆژدا به‌رۆزوو بیت نه‌وه بزانه که تو بی به‌شیت و تاوان و گونا‌ه‌ کوئی کردویت^۴، پساویکیښ پی وت: شه‌و نوێژ ماندووی کردوم و ناتوانم فه‌رمووی: داوای لیخو‌شبوون بکه‌ برازا، چونکه نه‌وه نیشانه‌به‌کی خراپه^۵، هه‌روه‌ها نه‌یوت: که‌سی وا هه‌یه گونا‌هیک ده‌کات و به‌هۆیه‌وه له‌شه‌و نوێژ بی به‌ش ده‌کریت^۶.

• زۆر یادکردنی مهرگ: پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نه‌فه‌رمویت: " زۆر یادی تیکده‌ری خو‌شیه‌کان بکه‌نه‌وه " ^۷، هه‌روه‌ها حسه‌نی به‌سه‌ری نه‌فه‌رمویت: مهرگ نابروی دنیای بردووه و بواری خو‌ش‌حالی تیا‌دا بو هیچ‌ خاوه‌ن هۆشیک نه‌هیشته‌ته‌وه^۱.

-
- ۱ - الزهد للحسن البصري، ل: ۱۴۲.
 - ۲ - همان سرچاوه، ل: ۱۴۲.
 - ۳ - همان سرچاوه، ل: ۱۴۷.
 - ۴ - همان سرچاوه، ل: ۱۴۸.
 - ۵ - همان سرچاوه، ل: ۱۴۸.
 - ۶ - همان سرچاوه، ل: ۱۴۶.
 - ۷ - همان سرچاوه، ل: ۱۴۶.

ههروهها له صالحی کوری رسم وه نهلی: گویم له ههسن بوو نهیوت: پهجهتی خوا له کهسیک که بهیینی هندی پهفتاری له زۆرینهی خهلك ههتهههتهتی: نهی نهوی ئادهم تۆ بهتهنها دهمریت و به تههاش دهچیه گۆر و به تههاش لیپرسینهوهت له گهلا ده کریت نهی ئادهمیزاد مه بهست تۆیه و به تۆ نهوتری^۲. ههروهها ههسن نهلی: هه کهسیک زۆری یادی مردن بکاتهوه نهوه ناسهواری نهوه له کردهوی خۆیدا ده بییت، هه بهندهیه کیش هیوای درێژ بیته نهوه کردهوی خراب ده بیته^۳، ههروهها نهلین: ههسن کهسیکی به تهههنی له گهلا جهنازیهک دا بیته و پاش بهخاکسپاردن پته وت: نهی پیره مێرد، سویندت دهدهم به خوا نایا وا دهزانی، نهم مردووه ههز دهکات بگه پتهوه بو دونه ههتاوه کو کردهوی چاکی زیاتر بکات و داوای لیخوشبوون له پهرهردگار بکات، پیره مێرده کهش وتی: بهلی، ههسه نیش وتی: نهی بو ئیمه وهک نهم مردووه نه کهین، پاشان رۆشت و نهیوت: نای چ نامۆژگاریه که نه گهر دله کان زیندوو بن، بهلام دلی زیندوووه نهماوه^۴.

ههروهها نهلی: کهسیک دلنیا بیته که مردن ی له ریه و رۆژی دوایی وادهیهتی و له بهر دهستی خوای به دهسه لاتدا ده وهستیریت حقی خویهتی که له دونیادا ناھ و ههسه تهتی زۆر بیته و بهردهوام نارهزووی کاری چاکه ی هه بیته^۵.

ههروهها نهیوت: ههچ یه قینیکم نه بیته که گومانی تیادا نه بیته بو بیته به گومانیک که یه قینی تیادا نه بیته ههته یه قینمان به مردن و نیش و کردمان بو غهیری نهو^۶، ههروهها نهشی وت: بهنده کانی خوا خوای گهوره پیش مهرگ ههچ وادهیهکی بو کردهوه کان دا نهناوه، دهسا بهردهوام بن، چونکه پهرهردگاری بالا دهست نهفه رمویت: ﴿وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ﴾ (الحجر: ۹۹). واته: وه پهرهردگارت په رسته ههتا مردن یه خهت یی ده گریت.

۱ - ههمان سهراوه، ل: ۱۴۶.

۲ - ههمان سهراوه، ل: ۱۴۶.

۳ - سنن الترمذی ژماره ۲۳۰۷، سنن ابی ماجه ژماره ۴۲۵۸.

۴ - الزهد للحسن البصري، ل: ۲۰.

۵ - ههمان سهراوه، ل: ۲۱.

۶ - الزهد للحسن البصري، ل: ۲۲.

ههروهه ئه‌یوت: ئه‌ی نه‌وه‌ی ئاده‌م تۆ به‌ته‌ن‌ها ده‌مردیت و به‌ته‌ن‌ها لێرسینه‌وه‌ت له‌گه‌لدا ده‌کریت، ئه‌ی نه‌وه‌ی ئاده‌م نه‌گه‌ر هه‌موو خه‌لکی گوێزایه‌لی په‌روه‌ردگار بکه‌ن و تۆ سه‌رینچی بکه‌یت ئه‌وه‌ گوێزایه‌لی ئه‌وان هه‌یج سویدیکی نیه‌ بۆ تۆ نه‌گه‌ر هه‌موو شیان سه‌رینچی خوا بکه‌ن و تۆ گوێزایه‌لی بکه‌یت هه‌یج زیانیک به‌تۆ ناگات، ئه‌ی نه‌وه‌ی ئاده‌م، تاوانی تۆ تاوانی خۆته‌ و به‌سه‌رته‌وه‌ یه‌و به‌شیکه‌ له‌ خوین و گوشت، جا نه‌گه‌ر خۆت په‌اریزیت ئه‌وه‌ گوشت و خویت سه‌لامت ده‌بیت، ئه‌گه‌رواش نه‌که‌ین ئه‌وه‌ ناگریکی بلیسه‌دار و جه‌سته‌یه‌کی له‌ناو نه‌چوه‌ و گیانیکي نه‌مر تیایدا چاره‌پیت ده‌کات.^۱

هه‌روه‌ها ئه‌یوت: ئه‌گه‌ر سه‌ی شت نه‌بویه‌ هه‌یج مرۆفیک سه‌ری نه‌ده‌له‌قاند: مردن و نه‌خۆشی و هه‌ژاری، به‌لام دوای ئه‌وه‌ش ئه‌وه‌ هه‌ر وه‌ستاره^۲، هه‌روه‌ها حه‌سه‌ن کاتیک که‌ ئه‌م ئایه‌ته‌ی ده‌خوینده‌وه: ﴿فَلَا تَعْرَنَکُمْ الْحَيَوةُ الدُّنْیَا وَلَا یَعْرَنَکُمْ بِاللَّهِ الْعَرُورُ﴾ (لقمان: ۳۳). واته‌: ... که‌واته‌ با ژیا‌نی دنیا هه‌لتان نه‌خه‌له‌تینی وه‌ با شه‌یاتی فریوده‌ر به‌ (بیانوی به‌زه‌یی و لی بوردنی) خوا نه‌تان خه‌له‌تینی.

ئه‌یوت: کێ ئه‌مه‌ی فه‌رموه‌؟ پاشان ئه‌یوت: ئه‌وه‌ی که‌ دروستی کردوه‌ له‌ هه‌موو که‌س زاناره‌ ده‌باره‌ی^۳. هه‌روه‌ها ئه‌لێت: وریای نیش و کاری دویان، چونکه‌ دنیا نیش و کاری زۆره‌ و هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ مرۆف ده‌رگایه‌کی له‌ خۆی کرده‌وه‌ ئه‌وه‌ ئه‌وه‌ ده‌رگایه‌ ده‌ ده‌رگای تری لی ده‌کاته‌وه^۴.

• سه‌ردانی گۆرستان و بیر کردنه‌وه‌ له‌ حاله‌ی نه‌وانه‌ی که‌ تیایان، پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ئه‌فه‌رمویت: "سه‌ردانی گۆرستان بکه‌ن، چونکه‌ مه‌رگتان بیرده‌خاته‌وه" °، له‌ په‌یوه‌تیکه‌شدا: "من پیشتر نه‌هیم کرد له‌ سه‌ردانی گۆرستان، به‌لام له‌مه‌ودوا سه‌ردانی بکه‌ن، چونکه‌ رۆژی دوایان وه‌ بیردیتته‌وه" °.

۱ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۳.

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۴.

۳ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۵.

۴ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۲۶.

۵ - مسلم ژماره ۹۷۶.

۶ - مسلم (۲ / ۶۷۲) سنن الترمذی ۱۸۶۹.

حسەنی بەسەریش (ﷺ) زۆر سەردانی گۆرستانی دەکرد، ئەوە بوو کاتی ئەواری کچی اعین ی کوری ضبعیە ی موجاشعی هاوسەری فەرە زەهق کۆچی دوابی کرد، کە ئافەرەتیک بو وەسیەتی کرد بوو کە حسەنی بەسەری نوێژی لەسەر بکات، ناودارانی بەسەرەش لەگەڵ حسەندا نامادە بوون لەبە خاکسپاردنیدا و حسەنیش بەسەر هیستە و فەرەزەهە قیش بەسەر حوشترە کەیهووە بوو، حسەن پیتی وت: خەلکی چی دەلتین؟ وتی: ئەلتیت: باشترین کەس لە بەخاک سپاردەنیدا نامادە بوو مەبەستیان تۆبە و خراپترین کەسیش مەبەستیان منە، ئەویش پیتی ی وت: ئەی باوکی فیراس من باشترین کەس نیم تۆش خراپترین کەس نیت، پاشان فەرمووی: چیت نامادە کردووە بۆ ئەم رۆژە؟ وتی: هەشتا سالیە شایەتی ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ نامادە کردووە.

کاتی حسەن نوێژی لەسەر کرد و بردیان بۆ ناوگۆر فەرەزەهەق بە شیعەر وتی:

اخاف وراء القبر ان لم يعافني اشد من القبر التهاباً و اضيقاً
 اذا جاءني يوم القيامة قائد عني ف و شواق يسوق الفرزدقا
 لقد خاب من اولاد دار من مشى الى النار مغلولاً القلادة ازرقا
 يساق الى نار الجحيم مسربلاً سراييل قطران لباساً معرقاً
 اذا شربوا فيها الصديد رايتهم يذوبون من حر الصديد تمزقا

واتە: لە پاش گۆر ئەترسم ئەگەر خوا نەبەت بە هانامەو، چونکە لە گۆر توندتر و تەنگاوترە، کاتی لە قیامەت دا راپینچکەرێکی توند و تیز دیت کە فەرەزەهەق راپینچ دەکات، بەراستی سەرشۆرە ئەو کەسە ی کە بە کۆتەرایی راپینچی دۆزەخ دەکرێت و جل و بەرگی لە ناگرە و تیایدا کیم دەخۆنەو و ناوسکیان لەتاو گەرمی کیمە کە دەتوێتەو.

ئەلتی: حسەنیش هیندە گریا هەتاو کە بەردەمی خۆی تەر کرد، پاشان هاتە لای فەرەزەهەق و وتی: تۆ بێزار و ترین کەس بووی بەلای منەو، بەلام ئەمڕۆ خۆشەویستەری کەسی بەلامەو، هەرەو هەا حسەن پەندی وەر دەگرت لە سەردانی گۆرستان و زۆری لێ رادەما، لە عەوانەو ئەلتی: حسەن وتی: بشری کوری مەروان – برای عبدالملک ی کوری مەروان – کە ئەمیری میسریەکان و بە تەمەنترین کەسیان بوو، هاتەلامان و چل شەولامان مایەو پاشان قاچی بریندار بوو و کۆچی دوابی کرد و ئیمە بردمان بۆ گۆرستان کاتی گەشتینە جبان گەشتین بە چوار سودان کە هاوەلانیکیان پیتوو

١ - الحسن البصري، د. مصطفى الخن، ل: ٣٤٥، لة البداية و النهاية.

بۆ گۆرپان ئه‌برد، ئی‌مه‌ش را‌خه‌ری‌کمان را‌خست و نو‌یژمان له‌سه‌ر کرد و نه‌وانیش نو‌یژیان له‌سه‌ر کرد پاشان به‌ش‌مان هه‌ل‌گرت بۆ گۆره‌که‌ی و نه‌وانیش هاوه‌له‌که‌یان به‌رد و پاشان هه‌ردوولا‌مان رو‌شتین، کاتی ناو‌رم دایه‌وه، نه‌متوانی گۆری به‌ر له‌ گۆری کابرای حه‌به‌شی جیا بکه‌مه‌وه، و هه‌یج شتی‌ک هه‌نده به‌لامه‌وه سه‌یر نه‌بوو.^۱

هه‌روه‌ها زانایان چه‌ند شتی‌کی تریان با‌س‌کردوه که ره‌قی دل‌ناهی‌لی وه‌ک چاکه‌کردن له‌گه‌ل هه‌تیو و هه‌زاراندا و سه‌رنج‌دانی نه‌و ولاتی نه‌و ئوممه‌تانه‌ی که له‌ ناو چوون و په‌ند وه‌رگرتن له‌ زی‌دی پێشیان.^۲

ب- هاندانی بۆ دڵسۆزی و گو‌ی‌رایه‌نی په‌روه‌ردگار و چاک‌کردنی نیوان خه‌لکی و بیر‌کردنه‌وه:

• دڵسۆزی: دیاره دڵسۆزی له‌ کاردا کاری‌گه‌ریه‌کی مه‌زنی هه‌یه له‌سه‌ر ره‌وشته‌ جوانه‌کان، چونکه‌ دلی خاوه‌نه‌که‌ی به‌هه‌یژده‌کات و هانی ده‌دات بۆ کاری چاکه‌که‌ له‌به‌ر ره‌زامه‌ندی په‌روه‌ردگار و بۆ ده‌سه‌خستی ناز و نعه‌مه‌تی روژی دوایی بی‌نه‌وه‌ی چاوه‌ری‌پاداشت و سوپاسی که‌س بی‌ت، دلی ده‌کاته‌وه بۆ لیب‌وردن و ره‌وشته‌ به‌رزه‌کان و رق و خو‌شه‌ویستی له‌به‌ر خوا ده‌بی‌ت^۳، خوای گه‌وره‌ نه‌فه‌رمو‌یت: ﴿قُلْ إِنْ صَلَّاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلرَّبِّ الْعَلِيمِ ﴿۱۳۳﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿۱۳۴﴾﴾ (الانعام: ۱۶۲ - ۱۶۳). واته‌: (ئه‌ه‌ی موحه‌مه‌دی ﷺ) بلی بی‌گومان نو‌یژ (به‌ندایه‌تی) و قوربانی و ژیان و مردم هه‌ر بۆ خوای په‌روه‌ردگاری هه‌موو جیهانیانه. هه‌یج هاوه‌به‌شیکی نی‌یه و هه‌ر به‌وه‌ فه‌رمانم پی‌دراوه وه‌ من یه‌که‌می هه‌موو فه‌رمانبه‌رانم (بۆ خوا).

هه‌روه‌ها حه‌سه‌ن نه‌یوت: هه‌ر که‌س خۆی به‌شتی‌ک برا‌زی‌تیته‌وه بۆ خه‌لک که‌لای خوا وانیه‌ نه‌وه بی‌ناش‌ترین ده‌بی‌ت^۴، هه‌روه‌ها نه‌یوت: له‌ هه‌ندی له‌ پیاوچاکانه‌وه نه‌گه‌یژنه‌وه که وتویه‌تی: باش‌ترین جو‌ری زوهد شارده‌وه‌ی زوهده^۵، نه‌ش‌لین روژی‌ک ناموژگاری کردوه و که‌سی‌ک هه‌ناسه‌یه‌کی

^۱ - البيان والتبيين (۳ / ۱۴۷) الحسن البصري د. مصطفى الفن، ل: ۳۴۹.

^۲ - مجموعة رسائل الحافظ ابن رجب (۱ / ۲۶۶ تا ۲۷۰).

^۳ - الاخلاق بين الطبع والتطبع، ل: ۲۱.

^۴ - حياة الحسن البصري، روضة المحصري، ل: ۱۷۰.

^۵ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۱۷۰.

قولی هەلکیشاوه ئەویش وتوێهتی: مەبەستت لەو کاره چی بوو برازا؟ نەگەر راست بکهیت ئەوه خۆت دیاری کردوه نەگەر درۆش بکهیت ئەوه تیاچویت، خەلکیش زۆر خۆیان ماندووه ده کرد به نهیتی و کەس دەنگی نەدەبێستن هەروەها کەسانی پێش ئیوه هەموو قورئانیان دەخوێندەوه و دراوسێکە ی هەستی پێ نەدەکرد، یه کینکی تریش شارەزادەبوو له ناین و هاوڕێکە ی پێ ی نەدەزانی، بههەندی لهوانهشیان وت: چەند کەم دەجولێت له نوێژدا و چەند به خشوعی؟ ئەویش وتی: جا تۆ چوزانی دڵم له کوێیه؟^۱ هەروەها ئەبوت: رەجانی کوری حیوه سهیری پیاویکی کرد که دوا ی نوێژی به یانی خهوه ده بیرهوه، ئەویش پێی وت: ناگات له خۆ بیت خوا سهلامهتت بکات که سێک وا نەزانی ئەوه به هۆی شهوئخونی و نوێژهوه بووه و کردهوه کانت پوچ بیهتوه^۲ هەروەها حەسەن (رضی اللہ عنہ) ئەلێت: بۆیان گێرامهوه که پیاویک به لای پیاویکدا تپه پریوه که: ﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وِدًا﴾ (مریم: ۹۶). واته: به راستی نهوانه ی که باوه رپیان هیناوه و کردهوه چاکه کانیشیان کردهوه زۆر زوو خوای میهره بان خۆشهویستیان ده کات(له دلێ باوه رداراندا).

وتی: سوێند به خوا ده بێ به جوړێک خوا بهرستم که له دنیا دا ناویانگی پێ ده ربکه م، ئینجا دهستی دایه نوێژ و رۆژی بهردهوام و هه میشه خهریکی نوێژ و یادکردنی پهروه ردگار بوو، هه ر که به لای خه لکیشدا تپه ر بوایه نه یانوت: ئەم کابرایه ده بین چهنده رپابازه ئەویش بیری کردهوه و به خۆی وت: له بار دایکت بچیت ئەوه بۆ هه ر به خه رپه باس ده کریت رهنگه ئەمه به هۆی خه رپه ی نه یه ت و بیروباوه رته وه بیت، چونکه مەبەستت رەزامەندی پهروه ردگار نه بووه، پاشان نه تی گوژی و بهردهام بوو له سه ر کردهوه کانی و خوای گه وره ش خۆشهویستی کرد له دلێ خه لکیدا و هه ر که به لای کو مەلێکدا تپه ر ده بوو نه یانوت: رەحمەتی خوا لەم کابرایه بیت. حەسەنیش ئەیفه رموو: کردهوه کانتان به دل سو زیه وه ئەنجام بده ن^۳.

هه رو هه نا ئەبوت: ئە ی ناده میزاد پۆشاک ی خواناسان ده پۆشیت و کردهوه ی خه رپه کارانه ده که یه ت وه ک خه لکانی ملکه چ و خوا په رست خۆت نیشان ده ده یه ت، به لām له ناوه وه له خۆت با یی بو یه ت.

۱ - الزهد للحسن البصري، ل: ۱۵۹.

۲ - الزهد للحسين البصري، ل: ۱۵۹.

۳ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۶۰.

ناگادار به نهمه ره‌وشتی کهسانی دلسۆز نیه، چونکه تۆ له قیامهت دا له‌بهر دهستی کهسانیکدا ده‌وهستی که چاوه‌ناپاکه‌کان ده‌ناسیت و نهیتی سینه‌کان ده‌زانیت^۱. هه‌روه‌ها ئه‌بیوت: ئه‌گه‌ر نه‌وه که سه‌عیدی کوری جیبر پیاویکی بینی که به‌کۆزلیه‌وه به‌ندایه‌تی ده‌کرد، ئه‌ویش پینی وت: ئه‌ی برازا ئیسلام زیندوه تۆش زیندووی رابگره‌و مه‌بیرینه‌خوا بتمریتی، هه‌روه‌ها ئه‌بیوت: هه‌ر که‌س به‌خرابه‌ی باسی خۆی کرد له‌ ناو‌خه‌لکدا ئه‌و ستایشی خۆی کردووه و ئه‌وه‌ش کارینکی خراپه^۲.

— هاندان بۆ تاعه‌تی په‌روه‌ردگار: خوای گه‌وره ئه‌فه‌رمویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهٓ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ (النساء: ۵۹). واته: ئه‌ی کهسانیک که باه‌ر تان هیناوه گۆی‌رایه‌لی خوا و گۆی‌رایه‌لی پیغه‌مبه‌ر بن وه پاشانیش گۆی‌رایه‌لی کار به‌ده‌سته‌(عادیله) کانی خۆتان بن جا نه‌گه‌ر دووبه‌ره‌کیان هه‌بوو له شتی‌کدا ئه‌وه بیگی‌ر نه‌وه بۆ لای خوا و پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) نه‌گه‌ر ئیسه‌ باه‌ر تان هه‌یه به‌خوا و به‌رۆژی دوایی ئه‌وه باشتره وه ناکام و نه‌نجامی چاکتره.

هه‌روه‌ها ئه‌فه‌رمویت: ﴿وَمَا آخَلَقْتُمْ فِيهِ مِن شَيْءٍ فَحُكِّمُوهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾ (الشوری: ۱۰). واته: وه هه‌ر شتی‌ک که تیی‌دا جیاواز بوون ئه‌وه بریاره‌که‌ی بۆلای خوا ده‌گه‌رێته‌وه ئه‌و خواجه په‌روه‌ردگاری منه ته‌نها پشتم به‌و به‌ستووه وه هه‌ر بۆلای ئه‌ویش ده‌گه‌رێمه‌وه.

هه‌روه‌ها هه‌سه‌نیش ده‌رباره‌ی: ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَاءً آتَوْا﴾ (المؤمنون: ۶۰). ئه‌بیوت: شت ئه‌به‌خشن: ﴿وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ﴾ (المؤمنون: ۶۰) ئه‌لی: کاری چاکه‌ی زۆری ئه‌نجام ده‌ده‌ن، به‌لام ئه‌ترسن له‌سزای په‌روه‌ردگار رزگاریان نه‌کات^۳. هه‌روه‌ها له‌هه‌سه‌نه‌وه ئه‌لی: نه‌گه‌ر شه‌یتان سه‌یری کردیت و بینی که به‌رده‌وامی له‌سه‌ر تاعه‌تی په‌روه‌ردگار و جار له‌دوای جار هه‌ولتی له‌گه‌لدا دایت و بینی هه‌ر به‌رده‌وامیت و بیزار ده‌بی لیت، به‌لام نه‌گه‌ر جارینک به‌م شیوه و جارینکی به‌جۆرینکی تر بویت

۱ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۱۶۰.

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۱۶۰.

۳ - الزهد للحسن البصري، ل: ۷۴.

تہماعت تیّ دہکات^۱، ہدروہا لہ حسہ نہوہ (ﷺ) نہلّی: ہرمی کورّی حیان وتی: ہیچ شتیکم نہینیوہ وەک ناگر کہ ہەلاتوان لیّ ی خەوتبن و ہیچ شتیکیشم نہینیوہ وەک بەہەشت کہ خوازیرانی خەوتبن^۲.

ہدروہا لہو بەسەرہاتانہی کہ لہ حسہنی بەسری پرووی داوہ: کاتیّ کہ عومہری کورّی ہبیرہ کرا بہ والی عیراق ناردی بۆلای حسہن و شعیی و فەرمانی دا کہ خانوویہ کیان پیّ بدریت و مانگیک تیایدا مانوہ ئەوہ بوو خزمەتگوزارہ کہ رۆژیکیان وتی: ئەمیر ئەیووی بیتە لاتان، عومہریش ہاتە ژوورہوہ و خۆی دابوو بەسەر گوچانہ کہیدا، سلاوی کرد و ریتزی لێسان وتی: ئەمیری باوہرداران یەزیدی کورّی عبدالملک نامہبەکی بۆ ناردووم ئەزام ئەگەر جیبەجیّ ی بکەم تیادەچم و سەریچخی خوام کردووہ و ئەگەر جیبەجیشی نہ کەم گوێپرایەلّی خوام کردووہ، نایا نیوہ ہیچ چاریکتان پیّہ بۆم. شەعییش قسە ی کردو کہوتە داوی ئین ہەبیرہوہ، پاشان عومہری کورّی ہبیرہ وتی: ئەی تۆ چی ئەلّی ی ئەی باوکی سەعید؟

نەویش وتی: ئەی ئەمیر، شەعیی قسە ی خۆی کرد، وتی: تۆ چی ئەلّی باوکی سەعید؟ وتی: ئەلّیم لہوانیہ فریشتەبەک ی توندوتیژی پەروەردگار کہ لہ فەرمانی پەروەردگار دەرناچیت یەخت پیّ بگریت ئەی کورّی ہبیرہ و لہ فراوانی ئەو کۆشکەتەوہ بەتہیتتہ دەرہوہ بۆ ناو گوورّی تەسک و تاریک، ئەی عومہری کورّی ہەبیرہ ئەگەر لہ خوا بترسیت ئەوہ ئەتپاریزیت لہ یەزیدی کورّی عبدالملک، بەلام یەزید ناتوانیّ بتپاریزیت لہ خوای گەورہ، ئەی عومہری کورّی ہبیرہ بیّ خەم مەبە لہوہی کہ خوای گەورہ بہ خراپترین کار سزات بەدات کہ بۆ یەزیدی کورّی عبدالملک ئەنجامی ئەدەیت و دەرگای لیخۆشبووت لیّ داخات، سویند بەخوا ئەی کورّی ہبیرہ خەلکانیکم لہ پیشینانی ئەم نۆمەتە بینیوہ کہ لہ ہەلپە کردنی نیوہ بۆ دونیا زیاتر لہ دونیا رایان دەکرد و دونیاش بہ دوایانہوہ بوو، ئەی کورّی ہبیرہ من بەشیونیک ئەترسیتم کہ خوای گەورہ ترساندوبیتی پیّ: ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ (ابراہیم: ۱۴). ئەی عومہری کورّی ہبیرہ ئەگەر لہ گەن خوادا بیت لہ گوێپرایەلّیدا ئەوہ لہ تۆلە و زەبری یەزیدی کورّی عبدالملک رزگارت دہکات، بەلام ئەگەر بۆتوان

۱ - ھەمان سەرچاوہ، ل: ۷۵.

۲ - ھەمان سەرچاوہ، ل: ۷۵.

له گهڻ يهزیدی کوری عبدالملک دا بیت نهوه خوا دهتداته دهست نهو، نهلی عومهریش گریا و قسه کانی جیبه جی کرد و رژی دواتر خهلات و مولهتی بو ناردن و پشکی حسنه لهوهی شهعی زور تر بوو، شهعیش چوره دهرهوه بو مزگهوت وتی: خهلکینه هه کهسیک له ئیوه نهتوانیت خوی گهوره پیش بنده کانی بخات له گوپراهیلهیدا بایکات، سویند بهو کهسهی که گیانی منی بدهسته حسنه شتیکی نهزانیوه من نهزانیته، بهلام ویستم کوری هیره له خوم رأزی بکه، بهلام خوی گهوره دوری خستهوه لی^۱.

ههروهه حسنه نهلی: سه ریچی فرمانی خوا مهکن، چونکه سه ریچی کردنی فرمانی خوا ناوه دان کردنهوهی مالیکه که خوی گهوره بریاری ویران بوونی داوه^۲، ههروهه حسنه دهرهوهی: ﴿فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوْبَانِ عَفْوًا﴾ (الإسراء: ۲۵). نهلی: نهو کهسهیه که به کردهوه و بهدلی روی کردوتهوه خوا^۳.

ههروهه نهیوت: رهجهتی خوا له کهسیک که بههیز بیت و نهو بههیزیهی له گوپراهیلهی و تاعهتی پهروهردگاردا بهکار بیته، یان لاوازیته و خوی له سه ریچی پهروهردگار بیاریته^۴.

• **بیرکردنهوه و پهنده وهرگرتن:** خوی گهوره نهفهرمویت: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ (آل عمران: ۱۹۰). واته: بهراستی له درووست کردنی ناسمانهکان و زهویدا و له جیاوازی و گورانی شهو و رژی دا چهندهها بهلگه ههیه بو خاوهن ژیری بهکان.

ههروهه نهفهرمویت: ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ (الذاریات: ۲۱). واته: وه له خودی خوشتاندا(بهلگهی زور ههیه) دهی نایا بو وورد نابنهوه و سهرنج نادهن. کهواته: بیرکردنهوه و ریمان لهبوونهوه و دهررونی مرؤه و بهلگه بئراوه کانی پهروهردگار هوکاریکی بههیزه بویاوه، چونکه گهورهی و مهزنی دهسهلاتی پهروهردگاری تبادا دهرده کهویت و ریکخستن و توکمهیی سه

^۱ - الزهد للحسن البصري، ل: ۷۶.

^۲ - همان سمرچاوه، ل: ۷۷.

^۳ - همان سمرچاوه، ل: ۷۷.

^۴ - همان سمرچاوه، ل: ۷۶.

سورھینەری تبادا بەدی دە کریت کہ بەلگەہیە لەسەر فراوانی زانستی پەروردگار و گشتگیری دانایی و ئەو ھەموو بەخشش و بەھرە زۆرەہی لە ژماردن نایەت و بەلگەہیە بۆ میھرەبانی و بەخشندەیی و چاکێ پەروردگار ئەمەش ئەخوارزیت کہ ستایشی بکریت و دلسۆزانە بپەرسزیت ئەمەش کرۆک و نھیتی باوەرە^۱.

بەم شیوہیە ھەسەن (ﷺ) بانگھێشتی کردوین بۆ بیر کردنەوہ و تیرامان و پەند وەر گرتن و نھیت: باشترین کردوہە پارێزگاری و بیر کردنەوہیە^۲. ھەر وەھا نھیتی: ھەر کەس خوای گەورە بناسیت خوۆشی دەوێت و ھەر کەس دونیا وەك خوۆی ببینیت ھەلپەہی بۆ ناکات، باوەر داریش رۆناچیت ھەتاوہ کو بی ناگانەبیت، ھەر کە بیری کردوہە خەم دەخوات^۳.

ھەر وەھا نھیت: رەھمەتی خوا لە کەسیک کہ سەرنج بەدات و رابھێتی و بیربکاتەوہ و پەند وەر بگریت و پەندیشی وەر گرت بەرچاوی روون ببیتەوہ و کاتی بەرچاویشی روون بووہوہ نارامگریت، چونکە خەلکیکی زۆر راستیەکانیان بۆ دەرکەوت، بەلام دانیان بۆ خوێاندانە گرت و بیزاری دلتی داگیر کردن و نەگەشتن بە ئامانج و نەشگەرانیوہ بۆ ئەوہی کہ وازیان لێ ھینا بەم شیوہ دونیا و داوارۆزیان لە کیس چوو ئەوہش دۆراندنیکی ناشکرایە^۴.

ھەر وەھا ئەفەرمویت: کاتژمێرێک بیر کردنەوہ باشترە لە خواپەرستی شەوێک^۵، ھەر وەھا ئەیفەرموو: بیر کردنەوہ ناوێنەہیە کہ ناشنات دەکات بە چاکە و خراپە کانت. جا ھەر کەس پشتی بێ بەسیت سەرفرازە و ھەر کەسیکیشتگونی بجات نابروی دەچیت^۶.

● **زانست و زانیان:** ھەر وەھا نھیت: تیگەبشت دەفری زانستە، زانستیش بەلگەہیە بۆ کردوہ و کردوہەش چاو ساغی مروؤف بۆ چاکە، نارەزووش کەشتی تاوانە و سامانیش دەردی خوۆ بە زلزانانە و دونیاش بازاری دوارۆژە و سەرشۆری و داماویش بۆ کەسیک کہ بەخششەکانی

۱ - شجرة الايمان للسعدي، ل: ۴۹، الوسطية في القرآن، ل: ۲۳۹.

۲ - الزهد، للحسين البصري، ل: ۸۲.

۳ - همدان سمرجاوه، ل: ۸۳.

۴ - همدان سمرجاوه، ل: ۸۳.

۵ - همدان سمرجاوه، ل: ۸۳.

۶ - همدان سمرجاوه، ل: ۸۳.

خوای بۆ سه‌رینجی کردنی به‌کار بییت^۱. هه‌روه‌ها ئه‌یوت: کاتی خۆی که‌سیک داوای زانستی ده‌کرد و پاش ماوه‌یه‌ک له‌ ره‌فتار و هه‌لس و که‌وت و زمان و چاو و کاره‌کانیدا ره‌نگی ده‌دایه‌وه^۲.

ج- نه‌هی کردن له‌ هیوا درێژی و خۆیه‌لزانین:

● نه‌هی کردن له‌ هیوا درێژی: حه‌سه‌ن ئه‌فه‌رموی: باوه‌ردار له‌ دنیا دا غه‌ریبه و ململانی له‌سه‌ر ناکات و دل‌تیا نه‌ لێ، خه‌لکی دل‌تیا لێ ی و ئه‌ویش به‌ خه‌یالییدا نایه‌ت خۆشبه‌ختی بۆ که‌سیک که‌ کاری چاک بکات و چاکه‌ پیش بخات بۆ رۆژی داماری و هه‌ژاری^۳. هه‌روه‌ها ئه‌یوت: هه‌ر که‌سیک هیوای درێژ بیته‌ کرده‌وه‌ی خه‌راپ ده‌بیته^۴، له‌ ته‌یه‌کی به‌نرخیدا نه‌لێ: ئه‌ی ئاده‌میزاد، تۆ چهند رۆژیکێ، هه‌ر که‌ رۆژیک تیه‌په‌ری به‌ شیکیش له‌ تۆ له‌ گه‌ییدا ده‌روات^۵.

● نه‌هی کردن له‌ خۆبه‌ گه‌وره‌ زانین: حه‌سه‌ن (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) ئه‌فه‌رمویته: ئه‌ی ئاده‌میزاد، چۆن خۆت به‌گه‌وره‌ ده‌زانیت له‌ کاتی‌کدا که‌ دووجار به‌ بۆری میزدا تیه‌په‌ریوت^۶. هه‌روه‌ها نه‌لین: حه‌سه‌ن (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) نه‌عیمی کورپی رضوانی بینی که‌ به‌ لوتبه‌ریزه‌وه‌ ده‌رۆشت به‌ری دا ئه‌ویش وتی: سه‌یری ئه‌مه‌ بکه‌ن هیچ ئه‌ندامیکێ له‌شی نه‌یه‌ که‌ به‌خه‌ششیکێ خوا و نه‌فه‌ره‌تیکێ شه‌یتانی به‌سه‌ره‌وه‌ نه‌بیته^۷.

۳- ئه‌و قوتابیان‌ه‌ی حه‌سه‌نی به‌سه‌ری که‌ ناسراو بوون به‌ زانستی سلوک و سو‌فیگه‌ری: حه‌سه‌نی به‌سه‌ری (رضی‌الله‌تعالیه‌ عنیه) به‌کێک بوو له‌ زانایانی ئه‌هلی سونه‌ت و گه‌نگی ده‌دا به‌زانستی سلوک و مه‌جلیسیکی تایه‌تی هه‌بوو له‌ ماله‌که‌یدا که‌ هه‌موو باس و خواسه‌کانی تیایدا سه‌باره‌ت

۱ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۹۲.

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۹۲.

۳ - الزهد، للحسین البصري، ل: ۸۱.

۴ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۸۱.

۵ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۸۱.

۶ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۷۹).

۷ - سیر اعلام النبلاء (۶ / ۱۵).

بزهوهد و سلوك و خواناسى بوو، ههروههها كۆمهلتىك پياو چاك كارىگهر بوون به قوتابخانهى
حهسهنى بهسرى و بوونه ئهستىرهى درهوشاره لهناو زاناينى نههلى سونهتدا، لهوانه:

أ- **ئهيووبى سختهيانى:** زاناي پايهبهرز و پيشهنگى زانايان، نهوبه كرى كورپى ابى تيمهى
كيسان^۱. متمانە پيكر او و بههتير بوو له فهرموودهدا و دادگهر و خواناس و خاوهنى زانستىكى
فراوان بووه^۲، نهگهر پرسياريشى لىبكر ايه دهبارهى شتىك كه هيجى لهو بارهيهوه لانهبوايه
ئهيووب: پرسيار بكهن له زانايان، زۆر جار يش ئهيووب: نازانم، تهنانهت حههمادى كورپى زهيد
ئهلى: كهسم نهبينوه هيندهى ئهيووب ويونس بلى نازانم، ههروههها ههزى ده كرد زاهيد و درنيا
نهويستى به نهيتى بهيلتتهوه و ئهيووب: نهگهر كهسيك زوهدى بشارتتهوه باشتره لهوهى كه
ناشكر اى بكات^۳.

ههروههها ئهيووب: چل حهجى كردوو، عبدالله ي كورپى عومهر يش دلى ناسووده ئهبوو كه له
وهرزى حهجدا خهلكانىك ببينت كه خواى گهوره دلى روناك كردونهتوه به ئيمان هاوشتيرهى
ئهيووب^۴، ههروههها ئهيووب: هاورپى يهزىدى كورپى وهليدى كورپى عبدالملك بوو، كاتى يهزىدى
بووبه خهليفه وتى: خوا يه منى له بير ببهروه^۵، ههروههها هههميشه دهم بهخنده بوو له گهل خهلكيدا

● چند ههلتويستىك و وتهيهكى ئهيووب:

● به گهوره زانينى نههلى سونهت: ئهيووب ئهلى: كاتى ناگادارم نهكهنهوه كه كهسيك له
نههلى سونهت كوچى دواى كردوو ههست دهكم نهنداميك له نهندامه كانم لى بووتهوه^۶.
● ههلتويستى بهرامبهه به خهلكى بيدعهچى و نارهزووباز: نهلت: ههتاوه كو خاوهن بيدعهى
ههولتى زياتر بدات زياتر له خوا دوور دهكهوتتهوه^۷. ههروههها له ئهيووبهوه هاتوووه كه ئهبو

^۱ - الطبقات (۷ / ۲۴۶).

^۲ - تاريخ التصوف الاسلامي د. بدوي، ص: ۱۸۹.

^۳ - الحلية (۳ / ۴).

^۴ - الحلية (۳ / ۶).

^۵ - الحلية (۳ / ۹).

^۶ - الحلية (۳ / ۹).

^۷ - الحلية (۳ / ۹).

قلا به وتویه تی: له گه گن خه لکی ناره زوبازدا دا مه نیشن و مشتومریان له گه گدا مه کهن، چونکه من دلنیانیم که له گومرای خویاندا نو قمتان نه کهن و یان گومانان له وشتانه دا بو دروست نه کهن که نه یزان^۲. نه یویش نه لئی: سویند به خوا نهو یه کیك بووه له زانا دل زیندوو زیره که کان^۳.

● هه زکردنی له گه شتنی به برا نیمانداره کانی: لهم باره یه وه نه لئی: یه کیك له وشتانه ی که هه جم لا خو شه ویست ده کات نهو یه که به چهند برایه کم بگم که له شوینی تردا پیان ناگم^۴.

● په رستشی: یه کیك بوو له خواناسه به ناوبانگه کان که به باشی و زوری په رستش ناسراو بوو، له گه ل نه مه شدا زور مه بهستی بوو که په رستشه کانی شاراووه و دل سو زانه بی ت بوو په روه ردگار^۵. هه روه ها نه یوب له ناوداران ی خه لکی به سره و شوینه که وتوی شوینکه وتوان (تابعی تابعین) بوو و ناسرا بوو به چاکه و زانست و خواناسی^۶. هه ج و عه مره ی زور بوو له بهر و ه سه تی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) که نه فه رموی ت: با هه ج و عه مره تان به دوا ی یه کدا بی ت^۷ بو یه نه یوب چل هه جی کرد^۸. هه روه ها شه و هه لده ستا بو شه ونویژ و نه یشارده وه، هه ر که کاتی به یانی ده هات ده نگی به رز ده کرده وه هه که نه وه ی که تازه هه ستا بی ت^۹.

● زوه د و دونیا نه ویستی: نه یوب نه لئی: زوه د له دوونیا دا سی شته خو شه ویستزین و به رزترین و گه وره ترینی لای خوا نهو یه که زوه دی هه بی ت له په رستنی غهیری خوا له پاشا وبت و داروبه رد، پاشان زوه د له و شتانه ی که خوا فه ده غه ی کردوون له وه رگرتن و به خشیندا،

۱ - الامام ایوب السخستانی ل: ۴۶ د. سلیمان العربی.

۲ - البدع و النهی عنها، ل: ۴۸ لابن وضاح.

۳ - الامام ایوب السخستانی، ل: ۴۸.

۴ - هه مان سه چاره، ل: ۵۰.

۵ - مشاهیر علماء الامصار، ل: ۱۵۰ ژماره ۱۱۸۳.

۶ - مسند احمد رقم ۱۶۷ نه م فه رموویه صحیحه و له چهند ریگه یه که وه هاتووه.

۷ - حایة الاولیاء (۳ / ۵).

۸ - المعرفة و التاریخ (۲ / ۲۴۱)، الامام السخستانی، ل: ۵۲.

۹ - طبقات ابن سعد (۷ / ۲۴۷) الامام ایوب، ل: ۷۵.

پاشان رووی تی ده کردین ئه‌یوت: زوهدی ئیوهش ئه‌ی قورئان خوئیان کهمترین زوهده لای خوا که ئه‌ویش زوهده له‌وشتانه دا که حه‌لالن^۱.

● گه‌واهی حه‌سه‌نی به‌سری بۆی: حه‌سه‌ن ده‌رباره‌ی ئه‌لیت: ئه‌مه گه‌وره‌ی لاوانه^۲. هه‌روه‌ها ئه‌لیت: ئه‌یوب گه‌وره‌ی لاوانی ئه‌هلی به‌سره‌یه^۳، سه‌باره‌ت به‌ گه‌واهی دانی ئه‌یوب بۆ حه‌سه‌نی مامۆستاشی ئه‌لیت: حه‌سه‌ن قسه‌ی وه‌ک مرواری وا بوو و ئه‌ووانه‌ی دوا‌ی ئه‌و ده‌دوان ئه‌توت ئه‌رپه‌شینه‌وه^۴، هه‌زوه‌ها ئه‌لیت که چوار سال له‌گه‌ن حه‌سه‌ندا بووم شه‌رم ده‌کرد پرسیاریکی لی بکه‌م هینه‌ده به‌سام بوو^۵.

● کۆچی دوا‌یی: دوا‌ی ته‌مه‌نیک که له‌ په‌رستشی په‌روه‌دگار و فیربوون و فیرکردن و په‌روه‌رده و له‌ خوا ترسان و ده‌ستگرتن به‌ سونه‌ت و به‌گه‌وره‌ راگرتنی سونه‌ت و سه‌ر کۆنه‌ کردنی ئه‌هلی بیدعه و ئاره‌زوو و دلسۆزی له‌ زانست و کار کردندا بۆ خوا کۆچی دوا‌یی کرد به‌ هۆی نه‌خۆشی تا‌عون که له‌به‌سه‌ره‌دا بلاو بوویه‌وه له‌ سالی ۱۳۱ کۆچی^۶. هه‌روه‌ها ئه‌بو نه‌عیم به‌سه‌ندی خۆی له‌ حمادی کوری زه‌یده‌وه ئه‌یگه‌رپه‌ته‌وه و ئه‌لیت: مه‌عونی باوکی حه‌مه‌زه رۆژی هه‌ینی پێش نوێژی هاته‌لام و وتی: من دوینی ئه‌بو به‌کر و عومهرم بی‌نی له‌ خه‌ودا و پیم وتن: چی هینا‌ونی؟ وتیان: ئیمه‌ هاتووین نوێژ له‌سه‌ر ئه‌یوبی سه‌ختیانی بکه‌ین، هه‌روه‌ها ئه‌لیت: ئه‌وه نه‌یزانیبوو که ئه‌یوب کۆچی دوا‌یی کردوه بۆیه‌ پیم وت: دوینی ئه‌یوب کۆچی دوا‌یی کرد^۷.

ب- مالیکی کوری دینار: گه‌وره‌ی زانایانی خواناس و، که‌سیکی که‌م وینه و له‌ شوئینکه‌وتوانی باوه‌رپینکراو و له‌و که‌سه‌ دیارانه‌یه که قورئانی نووسیه‌ته‌وه^۸.

۱ - حلیة الاولیاء (۳ / ۳) الامام ایوب: ۷۵.

۲ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۷۷).

۳ - طبقات ابن سعد (۷ / ۲۴۷) الامام ایوب، ل: ۷۵.

۴ - حلیة الاولیاء (۳ / ۱۱) الامام ایوب، ل: ۷۵.

۵ - الوافی بالوفیات (۱۰ / ۵۴، ۵۵) الامام ایوب، ل: ۹۶ ز

۶ - سیر اعلام النبلاء (۶ / ۲۳)

۷ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۶۲).

۸ = هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۶۲).

❖ نه هه لویست و وته کانی:

- کاریگهر نه بوونی به ستایش و زه مکردن: نه لئی: له و کاته وه که خه لکم ناسیوه دلخوش نه بووم به ستایشیان و دلگران نه بووم به زه میان، چونکه ستایش کار و زه مکه رانیان زیاده پوهی ده که نه گهر زانا بو کار کردن فیری زانست بیټ نه یشکین و نه گهر بو غهیری کار کردنیش فیری بیټ نه وه وه شانازی بوی تو مار ده کهن ^۱.
- دلته نگي و خه مخوری: نه لئی: نه گهر خه م له دلدا نه بوو ویران ده بی، ههروه ها نه لئی: هه رکهس له زرق و باقی دنیا دوور بیټ نهو زال بووه به سه ر ناره زوی دا ^۲.
- هات دزی بکات به لام نیمه نهومان دزی: نه لئین دزیک هاتوته لای، به لام هیچی ده ست نه که وتوه هه بویه مالیک هاواری لینکرد و وتی: هیچ شتیکت له مالی دنیا ده ست نه کهوت، که واته خه می قیامهتت بخو؟ کابراش وتی: باشه، پاشان ده ست نوژی گرت و دوو رکات نوژی کرد و پاشان دانیش و دواتر چوو بو مزگهوت، وتیان نه وه کییه؟ وتی: هات دزی بکات به لام نیمه نهومان دزی ^۳.
- خوشرین شت له دنیا دا ناسینی پهروه دگاره: نه لئی: خه لکی دنیا له دنیا ده رچوون و خوشرین شتیان تیا دا نه چه شت، وتیان: نهو شته چی یه؟ وتی: ناسینی پهروه دگار.
- خوشویستی له لایه نه نه سی کوری مالیکه وه: مالیکی کوری دینار نه لئی: من و نه نهس و ثابت و یه زیدی رقاش چووینه خزمه تی نه نهس، نهویش سه رنجی داین و وتی: نیوه زور له هاوه لانی محمد (ﷺ) ده چن نیوه به لامه وه له کوره کانم خوشه ویست ترن نه گهر له چاکه کاری دا له وان باشتر بن، من پارشیوان دو عاتان بو ده کهم ^۴.
- سه رچاوه ی بژیوی: به چوار مانگ قورنانی ده نوسیوه و کریکه ی لای به قالیټک داده نا و کهل و په لی ده برد ^۵.

^۱ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۳۶۳).

^۲ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۳۶۳).

^۳ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۳۶۳).

^۴ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۳۶۴).

^۵ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۳۶۴).

• کۆچی دوابی: له سالی ۱۲۷ ک و نهشلین ۱۳۰ ک کۆچی دوابی کرد^۱، ههروهها مالیکی کوری دینار په کئی بوو له زانایانی نههلی سونهت ن ناییت گوی بۆ نهو کهسانه بگریت که شتی لاوازیان داوته پالی گویا شتی ناشه رعی تیکه لاوی لایهنی رۆحی له ئیسلامدا کردوو^۲. بهلکو له ژياننامهیدا ده رکه وتوووه که له سه ران و پیشه وایانی بواری سلوک و خواناسیه وه په کیکه له قوتایانی حه سه نی به سری و نه نهس کوری مالیک و نه حنه فی کوری قهیس و سه عیدی کوری جوبیر و محمدی کوری سیرین و قاسمی کوری محمد^۳ زانایانی نههلی سونهت.

ج- **محمدی کوری واسع**: پیشه وای خواویست و پیشهنگ^۴. له باسی فتوحاتی سه رده می عبدالملک دا باس له ژيانی کردوو، بهو پییهی له ناو سوپای قوته ییهی کوری مسلم دابوو و ماوه یه ک له خوارسان دا ماوه ته وه^۵. مالیکی کوری دیناریش له باره یه وه نه لی: قورنان خوینان سیانن: قورنان خوینیک مه بهستی خواجه و په کیکي تریش مه بهستی دونیایه و په کیکیش قورنان خوینی پاشاکانه ناگادر بن که محمدی کوری واسع لای من له قورنان خوینانی خواویسته^۶.

حه سه نی به سیریش به رازینه ری قورنان خوینان ناوی کرد بوو^۷، له وته کانیشی: نه گهر به نده به دل رویی کردوه په روه دگار، خوی گه و ره دلی به نده کانی بۆ ده کاته وه، هه روه ها نه بیوت: له گه ل نزا و پارێز کاریدا که میک کرده وه به سه^۸، نه مانه به ناو بانگترین قوتابیه کانی حه سه نی به سری بوون له زانستی سلوک دا و کاریگه ری که کی زۆریان هه بوو له ژيانی خه لکیدا، نه مړۆش ئیمه زۆر پیوستمان به زیندوووه کردنه وه ی نه م زانسته هه یه که ئیستا زۆر که م و ده که منه و هه ندی خه لکی به ناو زانا و

۱ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۳۶۴).

۲ - تاریخ التصوف الاسلامی، ل: ۲۰۷.

۳ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۳۶۲).

۴ - هه مان سه رچاوه (۶ / ۱۱۹).

۵ - تاریخ التصوف الاسلامی، ل: ۲۱۷، اللیه (۲ / ۳۵۳).

۶ - الحلیة (۲ / ۳۴۵) تاریخ التصوف الاسلامی، ل: ۲۱۴.

۷ - تاریخ التصوف الاسلامی، ل: ۲۱۴.

۸ - سیر اعلام النبلاء (۶ / ۱۲۱).

خاوہن بیروباوہری نا دروست و بوچوونی نارہوا و لادہر لافی لیّ دہدہن دیارہ نومہتیش پیوستی بہ ریازیکی پەروردہیی سونیه کہ بنہماو لقہکانی لہ قورئان وسونہتی پیغمبہری خوا (ﷺ) ہاوہلانی بہرپز و ئەو زانا خوا ویستانہوہ کہ لہ سەر ریازی ئەوان دەرپۆن وەرگر تبت و لہ بہرامبەر شالای مادی گہری و لیشاوی نارہزوبازی دا دہوہستن کہ لہ ہۆکارہکانی بوژانہوہ و رابوونی نومت بریتہ لہ جلہوکردنی نارہزوہکانی و پاککردنہوہی دہرونہکان لہ نہخوشی و دہردہکان و زیندوو کردنہوہی بہہا ئیمانی یہ بالاکان وەک ترس و نومید و دلسوژی و گہرانہوہ بۆلای پەروردگاری جیہانیان.

۴- **بی بہری بوونی حسہنی بہسری لہ موعتہزیلہ :** موعتہزیلہ لافی ئەوہ لیّ دہدہن کہ حسہنی بہسری وەک ئەوان قەدہری بوو و لەوان بووہ، و لہ داودی کورپی ابی ہندہوہ نہگیرنہوہ کہوتوبہتی: گویم لہ حسہن بوو، ئەبوت: ہموو شتیک قہزاو قەدہرہ و نوسراوہ جگہ لہ تاوانہکان^۱، ہرہوہا چہند نامہیہک ئەہیتن کہ حسہنی بہسری (ﷺ) ناردوویہتی بۆ عبدالملیکی کورپی مروان و تیایدا وەک موعتہزیلہ باسی قەدہری کردوہ، ہرہوہا ئەلین: نامہکانی لہم بارہیہوہ بہناو بانگن^۲، شیخ محمد ابو زہرہش زۆر دلگہرم بووہ بۆ سہماندنی ئەوہی کہ حسہنی بہسری (ﷺ) رای لہ مہسەلہی قەدہردا وەک موعتہزیلہ بووہ^۳. وەلامی ئەم قسہ بیّ بنہمایانہش ئەمہیہ:

۱- خودی موعتہزیلہ دلتیا نین لەوہی کہ حسہن (ﷺ) لەوان بیت: ہەر بۆیہ کاتی باسی حسہن و وتہکە ی لەبارہی قەدہرہ کرا لای ئین ئەلمرتضی وتی: ئەگەر بلیّ ی ئەیوب گپراویہتیہوہ، کہ چووہتہ لای حسہن و دەربارہی قەدہر قسہی لہ گہل دا کردوہ ئەویش وازی لہو مہسەلہ یہ ہیتاوہ ئەوہ ئەلیم: ئەگیرنہوہ کہ ہەرہشہی لیکردوہ بہ دەسەلات ترساندویہتی و ئەویش وازی ہیتاوہ، بہلام نایا کہ سیککی وەک حسہن کہ ہمیشہ حق ی راشکاوانہ دەربریوہ لہ دەسەلات دەترسیت؟

۱ - المنیة الامل لابن المرتضی، ل: ۱۲، القضاء و القدر، د. المحمود ن ل: ۱۸۵.
 ۲ - القضاء و القدر في ضوء الكتاب و السنة و مذاهب الناس، ل: ۱۵۶.
 ۳ - تاریخ الجدل، ل: ۳۲۱ - ۳۲۲.

ب- سه‌بارت بهو نامه‌ی‌ش که در اوته پالتی شه‌ره‌ستانی نه‌لی: نامه‌ی‌کم‌بینی که در ابویه پان‌
 حه‌سه‌نی به‌سری که بو عبدالملکی کوری مه‌روانی نووسیه و تیایدا پرساری لیکردوه
 ده‌باره‌ی قه‌دره و زور کردن نه‌ویش به جوریک وه لاهی داوه‌ته‌وه که ده‌گونجی له‌گه‌ن
 مه‌زه‌بی قه‌ده‌ری دا و تیاشدا پشتی به‌ستوه به‌قورنانی پرورز و به‌لگه‌ی نه‌قلی، ره‌نگه‌ نه‌م
 نامه‌ی‌ش له‌لایه‌ن اصلی کوری عطاء وه نووسرا بیت، چونکه حه‌سه‌ن (رضی‌الله‌عنه) له‌و که‌سانه
 نه‌بووه که جیاواز له‌سه‌لف بیرکاته‌وه له‌وه‌دا که قه‌ده‌ر به‌خیر و شه‌ریه‌وه له‌خواویه^۱،
 هه‌رچه‌نده ساغیش نه‌بووه‌ته‌وه، که نه‌م نامه‌ی‌ له‌لایه‌ن حه‌سه‌نه‌وه (رضی‌الله‌عنه) نووسرا بیت، چونکه
 موخته‌زیه‌له‌چهند وته‌یه‌کی تر نه‌ده‌نه‌پان حه‌سه‌ن که سه‌نه‌دی پچراوه و مرتضاش کاتی باسی -
 نه‌هلی عدل و توحید - دادگه‌ری و یه‌کتابه‌رستی ده‌کات ناوی حه‌سه‌نی به‌سری هیناو و
 به‌دریژی باسی ژبانی کردوه، کاتی ویستوشیه‌تی که بیسه‌لیتیت نه‌و له‌نه‌هلی عدله‌ نه‌لی:
 له‌وته‌کانی له‌باره‌ی عدل و دادگه‌ریه‌وه‌ه‌لی کوری جه‌عد نه‌یگیریته‌وه‌و نه‌لی: گویم له
 حه‌سه‌ن بوو نه‌یوت: هه‌ر که‌سیتک بلتیت گونا له‌خواویه نه‌وه له‌روژی دوایدا به‌رو ره‌شی
 دیته خزمه‌ت په‌روه‌دگار پاشان نایه‌تی: ﴿وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُاُ عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم
 مُسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ﴾ (الزمر: ۶۰). واته: له‌روژی دوایی دا ده‌بینی
 نه‌وانه‌ی درویان بو خوا هه‌لده‌به‌ست روویان ره‌شه‌نایا له‌دوزه‌خ دا شوینیک نی یه‌بو خو
 به‌گه‌وره‌زانا. نه‌م هه‌لی کوری جه‌عدش که نه‌لی: گویم له‌حسه‌ن بوو نه‌گویی لی بووه‌نه
 پی‌گه‌شتوه^۲، چونکه نه‌م ریوایه‌تانه‌بچران له‌سه‌نه‌ده‌کانی‌اندا هه‌یه^۳.

ج- نین قوته‌یه‌ش له‌حسه‌نی به‌سریه‌وه نه‌یگیریته‌وه که حه‌سه‌ن هه‌ندیک له‌مه‌سه‌له‌ی قه‌ده‌ر
 داوه و پاشان لی پاشگه‌زبووه‌ته‌وه، به‌لام هه‌ردوای نه‌وه باسی نه‌وه‌ده‌کات که عطائی کوری
 یه‌سار و مه‌عه‌دی جوه‌نی سه‌ردانی خه‌سنیان ده‌کرد و نه‌یانرسی و نه‌یانوت: نه‌ی نه‌بو
 سه‌عید پاشاکان خویتی موسلمانان نه‌رژن و سه‌رومالیان ده‌به‌ن ونه‌مه ونه‌وه ده‌که‌ن و نه‌لین:

^۱ - المنية و الامل، ل: ۱۵.

^۲ - القضاء و القدر في ضوء الكتاب و السنة، ل: ۱۸۶.

^۳ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۱۸۷.

کاره کاغان به پی قهدهری خوایه، نهویش وتی: دوزمنانی خوا درۆ ده کهن^۱، نین قیبه نهلی: نهم جوړه قسانه له حهسه نهوه نه گپ نهوه^۲. نهمش لهوه ده چیت که لیهوه گپ داراوه تهوه که وتویه تی - راستیشی وتوه: خوی گهوره محمدی ناردووه بۆ عه رهب و نهوانیش قهدهرین و تاوانه کانین نه خه نه نهستوی خوا و نه لئین: خوی گهوره خوئی بریاری نهمی داوه که نیمه ی تیداین و زوری لیکردوین و فرمانی بهو شیوه پی کردوین، خوی گهورهش نه فهرموت: ﴿وَإِذَا فَعَلُوا فَحْشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلُوبًا إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (الأعراف: ۲۸). واته: وه کاتی کردهوه که زور به دو ناشیرینان ده کرد (که به پروتی تهواف کردن نمونه به کیه تی) ده یان ووت: له باوو بایراغانه وه بۆ مان ماوه تهوه وه خوا فرمانی نهو (کردهوه) پی داوین (نه ی موحه محمد ﷺ)) بلئی پی گومان خوا فرمان نادا به کردهوه ی به دوو خراب نایا به دم خواوه شتی ده لئین که نایزان و بی ناگان لی ی؟ جا نایا قسه ی حهسن لهو دو ریوایه ته دا به لگه به له سه ر قهدهری بوونی؟ دیاره وه لامی نهمه روونه، چونکه نهو وه لامی نهوانه ده داته وه که قهدهر نه که نه پاساو بۆ بی باوه ری و تاوانکاری خوین بۆیه نهم به لگه هیتانه وه و پاساوش به تاله و قسه که ی حهسه نیش راسته^۳.

نین تهیمیش نامازه بهوه ده کات که وتویه تی: چه ندین کهس تۆمه تبار کراون بهوه ی که قهدهرین و بهو شیوه هیش نه بوون، به لکو رازی نه بوون که قهدهر بکریتنه پاساو یک بۆ تاوانکاری وه که به پیشه وانه حمد و ترا: نین ابی ذؤیب قهدهری بوو، نهویش وتی: خه لکی هر که سیک له مه سه له ی تاوان کاری دا زوریان بۆ بینیت نه لئین: قهدهریه، نه شلئین: هر به هوئی نهم قسه وه بووه که به حهسه نیان وتوه قهدهری^۴.

د - هر وه ها چه ندین ریوایه تیش هه به که نهم مه سه له به به درۆ ده خاته وه، بۆ نمونه له عومهری خز مه تکاری غفه وه نه لی: قهدهریه کان لاسایی حهسه نی کوری ابی له سه نیان ده کرده وه و

۱ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۸۷.

۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۸۷.

۳ - القضاء والقدر في ضوء الكتاب والسنة و مذاهب الناس، ل: ۱۸۷.

۴ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۸۸.

قسهی نهو جیاواز بوو له قسهی نهوان و نهیوت: نهی ئاده میزاد، کسه رازی نه کهی به نارازی کردنی پهروه ردگار و گوږایه لئی که سیش نه کهیت نه گهر سه ریچی پهروه ردگاری لیکه و تهوه، ههروه ها سوپاسی کسه نه کهیت له بهرام بهر به خششه کانی پهروه ردگار دا و لومهی که سیش مه که له سه ر شتیک که پهروه ردگار پیی نه داویت، خوای گهوره دروستکراوه کان و بوونه و هری بهدی هیئاوه نهوانیش له سه ر نهو شیوه ده رۆن که دروستی کردوون جا هه ر کسه و ده زانی که سور بوونی له سه ر رۆزی رۆزی زیاد ده کاته نهوه با خه می ته منی بخوات یان رهنگی بگوږیت یاخود نه ندا میک بو جهسته ی یان په نجهیه کی زیاد بکات ^۱.

هـ- ناشکراشه که موخته زیله کو ده ننگن له سه ر پیچ بنه ماکه، حه سنی به سریش بنه مای: (المنزله - بین المنزلتین) واته شویتیک له نیوان دوو شویته که دا - له نیوان به هشت و دوزه خ دا - به بیدعه داناوه به لایه وه خاوه نه کهی له بیروباوه ری نه هلی سونهت و جه ماعت ده رده چیت، هه ربویه اصلی کوری عطاء جیا بوویه وه له نه لقه ی حه سنی به سری کاتی له م مه سه له یه دا جیاوازی که وته نیوان یان نیتر چون حه سن (ﷺ) به یه کیک له زانایانی نهوان داده نریت ^۲.

و- ناشکراشه که هندی له موخته زیله ی قه ده ریه درۆیان به ده م حه سنی به سریده وه کردوه، نه وه تا عبدالله ی کوری احمد له کتیبی السنة دا جه ند ریوایه تیک ده گیریته وه که نه وه ده سه لیت، له وان هس: نه وه ی که له حه میده وه نه یگیریته وه که وتوبه تی: حه سن هات بو مه که و زانایانی مه که کش وه ک حه سنی کوری مسلم و عبدالله ی کوری عبیده وتیان: نه گهر قسه ت له گهل حه سندا بگردایه و رۆژیککی بو نیمه ترخان بگردایه، نه لی منیش قسه م له گهل حه سندا کرد و وتم: نه ی باوکی سه عید براکانت حه ز ده که ن رۆژیک له گه لتا دانیشن، وتی: به لی به سه رچاو، نیجا رۆژیککی بو دیاری کردن و پاشان له گه لیاندا کو بوویه وه و حه سن ده ستی به قسه کردن کرد و هه رگیز نه میدوه هیته ره وان بیژ و زمانپارو بیت، نهوانیش پر سیاریان ده رباره ی لاپه ره یه کی دوروو دریز لیکرد نه ویش هه مووی به باشی وت و تنها له یه ک مه له سه دا هه له ی کرد، نه وه بو پیاوینک پی وت: نه ی نه بو سه عید کی

^۱ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۸۸.

^۲ - القضاء والقدر فی ضوء الکتاب و السنة و مذاهب الناس، ل: ۱۸۷.

شهیتانی دروست کرد؟ وتی: سبحان الله، سبحان الله جگه له خوا دروستکه رنکی تر ههیه، پاشان وتی: خوای گهوره شهیتان و شهر و خهیری دروستکردوو، ئهوه بوو کابرایه کیش لهوان وتی: خوا له ناویان بات درۆ بهدهم شیخهوه نهکن^۱.

ههروهها حمید به کهسیک ئهلی که له عمری کوری عییدهوه فرمووهیه کی گواستۆتهوه که حسنه گێراویهتهوه: له وهههشت وهر مهگره درۆ بهدهم حسهنهوه دهکات^۲. ههروهها عبدالله ی کوری احمد له حمادی کوری زهیدهوه نهگێرتهوه که وتویهتی: وتیان به ئهیوب:

عمر واته عمری کوری عوبید له حسهنهوه ئهگێرتهوه که وتویهتی: ئهوهی که به هۆی بیرهوه سهر خوش بووه جهلدی لی ناردیت^۳. ئهم رېوايه تانه و هاوشیوه کانیان بهلگن لهسهر ئهوهی که ئهوه وتیهی که دهلی حسهنی بهسری (ﷺ) قهدهری بوه یاخود له گهل بوو چوونه کانیاندا بوه راست نیه^۴.

دیاره مهبهستی موعتهزیه ئهوهیه که خۆیان به هۆی پیاویکی وهکو حسهنی بهسریهوه شهرفهمنهند بکهن نهگینا چۆن به ئهندامیکی خۆیان زانیوه؟^۵، دیاره موعتهزیه ههر بهمهوه نهوهستاون، بهلکو ناوی خهڵکانیکی تریشیان بردوو، تهنانهت له چینی یه کهمی خۆیاندا ناوی خولهفای راشیدین و هاوهلانیشین هیناوه^۶ ناشکراشه ناو هینانی ئهوانه لهناو موعتهزیه دا مهبهست پیتی پیشاندانی موعتهزیه وهک خواناسترین و چاکترین کۆمهڵ^۷.

لای قوتابیانی زانسته سهریهکان و موسلمانانیش به گشتی ناشکرایه که خولهفای راشیدین و هاوهلانی بهرێر بی بهرین له تۆمهتی موعتهزیه بوون، چونکه ئهوان پیشهوا و گهورهی زانیانی ئههلی سونهت و جماعهتن که لهسهر رێبازی پیغمبرایهتی رۆشتوون.

^۱ - السنة لعبد الله بن الامام احمد (۲ / ۱۲۶)

^۲ - همان سەرچاوه (۲ / ۱۳۱)

^۳ - همان سەرچاوه (۲ / ۱۳۲).

^۴ - القضاء و القدر في ضوء الكتاب و السنة، ل: ۱۹۱.

^۵ - همان سەرچاوه، ل: ۱۸۹.

^۶ - همان سەرچاوه، ل: ۱۸۹.

^۷ - مذاهب الاسلاميين، عبدالرحمن بدوي، (۱ / ۴۰).

۵- پیشه‌وای دادپه‌روم له دیدی حه‌سه‌نی به‌سری دا: کاتی عومهری کوری عبدالعزیز بوو به خه‌لیفه حه‌سه‌نی به‌سری نزیك بوو لئی و به نامۆزگاری و پرتمونی به‌سری ده‌کرده‌وه و ریزی پیشه‌وای دادگه‌ری بۆ کیشا و نهمه‌ش رۆلئیکی ئه‌رتی و ئیجابی بوو له لایه‌ن حه‌سه‌نه‌وه (ﷺ) و کاری پیتیستی زانای خوا و یستمان بۆ روون ده‌کاته‌وه که هه‌ولده‌ات بۆ یارمه‌تیدانی پیاوچاگانی بریار به‌ده‌ست له پیناو سه‌ر خستنی ئیسلام دا، نهمه‌ش به‌لگه‌یه له‌سه‌ر ته‌وای که‌سایه‌تی ئیسلامی حه‌سه‌ن (ﷺ)، نه‌وه بوو له جه‌هاد و فیزکردن و په‌روه‌رده‌دا به‌شداری کردو پیشه‌وای قوتابخانه‌ی چاکسازی کۆمه‌لایه‌تی بوو له نیوان خه‌لکدا و گرنگی ده‌دا به نه‌خۆشیه‌کانی دڤ و چاره‌سه‌ری و، چه‌ندین هه‌لۆیستی سیاسی هه‌بووه له‌به‌رامبه‌ر شۆرش و ده‌سه‌لاتداره‌سته‌مکاره‌کاندا، که‌سایه‌تی سیاسیشی له‌نزیکی له‌ عومهری کوری عبدالعزیز و پشتیوانی کردن و تیۆریزه‌کردنی بۆ چاکسازی و ئیصلاحی راشدین دا ده‌رده‌که‌ویت که عومهری کوری عبدالعزیز رابه‌رایه‌تی ده‌کرد، نه‌وه‌تا له نامه‌که‌یدا که بۆ عومهری کوری عبدالعزیزی نویسه‌هاتووه: بزانه‌ئهی ئه‌میری باوه‌رداران: خوای گه‌وره پیشه‌وای داد په‌روه‌دی کردووه به راستکه‌ره‌وه‌ی هه‌موو لاری و له‌ناوبه‌ری هه‌موو سته‌مکار و چاککه‌ری هه‌موو خراپه‌کار و به هیتزکه‌ری هه‌موو لاوازیك و ماف سینه‌ره‌وه‌ی هه‌موو مافخوراو و رزگارکه‌ری هه‌موو لیه‌قه‌وما ویتک.

هه‌روه‌ها پیشه‌وای دادگه‌ر ئهی ئه‌میری باوه‌رداران وه‌ك شوانی به‌سۆز وایه بۆ حوشتره‌کانی، نه‌و شوانه دلسۆزه‌ی که باشترین له‌وه‌رگه‌یان بۆ ده‌دۆزیتسه‌وه و له تیاچوون ئه‌یانپارێزیت و گه‌رما و سه‌رمايان لئی دوور ده‌خاته‌وه.

پیشه‌وای دادگه‌ر ئهی ئه‌میری باوه‌رداران وه‌ك باوکی به‌سۆز وایه بۆ منداله‌کانی به‌بچوکی خه‌میان ده‌خوات و به گه‌وره‌یی فیزیان ده‌کات، له ژیانیدا بژیویان بۆ په‌یدا دکات و پاشه‌که‌وتیش بۆ پاش مردنی ده‌کات، هه‌روه‌ها پیشه‌وای دادگه‌ری ئهی ئه‌میری باوه‌رداران وه‌ك دایکی به‌سۆز و دلسۆز وایه بۆ منداله‌که‌ی: به‌زه‌جه‌ت هه‌لی ده‌گریت له سکیدا و به‌زه‌جه‌تیش دایده‌نیت و به‌مندالیش په‌روه‌ده‌ی ده‌کات شه‌وخنونی بۆ ده‌کیشیت و به‌خۆشی دلتخۆشه و به‌ نازاری نازار ده‌چیژیت، ماوه‌یه‌ك شیری ده‌داتی و ماوه‌یه‌ك ده‌ییریته‌وه، هه‌روه‌ها پیشه‌وای دادگه‌ر ئهی ئه‌میری باوه‌رداران سه‌رپه‌رشتی هه‌تیوان و دالده‌ده‌ری هه‌زارانه بچوکیان په‌روه‌رده‌ ده‌کات و یارمه‌تی

گهوره‌يان دهدات، ههروهه‌ها پيشه‌وای دادگهر نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران وهك دل وایه له نیوان جهسته‌دا و به‌چاکی هه‌موو جهسته چاك ده‌بیټ و خراپیشی خراپی هه‌موو جهسته‌ی لی ده‌که‌وټسه‌وه، ههروهه‌ها پيشه‌وای دادگهر نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران نه‌و که‌سه‌یه که نه‌بیټه هۆکار له نیوان په‌روه‌ردگار و بنده‌کانیدا، گوئی له قورنان ده‌گریټ و نه‌یه‌گه‌یه‌نیټ به‌وان و سه‌یری په‌روه‌ردگار ده‌کات و پيشانی نه‌وانیشی دهدات و خوئی ملکه‌چی خواجه و نه‌وانیش به‌روه خوا ده‌بات، جا تو له‌وه‌دا که خوای گه‌وره له ژیر ده‌سه‌لاتدا دایاوه وهك بنده‌یه‌ك مه‌به که گه‌وره‌که‌ی مال و مندالی بی سپاردوه، به‌لام نه‌و ماله‌که‌ی به‌فیرۆ داوه و منداله‌کانیشی ناواره کردوه، بشزانه‌نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران که خوای گه‌وره بویه سزا و یاساکانی داناوه هه‌تاوه‌کو خه‌لکی له خراپه‌و به‌د ره‌وشتی دووربخاته‌وه، ههروهه‌ها خوای گه‌وره تو‌له‌ی داناوه بۆ پاراستنی گیانی بنده‌کانی، جا نه‌بی سزای نه‌و که‌سه چون بیټ که له‌بری پاراستنی گیانیان خوئی نه‌یانکوژیت؟

مه‌رگ و دوای مردنت له یاد بیټ نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران و بی که‌سی خوټت له‌بیر نه‌جیټ له‌و کاته‌دا و، خوټ ناماده بکه بۆ مردن و دوای مردن و نه‌و رۆژه‌ی سه‌خته‌ی که به‌ دوایدا دیت، ههروهه‌ها بزانه نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران که له‌وئی جیه‌کی ترت هه‌یه، جیا له‌م جیه‌ی نیستا چاره‌روانیت تیا‌دا زۆر ده‌بیټ و خو‌شه‌ویستانت لیټ جیا‌ده‌بنه‌وه و له چالیکی قول دا به‌ تنه‌ها جیټ ده‌هیلن جا تو‌ئشوو ناماده بکه بۆ نه‌و رۆژه‌ی که مرو‌ژ له براو باوك دایك و خیزان و منداله‌کانی هه‌لدیت، ههروهه‌ها له یادت بیټ نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران که نه‌گهر نه‌وه‌ی له گۆردایه بلا‌وه‌ی پیکرا و نه‌ینی دل و ناوسینه‌کان ناشکرا کرا، نه‌وه نه‌ینیټه‌کانت ناشکرا ده‌بن و نامه‌ی کرده‌وه‌کانت هه‌یچ گه‌وره و به‌چکو کیك نیه که ناماری نه‌کرد بیټ نیستاش نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران تو له مۆله‌تدا‌یت پيش هاتنی واده‌ی مه‌رگ و هیوا‌بران بویه به‌ حو‌کمی نه‌فامان حو‌کمی بنده‌کانی خوا مه‌که و به‌رینی سته‌مکاران دا مه‌یانبه و ده‌سه‌لاتداران زال مه‌که به‌سه‌ر هه‌ژاراندا، چونکه نه‌وان ره‌چاوی هه‌یچ واده و به‌لیټك ناکه‌ن له‌گه‌ن باوه‌رداران دا هه‌تاوه‌کو له‌گه‌ن تاوانه‌کانی خوټدا تاوانی تریش نه‌یه‌ته کۆلت و هه‌نده‌ی تر باری شانت قورس نه‌بیټ.

هه‌رگیز هه‌لته‌خه‌له‌تی به‌خو‌شگوزه‌رانی نه‌وانه‌ی که خو‌شگوزه‌رانی نه‌وان ده‌بیټه‌ مایه‌ی به‌دبه‌ختی تو و خو‌شه‌کان ی دونیایان به‌ له ناو‌بردنی خو‌شه‌کانی نه‌و دونیای تو ته‌واو ده‌بیټ، ههروهه‌ها سه‌یری ده‌سه‌لاتی نه‌مروئی خوټ مه‌که، به‌لکو سه‌یری بی ده‌سه‌لاتی سه‌ینی ی خوټ بکه که له

چوارچیوهی مهرگ دا کۆت کرایت و لهبهردهمی پهروهردگار و فریتشتهکان و پیغهمبهراندا وهستیروایت و ههموو گهردن کهچ و بی دهسلاتن لهبهردهم دهسلاتی خوی بهدهسلات دا منیش نهی نهیری باوهرداران ههرچهنده نامۆزگاریه کم له ناستی پیاوچاکانی پیش خۆمدا نیه، بهلام کهمتهرخمیم نه کردوو له نامۆزگاریو دلسۆزیدا، جا ئەم نامهبهی من وهک دهرمانیک سهر بکه که له خۆشهویستیکهوه نیرداوه، ههرچهنده دهرمانهکان تالان، بهلام چاک بوونهوه و تهندروستی پیوهیه و سلاوی خوات لی بیت نهی نهیری باوهرداران^۱. مانا سهرهکیهکانی ئەم نامهبهش ئەمانه:

أ - گرنگترین رهوش له پیشهوا دا بریتیه له دادگهری، بهلام ئەم دادگهریه ناویتهیه به بهزهیی باوکایهتی.

ب - له پیشترین کهسیک به شوینکهوتی سنورهکانی پهروهردگار خودی پیشهوایه، چونکه نهو نهگهر خۆی پابهند نهبیت به سنورهکانهوه، نهوه ژیر دهستهکانی ههرگیز پیوهی پابهند نابن.

ج - پیشهوا جیههجیکاری تۆلهیه - قصاص - بۆیه بۆی نیه کهسیک بهنارهوا بکوژیت، دیاره لهو تۆله و کوشتنهوهشدا ژیان ههیه و له پیناو پاراستنی ژیانی خهڵکیدایه، بۆیه رهوانیه کهسیک ژیان له خهڵکی بسینتهوه که نهکی پاراستنی ژیان و گیانی خهڵکی له نهستۆدایه؟

د - چاکي هارهلاتیان پهیهسته به چاکي دهسهلاتدار و پیشهوايانهوه و خراپیشیان پهیهسته به خراپیهوه بهرپرسیاریتیشی له بهرامهر کردهوهکانی دا بهرپرسیاریتی له بهرامهر کردهوهی ژیردهستهکانی دا نهخوازیت، کهواته بهرپرسیاریتیهکی زۆر مهزنی له نهستۆدایه.

ه - ئەم بهرپرسیاریتیهش بهتایهت له دامهزارندنی والیهکاندا دهردهکهویت، چونکه نهو ههلالههیه که کار بهدهست و والیهکان دهیکهن پیشهوا و نیمام لینی بهرپرسیاره ههربۆیه پیوسته لهسههری که خهڵکی خۆ به زلزان بهسههر خهڵکانی لاواز دا زال نهکات، چونکه نهو خهڵکه خۆبهزلزانه گوی به حورمهتی کهس نادهن و له چاودیری پهروهردگاریش ناترسن، جا نهگهر پیشهوا یه کینک لهوانهه دیاری کرد نهوه لهگهڵ تاوانهکانی خۆیدا تاوانی نهوانیشی له نهستۆدایه^۲.

۱ - الحسن البصري لابن الجوزي، ل: ۵۶، العقد الفرید لابن عبدربه (۱ / ۱۲) تاریخ التصوف السني، ل: ۱۹۷.

۲ - تاریخ التصوف الاسلامی، ل: ۱۸۰.

٦- **حهسه نی بهسری وهسفی دونیا بو عومهری کوری عبدالعزیز دهکات:** حهسه نی بهسری نامهیه کی نووسی بو عومهری کوری عبدالعزیز (علیه السلام) وتیایدا وهسفی دونیای بو ده کرد و نهیوت: پاشان، نهی نه میری باوهرداران دنیا شوینی گواستهوه و روشتنه نهک شوینی مانهوه و جینگیر بوون، نادهمیش کاتی خوئی وهک سزایهک هیترایه دونیا، جا نهو کهسهی که نارهزوی له دنیا یه ده بی جیی بهیلتیت و دهوله مندن تیایدا ههزاره و خو شهبخت نهو کهسه یه که زور دلی بی خو ش نهکات، نه گهر کهسیکی زیر تاقی بکاتهوه ده بی نییت که ههر کهس خو شی بویت سهر شویری دهکات و ههر کهسیش کوی بکاتهوه دونیا جیای دهکاتهوه، وهک ژهر وایه کهسیک دهیخوات که نابناسیت و کهسیکی خو شی دهویت که شاره زانیه و دواجاریش سهرت دهخوات، جا تو نهی نه میری باوهرداران وهک نهو کهسه به که تیماری دهرد و برینی دهکات. ماوه ماوه خوئی ده پاریزیت له ترسی نازاری بهره دوام، چونکه نارام گرتن له سهر چاره سهر کردنی ناسانزه له تلانوه به نازاریه وه، کهسی ژیریش نهویه که خوئی لی پباریزیت و به جوانی و رازاوهیی هه لئه خه لئه تی، چونکه دونیا خیانه تکار و فریودهره و وهک بوک خوئی ده رازینته وه و چاوه کان بوی دهروانن و دلّه کان تا مه زوی دهن، به لام دواجار هاوسره کانیا له ناو دهن جا خو ت له گورزی پباریزه نهی نه میری باوهرداران و ناگات له تیوه گلان بیت تیایدا، چونکه خوشگوزهرانی تیایدا بی دهرد و به لانیه و مانه وهش تیایدا به ره و تیاچوونت ده بات، بشزانه نهی نه میری باوهرداران که ناوات و هیواکانی دونیا دروینه ن و رونه کهی لیلیه و ژیانیش تیایدا تاله و کهسیکیش وازی لی بی نییت سهر که وتوه و نه وهش که دهستی پیوه بگریت نغرو و فهوتاه، ژیریش نهو کهسه یه که لهو شته بترسیت که خوی گهوره ترساندویه تی و به ناگا بیت له وهی که خوی گهوره ناگاداری کردوه ته وه لی و له زیدی تیاچوونه وه خوئی ناماده بکات بو زیدی مانه وه.

له کاتی مردندا یه قینی بو دیت و دونیاش نهی نه میری باوهرداران جی ی سوایه و کهسیک شتی تیاکو ده کاته وه که نهقلی نه بییت و کهسیکیش بی هه لئه خه لئه تی که زانستی نه بییت، کهسی ژیر و هوشمندیش وهک نهو کهسه وایه که برینی خوئی تیمار دهکات دان به خو دا نه گریت له سهر تالی دهرمان هه تاوه کو تهن دروستی بو بگهریته وه، ههروه ها له خرابی چاره نووسی له دونیادا ده ترسیت، سویند به خوا نهی نه میری باوهرداران دنیا خه وه و روژی دوایی بیدار بوونه وهیه و مهرگیش

کهوتۆتە نیوانیانەو و بەندەکانیش لە خەوی پر و پوچدان، منیش قەسە ئەو دانایەت بێردەخەمەو
که وتویەتی:

فان تنج من ذي عظمة والا فاني لا اخالك ناجيا

واتە: ئەگەر تۆ خۆت پرزگار بکەیت لەم مەسەلە گەورەیه ئەو باشە ئەگینا من خۆم پرزگار
ئە کەم.

کاتی ئەم نامەیهی گەشت بە عومەری کورێ عبدالعزیز هێندە گریا هەتاوێ کو نامادەبوان
بەزەبیان پێادا هاتەو پاشان وتی: رەحمتی خوا لە حەسەن ئەو بەردەوام لە خەوێدار مان دەکاتەو و
بە هۆشی خۆمان دیتتەو، خوای گەورە لێی رازی بێت، چەند بەزەبی و نامۆزگاریکەرێکی
راستگۆ و دلسۆزە پاشان عومەر بۆی نووسی: نامۆزگاریه بە سوودە کانت گەیشت و سوودی زۆرم
لێ بینی، بەراستی دونیات وەك خۆی وەسف کردووە، ناقلاً کەسێکە کە لێی بترسیت و وەك ئەو
وایە هەموو ئەوانە کە مردنیان لەسەر نووسراوێ مردن و سلاو و رەحمتی خوات لێ بێت،
کاتی ئەم نامەیهی بەحەسەن گەشت وتی: خوای گەورە دەست بە بالی ئەمیری باوەردارانەو بەگرت
چەندە حەق بێژ و نامۆزگاری وەرگرە، بەراستی خوای بە گەورە راگرتووە لەسەردەمی خۆیدا و
بەزەبی بە ئۆمەتدا هاتوووەو و بوو بە رەحمت و بەرەکەت بۆ خەلك^۱.

هەر وەها بۆی نووسی: پاشان کارەساتی گەر و کاری پێویست لەبەردەمتدا و ئەبێ ئەوەت لە
پیش چاو بێت، چ بە خۆ پرزگار کردن یان پەك کەوتن^۲.

۷- هە ئۆیستی بەرامبەر بەو شوێشانە کە ئە سەردەمی ئەو دا : حەسەنی بەسری (رضی اللہ عنہ)
بێی وابوو کە گۆرینی خراپە و نەهێشتنی گەندەلی بە زۆر و شمشیر ناییت، بەلکو بە تەوبە و
گەرانیو بۆلای خوا و نامۆزگاری کردنی کار بەدەستان دەبێت، لەم بارەیهو ئەلی: چەند
سەیرە ئەو کەسە کە دەبەوی بەزەبری شمشیر گۆرانکاری دروست بکات، چونکە
گۆرانکاری تەنها بە تەوبە کردن دەبێت^۳.

۱ - البخاري ذمارة ۶۷۲۴، مسلم ذمارة ۱۸۴۹.

۲ - شذرات الذهب (۱ / ۱۳۷) حياة الحسن البصري د. روضة، ل: ۱۹۱.

۳ - حياة الحسن البصري، ل: ۱۹۴، روضة المصري.

پنجه مبهري خوا (عليه السلام) دهرباره ي پيوستې نارامگرتن له سره نهو شتانه ي كه پيټ باش نيه له لايه نه دهسه لاتدرا نه وه نه لټيت: " هر كهس له نيوه شتيكي له نهميره كه ي بيني يا دان به خويدا بگريټ، چونكه هر كه سيك بستيك له كومه ل جيا بيته وه و بمرټ نهو نه فامانه دهرټ ^۱ "

دواي تيگه يشتيشي لهم فرموده يه و هاوشيوه كانشي پي وايه كه خو سه باندي دهسه لاتداران سزايه كه له لايه نه خواوه و پيوستې به نارامگرتن هديه و نه بوت: نه گهر خه لكي له لايه نه كار به ده ستانه وه تنگيان پي هه لچنرا و ناراميان گرت نه وه پاش ماوه يه ك دهر ويان لي ده كريته وه، به لام خيرا په نا ده بن بو شمشير و بهم شيوه يه تووشي خير نابن ^۲.

ههروها هه لويستې به رامبر شوري ابن اشعث بهو شيوه بوو كه باسمان كرد، و پي و ابوو كه هه تاوه كو كار به دهستان جومعه و جماعت بكن و زه كات كو بكنه وه و سده گره كان پاريزن و سزاكان جي به جي بكن نه وه دروست نيه له دهسه لاتيان دهر بچين ^۳ مهودوديش سه باره ت به رتيازي حه سني به سري بو مامل كردن له گه ل راپه رينه كاندا نه لي: نهو گوماني له كه لك و سودي دا هه بووه ^۴.

هه لويستيشي به رامبر به شوري يه زيدي كوري موهله لب نه وه ب وو كه به نيگه رانيه وه ليي دهر واني به تايه ت كه خه ليفه ي دادپه روه ر عومهر ي كوري عبدالعزيز به هوي گنده ليه وه به ندي كرد بوو، ههروها له بهر نه وه ي كه نه گهر ساماني موسلماناني بخستايه به رده ستي نه وه له نارزه وانه كاني خويده اسه رفي ده كرد، بويه حه سني پي و ابوو كه نيين موهله لب بو خوي و نارزه وانه كاني توره بووه، بويه حه سني ده چوو بو شويي كو بوونه وه ي خه لكي له مزگه وتدا و خوي ده دا به سه رشاني موعازي كوري سه عددا و پي نهوت: سه ير كه كه سيك نه بينيت بيناسين؟ پاشان حه سني دلخوش بوو كاتي كه سيكي نه بيني له ناو كومه له كه دا كه بيناسيت يان خود له هاوه لاني پيټ ^۵.

^۱ - حياة الحسن البصري، ج: ۱، ص: ۱۹۴؟

^۲ - الخلاقة و الملك للمودودي، ج: ۱، ص: ۱۴۹.

^۳ - حياة الحسن البصري، ج: ۱، ص: ۱۹۶ للحصري.

^۴ - تاريخ الطبري (۷ / ۴۹۱).

^۵ - وفيات الاعيان (۳ / ۲۸۰) حياة الحسن البصري، ج: ۱، ص: ۱۹۷.

هەر بۆیه بویری حسەن زیادى کرد و راشکاوانه حەقى دەربەرى و لە مینبەر نزیک بوویەوه لە کاتیکدا که یەزید وتارى دەدا و بە دەنگیکى بەرز هاواری لە ئین موهلەلب کرد و وتی: " سۆیند بە خوا تۆ ولى بویت و سەرپەرشتیاریت هەبوو بۆیه ئەم کارەت دروست نیه.

پاشان هەلوێستیکى بویرانه تر وەرده گرت لە کاتیکدا که بىنى خەلکى ئالایان بەرز کردۆتەوه و بە دوو ریز وەستاوان و چاوه رێتی هاتنه دەرەوهی یەزیدی کورپی موهلەلبەن و ئەلین: بۆ رێزى هەردوو عومەر بانگمان دەکات ن حەسەنیش وتی: تا دوینى یەزید لە گەردنى ئەوانەى دەدا که ئەیانین و دواتر ئەى ناردن بۆ کورانی مەروان و مەبەستى رازى کردنى ئەوان بوو، بەلام دواتر لىیان تورە بوو ئالای یاخییوونى هەلکرد و وتی: من دژيان وەستاوم نۆهش دژيان بوەستن و ئەلى: من بانگىشتان دەکەم بۆ رێزى هەردوو عومەر، بەلام رێزى عومەر ئەویە که قاچ و دەستى بیهسترت و بخریتەوه زیندان.^۱

بەم شىوێه نامۆزگارى حەسەن و نەیارى بەرامبەر شۆرش پەرەى سەند و لەوتاریکی دا وتی: خەلکینه، لە ماله کانتاندا دانىشتن و دەست هەلگرن و لە خوا بترسن و یەکتەر مەکوژن لەسەر دونیای لە دەستجوو و تەماعیکى کەم که بۆ کەس نامیتیتەوه و تەنها کەسانیکیش خویانى لى دەپاریزن که نەناسراو پارێز کار بن.^۲

پاش ئەم وتارەش مەروانى کورپی موهلەلب جێشینی یەزید لە راپەرین دا هەرەشى لە حسەن (رضی اللہ عنہ) کرد وتی: پیم گەشتووہ که ئەم زانا گومراو ریا بازە خەلکى سارد دەکاتەوه، سۆیند بەخوا ئەگەر دراوسێکەى دارێک لەماله کەى دەربیتیت ئەوه خوین لە لوتى دەهینیت، سۆیند بەخوا یان دەست لە باسکردمان هەلده گرت یان مشاریکى زەر دەنێن لە گەردنى.^۳

ئەوه بوو خەلکیش لە گەل حەسەندا وەستان و پیان وت: ئەگەر ویستیان دەستگرت بکەن و مۆلەتمان بەدەیت بەرگرت لى دەکەین. ئەویش وەلامى دانەوه و وتی: کەواتە من ئەو کارەم کردووہ

۱ - وفیات الاعیان (۳ / ۲۸۰) حیاة الحسن البصرى، ل: ۱۹۷.

۲ - تاریخ الطبری (۷ / ۴۹۸).

۳ - تاریخ الطبری (۷ / ۴۹۸).

که داوام کردوه له ئیوه لی ی دوروبن، فرماتنان بی ده کم که یه کتر نه کوژن و، به لام له سه ر خۆم داوای شه ر و کوشارتان لی بکم^۱.

نهمه هه لۆیستی حسه ن بوو به رامبه ر هه موو ناژاوه یه ک و هه ولتی ده دا بو کۆ کردنه وه ی موسلمانان و نه هی ده کرد له جیاوازی و نا کۆکی له نیوانیندا^۲. ههروه ها له سه له می کوری ابی الدیال وه نه لتی: پیاویک پر سیاری له حسه نی به سری کرد به نامه بوونی هه ندیک له خه لکی شام وتی: چی ده لتی ی ده ربه ری ناژاوه کانی هاوشیوه ی یه زیدی کوری موهه لله ب و ئین نه شه عت؟ نه ویش وتی: نه له گه ن نه وانه و نه له گه ن نه وانه شدا به، پیاویکیش له نه هلی شام وتی: له گه ن نه میری باوه ردارانیش دانه بین نه ی باوکی سه عید؟ وتی: به لتی له گه ن نه میری باوه ردارانیشدا مه بن^۳.
به م شیوه به حسه ن (ﷺ) رییازی ناشتی گرتبه ر له فرماندان به چاکه و رینگری کردن له خراپه دا و پشتیوانی شو رشی چه کداری نه کرد له به ر چه ند هۆیه ک:

أ- بانگهواز کردن بو دره چوون له چه ند بواریکدا فهوزاو پشتیوی و تیکچوونی باردۆخی لی ده که ویته وه و نهو ستم و خراپانه ش که له کاتر می ریک پشتیوی دا ده که ویته وه له چه ند سالتیک ستم نا که ویته وه.

ب- پتی وا بوو که زۆر ده رچوون له والی و کار به ده ست ده ولته تی ئیسلامی لاواز ده کات و موسلمانان به یه که وه خه ریک ده کات و دوژمن چاویان تی ده بریت و مافه کانیان پیشیل ده کات.

ج- ههروه ها پتی وا بوو که یاخیوون خوین رشتنی لی ده که ویته وه بی نه وه ی هه یج حه قیک بگیر دریته وه و خه لکیش له ده ستی ستمکاریکه وه نه که ونه ده ستی ستمه کاریکی تر.

د- پتی وا بوو که چاره سه ری باش نه وه یه که هه ول بدریت بو چاکسازی کردن له خه لکدا نه گه ر چاکسازی کردن له کار به ده ستاندا سوودی نه بوو، چونکه گۆرانکاری و خراپی هه رلایه کیان په یوه سه ته به گۆرانکاری و خراپی لاکه ی تریانه وه^۴.

^۱ - هه مان سه رچاوه (۷ / ۴۹۹).

^۲ - حیاة الحسن البصري، ل: ۱۹۸ للحصري.

^۳ - تاریخ الطبري (۷ / ۴۹۹).

^۴ - حیاة الحسن البصري، ل: ۱۹۸ للحصري.

۸- چون گه ليك گومرا دهن كه حهسه نيان تيا بيت؟ خالیدی كوری صفوان نه لیت: گه شتم به مه سله مهی كوری عبدالملك نهویش وتی: نهی خالید، باسی حهسه نی خه لکی به سرهم بو بکه. منیش وتم: خوا باشت بو بکات، به زانیاریه وه بو ت باس نه که م من دراوسی و هاوری مه جلیس نهوم و له هه موو کس باشتر ده ناسم: نهو له هه موو کس زیاتر نه پیتی له ناشکرای و قسه ی له کرده وی ده جیت، نه گهر دانیشتا به بو کاریک نه نجامی ده دا و نه گهر نه نجامیشی بدایه بوی داده نیشتم، نه گهر فرمانی به شتیکیش بکر دایه له هه موو کس زیاتر پایه ند ده بوو پیوه ی و نه گهر نه هیشی لی بکر دایه له هه موو کس دوورتر بوو لیوه ی، نهو داوای هیچی له کس نه ده کرد، به لام هه موو خه لک پیوستیان پیی بوو، مه سله مهش وتی: به سه، چون کومه ليك گومرا دهن كه كه سی وایان تیدا بیت ^۱.

ههروه ها به کیك له وته کانی حهسه نی به سری نهویه که هشامی كوری حهسه سان بومان ده گپریته وه و نه لی: گویم له حهسه ن بوو سوینی ده خوارد به خوا که هه ر که سیک شهیدای پاره و سامان بیت خوا سه رشوری ده کات ^۲. ههروه ها نه لی: خراب ترین هاوه ل دینار و دره من، سوودیان نیه بو ت هه تا وه کو لیت جیاده بنه وه ^۳.

۹- کۆچی دوايي حهسه نی به سری: حهسه نی به سری نه خوش کهوت و کوره که ی له ته نیشتی وه بوو چاودیری نه کرد و نهویش له سه ر جیگه کهیدا کهوتبوو و ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ ی نه کرد و کوره کهشی پیی وت: کهسی وه کو تو چون ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ ده کات بوو دنیا؟ نهویش وتی: کورم تنها بو نفسم وا ده کهم، چونکه هه ر گیز توشی شتی وا نه بووم ^۴. ههروه ها ابانی كوری محبره وه له حهسه نه وه نه لی کاتی واده ی مه رگی حهسه ن هات چهند که سیک له هاوه لان چوونه لای وتیان: نهی باوکی سه عید چهند وشه یه کمان پیی بلی که سوودی هه بیت بومان، وتی: من سی شتان پیی ده لیم پاشان برۆن و وازم لی بینن بو نه وه ی که روم لیئاوه، نه گهر نه هیشم له هه ر شتیک کرد ده بی دورترین کهس بن لیوه ی ههروه ها نه گهر فه رمایشم به

۱ - الطبقات الكبرى (۷ / ۱۲۱) حياة الحسن، ل: ۱۹۸.

۲ - تاريخ الجدل، ل: ۳۲۳.

۳ - سير اعلام النبلاء (۴ / ۵۷۶).

۴ - هه مان سه رچاوه (۴ / ۵۷۶).

هەرچی کرد ده‌بی له هه‌موو کەس زیاتر پابه‌ن‌دین پێوهی، بشزانن کە هه‌نگاوه‌کانتان دووانن هه‌نگاوێک له به‌رژوه‌ه‌ندی ئێوه هه‌نگاوی دووهم له دژی ئێوه‌یه، جا بزانی بۆ کوی دهرۆن و له کویوه دینه‌وه ^۱.

پیش نه‌وه‌ش کە هه‌سه‌ن گیانی بسپیریت له هۆش خۆی چوو پاشان به هۆش خۆیدا هاته‌وه و فرمووی: ئێوه له‌به‌هه‌شت و کانیو و شویتی به‌رپرتان کردم ^۲. ئەمه‌و له شه‌وی هه‌ینی سه‌ره‌تای په‌جه‌بی سالی سه‌د و ده‌دا ^۳ گیانی سپارد به په‌روه‌ردگار و نزیکه‌ی هه‌شتا و هه‌شت سال ژیا. وه‌ك عبدالله ی کوری نه‌لی ^۴، پیش کۆچی دوایشی پیاویک به ئین سیرینی وت: بالنده‌یه‌کم بینی له خه‌مدا کە جوانترین به‌ردی مزگه‌وتی برد، نه‌ویش وتی: نه‌گه‌ر ئەم خه‌وه‌ت راست بی‌ت هه‌سه‌ن کۆچی دوا‌ی ده‌کات نه‌وه بوو زۆری نه‌خایاند هه‌سه‌ن کۆچی دوا‌ی کرد ^۵.

هه‌ردوو قوتایه‌که‌ی ئه‌یوبی سختیانی و حمید الطویل شتیان و نخری کوری عمر مه‌ق‌ری نوێزی له‌سه‌ر کرد ^۶، هه‌روه‌ها حمید الطویل نه‌لی: ئیواره‌ی پینج شه‌مه‌مرد و به‌یانی هه‌ینی له‌ شتی بوینه‌وه و دوا‌ی نوێزی هه‌ینی هه‌لمان گرت و به‌ خاکمان سپارد و هه‌موو خه‌لکی له‌ خاکسپاردنیدا به‌شدار بوون و نوێزی عه‌سری نه‌و رۆژه له‌ مزگه‌وتدا نه‌کرا و نه‌شم زانیوه کە له‌سه‌ره‌تای ئیسلامه‌وه‌شتی وای دا بی‌ت جگه‌ له‌و رۆژه، چونکه هه‌موو خه‌لک به‌دوا‌ی تهرمه‌که‌یه‌وه بوون و که‌سێک نه‌مایه‌وه له‌ مزگه‌وتدا کە نوێزی عه‌سر بکات ^۷، په‌جه‌تی خوا له‌ هه‌سه‌نی به‌سری ئه‌مونه‌ی به‌رزی میراتگرا‌نی پینغه‌مه‌بری خوا (ﷺ) و زانایانی خوا ویست کە یه‌کیک بوو له‌ و پیاوه‌ مه‌زنانه‌ی کە له‌ می‌ژوودا هاوشیوه‌ی نه‌بووه له‌ زوهد و پارێزگاری و زانستی و دانایی و نازایه‌تی و نه‌ده‌بدا ^۸.

^۱ - حلیه‌ الاولیاء (۲ / ۱۵۴).

^۲ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۸۷).

^۳ - تذکره‌ الحفاظ، ل: ۷۲، حیاة الحسن البصری، ل: ۲۰۲.

^۴ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۸۷).

^۵ - وفيات العیان (۲ / ۷۲).

^۶ - تاریخ الذهبی، له حیاة الحسن البصری د. روضة، ل: ۲۰۲.

^۷ - سیر اعلام النبلاء (۴ / ۵۸۷).

^۸ - حیاة الحسن البصری، ل: ۵۰۳.

ههروهها لهو زانایانه بوو که چالاک بوون له دهولتهتی زانایان دا که عومهری کورپی عبدالعزیز رابهراپهتی دهکرد و کهمتهرخهمی نهکرد به کات و نامۆژگاری و پشموونی و ناراسته کردنی خه لکدا.

حهوتهم: عومهر و نازاد سازیهکان و هه لگرتنی گه مارۆ له سهر قوسته نینه:

کاتی که عومهری کورپی عبدالعزیز بوو به خهلیفه یه کهم کاری وهستاندنی فراوانخوازی بوو له ناوچه دورهکانی گۆشه و کهنارهکانی دهولتهت دا و ههولیدا بو پاشه کشه پشکردنی هیزه ئیسلامیهکان له بهرهکانی جهنگدا، یه کهم کاریشی لهم بوارهدا لهو هیزانهوه بوو که خهلیفه سولهیمان سهر قالی کۆ کردنهوه و بهریخستنی بوو بهسهر کردایهتی مهسهلمه ی برای بو فتهقی قوسته نینه نهوه بوو ماوهی دوو سال بهردهوام بو لهسهر گه مارۆدانی و دوو چاری نههامهتی زۆر بوو به بی نهوهی به نامانجی خوئی بگات، کاتی عومهری کورپی عبدالعزیز بوو به خهلیفه، نامهیهکی نوسی و داوای کرد که مهسهلمه ی کورپی عبدالملک له قوسته نینه بکشیتنهوه که سولهیمان له وشکانی و دهریاوه هیزشی بو کرد بوو و نهوانیش روبهرووی با رودخینکی ناههموار بو بوونهوه و برسیتی ناچاری خواردنی گوشتی و لاخی کردن، بهلام سولهیمان زۆر گیر بوو لهم مهسهلهیهدا و نههمش عومهری نیگهران کرد بوو، بویه کاتی بوو به خهلیفه بینی که له بهرامهر پهروهردگار دا وهلامینکی نابیت نهگهر کاریکی پی بکرتیت و بوماوهی کاتزمیریک داوای بجات، نههمش وای لیکرد که خیرا نامهیان بو بنوسیتهت.^۱

نهوه بوو عومهر نامهیهکی نووسی بو مهسهلمه ی کورپی عبدالملک له کاتیکدا که له خاکی رۆم دا بوو و فرمانی پیکرد که به سوپاکهیهوه خیرا بگه رپتهوه و نهسپ و نازوقهیهکی زۆریشی بو ناردن و خه لکیشی هان دا بو یارمهتی دانیان، نهشلین پیتج سه د سهر نهسی بو ناردوون.^۲

خهلیفهش بو مان نه گیرپتهوه که له سالی ۹۹ ک عومهری کورپی عبدالعزیز نازوقه و ولاخینکی زۆری نارد بو مهسهلمه ی کورپی عبدالملک له ولاتی رۆم و فرمانی دا بهوانه ی که لهوی دوست و هاوهلیان ههیه که بنیرن به شوینیدا و مؤلتهتی گه رانهوه ی پیدان.^۳

^۱ - ابن عبدالحکم، ل ک ۳۲.

^۲ - تاریخ الطبری له عمری بن عبدالعزیز ی العل، ل: ۱۴۰.

^۳ - تاریخ خلیفه، ل: ۳۲۶ تاریخ الاسلامی للذهبی له العلی، ل: ۱۴۰.

هروهها عومهری کوری عبدالعزیز سهمی کوری مالیکی خولانی کرد به والی نهندهلوس و داوی لیکرد که نهندهلوس چۆن بکن له موسلمانان، چونکه بهزهیی پیناندا دههاتهوه و دهترسا دوژمن بهسهریاندا زال یت، چونکه دهريا بهربهست بوو له نیوان نهوان و موسلماناندا^۱، بهلام سهمح له گهل پاشه کشه کردنی تهواو دا نهبوو له نهندهلوس بۆیه نامهیهکی بۆ خهلیفه نوسی که تیایدا هاتبوو: خهلکی له نهندهلوس دا زۆر بوون و تیایدا بلاو بوونه تهوه نایا پیویست دهکات جیتی بهیلین؟ نینجا نهندهلوسی له پشاکۆیهتی نهفریقیه - تونس - جیا کردهوه^۲.

له رۆههلاتیشدا عومهری کوری عبدالعزیز نامهیهکی نووسی بۆ عبدالرحمن ی والی خوراسان و فرمانی پی کرد به گهرا نهوهی نهو موسلمانانهی که له پشت دهريا - نهو بهری دهرياوهن - به خویمان و مال و مندالیانهوه، بهلام نهوان رازی نهبوون و وتیان: با له مرو (بنهکهی خوراسان) دا بچینهوه، عومهریش نامهیهکی بۆ نوسین و تیایدا هاتبوو: خوایه گیان من نهرکی سهرشانی خۆم جی بهجی کرد و نامهوی موسلمانان غزا بکن و نهوندهیان بهسه که نازادیان کردوه^۳، بهلام خهلیفه تهنها هینه باس دهکات که عومهری کوری عبدالعزیز نامهیهکی نوسی بۆ جهراحی کوری عبدالله ی حکمی و تیایدا هاتبوو: " غزا مهکن و تهنها پارێزگاری لهوه بکن که بهدهستانهویه " ^۴، هروهها له بهری ولاتی سنیدشدا: عومهری کوری عبدالعزیز نامهیهکی نووسی بۆ پاشاکان و بانگهوازی کردن بۆ نیسلام و گوپرایهلی و هاته ژیر سایه دهسهلاتی خهلیفه و نهرک و مافیشیان وهک موسلمانان دهییت.

دیاره پیشتریش ژیان و ناوبانگی عومهریان بیستبوو بۆیه پاشاکان و سوپاکانیان موسلمان بوون و ناوی عهره بیان له خویمان نا، عومهری کوری موسلیمی باهیلش والی عومهر بوو لهو ناوچهیدا^۵.
دیاره وهستاندن فروانخوازی له ری ی به کارهیتانی سوپاوه له ناوچه که ناریه دووره دهسته کانی دهوله تدا و کار کردنی بۆ گرتنه بهری گفتوگۆی ناشتیانه بۆ دامر کاندنه وهی بزوتنه وه چه کداریه

^۱ - تاریخ افتتاح الاندلس لابن القوطية، ل: ۱۲ - ۱۳.

^۲ - فجر الاندلس لحسن مؤنس، ل: ۱۳۶ - ۱۳۷، عمر بن عبدالعزیز، صالح العلس، ل: ۱۴۰.

^۳ - تاریخ الطبري له عمر بن عبدالعزیز، صالح العلي، ل: ۱۴۰.

^۴ - تاریخ الطبري له عمر بن عبدالعزیز، صالح العلي، ل: ۱۴۱.

^۵ - تاریخ خليفة، ل: ۳۲۶، عمر بن عبدالعزیز، للعلي، ل: ۱۴۱.

یاخیبوه کان مانای نهوه نیه که نهو ویستویهتی دهز گای سهربازی هه‌لوه‌شینه‌وه که ره‌گ و ریشه‌ی نه‌گه‌رینه‌وه بو سهرده‌می پیغه‌مبهری خوار (ﷺ) و رۆلی سهره‌کی هه‌بووه له پاراستنی ده‌ولت و فراوانکردن و چه‌سپاندنی ناسایش و هیمنی تاییدا، له راستیشدا نهو ریک‌خراوانه‌ی که په‌یوه‌ندیان به‌لایه‌نی سهربازی هه‌بوو کرۆکی ژبانی مه‌ده‌نی بوون و هیچ ده‌وله‌تیکیش ناتوانی ده‌ستبهرداری ده‌ز گای سهربازی بیت بو پاراستنی سنور له هه‌ره‌شه و مه‌ترسیانه‌ی که پرووبه‌رووی، ده‌بنه‌وه، هه‌ر بویه ده‌بوو ده‌ز گای سهربازی به‌یلترینه‌وه‌ شاره‌کان که ناوه‌ندی نیشته‌جی بوونی سهربازه‌ عه‌ره‌به‌کان بوو وه‌ک خۆی مایه‌وه و به‌ بی‌ نه‌وه‌ی بی‌گۆریت یان هه‌لی وه‌شینه‌وه یان ده‌ستکاری رشی‌ک‌خسته‌نی دانیشتوان و ئیداری بکات، هه‌روه‌ها باردۆخه‌که وای ده‌خواست که له ماوه‌ی کورتی خه‌لافه‌تیدا چاودیری به‌رده‌وامی هه‌جوتلی سهربازی سنوردار بکات له‌به‌ره‌کانی جه‌نگدا نه‌وه بوو له نازره‌به‌یجان تور که کان هیرشیان کرده سهر موسلمانه‌کان و کۆمه‌لکیان له موسلمانه‌کان شه‌هید کرد و کۆمه‌لکیشان به‌دیل گرت، عومه‌ر کوری عبدالعزیزیش حاته‌می کوری نوعمان باهلی بو ناردن و هه‌موو تور که کانی له‌ناو برد و ته‌نها چه‌ند که‌سیکیان لی‌ ده‌رباز بوو و په‌نجا دیلیشی لی‌ هینان بو خناصره‌ بۆلای عومه‌ر^۱.

له‌ سالی ۱۰۰ ی کۆچیشدا رۆمه‌کان له‌ ده‌ریاوه هیرشیان هینایه سهر که‌ناری لازیه وشاره‌که‌یان رووخاند و خه‌لکیکی زۆریان لی‌ به‌دیل گرت عومه‌ریش (ﷺ) فه‌رمانی بنیاتانه‌وه و تۆکه‌کردنی دا^۲.

له‌ سالی ۱۰۱ ی کۆچیشدا، عومه‌ر کوری عبدالعزیز وه‌لیدی کوری هشامی معیطی و عه‌مری کوری فه‌یسی کیندی که خه‌لکی حمص و صائفه^۳ بوون، نارد بو غه‌زا و فه‌رمانی دا به‌ ده‌رکردنی خه‌لکی طرنده^۴ به‌زۆر، چونکه مه‌ترسی نه‌وه‌ی هه‌بوو که دوژمن هیرشیان بکاته سهر^۵، هه‌روه‌ها ویستی المصیصه بروخینه‌ت له‌به‌ر نه‌وه‌ی که رۆمه‌کان به‌به‌رده‌وامی په‌لاماریان ده‌دا، پاشان وازی

^۱ - تاریخ خلیفه، ل: ۳۲۶، عمر بن عبدالعزیز، للعلی، ل: ۱۴۲.

^۲ - فتوح البلدان، ل: ۲۰.

^۳ - تاریخ الطبری له عمر بن عبدالعزیز، للعلی، ل: ۱۴۲.

^۴ - طرنده: شوتینه‌کی نزیکه له ده‌وله‌تی رۆمانیه‌وه.

^۵ - فتوح البلدان، ل: ۲۲۰.

لهوههیناو مزگهوتیکی گهوهی بو دروست کردن له لای کفریاه و تهنکهریکی بو دانا که ناوی خوی لهسه نوسرا بو^۱ و کردی به بهری پیشهوه بو دورخستهوهی مهترسی روم له نهنطاکیه^۲.

هرچهنده خلیفه عومهری کوری عبدالعزیز چالاکی سهربازی دژ به رومه کان سنوردار کرد و نهو سوپایه‌ی پاشه کسه پیکرد که گهماروی قوسته‌نتینه و هندی قه‌لای پیشهوهی ولاتی رومی دا بو، به‌لام له‌گه‌ن نهوه‌شدا توند و پندا گر بوو بو سندنهوهی ماف و بهرگری کردن لینی، نه‌مه‌ش له ریوایتهی ئیبن عبدالحکم دا دهرده‌که‌ویت، که باسی نهوه ده‌کات کاتیک خلیفه عومهری کوری عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) بالتویزیکی نارد بولای پاشای روم و چیروکی پیایکی دیلکراوی لای رومه کان بو گپراهیه که زوری لی کرابوو بو بوون به‌گاور و وازهینان له‌نیسلام و بیان و تبوو: نه‌گهر وانه‌که‌یت چاوت دهردین، نه‌ویش ناینه‌که‌ی به‌سه‌رچاوی دا هه‌لبژارد و به‌م شیویه ههردوو چاویان دهرهینا، خلیفه عومهریش (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) نامه‌کی نارد بو پاشای روم و بی‌ی وت: سویند به‌خوا نه‌گهر خیرا نهو پیاهم بو نه‌نیریتهوه هینده سه‌بازان بو ده‌نیرم که سه‌ره‌تایان لای من و کۆتایان لای تو بیت^۳، نه‌وه‌بوو پاشای رومیش وه‌لامی داواکاریه‌که‌ی دایه‌وه و پیاه‌که‌ی بو ناردوه^۴، نه‌م سیاسه‌ته کاتیه‌ی عومهریش پشتی به‌پاراستن و توکمه کردنی سنوره‌کانی ده‌ولته‌ی نیسلامی ده‌به‌ست و زیاتر گرنگی ده‌دا به‌فتح و زیندوو کردنه‌وه‌ی دلّه‌کان و پاککردنه‌وه‌ی ده‌ورونی نه‌و گه‌لانه‌ی که تازه موسلمان بون ههریویه ده‌ستی دایه‌ ناردنی بانگخواز و زانایان بو گوندنشین و بیابان نشینه‌کانی ناوه‌وه‌ی ده‌ولته‌ی نیسلامی و نه‌و گه‌لانه‌ی که زور پیوستیان به‌رینماییه‌کانی نیسلام هه‌بوو.

هه‌شته‌م: گرنگی دانی به‌بانه‌گه‌وازی هه‌مه‌لایه‌نه:

عومهر (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) هه‌ولته‌کانی له بنیاتانی ناوه‌وه‌ی ده‌ولته‌ و چه‌سپاندنی یه‌کیتی و ناسایش و بلا کردنه‌وه‌ی زانست و گه‌یاندنی به‌هموو تاکه‌کانی نوممه‌ت و دا چر کردبوویه‌وه‌ن هه‌ره‌ها گرنگی دا به‌بلاو کردنه‌وه‌ی دادگه‌ری له نیوان ها‌ولاتیان دا و نه‌هیشته‌ی دویه‌ره‌کی و رق و کینه له نیوان

^۱ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۱۶۳.

^۲ - العلاقات العربية البيزنطية، ل: ۱۱۹.

^۳ - العلاقات العربية البيزنطية، ل: ۱۳۱.

^۴ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۱۳۱.

موسلماناندا، دل و نفل و دهر وونی خهلکی کردبووه نامانجی ریتماییه کانی نیسلام و پروژهیه کی گهورهی دانا بؤ به دستهبینانی نهو نامانجه سهر کیه.

عومهر (ﷺ) لهو کهسانه نهبوو که دواى پروژهى گهوره ده کهون و همیشه له سنورى خه یالندا دهژین و لئی تیپه نابن، بهلکو نهو پروژه کهى خوی کرده پروژهیه کی کرده یی که شیواى جیبه جی کردن بیت دواى نهو هی که بارودوخى لهبارى ره خساند و گرنتی کرده یی بؤ بهرنامه کانی دهسته بهر کرد و نهو هوکارانه ی بؤ ره خساند که گورینی بؤ واقعیکى بهرجهسته مسوگهر ده کات، چهند هوکاریش یارمه تیدهری بوون بؤ سهر کهوتن لهم پروژه بانگخوازی و پهروه رده ییه دا لهوانه:

۱- دانانى یاسای ته فهوروغ و یه کلا بوونه و هی بانگخوازان: نهوه بور ده ولت هستا به دابین کردنی چهندین زانا و بانگخواز و بیر یار هه تاوه کو به تهواوی یه کلا بنهوه بؤ جیبه جی کردنی پروژه فیکری و بانگخواز یه کانی ده ولت، نازوقه و موجهشی بؤ نهم زانایانه بریهوه هه تاوه کو یه کلا بنهوه بؤ بلاو کردنه و هی زانست و کاتیان به کاسپی کردنه وه نرووات^۱، چونکه نهو قورنان خویته یی که له بهری کردوه و به خهلکی ده لیته وه و فیرى حوکه کانیان ده کات و نهو زانایه یی که سهر په رشتی مه جلیسی نوسینه وه و بلاو کردنه وه یی فهرمووده یی پیغه مبهری خوا (ﷺ) ده کات و نهو زانایه ش که سهری کتیبه کانی ده کات و حوکه شه رعیه کانیان لئی دهرده هیئی و کاروباری شه رعی فیری خهلکی ده کات هه تاوه کو به بهرچاو روونیه وه خواى گهوره په رستن و نهو قوتاییه یی که خوی یه کلا ده کاتوه بؤ زانست و لیکولینه وه و وانه خویندن هموو نهوانه رهنگه له لایهن مال و مندالته وه سهر قالیان بکات بؤ دابین کردنی پیداویستی ژانیان، بویه عومهر هستا به هه لنگرتی نهم خهم و مۆته کهیه و ژیانى خویان و خیزانیانی دابین کرد هه تاوه کو ژیانیکى شیوا به سهر بهرن له سایه یی ده ولته تا، نه مهش باشترین کار تک بوو که پیتی هستا بهم شیوه یه ش بوه هاندهری هموو نهوانه یی که توانای بلاو کردنه وه یی زانست و خزمه تکردنی ناینی نومه تیان هه بوو^۲، ههروه ها بری سهد دیناری له

۱ - ملامح الانقلاب الاسلامي في خلافة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۱۸۴.

۲ - اصول الحديث، ل: ۱۷۸، عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار، ل: ۷۲.

بیتولمال برپیوهوه بو هه رکهسیک که خوئی یه کلا کردیتهوه بو مزگهوتیکی گهوره له ههر ولاتیکی نیسلامیدا بهمه بهستی فیروبون و بلاو کردنهوهی زانست و وتنهوهی قورنان^۱.

له نهبو به کری کورپی ابی مریم وه نهلی: عومهری کورپی عبدالعزیز نامهیه کی نووسی بو والی حمص: که فرمانده به پیدانی موچهی پیوست به خه لکانی چاکه خواز هه تاوه کو بژیوی ژیان وتنهوهی قورنان و گه یاندنی فرموده یان له بیرنه باتهوه^۲، ههروه ها له ابی مریم وه نهلی عومهری کورپی عبدالعزیز نامهیه کی نووسی بو والی حمص: سهیری نهو که سانه بکهن که خویمان ته رخان کردوه بو وتنهوهی فیه و له مزگهوتدا خویمان به ند کردوه و بواری پهیدا کردنی بژیویان نیه و به هه ریه که یان سه د دینار بده هه تاوه کو بژیوی ژیانانی پی ریک بجهن، بشزانه که باشترین خیر نهوهیه که خیرا نه نجام بدریت و والسلام وعلیک^۳.

ههروه ها نازوقه ی برپهوه بو نهو که سانه ی که باسی ژیاننامه و غهزاکانی پیغه مبهری خوا(ﷺ) و هاوه لانیان ده کرد هه مان شتیشی بو ناموزگاریه کهر و چیرۆکه خوانان برپاردا بوو، ابن شبه باس ده کات که عومهری کورپی عبدالعزیز فرمانی کرد به پیاریک که چیرۆک و ژیاننامه ی پیغه مبهری خوا(ﷺ) و هاوه لان بو خه لک بگپه یتهوه له مه دینه دا و مانگی دوو دیناری بو برپهوه، کاتی هشامی کورپی عبدالملک هات مانگانه بوی کردبه شش دینار^۴.

ئین عبدالبر له یحیی ی کورپی ابی کثیره وه نه گپه یتهوه که وتویه تی عومهری کورپی عبدالعزیز نامهیه کی نووسی بو کاربه ده ستانی که: نازوقه بدهن به قوتایان با یه کلایی بنهوه بو خویندن.

۲- هاندانی زانیان بو بلاو کردنهوهی زانست و ناشکرا کردنی: نهوه بوو مزگهوته کان بوون به ناوه ندیک بو فییر کردنی خه لک و وتنهوه و نوسینه وهی فرموده ی پیغه مبهری خوا(ﷺ) و زیندوو کردنهوهی سونهت^۵.

۱ - البداية والنهاية، له عمر بن عبدالعزيز، ل: ۷۲.

۲ - اخبار المدينة، له عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار، ل: ۷۳.

۳ - جامع بيان العلم (۱ / ۲۲۸) عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار، ل: ۷۳.

۴ - عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار، ل: ۷۳.

۵ - اصول الحديث، ل: ۱۷۸، عمر بن عبدالعزيز، ل: ۷۳.

عه کره مهی کوری عه‌مار نه‌لئیت: گویم له نامه‌که‌ی عومه‌ری کوری عبدالعزیز بوو نه‌بیوت: پاشان فه‌رمان بکه به نه‌هلی عیلم با زانست له مز‌گه‌وته‌کاندا بلاو بکه‌نه‌وه، چونکه سوننه‌ت مریتراوه^۱. نین عه‌بد لبریش له جه‌عفه‌ری کوری برقانی ره‌قیه‌وه نه‌گیریته‌وه و نه‌لئیت: عومه‌ری کوری عبدالعزیز نامه‌یه‌کی بو نووسین که: فه‌رمانبده به نه‌هلی فیه و عیلم با نه‌و زانسته‌ی که خوا بیی داوون له مز‌گه‌وت و مه‌جلیسه‌کانی‌اندا بلاوی بکه‌نه‌وه^۲.

۳- ناراسته‌کردنی نوممه‌ت بو‌گرنگی دان زانست: ده‌باره‌ی نه‌مه‌ش نه‌لئیت: نه‌گه‌ر توانیت نه‌وه زانا به نه‌گه‌ر نه‌شت توانی، نه‌وه زانست‌خوازه، نه‌گه‌ر نه‌وه‌شت بیی نه‌کرا نه‌وه خو‌شت بوین، نه‌گه‌ر نه‌توانی خو‌شت بوین رقت لییان نه‌بییت، پاشان وتی: خوا‌ی گه‌وره‌ده‌روی لیی کردۆته‌وه نه‌گه‌ر قبولی بکات^۳.

۴- ناردنی زانا یانی خواویست له باکووری نه‌فریقادا: عومه‌ری کوری عبدالعزیز زانیانی ده‌نارد بو شارو دینه‌ته‌کان هه‌تاوه‌کو خه‌لکه‌کی فی‌ری شه‌ری خوا بکه‌ن، وشاره‌زایان بکه‌ن لیی نه‌وه بوو یه‌زیدی کوری ابی مالک و حارسی کوری محمدی نارد بو بیابان هه‌تاوه‌کو خه‌لکه‌کی فی‌ری سوننه‌ت بکه‌ن و ناز و قه‌شی بو برینه‌وه، نه‌وه بوو یه‌زید قبولی کرد، به‌لام حارس قبولی نه‌کرد و وتی: من هه‌رگیز له‌سه‌ر زانستیک که خوا فی‌ری کردووم کری وه‌رناگرم، پاشان نه‌وه‌یان باسکرد بو عومه‌ر نه‌ویش وتی: وا نازانم نه‌وه‌ی که یه‌زید کردووه‌تی هیچی له‌سه‌ر بییت و خودای گه‌وره‌ش غونه‌ی حارث مان تیا‌دا زیاد بکات^۴.

دیاره عومه‌ریش به‌م وه‌لامه‌ نه‌و نه‌رمی و تی‌گه‌شته‌ فیکریه‌ی خسته‌ روو که‌ده‌بی له زانای موسلماندا هه‌بییت له پیوستی خو‌دور گرتن له چه‌قه‌ستوی و پیداگرتن له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ رواله‌تیه‌کان نه‌وه بوو رایگه‌یاندا که وه‌رگرتنی کری له‌بری پیتشکه‌ش کردنی خزمه‌تی زانستی مه‌سه‌له‌یه‌کی ناسایه له‌لایه‌کی تریشه‌وه داوای کرد له په‌روه‌ردگار که غوونه‌ی نه‌وانه زیاد بکات که به بیی به‌رامبه‌ر

۱ - جامع بیان العلم (۱ / ۲۲۸)، عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار، ل: ۷۳؟

۲ - جامع بیان العلم (۱ / ۱۴۹).

۳ - ابن عبدالحکم له عمر للزحیلی، ل: ۷۴ وه‌رگیراوه.

۴ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۶۰، ملامح الانقلاب، ل: ۱۸۴.

خه‌لک فێرده‌که‌ن و ته‌نها چاوه‌ڕێتی پاداشتی په‌روه‌ردگارن^۱، هه‌روه‌ها عومه‌ر (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) پێشه‌وای موفقی و زانای پایه‌به‌رز ی مه‌دینه ناهعی خزمه‌تکاری ئیبن عومه‌ری نارد بۆ میسر هه‌تاوه‌کو فێری سونه‌تیان بکات^۲، ده‌ زاناشی له‌ زانیانی قوتابخانه‌ میسری له‌ پیاوانی تابعین نارد بۆ نه‌فریقیه‌ - تونس - هه‌تاوه‌کو خه‌لکه‌که‌ی فێری فیه‌ه و زانسته‌ بکه‌ن و فه‌رمووده‌ی پێغه‌مبه‌ر (صلی‌الله‌تعالی‌ع‌یه‌) یان له‌ نێواندا بلاوبکه‌نه‌وه‌ هه‌تاوه‌کو له‌و خێره‌ به‌هره‌مه‌ند ببن که‌ براکانیانی گرتۆته‌وه‌ له‌ حیجاز و شام و عێراق دا که‌ بوو بوونه‌ ناوه‌ندیک بۆ بلاو کردنه‌وه‌ی زانسته‌^۳، هه‌روه‌ها بیری له‌ باکووری نه‌فریقاش کردوه‌ هه‌تاوه‌کو دل و نه‌قل و ده‌رویان ناوه‌دان بکاته‌وه‌ به‌ نایبی په‌روه‌ردگار و هه‌ستا به‌ ناردنی نه‌و ده‌ زانا خوا و یسته‌ دوای نه‌وه‌ی چهند نامانجیکی دانا بۆ پلانه‌ زانسته‌که‌ی له‌و هه‌ریمه‌دا له‌وانه‌:

ا- هه‌لبێژاردنی چهند زانایه‌کی خواویسته‌ که‌ ناسرا بوون به‌ زانسته‌ و فیه‌ه و بانگه‌واز و خۆیه‌ کلا کردنه‌وه‌ بۆ په‌روه‌رده‌ و فێر کردن.

ب- دانانی پلانیکسی درێژ‌خایه‌ن بۆ بلاو کردنه‌وه‌ی فێرکردنی زمانی عه‌ره‌بی و نه‌هه‌شتی نه‌خوێنده‌واری له‌ناو تیره‌ و هۆزه‌ به‌ربه‌ریه‌کاندا، هه‌تاوه‌کو ناسانه‌ له‌ قورئان و سونه‌ت و مامه‌له‌ کردن له‌ گه‌لیاندا تی‌ بگه‌ن.

ج- بایه‌خدان به‌ په‌یوه‌سته‌ کردنی خه‌لک به‌ قورئانی پیرۆزه‌وه‌ که‌ سه‌بلی تۆکمه‌ی په‌روه‌ردگاره‌ نه‌مه‌ش به‌ کردنه‌وه‌ی کۆمه‌له‌ و رێکخه‌راو و بۆ له‌به‌ر کردن و باش خوێندنه‌وه‌ی قورئانی پیرۆز.

د- راگه‌یاندنی بیروباوه‌ڕی نه‌هلی سونه‌ت به‌شه‌یوه‌یه‌کی ڕوون و ناشکرا:

ه- ناشناکردنی خه‌لک به‌ جه‌لال و جه‌رام^۴:

سه‌ره‌تای پسته‌ و به‌ره‌که‌تی عومه‌ری کوری‌ العزیز له‌ باکووری نه‌فریقادا به‌ دامه‌زراندنی نه‌میری صالح‌ تیایدا و ناردنی زانیانی خوا و یسته‌ بوو بۆی ده‌ستی پێ‌ کرد، فه‌رموون له‌ گه‌ن ژیاننامه‌ی نه‌و کاربه‌ده‌سته‌ و نه‌و زانایانه‌:

۱ - ملامح الانقلاب الاسلامي في فلامة عمر، ل: ۱۸۴.

۲ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۹۷۹) تذكرة الحفاظ (۱ / ۱۰۰).

۳ - عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار الشيخ، ل: ۶۹.

۴ - تاريخ الفتح العربي في ليبيا، ل: ۱۴۸.

• نيسماعيلی كورپی عبدالله ی كورپی ابی موهاجیر: له لایهن عومهری كورپی عبدالعزیزه وه و هك والی نه فریقا ده ستیشن كرا له موحره می سالی ۹۹ - ۱۰۰ ك و یه كینك بوو له باشترین نه میره كان، نین خهلدون نه لی: هه موو بهر بهره كان له سه رده می نه ودا موسلمان بوون، ههروه ها عومهر له گه لیدا ده له زانایانی شوینه كه وتوانی - تابعین - نارد هه تاوه كو خهلکی فیری كاروباره شه رعیه كان بكهن و حلال و حرامیان بووون بكهنه وه ^۱.

نهم نه میره زور زاهید و خاکی بوو و سوور بوو له سه ر بلاو كردنه وه ی زانست و له گه گن خهلکی نه و ولاتانه دا داد گه رانه هه لئسو كه وتی ده كرد، زور به باشی فهرمووده ی پیغه مبهری خوا (ﷺ) له بهر بووه، نه گپ نه وه له نین عه ساكیره وه كه وتویه تی: پیویسته له سه رمان كه فهرمووده ی پیغه مبهری خوا (ﷺ) له بهر بكهن ههروه ك چون قورنان له بهر ده كهین، بوخاری و موسلیم و نه بو داود و نسائی و نین ماجه و نه حمده و زانایانی تر فهرمووده یان هیتاوه له قهیره واندا وه ك ماموستای خهلک و بلاو كه ره وه ی سوننه ت بو ماوه ی سی و سی سان ماوه ته وه و هه ر له ویش كوچی دوا یی كردوه له سالی ۱۳۱ كوچی دا ^۲. كه سایه تی نيسماعيل لیها تویی و زانست و پاریزگاری تیادا كو بوو بوویه وه و نه و بهر و بوومه پیروزه ی لی كه وتوه كه رۆلی هه بوو له چه سپاندنی نيسلام له باكووری نه فریقادا و پیویسته نیمه گرنگی بده ین به بده ی هینانی نهم سیفه تانه له دهروونی سه ركرده و كار بده ستاندا.

○ به كری كورپی سواده ی جزامی، ناسراوه به ابو ثامه كوچر كودو له ۱۲۸ (كوچی له نه فریقیه): له باكووری نه فریقا دا بو ماوه ی سی سان ماوه ته وه، سه رقالی گپ رانه وه ی فهرمووده و فوادان بوو و خهلکی نه و ناوچه یه سوودی باشیان لی و هر گرت و فهرمووده یان لیوه ده گپ رابه وه، فهرمووده ی كو مهلینك له هاوه لانی برده قهیره وانه وه، له وانه: عقبه ی كورپی عامر و سه هلی كورپی سه عدی ساعدی و سوفیانی كورپی وه هه بی خولانی، ههروه ها كو مهلینك له شوینكه وتوانه وه فهرمووده ی گپ راره ته وه له وانه: سه عیدی كورپی موسه ییبه و نین شه اب ی زوهری و ماموستا كانی گه شتونه ته نزیکه ی چل ماموستا، زورینك له خهلکی قهیره وان لییه وه فهرمووده یان گپ راره ته وه له وانه عبدالرحمن ی كورپی زیاد و نه بو زهرعه ی نه فریقی، زور متمانه پینكراو بوو له قسه كانیدا، موسلیم و چوار پشه واكه ی تر و بوخاری و

۱ - مدرسة الحديث بالقیروان (۲ / ۱۴ / ۲۲).

۲ - هه مان سه رچاره.

احمد و طیرانی و خه‌لکی تریش فەرمووده‌یان هیتاوه و له ریزی میسریه‌کاندا دایانناوه سهرباری زۆری نهو ماوه‌یهی که له قهیره‌واندا ماوه‌تهوه له‌ویش کۆچی دوایی کردوه^۱.

○ حعلی کورێ عاهان الرعینی القتبانی، ناسراو به باوکی سه‌عید(کۆچکردوو له نزیکه‌ی سالی ۱۱۵ کۆچی): نه‌بو عه‌ره‌ب و نهبین حه‌جهر و خه‌لکانیکی تر به‌یه‌کێک له شوینکه‌وتوان(تابعین) یان داناوه و فەرمووده‌ناس و زانا و قورئان خوین بووه، سه‌ره‌رشتیاری دادگای سهرباری له قهیره‌واندا ده‌کرد و زانستیکی زۆری بو ماوه‌ی یازده‌سال تیا‌دا بلاو کرده‌وه، له خه‌لکی قهیره‌وانیش عبیدالله ی کورپی زحر و عبدالرحمن ی کورپی زیاد و به‌کری کورپی سواده که هاو‌رێ بووه له نێرده‌ی زانستی دا فەرمووده‌یان لێوه‌گیراوه‌ته‌وه زۆرێک له ره‌خنه‌گران به‌متانه‌ پیکراویان داناوه و چوار پێشه‌وا که و نه‌همه‌د و خه‌لکانی تر فەرمووده‌یان هیتاوه و له‌سه‌رده‌می هشامی کورپی عبدالملک دا له سالی ۱۱۵ ک کۆچی دوایی کردوه^۲.

○ حه‌یبانی کورپی جبه‌لی قوره‌یشی: خزمه‌تکاریان، عومهر(رضی‌الله‌تعالیه‌عنیه) ناردی بو فیرکردنی خه‌لکی میسر له‌سالی ۱۲۵ ک و نه‌شلین ۱۲۲ ک له قهیره‌وان کۆچی دوایی کرد، فەرمووده‌ی کۆمه‌لتی له هاوه‌لانی هیتایه‌ باکووری نه‌فریقا له‌وانه: نهبین عه‌باس و نهبین عومهر و عبیدالله ی کورپی عه‌مر و عه‌مری باوکی، ماوه‌ی ۲۵ سال بو بلاو کردنه‌وه‌ی زانست له پایته‌ختی باکووری نه‌فریقا - قهیره‌وان - دا مایه‌وه و خه‌لکی سوودیکی زۆریان لی برد و خه‌لکیکی زۆر فەرمووده‌یان لێوه‌گیراوه‌ له‌وانه عبدالرحمن ی کورپی زیاد و عبیدالله ی کورپی زحر و موسی کورپی علی کورپی رباح و خه‌لکانیک تر، هه‌روه‌ها حه‌یبان لای ره‌خنه‌گران متانه‌ پیکراوه، بوخاری له الادب المفرد دا و ابن سنجر له مسنده‌که‌یدا و حاکم له المستدرک و خه‌لکانیکی تر فەرمووده‌یان هیتاوه^۳.

○ سه‌عدی کورپی مه‌سعودی نجیبی: ابو مسعود(کۆچکردوو له قهیره‌وان دا): له کۆمه‌لتیک له هاوه‌لانه‌وه فەرمووده‌ی گیراوه‌ته‌وه له‌وانه ابو الدرداء، له پیغه‌مبیری خواوه(صلی‌الله‌تعالیه‌عنه‌وسلم).

^۳ - هه‌مان سه‌رچاوه(۲ / ۱۴ / ۲۲).

^۲ - مدرسة الحديث بالقیروان(۲ / ۴ / ۲۲).

^۳ - هه‌مان سه‌رچاوه(۲ / ۱۴ / ۲۲).

به مرسل گيڙاوتوه و هندی کس و ايان زانوه له هاوہ لانه، بويه زوربهی سهرچاوه کان هوشداريان داوه که نهو هاوہل نيه، له قهيره وان دانيشته جي بووه و زانستیکي زوري له باکووري نه فریقا دا بلاو کردوتوه و مهجلیسه کانی پر بوو له دانایی و ناموزگاری ره وانیژانه و زورتوند بوو بهرامبهر به کار به دهستان له خه لکی قهیره و انیش نه م که سایه تیانه فرموده یان لیوه گيڙاوتوه: مسلمی کوری یه ساری نه فریقی و عبید الله ی کوری زحر و عبدالرحمن ی کوری زیاد له مزگهوتی بین و هه هب و خه لکانیکی تریش ههروه ها ده باغ باس لهوه دهکات که له قهیره و اندا کوچی دوايي کردووه دواي نهوهی زانستیکي زوري تیا دا بلاو کردوتوه، به لام میژوی کوچی دوايي باس نه کردووه .^۱

○ طلقی کوری جعبانی فارسی: نه شلین جابان، به لام نهوهی یه کهم راستره وه که له اكمال دا هاتوه، شویکهوتوه - تابعیه - به خزمهت عومهر گهشتوه و پرساری لی کردووه، زوربهی گيڙانه وه کانی له تابعین و شویکهوتوانوه یه زانا و شهر عزان بووه، له خه لکی قهیره و انیش موسای کوری عهلی و بین نه نعم فرموده یان لیوه گيڙاوتوه، به لام ماوهی مانه وهی تیا دا و میژوی کوچی دوايان باس نه کردووه.

○ عبدالرحمن ی کوری رافعی توخی، ابو جهم کوچکردو له سالی ۱۱۳ ک قهیره وان دا: هه زوو له سالی ۸۰ ی کوچیدا هاته قهیره و انوه و یه کیکه له به ریژترین دادوه ره کانی، نه مهش له سهردهمی حه سسانی کوری نوعماندا بوو و بهرده وام بوو له سهر بلاو کردنه وهی زانست بو ماوهی سی و سی سال و خه لکیکی زور لی ی سودمند بون، فرموده ی کومه لی له هاوہ لانیسی هینایه قهیره وان له وانه: عبدالله ی کوری عهمری کوری عاص، له خه لکی قهیره و انیش عبدالرحمن ی کوری زیادی نه فریقی و عبدالله ی کوری زحری کینانی و به کری کوری سهوادی جزامی و خه لکانیکی تر فرموده یان لیوه گيڙاوتوه.. یه کهم که سیش بووه که دادوهی له قهیره و اندا پی سپی دراوه له سالی ۱۱۳ ک دا .^۲

۵- عبدالله ی کوری مغیره ی کوری ابی برده ی کنانی: ماوه یه کی زور پیش به خه لیفه بوونی عومهری کوری عبدالعزیز له قهیره و اندا نیشته جي بوو، لای خه لکه که کهشی به دادا گهری و

^۱ - عصر الدولتين الاموية و الباسية و طهور فکر الخوارج، ل: ۴۵.

^۲ - هه مان سهرچاوه، ل: ۴۵.

خواهرستی ناسرا بو، عومهری کوری عبدالعزیزیش کردی به دادوهری قهیرهوان له سالی ۹۹ ک ۱۲۳ دهستی له کارکیشایهوه، زاهید و پارێژکار و زانا بو، به پینی قورئان و سوننهت له گهڤ خهڤکی قهیرهوهواندا دهجولایهوه و زانسی بۆ ماوهی بیست و پینج سال له نیوانیاندا بلاو کردهوه، نین حَبان له متمانە پیکراوه کاندای باسی دهکات و دانهرائی کتیبه کان ستابشی فهزل و زانست و ناینیان کردهوه.^۱

• عبدالله ی کوری یهزیدی معافری حبلی، ابو عبدالرحمن کۆچکردوو له سالی ۱۰۰ ک له قهیرهواندا: ههر زوو چوو قهیرهوانهوه، رهنگه نهوهش له گهڤ موسای کوری نصیر له سالی ۸۶ کۆچیدا بو بۆ، چونکه له نازاد کردنی نهندهلوس دا ناماده بو، پاشان گهرايهوه بۆ قهیرهوان و خانوو مزگهوتینکی کردهوه تیايدا نیشهجی بو، پاشان لهناو نیردهی زانستی دا دهستیشان کرا، بهلام کۆچی دوابی له سالی ۱۰۰ ک بو، واته دوابی یه ک سال له دیاری کردنی، له گهڤ نهوهشدا مالیکی لهبارهيهوه نهئیت: خهڤکی نهفریقیه لینی سوودمه‌ند بوون زانستیکی زۆری تیا دا بلاو کردهوه و فهرموودهی کۆمه‌لێک لههاوه‌لانی هیتایه قهیرهوانهوه، فهرموودهی نهوانهشی زیاتر کرد که خۆیان هاتبوونه قهیرهوانهوه، له نین عومهر و عقبه‌ی کوری عامر و عبدالله ی کوری عه‌مه‌ر و نه‌بوزه‌په‌وه فهرموودهی گێراوه‌ته‌وه، له خهڤکی قهیرهوانیش عبدالرحمن ی کوری زیاد و ابو کریب جمیل ی کوری کریب ی دادوهر کۆچکردوو له ۱۳۹ ک و خهڤکانینکی تریش فهرمووده‌یان لینی گێراوه‌ته‌وه، پیاوینکی سالح و پارێژکار و زۆر به‌تنگ بلاو کرده‌وهی سوننه‌ته‌وه بو، کاریگه‌ریشی له ژبانی زانستیدا - به‌تایه‌ت بواری فهرمووده - له قهیرهوان دا به‌هێز بو.

مزگهوتینکی بۆ نه‌ئله‌ه زانسته‌کانی له قهیرهوان دا دروست کرد و په‌خه‌گران کۆده‌نگن له‌سه‌ر متمانە پیکردنی و فهرمووده‌شی لای موسلیم و چوار پیشه‌واکه‌ی تر هه‌یه و نین وه‌هه‌بیش له جامع که‌یدا و نه‌حه‌مد و زانایانی تریش فهرمووده‌یان هیتاوه.^۲

۱ - عصر الدولتين الاموية والعباسية و ظهور فكر الخوارج، ل: ۴۵.

۲ - همان سرچاوه، ل: ۴۶.

● وههههبي كورى حى معاقرى: ئيبىن ابى حاتم باسى نهوه دهكات كه كهسانىك ههه كه ناوهكهيان
وهركوپروه بو حى كورى وههب، بهلام نهبو زرعه نهمى راست كردوتهوه ن ههه زوو له
غهزاي نهفرىقا دا بهشدارى كردوه، چونكه پرسارى كردوه له ئيبىن عباس كه له سالى ٦٨
ك كوپى دوايى كردوه دهبرارهى دهفرى خهلكى مهغريب وهك له الرياض و المعالم دا،
يهكيكه له نهدامانى نيردهى زانستى كه لهلايهن عومهروه نيردراوه، له قهيرهواندا نيشتهجى
بوو و زانستىكى زورى تيدا بلاو كردوه و ههه لهويتش كوپى دوايى كرد.

فهرمودهى ئيبىن عهباس و هاوهلانىكى ترى هيتايه قهبرهوانهوه و فهرمودهى به مرسللى له
پتغمبهرى خوا(ﷺ) گپروهتهوه، له خهلكى قهبرهوانيش عبدالرحمنى كورى زيادى نيفرىقى
فهرمودهى ليوه گپروهتهوه، بهلام سههراوهكان باسى حاليان نهكردوه لهرووى(جرح و تعديل) وه
١ نهم دهزانايهش له باشترين زانايانى شوينكهوتوان و تابعين و عومهرى كورى عبدالعزىزىش ناردنى
بو باكوروى نهفرىقا ههتاوهكو خهلكى فبرى زانست و شاهزاي سههراع بكهن، نهوانيش جىي
گومانى باشى نهوبون و بوونه پيشهنگيى باش بو خهلكى، پيش نهم دهزانايهش كومهلىكى زور له
شوينكهوتوان هاتبوونه قهبرهوان و خهلكى نهو ناوچهيان فبرى زانست و حوكمه شهرعيهكان و
كردبوو ٢

نهم دهكسه شوينهوارى باشيان بهجى هيتت له بوراي قورئان و تهفسير و فهرموده و بلاو
كردنهوى سونهتى كردهيى و بيروباوهرى دروست دا، يارمهتيدهرى كاربهدهستان بوون بو
بههنگار بوونهوى كومهله بىگانوه دههكهكان و بلاو كردنهوى حوكمه شهرعيهكان له نيوان
بهههردا، ماليكى نهىگپرتيهوه كه كاتى خهوارىچ له دژى حنظلهى كورى صفوان له طنجه دا
١٢٢ ك حنظله زانايانى نهفرىقاى كوكردهوه - نهو زانايانهى كه عومهرى
ناردبوونى بو نهفرىقا - ههتاوهكو خهلكهكه فبرى شهرع و زانست بكهن نهوانيش نهم نامهيان
نوسى ههتاوهكو ههموو موسلمانان پهپهوى بكهن و باوهريان پى ي ههبيت: ... نههلى عيلم و
شاهزايان دهبرارهى پهروهردگار و قورئانهكى و سونهتى پتغمبهرى خوا(ﷺ) نهزانن كه ههموو
نهوى كه پهروهردگار دايبهزاندوه نهگهپرتيهوه بو ده نايست: فههمانكهرو نههيكهر و مژدهدههه و

١ - مدرسة الحديث بالقيروان (٢ / ١٤ / ٢٢)

٢ - عصر الدولتين الاموية والعباسية، ل: ٤٧.

ترسینه و ههوالدهر و محکم و تۆکمە و متشابه و لیکچوو حەلال و حەرام و پەندەکان فەرمانکەر بەچاکە و نەهی کەر لە خراپە و مژدەدەر بەبەهەشت و ترسینهر لە ئاگر و ههوالدهری سەرگۆزەشتەیی پێشینان و پاشینان، محکم و تۆکمە یەک کە کاری پێ دەکریت و متشابه و لیکچوو یەک کە باوەری پێ دەهێنیت و حەلالێک کە فرمان دراوە بە ئەنجامدانی و حەرامیم کە فەرمانکەرەکان بکات و نەهیکەرەکان لە خراپە بیگێرێتەو ئەو دڵخۆش دەکات بە مژدەدەرەکان و ناگادار کە ڕەوەکانیش سوودیان پێ گەیاندهو، هەر کە سێکیش حەلال بە حەلال و حەرام بە حەرام بزائیت و زانیاری لەو شتاندا کە ناکۆکی لەسەر بیگێرێتەو بۆ پەرورەدگار لە گەن گۆیڕایەلیه کی ناشکرا و نیهتیکی چاک دا ئەوێ سەرکەتوو سەرفراز بوو ژبانی دنیا و دوا رۆژی بۆ خۆی مسۆگەر کردووە و السلام علیکم^۱. بێ گومان ئەم نامەیە بە بەلگەنامەیەکی گرنگ دادەنریت، چونکە بەلگەیه لەسەر ڕەسەنی زانستی ئەم نێرە دە زانستی و رونی نامانجە شەرعیەکانیان، تەنانەت ئەمان ناوڕۆکی ئەم نامەیان کورت کردۆتەو لەبەر بە سوودی و گرنگی گشتیتر و لەسەر هەموو مینبەری مزگەوتەکانی ئەفریقا خۆیندراپەو^۲.

۶- **نامە بانگخوازی و بانگهێشتنامەکانی بۆ پاشاکانی هیند و شوینەکانی تر:** عومەری کوری عبدالعزیز نامە بۆ پاشاکانی سند نووسی کە ولاتەکانیان بچنە ژێر ڕکیتی یەو بە مەر جیک کە لە ئەرک و ماف دا وەک موسلمانەکان بن، پیشتریش ناوبانگی عومەریان پێگەشتبوو بۆیه جیشبە جیشبە کوری داھر^۳ موسلمانان بوو و ناوی عەرەبی لە خۆی نا^۴.. بەم شیوێه پاشاکانی سند لەسەر دەمی عومەر و یەزیدی کوری عبدالملک دا بە موسلمانان مانەو^۵.

^۱ - عصر الدولتين الاموية والعباسية، ل: ۴۸.

^۲ - فتوح البلدان، ل: ۴۲۸، عمر بن عبدالعزيز و سياسته في رد المظالم، ل: ۱۷۳.

^۳ - الكامل في التاريخ، ل: عمر بن عبدالعزيز و سياسته في رد المظالم، ل: ۱۷۳.

^۴ - عمر بن عبدالعزيز و سياسته في رد المظالم، ل: ۱۷۳.

^۵ - فتوح البلدان، ل: ۴۱۵.

عومهریش که سائیکی بو ناردن ههتاوه کو فیری ناینه که بیان بکن، ههروهها چهند نامهیه کیشتی بو پاشاکانی پشت روبرار (ماوراءالنهر) نارد و بانگهشتی کردن بو ئیسلام و ههندیکیان لی موسلمان بو^۱.

۷- هاندانی خه لکانی غهیره موسلمان بو هاتنه ناو ئیسلام: عومر ههستا به هاندانی خه لکانی غهیره موسلمان بو موسلمان بوون له رتی پیدان ی پاره وه بو دلراگیر کردنیان، نه مهش شوینکه وتنی سونهتی پیغمبری خوار (ﷺ) ئین سهعد له عیسی ی کوری ی عطا وه - که پیاوینکی خه لکی شامه بهرپرسی دیوانی مه دینه بو - باس له وه دهکات که عومهری کوری عبدالعزیز هندی جار پاره ی به و که سانه دهدا که دهیویست دلیان راگیر بکات بو هاتنه ناو ئیسلام^۲ ههروهها نه گیرنه وه که عومهری کوری عبدالعزیز ههزار دیناری به خشی به پهتیار کیک - قه شهیهک - ههتاوه کو دلی رابکیشیت به لای ئیسلامدا^۳.

۸- راستکردنه وه ی نهو باره تاییه ته ی که نه هلی کیتاب هه یانبوو: دادگهری له بهرامهر نه هلی زیمه دا - خاوهن په یمانه کان - گاور و جوله که - و هه لگرتنی سه رانه له سه ریان دوی موسلمان بوونیان کاریگه ریه کی باشی هه بوو له سه ر هاتی خاوهن په یمانه کان بو نا و ئیسلام، سه رباری نهو ناسه واری نه رییه ی که له سه ر به یتمال هه یبوون وهک نه وه ی له گه ل والی خو ی له خوراساندا جه راحی کوری عبدالله ی حو کمی کردی کاتی بو ی نارد و نه یوت: بزانه کی پیش تو روه و قبیله نوژی کردوو و سه رانه ی له سه ر هه لگه ره^۴، پاشان بانگهشتی نه هلی زیمه ی کرد بو موسلمان بوون، جا نه گه ر موسلمان بوون لیان قبول بکات و سه رانه یان له سه ر هه لگرت، ههروهها له نه رک و ماف دا وهک موسلمانان^۵ له ناکامی نه م

^۱ - البداية و النهاية، له عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۱۷۳.

^۲ - الطبقات (۵ / ۳۵۰) عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۱۷۴.

^۳ - الطبقات (۵ / ۳۵۰).

^۴ - تاریخ الطبری، له عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۱۷۴ ز

^۵ - الطبقات (۵ / ۳۵۰).

بانگه‌یشته‌شدا ده‌یان هه‌زار که‌س هاته‌ ناو ئی‌سلامه‌وه، بۆ‌غوونه‌ خوراساندا نزیکه‌ی چوار

هه‌زار زیمی له‌سه‌رده‌ستی جه‌راحی کوری عبدالله والی نه‌و شاره‌ موسلمان بوون^۱.

هه‌رجی مه‌غریشه‌ نه‌وه هه‌موو به‌ربه‌ره‌کان له‌سه‌ر ده‌ستی ئی‌سماعیلی کوری عبدالله کوری اُبی موهاجیری والی عومهر له‌ مه‌غریدا مویلمان بوون^۲. نه‌مه‌ش به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر دووربینی عومهر له‌ گرنگیدان به‌بانگه‌واز کردن بۆ ئی‌سلام به‌شیوازی دانایانه له‌ ریی نامۆزگاری باشه‌وه هه‌ربۆیه به‌ره‌مه‌که‌ی له‌ به‌ره‌می شیوازه‌کانی تر که‌مه‌تر نه‌بوو، به‌لکو له‌وان باشتر بوو و بووه‌ هۆی راکیشانی خه‌لکانیکی زۆر بۆ ناو ئی‌سلام به‌ بی‌ رشتتی دلۆپه‌ خوینیک یاخود سه‌رفکردنی پاره‌ بۆ ناماده‌ کردنی سوپا، بیگومان نه‌وانه‌ له‌ بن ده‌ستی موسلماناندا ده‌ژیان و نزیکتی‌بوون پێ‌بانه‌وه‌ بۆیه له‌خه‌لکی تر له‌ پیشترن بۆ‌بانگه‌یشت کردن بۆ ئی‌سلام.

بهم شیوه‌یه‌ش ئی‌سلام له‌سه‌رده‌می عومهری کوری عبدالعزیز دا(ﷺ) به‌شیوازی دانایانه و نامۆزگاری جوان بلاو بوویه‌وه و به‌رده‌وام بوو له‌سه‌ر شیوازی جه‌هاد و تیکۆشانی بانگخوازیانه به‌هۆی چه‌ند زانییه‌کی خواویسته‌وه که‌له‌ خویندنگه‌ زانسته‌کاندا په‌ره‌وه‌رده‌ بوون و له‌سه‌رده‌می ده‌وله‌تی نه‌مه‌ویدا یی‌ گه‌شتن، نه‌م زانا و بانگخوازانesh بوون که‌ پرۆژه‌ی بانگخوازی و زانستی عومهری کوری عبدالعزیز یان خسته‌ بواری جیه‌جی کردنه‌وه.

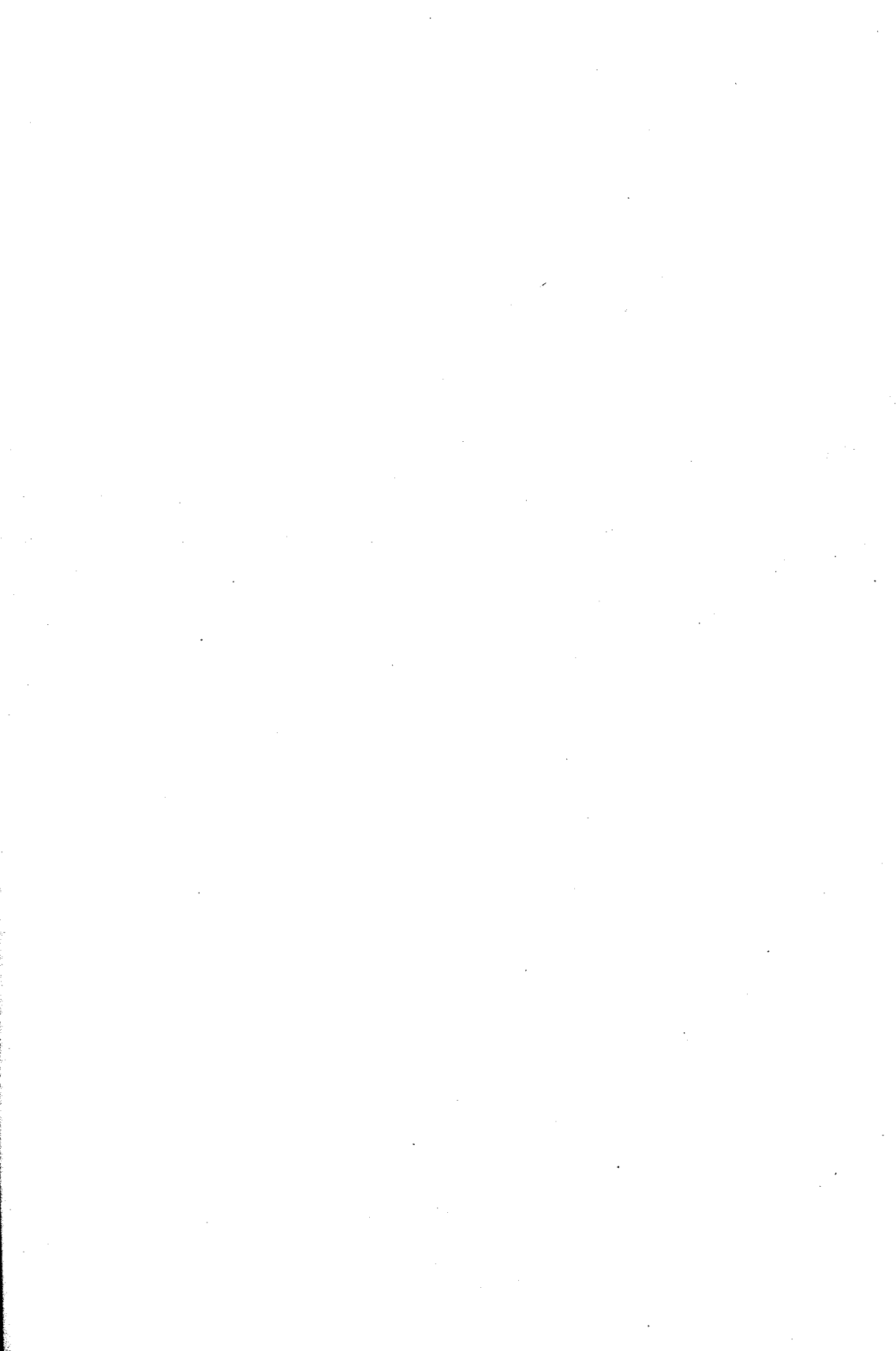
۱ - هه‌مان سه‌رچاوه‌ (۵ / ۳۸۶).

۲ - فتوح البلدان، ل: ۲۳۲ - ۲۳۳ للبلاذري، عمر بن عبدالعزیز و سیاسته‌ فی رد المظالم، ل: ۱۷۴.

باسی شه شه م

چاکسازیه داراییه کان له سه رده می عومه ری کوری

عبدالعزیزدا

سیاسته‌تی دارایی عومهر سهر پئی نه‌بوو، چونکه نه‌و پرسیار بوو له ده‌ولته و حسابی بو هه‌موو هه‌نگاوێکی خۆی ده‌کرد و گرتی بو هه‌ر کاریک داده‌ناکه ده‌بویست جیه‌جی‌ی بکات^۱. له سیاسته‌تیشدا جه‌ختی له‌سهر چه‌ند مه‌سه‌له‌یه‌ک ده‌کرده‌وه له‌وانه:

● سووربون له‌سهر ده‌ست گرتن به‌ قورئان و سوننه‌ته‌وه، و قوربانیدان له‌ پیناوی دا نه‌مه‌ش له‌وانامانه‌دا ده‌رده‌که‌وێت که بو کار به‌ده‌سته‌کانی ده‌نارد هه‌روه‌ها له‌وتاره‌کانیدا بو ژێرده‌سته‌کانی که له‌یه‌کیاندا نه‌لیت: پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) کاربه‌ده‌ستان دوا‌ی خۆی چه‌ند سوننه‌تیکیان بریاردا که ده‌سته‌پێوه‌گرتی ده‌ستگرتنه به‌ قورئانه‌وه و به‌هیزیه له‌ دینداری دا، کهس بو‌ی نیه بیگۆریت یان کاربه‌ پیغه‌وانه‌که‌ی بکات^۲.

● چه‌سپاندنی به‌هاکانی حه‌ق و دادگه‌ری و ره‌تکردنه‌وه‌ی سته‌م: نه‌مه‌ش بناغه‌ی سیاسته‌تی عومهر بوو، چونکه هه‌موو نه‌و نامانج و هۆکارانه‌ی که ده‌یگرته‌به‌ر له‌گه‌ل نه‌م بنه‌مایه‌دا ده‌گونج، چه‌سپاندنی حه‌ق و ره‌تکردنه‌وه‌ی سته‌میش یه‌کیکه له‌ بنه‌ماکانی شه‌ریعه‌ت و مه‌به‌ستیکی سه‌ره‌که‌یه له‌ مه‌به‌سته‌کانی، خوا‌ی گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾ (الحید: ۲۵). واته: سویند به‌خوا به‌راستی ئیمه پیغه‌مبه‌رانی خۆمانان ناردوه به‌ به‌لگه و موعجیزه‌ی روونه. وه کتیی (ناسمانی) و ته‌رازوی دادمان له‌گه‌لا ناردن بو نه‌وه‌ی خه‌لکی به‌دادگه‌ری ره‌فتار بکه‌ن (له‌ناو خۆیاندا)...

ئین ته‌میه نه‌لیت: بناغه‌ی شه‌ریعه‌ت له‌سهر حیکمه‌ت و به‌رژه‌وه‌ندی به‌نده‌کان وه‌ستاوه له‌ دونیاو دوا رۆژدا، نه‌م بناغه‌یه‌ش هه‌مووی دادگه‌ری و به‌زه‌یی و به‌رژه‌وه‌ندی و حیکمه‌ته، هه‌ر مه‌سه‌له‌یه‌کیش له‌ دادگه‌ری ده‌رچیت بو‌سته‌م و له‌ په‌هه‌ته‌وه بو دژه‌که‌ی و له‌به‌رژه‌وه‌ندیه‌وه بو زیان و له‌ حیکمه‌ته‌وه بو بی سه‌روبه‌ری نه‌وه له‌ شه‌ریعه‌ت نیه^۳. عومهریش (ﷺ) ده‌گه‌رایه‌وه بو حه‌ق

۱ - السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۲۷.

۲ - سيرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۳۸.

۳ - اعلام الموقعین (۳ / ۳).

نه گهر بوی دهر بکه و تابه که هله تیه و لهو باره یوه نه بوت: ناسانترین شت بهلامهوه هله توه شاننده وهی بریار یکی خومه که دواتر هله بونیم بو دهر که وتبیت^۱.

یه کهم: نامانجی سیاستی نابووری لای عومهر (ﷺ):

۱- دابه شکر دنده وهی سهرله نوئی داهات و سامان به شیوه یه کی داد گهرانه: عومهری کوری عبدالعزیز هه وتی ده دا بو دابه شکر دنده وهی سهرله نوئی داهاتو سامان به شیوه یه کی داد گهرانه، بهو شیوهی که پهروه ردگار پیی رازیه و بههاکانی داد گهری و راستی نه یخو ازیت، ههروه ها عومهر چاود پیی لادانه کانی پیشووی ده کرد که پیش خه لافه تی نهو روهی دا بوو و سهرنجی ناسه واره نیگه تیغه کانی ده دا له سهر دهر وونی هاوولاتیان، ههروه ها ره خنه ی له سیاستی دابه شکر نی سوله یمانی کوری عبدالملک گرت و پیی وت ک نه بینم دهوله مه نده کانت دهوله مه ندرت کردوه و هه زاره کانت پشتگویی خستوه^۲.

دیاره عومهری کوری عبدالعزیز نه یزانی که جیاوازی چینایه تی و کومه لایه تی دهره نجامی خراب دابه ش کردنی سامانه هه ربویه سیاستی نوئی خوئی دارشت بو سهندنه وهی مافی هه زار و سته ملیکراوان بو گه شتن بهم نامانجه ش چند هه کار یکی کرده یی گرتبر له وانه:

نه میر و کار به دهسته کانی له دهسته به رسه راگرتن و قورخ کردنی سامانی نوممت دروخسته وه و هه مو نهو مولکانه ی لی سهندنه وه که به نار هوا دهستیان به سهر دا گرتبوو و گیرایه وه بو خواونه کانیان یان بو بهیتومال نه گهر خواونه کانیان نه ناسراو بونایه یان مال و مولکی گشتی بوایه.

تهرخان کردن و بهخشینی پاره ی زیاتر به چینه هه زار و نه داره کان و چاود پیی کردن و دهسته بهر کردنی ناستی بژیوی پیویست بویان له ریگه ی زه کات و داهاته کانی تری بهیتوماله وه^۳.
نهم سیاسته شی له بواری گیرانه وهی مافه کاندایه جیه جی کرد، نامانجی سیاستی دابه شکر دنی عومهر بریتی بوو له گه یاندنی خه لکی به ناستی بژیوی مام ناوه نند و خود که فایی، نهمه ش له وتاره کانیدا

۱ - سیره و مناقب عمر لابن الجوزی، ل: ۱۱۳.

۲ - سیره عمر، لابن عبدالحکم، ل: ۱۳۵.

۳ - السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۳۵.

دهرده كهويت، نهوه بوو رۆژنيكيان وتارى داو وتى: "حهزم نه كرد دهولته مننده كان كو بوونايه تهوه و سامانيان به شى ههژاران بدياه ههتاوه كو نيمه و نهوان يه كسان بين و منيش خوّم يه كهميان بم" ^۱.

له وتاريكى تريشدا نهليت... ههريه كيك له ئيوه پيداويستى خوّى بگهيه نيّت به من نهوه به پيى توانا ههول دهدهم بو جييه جيى كردنى، ههركه سيكيش باري گوزهرانى باش نيه نهوه ههزم ده كرد له من و خزمه كانهوه دهس پيى بكرىت و باري گوزهرانى هه مووان وهك يه كي لى بكرىت ^۲.

عومهر نه مهى به شيويه يه كي كرده يى جييه جيى كرد كاتى فهرماني كرد به دانه وهى قهرزى قهرزاران و كاربه دهستيكي بوى نووسى: خهلكانيك هه ن خانوو و خزمه تكار و نه سپ و كهل و پهلى ماليان ههيه. عومهر يش وهلامى دايه وه، پيوسته هه ر موسلمانيك خانووى هه بيت هه تاوه كو تاييدا بجه و تهوه و خزمه تگوزارى هه بيت خزمه تى بكات و نه سپيكي هه بيت جهادى دژ به دوژمن پيى بكات و كهلوپهلى هه بيت له ماله كهيدا جا هه ر كهس وا بوو نه وهش به غارم و قهرزار داده نريّت و قهرزى بو بده نه وه ^۳. كهواته نامانجى سياسه تى دابه شكردنى عومهر (ﷺ) دابين كردنى خانوو و هوكارى ها توچوو كه لوپهلى پيوست بوو بو هه موو تا كيك، چونكه نه مانه مافى سه ره كي و پيوست و ژيان به بيى نه مانه ناسان نيه ^۴.

۲- به ديه ينانى گه شهى نابوورى و خوشگوزهرانى كو مه لايه تى: عومهر له رتي جه ندين هو كاره وه هه ولى دا بو به ديه ينانى نه م نامانجه، چونكه كهش و هه وايه كي گونجاوى بو گه شه پندان به دى كرد له رتي پاراستنى ناسايش و له ناو بردنى ناژاوه و گيرانه وهى مافه كان بو خاوه نه كانيانه وه به م پييهش ژير دهسته كان دلنيا بوون له مافه كانيان به ناسايش و هيمنيه وه له ولاتى خزياندا ده ژيان، ههروه ها فهرماني كرد به بنياتناني شوين و دام و ده زگا گه شتیه كان كه نه مرؤ به پرؤزه كاني ژير خاني نابوورى ناو ده برين و گه شه كردنیش به بيى نه م دام و ده زگا گه شتیه به دى نايهت وهك روبر و ريگا و بان و پرؤزه ي ناو ديڤرى، ههروه ها عومهر جه ختى كرده وه

^۱ - الدارة الاسلامية في عز العرب، عمد كرد على / ل: ۱۰۳.

^۲ - سيرة عمر لابن عبدالحكم، ل: ۴۲.

^۳ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۷۱.

^۴ - السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۳۸.

لهسەر ږيځخستنی بڼه‌مای نازادی نابووری سنووردار به چهند دیسپلین و ږيځخه‌ړنک ی شه‌رعی.

نوه‌بوو خه‌لکی بلاو‌بوونه‌وه بو بازارگانی کردن و وه‌به‌ره‌یتانی پاره پوله‌کانیان و گرنگی زوړی به‌که‌رتی کشتوکالی دا، چونکه که‌رتی کشتوکالی یه‌کیکه له‌گه‌وره‌ترین که‌رته‌کان له‌سەر ناستی تاکه‌که‌سی و ږه‌نگ‌دانه‌وه‌یه‌کی زوړی هه‌بوو له‌سەر میزانیه و بودجه‌ی ده‌ولت، دیاره‌ عومهر و هه‌موو نومت به‌ری نهم سیاسته‌تیه‌ان چنیوه و خو‌ش‌گوزهرانی و ناسوده‌یی ولات و به‌نده‌کانی گرتوه^۱، پیاوړتک له‌کورانی زه‌یدی کورپی خه‌تاب وتی: عومهر ته‌نھا دوو سال و نیو خه‌لیفه بوو واته سی مانگ، به‌لام کاتی کوچی دواپی کرد هه‌ر پیاوه و پاره‌یه‌کی زوړی ده‌یتا و نه‌یوت: نهم پاره‌یه‌ دابه‌ش بکه‌ن به‌سەر هه‌ژاراندا، به‌لام که‌سی ده‌ست نه‌ده‌که‌وت و پاره‌که‌ی ده‌برده‌وه، چونکه عومهری کورپی عبدالعزیز هه‌موو خه‌لکی ده‌ولته‌مهند کرد بوو^۲.

دووم: هوکاره‌کانی عومهری کورپی عبدالعزیز بو به‌دیه‌یتانی نامانجه نابووریه‌کانی ده‌ولته‌ته‌که‌ی:

عومهری کورپی عبدالعزیز هه‌ولتی ده‌دا بو به‌دیه‌یتانی نامانجه نابووریه‌کان به‌چهند شیواړتک:

۱- **ده‌سته به‌رکردنی که‌ش و هه‌وایه‌کی گونجاو بو‌گه‌شه‌کردن.** عومهر هه‌ولتی ده‌دا بو دابین

کردنی که‌ش و هه‌وایه‌کی گونجاو بو‌گه‌شه‌پیدان و بو نهم مه‌به‌سته‌ش نهم کارانه‌ی نه‌نجام دا:

أ- **گیړانه‌وه‌ی مافه‌کان بو‌خواونه‌کانیان:** به‌م جوړه و که‌ش و هه‌وایه‌کی پر له‌ناسایش و

هیتنی ده‌سته‌به‌ر بوو و بڼه‌ماکانی حق و دادگه‌ری و گیړانه‌وه‌ی مافه‌کان بو‌خواونه‌کانیان

چه‌سپنرا^۳، پیشتزیش باسی سیاستی عومهرم کرد(ﷺ) له‌گیړانه‌وه‌ی ماف بو‌خواونه‌کانیان

و نه‌هیتنی ستم و زور نمونه‌م له‌م باره‌یه‌وه خسته‌ږوو.

ب- **ږيگه‌دان به‌نازادی نابووری سنووردار:** عومهر جه‌ختی کرده‌وه له‌سەر نازادی نابووری

سنووردار و نامه‌ی نووسی بو کاربه‌ده‌ستانی: ... به‌شیک له‌گوټ‌پرایه‌لتی په‌روه‌ردگار که‌له

قورئانه‌که‌یدا دایه‌زان‌دووه نوه‌یه‌که‌ خه‌لکی بو‌نیسلام به‌گشتی بانگ بکړین و خه‌لکیش

۱ - السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۱.

۲ - سيرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۲۸. السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۱.

۳ - السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۱.

بەمال و سامانیانەوه لە دەریا و وشکانیدا بازرگانی بکەن بێ ئەوهی رینگریان لێ بکریت و دەست بهێنریته رییان ^۱.

لە شوینیکی تر دا ئەلێت: ... پرد و رینگاکانی هاتوچۆیان بۆ بکەرەوه بێ ئەوهی هیچ باجیکیان لێ وەرگریت، چونکە خەلکانی خراپەکار زیاده رەویان کردووه و کاریکیان کردووه که داوای کردنیان لێ نەکراوه ^۲، هەر و هەر عومەری کوری عبدالعزیز دەستی وەر نەدەدایه نرخێ شتومەك لە عبدالرحمن کوری شوبانەوه ئەلێ: بە عومەری کوری عبدالعزیزم وت: ئەی ئەمیری باوەرداران ئەوه بۆچی نرخێ شتومەك لەسەردەمی تۆدا بەرزە لە کاتی کدا که پیش تۆ هەرزان بوو؟ عومەریش وتی: ئەوانە ی پیش من باریکی زیاد. لە پێوستیان خستبویه سەرشانی ئەهلی ذیممه و ئەوانیش ناچار بوون بۆ پەیدا کردنی ئەو پارەیه کەل و پەلەکانیان بە هەرزان بفروشن، بەلام من داوای زیاتر لە توانای خۆیان لێ ناکەم، ئەوانیش بە ئارەزوی خۆیان شت دەفروتن، ئەلێ: وتم: ئەی بۆ نرخ دانانیت. وتی: ئەوهی مافی ئیمه نیه، نرخ بەدەست خوايه ^۳، سەبارەت بە کالای حەرام کراوه کانیشت ئەوه بەتوندی رتی لە بازرگانی پێوه کردنی دەگرت، بۆ نمونە مە ی لەو شتە پێسانەیه که دروست نیه لە نیوان موسلماناندا مامەلە ی پێوه بکریت لە بەر حەرامی و زیانی، چونکە خواردنەوهی دەبێتە هۆی بە حەلال زانینی خۆین رشتن و خواردنی مالتی حەرام، عومەری کوری عبدالعزیز ئەلێ: هەر که سێک ببینن که بیخواتەوه داوای ناگادار کردنەوهی ئەو سزای مالتی و دەرونی دەدەین و ئەیکەینه پەند بۆ خەلکانی تر ^۴.

ئەم سیاسەتە ی عومەریش لە گێرانەوهی ماف و رینگەدان بە نازادی ئابووری رینگخرا و بەرەهەمی باشی هەبوو و خەلکی هان دا بۆ کار و بەرەهەم هێنان و ئەو بەرەستەنە ی نەهێشت که بوونە رینگر لە بەرامبەریدا و ئەمەش بووه هۆی گەشه کردنی بازرگانی و زیاد کردنی داھاتی زەکات که هۆکاری ئێک بوو بۆ بەرز کردنەوهی بژێوی چینه هەزارەکان و بەهێز بوونی توانای کرێیان ی که

^۱ - سيرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۹۴. السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۷.

^۲ - الادارة الاسلامية، محمد کرد، ل: ۱۰۵.

^۳ - السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۸.

^۴ - سيرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۰۳.

ناراسته‌ی به‌کاربردن ده‌کریّت و خواست له‌سهر شتومهک و خزمه‌تگوزاریه‌کان زۆر ده‌بیت، هه‌موو ئەمەش ئەبێتە هۆی بوژاندنەهوی نابووری و به‌رزکردنەهوی ئاستی بزۆیی و خۆشگوزەرائی.^۱

۲- په‌یره‌و کردنی سیاسه‌تیکی کشتوکائی نوێ: به‌گرتنەبه‌ری چەند هه‌نگاوێک که مه‌به‌ست پیتی به‌رزکردنەهوی به‌رهمه‌یتانی کشتوکالیه و ئەمەش ورده‌کاریه‌کانی ئەم پلانه‌یه:

أ- قه‌ده‌غه‌کردنی فرۆشتنی ئەو زه‌ویانه‌ی که خه‌راجی له‌سهره: خه‌لکی داوایان کرد له عبدالملکی کوری مه‌روان و وه‌لید و سوله‌یمان که پێ ده‌به‌ به‌ کرپنی زه‌وی له‌ نه‌هلی ذیممه، نه‌وانیش پێدان به‌مه‌رجێک که پاره‌که‌ی - نرخه‌که‌ی - بچنه‌ به‌یتومال، کاتی عومه‌ری کوری عبدالعزیز بوو به‌ خه‌لیفه ئەم مه‌سه‌له‌یه‌ی وه‌ک خۆی هێشته‌وه، له‌به‌ر ئەو میرات و ماره‌یی نافرته و قه‌رزدانەهوی که تێی که‌وتوو و نه‌ویش نه‌یده‌توانی خۆی لی‌ ده‌رباز بکات، بۆیه‌ نامه‌یه‌کی نووسی و له‌ سالی سه‌دی کۆچیدا بۆ خه‌لکی خوێندرایه‌وه‌ تیایدا هاتبوو: هه‌ر که‌سیک شتیک بکریت دوا‌ی سالی سه‌دی کۆچی ئەوه‌ کرپنه‌که‌ی په‌ته‌ده‌ کرپنه‌وه، سالی سه‌دیش به‌ سالی المده‌ واته‌(ماوه) ناوزه‌د کرا، ئەوه‌ بوو خه‌لکیش پاش ئەمه‌ وازیان له‌ کرپنی هێنا^۲، خاوه‌ن زه‌ویه‌کانیش داوایان کرد که له‌ بری خه‌راج، زه‌کاتیان له‌سهر دا‌بێت، عومه‌ریش وه‌لامی دانه‌وه‌ وتی: من هه‌یج شتیک باشتر بۆ مانه‌هوی ئەوان به‌ موسلمانیتی نازام جگه‌ له‌م زه‌ویه‌ی که خوا‌ی گه‌وره‌ کردویه‌تی به‌ فه‌ی و ده‌ستکه‌وت بۆیان...

ئهبو عوبه‌یده ئەلی: دياره عومەر وه‌ک فه‌ئی له‌ زه‌وی روانیوه‌ بۆیه‌ رینگری له‌ فرۆشتنی ده‌کرد^۳، هه‌روه‌ها نامه‌یه‌کی نووسی بۆ مه‌یمونی کوری مه‌ران: پاشان پێ نه‌ده‌یت خاوه‌ن زه‌ویه‌کان زه‌ویه‌کانیان بفروشن، چونکه ئەوه‌ فرۆشتنی فه‌ئی موسلمانانه^۴. عومه‌ر پازی نه‌بوو ئەو زه‌ویه‌ی که خاوه‌نه‌که‌ی موسلمان بووه له‌ زه‌وی خه‌راجوه‌ بکریت به‌ زه‌وی ده‌یه‌ک و عوشر^۵.

۱ - سياسة الانفات العام في الاسلام، عوف الكفراوي، ل: ۳۷۲.

۲ - الخراج للريس، ل: ۳۹۰، السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۹.

۳ - الاموال لابي عبيد، ل: ۱۲۱ ژماره ۲۵۶.

۴ - همان سەرچاوه ۲۵۷، ل: ۱۲۲.

۵ - السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۵۰.

خهراجی لهسهه هيشتهوه و وتى: خهراج لهسهه زهويه كهيهو و عشر و ده يه كيش لهسهه دانهويله كهيه تي^۱، بهم شيوه يمش داهاتي سههه كى بهرهمهيتانى پاراست و كرديه مولكى گشتى بو^۲ نوممت نهوه كو بكرتته چهند مولكتيكي بچوك بو كهسه كان^۳.

ب- **گرنگى دان به كشتياران و سوكردنى باج لهسهريان**: هه ندى له خهليفه نهمويهه كان پيش عومهر بارى سهرشانى كشتياران قورس كرد بو له رتي سهپاندنى باجى زوره وه، نهمهش بووه هوى زور بوونى باجه كان و فشارى بو سهه خاوهن زهويهه كان دروستكرد و زورتيكان دهستبهردارى بوون و زهويهه كان له كار كهوتن و نهمهش زيانى گهرياند به دارايى دهولت، ههروهه دهولت پهناى برد بو شيواى نازاردانى خهلك له كو كردنه وهى باج دا نهمهش خاوهن كيئگه كانى ناچار كرد كه ولاخ و مهرومالاته كانيان بفرۆشن له تاو ناله بارى گوزه ران و بژويان^۴، بهلام كاتى عومهر كرا به خهليفه ههولتى دا بو ههلوه شانده وهى هه موو نهو باجانهى كه پيچه وانهى شهريعتن، لهم باره يه شهوه نامه يه كى نووسى بو كار به دهستانى كه له يه كيكياندا هاتوو: خهلكى كوفه تووشى به لا و ستهم و گرانى بوون و كار به دهستانى خراپه كار ريبازيكي خراپان به سهردا سهپاندوون.. جا تو تنهها كيشى ههوتيان لى و هر گره^۵، نه نايين و نه كرئى پاره ليده رانى تيدا بيت^۶، نه ديارى نه ورۆز و ناههنگ^۷ و نه نرخى په ره كان و كرئى ماله كان^۸، عومهر فباله ي ههلوه شانده وه كه له به سهه دابا بوو و ويراى ههلوه شانده وهى شيواى الخرص^۹، چونكه كرئكاره كان به رو بومه كانيان به نرخيكي بهرز

^۱ - الاموال، ذمارة، ۲۳۵، ل: ۱۱۴ لابي عبيدة.

^۲ - الخراج، ل: ۲۳۹ لريس، السياسة المالية، ل: ۵۰.

^۳ - الضرائب في السواد، ل: ۵۷ للدوري.

^۴ - نهو دره ميه بوو كه عبدالمك لى دا و هه رده دانهى كيشى ههوت مسقا نالتونى هه بوو.

^۵ - نايين: چهند بنه مايه كى كارگيرى ساسانيه و رسومى رو پيوه كانه، زهوى خهراج و كرئى پاره ليده ران واته: كرئى پسپوراني بوارى لي دانى دراو.

^۶ - نه ورۆز و ناههنگ: دوو جهژنى فارسه كان بوو كه تيدا دياريان پيش كهش ده كرد.

^۷ - په ره كان(صفه): چهند پسوله يه كى بوو بو نه ستو پاكي.

^۸ - قباله: واته: كه سيك كه ده بيته كه فيل بو كو كردنه وهى خهراج له بهرام بهر برتسك پارهى ديارى كراودا كه بو خوى و هه رده گرئت. الخرص: واته: شويتن.

دهخه ملاند و راسته و خو پاره که بیان و ورده گرت بهم شیوه‌یهش باری سهرشانی کشتیارانان قورس ده کرد، بویه عومر برپاری دانانی باج ی دا به پی نرخ رۆژ و نامه‌یه کی نووسی بو کاربه دهسته که ی: ناگادارم که فهرانبه ره کانت له فارس دا بهروبومه کان لیده که نه وه و پاشان نرخیکیان له سهر داده نین که زیاتره له نرخه ی نهو خه لکه ی که مامه له ی پیوه ده که ن، پاشان نه مه یان به حازری لی و ورده گرن به پی نهو نرخه ی که خو یان دیاری ده که ن، ئیستاش بشری کوری صفوان و عبدالله ی کوری عجلانم ناردروه بو لیکۆلینه وه لهو باره یه وه و گیرانه وه ی نهو نرخه ی که له خه لک و هر گیراوه و دیاری کردنی به پی نهو نرخه ی که کشتیاران به رو بوومه کانیان پی فرۆشتروه ^۱، ههروه ها عومهری کوری عبدالعزیز فهرانی دا به هه لوه شانده وه ی باجیکی جیگیر له سهر خه لکی یه مه ن، وه ک خهراج له کاتیکدا زهوی عوشر و ده یه ک بوو له م باره یه شه وه نامه یه کی نووسی بو کاربه دهستی خو ی له یه مه ن: پاشان، تو نامه یه کت بو نووسیوم و نه لیتت: که پیش تو باجیک له سهر شیوه ی خهراج به سهر خه لکی یه مه ندا فرزرکراوه و وه ک سهرانه ده بی له هه موو بارۆخیکدا بیده ن، به رو بومیان هه بی ت یان نا، بزۆیوان دابین بکات یاخود نه یکات، سبحان الله و پاشان و دووباره سبحان الله جا هه رکه نه م نامه یه ت به ده ست گه شت نهو واز له هه موو نهو شتانه بیته که ناره وان بو نهو شتانه ی که راست و دروستن و به ردهوام پایه ند به به حقه وه نه گه ر چی لهو پیناوه شدا سه ری من و خوشت دابنی ی و ته نها مشقی خو له می شمان له یه مند ا بو بمینیتته وه چونکه خوی گه وره ده زانی که خو شحال ده م به وه نه گه ر له سهر حق بی ت و السلام ^۲.

له نامه کانی عومهره وه بو کاربه دهسته کانی لادان و سته مکاریه کانی سه رده مانی پینشو و نکولی کردن و ره تکر دنه وه ی له لایه ن عومهره وه ده رده که ویت، که کاریگه ری ئابووری خراپی هه بوو، چونکه خاوه ن زهویه کانی له به رامبه ر زهویه کانیا ندا لاواز کرد و نه مه ش بووه هوی لاوازیونی به ره هه م و به رو بووم و زیانیکی زۆری به یتمال و ولات گه یاند، هه رچی عومهری کوری عبدالعزیز شه نه وه سوور بوو له سهر پایه ند بوون به حه ق و گرنگیدان به چه ندیتی له بری چۆنیتی،

۱ - الضرائب في السواد، ل: ۶۵.

۲ - سيرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۲۶، الحراج للریس، ل: ۲۲۹.

چونکه نهو داهاتیکي زور و پر سته می ناویت^۱. چاکسازیه کانی عومهریش روتلی هه بوو له هه لوه شانده نهوی باجه ناره واکان که هۆ کاریک بوو بۆ بوژانه وهی نابووری ده ولت.

ج- چاکسازیه کان و ئاوه دانکردنه وه و زیندووکردنه وهی زهوی مردوو: عومهر خه لکی هان ده دا بۆ زیندوو کردنه وهی زهوی مردوو - واته چاندنی نهو زهویهی که فه رامۆش کراوه و کشتو کالی تیادا نا کریت - و چاککردنی زهویه کان و سازدانیان بۆ کشتو کان، نه مه شی له نامه یه کدا نوسی بۆ کار به ده ستهی کوفه، وه ک یه ک مامه له له گه ل زهوی ئاوه دان و پشتگویی خراودا مه که^۲.

سهیری زهوی فه رامۆشکراو بکه و به پنی توانای خوئی شتی لی وه رگه و چاکسازي تیادا بکه هه تاوه کو بهروبومی هه بیته، له زهوی چیتراو به ره مه مداریش ته نها خه راج وه رگه به نه رمی و مامه له ی جوان له گه ل خاوه ن زهویدا ره فتر بکه^۳.

عومهری کوری عبدالعزیز نووسی: هه ر که سیك ناوی به کارهینا بۆ بهروبومیک نه وه مولکی خوئیتهی^۴، له حه کیمی کوری زوره یقه وه نه لی: نامه کی عومهری کوری عبدالعزیزم خوئیته وه که بۆ باوکمی نارد بوو و نه یوت: هه ر که سیك زهویه کی مردووی به چاندن یان دروستکردنی خانوویه ک تیادا ئاوه دان کرده وه و نهو زهویه ش که سانیک به پاره ی خوئیان نه یان کریبوو یان به شیکیان چاند بیته و به شیکیان هیشتیته وه، نهو مۆله ت بده با سوودی لی به رن و به رده وام بن له زیندووکردنه ویدا^۵.

ههروه ها عومهری کوری عبدالعزیز سوور بوو له سه ر سوودوه رگرتن له زهوی صوافی^۶ و پنی وابوو که به یتمال خاوه نی راسته قینه یته ی و نه یده هیشت بدریت به که س و فرمانی دابه وه ی که به به ربه نیوه ش بچیتدریت، نه گه ر نه یانویست نهو به سی یه ک، نه گه ر به و شیوه یه ش که س نه یویست نهو به ده یه ک، نه گه ر مایه وه و که س نه بوو بیچیتیت نهو به یی به رامبه ر بچیتیت، نه گه ر که س به یی

۱ - السياسة الاقتصادية المالية لعمر، ل: ۵۲.

۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۵۳.

۳ - الاصول لابی عبیده ژماره ۱۲۰، ل: ۵۷.

۴ - الاصول ژماره ۷۱۷، ل ۳۶۹.

۵ - الاموال لابی عبیده ژماره ۷۱۷، ل: ۳۶۹.

۶ - صوافی: نهو ی که سولتان تاییه تی نه کات به ده ست و پیوه نده که ی خوئی، نه شلیین: نهو زهویه یه که خه لکه که ی له سه ر لابه روه یان مردوون و هیه چ میراتگریکیان نه ماوه.

بهرامبریش نهویس نهوه فرمانی دا ههتاوه کو له بیتولمال پاره‌ی بۆ سه‌رف بکریت و بچیتریت ههتاوه کو به بی سوود نه‌میتته‌وه ^۱.

هه‌روه‌ها عومه‌ر گرنگی ده‌دا به کشتیاران و دوور خسته‌نوه‌ی زه‌ره و زیان لیان، له‌م باره‌شه‌وه نه‌گیرنه‌وه که سوپایه‌کی خه‌لکی شام به زه‌ویه‌کی چیتراوی که‌سیکدا تپه‌ربوو و کشتوکاله‌که‌ی خراپ کردوه، کابراش عومه‌ری له‌و روداوه ناگادار کرده‌وه، نه‌ویش به ده‌هزار دره‌م قه‌ره‌بووی نه‌و زیانه‌ی بۆ کرده‌وه ^۲. به‌هه‌مان شیوه عومه‌ر (ﷺ) قه‌رزی پشک‌ه‌ش به کشتیاران ده‌کرد و له‌نامه‌یه‌کیدابۆ کاربه‌ده‌ستی له‌ عیراق هاتوه: سه‌یر بکه بزانه کی جزیه‌ی - سه‌رانه‌ی - له‌سه‌ره و توانای به‌سه‌ر زه‌ویه‌که‌یدا ناشکی هاوکاری بکه و قه‌رزی پی‌بده هه‌تاوه کو بتوانی زه‌ویه‌که‌ی بچینیت، چونکه ئیمه بۆ سال و دوو سال نه‌وانمان ناویت ^۳.

د- **عومه‌ر و قاغه و له‌وه‌رگه**: عومه‌ر قاغه - واته تایه‌ت کردنی زه‌وی به که‌سیک و دابریسی و قه‌ده‌غه‌ی کردنی له‌ خه‌لک به‌گشتی قه‌ده‌غه‌ی کرد و کرده مولکی هه‌مووان و نه‌یده‌هیشته له‌ لایه‌ن تاکیک یان کۆمه‌لیکه‌وه قۆرخ بکریت و له‌وه باره‌شه‌وه نه‌بوت: وا ده‌بینین که قاغه مولکی هه‌موو موسلمانانه، کاتی خو‌شی ده‌پاریزرا و ولاخ و مه‌رومالاتی هه‌موو موسلمانانی تیا بو، نه‌مه‌ش سوود و که‌لکی بۆ هه‌مووان هه‌بوو، به‌لام خه‌لکی ده‌ستیان تپه‌ره‌دا و گۆریان، به‌لام ئیمه پیمان والیه که‌ده‌بی وه‌ک خو‌ی لیبکریته‌وه و تایه‌ت نه‌کریت به‌کس یان کۆمه‌لیک نه‌مه به‌باشتر ده‌زانین، پشه‌وا‌ی موسلمانانیش وه‌ک که‌سیک له‌وان مافی هه‌یه تیا‌دا، چونکه نه‌و له‌وه‌رگه‌یه به‌ باران ئاو ده‌دریت که‌ خوا‌ی گه‌وره بۆ هه‌موو بنده‌کانی ده‌باریتیت ^۴.

کاتی قاغه‌شی قه‌ده‌غه کرد ناوچه‌ی النقیع ی لسی جیا کرده‌وه ^۵، که پیغه‌مه‌ری خوا (ﷺ) ته‌رخانی کرد بۆ حوشتری زه‌کات ^۱، که‌واته به‌نه‌هیشته‌نی قاغه و به‌گشتی کردنی سوود و که‌لک به

^۱ - الخراج، ل: ۹۹، یحیی بن آدم، السیاسة المالیه و الاقتصادیة، ل: ۵۴.

^۲ - سیره و مناقب عمر، ل: ۱۱۷، لابن الجوزی.

^۳ - التطور الاقتصادي في العشر الاموي، ل: ۲۰۲.

^۴ - سیره عمر، لابن عبدالحکم، ل: ۹۸.

^۵ - النقیع: زیدی ناوچه‌ی مزینیه دوو رۆژه ری له‌ مه‌دینه‌وه دووره نقیع الخصمات یشی بیی ده‌وتریت کاتی خو‌ی عومه‌ری کورێ خه‌تاب تایه‌ته‌ی کرد به‌ ناژه‌لی فه‌یثو نه‌سپی جیهاده‌وه پروانه: السیاسة الاقتصادیة لعمر.

هموان ده گات و بهر بومي شي بۆ ههموان ده بيت، ليره شهوه عومەر (ﷺ) زهوى قاغه - له وهر گه
- له مولكى تايه ته وه كرد به مولكى گشتى، هه تا وه كو بۆ بهر ژه وه ندى گشتى سوودى لى
وه ربگيرت.^۲

ه- **دابين كردنى پرۆژه بۆ بنيان تانه وهى ژير خانى ئابوورى:** عومهرى كورى عبدالعزيز (ﷺ) له
هولتى دابين كردنى نهم پرۆژانه دا بوو لهو كاته وهى كه نهمير بوو له مهدينه دا هه تا وه كو بوو
به خهليفه موسى مانان. نه وه بوو گرنگى به نهو پرۆژانه ده دا كه خزمه تيان به بازرگان و
كشتيار و ريبواران ده كرد، كاتيكيش كه والى مهدينه بوو وه ليدى كورى عبدالملك نامه يه كى
بۆ نووسى سه باره ت به باشكردنى سه رچا وه كانى ناو و ليدانى بير نه و يش بيرى الحفري لى دا
كه كه ناو يكي باشى هه بوو.^۳

ههروه ها عومهرى كورى عبدالعزيز به فرمانى وه ليد فواره يه كى ناوى دروستكر و مزگه وتى
بيغه مبهرى خوى (ﷺ) گه وه كرد و مناره كه ي بهر ز كرده وه و ميواخانه و بازا رى له مهدينه دا بۆ
حاجيان و ريبواران دروستكر.^۴

هه لكه ندى كه نداوى نه ميرى با وه داران له نيوان رووبارى نيل و ده رى اى سورا دا بۆ ناسان كردنى
گواسته وهى خوراك و نازوقه له ميسره وه بۆ مه ككه هه تا وه كو سه رده مى عومهرى كورى عبدالعزيز
به رده وام بوو^۵ كار به ده ستيشى له به سه ره دا نامه يه كى بۆ نووسى و داواى خه لكه كه ي خسته پيش
چاو بۆ هه لكه ندى رو بارى ك بۆيان، عومهر يش مؤلته تى پيدا و رووباره كه ش ليدار و نا و نرا عدى.^۶

سى يه م: سياسه تى دارايى عومهرى كورى عبدالعزيز له داها ته كاندا:

سياسه تى عومهرى كورى عبدالعزيز به داها ت و خه رجيه كانيه وه به هۆ كارى ك داده نريت بۆ
به دي هيتنانى نامانجه ئابووريه كان^۷، بۆيه عومهرى كورى عبدالعزيز سياسه تى ئابوورى خوى به زياد

۱ - فتح الباري (۵ / ۳۴).

۲ - الاتجاه الجماعي في التشريع الاقتصادي، ل: ۲۴۲.

۳ - الحياة الاقتصادية والاجتماعية في نجد والحجاز في العصر الاموي، ل: ۵۶.

۴ - خامس الخلفاء الراشدين للبدري، ل: ۵۶.

۵ - هه مان سه رچا وه، ل: ۵۷.

۶ - السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۵۷.

۷ - هه مان سه رچا وه، ل: ۵۷.

کردنی به‌خشین و دابه‌شکردنی پاره به‌سەر خه‌لکیدا ده‌ست پینکرد، له‌م بواره‌شدا پاره‌یه‌کی زۆری بۆ گێڕانه‌وه مافه‌کان و نه‌هێشتنی سته‌م خه‌رجکرد به‌پارده‌یه‌ک که پاره‌ی به‌یتومالی عیراق ی ته‌واو کرد و له‌شامه‌وه پاره‌ی بۆ هێنا.^۱

پاره‌یه‌کی باشی بۆ پرۆژه کشتوکالیه‌کان و پرۆژه‌کانی ژێرخانی ئابووری خه‌رجکرد، هه‌روه‌ک پاره‌یه‌کی باشیشی له‌ بواری چاودێری کۆمه‌لابه‌تی دا بۆ سه‌رجه‌م چینه‌کانی کۆمه‌له‌که و بواری داهاته‌کاندا سه‌رفکرد و هه‌ولتی دا بۆ هه‌لئوه‌شاندنه‌وه‌ی باجه‌ نا‌ه‌واکان و سه‌رانه‌ی له‌سه‌ر نه‌و که‌سانه‌ هه‌لگرت که موسلمان بو بوون نه‌و باجه‌ زیادانه‌شی هه‌لئوه‌شاندنه‌وه که به‌سه‌ر کشتیاراندا سه‌پتار بوو، ئه‌مه جگه‌ له‌ چه‌ندین باج و کۆت و به‌ندی تر، هه‌روه‌ک ئیمتیازات و ده‌ستکه‌وتی ئه‌میر و فه‌رمانبه‌ره‌کانی نه‌هێشت و مافه‌کانی به‌یتومالی گێڕایه‌وه و نه‌و پارچانه‌ی بۆ گێڕایه‌وه که لێتی برابوون. خه‌رجی سه‌ربازی و ئیداریشی به‌ ته‌واوی که‌م کرده‌وه^۲، هه‌موو ئه‌م ری و شویتانه‌ش بوه هۆی بره‌ودان به‌ ته‌قاندنه‌وه‌ی و زه‌ه‌وتوانا‌کان و گه‌شه‌ کردنی کشتوکال و بازرگانی و زیادبوونی داهاته‌کان به‌ تایه‌ت خه‌راج و ده‌یه‌ک و زه‌کات و بودجه‌ی ده‌ولته‌تیش زۆر و زیاد بوو، عومه‌ریش نه‌و زیاده‌یه‌ی بۆ بواری به‌خشینی گشتی له‌ پێناو به‌ده‌ست هێنانی نامانجه‌ ئابووریه‌کاندا به‌ کارهێنا.

ئه‌گه‌ر سه‌یری میژوش بکه‌ین ئه‌بینین که هه‌ر کاتی ده‌ولته‌ت رێک و راست شه‌ریعه‌تی ئیسلامی په‌یره‌و کردبێت نه‌وه بودجه و سامانی زۆر بووه و له‌ پێداویستیه‌کانی خۆی زیاتر بووه و تاکه‌کانیش هه‌ستیان به‌سته‌م و مافخواری نه‌کردوه و هه‌یج به‌رژه‌وه‌ندیه‌کیان پشتگوێ نه‌خوړاوه هه‌ر کاتیکیش ده‌ولته‌ت له‌ شه‌ریعه‌ت لایدا بێت نه‌وه هاوسه‌نگی دارایی تیکچووه، که‌واته بودجه‌ی ده‌ولته‌ت پێوه‌ری دادگه‌ری و سه‌مه‌کاری و یاسا و پشێویه‌تی^۳.

ئه‌مه و داهاته‌کانی به‌یتومال له‌سه‌رده‌می عومه‌ری کوری عبدالعزیز دا له‌ زه‌کات و سه‌رانه و خه‌راج و ده‌یه‌ک و پینج یه‌ک و فه‌یی پینکه‌هات.

۱- زه‌کات: عومه‌ری گرنگی به‌ زه‌کات ده‌دا، چونکه مافیکه و په‌روه‌دگار پێوستی کردوه بۆ هه‌زار و نه‌دار و خه‌لکانی ده‌ربه‌ده‌ر و کۆیله و، دروست نیه‌ شلگیری و که‌مه‌ترخه‌می تیاپیدا

^۱ - سیره‌ عمر، لابن عبدالحکم، ل: ۱۲۹.

^۲ - السیاسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزيز، ل: ۵۸.

^۳ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۵۸.

بکریّت، هر وهها گرنگی ده‌دا به دابه‌شکرنی به‌سهر خه‌لکانی شی‌اودا^۱، نه‌وه بوو فه‌رمانی کرد به والیه‌کانی که به دوادا چوون بکه‌ن بو دۆزینه‌وه‌ی نه‌وه که‌سانه‌ی که زه‌کاتیان پی‌ده‌شیت و به‌خشینی زه‌کات پی‌یان، نه‌گهر خه‌لکی هه‌ژار و نه‌داریش نه‌بوایه نه‌وه عومه‌ری کوری عبدالعزیز فه‌رمانی ده‌کرد به نازاد کردنی کۆیله و به‌کرپنه‌وه‌یان له‌خواه‌نه‌کانیان به‌پاره‌ی زه‌کات^۲.

هر وهها عومه‌ری کوری عبدالعزیز سوور بوو له‌سهر شوینکه‌وتنی سونه‌تی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌مه‌سه‌له‌ی زه‌کاتدا، چونکه پی‌شتر کار به‌ده‌ستان که‌مه‌ترخه‌می و شلگیریان تیا‌دا کردبوو به‌شیوه‌یه‌کی نادروست وه‌ریان گرتبوو و بو‌که‌سانی نه‌شی‌اویشیان سه‌رف ده‌کرد^۳، له‌رواله‌ته‌کانی شوینه‌که‌وتنی بو‌سونه‌تیش دا‌واکردنی نه‌وه نامه‌یه بوو که پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌باره‌ی زه‌کاته‌وه نووسیووی، هر وهها دا‌واکردنی نامه‌ی عومه‌ری کوری خه‌تتاب و فه‌رماندانی به‌نووسینه‌وه‌ی چه‌ند دانه‌یه‌کی، نه‌م نامه‌ن‌ه‌ش باسی زه‌کاتی حوشتر و مانگا و مهر و نالتون و دراو و خورما و دانه‌ویله و میوژی تیا‌بوو و بری زه‌کاتی هه‌موویان تیا‌دا دیاری کرابوو^۴.

هر وهها عومه‌ر سونه‌تی په‌یره‌وه‌ده‌کرد له‌دابه‌شکرنی زه‌کات دا و له‌م بواره‌شدا په‌یره‌وه‌ی له‌فه‌رمایشتی په‌روه‌ردگار ده‌کرد که نه‌فه‌رموویت: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَاةَ فُلُوْهُمُ فِي الرِّقَابِ وَالْغَرَمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ﴾ (التوبة: ۶۰). واته: به‌راستی خیره‌کان ته‌نها بو‌بی نه‌وایان و هه‌ژاران و کریکارانی‌ک که به‌سه‌ریه‌وه‌ن (کۆی ده‌که‌نه‌وه) وه‌نه‌وانه‌ی دلایان دا نه‌هیتری (بو‌خوشویستی نی‌سلام) وه‌بو‌ نازاد کردنی به‌نده و کۆیله‌کان و بو‌قه‌رزاران و له‌ری‌ی (به‌هیتز کردنی نایینی) خوا‌دا و بو‌ری‌بواران نه‌مه‌پی‌ویست کراوه‌له‌لایه‌ن خوا‌وه‌وه‌خوا‌ زانای کاردروسته.

هر وهها عومه‌ری کوری عبدالعزیز فه‌رمانی ده‌دا به‌دابه‌شکرنی زه‌کات به‌وه‌جۆره‌ی که‌خوا‌ی گه‌وره‌فه‌رمانی کردووه و^۵، سونه‌تی په‌یره‌وه‌ده‌کرد له‌کۆکردنه‌وه‌ی زه‌کاتدا و کۆمه‌لتی

۱ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۶۰.

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۶۰.

۳ - سیره و مناقب عمر لابن‌الموزی، ل: ۱۲۹.

۴ - الاوال‌الابی عبید، ل: ۴۴۷، ژماره: ۹۳۴، السیاسة‌المالیة و الاقتصادیة لعمر بن عبدالعزیز ل: ۶۱.

۵ - سیره عمر لابن‌عبدال‌الحکم، ل: ۹۴.

کارمندی متمانه بی کراو و دهسپاکی ههلبژارد و فرمانی پینکردن به کۆکردنهوی زهکات به بی ستم و دهسندرێژی کردن، داواشی کرد که پسولهیهکی نهستوپاکی بو ئه و کهسه بنووسن که زهکاتی لی وهردهگرن^۱، فرمانی شی کرد به وهرگرتنی زهکات له ههموو ئه و مالانهی که تیایدا پیوستن، بهم پیهش له موچهی کارمندان و ئه و کهلوپه لانهی که بو خواونه کانیان گێردرا بوویهوه و وهردهگرا^۲ ههموو هۆزیکیشی به له پیشتر دهزانی بو زهکاتی خۆیان نهگهر زهکاتیان پی بشیایه^۳، ئه وه بوو کاتی کارمهنده کانی زهکاتیان بو هینا فرمانی دا به گێرانهوه و دابهشکردنی بهسهر ئه و ناوچانه دا که تیایدا کۆ کراوه ته وه^۴ ئه م چاکسازیه ئابووریانهش رۆلتی ههبوو له زیاد بوونی داهاشی زهکات و کۆکردنهوی به شیویه کی ناسان، چونکه دهسته بهرکردنی که شیکی هیمن و نارام و گرنگیدانی به پرۆژه بنه رتهیه کان له بواری کشتوکال و بازرگانی و پهیره و کرنی سیاسهتی نازادی بازرگانی سنوردار و هه لوه شانده وهی باجه ناره واکان بووه هۆی گه شه سه ندنی بازرگانی و کشتوکال و زیاد بوونی بری به دهسته اتووی زهکات^۵.

ههروه ها عومهری کوری عبدالعزیز له و که سانه نه بوو که بواری زهکاتدانی فراوان کرد بیست، ئه مه شی له روانگهی تیگه شته وه بو زهکاتی سامانی کشتوکالی و زهکاتی حوشتر و زهکاتی ماسی و ههنگوینه وه ده رده کهوت، ئه م تیگه شته ش توانی ئه و مال و مولکانه زیاد بکات که زهکاتیان لی دهردریت، ئه مه ش هۆکاریکه بو زیاد بوونی رێژهی زهکاتی کۆ کراوه، هه رچی به هیتز بوونی بانگهواز و زۆر بوونی ژماره ی ئه و که سانه شه که موسلمان بوون به تایهت له خواهن کتیبه کانی تر ئه وه دیسانه وه بو هۆکاریککی تر بو زیاتر بوونی زهکات، چونکه ئه و تازه موسلمان بوانه ش ده ولته مند و ههزاریان تیا بوو و پیوسته ده ولته منده کانیان ئه و مافه شه رعیه رادهستی ههزاره کانیان بکه ن، پارێزکاری هه لسه کهوتی باشی عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) کاریگهری خۆی هه بوو له سه ر دانی زهکات به ده ولت و به هۆی به هیتز بوونی متمانه له نیوان ده سه لاتدار و هاوالتیاندا، ئه مه ش به دلگه رمی و پان پالینی خه لکیدا ده رده که ویت بو دانی زهکات له سه رده می عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) ئه مه ش بووه هۆی زۆر بونی داهاشی زهکات له کاتی دابهشکردنیدا^۶.

۱ - الاموال الابي عبد، ذمارة: ۱۲۲۶، ل: ۵۲۹.

۲ - فتح الباري (۳ / ۳۲۲)، السياسة المالية والاقتصادية، ل: ۶۱.

۳ - الاموال ذمارة ۱۹۱۷، ل: ۷۱۲.

۴ - ملامح الانقلاب، ل: ۱۳۵.

۵ - ملامح الانقلاب، ل: ۱۳۵.

۶ - ملامح الانقلاب، ل: ۱۳۵.

رپوایه ته میژووییه کانیش دوو پاتی نه که نه وه که زه کات له وکاته دا له پیوستی خه لکی زیاتر بووه و کهس نه بووه و هری بگریت^۱ یه کیک له هوکاره کانی نهمش هولدانی خه لکی بوو بو کار و بهرهم هیتان، نهمش ژماره ی نه و که سانه ی زیاد کرد که زه کاتیان ده دا و ژماره ی نه وانه شی کم کرده وه که زه کاتیان وهرده گرت^۲.

۲- جزیه "سه رانه": سه رانه له پرووی زار او وه واته: نه و نهر که ی - باجه ی - سالانه که له بی باوه ر وهرده گیری ت له بهرام بهر مانه وه و نیشته چی بوونی له خاکی نیسلامدا، دیاره نسل له وهر گرتی سه رانه ش دا قورن ان و سونه ت و نیجماع و کو دهنگی موسلمانانه^۳.

عومهری کوری عبدالعزیزش (رضی الله عنه) به پیستی سوونه ت ی پیغم بهری خوا (رضی الله عنه) سه رانه ی وهرده گرت و له سه ر نه و که سانه ی هه لگرت که موسلمان بوون، چونکه سه رانه بو بی باوه رانه و به موسلمان بو نیان له سه ریان نامییت^۴، هه ر چنده هه ندی له خه لیفه کانی نه مه وی دوای موسلمان بوونیشیان نم باجه یان لی وهرده گرتن، نه وه بوو حه جاج لی وهرده کرتن، چونکه وایده زانی که نه وان له بهر نه دانی سه رانه موسلمان بوون، نهمش بووه هزی بیزار ی و نار ه زانی خه لک له نه مه ویه کان و له حه جاج^۵، کاتی عومهریش (رضی الله عنه) خه لافه تی گرت ده ست خیرا سه رانه ی له سه ر نه و که سانه هه لگرت که موسلمان بوو بوون^۶.

زور توند بوو له م مه سه له یه دا و نامه شی نووسی بو کار به ده ستانی که تاییدا هاتبوو: هه ر کهس شایه تومانی وت و پرووی کرده قیبه و پرووگه ی نیمه و وه ک نیمه خه ته نه ی کرد نه وه سه رانه ی لی وهر نه گرن^۷.

کاتی نه هلی ذیمه - گا ور و جوله که - نه مه یان بیست و ناشنا بوون به داد گه ری عومهر (رضی الله عنه) روویان کرده نیسلام و موسلمان بوونی خو یان را گه یاند، به راده یه که کار به ده سه ت کانی عومهر سکالایان کرد لای عومهری به هو ی که مبوونه وه ی دا هاتی سه رانه، عومهری وه لامی دانه وه به وه ی

۱ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۱۳۱)، السیاسة المالیة و الاقتصادیة لعمر بن عبدالعزیز، ل: ۶۹.

۲ - السیاسة المالیة و الاقتصادیة لعمر، ل: ۶۹.

۳ - المغنی لابن قدامة (۱۰ / ۵۵۷).

۴ - السیاسة المالیة و الاقتصادیة، ل: ۷۰.

۵ - الضرائب فی السواد، ل: ۵۸.

۶ - الطبقات (۵ / ۳۴۵) الحراج للریس / ل: ۲۳۰.

۷ - الاموال، ژماره: ۱۲۷، ل: ۶۱.

که خورای گهوره محمدی (ﷺ) بۆ پیتمای کردنی خهڵک ناردوووه نهک کۆ کردنهوهی سهراڤه لیبان^۱. دياره نهههش دهره نجامی نهرمی و میهره بانی عومهر بوو له گهڵ خاوهن کتیبه کاندای - نههلی ذیمه - و چاکه کردنی له گهڵ کشتیاره کانیاندا و دانانی سهراڤه له سهریان ههر کهسه به پیتی توانای خوئی و گرتنه بهری سیاسهتیکی دروست و دادگهراڤه به جوړیک که سهراڤه ی کردبو به سی ناستهوه بۆ دهوله مهنده و ههژار و مام ناوهنده، به جوړیک ریکه خستبوو که خاوهن زهوی له بهر و بوم و کاسبکار له کاره کهی و بازرگان له بازرگانه کهی بیدات^۲.

ههروهها سهراڤه به پیتی توانای دارایی ناوچهکان دا نابوو و سهراڤه ی خهڵکی شام زیاتر بوو له سهراڤه ی یه مهنده به هوی دهوله مهنده ی و خو شگوزه رانی خهڵکی شامهوه^۳، سهراڤه ی له سهراڤه نهوه خهڵکه ههژارهش هه لگرت که ناتوان بیدهن، به لکو له بهیتومال موچه ی بۆ برینهوه به هه مان شیوه ی عومهری کوری خهتاب^۴.

عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) سهراڤه ی له سهراڤه ی نه جران کهم کردهوه و فهراڤه ی دا به سهراڤه ی ژمیری کردنیان و بۆی دهر کهوت که ژماره یان کهم بووه تهوه بۆ دهیهک و سهراڤه کهشیان ههروهک خوئی ماوه تهوه، نهویش ههستا به وهر گرتی دوو سهراڤه پارچه پۆشاک لیبان له بری دوو ههزار پۆشاک که پێشتر وهری ده گرت و سهراڤه ی له سهراڤه ی نهوانه یان هه لگرت که مردبوون یا خود موسلمان بو بوون^۵.

نهم چاکسازیاڤهش له کۆ کردنهوه ی سهراڤه دا چهنده شوینه و رایکی مالتی هه بوو که له بهر زهوه ونده ی بهیتومال دا بوو، بۆ نمونه لابر دنی سهراڤه له سهراڤه نهوانه ی که موسلمان بوو بوون بووه هوی بههیز بونی متمانه له نیوان دهسه لاتنار و هاو لاتیاندا و ههستکردن به دادگهری و یه کسان ی ههروهها بووه هوی نهمانی نهو کیشه و ناژاوا یانه ی که بودجه یهکی زوری دهوله تی بههدهر ده، موسلمان بوونی خهڵکانیکی زۆر له نههلی ذیمهش بووه هوی زیاد بوونی زهکات که له بری سهراڤه له سهریان فهرز کرا بوو، بری زهکاتیش له بری سهراڤه زیاتره نهه له گهڵ بهره دوامبوونیان له سهراڤه دان ی خهراجی

۱ - الطبقات (۵ / ۳۸۴).

۲ - سیره عمر بن عبدالحمک، ل: ۹۹.

۳ - الاموال لابی عبید ژماره ۱۰۷، ل: ۵۱.

۴ - السیاسة المالیه و الاقتصادیه لعمر، ل: ۷۱.

۵ - الخراج، ل: ۲۳۲ للریس.

زهوی، بیگومان باری ناسایش و نارامی ولات و دادگری دهولته تیش هۆ کارئیک بوو بۆ زیاد بوونی بهرهم و هانده رێکی باش بوو بۆ بهرهم هێنان و گهشه سهندن و بوژاندنه وهی نابووری ولات^۱.

۳- الخراج: بریتیه لهو باجانهی که دهولت لهسەر ئهو زهویانه دا یدهنیت که به زۆر و هینز رزگار کراون یان به ناشتهوایی و رێککوتن دهستی بهسهردا گیراوه^۲. ئهوه بوو رێژهی خهراج لهسهردهمی عومهری کورپی عبدالعزیز زیادی کردو گهشته سه د و بیست و چوار ملیۆن درهم^۳، ئهم زیاد بوونهش ده رهنجی ئهو سیاسه ته چاکسازیه بوو که عومهری کورپی عبدالعزیز (رضی الله عنه) پهیره ی ده کرد، ئهوه بو فرۆشتنی زهوی خهراجی قه دهغه کرد بهم پێهش سه رچاوه ی سه ره کی به ره مه هینانی پاراست و سیاسه تی چاکسازی و ناوه دان کردنه وه و زیندو کردنه وه ی زهوی پهیره و ده کرد و گرنگی ده دا به پرۆژه کانی ژێر خانی نابووری کهرتی کشتو کالی و چه ندين رینگه و کهنالی دروستکرد^۴.

دیاره پرۆژه کانی رینگاوبانیس بردنه بازاری بهروبوومی ئاسان کرد و لێدانی کهنالن و بیریش ناودانی بهروبوومه کانی بۆ ئاسان کردن و خه رجی و تیچوونی کهمتری دهویست، ئهم چاکسازیه خهراجیانهش بهروبوومی باشی هه بوو، بووه هۆی زیاد بوونی خهراج لهسهردهمی عومهری کورپی عبدالعزیز (رضی الله عنه) ئهوه بوو ته نهها خهراج ی عیراق لهسهردهمی ئه ودا گهشته سه د و بیست و چوار ههزار درهم، ئه مهش زۆرتره لهو رێژه ی که لهسهردهمانی رابردوودا کۆ کراوه ته وه، له کاتی کهدا لهسهردهمی چه جاجادا چل ملیۆن درهم بووه لهسهردهمی عومهری کورپی خهتابیشدا سه د ملیۆن درهم^۵، سه بارهت به خهراجی خوراسانیس لهسهردهمی عومهری کورپی عبدالعزیزدا زیاتر بوو له پێوستی دهولت و گه شتوبویه بهرترترین رێژه به بهراورد له گه ل سه ره ده مه کانی تر دا^۶، ئهم بهرز بوونه وه و زیادبوونه ی خهراج دهولته تیش ناماژیه بۆ بههیزی دهولت له روی داراییه وه، چونکه خهراجی عیراق بهشی زۆری داها ته کانی پینکه ده هینا^۷، ئه وهش یارمه تیده ر بوو بۆ به دیهینانی نامانجه نابووریه کان و پالپشتی کردنی پرۆژه کانی ژێر خانی نابووری و پرۆژه به ره مه هینانه کان و به خشین ی

۱ - الخراج، ل: ۲۵۹ للریس، السیاسة المالیة و الاقتصادیة، ل: ۷۲.

۲ - معجم لغة الفقهاء، ل: ۱۹۴.

۳ - الخراج للریس، ل: ۲۳۸.

۴ - السیاسة المالیة و الاقتصادیة لعمر، ل: ۷۴.

۵ - الخراج للریس، ل: ۲۳۷، ۲۳۸، السیاسة المالیة و الاقتصادیة لعمر، ل: ۷۵.

۶ - الخراج، ل: ۲۳۷، ۲۳۸ للریس.

۷ - السیاسة المالیة و الاقتصادیة لعمر بن عبدالعزیز، ل: ۷۶.

سامان و سهرفکردنی بۆ چینه ههزاره كان، نهمهش به هۆی نهوهوه كه داهاتی خهراج نازادیه کی باش له دابهشکردن و سهرفکردیندا بهدی ده کریت به پێچهوانه ی زه کات كه شیوازی دابهش کردنی دیاری کراوه.^۱

۴- دهیهك: له پرووی زاروهوه: نهوهیه كه له بازرگانانی بی باوه و نههلی ذیمهوه وهرده گیریت کاتیك كه به سنوری دهولتهی ئیسلامیدا تیپهرده بن^۲ و دهیهك له بازرگانی نهو بی باوه ره دا وهرده گیریت كه له جهنگدایه له گه له دهولتهی ئیسلامیدا و نیوهی نهو برهش له بازرگانی ذیممی و خاوهن پهیمان وهرده گیریت، له سالیکیشدا تهنها یهك جار نهو پارهیه وهرده گیریت و برهكesh بیست دیناره بۆ نههلی ذیممه و ده دینار بۆ بی باوه ری جهنگی^۳.

عومهری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) گرنگی ده دا به رۆن کردنهوی باجی دهیهك و بنه ماکانی بۆ کارمهنده كان رۆون کردهوه و فهرمایشی دا به نووسینی پسهولتهی نهستۆ پاکی سالانه بۆ نهو كهسهی كه دهیهکی ده دا ههتاوه كو دووباره داوای لینه کریت، نهو دهیهكانهشی قهدهغه کرد كه به شیوهیه کی نارهوا به سهر خهلكی دافهرز ده کرا^۴.

بهم پیهش بازرگانی له سهردهمی عومهری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) پهره ی سه ند و چه ند داهاتیکی نوئی بۆ دهولته ت پهیدا بوو كه توانی به باشی به کاری بییت بۆ به خشین گشتی نهو ریوشوینانهش كه عومهر گرتیه بهر بۆ چالاك کردنی جموجولتی بازرگانی بهم شیوهیه بوون:

أ- ههلهوه شانده نهوه ی باجه زیاده كان كه به سهر كه رتی كشتوكالی دا سه پتیرابوون^۵، نهمهش به شیوهیه کی نه ریتی - نیجایی - کاریگه ری هه بوو له سهر كه رتی بازرگانی كه خوی له دابه زینی بهرچاوی نرخ ی به روبروومی كشتوكالی دا ده بینه وه، نهمهش بووه هۆی زیاد بوونی خواست له سه ری و بره ویندانی و بازرگانی کردن پتوه ی، له سایه ی نابووریه كدا كه پشتی به كشتوكال ده به ست زیاد بوونی خسته نه پرووی به روبرومه كشتوكالیه كان و دابه زینی نرخ ی به وشووه ی كه له سیاسه تی عومهر كه وته وه بره وینکی زۆری لینه كه وته وه نهك ته نها له بواری بازرگانیدا، به لكو له سهر جه م بوار و كه رته كانی نابووری ئیسلامیدا^۶.

۱ - همان سرجاوه، ل: ۷۶.

۲ - معجم الفقهاء، ل: ۳۱۲.

۳ - المغنی (۱۰ / ۵۸۹)، السیاسة المالیه والاقتصادیه، ل: ۷۶.

۴ - السیاسة المالیه والاقتصادیه، ل: ۷۷.

۵ - سرة عمر بن عبدالعزیز، لابن عبدالحکم، ل: ۱۴۱.

۶ - التطور الاقتصادي فی العصر الاموي، ل ۲۱۸.

ب- هه‌لگرتن و نه‌هیشتنی باج له‌سه‌ر که‌رتی بازرگانی و رازی بوون به ده‌یه‌ک^۱ و نه‌مه‌ش کاریه‌گه‌ریه‌کی نیجایی هه‌بوو له‌سه‌ر که‌رتی بازرگانی و بووه هاندەرێک بۆ کارکردن له‌بواری بازرگانی دا و قازانجی بازرگانی زیاد کردو له‌هه‌مان کاتیشدا رێژه‌ی ئالوگۆری بازرگانی زیاتر کرد^۲.

ج- هه‌ل‌ه‌شاندنه‌وه‌ی شیوازی توندوتیژی له‌سه‌ندنی مافه‌ مالی و مادیه‌کانی ده‌ولت بازرگانان و خه‌ل‌کانی تر^۳. نه‌مه‌ش یه‌کیک بوو له‌ هۆکاره‌کانی هاندانی گه‌شه‌ پیدانی بازرگانی.

د- دروستکردنی^۴ ویستگه‌ و شوینی هه‌وانه‌وه‌ له‌سه‌ر رینگای بازرگانی له‌گه‌ن و لاتانی رۆژه‌ه‌لاتدا و داواکردن له‌و لاتانه‌ی که‌ ئه‌و شوینانه‌ ئه‌که‌وتنه‌ سنورینه‌وه‌ که‌ هه‌ستن به‌ میوانداری کردنی ئه‌و خه‌ل‌که‌ رێپواره‌ی که‌ به‌ناوچه‌کانی‌اندا تێپه‌ر ده‌بیت^۵ بۆ ماوه‌ی شه‌و رۆژێک و، خزمه‌تی و لایه‌ه‌کانیان بکه‌ن له‌سه‌ر حسابی ده‌ولت و ئه‌و ماوه‌یه‌ دووباره‌ بکه‌نه‌وه‌ بۆ ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ نه‌خۆش یان نازاریکیان هه‌یه‌، سه‌باره‌ت ئه‌و که‌سانه‌ش که‌ به‌م شوینی هه‌وانه‌وانه‌دا تێپه‌ر ده‌بوون و پاره‌یان لی‌ ده‌برا و هه‌ینده‌ پاره‌یان بێ‌ ده‌درا که‌ پێی بگه‌نه‌ شوینی خۆیان، دیاره‌ ئه‌م هۆکارانه‌ش ئاسانکاری و گرنتیه‌کی باش بوون و رۆلی به‌رچاویان هه‌بوو بۆ هاندانی بازرگانان و ئالوگۆری بازرگانی^۶.

ه- نه‌دانی به‌خشین و موچه‌ به‌ بازرگانان، هه‌تاوه‌کو تاکه‌ سه‌رچاوه‌ی بژێویان بیت و بایه‌خی زیاتری بێ‌ بده‌ن و چالاکی زۆرتری تیا‌دا بنوین، به‌تایه‌ت له‌وکاته‌دا که‌ بازرگانی ماندویتی زۆری ده‌ویست به‌ هۆی گه‌شت کردن به‌ولاخ له‌به‌ر نه‌بوونی هۆکاری گواسته‌نه‌وه‌ی باش و ناسان وه‌ک له‌ ئه‌م‌رۆدا ئه‌یه‌یین.

و- دانه‌وه‌ی قه‌رزی هه‌ر که‌سیک که‌ قه‌رزی کردبیت بۆ کاریکی ر‌ه‌وا به‌ بێ‌ زیاده‌ر‌ه‌وی^۷، دیاره‌ بازرگانه‌کانیش ئه‌چنه‌ ئه‌م چوارچێوه‌یه‌وه‌، ئه‌م بره‌ش بوه‌ هۆی قه‌ره‌بوو کردنه‌وه‌ی ئه‌و

۱ - التطور الاقتصادي في العصر الاموي، ل ۲۱۸.

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل: ۲۱۸.

۳ - هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل: ۲۱۸.

۴ - سرة عمر بن عبدالعزيز، لابن عبدالحکم، ل: ۴۳۹.

۵ - زۆریه‌ی گه‌شته‌کان به‌ره‌و رۆژه‌ه‌لات ده‌چوون به‌مه‌به‌ستی بازرگانی.

۶ - التطور الاقتصادي في العصر الاموي، ل ۲۱۹.

۷ - الاموال لابي عبيد، ل: ۲۳۴، ۲۳۵.

بازرگانانہی کہ زبانیان لی کہوتبوو و گہرانہوی دوبارہیان بو بازرگانی کردن، بہ تاییہت
ئو بازرگانانہی کہ سہرمایہی بازرگانیہ کہیان بہقہرز و ہرگرتبوو.

ز- سووربوون لہسہر یہ کخستن و کۆنترۆل کردن و دانانی پیوہر بو پیوانہ و کیٹشانہکان لہ
ہہموو ناوچہکانی ولاتدا نئمہشیان کرد بہ مادہبہک لہ مادہ سہرہکیہکانی یاسای بنہرہتی
دہولتہ.

ح- ریتہدان بہ بازرگانی کردنی والی و نئمیرہکان و دہستیوہردان یان سہرقال بونیان پیوہی،
ہہتاوہ کو کیہرکی ی شہریفانہ و بہرابہری نیوان بازرگانہکان تیک نہچیت و کاریگہری
خراپیان لہسہر نرخہی بازار نہیت، نئمہش ہہولتیکی عومہری کوری عبدالعزیز بوو بو
دورخستتہوی بازار لہ ہہر کاریگہریہکی ناسروشتی کہ رۆلی ہہیت لہ دیاری کردنی نرخ
دا^۱.

گ- ریتہدانی بہ قورخ کردن: لہم ہوارہشدا کۆملہ دوکانیکی لہ حصص دا لہ چہند کہسیکی
خہلکی بازارسہندہوہ کہ پیشتر وہلیدی کوری عبدالملک دہستی بہسہردا گرتبوون و
کردبووی بہ مولکی تاییہت بو خووی، عومہریش وہری گرتہوہ و گیرایہوہ بو خواوہنہکانی^۲.
نہم چاکسازیانہش رۆلی ہہبوو^۳ لہ گہشہ کردنی بزوتی بازرگانی لہسہردہمی عومہری
کوری عبدالعزیزدا، نئمہش بووہ ہوی زیادبوونی ریتہی دہبہک و داہاتی نوی بو دہولتہت
پہیدا بوو و عومہریش(ﷺ) توانی لہ پیناو بہرژوہندی گشتی دا خہرجی بکات.

۵- **پینچ یہکی غہنیمہ و فہین:** غہنیمہ لہ زاراوہدا، ئو مالہ یہ کہ لہ جہنگدا دژ بہ بی باوہران
دہستی بہسہردا دہ گرتیت بہزۆر و ہیز^۴، فہینیش لہ زاراوہ دا، ہہرشتیکہ کہ لہ بی
باوہرانہوہ بگات بہ بی کوشتار و جہنگ^۵. ئوہ بوو کاتیک عومہر بوو بہ خہلیفہ بہرہو
چاکسازی کردن لہ بارودوخی ناوخوی دہولتہتدا ہہنگاوی نا، ہہر یوہ فتہحات و
نازادسازی لہسہردہمی ئو دا زۆر نہبوو، چونکہ ئو لہ ریتی بانگہواز و نمونہی جوانہوہ
خہلکی بانگہواز کردوہ و چہندین نامہی بو پاشاکان و گہلہکانیان ناردوہ و بہہوی

۱ - التطور الاقتصادي في العصر الاموي، ل ۲۱۹.

۲ - همان سہرچاوہ، ل: ۲۲۰.

۳ - همان سہرچاوہ، ل: ۲۲۰.

۴ - الاموال لابی عبید، ل: ۳۲۳ ژمارہ ۶۲۶.

۵ - الاحکام السلطانیة للماوردی، ل: ۱۹۹.

نهمه شهوه بهر بهر هره کان به بی کوشتار موسلمان بوون^۱، ههر بویه ریژهی پینج یه کی غنیمه لهسه رده می عومهر دا کم بوو نه وهش که له بهیتومال دا بوو سه رچاوه که ی فتوحاته کانی پیشتز بوو^۲ له گهل نه وهشدا عومهری ههول ده دا بو چاکسازی کردن له بودجه ی پینج یه کی غنیمه ت دا و بهیتومالیکی سه ربه خزی دانا بو پینج یه کی دهسکهوت^۳، جیا له سامان و پاره کانی تر، و فرمانی دابه دانانی له وشوینه تاییه تانه دا که له سووره تی نه نغال دا باس کراوه و خهلکانی خاوه نی پنداویستی پینج خست له ههر کوئییه ک بن^۴.

ههروه ها عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) فرمانی دا به هینانی دههزار دینار له پشکی (ذوی القربی) واته: "خزمان و کهسه نزیکه کان" و دابه شی کرد به سه ر به نی هاشم دا و پشکی نیر و می و گهوره و بچوکی وهک یهک دیاری کرد، فاتیمه ی کچی حه سه نیش نامه یه کی بو نووسی و سوپاسی کرد له سه ر نهو کاره و، وتی: نهی نه میری باوه رداران که سانیکت خزمه ت کرد که خزمه تگوزاری بیان نه بوو، پرووته کانت پوشته کرده وه و پاره و خهرجیت بو دابین کردن^۵.

ههروه ها عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) پابه ند بوو به مافی (پینج) یه که وه، نه وه بوو کاتییک نه نده لوس فه ترح کرا و و پینج یه کیان لی دهر نه کرد فرمانی دا به دیاری کردنی نهو زهویانه ی که به جهنگ نازاد کرا بوون و دهر هینانی پینج یهک لیان^۶.

سه باره ت به مه سه له ی فه یی یش نه وه شوین قورئان و سونه ت و ژیاننامه ی خه لیفه کانی راشیدین و ده کهوت و نامه یه کی نووسی که تیایدا باسی نهو مال و ده ست که وتانه ی نه کرد که خوی گهوره به پیغه میهری خوا (رضی الله عنه) به خشیبوو له مولک و مالی بی باوه ران به بی جهنگ و کوشتار و به لگه شی بهو نایه تانه ی سوهر تی حشر هینایه وه که لهو باره یه وه دابه زیون، پرونیشی کرده وه که هه موو تاکیکی موسلمانان بهش و مافی له فه یی دا هه یه، چونکه نایه ته کان باسیان له کوچ که ران و یاریده ده ران و هه موو نهو موسلمانانه کرده که دوای کوچ کردن بنو مه دینه هه تاوه کو کو تایی دونیا هاتوون^۷.

۱ - السياسة المالية و الاقتصادية لعمر، ل: ۸۱.

۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۸۱.

۳ - هه مان سه رچاوه، ل: ۸۱.

۴ - الطبقات (۵ / ۳۵۰)، سیره عمر لابن عبدالحمک، ل: ۷۲، السياسة المالية و الاقتصادية لعمر، ل: ۸۱.

۵ - الطبقات (۵ / ۳۹۰)، السياسة المالية و الاقتصادية لعمر، ل: ۸۲.

۶ - تاریخ الاسلام، حسن ابراهیم، (۱ / ۳۲۰).

۷ - سیره عمر لابن عبدالحمک، ل: ۹۷.

بەم پێش ھاوړا نەبیت له گەڵ عومەری کورپی خەتتاب دا لەو هدا کە فەبی وە قفی هەموو نەو هەکانی موسلمانان بێت له ئیستا و داها توو دا ^۱.

هەر و هە عومەری کورپی عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) بینی کە دابەش کردنی پینج یەک و ئەو شوێنانە ی کە بێی دەدریت هەمان شیوە ی دابەش کردنی فەینە بۆ یە بێی باش بوو کە تیکە لێان بکات وە ک چۆن عومەری کورپی خەتاب ئەو کارە ی کرد ^۲ و پاشان بۆ بەرژە وەندی گشتی موسلمانا خەرچی دە کرد، لەم بارە شوە نامە ی ک ی نووسی کە تاییدا هاتبوو: ... هەرچی پینج یە کیشە ئەو ه پێشە وایانی پێشین جیاواز بوون لە بارە یە و بە چەندین شیوە سەرف کراوە ئیمەش سەرنجمان دا و بۆمان دەر کەوت کە لە قورئاندا لە سەرف فەئی حساب کراوە و هیچ جیاوازیە ک ی نەوتویان لە ئێواندا نیە، بۆشەم دەر کەوت کە عومەری کورپی خەتتابیش (رضی اللہ عنہ) بەو شیوە فەینیشی سەرف کردوو و موسلمانایش لێی رازی بوون و موچە و نازوقە ی له فەبی بۆ دە برینە وە، بێی وابوو کە مافی هەتیو هەژار و ریبواری تیا یە، پێشی وابوو کە دە بی پینج یە کیش بخرتە سەرف فەبی و بەو شیوەش سەرف بکرت کە خوای گەورە دیاری کردوو ...

جا ئیو هەش چا و لە پێشە وایە ک ی دادگەر بکەن، چونکە ئەم دوو نایەتە ھاوړان نایەتی پینج یە ک و نایەتی فەبی .. ئیمەش پیمان باشە کە پیکە وە کۆیان بکە نیە وە و هەردوو کیان بکرتن بە فەبی بۆ موسلمانان و قۆرخ نە کرت لێیان ^۳.

بێگومان چاکساز یە کانی عومەری کورپی عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) له داها تە کانی فەبی و پینج یە کدا یارمەتیدەر بوو بۆ بە دەست هێنانی ئامانجە کانی سیاسەتە ئابوریە کانی، ئەو ه بوو هەستا دابەش کردنی پینج یە ک بە سەرف ئەو بە شانە دا کە لە قورئاندا دیاری کراوە لە گەڵ پێشخستنی خەلکی هەژار و خاوەن پێوستی له هەر کۆتییە ک بن ئەمەش یارمەتی دەر بوو بۆ بە دەست هێنانی دابەش کردنە وە ی دوو بارە ی داها ت و سامان، خەلکیش هەستیان بە دادگەری و نەمانی سەمکرد بەهۆی ئەم سیاسەتە راست و دروستە وە.

چوارەم: سیاسەتی بەخشینی گشتی له لای عومەری کورپی عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ):

۱- خەرچ کردنی پارە بۆ چاودیری کۆمە لایەتی له لایەن عومەر وە (رضی اللہ عنہ): بۆ بە دیهێنانی ئامانجی دوو بارە دابەش کردنە وە ی داها ت و سامان عومەری کورپی عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) هەولێ دە دا بۆ زیاد کردنی بەخشینی پارە بە هەژار و نە داران و دابین کردنی چاودیری تەندروستی و

^۱ - الخراج، ابو یوسف، ل: ۲۵، السیاسة المالیه و الاقتصادی، ل: ۸۲.

^۲ - السیاسة المالیه و الاقتصادی لعمر، ل: ۸۳.

^۳ - سیرة عمر لابن عبدالحکم، ل: ۹۷، الاموال ژمارە ۸۲۸.

کۆمه‌لایه‌تی بۆیان، ئەمه‌ش چەند خواستیکی شەریه‌ و له‌ قورئانی پیرۆز و سوننه‌تی پیغه‌مبەری خوا (ﷺ) دا هاتوو، هەر له‌ رۆژه‌کانی سه‌ره‌تای خه‌لافه‌تیشه‌وه‌ عومەری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) گرنگی ده‌دا به‌ شوینکه‌وتنی شەرع و پابه‌ند بوون به‌راستی و دادگه‌ریه‌وه‌، نه‌وه‌ بوو داوای روونکردنه‌وه‌ی له‌ زانایان کردو، ئین شه‌ه‌بی زوهریش نامه‌یه‌کی نووسی بۆ عومەر سه‌باره‌ت به‌ نه‌وه‌ی که‌ سوننه‌ته‌ له‌ زه‌ کاتدا هه‌تاوه‌ کو له‌ خه‌لافه‌تیدا کاری پی‌ بکریت و تیایدا هاتبوو: پشکی خه‌لکی له‌ په‌ککه‌وتووی تیا به‌ بو هه‌موو هه‌زارێک به‌گشتی پشکیکی تیا به‌مه‌رجیک توانای کارکردنی نه‌بیته‌ وه‌ک نه‌و کاریکاره‌ی که‌ له‌ کاره‌که‌یدا بریندار ده‌بیته‌ یان تووشی نه‌خۆشی یان رووداوێک ده‌بیته‌ یاخود نه‌و تیکۆشه‌ره‌ی که‌ تووشی پینکران ده‌بیته‌ له‌ جه‌نگدا، به‌شی نه‌و هه‌زارانه‌شی تیا به‌ که‌ سوال ده‌که‌ن و داوای شتومه‌ک له‌ ده‌وله‌مه‌نده‌کان ده‌که‌ن هه‌تاوه‌ کو پێویستیان به‌ کۆمه‌کی نه‌میته‌...

پشکیکی بۆ نه‌و که‌سانه‌ دیاری کردبوو که‌ له‌ زیندان دا بوون له‌وانه‌ی که‌ که‌سیان نه‌.. پشکیک بۆ نه‌و که‌سانه‌ش که‌ هاتوچۆی مزگه‌وت ده‌که‌ن و موچه‌یان نه‌ه‌ و داواش له‌ خه‌لکی ناکه‌ن.. پشکیکیش بۆ نه‌و که‌سانه‌ی که‌ هه‌زاری و قه‌رزاری روی تی کردوون و قه‌رزازه‌که‌شیان له‌ سه‌رپنجی په‌روه‌دگادا نه‌بووه‌، به‌شیکیش بۆ هه‌ر رێبوارێک که‌ ری و شوینی نه‌بیته‌، به‌م پاره‌یه‌ش شوین و خۆراک بۆ خۆی و ئالف بۆ و لاخه‌که‌ی دا بین ده‌کریته‌ هه‌تاوه‌ کو شوینیکی ده‌ست بکه‌ویته‌ و پێداویستی نه‌میته‌ ۱.

أ- **به‌خشین به‌ هه‌زار و نه‌داران:** عومەر هه‌میشه‌ له‌بیری هه‌زار و نه‌داراندا بوو، و هه‌ولتی ده‌وله‌مه‌ند کردنی ده‌دان، پێشتریش چیرۆکیمان له‌گه‌ن فاته‌می هاوسه‌ریدا باس کرد، کاتی پرسیاری لی کرد ده‌باره‌ی نه‌ینی گریانی، نه‌ویش وه‌لامی دایه‌وه‌: کاروباری ئومه‌تی محمدم (ﷺ) گرتۆته‌ ده‌ست و بیر له‌ هه‌زاری برسی و نه‌خۆشی له‌ده‌ست چوو و روت و په‌جالتی ماندوو و سه‌تملیکراوی چه‌وساوه‌ و غه‌ریبی دیلکراو و گه‌وره‌ و خاوه‌نی منان کلفه‌ت و ده‌که‌مه‌وه‌ و نه‌زانم که‌ خوای گه‌وره‌ پرسیارم لی ده‌کات ده‌باره‌یان و محمدم (ﷺ) له‌ داوی نه‌وا ده‌بیته‌ به‌ رکه‌به‌رم، و نه‌ترسم به‌لگه‌ کانم له‌به‌رامبه‌ریدا لاواز بیته‌ و به‌زه‌یم به‌ خۆمدا دیته‌وه‌ و گریانم بۆ دیت ۲. ئەم رووداوه‌ سیاسه‌تی عومەرمان بۆ به‌خشین به‌ چین و توێژه‌ هه‌زاره‌کان بۆ روون ده‌کاته‌وه‌ و په‌یه‌تی له‌ مانای و جوان و پێویستی به‌ چەند

۱ - السياسة المالية و الاقتصاديةی عمر بن عبدالعزیز، ل: ۸۳.

۲ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۱۳۲)، سیره‌ و مناقب عمر لابن عبدالحمم، ل: ۲۴۸.

هەلۆیستەیهك هەیه بۆ هەست كردن بە گەورەیی ئەو بەرپرسانیاریەتەى كە خراوتە ئەستۆى،
 پێغەمبەرى خواش (ﷺ) ئەفەرمۆیت: " هەموو تان شوانن و هەموتان بەرپرسن لە ژێر
 دەستەكانتان، پێشەوا شوانە و بەرپرسە لە ژێر دەستەكانى " .^۱

عومەرى كورێ عبدالعزیز (ﷺ) كاری دەكرد بۆ پر كردنەوى پێداویستی خەلك، پیاویك هاتە
 خزمەت عومەر و لەبەردەستى دا وەستا و وتى: هەژارى زۆرى بۆ هێناوم و نەدار كەوتوم، خۆى
 گەورەش سەبیبى لەبەردەستى خۆى دا سەبارەت بە من پرسیارت لى دەكات، عومەرىش خۆى دا بو
 بەسەر دارىكدا و هێندە گریا هەتاوەكو فرمیسكى چاوى دارەكەى تەر كرد، پاشان پارەى بۆ خۆى و
 منالەكانى بریەو و پینج سەد دینارى پێدا هەتاوەكو موجهى پى دەدریت .^۲

هەروەها گرنگی دەدا بە بیوژن و منالەكانیان وەك لە گەن ئەو ژنە عێراقیە دا روى دا كە پێشتر
 باسمان كرد، پێغەمبەرى خوا (ﷺ) ئەفەرمۆیت: " ئەو كەسەى كە هەول بۆ بیوژن و هەزار دەدات
 وەك ئەو كەسە وایە كە لە پێناو خوادا تى دەكۆشیت یان وەك ئەو كەسەى كە رۆژ بە رۆژوو دەبیت
 و شەویش شەونویژ دەكات .^۳

هەروەها عومەرى كورێ عبدالعزیز (ﷺ) خانوویەكى دا بین كرد بۆ تیر كردنى هەزار و نەدار و
 رێوار و^۴ تەنەا گرنگی دان بە هەزاران وازى نەهینا، بەلكو چاودێرى خەلكى نەخۆش و هەتیو
 گرفتارای دەكرد، ئەو بوو نامەیهكى نووسى بۆ شارەكانى شام و ئەبوت: ناوى هەموو نابینا و كەم
 ئەندام و و نەخۆشى درێزخایەن و پەككەوتەیهك كە نەتوانى نامادەى نوێژى جەماعەت بێت بۆ بنێن،
 ئەوانیش بۆیان نارد و ئەویش بۆ هەموو نابینایەك رێنیشانەدر و چاوساغىكى دانا و بۆ هەموو دوو
 پەككەوتوو كەم ئەندامىكیش خزمەتگوزارىكى دانا، پاشان نامەیهكى تری نووسى و داواى ناوى
 هەتیو ئەو كەسانەى كرد كە بى كەسن و بۆ هەر پینج دانەبەكیان خزمەتگوزارىكى دانا كە بە
 شیۆهیهكى بەكسان خزمەتیان بكات .^۵

ب- **بەخشین بە قەرزاران:** قەرزاران یەكێك بوون لەو چىنانەى كە عومەرى كورێ خەتتاب (ﷺ)
 گرنگی پى دەدان، ئەو بوو ئىبن شەهابى زوهرى نامەیهكى نووسى بۆ عومەر سەبارەت
 بەبەشى كەسانى قەرزار تىايدا هاتبوو: بۆ هەر كەسێك كە لە پێناو خوادا قەرزار بوو بێت.. یان

^۱ - البخارى ژمارە ۸۹۳.

^۲ - حلیة الاولیاء (۵ / ۲۸۹).

^۳ - البخارى ژمارە (۶۰۰۶).

^۴ - الطبقات (۵ / ۳۷۸).

^۵ - سیرة و مناقب عمرى لابن الجوزى، ل: (۲۰۲).

تروشی هه‌زاری بوویتی و قهرزی به‌سه‌روه بیت و هیچی بو سه‌ریچی په‌روه‌ردگار نه‌بویت^۱، خه‌لکی متمانهی به‌دینداری هه‌بیت، نه‌وه بوو عومه‌ر فه‌رانی دا به‌دانه‌وه‌ی قهرزی قه‌رزاران نه‌وانیش بو‌یان نووسی: که‌سانیک هه‌ن خانوو و خزمه‌تگوزار و نه‌سپ و که‌لوپه‌لیان هه‌یه، عومه‌ریش بو‌ی نو‌سین، پی‌ویسته هه‌موو موس‌لمانیك خانوو‌یه‌کی هه‌بیت که‌ تیایدا پشوو بدات و خزمه‌تگوزاریك که‌ شاگردی بو‌ بکات و نه‌سپیک که‌ به‌سه‌ریه‌وه جیه‌اد بکات و که‌ لوپه‌لیك که‌ ماله‌که‌ی پی‌ برازیته‌وه، بو‌یه نه‌وه که‌سه‌ش هه‌ر قه‌رزاره و قه‌رزه‌که‌ی بو‌بده‌نه‌وه^۲.

والی کوفه بریکی زور پاره‌ی لا کزبوو بوو‌یه‌وه نامه‌یه‌کی ده‌باره‌ی نووسی بو‌ عومه‌ر، نه‌ویش بو‌ی نووسی: نامه‌یه‌کت نووسیوه باسی نه‌وه ده‌که‌یت، که‌ پاره‌یه‌کی باشت لا ماوه‌ته‌وه دوای پی‌دانی موچه به‌ سه‌ربازه‌کان، بو‌یه نه‌توانیت قهرزی نه‌وانه‌یان بده‌یته‌وه که‌ بو‌ تاوان و خراپه‌کاری قه‌رزیان نه‌کردوه، یان ژنی هیناوه و پاره و پولی به‌شی نه‌کردوه و السلام^۳.

نامه‌یه‌کیشی نووسی بو‌ خه‌لکی و له مزگه‌وتی کوفه‌دا خویندرايه‌وه و تیایدا هاتبوو: هه‌ر که‌سه نه‌مانه‌تیکی لایه و ناتوانی بیداته‌وه - مه‌به‌ستی قه‌رزه - نه‌وه له به‌یتومال بو‌ی بده‌نه‌وه، هه‌ر که‌یکیش نافرته‌تیکی خوازبیتی کردو توانای دا‌بین کردنی ماره‌یی نه‌بوو نه‌وه له به‌یتومال پاره‌ی پی‌ بدن^۴.

ج- به‌خشین به‌ دیله‌کان: خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿وَيَطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حِدِّهِمْ سَكِينًا وَبَيْنًا وَأَسِيرًا﴾ (۸) إِنَّمَا نَطْعِمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا (۹) إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَطَطًا ﴿﴾ (الإنسان: ۸ - ۱۰).

واته: وه خوارده‌مه‌نی ده‌ر خواردی هه‌زاران و هه‌تیوان و دیلان ده‌ده‌ن با حه‌زیشیان لی‌ی بیت. (ده‌لین) به‌راستی ئیمه خوارده‌مه‌نیتمان ده‌ده‌نی هه‌ر له‌به‌ر خوا چاوه‌روانی ناکه‌ین له ئیوه نه‌ پاداشت و نه‌ سوپاس. به‌راستی ئیمه له‌ سزای په‌روه‌ردگارمان ده‌ترسین له‌ رۆژیکی ترش و تال و دژوارا.

هه‌روه‌ها عومه‌ری کوری عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) گرنگی ده‌دا به‌ دیل و به‌خشین پاره‌ی بییان له‌ به‌یتومال و نامه‌یه‌کیشی نووسی بو‌ دیله‌ موس‌لمانه‌کان له‌ قوسته‌نتینه‌ دا^۵. باسی نه‌م نامه‌یه‌شم له‌ قسه‌کردندا

۱ - سیره و مناقب عمر لابن الجوزي، ل: ۲۰۲.

۲ - الاموال، لابي عبیده، ژماره: ۱۸۵۰، السياسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزیز، ل: ۹۲.

۳ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۱۷۱. السياسة المالية و الاقتصادية، ل: ۹۲.

۴ - هتمان سترضاوة، ل: ۶۷.

۵ - الطبقات (۵ / ۳۷۴).

سه‌بارهت به ژبانی کۆمه‌لایه‌تی کردووه، گرنگی به زیندانیانه ده‌دا که له زیندانی موسلمانانه کاندای زیندانی کرابوون به هۆی تاوان یان تۆله یه‌که‌وه، عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) فه‌رمانی دا به چاودێری کردن و به‌خشینی یاره‌ پێیان و، نامه‌ی نوسی بۆ کاربه‌دهسته‌کانی و تبادا هاتبوو، هیچ موسلمانیک له زینداندان هه‌یلنه‌وه که نه‌توانی به‌ پێوه نوێژ بکات، و که‌سیک له زینداندان هه‌یلنه‌وه که خوینی له نه‌ستۆدا نه‌بیت و له پاره‌ی زه‌کات به‌شی خۆراک و نازوقه‌ پاره‌ی پێ بدهن^۱. هه‌روه‌ها فه‌رمانی دا به‌ دا‌بین کردنی خۆراک و پۆشاک له‌ هاوین و زستاندا بۆیان^۲.

د- به‌خشینی به‌ رێبوار و نه‌و خه‌لکانه‌ی له‌ سه‌فه‌ردا پاره‌یان لێ بپراوه: عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) گرنگی به‌ رێبوار و نه‌و که‌سانه‌ نه‌دا که له‌ کاتی سه‌فه‌ردا پاره‌یان لێ بپراب و، له‌م بواره‌شدا فه‌رمانی دا به‌ بنیاتانی میواخانه‌ له‌ رینگا کاندای بۆ خزمه‌ت کردنی رێبواران و گرنگی پێ دانیان و نامه‌یه‌کی نووسی بۆ یه‌کیک له‌ کار به‌دهسته‌کانی که چهند میواخانه‌یه‌ک له‌ ولاته‌که‌یدا دروست بکه‌ و هه‌ر موسلمانیک به‌ویدا تێپه‌ری بۆماوه‌ی شه‌و و رۆژیک میوانداری بکه‌ن و ئالفیش بۆ و لایه‌که‌ی دا‌بین بکه‌ن، نه‌گه‌ر که‌سیک نه‌خۆش بو و دوو شه‌و و رۆژ میوانداری بکه‌ن، نه‌گه‌ر لێ قه‌وما‌بوو نه‌وه هه‌نده‌ پاره‌ی پێ بدهن که پێی بگاته‌ شوینی خۆی^۳، هه‌روه‌ها عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) گرنگی ده‌دا به‌ حاجیان و به‌خشینی پاره‌ پێیان و خزمه‌ت‌کردنی لاواز و ده‌وله‌مه‌نکردنی هه‌زاران.

ه- به‌خشینی بۆ نازادکردنی کۆیله: دوا‌ی نه‌وه‌ی عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) پاره‌ی به‌خشی به‌ که‌سانی هه‌زار و نه‌دار و که‌م نه‌ندام و خه‌لکانی چه‌وساوه‌ و قه‌رزدار و رێبوار، پاره‌ و سامانی بۆ نازادکردنی کۆیله‌کان به‌کار هه‌ینا، کارمه‌ندی زه‌کاتی نه‌فریقا - تونس - نه‌لێ: عومهری کوری عبدالعزیز (ﷺ) ناردمی بۆ کۆکردنه‌وه‌ی زه‌کاتی نه‌فریقا منیش کۆم‌کرده‌وه‌، پاشان به‌ دوا‌ی چهند هه‌زاریکدا ده‌گه‌رام بۆ نه‌وه‌ی دابه‌شی بکه‌م به‌سه‌ریاندا، به‌لام هیچ هه‌زاریکمان ده‌ست نه‌که‌وت، بۆیه چهند کۆیله‌یه‌کم پێ نازاد کرد^۴.

پێشتریش باسی به‌خشینی پاره‌مان کرد بۆ زانایان له‌به‌لان عومهره‌وه هه‌تاوه‌ که‌یله‌ کلا بینه‌وه بۆ بانگه‌واز و فێرکردنی خه‌لکی هه‌تاوه‌ که‌ هه‌موو چینه‌کانی جه‌ما‌وه‌ر بگه‌ریته‌وه به‌ مندالیشه‌وه و برێک

۱ - السیاسة الاقتصادية و المالية لعمر بن عبدالعزیز، ل: ۹۳.

۲ - الخراج، ابو یوسف، ل: ۳۱۵.

۳ - الطبقات (۵ / ۳۵۶).

۴ - تاریخ الطبری له‌ السیاسة المالية و الاقتصادية، ل: ۹۴.

پاره‌ی بۆ دیاری کردن ههتاوه‌کو یارمه‌تی کەس و کاریان بدات بۆ پەرورده‌گردنیان، گرنگی دەدا بە هاولاتیانی ئەهلی ذیمه‌خواه‌ن کتیبه‌کانی تر و یارمه‌تی هه‌ژار و نه‌دارانیان دەدا له‌ به‌یتومال^۱.

ئەبێ ناماژە به‌وش بده‌ین که‌ سیاسه‌تی دروستی عومهری کورێ عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) رۆتی هه‌بوو له‌ ده‌وله‌مه‌ندکردنی ژماره‌کی زۆر له‌ موسلمانان و زیادکردنی سامانیان له‌ بواری بازرگانی و کشتوکالی و .. هتد دا.

هه‌روه‌ها رۆتی هه‌بوو له‌ بلاو بوونه‌وه‌ی رۆحی ناینداری و خۆشویستنی رۆژی دوایی و ناره‌زووی چاکه‌کردن له‌ ده‌رونی خه‌لکدا به‌مه‌به‌ستی ر‌ه‌زامه‌ندی پ‌ه‌رورده‌گار و ده‌ستکه‌وتنی پ‌له‌ی به‌رز لای، به‌م پ‌ی‌ه‌ش به‌خشین له‌ پ‌یناو پ‌ه‌رورده‌گادا و یارمه‌تیدانی هه‌ژار و نه‌دار و بیوه‌ژن و هه‌تیو بنیاتانی شوینی گشتی و لیدانی بیر و بنیاتانی مزگه‌وت و شتی تر زیاد کرد، ئەمه‌ش بوه‌ هۆی که‌مکردنه‌وه‌ی ن‌ه‌ر که‌ ماده‌یه‌کان له‌سه‌ر به‌یتومالی موسلمانان له‌ پ‌ایته‌خت و هه‌ر ئیمه‌ جیاجیاکاندا.

۲- **که‌م کردنه‌وه‌ی خه‌رجی گشتی ده‌وله‌ت:** سیاسه‌تی عومهری کورێ عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) له‌ بواری به‌خشین و خه‌رجکردن پ‌اره‌دا له‌سه‌ر بنه‌ما گه‌شه‌ی ئابووری یان ئه‌وه‌ی که‌به‌ (قه‌وامه‌) ناوده‌بریت واته‌: دوور که‌وته‌وه‌ له‌ زیاده‌ره‌وی و زۆر به‌خشین به‌ بێ رۆژدی و ر‌ه‌زیلی^۲، که‌ گرتیه‌به‌ر بۆ خه‌رجکردنی پ‌اره‌ بۆ کاروباری گشتی ولات:

أ- برینی ئه‌و ئیمتیازاتانه‌ی که‌ تایه‌ت بوو به‌ خه‌لیفه‌ و ئەمیره‌ ئه‌مه‌ویه‌کان، عومهری کورێ عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) که‌لوپه‌ل و مافه‌ تایه‌تیه‌کانی گ‌یرایه‌وه‌ بۆ خاوه‌نه‌کانیان و مافه‌ گشتیه‌کانیشه‌ی گ‌یرایه‌وه‌ بۆ به‌یتومال، سه‌ره‌تاش له‌ خۆی و بنه‌ماله‌که‌وه‌ ده‌ستی پ‌ینکرد - وه‌ك باس‌مان کرد - عومهری کورێ عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) ه‌یچ شتیکی له‌ به‌یتومال نه‌ده‌برد، کاتیکیش پ‌ی‌ان وت: بۆ وه‌ك عومهری کورێ خه‌تتاب بریتك پ‌اره‌ له‌ به‌یتومال وه‌رناگریت، ئەه‌ویش فه‌رمووی: عومهر پ‌اره‌ی نه‌بوو، به‌لام من به‌شی خۆم پ‌اره‌م هه‌یه^۳.

هه‌روه‌ها کاتی که‌ ژاوه‌ی خه‌لیفیه‌یان ه‌ینا بۆ عومهر دوای کۆچی دوایی سوله‌یمان، داوای ه‌یست‌ه‌که‌ی کرد و فه‌رمانی دا به‌لابردنی که‌ژاوه‌ی خه‌لیفایه‌تی و فه‌رش و که‌لوپه‌له‌کانی و دانانی له‌ به‌یتومال دا، نه‌رپیتیش وابوو که‌ میراتگرانی خه‌لیفه‌ جلوبه‌رگ و بۆن و که‌لوپه‌له‌ به‌کارهاتوو ه‌کانی به‌رن و پ‌اشاوه‌که‌شی بگ‌یرنه‌وه‌ بۆ خه‌لیفه‌ی نوێ، به‌لام کاتی عومهر بوو به‌خه‌لیفه‌

۱ - سیره‌ عمر، لابن عبدالحکم، ل: ۶۵.

۲ - السیاسة‌ المالیة و الاقتصادية، ل: ۹۴ - ۹۶.

۳ - العقد الفرید (۵ / ۲۲)، السیاسة‌ المالیة و الاقتصادية، ل: ۹۷.

وتی: ئەمە ئەمولکی منە و ئە مولکی سولەیمان و ئە مولکی ئیوێشە، ئەی موزاحم هەمووی بێه بو بەیتومال^۱.

هەروەها عومەری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) سامانی گشتی بو بەرژووەندی تاییەتی خۆی بە کار نەدەهینا، ئەو بوو جارێکیان ئەمیری نوردون دووسە بەتە خورمای نارد بو عومەر بەولایخی پۆستەدا کاتی هینایان فرمانی دا بە فرۆشتنی و پارەکەیی دا بە ئالف بو ولاخەکان^۲.

جارێک داوای لە کاربەدەستیکی کرد کە هەنگوینی بو بکریت، ئەویش بوی کری و بەولایخی پۆستەدا بوی نارد، ئەویش فرمانی دا بە فرۆشتنی هەنگوینە کە و دانانی پارەکەیی لەبیتومال دا و بە کاربەدەستە کەشی وت: هەنگوینە کەت خراب کردین^۳.

ب- **کەمکردنەووی خەرجی کارگێڕی:** عومەری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) هەولتی دەدا بو راھینانی هاوکار و کاربەدەستەکانی لەسەر کەمکردنەووی خەرجکردنی سامانی گشتی، ئەو بوو کاتیکی والی مەدینە داوای لیکرد کە پارەیی مۆمی بو سەرف بکات وتی: سۆیند بەخوا توو لە کاتیکیدا لە شەوانی تاریکیدا بە بێ چرا دەچوینە دەرەووە کە لە ئیستا باشتر بویت، ئیستاش ئەوانی فتیلەیی مائەوێتان بە کار بێنیت و السلام^۴.

هەروەها لە نامەییکیدا داوای چەند قەلئەمیکی لی دەکرد بو نووسین ئەویش بوی نووسی: هەر کە ئەم نامەییەتی بێ گەیشت ئەو و وردتر بنوسە و زۆرتر لە پەرەییە کدا کو بکەرەو، چونکە خێر لە نووسینیکی زیاد دا نیه کە زیان بە بەیتومالی موسلمانان بگەینیت^۵، لێرەشدا خەنجوری عومەر بو سامانی گشتی دەرە کەوێت، ئەو هەتا کار بەدەستەکانی رێتمایی دەکات بو سوود وەرگرتن لە داھاتەکانی دەولەت بە باشترین شیو، و داواش دەکات لە کاربەدەستەکەیی کە بەباشی سود لە نامەکان وەر بگریت و تا ئەتوینت دەستی پێو بگریت.

ج- **کەمکردنەووی خەرجی سەرپازی:** دەولەتی ئەمەوی چەندین جەنگی ناوخوایی و دەرەکی بەخۆو بینی، ئەمەش بریکی زۆری لە بودجەیی دەولەت بەفیرۆدا، لەو جەنگانەش هەلمەتی قوستەنتینە لە سەردەمی سولەیمانی کوری عبدالملک دا کە بریکی زۆر پارەیی تیچوو و شەھیدیکی زۆری تیایدا درا بە بێ ئەوہی سوودیکی ئەوتۆی هەبیت، بۆیە هەر کە عومەر بوو

^۱ - سیرة عمر، لابن عبدالحکم، ل: ۳۵، السیاسة المالیه و، ل: ۹۷.

^۲ - السیاسة المالیه و الاقتصادیه لعمر بن عبدالعزیز، ل: ۹۸.

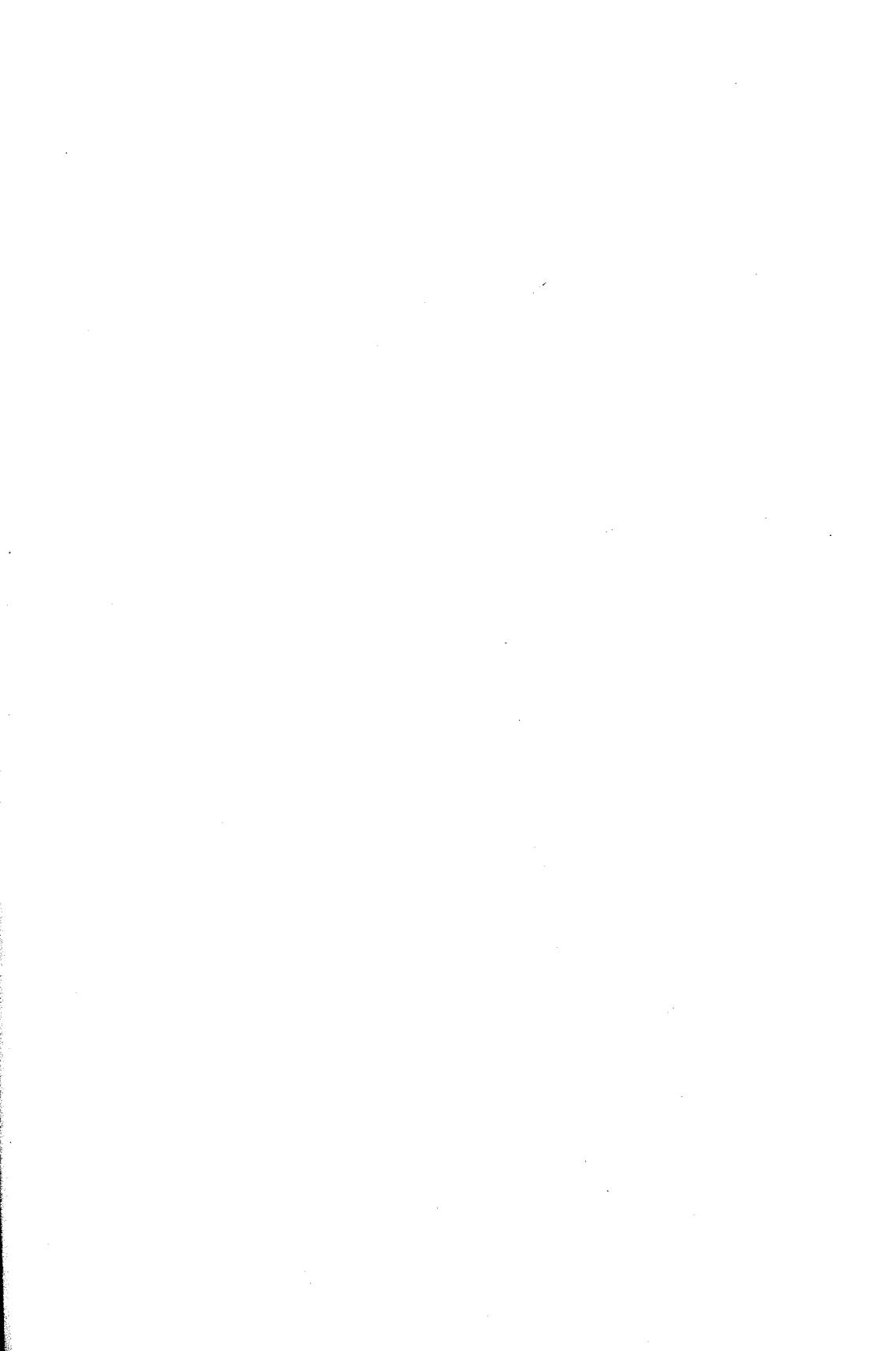
^۳ - سیرة و مناقب عمر، لابن الجوزی، ل: ۲۱۰.

^۴ - والی مەدینە: لەو کاتەدا ئەبویەکر کوری حمدی کوری عەمری کوری حەزم بوو سیرە عمر لابن عبدالحکم، ل: ۶۴.

^۵ - سیرة و مناقب، لابن الجوزی، ل: ۱۲۱.

به خلیفه نامه‌ی کی نارد و داوای له مه‌سلمه‌ی کوری عبدالمکک - سهر کرده‌ی هه‌لمه‌ته‌که -
 کرد که بگه‌رپته‌وه، داوای نه‌وه‌ی که سوپاکه‌ی تووشی ته‌نگاویه‌کی زۆر بوو.
 دیاره ژیانامه‌و ره‌فتاری عومه‌ر و سیاسه‌تی بووه هۆی سه‌قامگیر بوونی بارودۆخی ناوخۆیی
 ولات و هیمنی و ناسایش بالی به‌سهردا کیشا و جه‌نگ و نازاوه‌کان کۆتاییان پی‌هات، کاتی
 خه‌واربجه‌کانیش پی‌ناشنا بوون، کۆبوونه‌وه و وتیان ناییت شه‌ر له‌گه‌ل پی‌اوی ئاوادا بکه‌ن^۱.
 بیگومان وه‌ستانی جه‌نگ و نه‌مانی نازاوه‌ش هۆکارێک بوو بۆ به‌دیه‌نیانی که‌ش و هه‌وایه‌کی هیمن
 و باردۆخیکی جیگیر و گه‌شه‌کردنی ئابووری ده‌ولت و باشبوونی گوزه‌رانی چینه‌هه‌زار و که‌م
 ده‌رامه‌ته‌کان هه‌موو نه‌مانه‌ش پاش فه‌زلی خوا به‌هۆی سیاسه‌تی دروست و جه‌کیمانه‌ی عومه‌ره‌وه
 بوو.

^۱ - سیره و مناقب عمر، لابن‌المجوزی، ل: ۸۶. السیاسه‌ المالیه و الاقتصادیه‌ لعمر، ل: ۱۰۰.

باسی جهوتم

دهزگای دادوهری له سه رده می عومهری کوری
عبدالعزیز دا و هه ندی له بوچوونه فیهیه کانی

یه‌که‌م: له‌بواری دادوهری و شایه‌تی داندا:

۱- دهرباره‌ی سیفه‌ته‌کانی دادوهری: عومهری کورپی عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) ورده‌کاری به‌کار ده‌هینا له‌هه‌لبژاردن و دیاری کردنی دادوهره‌کاندا، هه‌تاوه‌کو خه‌لکی گیرژده‌نه‌بن به‌دادوهریک که به‌ناره‌وا داوهریان له‌نیواندا بکات، بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ش عومهری کورپی عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) پینج مهرجی دانا بۆ دادوهر، به‌جۆریک که بۆی نه‌بیته‌ بیته‌ به‌دادوهر هه‌تاوه‌کو ئەم مهرجانه‌ی تیادا به‌دی نه‌یه‌ت که نه‌وانیش: زانست و هیمنی و پاکی و راپوێژ کردن و به‌هیزی بوو له‌وتنی راستیدا^۱.

له‌موزاجمی کورپی زوفه‌روه‌ نه‌تی: له‌گه‌ل وه‌فدی کوفه‌دا هاتینه‌ خزمه‌ت عومهری کورپی عبدالعزیز نه‌ویش پرسپاری لی کردین دهرباره‌ی ولات و ئەمیر و دادوهرمان، پاشان وتی: پینج شت هه‌یه‌ نه‌گه‌ر یه‌کیکیان له‌دادوهر دا نه‌بوو نه‌بیته‌ به‌نه‌نگی بۆی، نه‌بی تیگه‌یشتوو له‌سه‌ر خو و پاک و به‌هیز و شاره‌زا بیته‌ و پرسپاریش دهرباره‌ی نه‌و شتانه‌ بکات که نایانزانیته^۲.

له‌ریوایه‌تیکی تریشدا له‌یه‌حیای کورپی سه‌عیده‌وه‌ له‌ عومهری کورپی عبدالعزیز هوه‌ و تویه‌تی: دادوهر نایته‌ به‌دادوهر هه‌تا وه‌کو پینج ره‌وشتی تیدانه‌بیته‌: " پاک و هیمن و زانا و راپوێژ که‌ر بیته‌ و له‌لۆمه‌ی نه‌ترسیت^۳، عومهری کورپی خه‌تتاب^۴ و عه‌لی کورپی نه‌بی تالییش و ته‌یه‌کی له‌م شیوه‌یان هه‌یه^۵. چوار پیشه‌واکه‌ش هاوران له‌گه‌ل عومهری کورپی عبدالعزیزدا له‌م سیفه‌تانه‌دا^۶.

۲- دهرباره‌ی جوکمی دادوهر له‌وه‌مه‌سه‌لانه‌دا که بۆی روون ده‌بیته‌وه‌ و به‌رزکردنه‌وه‌ی نه‌و کیشانه‌ی که لیی ده‌گیریت بۆ که‌سانی شاره‌زاتر: له‌وانه‌یه‌ هه‌ندیک مه‌سه‌له‌ی ئالۆز هه‌بن که دادوهر سه‌رسام بکه‌ن و نه‌توانی بریاریکی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی تیادا بدات نایا له‌م کاته‌دا ده‌بی بریاری چی بدات به‌بی نه‌وه‌ی راستی بۆ روون بیته‌وه‌ یاخود بیسپیریته‌ به‌که‌سیکی شاره‌زاتر؟

۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۲۸۵) د. محمد شقیر.

۲ - الطبقات الکبری (۵ / ۳۶۹).

۳ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۶۹ - ۳۷۰).

۴ - المصنف، عبدالرزاق (۸ / ۲۹۹) شذارات الذهب (۱ / ۱۲۰).

۵ - المغنی (۹ / ۳) فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۴۸۵).

۶ - حاشیه ابن عابدين (۴ / ۳۰۵) روضة الطالبین (۱۱ / ۹۵ - ۹۷) جواهر الاکلیل (۲ / ۲۲۱) المغنی (۹ / ۳۹) - ۳ - ۴،

عومهری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) لہم بارہوہ بریاریکی داوہ کہوانہیہ لہ بواری دادوہری دا ہتاہوہ کو رژی دوائی، نھویش نھویہ کہ نھگر دادوہر راستی بو روون بوویہوہ دھبی بریاری لہ بارہوہ بدات، نھگر بوشی روون نھبوویہوہ دھبی واز لھو کیشہیہ نھہیت و بہرزی بکاتھوہ بو خھلکانی شارہزاتر ہتاہوہ کو بریاری لہ بارہوہ بدات ^۱.

لہ مہیونی کوری مہران — کہ لھو کاتھدا دادوہری جھزیرہ و بہرپرسی کو کردنھوہی زھکات بوو نامہیہ کی نووسی بو عومہر سکالای گرانی نھرکی کو کردنھوہی زھکات و دادوہری لاکرد — نھلی: عومہریش بوی نووسی: من نھرکیکی گرامن نھخستوتہ نھستوت، پارہ و مالی پاک کو بکھروہ و ہرشتیکت بو روون بوویہوہ بریاری تیا دا بدہ نھگر شتیکیشت لی گرا نھوہ بہرزی بکھروہ بوو بو، چونکہ نھگر ہر کہ سینک کاریکی یی قورس بوو و وازی لی بیت نھوہ ہرگیز ہیچ کاروباریکی ناین و دونیا دانامہزیت ^۲.

نھم شیوازش روونی دھ کاتھوہ کہ خوای گھورہ خھلکی بھیک شیوہ لہ زانست و تیگھشتن دا دروست نھ کردوہ، بھلکو چھند پلہیہ کن، نھو کہ سھش کہ دادوہری یی سپیتردراوہ دھبی دادوہری بکات لہ نیوان نھو خھلکانہی کہ کاروباریانی یی سپیتردراوہ و بہ پی نھو راستیانہی کہ بوی ناشکرا دھبیت، نھگر مھسلہیہ کیشی لی گرا نھوہ دھبیت راویژ بہ خھلکانی زانا بکات لھولاتہ کھیدا، نھگر لای نھوان وھلامی دھستنہ کھوت نھوہ دھبی بہرزی بکاتھوہ بو خھلکانی زانستر یان بو وھلی نھم ہتاہوہ کو کیشہ کہ ناراستہی خھلکانی تر بکات یاخوہ خوئی بریاری لہ بارہوہ بدات نھگر زانیاری ہبوو ^۳.

عومہری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) چھند مہجلیسینکی زانستی ہبوو کہ تیایدا راویژی بہ زانایان و شھر عناسان رژی شیران دھ کرد لہ مھسلہ ناینی و دونیایہ کاند، زور جاریش نھم مہجلیسانہ لہ کاتی حھوانہوہ و پشوودانیدا بوو لھ شھودا، چونکہ عومہر دھیزانی کہ شھو چھند زیندوو گرنگہ بوو گھشتن بہ راستیہ کان، ہروہک تیگھشتی قولی خوئی دھربری بو نھو بریارانہی کہ لہ ناکامی بہ یہ کگھشتنی بیروراکان دا بەدی دیت لہ بہرھمی فیکری باش و نیجایی، کاتیکیش رھجانی کوری حھیوہ پرساری لی کرد: نھی نھمیری باوہ داران بہ رژی دا بہ تھوای سھرقالی و بہ شیکھی شھویش لہ گھل نیہدا بہ سہر دھبیت؟ عومہریش وتی: کو بوونھوہ لہ گھل زانایاندا ہو کاریکہ بو بہیتری و بہ

^۱ - فقہ عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۴۸۷).

^۲ - الخراج لابی یوسف، ل: ۲۴۰، ۲۴۱.

^۳ - فقہ عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۴۸۸).

پیزی بیروکان و راویژ و مشتومریش دهرگای رهجهت و کلیلی بهرکهتهوه هیچ رایهک له گه لیدا ههله ناییت^۱ و بهیه کگهشتنی بیوانیش راویرو بوجوونیان بههیز تر ده کات^۲.

۳- دهربارهی بهزهیی هاتنهوه به خه لکانی گیل و نههی کردن له سزادان له کاتی توره بییدا:

عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) نامهیه کی نووسی که تیادا هاتبوو له بندهی خوا عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) نهمیری باوه دارنهوه بو نهمیره کانی سوپا پاشان: نه گهر ریکابهری نهزان و گیل هاته لات و خراپه کاری و کاری نارِهوات لی بینبو، نهوه تا نه توانیت ریتمای بکه و نهرم بهله گه لیدا و فیزی چاکهی بکه، جا نه گهر فیر بوو و ریتمای وهرگرت نهوه فهزلی خواهی، نه گهر فیریش نه بوو ریتمای وهر نه گرت نهوه تو بویت به بهلگه بهسه ریهوه، جار نه گهر پیت وا بوو که تاوانیکی کردوو و شایانی سزادانه نهوه بههوی هه لچوونی دهورن و تورهی خوتهوه سزای مدهه، بهلکو به پنی حهق و دادگهری سزای بده و به پنی نهو تاوانهی که کردوویتی، بهلام نه گهر تاوانه کهی لهوه گه وره تر بوو هه تاوه کو کوشتن نهوه بیگیره وه بو زیندان و ههرگیز نهو خه لکانهی که لات ناماده نه بن نه بنه هو کاریک بو پهله کرن له سزادانیدا^۳.

ههروهها عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) نه گهر بیویستایه سزای که سینک بدات سی رۆژ زیندانی ده کرد پاشان سزای ده دا نهوه کو له کاتی توره بییدا پهله بکات له دهر کردنی برپاری سزادانیدا^۴.

دیاره سزادان له کاتی توره بییدا له وانیه بیته هوی لادان له حهق و دادگهری له ژیر فشاری توره بییدا و نهمش ستمه له کهسی تاوانبار، هه رویه عومهر داوای کرد له دادوهر که تاوانبار زیندانی بکات هه تاوه کو تورهی نامی پاشان له کاتی هیمنی دا سزای بدات^۵.

۴- ههله کردنی والی له لیبورن دا باشتر له زیاده رهی کردنی له سزادان دا: له عقبه وه هاتوو که عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) وتویه تی: هه تاوه کو نه توانن سزا و حهده به هوی گومانه وه لابه، چونکه ههله کردنی والی له لیبورن دا باشتره له زیاده رهی کردنی له سزادان دا^۶.

۱ - ملامح الانقلاب الاسلامي، ل: ۱۸۶، عمر بن عبدالعزيز لابن عبدالحکم، ل: ۱۲۴.

۲ - ملامح الانقلاب الاسلامي، ل: ۱۸۶.

۳ - سيرة عمر بن عبدالعزيز ن لابن عبدالحکم، ل: ۶۸، ۶۹.

۴ - تاريخ الخلفاء للسيوطي، ل: ۲۳۶.

۵ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۲۰).

۶ - سيرة عمر بن عبدالعزيز، لابن الجوزي، ل: ۱۲۳، فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۹۱).

۵- **دەربارەى کارنەکردن بە گومان:** عومەرى كورى عبدالعزیز وەلیدی كورى هشامى معیطى دانا بەفەرماندەى سەربازەكانى قنسرین و فوراتى كورى موسلمیشى بەبەرپرسى خەراج داناو، ئەوانیش ناكۆكى كەوتە نىوانیان، ئەو بوو وەلید لەگەڵ سەرانی ئەو ناوچەدا هاتە خزمەت عومەرى كورى عبدالعزیز، عومەرىش (ﷺ) نامەیهكى نووسى بۆ فورات و داواى هاتنى لى کرد ئەویش هات و لە پشت جینگەكەى عومەرەو دەانىشت كاتى سەرانی قنسرین هاتە لای عومەر پى وتن: چیتان نامادە كردووە بۆ ئەمیرەكانتان و وتیان: نایا ئەو هاتوو؟ وتى: ئەى نەتانزانیو، وتیان: نەو لەئە ئەى ئەمیری باوەرداران، پاشان عومەر روى كرده وەلیدو وتى: كەسێك كە ئەمیری قنسرین بێت و بەجى بهیلت و بگاتە لای من بە بى ئەوێ كەس پى ی بزانیت و كەس نازار نەدات شیواى ئەوێه كە خاكى و پاك بێت، وەلیدیش وتى: بەلى ئەى ئەمیری باوەرداران سۆیند بە خوا ئەو پاكە و من ستمم لى كردوو، داواى لیخۆشبوون لە پەروردگار نەكەم و پەشیمانم لەو كارەم، عومەرىش وتى: دانسان بەهەلەدا چەند جوان بەسوودە و سووربوونیش لەسەر هەلەچەند خراپە، پاشان هەردوو لای ناردەو سەرەكارەكانیان، پاشان وەلید نامەیهكى بۆ نووسى - كەسێكى ریا باز بوو - بۆ خەلەتاندنى عومەر و جوان پیشاندانى خۆى وتیایدا هاتبوو: من خەرجى خۆم حساب كردووە و ئەو نەندە درهەم دەكات و داھاتم - مۆچەكەى - لەو زیا ترە، جا نەگەر بەرپۆزتان ئەتانەوى بۆم كەم بكەنەو، عومەرىش وتى: وەلید ئەیهوى خۆى بەوشیوێه پێشان نەدات كە گومانى پى نەبێت، نەگەر بە هۆى گومانەو كەسێك لەسەر لا براه ئەو ئەووم لادەبرد، پاشان مۆچەكەى بۆ كەمكردووە بەوشیوێه كە داواى كردبوو، پاشان نامەیهكى نووسى بۆ یەزیدى كورى عبدالملك كە جیشینی بوو - دیاریكرا بوو بۆ خەلیفایەتى دواى عومەر - و تیایدا هاتبوو: وەلیدی كورى هشام نامەیهكى بۆ نووسیوم پىم وایە وىستویەتى بە جۆرێك خۆى پێشان بدات كە خۆى بەوشیوێه نیه، منیش نەگەر بە گومان كارم بكردایە نەم دەهیشت هەرگیز كار بەدەستى من بێت، بەلام من سەبرى روالەت نەكەم و خۆى گەرە خۆى نەهێنى دەزانیت، جا من سۆیندى تۆ دەدەم نەگەر من تووشى شتێك بووم و تۆ نەم كارەت كرتە دەست و داواى گێرانەوى ئەو پارەیهى لى كردى و وتى: عومەرى لى بریوم ئەو بۆى نەگێرپتەو، چونكە ئەو وىستویەتى خوا بخەلەتینیت، بەلام خوا ئەو دەخەلەتینیت، ئەو بوو كاتى عومەر كۆچى دواى كرد و یەزید بوو بە خەلیفە وەلید نامەیهكى بۆ نووسى: كە عومەر پارەى لى

بريوم و ستمى ليكر دوم، يهزبديش تورِه بوو و لهسهركار لايرد و ههموو نهو پارهيهى لى سندهوه كه لهسهردهمى عومهر دا بى ي درا بوو و هيچ كارىكى بى نسهپارد ههتاوه كو مرد.

۶- **دهربارهى ناردنى ديارى بوكاربهدهستان:** عومهرى كورى عبدالعزيز (رضي الله عنه) ديارى بو والى ههريم و دادوهر و كاربهدهسانى ترى به بهرتيل دادهنا و خوشى ديارى وهرنه گرتووه له كاتيكد ا كه زور پيوستى بووه، ههروهها فهرومانى دهدا به خهلك كه ديارى پيشكش به كاربهدهستان نهكهن و فهرومانيشى كرد به كار بهدهستان كه ديارى وهرنه گرن^۱، له فوراتى كورى مسلم وه نهلى: عومهرى كورى عبدالعزيز (رضي الله عنه) حزى له سيو بوو ويستى بيكرت، بهلام پارهى نهبوو پى بكرت، پاشان بيكهوه سوار بووين و بهلاى دهوارنشينيكد ا تپههپرين و جهند منداليك بهلاماندا تپههپرين و سهبهتهبهك سيويان پيوو، عومهريش سيويكى ههنگرت و بوئى كرد و پاشان گيرايهوه بو شوپتى خوئى، پاشان وتى: برونهوه بو ناو دهوارهكانتان دياريتان بو يهكيك له كاربهدهستانم ناردووه، پاشان روشت، منيش هيستزه كم تاودا و پاييدا گهشتمهوه وتم: نهى نهميرى باوهرداران، حزت له سيو بوو و بوئ نه كپردا، كاتى بهديارى بويان هيناييت گيراتهوه؟! وتى: پيوستم پى نيه، وتم باشه پيغه مبهرى خوا (رضي الله عنه) و نهوبه كر و عومهر دياريان وهرنه گرتووه؟ وتى: نهوه بو نهوان ديارى بووه، بهلام بو كاربهدهستانى دواى نهوان بهرتيله^۲.

۷- **دهربارهى ههئوهشاندهوهى بريارهكان نهگهر پيچهوانهى حوكمه شرعيهكان بوو:** عومهرى كورى عبدالعزيز (رضي الله عنه) له نامهيه كدا فهرومانى دا به رهتكردهوهى جهند بريارىكى حاجيهكان كه پيچهوانهى بريارى خهلكى بوو^۳، چونكه عومهرى كورى عبدالعزيز (رضي الله عنه) نهو بريارهيهى ههلهدهوشاندهوه كه پيچهوانهى قورئان يان سوننت يان ئيجماع و كوذهنگى موسلمانان ياخود پيچهوانهى شورا بوو، ههر سى پيشهواش - ماليك و شافعى و نههدد پييان وايه كه بريار ههلهدهوشيتتهوه نهگهر پيچهوانهى قورئان و سوننت يان ئيجماعى موسلمانان بيت^۴.

۸- **دهربارهى سوينددانى نهو كهسهى كه سپاردهيهكى فهوتاندوه:** وههه بى كورى منبه نامهيهكى نووسى بو عومهر: جهند دينارىكى بهيتولمالي يه مهنم ون كردووه، عومهريش بوئى نوسى: پاشان من گومانم له ديندارى و نهامانه تپاريزى توذا نيه، بهلام گومانم له كه متهرخمى كردنتدا ههيه

^۱ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۹۵).

^۲ - الطبقات الكبرى، لابن سعد (۵ / ۳۷۷).

^۳ - حلية الاولياء (۵ / ۲۷۰).

^۴ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۴۹۹).

منیش پاریژ گاری سهر و مالی موسلمانانم، بویه ده بی سوئیان بو بخویت که که مته رخمیت نه کردوه و والسلام^۱.

۹- **دهرباره کاریکه ری به لگه ی ناناماده له سهر دواخستنی برپاری دادوه:** چهند که سیکی هۆزی قوره ییش لای عومهر بوون بویه کلا کردنه وی کیشیهک، نهویش دادوه ری بو کردن و برپاری بو دهر کردن، به لام نهو که سه ی که برپاره که له دژی بوو وتی: خوا باشت بو بکات، من به لگه یه کی ناناماده م هه یه، عومهریش وتی: من برپاردان دواناخه م دوا ی نهو ی که حه قم بو پرو ن بوویه وه توش برۆ نه گهر نهو به لگه یه ت هینا و راستر بوو لهو ی نهوان نهو ه برپاره که م هه لده وه شیمه وه نهو کاته ش ده بجه یه که م که سیک که برپار و دادوه ری خو ی هه لده وه شیمه وه^۲.

۱۰- **خهرجی حوشتری ونبوو:** شه عی ئه لی: پیاویک حوشتریکی وون کرد بوو ولای پیاویکی تر دوزیه وه که خهرجی کیشا بوو و نالیقی بو کرپیوو و له سهر نه مه بوو به کیشیهان و هاته نه لای عومهر که لهو کاته دا نه میری مه دینه بوو، نهویش حوشته که ی گپراهه وه بو خاوه نه که ی و نهو پارهی هشی لی سهند که کابرا بو نالیکی حوشته که سه رفی کرد بوو^۳.

۱۱- **دهرباره ی نازادی مندالی دوزراوه:** عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) نامه یه کی نارد بو خه لکی مه ککه و تایدا هاتبوو که مندالی دوزراوه نازاده^۴.

۱۲- **شایه تی دانی که سیک بو براهی یا خود باوکی:** ههروه ها عومهری نامه یه کی نووسی: که شایه تی برا بو براهی و هه رگرن نه گهر که سیکی دادگهر و چاک بوو^۵.

دووهم: دهرباره ی خوین و توله سهندنه وه:

۱- **سهر پشک کردنی سه ره برشتیاری کوژرا و له نیوان لیخوشبون و دیه و کوشته وه دا، عومهر دهرباره ی نافرته ییک که پیاویکی کوشتوو نوی: نه گهر سه ره برشتیاران ویستیان خوش بین با خوش بین نه گهر ویستیان بیکوژنه وه بابیکوژنه وه، نه گهر ناره زووشیان لی بوو دیه و هه رگرن با وه ری گرن و میراتی هاوسه ری نهو پیاوه له ده یه که بده ن^۶.**

۱- سیره عمر، لابن الحوزی، ل: ۱۰۴، ۱۰۵.

۲- الطبقات الکبری (۵ / ۳۸۶).

۳- مضاف ابن ابی شیبه (۶ / ۳۱۲).

۴- هه مان سه رچاوه (۶ / ۵۳۱).

۵- هه مان سه رچاوه (۸ / ۳۴۲ - ۳۴۳).

۶- المغلی (۱۰ / ۳۶۱) فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۱۱).

۲- دهرباره‌ی چاوه‌روانی کردنی سه‌په‌رشتیاری کوژراو هه‌تاوه‌کو بالغ ده‌بیت: عومهری کوری عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) دهرباره‌ی پیاویک که کوژرا بوو و تهنه‌ا کورپیکی بچوکی هه‌بوو نووسی: چاوه‌ری بکن هه‌تاوه‌کو نهم منداله بالغ ده‌بیت^۱.

۳- نه‌گهر هه‌ندیك له‌سه‌ر په‌رشتیاران خو‌ش بوون نه‌وه مافی تو‌له سه‌ندنه‌وه نامیتیت: له زوهریه‌وه نه‌لی: عومهری کوری عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) نووسی: نه‌گهر یه‌کیك له‌سه‌ر په‌رشتیارانی کوژرا و له بکوژ خو‌ش بوو نه‌وه ده‌بی دیه‌وه‌ر گرن^۲.

۴- کوشته‌وه‌ی بکوژانی دوا‌ی وه‌ر گرتنی دیه: عومهری کوری عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) نه‌لی: نه‌وه ده‌ستدریژی‌یه‌ی که خوی گه‌وره باسی کردووه نه‌وه‌یه که که‌سیك دیه‌وه‌ر گرت یان تو‌له بکاته‌وه و سولتان دا دوه‌ریان له نیوان دا بکات، پاشان که‌سیك دوا‌ی نه‌وه‌ی که مافی خو‌ی وه‌ر گرتووه ده‌ستدریژی بکاته‌وه سه‌ر نه‌وی تر، نه‌وه ده‌بی سولتان سزای بدات و نه‌گهر هه‌ر برینیکی پی‌وه بو به نه‌ندازه‌ی برینه‌که‌ی له پاره‌ی دیه‌که داشکیتیت^۳.

۵- نه‌و کوژراوه‌ی که له بازاردا ده‌دۆزیته‌وه: عوده‌ی کوری نه‌رطه‌ته‌ی دادوهری به‌سه‌ره نامه‌یه‌کی نویسی بو عومهری کوری عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) که من که‌سیکی کوژراوم له بازاری قه‌سابه‌کاندا دۆزیو‌ته‌وه عومهریش وه‌لامی دایه‌وه نه‌و کوژراوه له به‌یتومال دیه‌ی بو دهریت^۴.

۶- کوژران له قه‌ره‌بالغیدا: نه‌گهر که‌سیك له قه‌ره‌بالغیه‌کدا کوژراو نه‌زانراکی کوشته‌یه‌تی نایا خو‌ینی به‌فیرۆ ده‌جیت؟ عومهری کوری عبدالعزیز پی‌ی وا بوو که‌دیه‌ی نهم که‌سه له به‌یتومال دهریت^۵ نه‌وه بوو عومهری کوری عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) دهرباره‌ی دوو که‌س که له قه‌ره‌بالغیه‌کدا گیانیان له ده‌ست دا بو نویسی: با له به‌یتومال دیه‌یان بو بدریت، چونکه بوون به ژیر ده‌ست و قاچی خه‌لکه‌وه^۶.

۱ - مضاف عبدالرزاق (۱۰ / ۱۱).

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه (۹ / ۳۱۸).

۳ - هه‌مان سه‌رچاوه (۱۰ / ۱۶ - ۱۷).

۴ - هه‌مان سه‌رچاوه (۹ / ۴۵۹).

۵ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۳۶).

۶ - الخلی (۱۰ / ۸ / ۴).

سى يەم: دەربارەى دىيە^۱ بە ھەموو جۆرەكانىيەوہ:

- ۱- بېرى دىيە: عومەرى كورې عبدالعزىز (رضي الله عنه) نامەيەكى بۆ سەر كرده كانى سوپا نووسى كە دىيە لەسەردەمى يىغەمبەرى خوا دا (رضي الله عنه) سەد حوشتر بووہ^۲.
- ۲- دىيەى زمان: لە سولەيمانى كورې موساوہ ئەلى: لەنامەى عومەرى كورې عبدالعزىز (رضي الله عنه) دا بۆ سەربازە كانى ھاتبوو: ئەگەر ھىندە لە زمان بېر ابو كە نەتوانزىت قسەى پى بىكرىت، ئەوہ دىيەى تەواوى دەكەوئت ئەگەر لەوہش كەمتر بوو ئەوہ بەئى ئەندازەى خۆى دىيارى دەكرىت^۳.
- ۳- دىيەى دەنگ و قورگ: دىيارە قورگ سەرچاوى دەنگە و لەناو بردنى دەبىتە ھۆى نەمانى دەنگ و قسە، ھەر بۆيە عومەر پى و ابو كە ئەگەر بە ھۆى لىدانەوہ دەنگى كەسىك نەما و نەيتوانى قسە بكات ئەوہ دىيەى تەواوى دەكەوئت^۴، ھەر و ھا لىيەوہ ھاتووہ كە وتوئەتى ئەگەر قورگ بېردا و دەنگ نەما ئەوہ دىيەى تەواوى دەكەوئت^۵.
- ۴- دىيەى زەكەر: ھەرچى زەكەرىشە ئەوہ لەبەر گرنگى بۆ پىاو، چونكە بە نەمانى ئارەزووى پىاو نامىت و ناتوانى وەجەبختەوہ، ئەوہ عومەر پى و ابو كە دىيەى تەواوى دەكەوئت، بەلام ئەگەر لەوہ كەمتر بوو ئەوہ بە پى رىزەى بېرئە كە دىيەى پى دەدرىت^۶.
- ۵- دىيەى لا بردنى پەردەى كچىنى: ئەگەر پىاويك پەردەى كچىنى ئافرەتىكى لا برد بەھۆى جوتبوونەوہ ئەوہ لەوانەبە بىتە ھۆى نەمانى ئارەزووى جوت بوون لەوانەشە مندالى لى پەيدا بىت، لەبەر ترسناكى ئەم كارەش عومەر دىيەى تەواوى بۆ بېرارداوہ، لە رىوايەت كىشدا ھاتوہ كەسى يەكى دىيەى بۆ بېرارداوہ^۷، ئەشتوانى بەم شىوہ ئەم دوو رايە كۆبەينەوہ و بلىن عومەر دىيەى تەواوى داناوہ بۆ نەھىشتنى پەردەى كچىنى ئەگەر بوہ ھۆى منال بوون و لە

۱- دىيە: ئەو بارەبە كە وەك خوئىن بەكەسوكارى كورژاو دەدرىت.

۲- مصنف ابن ابى شىبە (۹ / ۱۲۸).

۳- المصنف لعبدالرزاق (۹ / ۳۵۷) فقه عمر (۲ / ۶۶).

۴- فقه عم بن عبدالعزىز (۲ / ۶۹).

۵- مصنف ابن ابى شىبە (۹ / ۱۷۰) فقه عمر (۲ / ۶۹).

۶- مصنف عبدالرزاق (۹ / ۳۷۲).

۷- فقه عمر بن عبدالعزىز (۲ / ۷۶).

دهست دانی نارهزوی جووت بوونی، سی یه کی دیه شی بو بریارداوه نه گهر نه بووه هوی له دهست دانی نارهزوو و جوت بوون و منالبون^۱ ..

۶- **دیهی لوت:** به هوی نهو سوود و کهلکانهی که لوت به مرؤفی ده گهیه نیت، وهک هه ناسه دان و بون کردن و جیاکردنه وهی بونه کان و نهو جوانیهی که به روومه تی ده به خشیت و نهو شیوانهی که تووشی دهم و چاو ده بیت به برینی، جگه له وهی که عهره ب لوت شکاندن به گه وره ترین سوو کایه تی ده زانن، بویه عومه ری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) دیه ی تهواوی بریار دا بو برینی له بنه وه، نه گهر له وهش که مژ بو نه وه به نه ندازه ی برینه که ی دیه ی بی ده دریت^۲.

۷- **دیهی گوی:** بهو پیه ی که گوی نیوه ی سوودی بیستن به مرؤف ده گهیه نیت و هه موو مرؤفیکیش دوو دانه گویی هه یه بویه عومه ری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) پی و ابوو که نه گهر گوی بردرا یان له کار خرا و توانای بیستی نه ما نه وه نیوه ی دیه ی نه که ویت^۳.

۸- **دیهی قاقچ:** به حوکمی نه وهی که مرؤف به هوی دوو قاقچه وه ده روات و به یهک قاقچ کهم نه ندنامه و ناتوانی پروات به ریگادا، عومه ری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) دیه ی قاقچی به نیو دیه دیاری کردوه بهو پیه ی که مرؤف دوو قاقچی هه یه.

۹- **دیهی نیوان ههردوو برو:** هه ندی ورده کاری هه یه له مه سه له ی دیه دا که زانایان پیش عومه ری کوری عبدالعزیز باسیان نه کردوه، به لام عومه ر رای خوی له باره وه ده بریوه، لهو مه سه لانه ش دیه ی شکانی نیوان دوو برو و روشانی دهم چاو به ی نه وه ی نیسکی بشکیت^۴، لهم باره شه وه وه نه لی: نه گهر نیوان ههردو بروشکا و دهم و چاو شیوا و نه گه شته سه ر نیسک نه وه یهک له سه ر چواری دیه ی ده که ویت^۵.

۱۰- **دیه ی نیوچه وان - ته ویل - نه گهر شکینرا:** عومه ری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) ده رباره ی نیوچه وان نه گهر شکینرا نه لی: نه گهر ناوچه وان شکینرا و چان بوو نه وه سه دو په نجا دیناری ده که ویت^۶.

۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۸۰).

۲ - مصنف ابن ابی شیبه (۹ / ۲۰۹).

۳ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۸۸).

۴ - مصنف عبدالرزاق (۹ / ۳۲۰).

۵ - هتمان سقرضاوة (۹ / ۲۹۱).

۶ - مصنف عبدالرزاق (۹ / ۳۶۱). مصنف ابن ابی شیبه (۹ / ۱۷۹).

۱۱- **دیهى چەناکە**: ئەگەر چەناکە شکیترا ئەوہ عومەرى کورپی عبدالعزیز پئی وایە کەبەک لەسەر سى ی دیهى ئەکەویت و لەم بارەبەوہ ئەلئى: بۆ چەناکە سى یەکی دیه پئویست دەبیت^۱، بەم شیوہبە عومەر بە نىجیتھاد و رای دروستى خۆی بریار لەسەر چەند مەسەلەبەک دەدات کە پىشتر کەس بریاری لى نەداوہ، لەوانە دیهى چەناکە ئەگەر شکیترا ئەوہ سى یەکی دیهى دەکەویت لەبەر گرنگی، چونکە لەگەن شکانیدا ناتوانریت خواردن بچۆریت و دەم بکرتەوہ، دیارە ئەم رایەش تەنها لە عومەرەوہ هاتووہ.

۱۲- **دەربارەى دیهى پەنجەکان**: لەبەر گرنگی پەنجەکان بە تايەت پەنجەى دەست، عومەر پئی وا بوو کە ھەر پەنجەبە کى دەست یان قاچ دەبەکى دیهى دەکەویت، بۆ ھەر ئیسکینکى پەنجەش سى یەکی دیهى پەنجە دەدریت جگە لە پەنجەى گەورەى دەست و پى، چونکە لە دوئیسک پیک دیت و ھەر ئیسکە و دیهى نیو پەنجەى دەکەویت، لە عومەرى کورپی عبدالعزیزەوہ هاتووہ: بۆ ھەر پەنجەبەک دە حوشتر یان ھاوتای ئەوہ لە زیر یان پارە دەدریت^۲.

۱۳- **دیهى نینوک**: عومەرى کورپی عبدالعزیز(ﷺ) نینۆکیشى لەبیر نەچووہ و بۆ کەوتنى یاخود رەشبوونەوہى دەبەکى دیهى پەنجەى بریارداوہ کە دە دینار دەکات^۳، ئەوہ تا لە عومەرى کورپی عبدالعزیزەوہ هاتووہ کە ئەگەر نینوک کەوت یان رەش بوویەوہ ئەوہ دەبەکى پەنجەى دەکەویت کە دە دینارە^۴.

چوارەم: ھەدد و سزاکان:

۱- **گرنگی جیبەجى کردنى ھەددەکان**: دیارە جیبەجى کردنى ھەددەکان دەبیتە ھۆى پاراستنى گیان و سەر و مال و ناموسى موسلمانان و ھیمنى و ئارامى بان ئەکیشیت بەسەر ولاتیاندا، بۆبە عومەرى کورپی عبدالعزیز جەختى لەسەر جیبەجى کردنى ھەدد و سزاکان دەکردەوہ و لە روى گرنگیەوہ خستبوہ ریزی نوێژ و رۆژووہ وە^۵، ئەوہ بوو عومەر نوسى: جیبەجى کردنى ھەددەکان لەلای من وەک بەرپا کردنى نوێژ و زەکات وایە^۶.

^۱ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۹۶).

^۲ - ھەمان سەرچاوە (۲ / ۱۰۰).

^۳ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۱۰۲).

^۴ - ھەمان سەرچاوە (۲ / ۱۰۳).

^۵ - ھەمان سەرچاوە (۲ / ۱۱۱).

^۶ - الطبقات الکبرى (۵ / ۳۷۸).

۲- **دەربارەى قەدەغەکردنى پاشگەزبوننەو** ئە ھەددەكان دواى گەشتنى بە نىمام و پيشهوا: عومەرى كورپى عبدالعزىز پىي وايە كە مەسەلەى ھەددەكان ئەگەر بەرزكرايەوہ بۆ پيشهوايان دادوہر ئەوہ بوارى پاشگەزبوننەو لىي نامىنى، بەلكو دەبىي ئەو ھەددەى كە بريار دراوہ جىيەجىي بىكرىت^۱.

۳- **دەربارەى كۆيوونەوہى چەند ھەددىك لەسەرىەك كەس:** لەوانەيە كەسىك چەند تاوانىك ئەنجام بەدات وەك ئەوہى لەيەك كاتدا زىنا و دزى و كوشتن ئەنجام بەدات، نايأ لەم كاتەدا تەنھا كوشتنەوہى بەسە لەبرى ھەموو تاوانەكان؟ يان دەبىي ھەموو ھەددەكانى تىرى بەسەردا جىيەجىي بىكرىت و پاشان بىكوژرىت؟ ئەو رىوايەتەى كە لە عومەرەوہ ھاتووہ بەلگەيە لەسەر ئەوہى كە دەبىي سزاو و ھەددەكانى بەسەردا جىيەجىي بىكرىت پاشان بىكوژرىت^۲.

۴- **دەربارەى نەبىرىن و ئە خاچ نەدانى كەس بەبىي گەرانەوہ بۆ خەلىفە:** عومەرى كورپى عبدالعزىز پىي و ابوو كە پىويستە لەسەر والى و كاربەدەستەكان كەلەمەسەلەى كوشتن و لە خاچ دان - لە سىدارەكاندا - بگەرىنەوہ بۆ خەلىفە و ئەو كارە نەكەن ھەتاوہ كو مۆلت لە خەلىفە وەرنەگرن بۆى^۳.

۵- **بەمەرجى داناوہ بۆ جىيەجىي كردنى ھەددى (قزف) تۆمەتبار كردن بە زىنا كە تۆمەتبار كراو موسلمان بىيت،** عومەرى كورپى عبدالعزىز پىي وايە كە ھەدد لەسەر ئەو كەسە پىويست نايىت كە بىي باوہرىكى تاوانبار كرىيت بە زىنا، چونكە بىي باوہرى لە زىنا گەورەترە، و ئەگەر كەسىك باوہرى نەبىيت ئەوہ ھىچ پىويست ناكات كە پاكىتى لەم تاوانە بسەلمىترىت، چونكە لەوتانە خراپترى تىدايە كە بىي باوہرىە^۴. طارقى كورپى عبدالرحمن و مطرفى كورپى طريف ئەللىن: لاي شەعى بوىن و دوو پىاويان ھىنايە لاي، كە يەكىكيان موسلمان و ئەوى ترىان گاور بوو، ھەرىەكەيان ئەوى ترىان ي تۆمەتبار كرد بو بە زىنا، ئەويش ھەشتا جلدى دا لە گاورە كەلەبەر ئەو تۆمەتەكەى دا بويە پال موسلمانەكە بە گاورەكەشى وت: تۆلەو تۆمەتە خراپترت تىايە كە بىي باوہرىە و، ھەددى نەدا لە موسلمانەكە، ئەم دادوہرىەش بەرزكرايەوہ بۆ عبدالخمىدى كورپى زەيد، ئەويش ئەمەى لەنامەيەكدا نووسى بۆ عومەرى كورپى عبدالعزىز و باسى ئەو كارەى شەعى بۆ كرد، عومەرىش نامەيەكى نووسى و كارەكەى شەعى پىي باش

۱ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۱۱۳).
۲ - ھەمان سەرچاوە (۲ / ۱۱۷).
۳ - ھەمان سەرچاوە (۲ / ۱۲۰). سىرە عمر، لابن عبدالحكم، ل: ۱۱۴ - ۱۱۵.
۴ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۱۳۰).

بوو^۱. بعم شیوهیه عومهری کوری عبدالعزیز بیی وا بوو که هدد لهسه ره نهو کهسه جیهجی ناکریت که تومت بو بی باوهړنک ههلبهستیت، چونکه لهو تومتته خراپتری تیا به بی باوهړیه و نهگه نهو کارهشی تیا بیت نهو له بی باوهړیه کهی کهمتره که به ناشکرا تیا دایه^۲.

۶- هه نهگرتنی هدد لهسه ر باوکیک که کوره کهی تومت تبار بکات: نهگه ر باوکیک کوره کهی تومت تبار کرد بهزینا نایا هددی بهسه ر دا جیهجی ده کریت یان نا؟ نایا باوک بو هیه که کوره کهی تومت تبار بکات بهشتیک که تیا دایا نه بیت؟ نایا نهگه ر هددی لهسه ر پیوست بوو لیخوشوونی کوره کهی لئی لهسه ری هه لده گریت؟ عومهری کوری عبدالعزیز بیی وایه که نهگه ر کهسینک تومت تیکی دایه پان کوره کهی نهو هددی لهسه ر پیوست ده بیت، بهلام نهگه ر کوره کهی لئی خوشبوو نهو نهو هددی بهسه ر دا جیهجی ناکریت^۳. له نه بی جهریخه وه نه لی: روزهیق (فهرمانه وای نه یله) ناگاداری کردمه وه که نامه یه کی نووسیوه بو عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) ده باره ی پیاوینک که بوختانی بو کوره کهی کردووه نهویش بو نووسی هدد جیهجی بکه ن بهسه ر باو که که دا نهگه ر کوره کهی لئی خوش نه بوو^۴.

۷- سزای تومت هه لوساین بو نافرته تیکی گاور که هاوسه ری پیاوینکی موسلمان بیت: نهگه ر نافرته تیکی گاور هاوسه ری پیاوینکی موسلمان بوو نهو تومت تبار کردنی سزای لهسه ره، چونکه نهو تومت ته پیاو و کوره موسلمان هه کهشی نه گریته وه بو یه عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) جه لدی که متر له هددی ده دا لهو کهسه ی که تومت تباری ده کرد^۵.

له نه بی ئیسحاقی شه بیانیه وه له عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) وه نه گریته وه که عومهر سی و نه ونده قامچی دا له پیاوینک که نافرته تیکی گاوری تومت تبار کردبوو بهزینا که خاوه نی کورینکی موسلمان بوو^۶. زوهریش له م باره یه وه هاو رایه له گه ل عومهر دا، قه تاده نه لی: هددی لئی ده دری

-
- ۱ - مصنف عبدالرزاق (۶ / ۶۴ - ۶۵). (۷ / ۱۳۰ - ۱۳۱)
 - ۲ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۱۳۰).
 - ۳ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۱۳۳).
 - ۴ - مصنف ابن ابی شیبه (۹ / ۵۰۴).
 - ۵ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۱۳۶).
 - ۶ - مصنف عبدالرزاق (۷ / ۱۳۰).

۱، به لایم پیشه و ایانی هەر چوار مهزهبه که کۆدهنگن له سههر نهوهی که هه ددی لێ نادریت، به لایم مالیکیه کان وتویانه: ته می ده کری له بهر منداله موسلمانه کانی.^۲

۸- **دهرباره ی نهو ژنه ی که پیاویک تۆمه تبار ده کا به وه ی زۆری لێ کردوووه بۆ نه نجامدانی زینا له گه لیدا:** له عومهری کوری عبدالعزیزه وه هاتوووه که نافرته تیک هاتۆته لای و وتویه تی: فلانه کهس زۆری لێ کردوووم بۆ نه نجامدانی کاری خراپه له گه لیدا، عومهریش وتی: ئایا کهس نه مه ی بینوه یان بیستویه تی، وتی: نه خیر، پاشان عومهر جه لدی لێ دا له بری پیاوه که^۳، ئه م مه سه له یه په یوه هندی به سزای زیناوه نه، به لکو په یوه هندی به بوختانه وه کردنه وه هه یه، چونکه نه و نافرته ی که لافی نه وه لیده دات که پیاویک زۆری لێ کردوووه بۆ نه نجامدانی کاری خراپه له گه لیدا به م قسه یه ی خۆی تۆمه تبار ده کات و هه ددی له سههر پیویست ده بی، مه گه ر به لگه یه ک بییت و به وه یوه هه دده که ی له سههر لابریت وه ک بیستی ده نگ و قیژه له و کاته دا یان بیننی له لایه ن که سیکه وه بۆیه عومهر رازی بوو به جه لد کردنی ئه گه ر هه یج به لگه یه کی نه بوو زوهری و قه تاده و ره یعه و یحیی ی کوری سه عیدی نه نصاریش هاوران له گه لیدا له م مه سه له یه دا.^۴

۹- **برینی دهستی دز پیش بردنی شتومه که دزراوه کان:** عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) پیتی وایه که دهستی دز نابردیت هه تا وه کو که لوه په له دزراوه کان له شوینی دزیه که ده رنه کات، له م باره شه وه نه لێ: دهستی نابردیت هه تا وه کو که لوه په له دزراوه که له ما ن ده رنه کات.^۵

۱۰- **گۆر هه لکه نیش دزه و شایانی نه وه یه که دهستی بپریت:** هه ندی خه لک هه یه که کاری وا ده که ن که مرۆ قیزی لێ ده کاته وه، ته نانه ت مردوش له گۆر دا پارێزاو نه له دهستی هه ندی له و لاده رانه و جۆره دزیک هه یه که گۆر هه لده که نیت و کفنی مردوووه ده دزیت، نه وه تا عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) پیتی وایه که گۆر هه لکه ن دزه و شایانی ده ست برینه، چونکه دزی له مردوو وه ک دزی له زیندوو وایه نه گه ر خراپتر نه بیت، له معمره وه نه لێ: نا گادارم که عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) دهستی گۆر هه لده ره وه به کی بری.^۶

۱ - هه مان سه رچاوه (۷ / ۱۲۶ - ۱۳۰).

۲ - المغنی (۸ / ۲۱۶)، فقه عمر (۲ / ۱۳۷).

۳ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۱۴۰).

۴ - المغلی (۱۱ / ۲۹۱ - ۲۹۲).

۵ - فقه عم ربن عبدالعزیز (۲ / ۱۴۶).

۶ - مصنف ابن ابی شیبته (۱۰ / ۳۴).

۱۱- سزای نهوه که سی که بو جاری دووم مهی ده خواته وه: له عبادهی کوری نسی یه وه نهلی: عومهری کوری عبدالعزیز بینی که حهددی ددها له پیاویکی به هژی مهی خواردنه وه، نه وه بوو جله کانی له بهردا کهد و ههشتا جهلدی لی دا ههندیکی بریندار بوو و ههندیکی نه بوو پاشان پی وت: نه گهر دووباره ی بکه بته وه دووباره لیت ددهمه وه و پاشان زیندانیت ده کهم ههتا وه کو چاک ده بیت، نهویش وتی: نهی نه میری باوهرداران، تهویه نه کهم و ههرگیز دووباره ی ناکه مه وه، پاشان عومهر وازی لی هینا ^۱.

۱۲- سزای نه که سهی که مهی نه گیریت: نهو که سهی که مهی دابین ده کات و نهیفرۆشیت یان پیشکهشی ده کات بو کرپاره کانی ده بی سزای لهو که سانه که مژ نه بیت که ده یخۆنه وه، چونکه نهو هوکاری هینان و گه یاندنیه تی بهوانه ی که ده یخۆنه وه، ههر بویه عومهر - ساقی مهی - مهی گیری له گه لی مهی خوراندنا سهزا ددها ^۲. له ابن التمیمی یه وه هاتوره که عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) خه لکانیکی بینی که مهیان ده خواردنه وه و مهی گیریکیشی بینی و له گه ل نهوان و جهلدی له نهویش دا ^۳.

۱۳- شکاندنی پهرداخ و که لوپه لی مهی خواردنه وه: له هارونی کوری محمده وه له باوکیه وه نهلی: عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) بینی له خناصره فرمانی دا به شکاندنی گۆزه ی مهی و شکاندنی قابه شوشه کانی ^۴.

۱۴- هینانی مهی نه لایه ن بی باوهرانه وه بو ولاتی موسلمانان: نه گهر بی باوهرانه مهی خواردنه وه یان له ولاتی خویاندنا به حه لال زانی نه وه مافی خویانه، به لام نایا نه گهر ههستان به هینانی بو ولاتی موسلمانان رییان پی ده دریت؟ یاخود بوار ده دریت به دابین کردنی بۆیان بو خواردنه وه ی له ولاتی موسلمانان دا؟ پیویسته له سه ر نهو بی باوهرانه ی که له ولاتی موسلمانان دان که دان به خویاندنا بگرن و مهی نه خۆنه وه نه گهر نه یانه ویت له ولاتی موسلمانان دا بژین، چونکه هه موو ده ولته تیک یاسای تابه تی خوی هه یه و پیویسته له سه ر نهو که سه ی که تیایدایه ره چاری بکات، یاسای ده ولته تی نیسلامیش فرمانی خویا جیهانیانه و نه مه له پیشتره بو بو ره چاو کردن و پابه ندبوون پیوه ی، له م روانگه شه وه نه بین که عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) رینگری ده کرد له وه ی که (نه هلی ذیمه) - گا ور و جواه که کان -

۱ - الطبقات الکبری (۵ / ۳۶۵)، فقه عمر (۲ / ۱۵۷).

۲ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۱۵۹).

۳ - المصنف لعبد الرزاق (۹ / ۲۳۰).

۴ - الطبقات الکبری لابن سعد (۵ / ۳۶۵).

- مہی لہ گہل خویاندا بھیننہ ناو دہولتہ تی ئیسلامہوہ، ئەوہ بوو عومەر لہ خەلافەتی خۆیدا نووسی: نابیت ئەهلی ذیممە بەمەہی یەوہ بێنہ ناو ولاتی موسلمانانہوہ، ئەوانیش نہیان دہینا^۱.
- ۱۵- **سزای جادوگەر:** لہ ہمامہوہ لہ یەحیاوہ کہ کاربەدەستی عومان نامەہی کی نوسی بۆ عومەری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) دہبارەہی جادوگەریک، عومەریش بۆی نووسی: ئەگەر دانسی بہو کارەدانا یاخود بەلگہی ہہبوو لہسەری بیکوژہ^۲، ئەمەش مەزہبەہی سی لہ پیشەوایانہ ئەبو حەنیفہ و مالک و ئەحمەد^۳، ہەر وہا عومەری کوری خەتتاب (رضی اللہ عنہ) لہ سەردەمی خۆیدا نامەہی کی نوسی بۆ ہمموو کار بەدەستەکانی کہ ہەموو جادوگەریکی ژن و پیاو بکوژن^۴.
- ۱۶- **تەوہەدا دانسی کہسانی ہەلگەراوہ:** موسلمانان زۆر لہ کہس ناکن بۆ موسلمان بوون، بەلام رینگش نادەن یاری بہ ناین بکریت، جا ہەر کہسیک بہ ئارەزوی خۆی موسلمان بوو یاخود بہ موسلماننی لہ دایک بوو پاشان ہەلگەراپەوہ ئەوہ عومەر پی ی وابوو کہ دەہی داوای تەوہ کردنی لی بکریت و بانگەواز بکریت بۆ ئیسلام بۆماوہی سی رۆژ جا ئەگەر تەوہی کرد و گەراپەوہ بۆ ئیسلام ئەوہ لیی وەر دەگیریت ئەگەر ئەو کارەش نہ کرد ئەوہ دەدریست لہ گەردنی^۵.
- ۱۷- **شیوازی داوای تەوہ کردن لہ ہەلگەراوہ:** لہ عبدالرحمن ی کوری ثابت ی کوری ئوبانہوہ لہ باوکیہوہ ئەلی: من کاربەدەستی عومەری کوری عبدالعزیز بووم (رضی اللہ عنہ) و نامەہی کم بۆ نووسی: کا براہی کی جولہ کہ موسلمان بووہ دواتر بووہ تەوہ بہ جولہ کہ و لہ ئیسلام پاشگەز بوو تەوہ. عومەریش بۆی نووسیم: داوای موسلمان بوونی لی بکہ ئەگەر موسلمان بوو وازی لی بێنہ، ئەگەر نا ئەوہ لہسەر تەختەہیک پالی بخە و دوبارہ داوای موسلمان بوونی لی بکہ، ئەگەر موسلمان نہبوو بیہ سترەوہ و شمشیر بئی لہ گەردنی، ئەگەر موسلمان بوو ئازادی بکہ، ئەگەر نا بیکوژہ، ئەلی: منیش ئەم کارەم کرد و شمشیرم نایە گردنی و ئەویش موسلمان بوو و پاشان ئازاد کرد^۶.

۱ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۱۶۴).

۲ - مصنف ابن ابي شيبة (۱۲ / ۲۷۴).

۳ - روضة الطالبين (۱۰ / ۷۵) حاشية ابن عابدين (۳ / ۲۸۹).

۴ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۱۸۱).

۵ - المصنف لعبد الرزاق (۱۰ / ۱۷۶).

۶ - مصنف ابن ابي شيبة (۱۰ / ۱۴۰).

د. محمد شقیر ئەلی: هیچ وتیه کم نەبینیوه هینده ورده کاری لەم مەسەلەیدا کردبیت، چونکه چوار پێشهوا که پێیان وایه کهسی هەلگهراوه پاش داوای تهوبه کردن لی ی و رازی نەبوونی نەکوژریت^۱.

۱۸- سزای ئەو نافرەتهی که له ئیسلام پاشگەز دەبیتەوه: عومەری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) رای وای بوو که دەبێ نافرەتی هەلگهراوه داوای تهوبه کردنی لی بکرت، جا ئەگەر تهوبه ی کرد ئەوه باشه، ئەگینا ئەکرت به کۆیله و دەفرۆشریت به خەلکانیک که لەسەر ئاینی خۆی نەبن^۲، ئەمەش رای قەتادەیه و ئەلی: ئەگرت و ئەفرۆشیت ئەبو به کریش هەمان کاری کرد بهرامبەر به ژنی هەلگهراوه کان^۳، له حەسەنشەوه هاتوو: ژنان مەکوژن ئەگەر پاشگەز بوونەوه له ئیسلام، بەلکو بانگهوازیان بکەن بۆ ئیسلام ئەگەر رازی نەبوون ئەوه بیانکەن به کۆیله و مەیانکوژن.

پینجەم: ته عزیزه کان " ته مبی کردن "

۱- زۆرترین پێژهی لی دانی ته مبی کردن: سزادان به هۆی جەلیدانەوه ئەبێ به دوو بەشەوه: حەدد و ته عزیز، حەدد دەقی لەسەر هاتوو و ئەندازه و بری دیاری کراوه و بواری زیاد و کهمکردنی تیا به نیه، به لام جەلدی ته عزیز " ته مبی کردن " ئەوه سزایه که بۆ ئەو تاوانانە ی که حەددیان لەسەر نیه، هەر تاوانیکیش حەددی بۆ دیاری نەکرا بوو ئەوه دەسپێدریت به فرمانرە وایان دادوهر وههتاوه کو پێژه که ی دیاری بکات بهو جۆره ی که به شیاوی دەزانیست، به لام عومەری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) پێژه یه کی دیاری کردوو که دروست نیه لهوه تپیه ریت، ئەمەشی به دوو شیوه لیوه هاتوو:

یه که میان: دروست نیه لهسی جەلده تپیه ریت، له محمدی کوری قەیسەوه که عومەری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) نامەیه کی نووسی بۆ کار به دەستی خۆی له میسر دا که ناییت سزادان له سی قامچی تپیه ر بکات مەگەر ئەو تاوانه حەددی لەسەر بیت^۴.

له رای دووه میش دا هاتوو: که نابێ جەلدی ته عزیز بگاته که مزین حەدد - که چل جەلده یه - به بی نەم رپوایه تهش دەبێ بۆ کهسی نازاد له سی و تۆ جەلده پیتەپەر نه کات و بۆ کۆیلهش له نۆزده جەلده تپیه ر نه کات و، چونکه کۆیله بیست و نازاد چل جەلده که مزین حەدده بۆیان^۱.

^۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۱۸۸).

^۲ - الطبقات الکبری لابن سعد (۵ / ۳۶۵).

^۳ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۱۸۹).

^۴ - سیره عمر بن عبدالعزیز، لابن الجزوی، ل: ۱۱۷.

ههروهه عومهری کورپی عبدالعزیز (ﷺ) نامهیه کی نووسی بو کار به دهسته کانی: که خه لکی به بی تاوانه کانیان سزا بدهن، با یه کامچیش بیت، وریاش بن هه رگیز نهیگهینه ناستی حه دده کان.^۱

۲- نه هی کردن له ده ستگیر کردنی خه لکی به هوی گومانه وه یاخود لیدانیان به هوی تومه ته وه: عومهری کورپی عبدالعزیز (ﷺ) بی وایه که دروست نیه کار به گومان بکریت، یاخود له سه ر تومه تیک له که سیک بدریت، بهم بیتهش عومهر بنه مای داد گهری و لیکۆلینه وهی داد گهرانه ی چه سپاندوه و دژ به لیکۆلینه وهی توند و توقینه ره، نه مهش بو نه وهی سته م له که سیک بی تاوان نه کریت، ههروهه عومهری بی باشتر بوو که نه و که سانه به ناپاکی بچه بهردهم پهروه ردگار له وهی که نه و به خوینی نه وانه وه بچینه خزمه تی.^۲

له نیراهیمی کورپی هشامی کورپی یه حیای غه سانیه وه نه لی: باو کم له باپیره مه وه بوی باسکردم وتی: کاتی که عومهری کورپی عبدالعزیز (ﷺ) کردم به والی موسل، منیش چومه نه وهی و بینیم له هه موو شویتیک زیاتر دزی و ماندویتی تیا دا نه بینریت منیش نامهیه کم نووسی بو عومهر و باردۆخی شاره کهم بو باسکرد و پرسیارم لیکرد ده رباره ی کار کردن به گومان و لیدانی خه لکی به هوی تومه ته وه یاخود کار به به لگه بکه م، نه ویش بوی نووسیم: که کار به به لگه بکه وه که نه ریتی هه همیشه بی موسلمانان، چونکه نه کهر داد گهری و حق باشیان نه کات نه وه خوا باشیان بو نه کات، یه حیا نه لی: منیش به و شیوه م کرد کاتی نه و شاره م به جیهیشت بوو به باشترین شار و که مترین دزی و ماندویتی تیا دا ده بینرا.^۳

ههروهه عدی کورپی نه رطارة نامهیه کی نووسی بو عومهری کورپی عبدالعزیز (ﷺ):... پاشان خوی گه وه نه میری باوه رداران چاکتر بکات، پیش من کار به ده ستانیک هه بوون که ریژه یه کی زور پاره یان له به بتومال بو خویمان بر دووه و ناتوانم لیبان وه رگرمه وه نه گهر نازاریان نه ده م، جا نه گهر نه میری باوه رداران ریگه م بدات نه و کاره ده که م، عومهریش وه لایمی دایه وه: زور سه رسامم به وهی که تو داوای مؤلته م لی ده کهیت بو نازاردانی مرۆقه کان، وه که نه وهی من بتوانم تو له سزای خوا پاریزم یاخود رازی بوونی من له تورهبی و خه شی خوا رزگارت بکات. خۆت سه رنج بده و بزانه کی به لگه یه کی ته وای له سه ر هیه یاخود خوی دانی نا به شتیک دا نه وه داد گایی بکه،

۱ - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۱۱۷.

۲ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۲۱۲).

۳ - خلیة الاولیاء (۵ / ۲۷۱)، سیره مر بن عبدالعزیز، لابن الجوزی، ل: (۱۱۷ - ۱۱۸).

۴ - سیره عمر بن عبدالعزیز، لابن الحکم، ل: ۵۵.

هر که سیکیش نکولی کرد سویندی بده به خوا پاشان نازادی بکه، چونکه نه گهر نهوان به ناپاکیه وه بچنه بهردهم پهروهردگار پیم باشتره لهوهی من به خویتیا نهوه بچمه خزمهتی^۱.

بهم شیوهیه عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) بریاری گرتنه بهری لیکۆلینهوهی دادگه رانه ده دات لهبری لیکۆلینهوهی توند و تیژ. عطاء و عومهری کوری خه تایش دژ به کارکردن به گومان و لیدان له سهر تۆمهن هه تاوه کو به لگه گی تهواوی له سهر نه بیت^۲.

۳- نههی کردن له سزادان به سهر و ریش تاشین: سهر تاشین دروشم و سونه تیکی نیسلامه، له حه ج و عومه ده، به لام هه ندی خه لک پیچه وانهی نه مه وه ستاون تاشینی سهرو ریشیان وه ک سزایه ک به کاره یناوه، عومهری کوری عبدالعزیز ریش نههی له م کاره ده کات و به (مثلة) و (پیی نواندن) ناوی ده بات^۳. نه وه بوو عومه ر نامه یه کی نوسی بو کار به ده ستیکی خۆی: که ناگادار به کس به تاشینی سهر و ریشی سزانه دیت^۴ مه زه بی چوار پی شه واکه ش پیان وایه که دروست نیه که سیک سزا بدریت به تاشینی ریشی، لای مالیک و نه بو حه نیفه ش: نابیی سهر بتاشریت^۵.

شه شه م: ده رباره ی حوکمی زیندانه کان:

۱- په له کردن له دادگایی کردنی تۆمه تباراندا: عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) فه رمانی دا به په له کردن له دادگایی کردنی تۆمه تباراندا، هر کس پیوستی به ته میی کردن هیه ته میی بگرت و نازاد بگرت، هر که سیکیش هیچی له سهر ساغ نه بوویه وه نازاد بگرت، ههروه ها پیی و ابو که جیه جی کردنی حه ده کان هوکاره بو که مبوونه وهی زیندانه کان، چونکه ده بیته به ره به ستیک له بهردهم خه لکی خراپه کادا و نه یانگیر پته وه له خراپه^۶.

له جه عفهری کوری برقانه وه نه لی: عومهری کوری عبدالعزیز بو نووسین: نه گهر فه رمان بدهیت به جیه جی کردنی حه ده ده کان نه وه خه لکی ناو زیندان که م ده بیته وه و خه لکی خراپه کاریش نه ترسن و واز له خراپه کاری نه هین، چونکه خه لکی ناو زیندان به هو ی دره نگ دادگایی کردنیانه وه

۱ - مصنف عبدالرزاق (۱۰ / ۲۱۷ - ۲۱۹) فقه عمر (۲ - ۲۱۳).

۲ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۲۱۵).

۳ - الطبقات الکبری (۵ / ۳۸۰).

۴ - مغنی المحتاج (۴ / ۱۹۲) جواهر الاکلیل (۲ / ۲۲۵).

۵ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۲۲۵).

۶ - الخراج لابی یوسف، ل: (۳۰۱)، فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۲۲۵).

زور دهن و كيشه كانيان نادریت به دادگا، توش فرمان بده به واليه كانت كه پهله بكن له ليكولينهوه له دؤسيه زياندانيه كان، جا هر كهس پيوستي به تهميٰ كردن هه بوو تهميٰ بكریت و نه گهر بي تاوانيش بوو نازادي بكن.

۲- **گرنگيدان به كاروباري زيندانه كان:** عومهری كورپی عبدالعزيز له هه موو روويه كه وه چاكسازي نه جامدا و له هه مو بواره كاندا دادگهري چه سپاند، گرنگيه كي باشيشي ده دا به كاروباري زيندانيه كان و رينمايي ده كرد بو خزمه تكردن و دابين كردني خواردن و جل و بهرگ بويان^۱.

له جده عفهري كورپی برقانه وه ئه لي: عومهری كورپی عبدالعزيز نووسي: له مالي خيّر وزه كات هيتدهيان بو سهر ف بكن كه به شي خواردن و پيوستيان بكات.. فرمان بده به داناني برينك پاره بويان بو خواردن و پيوستيان و مانگانه برينك پاره يان بي بده بو نهم مبهسته، چونكه تو نه گهر ته نها نانيان بي بدهي ئه وه بهرپرسی زيندان و پوليسه كان، لييان قه دهغه ده كهن، نهم كار هس بسپيره به كه سيكي چاك و باوه ردار و با مانگانه نهو بر پاره يان بي بدات، دانيشيت و يهك به يهك بانگيان بكات و پاره كه بدات به ده ستياهه وه... جل و بهرگيشيان له هاويندا كراس و شهرواليكه و له زستانيشدا كراس و پوشاكيكه، بو نافرته ميقتعه و له چكيكيشي له گه لدايه... هر كه سيكيشيان مرد و خزم و سهرپهرشتياري نه بوو ئه وه شتن و كفن كردني له سهر به تيولاله و پاشان نويزي له سهر بكن و به خاكي بسپيرن^۲.

ههروه ها نامه يه كي نووسي بو ئه ميري سهر بازه كان: بزنان كي له زيندان دايه و حوكمي دراوه... چاو ديزي نه خووشي ئه وانهي بكن كه خزمه و پاره يان نيه... بشزانه كي ده كه يته بهرپرسی زيندان كه سيك بيت متمانه ت بي هه بيت و بهر تيل و هرنه گريت، چونكه هه ركهس بهر تيل و هه رگريت هه موو كار يكي خراب ده كات.

۳- **زيندانيكي تاييه ت به نافرته تان:** عومهری كورپی عبدالعزيز (رضي الله عنه) بهرده وام هه نگاوي ده نا بو رينكخستني زيندانه كان و گرنگيدان به كاروباري زيندانيه كان و چاو ديزي كردنيان ئه وه بو فرماني دا به داناني زيندانيكي تاييه ت به نافرته تان هه تاوه كو له گه ل پياواندا تيكه لا و نه بن، نهمهش داناني خه لكاني ئايندار و ئه مانه ت پاريز دوو پات ده كاته وه هه تاوه كو كاروباري زيندانه كان له نه ستو بگرن^۳، ههروه ها عومهر نامه ي نووسي بو ئه ميري سهر بازه كان: بزنان

۱ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۲ / ۲۲۶).

۲ - الخراج لابي يوسف، ل: (۳۰۰ - ۳۰۱).

۳ - الطبقات الكبرى، لابن سعد (۵ - ۳۵۸).

کئی له زینداندا به و حوکمی دراوه، باچاوه پروان نه کات و حوکمه که ی به سه ردا جیه جی بکن، هر که سیکیش مه سه له که ی روون نه بوو لاتان و دهر کهوت که به دکارو خراپه کاره نهو زیندان سزایه بو یان، به لام زیاده ره وی مه کن له سزادان دا، نهو که سه ش خزمهت بکن که نه خوش ده که ویت و پاره و خزمی نه، نه گهر خه لکانیکیش له سه ر قهرز زیندانی کرد نهوه له گه ل خه لکی خراپه کاردا پیکه وه دایان مهنی و له یه ک زینداندا کو یان مه که ره وه، بو ژنانیش زیندانیکی تایهت دروست بکه، که سیکیش دابی بو سه ره رشتی زیندان که متمانهت پی هه بیت و به رتیل و هرنه گریت، چونکه هه ر که س به رتیل و هه ر گریت هه موو کاریکی پی ده کریت

له مه وه تیبنی نه وه ده که ی که گرنگی داوه به زیندانیه کان و سوور بووه له سه ر دادگری له گه لیاندا و چا کرد نه وه ی نهو شتانه ی که خه لکانی پیش خو ی خراپه یان کرد بوو.

حه و ته م: دهر باره ی حوکمه کانی جیهاد:

۱- ته مهنی نهو که سه ی که رپی پی دهر دیت به شداری بکات له جه نگدا: لاوانی نه وه ی یه که می موسلمانان کئی بهر کییان ده کرد بو به شداری کردن له جه نکدا و نه که ر یه کیکیان رپی پی نه درایه نه وه داخ و حه سه رته ی هه لده کیشا و هه ولتی ده دا بو قایل کردنی وه لی نه مر و کار به ده ستی موسلمانان به وه ی که توانای جهنگی هه یه. عومه ری کوری عبدالعزیز یش ته مهنی نهو که سه ی به پانزده سال دیاری کرد که رپی پی ده دا بو به شداری کردن له جهنگ دا و موچه ی بو دهر پیه وه، هه ر که سیکیش له وه که مر بوایه به مندالی داده نا و رپی پی نه ده دا که به شداری بکات له جه نگدا.^۱

۲- چو نیتی ده ست پی کردنی جهنگ درئی خه لکانی غه ییره موسلمان: له صفوانی کوری عه مره وه نه لی: نامه ی عومه ری کوری عبدالعزیز مان به ده ست گه شت که بو کار به ده ستیکی نارد بوو له کاتی کدا که خه لیفه بوو تیایدا هات بوو: کوشتاری هه یچ قه لایه کی روم و هه یچ کو مه لیکیان نه که ی هه تا وه کو بانگه یشتیان ده که ی بو نیسلام، جا نه گه ر پی رازی بوون نه وه وازیان لی

۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۲۲۸).

۲ - الطبقات الکبری (۵ / ۳۵۶) فقه عمر (۲ / ۲۲۸).

بینه و نه گهر رازیش نه بوون سهرانه یان لی و هر گره، نه گهر به و هوش رازی نه بوون نه وه هیرشیان بو بکه ^۱.

۳- **دهرباره ی ماوهی مانه وه له جیهادا - رباط -**: مانه وه له جهنگ و سهنگه دار - رباط - له پینا و خوادا یه کیکه له خو شه ویسترین کرده وه کان به لای خواوه و پاداشتیکی زوری له سهره، عومهری کوری عبدالعزیز یش پی وایه که ماوهی رباط چل روزه، له م باره یه وه نه لی: رباطی ته و او چل روزه ^۲.

۴- **دهرباره ی حوکی مامه له کردنی جهنگا وهر له ماا و سامانی خویدا**: عومهری کوری عبدالعزیز نه لی: نه گهر پیاوینک له جهنگدا بوو به سهر پشتی نه سپه که یه وه ده جهنگا نه وه ههر کاریکی به پاره و پوتی خو ی کرد دروسته ^۳.

۵- **فروشتنی نه سپ به دوژمن**: فروشتنی چهک و گواسته وه ی یا خود فروشتنی نه سپ و ههر که ره هسته یه که دوژمنان به هیز ده کات له جهنگدا دژ به موسلمانان، تاوانیکه بو ههر که سیک که بیكات و پیوسته نه م که لو په لانه و هاوشیوه کیان قه ده غه بکریت هه تاوه کو نه گات به دهستی دوژمن، له م روانگه شه وه عومهری کوری عبدالعزیز رتی نه دا به ناردنی نه سپ بو هیند، به و پییه ی که یه کیکه له ولاتانی بی باهر و به دوژمنی ولاتی ئیسلامی داده نریت ^۴.

۶- **فیدیه دان بو رزگار کردنی دیلی موسلمانان به ههر نرخیک بییت**: عومهری کوری عبدالعزیز جهختی ده کرده وه له سهر پیوستی نازاد کردنی دیله موسلمانان کان، نه مهش له و نامانه دا هاتبوو که ناراسته ی کار به دهستانی ده کرد و داوای لی ده کردن که به ههر نرخیک بییت نه و کاره بکن، نه وه بوو عومهری کوری عبدالعزیز نامه یه کی نووسی بو هه ندیک له کاره به دهسته کانی که فدییه بده بو نازاد کردنی دیله موسلمانان کان نه گهر چی نه و کاره هه موو پاره کانیشتانی پیوست بییت ^۵. له ره بیعه ی کور عطاء وه له عومهری کوری عبدالعزیز وه هاتوو که ده دیلی رومی له گهل یه که دیلی موسلماناندا نالو گور کردوو ^۶. له روایه تیکی

^۱ - فقه عمر (۲ / ۴۱۵) د. شقیر

^۲ - الطبقات الکبری (۵ / ۳۵۵).

^۳ - هه مان سه رچاوه (۵ / ۳۵۵) فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۴۲۴).

^۴ - الطبقات الکبری لابن سعد (۵ / ۳۵۲).

^۵ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۲ / ۴۲۷).

^۶ - حلیه الاولیاء (۵ / ۳۱۱ - ۳۱۲).

تريشدا هاتووه: كه فديه بو ديله موسلمانان كان بدهن نه گهر چي هه موو پاره كانيشتاني پيوست بيت^۱.

۷- **فديه دان بو پياو وژن و كويله و ژيممي:** له ربيعهي كوري عطاء وه نه لتي: عومهرى كورى عبدالعزيز نامه يه كي له گه ل نووسيم و بريك پاره ي نارد بو كه نارى عه ده ن و له نامه كه دا هاتبوو: كه فديه بو نازاد كردنى پياو و ژن و كويله و ذيمى بده^۲. له مهي پيشه وه داد گه رى عومهرى كورى عبدالعزيز به پرونى ده رده كه و يت كاتيك فه رمانى دا به فديه دان بو هه ر كه سيك كه له سه ر زه وى موسلماناندا ده ژى نه گه ر چي كويله يان ذيميش بيت، چونكه ذيمى ده بى پاريزى و به ر گرى لى بكرت و فديه ي بو بدرت نه گه ر به ديل گه ر، نه مه ش گه و ره ترين به لنگه يه له سه ر نه مه كدارى بى سنوورى موسلمانان بو نه و په يمانه ي كه به نه هلى ذيمه يان دا وه^۳.

۸- **باش نه بوونى كوشتنى ديل:** له موعه مروه وه نه لتي: پياويك له خه لكى شام له وانه ي كه پاسه وانى عومهرى كورى عبدالعزيز يان ده كرد باسى بو كردم و وتى: هه رگيز نه ميويه عومهرى كورى عبدالعزيز ديلي كوشتيت، ته نها يه ك ديلى تورك نه بيت، نه لتي: چه ند ديليكى تورك يان هيتا، عومهريش فه رمانى كرد كه بكرت به كويله، يه كيكيش له و پياوانه ي كه هيتا بوونى وتى: نه ي نه ميرى باوه داران نه گه ر بتينا يه نه مه چه ن موسلمانان كانى ده كوشت نه وه زور ده گرياي بزيان، عومه ر فه رمووى: برو پيشه و لى و بيكوژه نه و يش هه ستا بوى و كوشتى^۴.

به م شيويه عومهرى كورى عبدالعزيز كوشتنى ديلى بى باش نه بوو و نه م كاره ي قه ده غه كرد بوو جگه له يه ك ديل كه ژماره يه كي زور موسلمانى كوشتبوو، به لام رتي ده دا به كويله كردنيان^۵.

هه شتم: ده رباره ي ماره برين و ته لاق:

۹- **ماره كردنى نافرته به بى سه ر په رشتيار:** له سوفانه وه له پياويكى خه لكى جزيره وه له عومهرى كورى عبدالعزيز وه هاتووه كه پياويك نافرته يكي ماره كردووه نافرته ته كه ش

^۱ - الطبقات الكبرى، ابن سعد (۵ / ۳۵۴).

^۲ - فقه عمر (۲ / ۴۳۶).

^۳ - مصنف عبدالرزاق (۵ / ۲۰۵ - ۲۰۶).

^۴ - فقه عمر (۲ / ۴۳۸).

^۵ - مصنف ابن ابى شيبه (۴ / ۱۳۲) فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۰۵).

سهرپهرشتیاری هه‌بوو، به‌لام له‌خۆی که‌متر بوو عومهریش: ماره‌کردنه‌که‌ی هه‌لوه‌شانده‌وه و وتی: نه‌بێ سهرپهرشتیاری ناماده‌بیت نه‌گینا سولتان خۆی نه‌بیتته وه‌لی نه‌مر و سهرپهرشتیاری^۱.

۲- به‌شوو‌دانی نافرته به‌ دوو که‌سی جیاواز له‌لایهن دوو سهرپهرشتیاره‌وه: له‌ ثابتی کوری قه‌یسه‌وه نه‌لی: نامه‌یه‌کم نووسی بوو عومهری کوری عبدالعزیز ده‌باره‌ی که‌نیزه‌کێک له‌ هۆزی جوهه‌ینه که‌ یه‌کێک له‌ سهرپهرشتیاره‌کانی ماره‌ی کرد بوو له‌ پیاویک و سهرپهرشتاریکی تریشی ماره‌ی کرد بوو له‌ پیاویکی تر، عومهری کوری عبدالعزیزیش بوو نووسی: که‌ چه‌ند شایه‌تیکی دادگهر به‌ره‌ لای و ههر کامیانی هه‌لبژارد لێ ماره‌به‌که.

۳- ماره‌کردنی ژنیك پاش نه‌نجام دانی کاری خراپ له‌گه‌لیدا: نه‌گهر پیاویک زینای له‌گه‌ن نافرته‌تیکدا کرد پاشان ویستی ماره‌ی بکات نایا نه‌م کاره‌ی بوو په‌وايه؟ عومهری کوری عبدالعزیز پێی وایه که‌ نه‌توانیت ماره‌ی بکات نه‌گهر خیری تیا‌دا به‌دی کرد، چونکه‌ جیاوازی له‌ نێوان نه‌و که‌سه‌ی که‌ زینای له‌گه‌لدا کردووه و که‌سیکی تردانیه، نه‌مه‌ش رایه‌کی دروسته، چونکه‌ نه‌گهر بلێین نه‌مه‌ دروست نیه‌ نه‌وه‌ خه‌لکی تر له‌ پێشتره‌ بوو رازی نه‌بوون به‌ ماره‌ کردنی نه‌مه‌ش خراپه‌ی زۆری لێ ده‌که‌وتیه‌وه^۲. له‌ یه‌حیای کوری سه‌عیده‌وه نه‌لی: پێم گه‌شتووه که‌ پرسیاران له‌ عومهری کوری عبدالعزیز کرده‌وه ده‌باره‌ی نافرته‌تیک که‌ کاریکی خراپی نه‌نجام داوه و پاشان وازی له‌ خراپه‌ کردن هێتاوه، نایا ماره‌ی بکه‌ن؟ وتی: به‌لی دروسته^۳.

۴- ماره‌کردنی هاوسهری دیل: له‌ عومهری کوری عبدالعزیزه‌وه نه‌لی: هاوسهری پیاوی به‌دیلگیراو ماره‌ ناکریت، چونکه‌ دیلی موسلمانان ده‌ره‌نجامی نازایه‌تی و ده‌ستپێشخه‌ری خۆیه‌وه‌ دیل کراوه له‌ جه‌نگ دا دژ به‌ دوژمنان بوو به‌رز کردنه‌وه‌ی ئالای ئیسلام و به‌رگری کردن له‌ خاکی موسلمانان، بۆیه‌ وه‌ک رێزلینایتیک بوو نه‌وه‌ هه‌لویسته‌ جوامیرانه‌ که‌ خۆی کردۆته‌ قوربانی له‌ پێناو ناینه‌که‌یدا پێویسته‌ هاوسهره‌که‌ی نه‌وه‌ی له‌به‌ر چاو بیت و ئارام بگریت هه‌تاوه‌کو خوای گه‌ره‌ نازادی ده‌کات و نه‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆلای، چونکه‌ مانه‌وه‌ی له‌ دیلیتی و نه‌بوونی لای ژنه‌که‌ی به‌ ده‌ستی خۆی نیه، هه‌روه‌ک نازادکردنیشی شتیکی کاتیه‌ و

۱ - فقه‌ عمر (۱ / ۴۱۲).

۲ - مصنف ابن ابی شیبه‌ (۴ / ۲۵۰) فقه‌ (۱ / ۴۱۲).

۳ - الطبقات الکبری - لابن سعد (۵ / ۳۵۱).

لهوانهيه لهههركاتيكدارووبدات، لهبهرههمووئهمهؤيانهكارىكى دادگهرايه نهگه
هاوسهركهشونوهكاتههتاوهكو له دىلى رزگارى دهيت^۱.

۵- **مارهكردنى هاوسهري كهسى بى سهرو شوين:** نهگه رپاويك بى سهروشوين بو و باسى نهما و
نهانرا نايان زيندوووه يان مردوووه، نايان دهبى هاوسهركهه چاوه رپى بكات و به دياريهوه
دانشيت؟ عومهرى كورى عبدالعزيز پى وايه كه دهبى هاوسهري بى سهرو شوين چوار
سال دانشيت و پاشان شوبكات^۲، نهوه بوو عومهر نامهيهكى نوسى بو عهدى كورى نهطارة:
كه هاوسهري پياوى بى سهرو شوين چوار سال دانشيت^۳. نههمش نهيسهلمنيت كه عومهر
شوگردنى پاش چوار سال بهرووا دهزانيت، پاش نهوهي كه چوار مانگ و ده رورزش له
عبدهدا نهمينتهوه^۴.

۶- **مارههين نافرتهيك كه پيش چوونه لاي له نه خوشى پياوه كه يدا ته لاق دارينت:** عومهرى
كورى عبدالعزيز پى وايه كه نيوه مارههيه دهكهويت و ته لاق دانى له كاتى نه خوشى
ميرده كه يدا هيج كارى گهري نيه^۵، له عومهرى كورى عبدالعزيز هوه هاتووه كه وتويهتى:
نيوه مارههيه نهكهويت و عيدههش له سهرو نيه، بهلام ميراتى ناكهويت^۶.

۷- **شيربايى وهرگرتنى باوك:** عومهرى كورى عبدالعزيز پى وايه كه مارههيه مولكى نافرته كه و
باوكى ههرمه رچيك بو دابنيت بهتاله و دهدرت به كچه كهى^۷ له نهو زاعيهوه پياويك
كچه كهى له سهرو هزار دىنار ماره كرد و هزار دىناريشى به مهرج بو خوى دانا، عومهريش
ههردوو هزار دىناره كهى دا به كچه كهى و باوكه كهى بى بهش كرد^۸.

۸- **گالته كردن به ته لاق به راست وهرده گيرت:** عومهرى كورى عبدالعزيز پى وايه كه پياو
له سهرو ته لاق لىپرسينه وهى له گهل دا ده كريت چ به راستى بيت يان به گالته، له سوله يمانى

۱ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۱۷).

۲ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۱۸).

۳ - المغلي (۱۰ / ۱۳۸).

۴ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۱۸).

۵ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۲۳).

۶ - مصنف ابن ابى شيبه (۴ / ۳۳۱ - ۳۳۲).

۷ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۴۲۵).

۸ - مصنف ابن ابى شيبه (۴ / ۲۰۱).

کورې حەبیبی محاریبەوہ ئەلئى: عومەرى كورې عبدالعزیز بۆى نووسیم: ئەگەر لە ھەرشتىكى خەلكى گىل و نەزان خۆش بوون لە تەلاق و ئازادكردن خۆش نەبن ^۱.

۹- دەربارەى تەلاقى زۆر لىكراو: لەوانەبە مەزۇف بکەوئىتە ھەلوئىستىكەوہ كە تىايدا زۆرى لى بکرىت بۆ تەلاق، ەك ئەوہى سوئند بدرىت كە كارىك بکات يان نەيكات، لەوانەشە زۆر يان ھەرەشەى لى بکرىت بۆ ئەوہى ژنەكەى تەلاق بدات، نایا ئەم جۆرە تەلاقە ئەكەوئىت؟ عومەرى كورې عبدالعزیز پىي وایە كە تەلاقى زۆر لىكراو ناکەوئىت ^۲ لە عومرەوہ كورې عبدالعزیزوہ ھاتووہ كە ئەلئى: تەلاقدان و ئازادكردنى ئافرەت لەسەر پىاوى زۆر لىكراو پىويست نىە ^۳.

۱۰- ئەگەر پىاويك ژنەكەى نىو تەلاق دا: و ترا بە عومەرى كورې عبدالعزیز: ئەگەر پىاويك نىو تەلاقى ژنەكەى دا؟ وتى: ئەوہ بە يەك تەلاق دادەنرىت ^۴.

۱۱- خۆ تەلاق دانى ئافرەت كاتى كە تەلاقى دەدرىتە دەست: عومەرى كورې عبدالعزیز پىي وایە كە ئەم جۆرە تەلاقە ئەكەوئىت و ئەگەر سى تەلاقىش بىت ئەوہ ھەر بەيەك تەلاق دادەنرىت، و پىاوەكەشى لە ھەموو كەس لە پىشترە ئەگەر وىستى بىگىرپتەوہ لای خۆى، ئەوہ بو عومەرى كورې عبدالعزیز نامەدىكى نووسى دەربارەى پىاويكى بەنى تەمىم كە تەلاقى دبووايە دەست ژنەكەى، تىايدا ئەبوت: ئەگەر تەلاقە كەى گىرپتەوہ بۆ پىاوە كە ئەوہ ھىچ نىە، بەلام ئەگەر لە دەستى خۆيدا بوويت و خۆى تەلاق دا بىت ئەوہ يەك تەلاقى دەكەوئىت ^۵.

۱۲- مۇسلمان بوونى ئافرەتلىك كە ھاوسەرەكەى بى باوەر بىت: ئەگەر ھاوسەرى پىاويكى بى باوەر مۇسلمان بوو ئەوہ دەبى جىا بکرىتەوہ، لە محمدى كورې سولەيمانەوہ لە باوكیەوہ: كە ھسەن و عومەرى كورې عبدالعزیز دەربارەى ئەو ئافرەتە گاورەى كە مۇسلمان دەبىت و پىاوەكەى مۇسلمان نىە وتووانە: بە مۇسلمان بوونى لە ھاوسەرىتى ئەو پىاوە دەكەوئىت ^۶، چونكە ھەر كاتىك ئافرەت مۇسلمان بو و پىاوەكەى بە بى باوەر پىاوە ئەوہ ھاوسەر گىريان

۱ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۱۰۶).

۲ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۳۴).

۳ - مصنف ابن ابى شیبە (۵ / ۴۹).

۴ - مصنف ابن ابى شیبە (۵ / ۵۳). فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۴۱).

۵ - مصنف ابن ابى شیبە (۵ / ۵۳).

۶ - ھەمان سەرچاوە (۵ / ۹۰)، فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۵۰).

هەڵدەوێت و جیادەکرێتەوە^١، ئەم جیا کردنەوێتەش دواى ئەو دەبێت کە داواى
موسڵمان بوون لە پیاوێک دەکرێت، هەتاوێک پیاویکی بێ باوەر سەرپەرشتی ئافرەتێکی
موسڵمان نەکات، جا ئەگەر پیاوێک موسڵمان بوو ئەو زۆر زۆر خۆبەختی و ئەگەر نا ئەو
عومەری کورێ عبدالعزیز پێ وایە کە تەلەقی دەکەوێت، بەلام ئەگەر لە کاتی مانەو و
عیدەى ئافرەتە کەدا موسڵمان بو ئەو لە هەموو کەس لە پێشترە بۆی^٢.

١٣ - **ماوەى چاوەروانى کردنى کەسى نائامادە:** عومەری کورێ عبدالعزیز وای دەبێت کە زۆرترین
ماوە بۆ دیار نەبوونی پیاو دوو سەلە، دواى ئەوێش یان دەبێت پیاوێک بەگەرێتەو بۆلای
هاوسەرە کەى یاخود دەبێت تەلەقی بەدات ئەو بوو لەم بارەىو نووسى: هەر کەس دوو سەل
لە ژنە کەى دوور کەوتەو ئەو بەگەرێتەو بۆلای یان تەلەقی بەدات^٣.

ئەمە هەندێک بوو لەو ئیجتیهاده فیهى و فتوا و حوکمە قەزایانەى کە عومەری کورێ
عبدالعزیز مومارەسەى کردووە و بەلگەى لەسەر شارەزایى فراوانى لە مەسەلە شەرعیەکاندا و
توانای ئیجتهد و هەلگۆزینى حوکمى شەرعی لە قورئان و سوننەتى پێغمبەرى خوا (ﷺ) و خەلیفە
راشیدىکانى پێش خۆى و زانایانى ئوممەت، دکتۆر محمد شقیریش هەستاوە بە کۆکردنەوێ فیهى
عومەری کورێ عبدالعزیز لە دوو بەرگدا، جا هەر کەسێک ئەیهوێ زیاتر بزانیت بابگەرێتەو بۆ ئەو
نامەزانیستى کە پەلەى دکتۆرای پێ وەرگرت لە پەیمانگای بالای قەزا لە ریاض ی پایتەختى
عەرەبستانی سعودى.

^١ - فقه عمر بن عبدالعزيز (١ / ٤٥٠).

^٢ - هەمان سەرچاوە (١ / ٤٥١).

^٣ - هەمان سەرچاوە (١ / ٤٥٢).

باسی هه شتەم

تیگە شتنی عومەری کوری عبدالعزیز بو بواری
کارگیری و پۆژەکانی کۆتایی تەمەنی و کۆچی دوایی

یه کهم: به نوابانگترین والی و کاربه دهسته کانی عومهری کوری عبدالعزیز:

عومهر ههستا به هه لئژاردنی کهسانی متمانه پئکراو بو به ریوه بردنی کاروباری هاو لاتیان لهو کهسه باشانهی که ناسرابون به ئەمانه تپاریژی و زانست وتوانا و خاکی بوون و دهرن پاکی و دادگهری و رهوشت جوانی و بهزهیی و پیشهنگی باش و راپوژکردن و ناموژگاری و لیها تووی و زیره کی و دانایی ئین کثیریش دهربارهی والیه کانی عومهری کوری عبدالعزیز ئەلی: زۆربهی پیشه وایان پیمان وایه که زۆرینهی ئەو والیانهی که عومهری کوری عبدالعزیز به کاری هیناون متمانه پئکراو بوون^۱، لهو کهسانهش:

۱- **حه ججاجی کوری عبدالله ی حکمی (والی خوراسان و سجستان):** زههیی دهربارهی ئەلی: پیشهنگی سوپاکان و سوارچاکی که تیه کان بووه، باوکی عقبهیی جهراح ی کوری عبدالله ی حکمی والی بهسره بو له لایهن حه ججاهوه، پاشان بووه والی خوراسان و سجستان بو عومهری کوری عبدالعزیز، پالته وائیکی نازا و سامناک و خواناس و قورئان خوین و به ریژ بوو^۲، جهراحی حکمی ئەلی: چل سال به هوی سهرمهوه وازم له تاوان هینا پاشان بومه پاریز کار^۳، بهریرسی ههموو کاروباره کانی خوراسان بوو به دارایی و جهنگ و په یوه ندییه کانهوه^۴ له خیلافهتی هشام دا کوژرا، له سه لیمی کور عامرهوه ئەلی چومومه لای جهراح و دهستی بهرز کردهوه و ئەمیره کانیش دهستیان بهرز کردهوه پاشان ماوهیه کی زۆر بهو شیوه مایهوه، پاشان پتی وتم: ئەی باوکی یه حیا، ئەزانی ئیمه له چ حالیکدا بوین؟ وتم نه خیر، بینیم دهستتان بهرز کردهوه منیش دهستم بهرز کردهوه له گهلتاندا، وتی: داوای شبههیدیمان له پهروه ردگار کرد، ئەلی سویند به خوا هیچ یه کیکیان نه مایهوه که لهو غهزایه دا شهید نه بویت^۵، خهلیفه ئەلی: جهراح له برزعهوه^۶ له سالی دوازهده دا هات بو ئین خاقا و جهنگیکی توند له

^۱ - البداية و النهاية، له عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار، ل: ۲۷۰.

^۲ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۱۸۹).

^۳ - ههمان سهرچاوه (۵ / ۱۹۰).

^۴ - ههمان سهرچاوه (۵ / ۱۹۰).

^۵ - ههمان سهرچاوه (۵ / ۱۹۰).

^۶ - بردعة: شاروچکه یه که له نهزه ره پیمان.

نیوانیادا هه‌لگیرسا، جه‌راح له ره‌مه‌زاندانا شه‌هید بوو، ده‌ستی گرت به‌سه‌ر نه‌زربه‌یجان دا و گه‌شتنه‌ نزیکی موس‌ل^۱ کوژرانی جه‌راحی‌ش به‌لایه‌کی گه‌وره بوو که به‌سه‌ر موس‌لمانان داها‌ت^۲ و هه‌موو سه‌ربازه‌کانی هه‌تایه‌ گریان.

۲- **عه‌ددی کو‌ری ار‌گاره‌ی فه‌زاری (والی به‌سه‌ره):** نه‌میری به‌سه‌ره بوو له‌سه‌رده‌می عومه‌ری کو‌ری عبدالعزیز دا له عومه‌ری کو‌ری عه‌سه و نه‌بی نی‌مامو فه‌رمووده‌ی گه‌پراوه‌ته‌وه عبادی کو‌ری مه‌نسور نه‌لی: عه‌دی له‌سه‌ر مینه‌ری مه‌دائین وتاری بو داین و نی‌مه و خو‌شی خسته‌ گریان^۳. عومه‌ریش (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) به‌ نامۆزگاری به‌سه‌ری ده‌کرده‌وه معمر نه‌لی: عومه‌ر نامه‌یه‌کی نووسی بو عه‌دی کو‌ری ارط‌اره: که تو به‌می‌زه‌ره ره‌شه‌که‌ت و دانیش‌تت له‌گه‌ل قورئان خو‌رتاندا منت خه‌له‌تاند و به‌لام خوای گه‌وره زۆر شتی بو ده‌رخستین له‌وانه‌ی که نه‌تان شارده‌وه، نایا تو به‌ناو گو‌رستاندا هاتو‌چۆ ناکه‌یت؟^۴ عه‌دی هاته‌ سه‌رو یه‌زیدی کو‌ری مه‌لب و قو‌ل به‌ستی کرد و ناردی بو عومه‌ری کو‌ری عبدالعزیز، کاتی عومه‌ری کو‌ری عبدالعزیز کو‌چی دوایی کرد له‌ زیندان هه‌لات و خه‌لکی بانگ کرد بو لای خو‌ی و ناوی خو‌ی نا‌قه‌حطانی و ئالای ره‌شی هه‌ل‌کرد و وتی: داوای زیندوو‌کردنه‌وه‌ی مامه‌له‌ی عومه‌ری کو‌ری خه‌تتاب نه‌که‌م، مه‌سه‌مه‌ی کو‌ری عبدالملک یش جه‌نگی له‌ دژ پرا‌گه‌یاند و کو‌شتی پاشان مو‌عاویه‌ی کو‌ری گرت‌ه‌وه و عه‌دی و کو‌مه‌لکی به‌ نازار کو‌شت له‌ سالی سه‌د و دوودا^۵، دار قطنی ده‌رباره‌ی عه‌دی نه‌لی: فه‌رمووده‌ی لی وه‌رده‌گیریت.

۳- **عبدالحمیدی کو‌ری عبدالرحمن ی کو‌ری زه‌یدی کو‌ری خه‌تتاب (والی کوفه):** پێشه‌وای متمانه‌ پینکراو و نه‌میری دادپه‌روه‌ر باوکی عومه‌ری عه‌ده‌وی خه‌تابی مه‌ده‌نی، والی عومه‌ری کو‌ری

۱ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۱۹۰)

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۱۹۰).

۳ - سیر اعلام النبلاء (۵ / ۵۳).

۴ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۵۳).

۵ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۵۳).

عبدالعزيز له كوفه دا، فرموده‌ی كهمی گيژاوه تهوه و خاوه‌نی پله‌وپايه‌یه‌کی زۆر بووه له سالی ۱۱۵ ك كۆچی دوابی کردووه ^۱.

۴- **عومهری کوری هه‌بیره (والی جه‌زیره):** یه‌کینک بووه له کهسه‌ نازاو زیره‌که‌کان، پیاوینکی ناوداری خه‌لکی شام بوو، له سالی ۱۰۰ کۆچی دا عومهر کردی به‌والی جه‌زیره و ئه‌ویش چووه ناویه‌وه هیرشی کرد بۆ رۆمه‌کان له‌لای نهرمینیه‌وه و توانی به‌سه‌ریاندا سه‌رکه‌ویت و خه‌لکینکی زۆریان لی‌ به‌دیل بگریست. له پۆستی والی جه‌زیره دامایه‌وه هه‌تاوه‌کو خیلافه‌تی به‌زیدی کوری عبدالملک پۆستی نهمیری عیراق و خوراسانی بی‌ سپارد، پاشان هشام له‌سه‌ر نه‌و کاره‌ لایبرد و خالد القسری له شویندا دانا و به‌قۆلبه‌ستکراوی عابایه‌کی له‌به‌ر کرد و خسته‌یه‌ زیندانه‌وه، به‌لام خزمه‌تکاره‌کانی فیلیکیان کرد و له ژیر زه‌ویه‌وه رپیره‌ویکیان بۆ هه‌لکه‌ند و نازادیان کرد و په‌نای برد بۆ مه‌سه‌لمه‌ی کوری عبدالملک ئه‌ویش په‌نای دا و به‌م شیوه‌مایه‌وه هه‌تاوه‌کو له سالی سه‌دو جه‌وت دا کۆچی دوابی کرد ^۲.

۵- **ئه‌بویه‌گری محمدی کوری عه‌مری کوری حه‌زم (والی مه‌دینه):** یه‌کینکه له پيشه‌وا متمانه‌ پینکراوه و دامه‌زاروه‌کان و پۆستی دادوه‌ری و والی مه‌دینه‌ی گرتۆته‌ نه‌ستۆ، له باوکی و عبادی کوری ته‌میم و سه‌لمانی نه‌غه‌رو عمره‌ی کچی عبدالرحمن و کۆمه‌لینکی تره‌وه فرموده‌ی گيژاوه‌ته‌وه له رپیزی شوینکه‌وتوه بچوکه‌کاندا (صغار التابعین) دا هه‌ژمار کراوه ^۳، عطا‌ی کوری خالد له دایکه‌وه له هاوسه‌ری نین حه‌زمه‌وه نه‌گيرته‌وه: که ئین حه‌زم بۆ ماوه‌ی چل سال له‌سه‌ر جیگه‌ی خۆیدا نه‌خه‌وتووه ^۴، نه‌لین داها‌تی له مانگی‌کدا سی‌ سه‌د دینار بووه ^۵.

۶- **عبدالعزيزی کوری عبدالله ی کوری نه‌سیدی نه‌مه‌وی (والی مه‌ککه):** عومهر عبدالعزیزی کوری عبدالله نه‌مه‌وی له شوینی خۆیدا هیشته‌وه که والی سوله‌یمان‌ی کوری عبدالملک بوو،

۱ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۱۶۹).
۲ - هه‌مان سه‌رچاوه (۴ / ۵۶۲).
۳ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۱۴).
۴ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۱۴).
۵ - هه‌مان سه‌رچاوه (۵ / ۳۱۴).

نسائی و ابن حبان به متمانہ پیکراویان له قہلم داوہ و له خیلافتی ہشامی کوری عبدالمملک
دا کۆچی دوائی کردوہ^۱.

۷- ریفاعہی کوری خالدی کوری پابتی فہمی (والی میسر): ابن تغری بردی ہہ والیک
دہ گپرتہوہ کہ تنہا له رپی ئەوہوہ ہاتوہ و ئەلی: عومہری کوری عبدالعزیز عبدالمملکی
کوری رفاعہی کوری خالدی کوری ثابتی فہمی له میسر ہیشتہوہ کہ کہ سیکی رہوشت
بہرز و پاک و متمانہ پیکراو چاکہ کار و دادگەر بو له نیوان خەلکیدا، لیشی کوری سہعد و
خەلکانیکی تر فرموودہیان لیوہ گپراوہتوہ، پاشان له مانگی رہیعی یە کہمی سالی ۹۹ دا
لہ سەر کار لایرد بی ئەوہی ہوی لہ سەر کار لابردنی باس بکات^۲ و لہ شویتیدا ئەوی
کوری شورہ حیلی ی کوری ئەکسومی کوری ئەبرہہی کوری صباح ی دانا^۳.

۸- نیسماعیلی کوری عبیداللہ ی کوری ئەبی موہاجیری مہ خزومی (والی مہ غریب): کہ سیکی
چاک و خواناس بو، له سالی ۹۹ ک دا ہاتہ ئیفریقہ (تونس) و ئەشلین له سالی ۱۰۰ دا
بوہ، پیویکی رہوشت جوان بوہ، دادگەرانیہ له گہلیاندا جولاوہتوہ و بہرہرہ کان بہ گشتی
لہ سەر دەستی موسلمان بوون ئەویش زۆر سوور بوہ لہ سەر موسلمان بونیان، عومہریش
نامہی بو دەرئارد بو بانگہواکردنی ئەہلی ذیمہ بو ئیسلام، ئەویش نامہ کانی بو دہ خویندہوہ،
له سالی ۱۳۲ ک کۆچی دوائی کرد^۴.

۹- سہ محی کوری مالک له ئەندہلوس: ئەمیری بہ ناوبانگ، عومہری کوری عبدالعزیز کردی بہ
والی ئەندہلس و فہرمانی پیکرد کہ زہویہ کانی جیا بکاتہوہ و ئەوہی کہ بہ زۆر و ہینز
رزگاری کردوہ دیاری بکات و پینج یە کی لی دہربکات و وەسفی ئەندہلوسی لہ نامہ یە کدا
بو بکات، ئەویش له سالی ۱۰۰ دا ہاتہ ئەندہلوس و ئەوہی کہ عومہری کوری عبدالعزیز
بی راسپارد بوو ئەنجامی دا، پاشان له غەزادا له خاکی فہرنجہ کاندہ شہید بوو^۵.

۱ - تاریخ خلیفہ، ل: (۳۲۳) عمر و سیاسیتہ فی رد المظالم، ل: ۲۷۳.

۲ - عمر و سیاستہ فی رد المظالم، ل: ۲۸۹.

۳ - ہمان سەرچاوہ، ل: ۲۸۹.

۴ - ہمان سەرچاوہ (۲۹۳).

۵ - عمر بن عبدالعزیز، عبدالستار، ل: ۲۷۱.

نهمانه به‌ناوبانگترین واليه‌کاني عومهری کوری عبدالعزیز بوون که له ههریم ویلايه‌ته‌کندا کاری بی سپاردوون و هموشیان کهسی باش بوون.

دووم: سووربوونی عومهری کوری عبدالعزیز له‌سه‌ر هه‌ئبژاردنی کاربه‌ده‌سته‌کاني له خه‌ئکاني خواناس و چاکه‌کار:

کاربه‌ده‌ستانی خه‌لیفه و نهمیری نارچه‌کان جیگری خه‌لیفه‌ن له ههریمه‌کاني خو‌یاندا و نه‌لقه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان خه‌لک و خه‌لیفه‌ن، بویه ههر چهنده خه‌لیفه به ناگا بیت له به‌رپوه‌چوونی کاروباره سیاسی‌کان، به‌لام هیشتا ناتوانی سهر‌که‌وتن به‌ده‌ست بی‌نیست نه‌گهر به باشی کار به ده‌سته‌کاني هه‌لته‌بژاردیت، کاتی له‌م بوراهش ورد ده‌بینه‌وه بومان ده‌رده‌که‌ویت که چهند مهرجیکی هه‌بووه بۆ نه‌و که‌سانه‌ی که هه‌لی ده‌بژاردن بۆ کار کردن له‌گه‌لیدا، له گرنگ‌ترینی نه‌و مهرجانه‌ش: پارێزگاری و نهمانه‌ت پارێزی و دینداری باش، کاتی که خالیدی کوری ره‌یانی له‌سه‌ر کار لابرد که سه‌روکی پاسه‌وانه‌کان بوو له‌سه‌رده‌می وه‌لید و سوله‌یماندا — عومهر سه‌یری ده‌م و چاوی پاسه‌وانه‌کاني کرد و عومهری کوری مهاجری نه‌نصاری بانگ کرد و وتی: سویند به‌خوا تۆ ده‌زانی نه‌ی عه‌مر که له نیوان من و تۆ دا هیچ خزمایه‌تیه‌ک نه‌ جگه له نیسلام، به‌لام من گویم لیت بووه که زۆر قورئانت خویندۆته‌وه و له شوینیکدا نویتت کردووه و وات زانیوه که کهس ناگای لیت نه‌ی، و به‌باشی نویتزه‌که‌ت نه‌نجام داوه، نه‌م شمشیره بگره نه‌وه تۆم کرد به به‌رپرسی پاسه‌وانه‌کانم، هه‌روه‌ها نامه‌ی نه‌نووسی بۆ کاربه‌ده‌سته‌کاني^۱، که ناگادارین کار به کهس نه‌سپیرن جگه له‌وانه‌ی که نه‌هلی قورئانن، چونکه نه‌گهر خیر و چاکه لای قورئان دۆستان نه‌بوو نه‌وه لای خه‌لکی تر هه‌رگیز ناییت^۲.

نه‌گهر گومانی له که‌سیکیشدا هه‌بوايه له‌وانه‌ی ده‌یویست کاریکیان پی بسپیرت نه‌وه په‌له‌ی نه‌ده‌کرد تا به‌باشی ده‌یناسی نه‌وه بوو کاتیک عومهر بوو به خه‌لیفه وه‌فدیک هاتنه لای عومهر به سه‌روکایه‌تی بلالی کوری ابی برده و پیروزی‌بیان ناراسته کرد و بلال وتی: نه‌گهر خه‌لافه‌ت که‌سیکی شه‌ره‌فمه‌ند کردیت نه‌وه تۆ خه‌لافه‌ت شه‌ره‌فمه‌ند کردووه، و نه‌گهر که‌سیک خه‌لافه‌تی رازاندیته‌وه نه‌وه تۆ خه‌لافه‌ت رازاندۆته‌وه پاشان به چهند دیره شیعریک ستایشی عومهری کرد، عومهریش پاداشتی به باشی دایه‌وه پاشان بلال له مزگه‌وت دامایه‌وه و نویتزی ده‌کرد و شه‌و و روژ قورئانی

^۱ - سیره عمر بن عبدالعزیز، ابن الجوزي، ل: ۳۱.

^۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۸، سراج الملوك للطروشی، ل: ۲۵۵.

دهخویند، ئەمەش کاریگەری لەسەر عومەر هەبوو و ویستی بیكات بە والی عێراق، پاشان وتی: ئەمە کەسیکی خواوەن چاکەیه، دواتر کەسیکی متمانه پیکراوی نارده لای و پیتی وت: ئەگەر هەول بەدم بۆ ئەوێ بتهکم بەو والی عێراق چیم پێ دەدهیت؟ ئەویش بەلێنی پارەیهکی زۆری پێدا، پیاوه کەش ئەمە ی بۆ عومەر باسکرد و ئەویش دەری کرد و دووری خستەوه^۱. هەرۆهەها هەزی نەدە کرد کار بە کەسێک بپێریت کە دەستی هەبویت لە ستهمکردن دا بە تاییەت حەججاج^۲، هەرچەنەندە خەلکانی پێش عومەر حسابیان بۆ خزمایەتی و دەمارگیری کار بەدەست بۆ بنەمالە ی ئەمەوی دە کرد و پێوەر بوو بە لایانەوه بۆ دانانی کار بەدەست، بەلام شتێک لەمانە لەلای عومەر بە پێوێردانە دەنرا، ئەوزاعی باس دەکات کە عومەری کورپی عبدالعزیز لە مالتی خۆیدا دانیشتبوو پیاوماقولاتی بەنی ئومەییەشی لایبوو و پیتی وتن: نایا حەزەدە کەن هەر یەکیک لە ئێوه بکەمە بەرپرسی کۆمەڵی سەرباز؟ یەکیکیان وەلامی دایەوه وتی: شتیکمان پێ دەلێتی کە نایکەیت؟ وتی: ئەم راخەرەم ئەبینن؟ من ئەزانم کە کۆن دەبی و نامینیت، جا من پێم ناخۆشە بە قاچە کانتان پسی بکەن، ئیتر چۆن ئایینی خۆمتان دەدەمەدەست؟ ناموسی موسلمانانان بەدەمەدەست و بە ئارەزوی خۆتان حوکمی بکەن نەخیر ئەوه زۆر دووره^۳.

ئەم رێبازەش کە سیاسەتی عومەری پێ ناسرا بوو لە هەلبژاردنی والی و کار بەدەستەکانیدا کاریگەری باشی هەبوو لەسەر سەقامگیری سیاسی لە هەرێمەکاندا، چونکە خەلکی رازی بوون لە کار بەدەستەکانی و ستایشی کارەکانیان دەکردن و کار بەدەستی هاووشیۆهی حەججاج لەناو کار بەدەستەکانیدا نەبوو کە بە شێۆهیهکی توند مامەتە لە گەل خەلکیدا بکات و لەسەر تۆمەت بیانگریت، هەرۆه ک خەلکی دەمار گیران تێدا نەبوو کە خەلکانیک بەرزبکاتەوه و خەلکانیک نزم بکاتەوه و رق و قین لە دەرونیاندا بەرامبەری دروست بییت^۴.

^۱ - تاریخ دمشق، له اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۸۲.

^۲ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۸۲.

^۳ - سير اعلام النبلاء (۵ / ۱۳۲).

^۴ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۸۳.

سى يەم: سەرپەرشتى راستەوخۇي دەۋلەتى دەكرد بە گەۋرە و بچوگەۋە:

... ھەرۋەك چاۋدېرى ھەرئىمە كانى دەكرد، دام و دەزگانى دەۋلەتەش كە عبدالمملك ى كور
مەروان پەرەي يى دا لەمەدا يارمەتيدەرى بون لەو دەزگانەش دەزاي پۈستە و دەزگاي ھەۋالگىرى
گەۋرە كە بەھەموو لايەكى دەۋلەت دا بلاۋ بوو بوۋبەۋە و خەلىفەكان بۇ كۆكرنەۋەي زانىارى
بەكاربان دەھىنا، سەربارى ئەۋەي كە عومەر وردەكارى زورى دەكرد لە ھەلبىئاردنى واليەكانىدا،
بەلام ئەۋە رېنگر نەبوو لەۋەي كە كار بۇ چاۋدېرى جىبەجى كوردنى كاروبارى ھاۋلاتيان بكات و
چاۋدېرى بەرپۈچۈنى كاروبارەكانى دەۋلەت بىت، ئاشكراشە كە عومەر بە لىپران و مانددوو
نەبوون لە كاركردن دا ناسرا بوو بەرادەيەك كە دروشى بىرىتى بوو لەۋەي كە كارى ئەمرو مەخەرە
سەبىنى. جارىك بىيان وت: ئەي ئەمىرى باۋەرداران: ئەگەر پرۆشتايەيت و كەمىك پشوت بدايە،
ئەۋىش وتى: ئەي كى كارى ئەمرو جىبەجى بكات.؟ وتيان سەي دەبەكەيت وتى: نەكردنى كارى
يەك رۆژم بەلاۋەگرانە، نىز ئەي كارى دوو رۆژ چۆن بىت^۱.

مەيۈنى كورى مەهران ئەلەيت ك شەۋىك لە خزمەت عومەرى كورى عبدالعزيز دا بوۋىن و پىم
وت: ئەي ئەمىرى باۋەرداران بەم شىۋەيە ناتوانى بژىت، تۆ بەرۆژدا بەدەم كاروبار و پىداۋىستى
خەلكيەۋەي ئىستاش لەگەل ئىمەداي، خۋاي گەۋرەش خۆ دەزانى لە كاتى تەنھايى دا چى
دەكەيت^۲. ئەۋە بوو زۆربەي كاتەكانى بۇ دارشتى سىياسەتى ئىصلاحى و چاكسازىخۋازى خۆي
تەرخان دەكرد كە ھەموو بوارەكانى ژيانى گرتبۈۋبەۋە ۋەك بوارەكانى سىياسەت و ئابوررى و
كارگىرى و ھتد.. تەنانت بەشىكى زۆر لەو سىياسەتانەي بە جى ھىشت كە بابەتەكانى پرۆژەي
چاكسازى ھەمەلايەنەي پىك دەھىن، ئەم سىياسەتانەشى نارد بۇ كاربە دەستەكانى بۇ پەپرەو كوردنى
لەسەرجم ھەرئىمەكاندا و زۆر جارىش چەندىن رېئىمى پەرۋەردەيى لەگەلدا دەنارد كەتايىدا باسى لە
گەۋرەي ئەۋ ئەمانەتە بۇ ئەكردن كە خراوتە ئەستۆيان و ترسى خوا و چاۋدېرى و ترسان لىي
بىردەخستەۋە و لەو كارانەدا كە ئەيكەن^۳. ئەم رېئىمى و بىخستەۋەنەش كاربگەرى خۆي ھەبوو
لە دەۋرونى كار بەدەستەكانىدا، ئەۋە بوو جارىك بۇ يەكىكىانى نوسى: براكەم درىژى شەۋنخونى

^۱ - سىر عمر بن عبدالعزيز، ل: ۵۵، لابن عبدالحكم.

^۲ - الطبقات (۵ / ۳۷۱).

^۳ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۸۶.

خەلکی دۆزەخت یاد دەخەمەوه لە گەل مانەوهی هەتاهەتایان تیایدا، ناگات لە خۆت بێت لە خوا دور نەخریتەوه و هەتاوه کو هیوا براو نەبیت، کاتی کار بە دەسته کە ی نامە کە ی خۆیندەوه و ملی پێی گرتە بەر هەتاوه کو گەشتە لای عومەر عومەریش پێی وت: چی هیناوتی؟ وتی: دلست دا چلە کانم بە نامە کەت هەر گیز هیچ پۆستیک ناگرە دەست هەتا کو بە خزمەت پەر وەر دگەر نە گەم^۱.

هەر وەها عومەری کورێ عبدالعزیز بە نار دنی ئەو سیاسەت و رێنمایانە بو کار بە دەسته کانی وازی نەهینا، بە لکو سوور بوو لە سەر چاودیری جییه جی کردنی و دەر کەوتنی ناسەوارە کانی لە هاولاتیانیدا، بۆیە بە ردهوام پرسیاری لەو کەسانە دە کرد که لەو هەریمانەوه دەهاتن لەو بارە یهوه، ئەوه بوو زیاد ی کورێ ابی زیاد ی مەدەنی لە کاتی کدا که لە مەدینە وە هات بو لای عومەر ئەلی: عومەر پرسیاری لیکردم دەر بارە ی پیاو سالتحان و ژن و پیاو کانی خەلکی مەدینە و.. چەند مەسە لە یه کی تری مەدینە و منیش ناگادارم کردوه^۲.

رۆژێکیان عومەری کورێ عبدالعزیز هاته دەر وەه و لە گەل موزاحیم دا سوار بوو، ئەوه بوو زۆر جار چاوی بە سوارە کان دە کەوت و هەوالتی گونده کانی لی دە پرسین، پاشان سوارێکی خەلکی مەدینە یان پێی گەشت و هەوالتی خەلکی و خۆشیان لی پرسی، ئەویش پێی وتن: نە گەر ئەتانه ویت هەواله کەتان بو کۆ دە کە مەوه نە گەر ئەشتانه ویت بەش بەشی دە کەم، ئەوانیش وتیان: کۆی بکەر وەه بو مان، وتی: من مەدینەم بە جی هینست و ستەمکار تیایدا چەوسیترا بوو یهوه و ستەم لیکرا بو سەر خراو بوو و دەوله مەند زۆر بوو هەزاریش هاوکاری دە کرا، عومەر بە مە زۆر دلخۆش بوو وتی: سویتند بە خوا نە گەر هەموو ولاته کان بەم شیوه یه بن ئەوه لە لام خۆشترە لەوه ی که خۆری لە سەر هەلتهاتوو^۳، کاتی پیاوێکیش لە خەلکی خوراسان هات و ویستی بگەر پتهوه بو ولاته کە ی و داوای کرد لە عومەر بە حوشتری پۆسته دا بینیریت، عومەریش داوای ئەوه ی که دلنیا بوو لە ژیانامە و رەوشتی وتی: ئەتوانی ئیشیکمان بو بکەیت و منیش لە گەل پۆسته دا بت نیرم؟ وتی: بەلی، عومەریش وتی: بە لای ولاتی هەر کار بە دەستیکماندا تی پەربووت بەوردی لە هەلسو کەوتی بکۆلەر وەه نە گەر باش بوو هیچمان بو مەنووسه، بە لام نە گەر خراپ بوو ئەوه بو مان بنووسه، موزاحیم ئەلیت:

^۱ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۸۶.

^۲ - اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۸۷.

^۳ - سير عمر بن عبدالعزيز، ل: ۱۱۵.

بەردەوام نامەمان لایەو بە دەهات دەربارە ی کاربەدەستیکمان و لەسەر کارلامان دەبرد هەتاوہ کو گەشتە خوراسان^۱.

تییسی ئەوہش دەکەین کە عومەر گرنگی بە چەند سەرچاوەیەکی جوړاوجوړ دەدا بو کۆکردنەوہی زانیاریەکان چونکە دەیزانی کە بو باش ناسینی کاروبارەکانی هاوڵاتیان پتویستی بە کۆکردنەوہی زانیاری راست و دروست هەبە هەتاوہ کو ریتمای و فەرمان و نەہی بەسودی بو نۆمەت و دەولەت لەسەر بنیات بنیت. ئەم چاودێریە وردە ی عومەر بو کاربە دەستەکانی هیمنی بەسەر هەریمەکاندا، هەرەک ئەم ریتمای و چاودێریەش وای کردبوو لە والی و کاربەدەستەکان کە هەمیشە لە بیری کاردا بن، ئیراھیمی کورپی جەعفەر لە باوکیەوہ باس دەکات و ئەتی: ئەبو بە کوری کورپی محمدی کورپی عەمری کورپی حەزەم بینی بەشەو رۆژ کاری دەکرد، چونکە عومەر هانی دا بوو بو ئەوہ^۲.

عومەری کورپی عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) پشکنەری دەنارد بو ہەریمەکان ہەتاوہ کو ہەوالی بو بیننەوہ: ئەوہ بوو سی پشکنەری نارد بو خوراسان، ہەتاوہ کو لە گلەییەکانی خەلک بکوڵنەوہ سەبارەت بە خەراج کە عەدی کورپی اړطارة لەسەر خەلکی ئەوی داینابوو، پشکنەریکی نارد بو عیراق ہەتاوہ کو ہەوالی خەلک و والیەکانی بو بینن^۳ ہەرەوہا عومەری کورپی عبدالعزیز لە چوارچیوہی بەدوا چوونی کاروبارەکانی دەولەتدا چاودێری گشتی راگەیاندا، ئەوہ بوو نامەییەکی نوسی بو خەلکی حەجی لە رۆژی حەج گەورەدا کە تیایدا ہاتبوو: من سی بہریم لەستەمی ئەو کەسە ی کەستەمی لیکردن.. ناگادار بن مۆلەت خواستن ی ستەملیکراو بو چونەلای هیچ کار بەدەستیک لە خوارەوہی من پتویست نیہ، منیش پشت و پەنای ہەموو ستەملیکراویکم، ہەر کار بەدەستیکیشم لابادات لە حەق و کاربە قورئان و سوننەت نەکات ئەوہ گوێرپاہەتی لەسەر ئیوہ پتویست نیہ.. ہەر کەسیکیش کاری بکات کە چاکسازی گشتی یان تاییەتی لی بکەوینتەوہ ئەوہ لەسەد دینار ہەتاوہ کو سی سەد دیناری بی دەدریت بە ئەندازە ی ئەو کارە چاکە ی کە کردوویەتی^۴.

۱ - تاریخ دمشق، له اثر العلماء في الحياة السياسية، ل: ۱۸۸

۲ - الطبقات (۵ / ۳۴۷) اثر العلماء، ل: ۱۸۸

۳ - عمر بن عبدالعزیز، للزحيلي، ل: ۱۸۲

۴ - عمر لابن الاجوزي، ل: ۹۰.

بەم شێوەیە لە گەورەترین کۆبوونەوەی ئیسلامی دا خەڵکی هان دا لە ڕووی مادە و مەعنەویەوه بۆ چاودێری کردنی خۆی و کاربەدەسته کانی و ئاشکرا کردنی هەرشیتیک که پێچەوانەی قورئان و سوننەت، ئاشکراشە که نۆمەتی ئیسلامی پێویستی بە شیتیکی تر نیە جگە لە رێنماییەکانی قورئان و سوننەت، ئاشکراشە که نۆمەتی ئیسلامی پێویستی بە شیتیکی تر نیە جگە لە رێنماییەکانی قورئان و سوننەت ئەگەر پابەندبوون پێوی مەبەستی سەرەکی بیت^۱.

چوارەم: پلاندانان لە ئیدارەیی عومەری کوری عبدالعزیز دا:

پلاندانان بەو دەناسریت که ئەو کردەیه یە که نەجام دەدریت بۆ داڕین کردنی پێداویستیەکانی داھاتوو و دیاری کردنی ھۆکارەکانی بەدەستھێنانی^۲، ھەرۆھا بەو دەناسریت که پردی نیوان ئیستا و داھاتوو لەم پێناسە گشتیە شەوہ ئەتوانین بڵین که پلان دانان لە ئیسلام دا بریتە لە نامادەبوون لە ئیستادا بۆ ھەر شیتیک که ڕووبەرۆوی مۆژ دەبیتەوہ لە کارو ژانیدا لە داھاتوودا^۳، عومەری کوری عبدالعزیز یش ھیچ بریارێکی نەدەدا بەی پلان دانان و سەرجدانی سەرئنجامی کارەکان و بەھەند وەرگرتنی، لەوانەشە بەھێزترین ئامازە بۆ پەڕینی عومەری کوری عبدالعزیز بە گرنگی پلان دانان و بیر کردنەوہ لە کاروبارەکان ئەوہ بیت که بەرەجانی وت: ئەی رەجاء من عەقڵیکم ھدیە ئەترسم خوا لەسەری ئازارم بدات^۴، ئاشکراشە که عومەری کوری عبدالعزیز پستی دەبەست بە خوای گەورە پاشان بە کۆکردنەوہی زانیاری و توانای باش خۆیندەوہی و بیر کردنەو و پێشینی کردنی ئاینە و بەدیھینانی ئامانجە خوازاوہکان، لە بارەیی ئەمەشەوہ عومەر ئەتی: ھەر کەسی بە بێ زانیاری کار بکات ئەوہی که خرابی دەکات زیاترە لەوہی که چاکی دەکات^۵.

ھەرۆھا عومەری کوری عبدالعزیز(رضی اللہ عنہ) لە پلان داناندا ئامانجەکانی دا دەنا و سیاسەتەکانی ھەڵدەبژارد و رێوشوێنەکانی دیاری دەکرد و کاری گەلالە دەکرد لە چوارچێوہی گەلالە کردنی ئامانجەکانیشدا ئامانجیکی سەرەکی ھەبوو که عومەر ھەوتی دەدا بۆ بەدیھینانی که ئەویش چاکسازی

۱ - النموذج الإداري المستخلص من عمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۱۳.
 ۲ - الإدارة المنيف، ل: ۱۴۷.
 ۳ - الإدارة في الإسلام للضحيات، ل: ۷۱.
 ۴ - عمر بن عبدالعزيز، لابن الجوزي، ل: ۲۶۶.
 ۵ - سيرة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۲۵۰، لابن الجوزي.

و نوښگري راشيدى بوو به يې رښايى پڼغه مېرى خوا (ﷺ) خه لافه تى راشيدىن و ههستان به هممو پيداويستيه كاني هم پرورزه چاكسازيه له بهر چا كړدى دادگه رى و حهق و نه هيشتنى ستم و گيړانه وهى پڼكه وه گونجان له نيوان مروزه و بوونه وهر و ژيان و به ديه پته رياندا له چوارچيوه ي تيگه شتى هممه لايه نه دا بو ئيسلام دا، هه رچى هه لېبژاردنى سياسته كانيشه وهك يه كيك له يويسيته كاني پلان دانان نه وه له جى به جى كړدى نه خشه سازى كار گيړى دا له لايه ن عومره وه دهرده كه وىت، به لنگهش له سهر همه سورر بوونى عومره بوو له سهر پابند بوون به قورئان و سونه تى پرورزه وه و^۱ ناماده نه بوونى بو گويگرتن بو هيچ مشتمرېك له مهسه له شهرعيه كاندا، به ويپيهى كه نه و فرمانره وای جيه جى كار و شهرعش بو خوى و ژير دهسته كانيه تى، هه ر بوپه پابند بوون به شهرعه وه له سهر هاو لاتيان پويست كړد^۲. هممهش له چوارچيوه ي ديارى كړدى و هه لېبژاردنى سياسته تى گشتى دا، سه باره ت به ديارى كړدى رپوشونه كاني وهك يه كيك له يويسيته كاني پلاندانان، نه وه هممهش له روانگه ي نه و رپوشونانه وه رون ده پته وه كه ديارى كړد بو جيه جى كړدى هم سياسته له گه ل چاو پڼكه ووتى يه كه مى له گه ل نوممه تدا كاتى كه چند مهر جيكى دانا بو هاو رپيه تى كه پيشتر روم كرده وه، سه باره ت به گه لاله كړدى شيوازي كار كړدش نه وه روونى كړدوتوه كه نه و جيه جيكاره نهك بىدعه چى - واته جيه جى كه رى رپنمايه كاني نايه و گويړايله ليش ته نها بو كه سينكه كه گويړايله لى خوا بكات -^۳ ههروهك ده بى بناغه ي كار بهرپا كړدى دادگه رى و چاكسازى و چاكه كارى بيت له برى ستم و تاوان و ده سترېژى^۴.

ههروه ها عومهرى كورى عبدالعزير ((ره زى خواى لى بيت) پلاندانى به شيويه كى گشتگير پيره و ده كړد و پلان دانانىشى هممو بواره كاني ده گرتوه و هيچ بواړيكى نه هيشته وه كه له دهر گاي نه دا بيت وهك بواړى سياسته و حوكم و دادوهرى و نابوورى و په وهرده و زانست و بواره كومه لايه تيه كان سه بارى پلاندانى بو كارو باره گشتيه كان و، گرنكى به چند هه ريميك ده دا

^۱ - سيرة عمر لابن عبدالحكم، ل: ۳۵.

^۲ - سيرة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۳۶، ۳۵.

^۳ - همان سرچاوه، ل ۱۰۲.

^۴ - النموذج الادارى المستخلص عن عمر بن عبدالعزيز، ل: ۴۰۰.

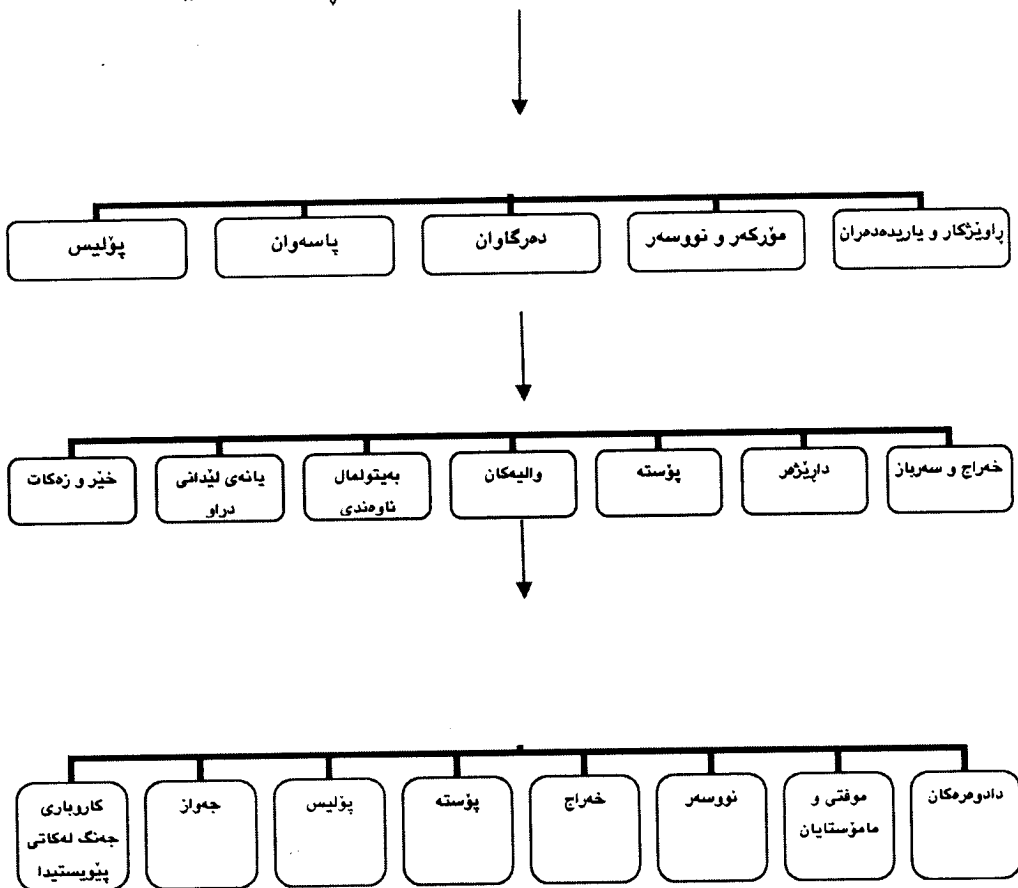
به‌شيوه‌یه‌کی سهره‌خۆ وه‌ك خوراسان و عیراق و گرنگیشی به‌چهند ده‌زگابه‌کی رینک‌خراوه‌یی تر ده‌دا وه‌ك دادوه‌ری و به‌یتومال و کۆکه‌ره‌وه‌ی خه‌راج و... هتد.

پینجه‌م: رینک‌خستن له‌ ئیداره‌ی عومه‌ری کورێ عبدالعزیز دا:

رینک‌خستن هه‌میشه‌ ته‌واو‌که‌ری پلاندانانه‌ بۆ بنیاتنانی ریشویننه‌ پتویسته‌کان بۆ جیه‌جی کردنی پلانه‌کان، عومه‌ریش رینک‌خستنی به‌ گرنگترین کاری ئیداری داده‌نا و تیگه‌یشتیشی بۆ رینک‌خستن له‌ هه‌لسوکه‌وتی ئیداری خۆیدا به‌رجه‌سته‌ کرد بوو، نه‌وه‌ بوو له‌ رووی رینک‌خستنی ئیداری کاره‌وه، کاره‌کانی ده‌ولته‌تی بۆ چوار به‌شی سهره‌کی دابه‌ش کردبوو که له‌ ژێر به‌رپرسیاریتی چوار که‌سی سهره‌کی دا بوو که ئه‌وانیش: والی و دادوه‌ر و به‌رپرسی به‌یتومال و خه‌لیفه‌ بوون، ئه‌مه‌ جگه‌ له‌ چهند رینک‌خستنیکی تری وه‌ك: خه‌راج و سهر‌بازه‌کان و نووسه‌ران و پۆلیس و پاسه‌وان و به‌رپرسی مۆر و ده‌رگاوان و چهند پۆستیکی تر.

ئەمەش ئەو كۆشەنە كە بەرپرسىيارىتى كارەكان رېئىك دەخات لەسەردەمى عومەرى كورى عبدالعزىز دا .

سەرۆكى دەولەت خەلىفە عومەرى كورى عبدالعزىز

سەبارەت بە رېئىكخستىن لە پرووى شوپىن و پەيوەندى نيوان خەلىفە و والى و كار بەدەستەكان و ديارى كردنى شىۋازەكانى كار و جىيەجى كردنەۋە، ئەۋە ئەتوانىن بلىين كە زۆربەى نامەكانى عومەر بۆ كار بەدەستەكانى ھەۋلىك بوو بۆ بەدەستەيننانى ئەم مەبەستە و روونكردنەۋەى لايەنى رېئىكخستىن لە پروۆسەى كارگىرى دا، بۆ ئمۇنە ھەستا بە روونكردنەۋەى شىۋازى مامەلە لە نيوان ئەو و ستەملىكراوان و چۆنىتى پەيوەندى كردن لە نيوانىندا، ئەۋە بوو مۆلەتى دا ھەتاۋەكو ستەملىكراوان بە بى مۆلەت بچنەلاى، گىرآنەۋەى زۆر مەسەلە و كار بۆ ئەو ئەو شىۋازەى كە لە سەردەمى پىغەمبەرى خواﷺ خەلىفەكانى راشدىن دا لەسەرى بوو، ئمۇنەى ئەمەش فەرماندان بە گىرآنەۋەى باخەكانەى لە خەبەردا بۆ ئەو بارەى كەلەسەردەمى پىغەمبەرى خواﷺ لەسەرى بوو،

همان کاریشی بهفدك كرد^۱. نهوه بوو نامهیه کی نووسی بو نهوبه کړی کورې حهزم والی مه دینه و تیايدا نهیوت: من سهیری فدکم کردووه و بوم دهر کهوتووه که بهو شیوه باش نیه و پییم باشه بیگیرمهوه بو نهو حالته تی که له سهردهمی پیغمبهری خوا(ﷺ) و نهوبه کر و عومهر و عوسمان دا له سهری بوو، توش وهریگره بیده ره دهست پیاوینک که به شیوهیه کی دروست مامهله تیادا بکات و السلام علیک^۲.

هموو نهوشتانه ی بو کار به دهسته کانی نووسی که په یوه نندی به کاروباری دارایی و به خشین و باج و پینج یهک و زه کات له مال و مولکدا و رینکخستنی کرینکاری بازارگانی و نهو که سانه ی که مافیان نیه بازارگانی بکه ن^۳ و شتی تر.

عومهری کورې عبدالعزیز(ﷺ) گرنگی ده دا به رینکخستنی کاروباره کانی دادوهری وهک تا که رینگه یهک بو یه کلاکردنه وهی کیشه کانی خه لک و پاراستنی مافه کانیان، چونکه هر هریم و ویلایه تینک دادوهری کی هه بوو که به گویره ی قورئان و سونهت حوکمی ده کرد، دادوهری هر ناوچه یه کیش باشترین شیواترین دادوهر بوون لهو ناوچه یه دا^۴، وهک عامری کورې شوره جیلی شه عی له کوفه دا^۵ و حارسی کورې یجدی نه شعهری له حص و^۶، عومهری کورې سوله یمان ی کورې خوبه یب ی محاربی له دیمه شق^۷ و که سانیکی تر، ههروهک عومهر خو شی دادوهری ده کرد^۸، مه سهله ی سه ره کیش له رینکخستنی دادوهریدا بریتی بوو له گه رانه وه بو حهق، چونکه گه رانه وه بو

^۱ - فدک: گوندیکه له حیجاز که له نیوان نهو و مه دینه دا دوو تاسی روزه پیسه، خوی گه وره کردی به فهی بو پیغمبهری خوا(ﷺ) کاتی دابه زیه خه بیه ر و مولکی تاییه تی خوی بوو، چونکه نه سپ و سوار پییان تی نه ناوه ههروه ها فدک کانی کی ناوی باش و دارخورمای زوری تیا به. (۲۷۰).

^۲ - سیره عمر بن عبدالعزیز، ل: ۱۳۱، لابن الجوزی.

^۳ - سیره عمر، لابن عبدالحکم، ل: ۷۸ - ۸۳.

^۴ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۴۰۳.

^۵ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۲۷۷.

^۶ - هه مان سه رچاوه، ل: ۲۸۴.

^۷ - هه مان سه رچاوه، ل: ۲۸۵.

^۸ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۴۰۳.

حق باشتره له رۆچوون له بهتالدا^۱، کاتی خه‌لکی سه‌مه‌رقه‌ندیش سکا‌لای قوته‌یه‌ی کوری موس‌لیمان کرد، دادوه‌ریکی بۆ دیاری کردن هه‌تاوه‌کو حوکم بکات لهو مه‌سه‌له‌دا وه‌ک پیشتر باس‌مان کرد، له‌م رووداوه‌شدا عومەر (رضی‌الله‌تعالی‌عنه) بنه‌مای جیا‌کردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لانه‌کانی به‌باش‌ترین شیوه‌ جیبه‌جی کرد، نه‌وه‌ بوو کاتی به‌ سکا‌لا‌که‌ی خه‌لکی سه‌مه‌رقه‌ندی پینگه‌شت خۆی دادوه‌ری له‌ نیوان دا نه‌کردن له‌ کاتی‌کدا که‌ توانای نه‌جامدانی نه‌و کاره‌ی هه‌بوو به‌و پیه‌ی که‌ خه‌لیفه‌ی موس‌لمانانه‌، نه‌م کاره‌شی نه‌سپارد به‌ سوله‌یمان کوری نه‌بی س‌ری کار به‌ده‌ستی خۆی له‌سه‌مه‌رقه‌ند دا نه‌وه‌کو به‌ کار ناره‌زوو بکات یاخود بکه‌و‌یت به‌قینه‌وه‌ لییان، چونکه‌ نه‌و به‌ناوی خه‌لیفه‌وه‌ کار ده‌کات که‌ پ‌ازی نه‌بوو خودی خۆی بیته‌ دادوه‌ر، له‌و کیشه‌که‌دا، و نه‌و کاره‌شی به‌و سه‌ر کرده‌ سه‌رب‌ازی به‌ نه‌سپارد، به‌لکو فه‌رمانی دا به‌دانیشتنی دادوه‌ر بۆیان، چونکه‌ دادوه‌ر ناکه‌و‌ته‌ ژیر فشاره‌ سه‌رب‌ازی و سیاسیه‌کان و ته‌نها گوی به‌ حوکمی خوا ده‌دات و شه‌ریعت جیبه‌جی ده‌کات به‌و شیوه‌ی که‌ هاتوه‌.

به‌م شیوه‌ش گومانی عوم‌ه‌ری کوری عبدالعزیز به‌دی هات و دادوه‌ر بریاری چوونه‌ ده‌ره‌وه‌ی عه‌ره‌بی سه‌مه‌رقه‌ندی دا بۆ سه‌رب‌از گه‌که‌یان، واته‌ فرمانی چۆ‌ل‌کردنی ناوچه‌که‌ی پیدان، چونکه‌ داگیر کردنی ناوچه‌ که‌ به‌شیوه‌یه‌کی ناره‌وا رووی دا بوو^۲. هه‌روه‌ها رینگ‌خسته‌کانی عوم‌ه‌ر کۆشکی خیلافه‌تیشی گرتوه‌ و سه‌ر له‌ نوێ ریکی خسته‌وه‌ به‌ جزیرک که‌ له‌گه‌ل تیروانینی خۆی دا بگونجی وه‌ک یه‌کێک له‌ موس‌لمانان که‌ پ‌یوستی به‌ ده‌سه‌لات و سیمای پاشایه‌تی نه‌، نه‌وه‌ بوو و وازی له‌ هه‌موو ر‌واله‌ته‌کانی خیلافه‌ت هینا که‌ پیش خۆی هه‌بوو، چه‌ند پ‌وستیکیشی هه‌له‌وه‌شاندوه‌ وه‌ک به‌رپرسی پ‌ولیس که‌ به‌ شمشیره‌که‌یه‌وه‌ له‌به‌رده‌م خه‌لیفه‌وه‌ ده‌ر‌و‌شت نه‌وه‌ بوو عوم‌ه‌ر پ‌نی وت: دوور که‌وه‌ره‌وه‌ لیم، پ‌یوستم به‌ تو نه‌، چونکه‌ من که‌سیکم له‌ موس‌لمانان، پاشان ر‌و‌شت و خه‌لکی له‌گه‌لیدا ر‌و‌شتن^۳.

^۱ - هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل: ۴۰۳.

^۲ - نظام‌ الحکم فی الشریعة و التاریخ الاسلامی (۱ / ۴۰۷).

^۳ - سیره‌ عمر بن عبدالعزیز، ل ک ۶۵ لابن‌ الجوزی.

شەھەم: خۆ پاراستن لە گەندەلی ئیداری لەسەردەمی عومەری کورێ عبدالعزیز دا:

عومەری کورێ عبدالعزیز هەولتی دەدا بۆ خۆپاراستن لە گەندەلی ئیداری، بە سوور بوون لەسەر ئەو ھۆکارانەی کە دەبنە پارێزەرلێی و داخستنی دەروازەکان بە رووی پەتا ئیداریەکاندا وەك ناپاکی و درۆ و بەرتیل و دیاری دان بە بەرپرس و ئەمیرەکان و زیادەپەوی کردنی والی و ئەمیرەکان لە بازرگانی کردن و خۆشاردنەوەی بەرپرسان لە خەلک و ناگادار نەبوونیان لە باردۆخیان و ستەمکردن و مافخواردنی خەلک و چەندین شتی تر، ئەمەش بەدریژی باسی ئەو مەسەلەیە:

۱- **باشکردنی باری گوزەرانێ کاربەدەستان:** بەکەم رێوشوێنی ئیداری کە عومەری گرتیە بەر بۆ پاراستنی کاربەدەستان لە ناپاکی بریتی بوو لە باشکردنی باری گوزەرانێ والی و کار بەدەستەکانی بە زیاد کردنی موچە بۆیان ئەمە سەرباری گرتنەوەی موچە لە خۆی و خێزانەکە، مەبەستیشی بەمە دوورخستنەوە یان بوو لە خیانت و ناپاکی نواندن ئەو بۆ موچە و بەخشینی کار بەدەستەکانی زیاد کرد و مانگانە سەد یان دوو سەد دیناری دەدا بەھەریەکەیان، بەلگەشی ئەو بوو کە ئەگەر کاربەدەستەکان تیر بن ئەو یە کلا دەبنەو بۆ کیشەکانی خەلک، کاتی وتیان: ئەی بۆبەو جوۆرە کە سامان بەکاربە دەستەکانت دەبەخشیت بە منداڵەکانی نابەخشیت؟ وتی: هیچ مافیکی خۆیانیان لی قەدەغە ناکەم و مافی خەلکی تریشیان بێ نادەم، بەھۆی ئەم رێ و شوینە شەوہ عومەر توانی دوو شتی گەرنگ بەدەست بێت:

أ- داخستنی دەرگای خیانت و ئەوہی کە والە کاربەدەستەکان دەکات کە خیانت بکەن و مالتی موسلمانان بدزن.

ب- مسۆگەر کردنی یە کلا بوونەوہی والی و کاربەدەست و ئەمیرەکان بۆ کار و پێداویستییەکانی موسلمانان.

۲- **سووبوونی لەسەر دوور خستنەوہی خەلک لە درۆ:** مەعینێ کورێ مەھران ئەلی: چومە لای عومەری کورێ عبدالعزیز و لەو کاتەشدا کار بەدەستی کوفەیی لابیو، عومەری زۆر تورپە بوو لێ، منیش وتم: ئەوہ چیت ئەی ئەمیری باوہرداران، ئەویش ناگاداری کردمەوہ کە وتوہتی: ھەر کەسێک دەست بکەوت کەشایەتی درۆی داویت زمانی دەپریم، ئەلی: وتم: ئەی

۱ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۱۴.

نهمیری باوهرداران نهو بهراستی نهبووه و نهوکارهی نهدهکرد. وتی: سهیری نهم پیاوه پیره ناکهن - رازی نهبوو به قسه‌کی مه‌عون - نه‌گهر دوو پله‌وپایه باشه‌که‌یان درو بییت نهوه هردووکیان خراپه^۱. بهم شیوه عومهر هه‌ولتی ده‌دا بو بنه‌پرکردنی گنده‌لتی ئیداری به هوشداری دان لهو دهره‌نجام و هوکارانه‌ی که له ناکامی درو و فیئل کردن له بریاردان دا په‌یدا ده‌بییت.

۳- **رپی نه‌دان به وهرگرتنی دیاری و به‌خشش:** نهوه بوو وه‌لامی نهو که‌سی دایه‌وه که‌وتی ئایا پیغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) دیاری وهرنه‌گرتوه؟^۲ وتی به‌لتی: (به‌لام نهوه بو ئه‌وان دیاری بوو بو ئیمه به‌رتیله) هه‌روه‌ها عومهر وهرگرتنی دیاری هه‌له‌وشانده‌وه که پیشتر والیه نهمه‌ویه‌کان وهریان ده‌گرت به‌تایبه‌ت دیاری نه‌وروز و فیستیفال که چهند دیاریه‌ک بو له بو‌نه و چه‌ژنی فارسه‌کاندا ده‌به‌خشرا، عومهری کوری عبدالعزیزیش نامه‌یه‌کی نوسی بو کار به‌ده‌سته‌کانی هه‌تاوه‌کو بو خه‌لکی بخوئیریته‌وه و تپایدا برپاری هه‌له‌وشانده‌وه‌ی دیاری وهرگرتن و نهو کری و نرخه‌ی دابوو که له نه‌وروز و ناهه‌نگ دا وهرده‌گیرا^۳، والی و کاربه‌ده‌سته‌کانیشی ناگادار کردووه له‌وه‌ی که داخو‌ازیه‌کانی خه‌لیفه یاخود یه‌کیک له نه‌ندامانی خیزانه‌که‌ی وه‌ک شتیکی پیوست و مسوگهر وهرگرن، وه‌ک نه‌وه‌ی که پرووی دا له کاتی‌کدا که فاتیمه‌ی کچی عبدالملک ی خیزانی عومهر ناردی بو کوری مه‌عدی که‌ریب و داوای هه‌نگوینی لی‌کرد له هه‌نگویی سنین یان لوبنان، ئه‌ویش بو‌ی نارد عومهریش پی وت: سوئند به‌خوا نه‌گهر دو‌باره‌ی بکه‌یته‌وه، بو هه‌تا‌ه‌تایه له پو‌سته‌که‌ت دورت ده‌خه‌مه‌وه و هه‌رگیز سه‌یری نیوچه‌وانت ناکهم^۴.

۴- **نه‌هی کردن له زیاده‌ره‌وی و ده‌ست بلا‌وی:** نهوه بوو چهند برپاریکی دا که به‌لگه‌یه له‌سه‌ر سووریون و گرنگی دانی زوری به‌سامان مولکی موسلمانان، لهو برپارانه‌ش وازه‌ینانی له رواله‌ته‌کانی خه‌لیفایه‌تی، نهوه بوو کاتی که ژاوه‌یان بو هینانی پرسپاری کرد و وتی: نهمه چه‌یه؟ و تیان چهند که ژاوه‌یه که تا ئیستا کس سواری نه‌بووه و خه‌لیفه له‌سه‌ره‌تای وهرگرتنی

۱ - البداية و النهاية، له النموذج الاداري، ل: ۳۱۵.

۲ - النموذج الاداري، ل: ۳۱۵.

۳ - سيرة عمر بن عبدالعزيز، ل: ۱۳۴ لابن الجوزي.

۴ - النموذج الاداري المستخلص، ل: ۳۱۶.

پۆستی خەلیفایەتی دا سواری دەبیّت، ئەویش بەجی ی هیشت و چوو بەدوای هیستەزە کەیدا
وتی: ئەی موزاحم — خزمەتکارە کەمی — ئەو مان و سامانە بگێرەووە بۆ بەیتولمال هەرۆهە
چەندین فەرش و راخەری بۆ راخرا، کە پیشتر بۆ خەلیفە رادەخرا لەسەرتای دەست
بە کاربوونیەو، بەلام ئەو لەسەریان دانەنیشت و وتی: ئەی موزاحم هەموو ئەمانە بگێرەووە بۆ
بەیتولمال پاشان سواری هیستەزە کەمی بوو و چوو بۆ لای ئەو فەرش و راخەری کە کەس
لەسەری دانەنیشتیوو و بۆ خەلیفەکان رادەخرا و بە نوکەبێ پالتی پێو نا و وتی: ئەی موزاحم
ئەمانە بچەرەووە سەر مالتی موسلمانان^۱، هەرۆه ک رێوشووتیکی تری گرتەبەر بۆ
رووبەر و رووبەرەوی زیادەرەوی لە دەولەتدا، کاتیکیش مەیعونی کوری مهران لە کاتیکدا کە
پێکەووە لە کاروباری خەلک دەکوڵێنەووە، پێی وت: بۆ ئەم تۆمارانە^۲ بە پتووسی گرانبەها
دەنوسریت و زۆری تیا دا نانوسریت لە کاتیکدا کە مولکی بەیتولمالی موسلمانانە؟ ئەویش
نامەیکە نووسی بۆ کاربەدەستان: با لەم پەراندەدا نەنوسن و پەرە ی درێژ بە کار نەهێنن، ئەلتی:
پاشان پەرە کان بچوک کرایەووە و لە بستیک زیاتر نەبوو^۳. پیشتریش باسی نامە کەمی عومەرمان
کرد بۆ ئەبێ بە کری کوری محمدی کوری حەزمی ئەنساری والی مەدینە دەربارە ی مۆمەکان و
رێنمایی کردنی لەلایەن عومەرەووە سەبارەت بە چۆنیتی نووسین کاتی کە پێی وت: ئەگەر ئەم
نامەیکە منت پێ گەشت ئەووە قەلئەمە کەت تیزبکە و وردبنوسە وشەکان کۆبکەرەووە و
پتووستیەکی زۆر لەیەک پەرەدا کۆبکەرەووە، چونکە موسلمانان پتووستیان بە قسەیکەکی زیادە
نیە کەزبان بە بەیتولمالیان بگەیهنیت و السلام علیک^۴.

ئەمە نەریتی عومەرە لەهەر مەسەلەیکەدا کە تایبەت بیت بە سامانی موسلمانانەو، بچوک بیت
یان گەرە و لەگەن هەموو والیەکاندا، چونکە بەلگە نەویستە کە عومەر تەنها لەگەن والی مەدینەدا
بەم شیوە نەبوو، بەلکۆ ئەمە هەموو والی و کاربەدەستەکانی گرتۆتەووە، ئەو بوو عومەر هەولێ دەدا

۱ - سیرة عمر، لابن عبدالحکم، ل: ۳۳.

۲ - تۆمار - طوامیر: کۆی طومارة واتە: پەرە ی گەرە لسان العرب (۱ / ۵۰۳)

۳ - سیرة عمر، لابن الجوزی، ل: ۸۸.

۴ - سیرة عمر لابن عبدالعزیز، لابن عبدالحکم، ل ک ۵۵.

بۆ دەستگرتن بە پارە و کەمکردنەوی خەرجی بەیتومال هەتاوێ کو رینگەر بیت لە زیادەپەرەوی و دەست بلاری^۱.

۵- رینگری کردن لە بازرگانی کردنی والی و کاربەدەستان: لەنامەیه کیدا بۆ کار بەدەستەکانی هاتوو: رامان وایە کە نابێ هیچ پێشەوا و کاربەدەستێک بازرگانی بکات لە سنووری دەسلاتی خۆیدا، چونکە ئەمیر هەرکاتی بازرگانی بکات شتەکان قورخ دەکات و دەستی بەشتانیک دەگات کە مەترسیدارە، هەرچەندە مەبەستیشی نەبیت ئەمەش بەلگە یە لەسەر دەرککردنی عومەر بەوی کە بازرگانی کردنی کاربەدەست ووالیەکان بەدەر نیە لە دوو شت:

یان دەبێ سەقالتی بازرگانیه کە ی بیت و کاروباری موسلمانانی لەبیر بجیت، یاخود بەهۆی پۆسته کە یهوه بازرگانی قورخ بکات و شتانیکێ دەست بکەوێت کە مافی ئەو نیە، بەم بربارەش عومەر دەر وازەیه کێ مەترسیداری داخست کە لەوانە یه بیته هۆکار بۆ گەندەلیه کێ نیداری درێژخایەن و کاریگەر^۲.

دوای هەشت سەدهش ئێین خەلدون هات و لە (مقدمه) مەزنیه کەیدا دوای چەندین ئەزمونی درێژ و لیکۆلینەوی فراوان شتانیکێ نووسی کە تیروانینه راستگۆیانە و حیکمەتە کاریگەرەکانی عومەری سەلماند کاتی وتی: بازرگانی کردنی دەسلەتدار زیانبەخشە بۆ هاوڵاتیان و باجیان لەسەر زیاتر دەکات^۳.

۶- کردنەوی کەنالی پەییوەندی لە نیوان والی و هاوڵاتیان دا: خەلکانی دەوروپەری خەلیفە بوو بوونە رینگەر لەبەردەم گەشتی خەلکی بە خەلیفە و ئەم دەست و پێوەندە بەربەستیکی ناسنینیان دروست کردبوو بە دەوری خەلیفە دا بەجۆرێک کە تەنها ئەو شتانە ی لیبی تی پەردەبوون کە ئارەزویمان لی بوو، یاخود لە بەرژەوهندیان بوو. هەرچی عومەری کوری عبدالعزیزیشە ئەو دیاری و خەلاتی مادی بۆ ئەو کەسانە راگەیاندا بوو کە لە راستی

۱ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۱۹.

۲ - سيرة عمر بن عبدالعزيز، لابن عبدالحكم، ل: ۸۳.

۳ - النموذج الاداري المستخلص، ل: ۳۲۰.

۴ - مقدمة ابن خلدون له رجال الفكر و الدعوة یه وه، (۱ / ۴۶).

مهسه له كان ناگاداريان نه كرده وه، يا خود ناموژگاري ده كهن به شتيك كه بهرزه وه ندى موسلمانان و دهوله ته كه ياني تيا بوو، نه وه بوونامه ي نووسى بو ناماده بو ان له وه رزى جه جدا: پاشان هر كه سيك بيته لامان بو ره تكر دنه وه ي سته ميك يان شتيك كه خواى گه وه به هويه وه بهرزه وه نديه كي تايهت يان گشتى به دهست بينيت نه وه له سه د دينا ره وه هه تا وه كو سى سه د دينا رى بي ده دريت به پي نه و فرمان به چا كه ي كه پي هه ستا وه و دوورى نه و ريگه يه ي كه برپويه تى، بهلكو خواى گه وره به هويه وه جه قيك بجه سپنيت و به تالنيك له ناوبه ريت و ده روازه يه كي خير بكر يته وه ^۱.

ههروه ها فرماني دا به كار ده بهست و واليه كان كه سووربن له سه ر كرده وه ي كه نالي په يوه ندى له نيوان خو يان و ها ولاتيان و گو ي يستبون و زانيني بارو دو خيان، چونكه نه وه ده بيته ريگر له سته مكر دن و ده ستر يزي كرده سه ر مافي خهلكاني تر و بو ار بو هر تاكيك نه ره خسي ت به بي نه وه ي په نا بو چند شيوا ز و ريگه يه ك به ريت كه په يوه ندى به نيسلامه وه نيه ^۲.

۷- هه ستاني به لپير سينه وه ي واليه كان ده باره ي ساماني به يتولال: كاتي كه عومهر ي كور ي عبدالعز يز بوو به خه ليفه هه ستا به ده ستر گر كرده يه زيدي كور ي مهلب ي والي خوراسان، كاتي كه هينايانه به رده ستي پر سياري لي كرد ده باره ي نه و بره پاره يه ي كه بو سوله يمان ي كور ي عبدالملك نووسيو وي نه و يش وتي: من لاي سوله يمان نه و پله و پا يه م هه بوو كه نه يزانيت، بويه نامه شم نووسى بو سوله يمان هه تا وه كو خهلكي بييستن، نه شزانيت كه سوله يمان شتيكي نه ده برد كه من بمويستايه و كار نيكي شي نه ده كرد كه پيم ناخوش بو ايه، عومهر يش پي وت: حوكمي تو ته نها زينداني كرده، جا له خوا بتر سه و مافي نه و خهلكه بگيره وه، چونكه نه وه مافي موسلمانانه و ناتوانم ده ست به ردار ي م، پاشان گيره يه وه بو زيندان، نه و يش له زيندانا ما يه وه هه تا وه كو هه والي نه خوش كه وتي عومهر ي بيست ^۳، ههروه ها عومهر ي كور ي عبدالعز يز (عليه السلام) هه ميشه هه والي واليه كان ي ده بر سي و چاو دي ري و لپير سينه وه ي له گه لدا ده كردن و نه وه بوو نامه يه كي نووسى بو يه كيكيان و

^۱ - رجال الفكر و الدعوة (۱ / ۴۷).

^۲ - النموذج الاداري المستخلص، ل: ۳۲۰.

^۳ - تاريخ الطبري (۷ / ۴۶۰ و ۴۶۱ و ۴۶۲).

ئەبوت: (ئۆمە كارانت زۆر بوون و ستايشكارانت كەم بوونەتەو جايان دەبى دادگەر بيت يان دەبى واز لە كارەكەت بىتت^۱ و السلام.

حەوتەم: مەركەزى بوون و لامەركەزى بوون لە نىدارەى عومەرى كورى عبدالعزىز دا:

عومەرى كورى عبدالعزىز بنەماى كركۆدئەو و ھاسەنگى كردنى لە نىوان مەركەزى بوو و لامەركەزى بوون دا جىبەجى كرد لە بەرپۆرەردنى دەولتەدا ئەوئىش بە جىبەجى كردنى ھەرىكەت كىيان بە پى چەند پىوهرىكى ديارى كراو، لىرەشدا چەند ھەلۆتت و رپوشوتت كە دەخەينە روو كە ئەمە روون دەكاتەو، لەو فەرمانانەش كە بەلگەيە لەسەر پەپرەو كردنى مەركەزى بوون لە بەرپۆرەردنى دەولتەدا ئەوئى كە لە نامەيە كدا نووسى بۆ كاربەدەستى خۆى لە كوفە و تىايدا ھاتبوو: ... من ئەو كارانەم پى سپاردووى كە خواى گەورە پى سپاردووم، بەلام پەلەمە كە لە دەست بىرپىن و لەسپدارەداندا ھەتاوھ كو پرسم پى دەكەيت^۲، لىرەدا عومەر بەرژەوئەندى ئومەتى لە جىبەجى كردنى مەركەزى تەدا دەبىنى، چونكە مەسەلە كە زۆر گرنگ بوو، لەوانەشە شمشىرىش پىش لەسەر كار لابردنى بگەوئت و ئەو كاتەش بەرژەوئەندى ئومەت لەپەلە كردن لە مەسەلەى كوشتن و لە سپدارەداندا نابتت، ھەرىكەشيان سزاي خۆى وەرەگرتت زوبىت يان درەنگ، ھەروەھا عومەر لىكۆلئىنەوئى دادگەرانەى لە لىكۆلئىنەوئى توندوتىز پى باشتت بوو^۳.

جا ئەبى لەمەسەلەيە كى گرنگ تردا چۆن بىت كە مەسەلەى كىشانى گىانى مرؤفئىكە^۴، ھەروەك شتى ترى گشتگىر تر ھەبوو لەمەشدا عومەر بۆ كاربەدەست و دادوەرەكانى روون كەدەو كە دەبى پابەندىن بە شىوازى مەركەزى تەدا تىايدا، كە ئەوئىش ئەو شتانەيە كە ئومەت تووشى دەبىت و پىشئىنەى لە قورئان و سونئەتدا نى، ئەو بوو نامەيە كى نووسى بۆ كار بەدەستەكانى و تىايدا سىاسەتى خۆى بۆ روون كەدەوئى وتى: ... سەبارەت بەو مەسەلەنەى كە پىش ھاتوون بۆ ئومەت و لە قورئان و سونئەتدا ھوكمىان نەھاتوو ئەو پىشەوا و خەلىفەى موسلمانان بىارى لەبارەو دەدات و بەكەمتر لە ئاستى

^۱ - عمر بن عبدالعزيز، عبدالستار الشيخ، ل: ۲۷۵.

^۲ - تاريخ الطبري له النموذج الاداري، ل: ۳۲۲.

^۳ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۲۳.

^۴ - هتمان سترضاوة، ل: ۳۲۳.

خۆی لی ناروانی و پیوسته لهسەر ئەو کەسانەش که له خوار خەلیفهون بەرزى بکەنەوه بۆى و رازى بن بهوى که برىارى لهسەر ده دات^۱.

له بواریکی تریشدا شیوازی مەرکهزى به پیوست ده زانى، ئەوه بوو زیاتر له والیه کی دانا بو عیراق و سجستان و خوراسان و عومانیش راسته و خو پیهوهست بوون به خەلیفهوه، ههروهها والیه کی دانا بو ئەندهلوس بى ئەوهی پیهوهست بیت به والى ئەفریقیهوه^۲، ئەمهش بەلگهیه لهسەر ئەوهی که عومهرى کورى عبدالعزيز مەرکهزیه تی ره چاو ده کرد و گه رانهوه بۆى به پیوست ده زانى.

● سه بارهت به پهیره و کردنى لامەرکهزیه تیش ئەم غومنانه ده خهینه پیش چاو: ئەگێر نهوه که عومهر نامهیه کی نووسیوه بو عروهی کورى محمد کاربه دهستی خۆی له یه مهندا و تویه تی: پاشان ئەم نامهیهت بو ده نووسم و فرمانت بى ده کهم که مافه کان بگێرتهوه بو موسلمانان و سه رم لی بده و گوئى به ماوهی نیوانى من و خۆت نه دهیت و له مەرگ نه ترسیت، ته نانهت ئە گه ر نامه م بو نووسیت که مەرکیکی زه وتکراوى موسلمانیک بگێره وه ئەوه ده بى بنوسی نایا سبى بیت یان رهش! جا مافی موسلمان بگێره وه و مه گه ریره وه بو من^۳.

لهم بریاره شدا ورده کاریه کی زۆر بهری ده کریت له دیاری کردنى نه وشته ی که خوازاوه له مەرکهزى بوون و لامەرکهزى بوون، ئەوهش وای لی کرد که لی ره دا شیوازی لامەرکهزیهت هه لبژیریت به رژه وه ندى ئوممهت بوو^۴، ئەوهش هه لئویستیکى تره و به لگه یه له سه ر ئاره زوی عومهر بو پهیره و کردنى لامەرکهزى بوون، ئەوه بوو نامهیه کی نووسی بو عه دى کورى أرطارة و تیايدا هاتبوو، پاشان تو به رده وام پیاو ده نیری به سه ر ماو گه رما و پرسیام لی ده کهیت ده رباره ی سوننهت، وه ک ئەوه ی بته وى به وه پله و پایه ی من به رز بکه یته وه، به لام سویند به خوا ته نها حه سه نت به سه مه به ستی حه سه نی به سه ریه — جا هه ر که ئەم نامهیهت پیگه یشت ئەوه پرسیار له حه سه ن بکه بو من و

۱ - سیره عمر بن عبدالعزيز، لابن عبدالحکم، ل: ۶۳.

۲ - الادارة في العصر الاموي، نجدة الحماش، ل: ۱۰۷.

۳ - الطبقات (۵ / ۳۸۱).

۴ - النموذج الاداري المستخلص من ادارة عمر، ل: ۳۲۴.

خۆت و موسلمانان^۱. عومەری كۆرى عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ) لامەكەزىهت و نەگەرانهوہ بۆى بە پىۆىست دەزانى لەمەسەلە رۆتینیەکاندا لەگەن بوونی كەسانیک كە متمانهی بە زانستیان هەیه وەك حەسەنى بەسرى (رضی اللہ عنہ)، چونكە حەسەن شیاوی ئەوہیە كە پرسیاری لى بکریت بۆ عومەر و عەدى والى و هەموو موسلمانان^۲، ئەم هەلۆیستەش ئاوردانەوہیەكى عومەریانەیه بۆ ریزگرتن و قەدرزانیى زانا خواویستەکانى هاوشیۆهى حەسەنى بەسرى و دانانى لە شوینى شیاوی خۆى دا، چونكە نەتەوہەکان كاتى پيش دەكەون كە ریز لە زانا خواویستەکانیان بگرن و لە شوینى شیاوی خۆیاندا دایان بنین.

بیگومان عومەر بنەمای هاوسەنگى لە نیوان مەرکەزى بوون و لامەرکەزى بوون دا پەپرهو دەکرد و چەند پپوهە و هۆكاریکیش هەبوو كە پالى پپوهەنا بۆ هەرشتیک لەوانە كە نەتوانین لەمانە دا كورتى بکەنەوہ:

- ۱- پەپوهەست بونى هەلۆیستەكە رى و شۆین بەرژەوہەندیەكى تايهت یان گشتیەوہ.
 - ۲- گرنكى ئەو مەسەلەى كە پەپرهو كرنى مەرکەزىهتەتى تیادا دیارى دەكریت، بۆ نمونە ئەو رپوشۆینەى كە پەپوهەندى بە كوشتن و لە سیداره دانەوہ هەیه شیاوی ئەوہیە كە مەرکەزىهتەتى تیادا رەچاو بكریت.
 - ۳- پيشهات و مەسەلە نوپكان لەوانەى كە لە قورئان و سوننەت دا نەهاتوون زۆر گرنك و بەبايەخن.
 - ۴- رەچاو كردنى دوورى نیوان خەلیفە و والیەكان لە رووى جوگرافیهوہ.
 - ۵- رەچاو كردنى كات و ئەو زەرەو زیانەى كە لى دەكەوپیتهوہ كە لەوانەیه بیته هۆى مردن.
 - ۶- بوونی كەسیك كە پشتى پى بپهستیت و دلنیا بیت لە خۆى و زانیاریەکانى و متمانهى پى ی هەبیت.
 - ۷- كاریگەرى دانان لەسەر خیرایى و دروستى ئەنجامدانى كار.
 - ۸- رەچاو كردنى بەخشینی متمانه بەدادوهر و والى و كار بەدەستهكان.
- لە سایەى ئەم پپوهەرانەدا عومەرى كۆرى عبدالعزیز مەرکەزى بوون و لامەرکەزى بوونی پیکهوه كۆ کردەوہ بەرەچاو كردنى هاوسەنگى لە نیوان دیارى كردنى پلەى گونجاو بۆ پەپرهو كردنى

^۱ - النموذج الاداري، ل: ۳۲۴، حلیة الاولیاء (۵ / ۳۰۷).

^۲ - هەمان سەرچاوه، ل: ۳۲۴.

هەریە کێکیان، بەم پێشەش عومەر هاوڕایە لە گەڵ تیزریستەکان (مُنظر) و زانیانی بواری کارگیری لە پەیی بردن بەرەهەندکانی ئەم بنەمایە^١.

هەشتم: بنەمای مرونەت – نەرمی نواندن – لە ئیدارەیی عومەری کوری عبدالعزیز دا:

عومەری کوری عبدالعزیز مرونەت و نەرمی دەنواند لە لێک گەشتن و وتوێژ و فیکر و جێبەجێ کردنی فەرمانەکان و پابەندبوون پێوی لەو ئومومەتەش، ئەوێی کە مەبۆنی کوری مهران دەبێتێتەو کە عبدالملکی کوری عومەری کوری عبدالعزیز وتی: بابە گیان چی رێگرتە لە بەدبەییانی ئەو دادگەریەیی کە ئەتەوێت؟ سویند بە خوا گوێم لێ نیه ئەگەر بەدبە کەوێ لە مەنجه لێکدا بکولتێرین. عومەریش وتی: کوری خۆشەوێستم من خەلکی لەسەر خوو رەهوشتیکی قورس پادێم و نامەوێت دادگەری زیندوو بکەمەوێ دەوای دەخەم هەتاوێ کە تەماعێکی دونیایان بچەمە بەردەم هەتاوێ کە ئەگەر بۆیە کە میان تۆرە بوون بۆ دوومیان رازی بن^٢، هەروەها ئەلێ: خەلکی هەرگیز بە گوێیان نە کردووم لەو حەقەدا کە وێستومە مەگەر شتێک لە دونیام پێشکەش کرد بن^٣.

بەم رێگەیاندا نەش ناشکرای کرد کە جێبەجێ کردنی نامانجەکان جۆرە مرونەت و چاوپۆشیەکی ئەوێت و مەسەلە کە بەو جۆرە نیه کە کورە کەیی ئەبیینت کە بەلایەوێ گەرنگ نیه ئەگەر لە مەنجه لێکدا بکولتێرین لە پێناو بەدی هێسانی دادپەرۆریدا بێ ئەوێ حساب بۆ هیچ شتێک بکات^٤.

ئەمەش هەلۆیستەیی کێ ترە لە گەڵ عبدالملک ی کوری داو ئەمەش ئەو گەفتو گوێبە کە لە نیوانیاندا پرووی دا: کور: ئایا دلتیایت لەوێی لەخەودا نەمریت، لە کاتی کدا کەستەمێکی زۆرت خراوتە پێش چاو و هێشتا مافی خوات تیا دا نەداوێ؟

باوک: کوری خۆم، دەروم ئەسپە کەمە، ئەگەر نەرم نەم لە گەلیدا نامگەیی نیتە جێ، من ئەگەر زۆر بکەم لە خۆم و دەست و پێوەندە کەم زۆر نابات و هەموو ئەکەوین، من وەک چۆن چاوەرێی پاداشتم لە کاتی بیداریدا بە هەمان شیوێ چاوەرێی پاداشتم لە کاتی خەودا خوای گەورەش ئەگەر بیویستایە

^١ - النموذج الاداري المستخلص، ل: ٣٢٦.

^٢ - سيرة عمر، لابن الجوزي، ل: ٨٨.

^٣ - النموذج الاداري المستخلص، ل: ٣٢٨.

^٤ - سيرة عمر لابن الجوزي، ل: ١٠٦.

قورنان بهیهك جار دابه زیتیت دای ده به زاند، به لام تنها یهك نایهت و دو نایهتی دا نه به زاند هه تاوه کو باوه ری جینگیر کرد له دلیندا.

کوری خۆم.. ئەوهی من تیایدام به لامه وه له به ماله ئەمهویه کهت گه وره تره، ئەوان تواناو دهسه لاتیان ههیه و خه لکی زۆریان به ده وردایه، بۆیه نه گهر هه موو ئەو کارانه له رۆژیکدا بکه م ئەوه نه ترسم له دهره نجامه کهی، به لام هه رجاره مافی خه لکی له یه کیک یان دوانیان نه سیتمه وه، نه مهش ناگاداریه بۆ خه لکانی تر و سه رکه وتوتره^۱. لیره دا عومه ر تینگه شتی ژیرانه ی خۆیمان ده خاته پیش چاو له به رپۆه بردنی بزوتنه وه چاکسازیه نوێخواریه کان دا و به رپۆه بردنی ئەو به رنامانه ی که مه به سستی ریشه کیش کردنی سته م و چه وساندنه وه و بلاز کردنه وه ی دادپه روه ری و یه کسانیه^۲، چونکه کاتی ئەلئی: من نه گهر خۆم هاو کارام ماندوو بکه م ئەوه زۆر نابات من و ئەوان یه که وه ده که وین و له ناوده برین. لیره دا روونی ده کاته وه که وزه ی مرۆف سنووداره، توانای لیپرانی به رده وامیش سنوری خۆی هه یه، مرۆفیش بۆ جیه جی کردنی نهر که کانی پیوستی به کات هه یه بۆ جی به جی کردنی نهر نهر کانه و به رجه سته کردنیان له که سایه تیدا و دهر که وتیان له شیوه ی به هاوبه مای بالا دا که تیکه ل به خوین و هزری مرۆف بیته، به بی نه مهش مرۆف ناتوانیت ئەو به هایانه له واقیعدا به رجه سته بکات و له ناخیدا که له که ده بیته و رۆژ به رۆژ فشاری زیاتری بۆ سه ر دروست ده کات هه تاوه کو له رۆژیکدا مرۆف له ژیر ئەو فشاره دا دهر وخیت.

ئه وه ی که سه رنجی مرۆفیش راده کیشیت ئەو ده سته واژه یه تی که ده لئی:.. من مافی خه لکی له یه کیک و دوان نه سه نه وه و نه مهش به که سانی تر ده گات و ناگاداریه که بۆیان و سه رکه وتوتره، لیره دا عومه ر گرنگی ده سته کوه ت و کار کردن ده خاته روو و نامازه به رۆلی گرنگی ده دات، چونکه زۆرن نه وانیه که وتاریان داوه و سووربوونی خۆیان له سه ر گۆرانکاری له پیتاو چاکسازی و نوێگه ریدا راگه یاندوووه و ناره زوی خۆیان بۆ راپه رین و شۆرشی گه وره دهر برپوه، به لام به خۆیان و قسه و دروشمه کانیانه وه که وتن و له ناوچوون، چونکه تنها قسه یان پی بوو... به لام عومه ر نه م ریفۆر محوازه مه زن و زانا ژیره نه یه وی کرده وه پیشکesh بکات و کرده وه کانیشی توند و تیژ و بی پلان و به رنامه نه بن، ماف له که سیك و دوان و ده سیپته وه و نه مهش به خه لکی تر ده گات و به م

^۱ - ملامح الانقلاب، ل: ۱۷۳.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۱۷۳.

شیوه چاکسازی دهرونی ههموان دهگریتهوه وهك چۆن روناکی تاریکی لهناو دهبات، ئەم عومەرە نەرم و ژیره نەیدەوێست کارێك بکات بێ ئەوهی کهمێک مالتی دونیای تیا بێت هەتاوه کو بهۆیهوه دلتی خەلکی بێنیتەوه^۱، کهیش ناتوانی بلی ئەمه دەست هەلگرته له ئامانجی چاکسازی گشتگیرهوه بۆ چاکسازیهکی لاوهکی که خۆی له پینه و پهڕۆ کردن دا دهبینیتەوه، چونکه هەر له سه‌ره‌تای وه‌رگرتنی به‌رپه‌رساریتیه‌وه نهما نینیه که عومەر ته‌نازول و پاشه‌کشه بکات له نەر که کانی بهرام بهر به ئوممه‌ته‌که‌ی یان لهو ئامانجانه‌ی که قورئان و سونهت خستویانه‌ته‌ روو، به‌لکو لی‌ره‌دا ئەو شیوازه زیندوه‌مان نه‌خاته‌ پێش چاو که توانای به‌دییه‌تانی ههموو ئەو ئامانجانه‌ی هه‌یه... بینگومان فشاری به‌رده‌وام ته‌قینه‌وه‌ی لی ده‌که‌وێته‌وه، ئەو ته‌قینه‌وه‌یه‌ش هه‌رچه‌نده‌ بچوک و لاواز بێت، به‌لام هەر سوتینه‌ر و تیکده‌ره، جا نه‌گه‌ر به‌رپرس و سه‌رکرده‌کان توانای خۆلادان له‌و سوتان و تیکدانه‌ یان هه‌بێت به‌ شیوازیکی زیندوو که بگۆنجیت له‌ گه‌ل پیکهاته‌ی ده‌روونی مرۆف دا بۆ ده‌بی پشستگۆی ی بخهن و نه‌یگر نه‌هر^۲.

ئەوه بوو کاتێک عبدالملکی کورپی بێ وت: ئەی ئەمیری باوه‌ر داران فرمانی خوا جیه‌جی بکه و مه‌ترسه‌ بابه‌یه‌که‌وه له‌ مه‌نجه‌لێکدا بمانکولێتن، ئایا لی‌ره‌دا وه‌لامی خه‌لیفه‌ی نەرم و نیان چی بوو: کورپی خۆم، ئە‌گه‌ر ئەوه‌ی تو ده‌یلێ ی بیکه‌م ناچار ی په‌نا بردن بۆ شمشیرم ده‌که‌ن خیریش له‌ خیرێکدا نه‌یه که ته‌نها به‌ شمشیر بچه‌سپێرت^۳.

بینگومان خه‌لیفه‌یه‌ک به‌و ژیری و نەرمیه‌ نا‌ک‌ریت بێزاری ده‌رپریت له‌ گه‌شتن به‌ ئامانجه‌کانی^۴. له‌مه‌شه‌وه نەرم نیانی و مرونه‌تی عومەر ده‌رده‌که‌وێت له‌ جیه‌جی کردنی سیاسه‌تی گشتی دا که خۆی له‌ چه‌سپاندنی دادگه‌ری و بلاکردنه‌وه‌ی ئیسلام و بنیاتنانی ده‌ولته‌تی ئیسلامیدا ده‌بینیه‌وه^۵. ئەمه‌ش چه‌ند نموونه‌یه‌که‌ له‌سه‌ر جیه‌جی کردنی بنه‌مای مرونه‌ت و نەرمی نواندن:

۱ - ملامح الانقلاب: ل: ۱۷۴.

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل: ۱۷۴.

۳ - الکامل في التریخ، له‌ ملامح الانقلاب و، ل: ۱۷۵.

۴ - ملامح الانقلاب، ل: ۱۷۵.

۵ - النموذج الاداري، ل: ۳۲۹.

۱- په له كردنمان لیت وات لی نه کات که نویژ له کاتی خوئی دوا بخهیت: رۆژنیکیان هاته ناو پاسه وانه کانی و وتی: کامتان نهو پیاوه ده ناسیت که ناردمان بو میسر؟ وتیان هه موومان ده ناسین - کابرایه که بوو پیش ماوه یه که بو کاریک نارد بوو بو میسر - وتی: با کهم ته مه نترنتان پروات بوم بانگ بکات، نه لئی: نه مه له رۆژی ههینی دا بووو، پاشان کابرا چوو به شویتیدا و وای ده زانی که عومهر وایزانیوه نهو دوا که وتوو له رۆشتندا بویه وتی: په له م لئی مه که هه تاوه کو خوم کۆده که مه وه، پاشان خوئی ناماده کرد و هاته خزمهت عومهر، عومهریش (ﷺ) پنی وت: په له مه که، نه مرو رۆژی ههینیه، نه رۆیت هه تاوه کو نویژی جومعه ده که بیت، ئیمه بو کاریکت نه نیرین که کاری موسلمانانه جا په له کردنمان لیت وات لی نه کات که نویژه کانت دوا بخهیت ^۱. له م هه لویسته شدا عومهر مرو نهت و نه رمیه کی ززر نیشاندا، هه رچه نده نهو نوینه ریشی بو کاروباری موسلمانان ده نارد و ده یوا به به خیرا نهو کاره بکریت ^۲.

۲- بۆ نه مایته وه هه تاوه کو به ربانگ بکه یته وه پاشان ده هاتیت: عومهری کوری عبدالعزیز کار به ده ستی خوئی له خوراساندا بانگ کردوه نهویش به په له خوئی گه یانده لای خه لیفه و کاتی گه شته باره گای خه لافهت له دیمه شق، خه لیفه ناسه واری ماندویتی پنه بینی و پرسباری لیکرد: که ی کهوتیه ری؟ وتی: له مانگی ره مه زاندا عومهریش وتی راستیان کردوه به که سیکی وشک وه سفیان کردوی!! بۆ نه مایته وه هه تاوه کو به ربانگ بکه یته وه پاشان ده هاتیت ^۳.

۳- زور له خه لکی مه که و ماندوویان مه که و باری گران مه خه ره سه ز شانیان: ئین سه عد باسی نهو ده کات که مه یونی کوری مه ران که به رپرسی دیوانی دیمه شق بوو، وتی: موچه یان بریه وه بو پیاویکی نه خوش وتم: نه خوش ده بی خزمهت بکریت، به لام نه گه ر موچه ی پیاویکی ساغی پی بدریت نهو ناییت، نهو بوو لای عومهری کوری خه تتاب سکا لایان له دژ کرد بووم و وتبویان: نهو توشی زه ههت و بار گرانیمان ده کات، نه لئی: نهویش نامه یه کی بو

۱ - سیره عمر بن الجوزي، ل: ۱۰۶.

۲ - النموذج يالاداري، ل: ۳۳۰.

۳ - تاريخ الطبري له النموذج الاداري، ل: ۳۳۰.

نووسيم: نه گهر نهم نامهيهت بي گه يشت نهوه زور مه كه له خهلكي و باري سه رشانيان قورس مه كه، چونكه من نهوهم پي باش نيه ^۱. لي ره دا عومهر له روانگه ي نه رمي نواندن و ناسانكر دني كار ه كانه وه نهمه ي بو نووسي ^۲.

۴ - نه رمي نواندن له گفتوگو و ليك گه يشتن دا: له راستي دا گفتوگو ي هيمنانه و مونا قه شه كردني به لنگه، به به لنگه شيوازي عومهر بوو له وتوويز و مشتومره كانيدا - وهك له گه ن خهواريج دا نامازه مان پيدا - نهوه بوو خهلكانيك له حهرو ريه كان - خهواريج - هاتنه لاي عومهري و شتانيكيان بير خسته وه، هه ندي له نامانده بو انيش داوايان ليكرد كه بيان تر سييت و روو بگوريت له گه لياندا، به لام عومهري كوري عبدالعزيز هه ر نه رم بوو له گه لياندا، هه تا وه كو تواني رازيان بكات و قايل بن به وه ي كه موچه و نازوقه ي لي وه ر گرن هه تا وه كو ماوه و بهوشيوه به جيان هيشت، كاتي چوونه ده ره وه عومهر كي شاي به راني يه كيك له ناماده بواندا و وتي: نه گهر توانيت ده رمانيك داين بكه يت بو هاوريكه ت بي نه وه ي داخي بكه يت، نه وه هه ر گيز داخي نه كه يت ^۳، به م شيويه له هه موو شيوازه كاني مامه له كر دني دا نه رمي ده نواند ^۴.

۵ - مرونه تي فيكري: عومهري كوري عبدالعزيز نه رم بوو له رووي فيكريه وه، و خو ي لاده دا له چه قبه ستن و توندره وي، نه وه بوو جاريكيان - عومهر يه زيدي كوري ماليك و حارثي كوري محمدي نارد بو نه وه ي خهلكي فيري سوننه ت بكه ن و موچه ي بو برينه وه - وهك باس مان كرد - يه زيديش رازي بوو، به لام حارث رازي نه بوو وتي: له بري زانستيك كه خوا فيري كردووم كرى وه ر ناگرم، پاشان نهمه يان گيرايه وه بو عومهر، نه و يش وتي: وا نازاين نه وه ي كه يه زيد كر دويه ي هيچي تيا بيت و خوا ي گه وره ش نمونه ي حارث مان تيا دا زياد بكات ^۵.

۱ - الطبقات (۵ / ۳۸۲).

۲ - سيرة عمر لابن الجوزي، ل: ۷۶ - ۷۸.

۳ - النموذج الاداري، ل: ۳۳۱.

۴ - سيرة و مناقب عمر بن عبدالعزيز، لابن عبدالحكم، ل: ۱۳۷.

۵ - سيرة عمر بن عبدالعزيز لابن الجوزي ن ل: ۲۷۵.

لیره ده هلوئیستیکی دیاریکراوی بهرامبر نهو دوو زانایه نه گرتنه بهر سهرباری جیاوازی هلوئیستیان له بهرامبر وهر گرتنی کری دا له سهر فیرکردنی خهلکی، نهوه بوو پشتگیری وهر گرتنی کری ی کرد له بهرامبر فیرکردنی خهلکی دا ن پاشان نزای کرد که خوا نمونه ی حارث زیاد بکات. بهم شیویه نهرمی دهر کهوت له پشتگیری کردنی ههر دوو هلوئیسته که له بهک کاتدا، ویرای جیاوازیان، نهمش له چوارچیویه باور بوونی تهواری دا بوو به پیوستی بنهمای مرونت وهک وتی: حمزم نهده کرد هاوه لانی محمد (ﷺ) جیاواز نه بوونایه، چونکه نه گهر جیاواز نه بوونایه، هیچ مؤلته تیک نهده بوو^۱، ههروه ها نه بوت: حوشتره سووره کان هینده ی جیاوازی هاوه لانی محمد (ﷺ) لام خوشه ویسترتن^۲، نه مانه چهند بهلگه یهک بوون له سهر جی به جی کردنی بنهمای مرونت له بهر یوه بردنیدا نهم مرونت و نهرمی نواندنش ریگر نه بوو له بهردهم جیه جی کردنی بریاره کان و بهدی هیتانی نامانجه دهستیشان کراوه کان و گه شقن به هیوا و خواسته کاندا^۳.

نویه م: گرتنی کات له نیداره ی عومهری کوری عبدالعزیز دا:

عومهری کوری عبدالعزیز زۆربه ی کاته کانی نه گهر نه لاین هه مووی له بهر یوه بردنی کاروباره کانی دهوله تدا یان له کاریکدا که بهر ژه وهندی کشتی تیداا بوایه یا خود جیه جی کردنی مافی خوا له په ره ستشدا به سهر دهر د، نهوه بوو شهوی له نویژ و مونا جات دا به سهر دهر د و دوا ی نویژی وه تریش قسه ی له گه لدا که سدا نه ده کرد^۴. ههر له چوارچیویه سوود وهر گرتن له کاتی گونجاودا عومهر وتویه تی: شهو رۆژ کار له تۆدا - واته مروژ - ده که ن ن تۆش کاریان تیداا بکه^۵.

ههروه ها عومهری کوری عبدالعزیز سوودی له کاته کانه وهر ده گرت بو نه نجامدانی کاره چاکه کان و په له کردن له رینمایی کردن و لیکۆلینه وه ی خیرا له مه سه له کان و وهر گرتنی بریاره نیداریه کان و خو لادان و له ههر شتیک که نه بیته هوی دوا خستی کاریک یان بهر ژه وه نهدیه ک

^۱ - الطبقات (ه / ۳۸۱).

^۲ - النودج الاداری، ل: ۳۳۱.

^۳ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۲۱۰ - ۲۱۱.

^۴ - الدارة في التراث الاسلامي (۱ / ۲۷۹) البرعي و عابدين.

^۵ - سیره عمر بن عبدالعزیز، لابن عبدالحکم، ل: ۳۲.

گرنگترین بعلگهش لهسهر نهمه نهو خیراییه بوو که له به نهمگه یاندنی سی بریاردا نواندی، وهک ابن عبدالحکم باسی ده کات و نهیگیتیه وه و نهلی: کاتی که سوله یمان به خاک سپیردرا - به خاکسپاردنیشی دواوی نوژی مه غریب بوو - عومهر داواوی قه لثم و کاغز یکی کرد و سی نامه ی نووسی، چونکه له بهر خواوی گه وره نهیده توانی دواوی بخات بویه یه کسهر به نهمگه یانند، خه لکیش دهر باره ی نووسینی نهم نامانه ووتیان: نهمه بو نهمه نده له پیه تی؟ نهمه کرا په له نه کات هه تا وه کو نه گه ریتیه وه بو مالله کی خوی؟ نهمه خوشه یدا ی کورس و دهسه لاته: بیگومان عومهر ههر گیز په له ی نه بوو ناره زوی نهو کاره شی نهمه کرد که پی سپندر او بوو، بعلکو نهو لپرسینه وه ی له گه ل دهر وونی خویدا کرد و بوی دهر کهوت که ناتوانی نهو کاره دوا بخات، نامه ی یه که میش په یوه نندی به خودی خو یه وه نه بوو، بعلکو زیاتر په یوه نندی بهو موسلمانانه وه بوو که له قوسته نتینه دا غه زایان ده کرد و تووشی برسیتی و ماندویتیته کی زور بوو بوون و نهویش فه رمانی دا به گه رانه وه ی مه سلهمه ی کوری عبدالمک و کوتای هیان به گه مارو که، دیاره عومهر ی پی و ابوو که ره وانیه کاروباری موسلمانان له نه ستو بگریت و گه رانه وه ی سو پای تنگ پی هه لچنرا و ماندوو دوا بخات، بویه په له ی کرد له نووسینی نهو نامه یه له پیئا و کوتای هیانی به نه هامه تی سو پای گه مارو دهر^۱.

له راستیدا نهو بارودوخه ی که موجهیدانی قوسته نتینه ی تیابوو بواری نه ده ده به دوا خستی بریاری کشاندننه و هیان، ههر بویه نهم بریاره ی عومهر له کاتی خویدا بوو^۲، ههروه ها نامه یه کی نووسی و داواوی له سهر کار لابر دنی نوسامه ی کوری زهیدی تنوخی کرد و که بهر پرسی خه راجی میسر بو به هو ی ستمکاری و ناپاکیه وه، نامه یه کی تریشی نووسی بریاری له سهر کار لابر دنی په زیدی کوری نه بو مسلم ی دا، له نه فریقا دا به هو ی ستمکاریه وه^۳.

ههروه ها عومهر ی کوری عبدالعزیز گرنگی ده دا به کات له رووی هه لبراردنی کاتی گونجا وه بو را گه یاندنی رینمایی و بریاره نیدار یه کان و ناسان گه یاندنیان، بویه کاتی بانگه واز که رانی به کار ده هیئا بو ناگادار کردنه وه ی خه لک گونجاو ترین کاتی هه لده بژارد بو ناگادار کردنه وه ی خه لک له

^۱ - التوزج الاداری المستخلص من اجارة عمر، ل: ۳۳۷.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل: ۳۳۷ - ۳۳۸.

^۳ - هه مان سه رچاوه، ل: ۳۳۹.

پرووی زۆری ناماده بوان یاخود له پرووی پرۆزی شوین و پلهو پایه وه کهوا ده کات گرنگی زۆری
 بی بدیرت وهك وهرزی حه ج که کوو بوونهوهی سالانهی موسلمانانه، ههتاوه کو لهو پرۆزه دا وتار
 بدات یاخود نامهیهك بنوویت بۆ موسلمانان سهبارهت بهو کاروبارانهی که زۆر به گرنگی
 دهزانیته بۆیان چونکه به ههلبژاردنی ئهو کاته گونجاوه دوو مهسهلهی بۆ بهدی دیت، یه کهمیان:
 گه یاندنی ئهو ریتمای و بریار و ریشوینه به زۆرتین کهس له موسلمانان و له خه لکی هه موو
 ناچه و لاته کان، دووهمیشیان: ئهو بلاو بوونهوه خیرایهی که راگه یاندنی ئهم بریار و ریشوین و
 ریتمایه به خۆیه وه ده بینیت کاتیک که له ناو ئهو ژماره زۆره دا بلاو ده کریته وه له و کاته پرۆزه دا.^۱
 ئه و نهی ئهم نامانهش ئهو نامهیهی که بۆ خه لکی نووسی له وهرزی حه ج دا که تیدا هاتبوو:
 پاشان، من خوا ده کهم به شاهید و بی بهریبونی خۆمی بۆ ده رده برم له م مانگه پرۆز و ولاته پرۆزه
 رۆزی حه جی گه وره یه دا که من بی بهریم له سته می هه ر که سیك که سته می لیکردوون و ده ستریزوی
 که سیك که ده ستریزوی کرد و نه ته سه ر، له وهی که فرامم بی کردییت یان پیی رازی بووم یان
 مه به ستم بوویت مه گه ر کاریک کهوا لئی تی گه شتم یان به باشی بۆم روون نه کرایشه وه و به دووا
 چوونی پیوستم بۆ نه کردییت ئومیدیشم وایه که خوای گه وره له کارانه م خۆش بوویت، چونکه
 ئهو ناگاداره له سووربوونی من له سه ر سته منه کردن و هه ولدایم بۆ دادگه ری، ناگادار بن هه ج
 سته ملیکراو نیک مۆله تی ناوی هه تاوه کو ده کاته لای من و من پشتیوانی هه ر سته ملیکراو نیکم، هه ر
 کار به ده ستیکیشم بی نیازی خۆی له حه قه وهی و پایه ندبوون به قورنان و سونه ته وه نیشان دا ئهو
 گوپرایه لئی له سه رتان پیوست نیه، و کاری ده ده مه ده ست ئیوه هه تاوه کو ده گه ریته وه بۆ حه ق
 ناگاداریش بن نابی پاره له ده ست ده وله مه نده کانتاندا قۆرخ بییت و نابی پییش هه ژاره کانیش بخرین
 له فه ئی دا هه ر که سیکیش ده ستی دایه کاریکی چاکه که سوودی بۆ به رزه وه ندی گشتی یان تایه تی
 موسلمانان هه بوو ئه وه له دوو سه د تا سی سه د دیناری بی ده دریت به پیی ئهو ماندوو بوون و
 زه جه ته ی که تووشی هاتوه، ره جه تی خوا له که سیك که سه فه ریک به گران نازانیته که خیری
 تایه بۆ موسلمانان، نه گه ر له دروشم و کاره کانی حه جیشم نه کردنایه ئه وه چه ند کاریکی دروستم
 بۆ دیاری ده کردن که خوای گه وره بۆی زیندوو کردونه ته وه و چه ند به تالیکیش که خوای بۆی له

^۱ - حلیة الاولیاء (۵ / ۲۹۲ - ۲۹۳).

ناو بردوون و نهوش تنهها فهزلی خواجه و تنهها سوپاسگوزای نهوبن، چونکه منیش نه‌گهر خجواى گه‌وره بمداته دهست خوّم نهوه وهك خه‌لكى تر دهيم و السلام^۱.

نهمش نامه‌يه كى به پيژى نه‌ميرى باوه‌رداران عومهرى كورپى عبدالعزبز بوو بؤ رووبه‌روو بهووننه‌وى ستم و چه‌سپاندنى داد‌گه‌رى، چونكه نهو ليبراونه هه‌ولتى ده‌دا بؤ نه‌هيشتنى نهو ستم و چه‌سپاندنى داد‌گه‌رى، به‌لام پيشبينى نه‌وشى ده‌كرد كه كوّمه‌لى ستم هه‌بيّت كه به نهو نه‌گه‌شيتيّت، بويه نه‌م نامه‌يه‌ى نووسى و له وه‌رزى حج دا رايگه‌ياند كه وه‌فدى زوربه‌ى نارچه و ولاته موسلمانه‌كانى تيّدايه، هه‌تاوه‌كو گه‌ردنى خوّى نازاد بكات له‌وسته‌مه شاراونهى كه پيى نه‌گه شتووه.

له‌م نامه‌يه‌شدا بي به‌رى بوونى خوّى راگه‌ياند لهو كاربه‌ده‌ستانه‌ى كه ستميان له ده‌ست روو ده‌دات و تا‌عه‌تى به‌ستونه‌ته‌وه به تا‌عه‌تى خواجه، نهمش وا ده‌كات له موسلمانان كه هه‌ر كه‌سيكيان چاو‌ديريك بيت به‌سه‌ر نه‌ميرى باوه‌ردارنه‌وه و هه‌ولبدات بؤ دامه‌زراو تر كردنى نه‌گه‌ر چاكه‌كار بوو و راست‌كردنه‌وى نه‌گه‌ر له زبى راست لايدا جوانترين شتيكيش كه له‌م نامه‌يه‌دا هاتووه داينكرنى ريزه‌يه‌ك پاره‌يه بؤ كه‌سيك كه هه‌ول ده‌دات بؤ چاكسازى كردن له كاروباره‌كانى نوم‌تدا، نهمش مسوگه‌ر كردنى خه‌رجى نهو كه‌سه ده‌گه‌يه‌بيّت كه سه‌فه‌ر ده‌كات لهو پيناوه‌دا هه‌تاوه‌كو بير كردنه‌وه له داين كردنى پاره و خه‌رجى نهو سه‌فه‌ره نه‌بيته ريگر له به‌رده‌م به نه‌نجام گه‌ياندى دا، پاشان نامه‌كه‌ى به سوپاسى كردنى په‌روه‌ردگار كو‌تايبى پي دينيّت له‌سه‌ر كوّمه‌كى كردنى بؤ نهو چاكسازيه‌ى كه‌له‌سه‌ر ده‌ستى به‌دى هات، نهمش نمونه‌ى نيخلاص و دل‌سو‌زيه بؤ خجواى په‌روه‌ردگار به جوړيك كه به‌شى ده‌روونى تياداناميتيّت و تنهها فهزل و چاكه بؤ پشتيوانى و لو‌تفى په‌روه‌ردگاره^۲.

نهمش به‌لگه‌يه له‌سه‌ر جيّه‌جى كردنى بنه‌ماى پشكين و ره‌چاو كردنى گرنگى كات له‌لايه‌ن عومهره‌وه (ﷺ) نهوه بوو عومهرى له ئيداره كردنى كات دا تنهها به سوود وه‌رگرتن له كات و په‌ى بردن به گرنگى وازى نه‌هينا، به‌لكو به‌ته‌واوى ئيداره‌وه هه‌موو پيداويستيه‌كانى سوود وه‌رگرتن

^۱ - حلية الاولياء (۵ / ۲۹۲ - ۲۹۳).

^۲ - التاريخ الاسلامي (۱۶ / ۱۵۱).

له کاتی ده کرد له گهڼ همموو نهو شتانهی که په یوه ستن پټوهی هر له گرنگی وهر گرتی برپاره کان و ناراسته کردن له کاتی پټو سندا و کار کردن بو خولا دان له دوا که وتن و هوکار و پالنهره کانی^۱.

دهیهم: بنه مای دابه شکردنی کار له نیذارهی عومهری کوری عبدالعزیز دا:

عومهری کوری عبدالعزیز به شیوه کی راشکاوانه ناماژهی به بنه مای دابه شکردنی کار و لپیرسراو پټیه کانی ده ولت کردبوو، نهوه بوو لهو نامه یه دا که بو عقبهی کوری زهرعی طائی نووسی بوو، پاش دانانی به والی خوراسان هاتبوو: ... ده سلات چند پایه کی هیه که به بی نهوه ناتوانیت جینگر بیت، والی پایه که و دادوه پایه که و بهرپرسی به یتومال پایه که، پایه ی چواره میش منم - مبهستی خلیفه یه -^۲ نهه له رووی دابه شکردنی سهره کی گشتیه وه، چونکه سهراره ی نهه چوار پایه سهره کیه ی نیذاره که ی که نهوانیش: والیه کان والی هریه کان ده گریته وه دادوهی که داوه روه کان ده گریته وه و دارایی ده ولت که بهرپرسی به یتومال ده گریته وه چواره میش ده سلاتی بالای ده ولته که خلیفه و نه میری باوه رداران ده گریته وه جگه له مانه نهه که کانی ده ولت چند دابه شکردنیکی لاهه کیشی هیه که هندیکیان په یوه ستن به نه میری جهاده وه، که نهو کاته منصوره ی کوری غالب سهر په رشتی ده کرد^۳، بهرپرسی غزای هاوینایش ولیدی کوری هشام و عومهری کوری قه یسی سکونی بوو^۴ به شیکتی تریش په یوه ندی به ناسایشی ناو خووه هه بوو، له مه شدا عومهری کوری یه زیدی کوری بشری که لپی کرده بهرپرسی پو لیس^۵، بهرپرسی پاسه و انانیشی سپارد به عومهری کوری نهی مهاجره ی کوری نهی مسلمی نه نسا ری، حبیشی خزمه تگوزاریشی کرده ده رگاوان و خالتی په رینه وهی دیاری کردوو سهر په رشتیاری بو دانا وهك جهوازی - په رینه وهی - میسر که عومهری کوری زریقی نهیلی له سهر دانا که نیستا به خالتی گو مرک ناسراوه^۶ بهشی سیه مش تایهت بو به نووسینی و نووسهران که لشی کوری ابی رقیه و ام الحکم ی کچی

^۱ - النموذج الاداری، ل: ۳۴۰.

^۲ - تاریخ الطبری، النموذج الاداری، ل: ۳۴۲.

^۳ - سیره عمر لابن عبدالحکم، ل: ۷۱.

^۴ - تاریخ خلیفه، ل: ۳۲۴.

^۵ - تاریخ خلیفه، ل: ۳۲.

^۶ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فی رد المظالم، ل: ۳۴۴.

ابی سوفیانی تیادا بوو^۱، مور و خاتمه‌میش سپیدرا بوو به نوعه‌یمی کوری سه‌لامه^۲، به‌شیکیش هه‌بوو که سه‌ره‌رشتی کاروباری دارایی نه‌کرد، و چهند لقیکی لی ده‌بوویه‌وه وه‌ك خه‌راج که عقبه‌ی کوری زرعه‌ی طانی یه‌کینک بوو له‌ والیه‌کانی^۳.

ده‌زگای صدقاتیش که عومهری کوری عبدالله‌ی کوری عبدالرحمن‌ی کوری عوبته‌ی قوره‌یشی^۴ له‌سه‌ر بوو که هاوشیوه‌ی ده‌زگای دراوه‌ له‌ ئیستادا و عومهری کوری ابی جمله‌ی قوره‌شی سه‌ره‌رشتی نه‌کرد، هه‌روه‌ها ده‌زگای خه‌راجی ناوه‌ندی که صالحی کوری جیری غدانی^۵ به‌پرسی بوو.

سه‌بارت به‌ بواری فیرکردنیش نه‌وه عومهر مه‌جلیسی فیربوونی به‌رده‌وامی له‌ مزگه‌وته‌کاندا دامه‌زراند، که سانیکی راسپارد هه‌تاوه‌کو له‌سه‌ره‌تا هه‌ست به‌ شاره‌زا کردن و فیرکردنی گه‌رۆک، خه‌لکانیکیشی راسپارد به‌ بانگه‌واز کردن بۆ لای خوا و فه‌رمان دان به‌ چاکه و نه‌هی کردن له‌ خراپه و خانه‌ی تایه‌ت به‌ فتوادانی دامه‌زراند و له‌ میسردا و سپاردی به‌ سی‌ کهس له‌ زانیان^۶. جگه‌ له‌مانه‌ش چهند ده‌زگایه‌کی تر هه‌بوو وه‌ك ده‌زگای نویژ و ده‌زگای حه‌ج و به‌رپوه‌بردنی کاروباره‌کانی و ده‌زگای پۆسته و چهند ده‌زگایه‌کی تر که بواری نیه‌ باسی هه‌موویان بکه‌ین، به‌م شیوه‌ی عومهری کوری عبدالعزیز بنه‌مای دابه‌شکردنی کاری له‌ ده‌وله‌ته‌که‌یدا جیبه‌جی کرد و^۷، بیاونیکی نمونه‌یی ده‌وله‌ت بوو.

ئه‌مه و عومهری کوری عبدالعزیز له‌ زۆر کاتدا مافی ده‌دا به‌والیه‌کانی بۆ دیارکردنی وه‌زیره‌کانیان و پیکه‌یتانی نه‌نجومه‌نی شورا، مافی سه‌ره‌رشتی کردنی سوپای ویلایه‌ت و پاراستنی ناسایشی ناوخوی ویلایه‌ته‌که‌شیان هه‌بوو، له‌ گه‌ل بودجه‌ی پتویست بۆ هه‌ر ویلایه‌تیک له‌ گه‌ل سه‌ره‌رشتی کردن و چاودیری کردیندا... هتد.

۱ - تاریخ خلیفه، ل: ۳۲۴.

۲ - تاریخ خلیفه، ل: ۳۲۵.

۳ - تاریخ الطبری، له‌ النموذج الاداریة، ل: ۳۴۴.

۴ - امرؤ دمشق فی الاسلام، ل: ۴۸.

۵ - عمر بن عبدالعزیز و سیاسته فرد المظالم، ل: ۲۹۵.

۶ - تاریخ خلیفه، ل: ۳۲۴.

۷ - البداية والنهاية، له‌ النموذج الاداري، ل: ۳۴۴.

ئەمە ھەندىك بون لە روخسار و نامازەكانى تىگەشتى عومەرى كورى عبدالعزىز بۆ بەرپۆبەردنى دەولەت.

لە ھۆكارەكانى سەرکەوتنى پرۆسەى چاڪسازى و رېفۆرم خوازى عومەرى كورى عبدالعزىز: چەند ھۆكارىكى جۆراوجۆر ھەبوون كە يارمەتیدەر بون بۆ سەرکەوتنى پرۆژەيەكى چاڪسازىخوازى لەوانە:

- ۱- رەوشتە كەسيەكانى ەك زانست و پارىزگارى و لە خواترسان و دونيا نەويستى و لىيوردەيى و خاكي بون و ميھربانى و يەكلاکردنەوھ و دادگەرى، لەگەل تواناي ئىدارى مەزن لە ھونەرى پلاننان و رېكخستن و بەرپۆبەردن و ئاراستە كردن و ناسىنى خەلكدا.
- ۲- بونى تىراونىيىكى چاڪسازى خواز و نوڭگەر كە خاوەنى سىمانىشانەى ديار بىت و ئامانجى گىرانەوھى دەولەت و ئومەت بىت بۆ رېيازى خەلافەتى راشىدىن لەسەر رىپرەوى پىتەمبەرايەتى.
- ۳- كۆبونەوى ئومەت لە دەورى ئەم پرۆژەيە كاتى راستگۆيى و دلسۆزى سەر پەرشتيارەكەى بۆ دەر كەوت.
- ۴- بونى كۆمەلنىك زاناي خاويست لەسەردەمى ئەودا كە بارھىنرا بون بۆ پىشەوايەتى كردنى دەولەت و ئومەت ئەوھ بوو كاتى ھەل و مەرج رەخسا بەگەشتنى عومەرى كورى عبدالعزىز بە دەسەلات، بواری داھىتانی بۆ رەخساندن و داھىتانیان كرد و سەلماندىان كە شياوى ئەو ئەركە مەزەن كە خراوەتە ئەستۆيان، ئەمەش وانەيەكى گرنگە دەربارەى گرنكى تىر وتەواوى زانستى شەرىعى و ئەمانەت پارىزى و تەقوا لە تەنىشت توانا سەر كەردەيەكانىئەوھ لە كەسايەتى زانا خاويستەكاندا، چونكە ئەمە يارمەتيان ئەدات بۆ چەسپاندنى شەرىعى خوا لە رىيى پۆستەكانى دەولەت و بەرپۆبەردنى جەماوەرەوھ و لىك تى گەشتن سەبارەت بە پرۆژەى ئىسلامى گەورە.

۵- سووربون لەسەر كار كردن بەشەرىع لە ھەمو كارىكى بچوك و گەورەدا، لەسەر ئاستى دەولەت و ئومەت بەم پىيەش سەرخستنى خوايى دەستەبەر دەبىت خواى گەورە ئەفەرموئىت:

﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰءِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَنَحْنَاهُمْ بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ (الأعراف: ۹۶). واتە: وە

نه گهر دانیشتوانی شاره کان باوه‌ریان بهینایه و خویمان بپاراستایه (له قه‌ده‌غه کراوه‌کانی خوا) به‌راستی ده‌رگای به‌ره‌کاتی ناسمان و زه‌ویمان بو ده‌کردنه‌وه...

• کاریگه‌ری پابه‌ندبوون به حوکه‌کانی قورنان و سونه‌ت له‌سه‌ر ده‌ولته‌تی عومه‌ری کوری عبدالعزیز (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ): ر‌امان له قورنان و سونه‌تی پیغهمبه‌ری خوا (صلی‌الله‌تعالی‌علیه‌وآله‌وسلم) و ژسانی نه‌ت‌ه‌وه گه‌لان شاره‌زاییه‌کی باش ده‌به‌خشیت به مرۆ‌ده‌رباره‌ی کاریگه‌ری سونه‌ت و یاسا‌کانی په‌روه‌ردگار له‌سه‌ر ده‌رون و بوونه‌وه‌ر، رون‌ترین نمونه‌ش بو یاسا‌کانی په‌روه‌ردگار و سونه‌ته‌کانی قورن‌سانی پی‌رووه‌ خوا‌ی گه‌وره‌ نه‌فه‌رمویت: ﴿يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَجْمَعًا وَيُطَهِّرَ كَلِمَاتِكُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (النساء: ۲۶). واته: خوا ده‌یه‌ویت بو‌تان روون بکاته‌وه وه ر‌یت‌موونیتان بکات بو‌ری و شوینی نه‌وانه‌ی له پیش ئی‌وه‌وه بوون (له خواناسان) و لییان خو‌ش بییت وه خوا زانای کاردوسته.

سونه‌ته‌کانی په‌روه‌دگاریش به‌لیکۆلینه‌وه روون ده‌بیته‌وه له‌وه‌ی که له پیغهمبه‌ری خوا (صلی‌الله‌تعالی‌علیه‌وآله‌وسلم) ساغ بووه‌ته‌وه به تیر‌امان له سونه‌تی پی‌روزی (صلی‌الله‌تعالی‌علیه‌وآله‌وسلم)، ئه‌وه بوو پیغهمبه‌ری خوا (صلی‌الله‌تعالی‌علیه‌وآله‌وسلم) هه‌ل و رو‌داوه‌کانی ده‌قۆسته‌وه هه‌تا‌وه‌کو چهند سونه‌تیک پیشانی هاوه‌لانی بدات، نمونه‌ی نه‌مه‌ش وه‌ک نه‌وه‌ی که حوش‌ت‌زه‌که‌ی پیغهمبه‌ری خوا (صلی‌الله‌تعالی‌علیه‌وآله‌وسلم) که به (العضباء) ناسرا بوو هیچ ولاخیک پیشی نه‌ده‌دایه‌وه، به‌لام جارێکیان عه‌ره‌بیکی ده‌شته‌کی به ولاخه‌که‌یه‌وه پیشی دایه‌وه نه‌مه‌ش قورس بوو به‌لای هاوه‌لانه‌وه (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) پیغهمبه‌ری خواش (صلی‌الله‌تعالی‌علیه‌وآله‌وسلم) سونه‌تیک پی‌روه‌دگاری خسته‌پیش چاو یان و فه‌رمووی: " خوا‌ی گه‌وره له‌سه‌ر خو‌ی پیوست کردوه که هه‌رشتیک له دونیادا خو‌ی زۆر به‌رز بگرت دای ده‌گرت و نه‌هینته‌ خواره‌وه ^۱ " قورن‌انی پی‌روزی ر‌یت‌مایی کردوین بو شوینکه‌وتنی شوینه‌واری سونه‌ته‌کان له شوینه‌کاندا به‌رو‌شتن و هه‌ولدان له کاته‌کانیشدا به‌سه‌رنج‌دانی می‌ژوو و ژیان‌نامه‌کان، خوا‌ی گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾ (۱۳۷) هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿ آل عمران: ۱۳۷ - ۱۳۸. واته: بیگومان ر‌ابورد له پیش ئی‌وه‌وه چهند ری و یاسایه‌ک (باویک) ئینجا ئی‌وه بگه‌رین به‌زه‌ویدا و سه‌رنج بده‌ن نایا

^۱ - البخاری، کتاب: الجهاد و السیر، ژماره ۲۸۷۲.

چون بود سهر نهجای بی پرواگان. نه مه روون کردنهویه بو هه موو خه لکی و رینموونی و ناموزگاری یه بو له خوا ترسان.

ههروه ها قورنان رینمای کردوین بو ناشنا بوون به سونه ته کان به هوی تیروانین و بیر کردنه وه

وه، خوی گهوره نه فهرمویت: ﴿قُلْ فَأَنْظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ﴾ (یونس: ۱۰۲).

له تاییه تمه نندیه کانی سونهت و یاسا خواییه کان:

۱- قهده ریکی پیشه وخت بریار له سهر دراون: خوی گهوره نه فهرمویت: ﴿مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا﴾ (الاحزاب: ۳۸) واته: حوکمی خوا و فرمانی که بریاری داوه ده بیته و ره تکرده نوه و لادان لئی نیه، هه رچی بویت ده بیته و هه رچی نه ویته نابیته.

۲- نه گور و جیگیرن: خوی گهوره نه فهرمویت: ﴿لَئِنْ لَمْ يَنْبَئِكُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِبَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُحَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا﴾ (۱۰) مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا

تُفِرُّوا أَخْذُوا وَقُتِلُوا قَتِيلًا﴾ (۱۱) سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ يَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا

﴿الاحزاب: ۶۰ - ۶۲﴾. واته: به راستی نه گهر کوتایی نه هیتن دوو پرووان وه که سانی له دلیاندا

نه خووشی ههیه و پروپاگنده چیه کان له مه دینه دا نیمه تو هان دده دین (به جهنگ کردن) له

دژیان پاشان ماوهیه کی کهم نه بی (له مه دینه دا) دراوسیت نابن (ده رده کرین). (نه وانه) نه فرین

لی کراون له هه ر کوی بهر ده ست که وتن به دیل ده گیرین و هه ر به کوشتن ده کوژرین.

خوا (نه وهی کردوه) به سونهت و باو له ناو که سانی که پیشتر بوون هه رگیز باوو سونهتی

خوا گورانی بو نییه.

ههروه ها نه فهرمویت: ﴿وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلُوا الْأَدْبَرُ ثُمَّ لَا يُجِدُونَ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾ (۳۳) سُنَّةَ اللَّهِ

الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِ وَلَنْ يَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾ (الفصح: ۲۲ - ۲۳). واته: نه گهر نه وانهی کافرین جهنگیان

له دژتان بگردایه بی گومان (تی ده شکان و) هه لده هاتن پاشان ده ستیان نه ده کهوت هیچ دوست و

پشتیوانیک. خوا (نه وهی کردوه) به سونهت و باو له ناو که سانی که پیشتر بوون هه رگیز باوو

سونهتی خوا گورانی بو نییه.

۳- بهره‌وامن و ناوه‌ستن: خوی گه‌وره نه‌فهرموی: ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ﴾ (الأنفال: ۳۸). واته: (نه‌ی موحه‌مه‌د (ﷺ)) بلئی: به نه‌وانه‌ی که بی باوه‌ر بوون نه‌گهر کۆتایی بهینن (به‌بی بروایی به‌کیان) به‌راستی (خوای) ده‌بورئ له هه‌رچی لوه و پیش کردوو یانه، به‌لام نه‌گهر بگهرینه‌وه (سه‌ر کرده‌وه‌ی پیشوویان) نه‌وه به‌راستی باو یاسای پیچ‌شیننه (خرابه) کان چی بوو (بو نه‌مانیش دووباره ده‌بیته‌وه).

۴- دواکه‌وتن و لادانی بو نه‌ه و پیچه‌وانه جولانه‌وه‌شی سوودی نه‌ه، خوی گه‌وره نه‌فهرموی: ﴿

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدُّ قُوَّةً وَءَاتَارًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدَّهُ، وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي

عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ﴾ (غافر: ۸۲ - ۸۵). واته: ده‌ی نایا به زه‌ویدا نه‌گه‌راون تا بینن سه‌ره‌نجامی که‌سانی که به‌ر له‌وان بوون چۆن بووه که‌له‌مان زۆر تر و به‌هیزتریش بوون وه شوینه‌واریشیان له زه‌ویدا (زیاتر بوو) نه‌نجا نه‌وه‌ی کرد بوویان (له دنیا‌دا) سوودی پی نه‌گه‌یاندن. جا کاتی پیغه‌مبه‌ره‌کانیان به به‌لگه‌ روونه‌کانه‌وه هاتنه لایان دل‌خۆش بوو به‌و زانینه‌ی هه‌یان بوو نه‌و (سزای) گالته‌یان بی ده‌کرد چوار ده‌وری دان. نه‌نجا کاتی سزای به‌تینی ئیمه‌یان بینی ووتیان: باوه‌رمان به‌ خوی تاك و ته‌نیا هیتا وه بی باوه‌رین به‌و شتانه‌ی کردبو و مانه‌هاوبه‌شی خوا. جا باوه‌ر هیتانه‌کیان هه‌چ سوودی نه‌بوو بوویان له کاتیکدا سزای ئیمه‌یان دی باوو سونه‌تی خوا هه‌ر وا بووه پیشتر له‌گه‌ل بنده‌کانی دا وه له‌ویدا بی باوه‌ران زه‌ره‌مه‌ند بوون.

۵- نکولیکاران سوودی لی وه‌رناگرن، به‌لام پارێز کاران په‌ندی لی وه‌رده‌گرن، خوی گه‌وره

نه‌فهرمویت: ﴿قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ﴿١٣٧﴾ هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (آل عمران: ۱۳۷ - ۱۳۸). واته: بیگو مان رابورد له پیش ئیوه‌وه چه‌ند ری و یاسایه‌ک (باویک) ئینجا ئیوه‌ بگه‌رین به‌زه‌ویدا و سه‌رنج به‌دن نایا چۆن

بوو سهرئنجامی بئی پرواکان. نهمه روون کردنه وهیه بو ههموو خهلکی و ریتموونی و ناموژگاری یه بو له خوا ترسان.

۶- بهسهر خواناس و خوانناس دا جیبه جی ده بیته: دیاره باوهرداران - که پیغه مبهران بهرزترین پله و پایه بیان ههیه له نیوانیاندا سونه ته کانی پهروهردگار نه یانگریته وه و خوای گه ورهش چهند سونه تیکی ههیه که په یوه نهدی بهو شوینه وارانه وه ههیه که بو که سیک په ییدا ده بیته چ ملکه چی شرعی خوا بیته یان پشتی تی بکات^۱.

ههروه ها حوکم کردن بهوی که خوا دایه زانده چهند شوینه واریکی دونیایی و دوا روژی ههیه نهو ناسهواره دونیاییانهش که له ده ولته تی عومهری کوری عبدالعزیز دا بهرجهسته بوو بوو نه مانه ن:

۱- جینشینی و پایه دار بوون: وهک بینمان خوای گه وره عومهری کوری عبدالعزیز پایه دار کرد له زهوی دا، بههوی سووربوونیه تی لهسهر بهرپا کردن و پیاده کردنی شرعی خوا له خودی خوئی و خیزان و دهور و بهرو نو مه تیدا و دلسوژی نواندنی بو پهروهردگار له پرۆزه ی چاکسازی راشدین دا، خوای گه ورهش کومه کی کرد و پشتی گرت، عومهر مهرجه کانی پایه دار بوونی جیبه جی کرد و به لیتی پهروهردگاری بو هاته دی: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ

الَّذِي آرَضْنَاهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا﴾ (النور: ۵۵). واته: خوا

به لیتی داوه بهو که سانه تان که باوهریان هه ساوه وه کرده وهی چاکه کانسان کردوه که بیگومان ده یانکاته جی نشینی (خهلکی تر) له زهویدا ههروهک نهوانی (ئیماندارانی) پیش نهمانی کرده جی نشین وه ناینه که یان بو ده چه سپینی نهو (ناینه) ی که خوا پسی رازی بووه بو یان وه ترس و بیمیان بو ده گوری به ناسایش و نارامی (لهو کاته دا ئیت) ههر من ده په رستن و ههچ هاو به شیه کم بو بریار ناده. نهمهش سونه تیکی خوایی جیبه جی بوو نه گوره لهو گهل و نه تهوانه دا که شیلگیرانه و لیپراوانه ههول ده ده ن بو پیاده کردنی شرعی خوا.

۲- ناسایش و هیمنی: شورش و راپه رینه کان له سهرده می نه مهویدا به شیوهیه کی زور و توند دژ به ده سه لاتی نهو کاته نه نجام ده درا به تایهت له لایه ن خهوار یجه کانه وه، به لام عومهری کوری

۱ - الحكم و التحاکم فی خطاب الوحي (۲ / ۶۶۷، ۶۶۹).

عبدالعزيز توانی له ږی گفتوگو و وتویزه وه زوړینه یان قایل بکات و سهردهمی نهو به ناسایش و هیمنی ناسرا بو به هوی دادگه ری حوکم و نه هیشتنی ستم و ږیگرتنی له هه موو چین و تویزه کانی کو مملگه و سووربوونی له سهر جیبه جی کردنی شهریهات له هه مو بواره کانی ژباندا خوی گهوره نه فرمویت: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمَنُ وَهُمْ مُتَسَدِّونَ﴾ (الانعام: ۸۲). واته: نهوانی که بروایان هیناوه و برواکه یان تیکه له به ستم (هاو له دانان) نه کردوه هیمنی و ناسایش تنها بو نهوانیه هه نهوانهش ږینمای کر اوون.

۳- **سهرکه و تن و سهر فرازی:** عومری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) سو ربو له سهر سرخستنی ئاینی خوا به هه موو توانایه کیه وه و سونه تی په روه ردگاریشی تیا دا به دی هات که سهرخستنی نهو که سانیه که ناینه که ی سهرده خه ن، چونکه خوی گهوره گرتنی داوه بهو که سه ی که دامه زراوه له سهر په یامه که ی که به ده سولات و هیزی خوی سهری بخات، خوی گهوره نه فرمویت: ﴿وَلْيَنْصُرَكَ اللَّهُ مِنْ نَصْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ (الَّذِينَ إِذَا مَكَتَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَخَامُوا الصَّلَاةَ وَأَتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ) الحج: ۴۰ - ۴۱). نهو هتا خوی گهوره به لاین ده دات بهو که سه ی که سهری ده خات، سهرخستنی سهرخستنی قورئان و ئاین و پیغه مبه ره که یه تی نه ک سهرخستنی که سائیک که حوکم به شتیک ده که ن که خوا داینه به زان دووه و قسه له شتیکدا ده کات که نایز انیت ' وه که له نه مرو دا ده ییین.

۴- **شهره ف و سهره وری:** نهو شهره ف هه گهوره و سهره وریه مه زنه ی که له کتیبه کانی میژرودا ده ربه ای نه میری باوه ږداران عومری کوری عبدالعزیز تو مار کراوه به هوی پابه ندبو ونیه وه بوو به قورئان و سونه تی پیغه مبه ری خوا وه (رضی الله عنه) نهو که سه ش که شانازی ده کات به خو دا نه پال قورئان که سهره وری و ناوبانگی پیوه به بنده، نهوه پیی خستوته سهر راسته شه قام و سونه تی خوی پیکاره له ږیزان و شهره ف مه ند کردنی نهو که سه ی که ده ست ده گریت به قورئان و سونه ته وه، خوی گهوره نه فرمویت: ﴿لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا

تَعْلُونَ ﴿ الأنبياء: ١٠ ﴾. نین عباس نهفهرمویت: واته شهره فمهندی نیوهی تیابه ^١. بیگومان شهره ف و سهروهی نم نومتهش له دهستگرتنی به حوکمه کانی نیسلام دایه.

٥- بهره که تی ژیان و خوشگوزهرانی له سهردهمی دا: خوی گهوره نهفهرمویت: ﴿ وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ

الْأَرْضِ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَنَحْنَا عَلَيْهِم بِرِكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا

يَكْفُرُونَ ﴿ الاعراف: ٩٦ ﴾. واته: وه نه گهر دانیشتوانی شاره کان باوه پریان بهیتابه و خویان پیراستایه له قه دهغه کراوه کانی خوا بهراستی ده رگای بهره کانی ناسمان و زه ویمان بو ده کردنه وه، به لام پروایان نه هینا به پیغمه بهره که یان نه نجا نیمهش نه واثمان گرت و سزامان دان. به هزی نهو خراپانه وهی ده یان کرد.

لهراستی دا بهریا کردنی شهرعی خوا و پیاده کردنی حوکمه کانی پست و بهره که تی مادی و مه عنهوی بو نومته دینیت، ههر که سیلک باوه و پاریزکاری تیادا بهرجهسته بیت خوی گهوره بهم بهخششه خویبه مهزنه خهلاتی ده کات نهو بهره که تهش که خوی گهوره وادهی بهو باوه ردارانه داوه که به دلنیایی و یه قینه وه پاریزکاری ده کهن چهند جوریکی جیاوازه، دهقه کانیش پروونی ناکه نه وه و دیاریشی ناکهن، نامازهی دهقه قورنانه کهش نهولیزمه یه وینا ده کات که له هه موو لایه که وه داده بزی و له هه موو لایه که وه هه لده قوتی به بی دیاری کردن و پروونکردنه وه، چونکه نهو بهره که ته به هه موو جور و رهنگ و شیوه کانیه وه که خه لکی پی ی رانه هاتون و به خیالی شیاندا نایهت، نه گهر له واقعی حال دا بویان به دی نه یهت ^٢.

خه لکیش نم بهره که ته یان له سهردهمی عومهری کوری عبدالعزیز دا ههست پی کرد و بینی به شیوهی مادی بیت یان مه عنهوی، نه وه بوو کتوپر بینان که بهره که تی ژیان و خوشگوزهرانی هه موو خه لکی گرتوته وه و دارایی ده ولته به هیژ بووه، خه لکی له هه موو ناوچه یه که له ناوچه کانی خیلافه تی ده ولته تی نه موهی به رفراوان دا له سایه ی ناسایش و نارامی دا ده ژیان، به جوریک که بهزه جهت که سیلک ده سده کهوت که شیای زه کات بیت و وهری بگریست، نه مهش بوو به گرتی ده ولته مند و خاوه نی پاره کان و چاره سه ریکی پیوستی ده ویست، یه حیای کوری سه عید نه لی:

^١ - تفسیر ابن کثیر (٣ / ١٧٠).

^٢ - رجال الفكر و الدعوة (١ / ٥٨).

عومهری کوری عبدالعزیز ناردمی بو کۆکردنه‌وه‌ی زه کاتی نه‌فریقیه‌وه منیش کۆمکرده‌وه، و داوای کۆمه‌لی هه‌ژارم کرد هه‌تاره‌کو پێیان بدهم، به‌لام هیچ هه‌ژاریکمان ده‌ست نه‌کهوت و کهس نه‌بوو که لیتمان وهر بگریت، چونکه عومهر خه‌لکی ده‌وله‌مه‌ند کردبوو^۱. نه‌م سووده گشتیانesh له‌به‌ره‌که‌تی نه‌و حکومه‌ته ئیسلامیه‌یه که‌شهرعی خوا پیاده ده‌کات.

۶- **بلاو بوونه‌وه‌ی چاکه و وه‌لانانی خراپه**: له نیوان شهریه‌ت و ره‌وشت دا توکمه‌ترین و به‌هێزترین په‌یوه‌ندی هه‌یه، چون نا له کاتیکدا که په‌یامی ئیسلام یه‌کیک له نامانجه سه‌ره‌کیه‌کانی: پاککردنه‌وه‌ی ره‌وشت و په‌روه‌رده‌کردنی مرۆفه له‌سه‌ر کرده‌وه‌ی چاک، خوای گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ. وَزُكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ آل عمران: (۱۶۴). مانای (زُكِّيهِمْ) واته: فه‌رمانیان پێ ده‌کات به چاکه و نه‌هیان لی ده‌کات له خراپه هه‌تاره‌کو ده‌رونیان پاک بئته‌وه له‌و پیسی و چه‌په‌له‌یه‌ی که له کاتی هاوه‌لگه‌ری و نه‌فامیدا تیا‌باندنا بوو^۲.

هه‌روه‌ها عومهری کوری عبدالعزیز (علیه‌السلام) گرنگی ده‌دا به بلاو کردنه‌وه‌ی چاکه و پروبه‌پروو بوونه‌وه‌ی خراپه و له‌گه‌لێشیدا قوتابخانه‌ی - وه‌ عز و نیرشاد - به نامۆزگاری و پێنمایی و پاککردنه‌وه و په‌روه‌رده‌کردن هه‌نگاوی ده‌نا که حه‌سه‌نی به‌سری و ئه‌یوبی سختیانی و مالکی کوری دینار له رابه‌رانی بوون، نه‌م قوتابخانه‌یه‌ش چه‌ند نه‌جمیکی سه‌رسوپ هه‌تیه‌ری به ده‌ست هه‌نا له بلاو کردنه‌وه‌ی چاکه و نه‌هه‌شتنی خراپه‌دا، نه‌مه‌ش نوێگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ی له‌سه‌رده‌می عومهری کوری عبدالعزیزدا به‌دی هه‌نا له ناراسته‌ی ئومه‌تی ئیسلامی و کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی و به‌ره‌و پێش چوون له زه‌وق و ره‌وشت و مه‌یل و هه‌زه‌کاندا له‌و ماوه‌کورتهدا، طبری له می‌ژوه‌که‌یدا ده‌یگه‌یژته‌وه: وه‌لید خاوه‌نی بینا و دانانی کارگه‌و زه‌وی بوو، خه‌لکیش له‌سه‌رده‌می دا به‌یه‌ک ده‌گه‌شتن و پرسیاریان له‌یه‌ک ده‌کرد ده‌رباره‌ی بینا و کارگه‌کان، سوله‌یمانی‌ش هات و خاوه‌نی ماره‌یی و خواردنی باش بوو، خه‌لکیش له‌سه‌رده‌می دا به‌یه‌ک ده‌گه‌شتن و پرسیاریان له‌یه‌کتر ده‌کرد

^۱ - هه‌مان سه‌رچاوه (۱ / ۵۸).

^۲ - تفسیر ابن کثیر (۱ / ۴۰۱)، الحکم و التحاکم (۲ / ۶۹۱).

درباره‌ی ژن هیتان و که‌نیزه که‌کان، کاتیّ عومهری کوری عبدالعزیز بوو به خه‌لیفه خه‌لک به‌یه‌ک ده‌گه‌شتن و به‌یه کیان دهوت ئەم شهو چسی ده‌که‌یت و چه‌نیک قورئان له‌بهر ده‌که‌یت و که‌ی خه‌تمه‌کەت ته‌واو ده‌که‌یت و چه‌ند رۆژ له مانگی‌کدا به رۆژوو ده‌بیت ^۱؟

۷- **هیدایه‌ت و دامه‌زراوی**: له‌و وتاره‌ی عومهری کوری عبدالعزیز دا که ناردی بوّ خویندنه‌وه‌ی له‌ وهرزی چه‌جدا بوّ خه‌لکی هاتبوو: ... نه‌گەر به‌هۆی سه‌رفال‌کردنتان له‌ کاره‌کانی چه‌ج نه‌بوايه، ئەوه چه‌ند چه‌قیکم ده‌خسته پيش چاوتان که خوی گه‌وره بوّی زیندوو کردونه‌ته‌وه و چه‌ند به‌تالینک که رزگاری کردوون لئی، فه‌زلش له‌مه‌دا ته‌نها بوّ خوی گه‌وره‌یه و ئیوه‌ش سوپاسی که‌سی تر نه‌کن، چونکه نه‌گەر نه‌و - په‌روه‌ردگار - منیشی بده‌یه‌ته ده‌ست خۆم ئەوه منیش وه‌ک خه‌لکی تر ده‌بووم و السلام علیکم ^۲، گو‌مانیش له‌وه‌دا نیه که عومهری کوری عبدالعزیز سوور بووه له‌سه‌ر پیاده‌کردنی شه‌ریعت له‌ده‌وله‌ته‌که‌یدا و به‌هۆی نه‌وه‌شه‌وه خوی گه‌وره به‌خشش‌کیکی زۆری پی به‌خشی که نه‌ویش هیدایه‌ت و رپنمونی و دامه‌زراوی له‌سه‌ر چه‌ق بوو خوی گه‌وره نه‌فه‌رمویت: ﴿فَلَا وَرَيْكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِيْ اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا سَلِيْمًا﴾ (النساء: ۶۵). واته: نه‌خیر(وانی یه که خویان به باوه‌ردار نیشان ده‌دهن) سویند به په‌روه‌ردگار ت پروا دارنن تاتۆ نه‌که‌نه دادوه له هه‌ر ناژاوه و دووبه‌ره‌کی یه‌کی نیوانیان دا له پاشان هه‌ست نه‌کن له ده‌رونیاندا به هیچ بیژاری یه‌ک له‌و بریاره‌ی تۆ داوته و مل که‌چ نه‌کن به ملکه‌چی یه‌کی ته‌واو.

پاش ئەمه‌ش خوی گه‌وره ده‌فه‌رمویت: ﴿وَلَوْ اَنَا كُنْتُنَا عَلَيْهِمْ اَنْ اَقْتُلُوْا اَنْفُسَكُمْ اَوْ اَخْرَجُوْا مِنْ دِيْنِكُمْ مَا فَعَلُوْهُ اِلَّا قَلِيْلٌ مِّنْهُمْ وَلَوْ اَنْتُمْ فَعَلُوْا مَا يُوعِظُوْنَ بِهٖ لَكَانَ خَيْرًا لَّهٖمْ وَاَشَدَّ تَنْبِيْهًا﴾ (النساء: ۶۶ - ۶۸). واته: وه بیگومان نه‌گەر ئیمه پیوستمان بکردایه له‌سه‌ریان که یه‌کتری بکوژن(واته باوه‌رداران بی باوه‌ران بکوژن) یان له ماله‌کانتان ده‌رچه‌ن ئەوه‌یان نه‌ده‌کرد که‌میکیان نه‌بیت وه نه‌گەر به‌راستی ئەوان کاریان بکردایه به

^۱ - تاریخ الطبری، له رجال الفكر و الدعوة (۱ / ۵۹).
^۲ - حلیه الاولیاء (۵ / ۲۹۲ - ۲۹۳).

بی ی ئەو نامۆزگاریانە ی دەکران ئەوە باشتر بوو بۆیان وە دامەزراوتر دەبوون (لەسەر ئایینە کەیان). جا ئەو کاتە بێگومان پیمان دەبەخشین لەلایەن خۆمانەووە چاداشتیکی گەورە وە پرتموونیمان دەکردن بۆ پریگای راست.

ئەو مەسەلەیهش کە نامۆزگاریان بۆ کراو بەلێتی خێریان پێدراوہ بۆی: بریتیه لە کارکردن و پیادەکردنی شەریعت و گوێپرایەلی پێغەمبەری خوا (ﷺ)، چونکە ئەگەر ئەوان گوێپرایەلی ئەو شتانه بن کە فرمانیان پێ کراوہ ئەوہ خوای گەورە دامەزراویان دەکات لەسەر حەق و نیتر لە دینداریان دا تووشی شلەژان و دوو دلێ نابن و ئەو پرتموونیه یان پێ دەبەخشیت کە لاری تیا دا نیه بە جوړیک کە بیانگەیه نیتە پاداشتی گەورە^۱.

لە راستیدا هیدایەت و دامەزراوی لەسەر دینداری، بەخششیکی خوای گەورە بەو کەسانە ی دەبەخشیت کە دلێان گوێپرایەلی فرمانی بیت و ئەندامەکانی لەشیان ملکەچی برپاری ئەو بیت^۲. بێگومان خەلافەتی عومەری کورێ عبدالعزیز بەلنگەیه کی میژوو یە بەسەر ئەو کەسانەووە کە هیشتا وەک توتی ئەو وشە و قسانە دەلێنەووە کە ئەلێت: ئەو دەولەتە ی کە لەسەر حوکمەکانی ئیسلام و شەریعت بنیات دەنریت هەمیشە رووبەر ووی گرفت و قەیران دەبیتەووە و ئەگەری هەرەسەییانی لە هەموو کات و ساتیکدا هەیه، و ئەم دەولەتە تەنھا خەونە، بەلام میژوو بەردەوام رووبەر ووی ئەوانە دەوہستیت^۳ و ئەلێت: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ البقرة: (۱۱۱).

ئەوہش کەمنی سەرسام کردووە لەم لیکۆلێنەووە میژوو یە مەدا، پەیوہست بوونی ئەوہ و جیلە ئیسلامیە کانه لە نیوان خۆیاندا لە پرتی چەند ئەلقەیه کی توند و تۆلەووە کە کاریگەری لەسەر یە کتر هەیه، بۆ ئموونە سولتان نۆرەدین زەنکی لە سالی ۶۸ ک کۆچی دوایی کردووە، شیخی زانا ابو حفص معین الدین عومەری کورێ محمدی کورێ خضری ئەریبیلی ژبانی عومەری کورێ عبدالعزیز بۆ نووسیوہ هەتاوہ کو هەمان ریباز و رپزەو بگریتەبەر، بێگومان روخسارەکانی چاکسازی و نوێگەری راشدی سەردەمی عومەری کورێ عبدالعزیز بەرهەمی خۆی لە دەولەتی زەنکی دا

۱ - فتح القدیر (۱ / ۴۸۵).

۲ - المکم و التحاکم (۲ / ۶۹۰).

۳ - رجال الفکر و الدعوة (۱ / ۵۹).

دابه دهستوه کاتې که نهو زانا گه وره ییه دی دوزیه وه که روخساره کانی پروسه ی چاکساز ی بو کیشان که نهویش شیخ ابو حفص معین الدین بوو، سهر کرده ی سهر بازی و رابه ری سیاسیش - نوره دین زهنکی - باوه ری هینا به دروستی نهو ری یاز، نهو هتا نهو حه فص له پیشه کی کتیه که ییدا که پیشه کی کرد به نوره دین دهر باره ی عومهری کوری عبدالعزیز نهو یوت: ... ده بی بزاین که چاو کردن له پیشینانی پیاو چاک پاداشت ته او تر و یاد و باسیش زیاتر ده هیلیته وه، شوینکه وتی ری یاز و سونته ی خه لیه راشید و مه هدیه کانیش نهی چاک و هه لسو که وت باش ده کات، خوی گه وره ش فرمانی داوه به پیغمبره که ی (ﷺ) که چاو بکات له پیشینانی نهو نومته و نهو فرموت: ﴿أَوْلَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فَبِهِدَاهُمُ اقْتَدِهٖ...﴾ سورة الانعام، آیه (۹۰).

واته: نهو انه (نهو پیغمبرانه ی باس کران) که سائیک بوون خوا ریتمونی کردن ده ی پهیره ی ری یاز و ری یازی نهوان بکه (نه ی موحه مه د (ﷺ)) ...

ههروه ها نهو فرموت: ﴿وَكَلَّا نَقْصُ عَيْتِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا تُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ﴾ همد: (۱۲۰). واته: هه مروت بو ده گیر په وه له هه والی پیغمبران (علیهم السلام) نهو هی که دل ی توی پی دامه زراو بکه یین ...

بویه عومهر سوور بوو له سهر کو کردنه وه ی ژیانامه باش و شوینه واره دیاره کان منیش به پیوستم زانی که یارمه تی بدهم و توانای خو م بجه مه گهر بو پشتیوانی کردن ی بو دوو پات کردنه وه ی خوشه ویستی راستگو یانه و برایه تی توند و تولی نیوانمان، نهو بو توانا و هه وتی خو م خسته گهر بو کو کردنه وه ی ژیانامه ی نهو خوشه خسته ری نوماییکراوه و داوام له پهروه دگاری بالا ده ست کرد که کو مه کیم بکات و بو م ناسان بکات کاتې که سینم گوشاد بوو بوی و نامازه کانی کو مه کیم به دی کرد، ده ست به جی هه ستام به کو کردنه وه ی ژیانامه ی ده ولته مند و به نرخی وه ک هاو کاریه ک له سهر چاکه و خواناسی^۱.

به راستی نهو شیخه به ری زه میتو دیکی زانستی بو نوره دین زهنکی پیشه کی کرده به هو ی خسته رووی ژیانانی عومهری کوری عبدالعزیز وه، نهو بوو ده ولته تی بیرو باوه ری بنیاتنا و حوکمی به شه ریعت کرد و داد گهری پیاده کرد و باجی هه لگرت له سهر نومته، هه وتی دا بو

^۱ - الكتاب الجامع لسیره عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۲).

زیندوو کردنه‌وهی سوننه‌ت و نه‌هیشتی بیدعه و ناسنامه‌ی نومته‌ی توخ کرده‌وه و گیانی خه‌باتکردنی زیندو کرده‌وه و زانستی بلاو کرده‌وه و رۆلی هه‌بوو له به‌دهیتانی خو‌شگوزهرانی و به‌روه پیش چوون دا، خو‌شی به‌تنها دنیایه‌ک بوو له دنیانه‌ویستی و پارێزگاری و په‌رستش و راستگۆیی و دل‌سۆزی دا و هه‌ر که‌سی‌کیش نه‌یه‌وی زیاتر بزانی‌ت با‌بگه‌رپه‌توه بو‌ الجهاد و التجدید فی القرن السادس الهجری، عصر نورالدین و صلاح الدین ی محمد حامد الناصر.

بیگومان شوینه‌واری پیاده‌کردنی شه‌رعی خوا له‌ناو نه‌و گه‌لانه‌دا که فه‌رمان و نه‌یه‌کانی په‌روه‌ردگاری جیه‌جی کرده‌وه دیاره‌یه‌کی ناشکراو دیاره بو لی‌کوله‌ری میژوو، نه‌و شوینه‌واره باشانه‌ش که له ده‌وله‌تی عومه‌ر و ده‌وله‌تی نوره‌دین زه‌نکی و یوسفی کوری تاشفین و ده‌وله‌تی محمد الفاتح دا هه‌بوو نه‌و سوننه‌ت و یاسا خویایانه‌ن که به‌رده‌وام و جیگیرن و هه‌رگیز گۆرانیان به‌سه‌ردا نایه‌ت، بۆیه هه‌رسه‌ر کردایه‌تیه‌کی موسلمان هه‌ولبه‌تات بو به‌دیهیتانی نه‌م خواسته په‌رۆزو گه‌رنگ و کاره مه‌زنه و مه‌به‌ستی په‌زاهه‌ندی په‌روه‌ردگار بی‌ت نه‌وه پنی ده‌گات نه‌گه‌ر چی پاش ماوه‌یه‌کیش بی‌ت به مه‌رجیک به‌باشی له‌و سوننه‌ت و یاسایانه گه‌شتی‌ت و به‌جوانی سویدیان لی‌ و هه‌رده‌گریت و ناسه‌واری نه‌م پیاده‌کرنه‌ش له تاک و کۆمه‌لگه و ده‌وله‌ت و سه‌رکرده‌کانیان دا به‌دی ده‌کات. ناشکراشه که مه‌به‌ست له‌م لی‌کۆلینه وه میژوو په‌ ئیسلامیانه سوود و هه‌رگرتنی راسته‌قینه‌یه له‌وانه‌ی که پیش ئیمه که‌وتن به با‌وه‌ر له جه‌هاد و زانست و په‌روه‌رده و هه‌ولده‌انی بی‌ و چانیان بو پیاده کردنی شه‌رعی خوا و ده‌ست گرتن به سووننه‌ت و یاسا‌کانی په‌روه‌ردگار و تیگه‌شتن لی‌ی و په‌چاو کردنی پله به‌ندی و قۆناغ به‌ندی و به‌رز کردنه‌وه‌ی گه‌لان به‌روه ته‌واو‌کاری (تکامل) ئیسلامی خوازاو، بیگومان نه‌وسه‌ر که‌وتن و ته‌وفیقاته خویاه مه‌زنانه‌ی که‌له میژوو‌ی نوممه‌ته که‌ماندا تو‌مار کراوه له‌سه‌رده‌می که‌سانیک به‌دی هاتوو که دل‌سۆز بوون بو په‌روه‌ردگار و ناینه‌که‌ی و ری‌بازه‌که‌یان پیاده کرده‌وه و مه‌به‌ستیان په‌زاهه‌ندی په‌روه‌ردگار بووه و له‌سه‌ر و هه‌موو شتی‌که‌وه حسابیان بو کرده‌وه.

• پۆژه‌کانی کۆتایی ژیا‌نی عومه‌ری کوری عبدا‌لعزیز و کۆچی دا‌ویی (ﷺ):

۱- دا‌وه‌مین وتاری عومه‌ری کوری عبدا‌لعزیز: دا‌وه‌مین وتاری عومه‌ر نه‌وه‌بوو که له خه‌ناصره‌دا دا‌ی و تیایدا وتی: " خه‌ل‌کینه، ئیوه به‌گالته دروست نه‌کراون و هه‌رواش وازتان لی‌ ناهیریت، به‌ل‌کو واده‌یه‌کتان بو دانراوه که خوی گه‌وره تیایدا داده‌به‌زیت بو حوکم کردن و

یه کلا کردنوه کیسه کانتان، سهرشور و خساره قه نیش که سیکه که له ره همتی خوا
 دهر بیجیت که هموو شتیکی گرتوته ووه و بههشتی لی قه دهغه بکرت که پان و بهرینی به
 نه ندازه ی زهوی و ناسمانه کانه، ناگادارین که سه لاهتی و په نادان له رژی دوا بی دا بز
 که سیکه که پاریزگار و له خواترس بیت، و دونیای له ناو چوو بفروشیت به دوا رژی
 هه تاهه تای و کهم به زور و ترس و دلهر اوکی به هیمنی و ناسایش بگوریتته ووه، نایا نایین که
 نیوه به ره و نهمان و تیاچوون دهر زون و دوا ی نیوه نه وانه ی که ده مینن جیتان ده گرنه ووه
 هه تاوه کو نه گپ دریتته ووه بو باشترین میراتگر که په روه ردگار. هه موو رژی یکیش که سیک
 ده نیژن که به ره و لای خوا ده گه پرتته ووه، واده ی مهرگی هاتوره و نه یخنه نه درزیکسی زهویه ووه
 پاشان به دانه پوشرای و به بی راکیشان به جینی دینن، له دوسته کانی جیا بوته ووه و
 هوکاره کانی له دهست چوه له خاک دانشته جی بووه و رووه پرووی لپرسینه ووه ده بیتته ووه و
 بارمته ی کاره که همتی و ناتاجه به وهی که پیشی خستوه و بی پیوسته له وهی که جینی
 هیستوه، جا له خوا بترسن پیش هاتنی مهرگ و به سهر چوونی کاتی، سویند به خوا من
 کاتی نه م قسه یه ده کهم و انانزم کس له من گوناھی زیاتر بی، بویه داوای لیخوش بوون له
 په روه ردگار ده کهم و په شیمانی بو دهر دهریم هه ریه کیکیش له نیوه که پیوستی به ده ستمان
 بگات نه ووه حهز ده کهم به بی توانا پیوستیه که ی بو جی به جی بکه م، هه ر که سیکیش له نیوه
 نه وهی که هه مانه به شی بکات نه ووه حهز ده کهم هاو کاری بکه م هه تاوه کو ژسانی نیمه و نه و
 یه کسان ده بیت، سویند به خوا نه گه ر خوش گوزه رانیم بو یستایه، نه ووه زمانم پاراو و شاره زا
 بوو به هوکاره کانی، به لام بریاری خوا و سونه تی داد گه رانه ی پیشکوه تن که تیادا رینمونیمان
 ده کات بو گوپرایه لی و نه هی ده کات له سهر پیچی، پاشان چمکی کراسه که ی به رز کرده ووه و
 گریا و خه لکی ده ورور به ری هینایه گریان. دواتر دابهزی، نه مه دوا وتاری بوو و هه تاوه کو
 مرد وتاری نه دا ره همتی خوی لی بیت " ۱

۲- ژهر دهر خواردانی: ریوایه ته کان جیاوازن دهر باره ی هو ی نه خوشی و مردنی عومهری کوری
 عبدالعزیز، له کاتیکدا که ریوایه ته کان باسی نه ووه ده که ن که هو ی نه خوش کهوتن و مردنی
 ترسانی بوه له خوی گه وره و گرنگیدانی بووه به کاروباری خه لک، وه که له فاتیمه ی کچی

۱ - تاریخ الطبری (۷ / ۴۷۵).

عبدالملیکی هاوسه ریه وه دهیگیر نه وه و ههروه ک ئین سهعد له الطبقات دا له ئین لهیعه وه باسی ده کات^۱، بهلام هۆکاریکی تر بۆ مردنی باس کراوه که ئه ویش پێدانی ژههره، دیاره بهنی ئومهیه قهلس و بیزار بوو بوون به سیاسته کانی عومهری کوری عبدالعزیز که له سه ر بنه مای دادگه ری بنیات نرابوو و رینگر بو له چیژ بردن و بههره مهنده بوون له خو شیه ک که بۆ خه لکانی تر نه بیته، به لکو بهنی ئومهیه ی وه ک خه لکانی ناسایی ده ولته تی ئیسلامی لی کرد بوو و نه و مافانه ی لی سه ند نه وه که زه وتیان کردبوو و بواری نه ده دا به ناره زووی خو یان شت بکه دن، له ناکامدا چه ند که سائیک له بهنی ئومهیه ههستان به پیلان گیران له دژی و ژههریان کرده شه ربه ته وه بۆی^۲، نه مهش دوورو سهیر نه که به کیک له وانه پی هه ستیته هه تا وه کو رزگاری بیته لی، نه م کارهش له رینی نه و خزمه تگوزاره یه وه بووه که خو اردن و خو اردنه وه ی پێشکهش ده کرد، واده گیر نه وه که به لینی پێدانی هه زار دیناریان به خزمه تگوزاره که ی داوه له گه ل به لینی نازاد کردیندا نه گه ر نه و پلانه جیه جی بکات، نه م خزمه تگوزارهش هه رکاتی بیویستایه نه و کاره بکات تیکده چوو پاشان هه ره شه ی کوشتیان لیکرد نه گه ر نه و کاره نه کات، نه وه بوو له کاتی کدا که به ترساندن و مژده پێدان هه لئرا بوو ژههری له سه ر نینۆکی هه لگرتوو و کاتی شه ربه تی برد بۆ عومهر ژههره که ی فری دایه ناویه وه پاشان بردی بۆ عومهر (رضی الله عنه)، ئه ویش خو اردیه وه هه ر که گه شته ناوسکی هه ستی پی کرد^۳.

له موجهیده وه هاتوو نه لی: عومهر (رضی الله عنه) پی وتم: خه لکی چی ده رباره ی من ده لێن؟ وتم: نه لێن جادوت لیکراوه؟ وتی: من جادوم لی نه کراوه، پاشان خزمه تگوزاره که ی بانگ کرد و پی وت که چی وای لی کردیت که ژههرم ده خو ارد به دیت؟ وتی: هه زار دینار که پیم دراوه و به لینی نه وه ی که نازادم بکه ن، عومهریش وتی: هه زار دیناره که بینه نه ویش هینای و عومهریش خسته به توماله وه، پاشان پی ی وت: برۆ بۆ شوینیک که کهس نه تینیه ته وه^۴.

۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۳) الحلیه (۵ / ۳۴۲).

۲ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۳)

۳ - سیره عمر لابن الجوزی، ل: ۳۱۶ - ۳۱۷.

۴ - تذکره الحفاظ (۱ / ۱۲۰).

کهواته: هۆکاری راسته‌قینه‌ی نه‌خۆشی و مردنی ژهر پێدانیه‌تی وه‌ك رپوایه‌ته‌كان باسیان لێوه کردووه^۱، بێ‌گومان لێ‌خۆشبوونی له‌و خزمه‌تگوزاره‌ی که ژهری ده‌رخوارد دا و بووه هۆی کوشتنی له‌گه‌ڵ نه‌وه‌دا که توانای کوشتنی هه‌بوو به‌ خراپترین شیوه، هه‌روه‌ها پرسیار لێ‌کردنی ده‌رباره‌ی هۆی ژهر پێدانی له‌ کاتێکدا که توانای هه‌بوو به‌ زۆر دانپادانانی مسۆگه‌ر بکات و پاشان فرمانی تۆ‌له‌ سه‌ندنه‌وه له‌ هه‌موویان بدات نموونه‌یه‌کی به‌رزى لیبوردیه‌یه، دیاره به‌رزترین و به‌نرخترین شت به‌لای عومه‌روه‌(ﷺ) نه‌وه بوو که رێژه‌ی چاکه‌کانی زیاد بکات بۆیه لیبوردنی پێ‌باشتر بوو له‌سه‌ر خستنی ناره‌زوو و ده‌رونی^۲.

۳- **عومه‌رى شوینى گۆره‌که‌ی خۆی ده‌کریت:** خاکی بوونی عومه‌رى کورپی عبدالعزیز به‌ نه‌ندازیک بو که کاتی باسی شوینی چواره‌میان بۆ کرد له‌ ژووره‌که‌ی عائشه‌دا که گۆری پێغه‌مبه‌رى خوا(ﷺ) نه‌بو به‌کر و عومه‌رى تیا به‌ و، وتیان: نه‌گه‌ر نزیك بپوایه‌ته‌وه له‌ مه‌دینه هه‌تا وه‌کو له‌گه‌ڵ نه‌واندا بنیژرایه‌یت، نه‌ویش فهرمووی: سویند به‌خوا نه‌گه‌ر خوای گه‌وره‌ نازارم بدات به‌شتیک - جگه له‌ ناگر، چونکه به‌رگه‌ی ناگرم - نه‌وه به‌لامه‌وه خۆشه‌ویسته‌ره له‌وه‌ی که خۆم به‌شیاو بزایم بۆ نه‌وه^۳ بۆیه عومه‌رى کورپی عبدالعزیز(ﷺ) شوینی گۆره‌که‌شی به‌پاره‌ی تاییه‌تی خۆی کړی نه‌مه‌ش به‌هۆی پارێزکاری و لیبرسینه‌وه‌ی توندیه‌وه بوو بۆ ده‌روونی خۆی. له‌ رپوایه‌تیکه‌شدا هاتوه که - له‌ نه‌خۆشی مردنیدا - به‌ خه‌لکانی ده‌رووبه‌رى وتوو له‌ شوینی گۆره‌که‌م له‌و قه‌شه‌یه‌ بکړن، کابرای گاوریش پێی وت: سویند به‌ خوا من نزیکی و دراوسییه‌تی تۆ به‌به‌ره‌که‌ت ده‌زایم نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران، نه‌وه‌ش رێژیکه‌ بۆ من که گۆره‌که‌ت له‌ زه‌وی مندا بێت و به‌بێ‌پاره‌ پێتی ده‌ده‌م و گه‌ردنت نازاد بێت، به‌لام عومه‌ر رازی نه‌بوو و وتی: یان شوینی گۆره‌که‌م پێ‌ده‌فرۆشن یان له‌ شوینیکی تر ده‌یکړم، پاشان داوای نرخى زه‌ویه‌که‌ی کرد که رپوایه‌ته‌كان جیاوازن ده‌رباره‌ی و نه‌لین: دوو دینار بووه و نه‌شلین شه‌ش و تراویشه‌ سێ دینار، نه‌وه بوو

^۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۴).

^۲ - التاريخ الاسلامي (۱۶ / ۲۲۹).

^۳ - سیره عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزي، ل: ۳۲۱ - ۳۲۴، فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۵).

پاره‌کھیاں ہینا و دای بہ کابرای گاور، خاوان زوہویہ ککش وتی: نہ گھر لہبہر ئوہ نہ بیت کہ لیمان دورور بکہوتتہوہ پاره کہم لی و ہرنہدہ گرت^۱.

۴- وہ سیہ تی بویہ زیدی کوری عبدالملکی جینشینی: عومہر کوری عبدالعزیز نامہیہ کی نویسی بویہ زیدی کوری عبدالملک - لہ نہ خوئی مہرگیدا - و تیایدا ہاتبوو: بہ ناوی خوی گہورہ و میہرہ بان: لہ بہندہ ی خوا عومہر - ئہ میری باوہ پرداران بویہ زیدی کوری عبدالملک، سلوت لی بیت: من سوپاسی ئوہ خویہ دہ کہم کہ جگہ لہو خویہ کی تر نیہ پاشان من نہم نامہیہت بویہ دنووسم لہ کاتیکدا کہ لہ سہرہ مہرگدام، ئہ شزانیہت کہ من بہرپرسم لہوہی کہ یتیم سپیردراوہ و پاشای دنیا و قیامت لیم دہر سیتہوہ لہ سہری و ناتوانم ہیچ کردہوہیہ کی خومی لی بشارمہوہ، چونکہ دہ فہرموی: ﴿ فَلَنَقُصَّنَّ عَنْتِهِمْ أَعْلَامَهُنَّ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴾ (الأعراف: ۷). واتہ: جا سویند بہ خوا بہ راستی (ئوہی کردوویانہ) بویان دہ گپرنہوہ لہ رووی زانیاریہوہ وہ ئیمہ ہیچ کاتی بی ناگا نہ بووین (لییان).

جا نہ گھر خوی میہرہ بان لیم خوش بیت ئوہ سہرفراز دہم و لہ مہترسی گہورہ رزگارم دہ بیت، ئہ گہرہ لیشم برہنجی ئوہ فور بہ سہرم جیم بہ سہر دی، داوا ئہ کہم لہ خوا تاك و تہنہا و بی ہاوا لہ کہ بمپاریتیت لہ ناگر بہ رہ جہتی خوی رہ زامہندی خوی و بہہ شتم پی بہ خشیت، توش لہ خوا بترسہ و ناگات لہ زپردہستہ کانت بیت، چونکہ توش ماوہیہ کی کہم دوی من دہ میتتہوہ پاشان دہ گہریتتہوہ خزمہت خوی بہ ناگا و بہ بہزہی^۲.

لہ ریوایہ تیکیشدا ہاتوہ: ... سولہ یمانی کوری عبدالملک بہندہ یہک بوو لہ بہندہ کانی خوا، خوی گہورہ مراندنی و منی دیاری کرد بہ جینشینی و دوی منیش یہ زیدی کوری عبدالملکی دیاری کرد، ئہ گہر ئوہ کارہی منیش بویہ زن ہینان و پاره کو کردنہوہ بوایہ ئوہ خوی گہورہ دہولہ مہندی و خوشگوزہ رانیہ کی بی ویتہی بی دہ دام، بہ لام لہ لپرسینہوہیہ کی توند و ورد دہ ترسم، لہ سہری جگہ لہوہی کہ خوی گہورہ رتی پنداوم والسلام علیکم ورحمہ اللہ.

^۱ - سیرة عرم بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۳۲۲ - ۳۲۳

^۲ - سیرة عرم بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۳۱۸ - ۳۱۹

لیره ده عومهری کوری عبدالعزیز به پی توانا ناموژگاری یهزیدی کوری عبدالملکی جیشینی خوی کرد و بهباشی ناگاداری کردهوه و ترساندی لهسه دهنجامی نهم کاره و نمونهی زوری بو هینایهوه و داوای پهندهوهگرتن له پیشینانی لی کرد و بهباشی ناگاداری کردهوه^۱.

۵- **وهسیهتی بومندالهکانی لهسه ره مهر گیدا:** کاتی نهخوشی زوری بو عومهری کوری عبدالعزیز هینا مهسله مهی کوری عبدالعزیز هاته لای و وتی: نهی ئه میری باوهر داران: تو دهمی مناله کانت بهستوه بهرامبر بهم سامانه، جا نه گهر وهسیهت بکر دایه و بتسپار دایه به من و خزمه کانت ههتاوه کو نهر کی نهوانت له کول بکهینهوه، کاتی عومهر نهمه ییست: وتی: دامنیشتین نهوانهش دایانیشاند ئینجا وتی: گویم له قسه کهت بو نهی مهسله مه، نهوه که دهلی: دهمی منداله کانت بهستوه له بهرامبر نهو سامانه دا نهوه من هیچ شتیکم لی قهدهغه نه کردون که مافی خویان بیت و شتیکیشم پی نه داون که مافی خه لکی تر بیت، ده رباره ی وهسیهتیشم بو یان نهوه وهسیهتم بو کردون بهوهی: ﴿ إِنَّ وَلِيَّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (۱۹۶) ﴾ سورة الاعراف.

واته: بهراستی پشتیوان و دوستی من ههر خواجه نهو (خواهیه) ی که قورنانی نارد هه خواره وه وه ههر نهویش پشتیوانی چا که کاران ده کات.

مناله کانی عومهریش به کیکن له دو کهس: یان پساو چا که و خوا دهوله مهندی ده کات، یان پیچه وانهی نهوه به که نامه وی من به کهم که سیک بم که هاو کاری بکه به پاره بو سه ریچی کردنی پهروه ردگار پاشان وتی مناله کانت بو بانگ بکه، کاتی هاتنه لای و بینینی ئاو به چاوی داهاته خواره وه و وتی: چهند کوریکم دهوی بههزاری جیان بهیلم و هیچیان نه بیت و پاشان گریا و وتی: روله کانت من خیریکی زورم بو جیهیشتون، ئیوه برۆنه لای ههر موسلمان و نههلی ذیمه یهک نهوه کومه له مافیکتان پی رهوا ده بین، منیش له نیوان دوو ریگه دام:

یان ئیوه دهوله مهنند بین و من بچمه دۆزه خه وه، یاخود ههزار بن ههتاوه کو دوا بهمین رۆژ و من بچمه بهههشت، منیش ههزار بوونتام پی خوشتره، ههستن خوابنا پارێزیت، ههستن خوا رۆزیتان بدات^۲.

^۱ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۴۷).

^۲ - سیره عمر، لابن عبدالعزیز، ل: ۱۱۵، ۱۱۶، التاريخ الاسلامي (۱۶ / ۲۲۰).

له‌ریوایه‌تیکێ تریشدا هاتوو: که عومەر وه‌سیه‌تی کردوه بۆ مه‌سه‌لمه‌ که‌له‌سه‌ره‌ مه‌رگی دا ناماده‌بی و سه‌ره‌رشتی شو‌ردن و کفن‌کردنی بکات و له‌گه‌لیدا بجیت هه‌تاره‌ کو گۆره‌که‌ی و دای به‌یلتیه‌ ناو گۆره‌که‌ی پاشان سه‌یریکی کرد وتی: سه‌یر بکه‌ ئه‌ی مه‌سه‌لمه‌ بزانه‌ منت له‌ چ شویتیکدا جی هیشتوو هه‌نیاش به‌ چ حالیکه‌وه‌ راده‌ستی کردوم، مه‌سه‌لمه‌ش وتی: ئه‌مه‌ سه‌د هه‌زار دینار، به‌ ناره‌زووی خۆت وه‌سیه‌تی تیدا بکه‌ وتی: به‌لام له‌وه‌ باشتر ئه‌وه‌یه‌ ئه‌ی مه‌سه‌لمه‌ که‌ بیگپرته‌وه‌ بۆ ئه‌و جیه‌ی که‌ لیه‌وه‌ هه‌ناوته‌ مه‌سه‌لمه‌ش وتی: خوای گه‌ره‌ له‌بری ئیمه‌ پاداشت بداته‌وه‌ ئه‌ی ئه‌میر، سویند به‌ خوا دلانیکی ره‌قت نه‌رم کرد و یادی پیاوچاکانت خستینه‌وه‌^۱. له‌م دوو ئاسه‌وار و (أثر) ه‌شدا چهند وانه‌ و په‌ندیک هه‌یه‌، له‌ رووداوی یه‌که‌م دا ئه‌وه‌ی پارێزگاری ئه‌میری باوه‌رداران ئه‌بینین ته‌نانه‌ت له‌وه‌سیه‌تی دا بۆ مناله‌کانی پاش مردنی، ئه‌وه‌ بوو رازی نه‌بوو که‌ له‌ دنیا ده‌ربجیت و شتیک له‌گه‌ردنیدا بیت که‌ نه‌زایت به‌ چ شیوه‌یه‌ک جیه‌جی ده‌کریت و له‌وانه‌یه‌ وا هاتبیت به‌ هزریدا که‌ نه‌گه‌ر وه‌سیه‌تی سه‌ره‌رشتی کردیان بۆ یه‌که‌یک له‌ خزمه‌کانی بکات ئه‌وه‌ له‌سه‌ر چاویه‌یک پاره‌یان بۆ داین بکات که‌ حه‌لال نه‌بیت و به‌هۆی ئه‌م کاره‌شه‌وه‌ گوناهبار بیت، بۆیه‌ هانای هه‌تا بۆ په‌روه‌ردگار و کاروباری منداله‌کانی بی سپارد، دیاره‌ پیتی وابوو له‌ مامه‌له‌کردنی منداله‌کانیدا که‌وتوته‌ نیوان دوو شته‌وه‌: یان ده‌وله‌مندیان بکات له‌ ژبانی دونیادا، ئه‌مه‌ش به‌وه‌ی به‌شیک له‌ مال و سامانی موسلمانان یی بدات و به‌هۆیه‌وه‌ دوچار ی ناگری دۆزه‌خ بیت، یاخود له‌و داهاته‌ که‌مه‌ حه‌لاله‌وه‌ خه‌رجیان بکیشیت که‌ دووره‌ له‌ گومان ئه‌مه‌ش له‌ شنه‌ی به‌هه‌شت به‌هره‌مندی ده‌کات.

ئه‌وه‌ بوو ریگای دوهمی هه‌لبژارد له‌گه‌ن متمانه‌ی ته‌واوی به‌وه‌ی که‌ خوا نایانفه‌وتبیت و نامازه‌شی به‌وه‌دا وه‌ که‌ ئه‌و سومعه‌ت و ناویانگی چاکی بۆ به‌جی هیشتون و ده‌بنه‌ جیی ریز و سوژی هه‌موو موسلمانان و ئه‌هلی ذیمه‌. ئه‌مه‌ش میرات و پاشاوه‌یه‌کی گرنگه‌ که‌ به‌ سامانی دنیا مه‌زه‌نده‌ ناکریت لای خه‌لکانی ژیر و روشنیر، کاتی که‌ ئه‌شلیت (کوری عومەر له‌ نیوان ئه‌م دوو که‌سه‌دایه‌ یان پیاویکی سالت ده‌بیت و خوا ده‌وله‌مندی ده‌کات یاخود پینچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌ ده‌بیت و منیش یه‌که‌م که‌سیک نام که‌ به‌ پاره‌یارمه‌تی بده‌م بۆسه‌ر پینچی کردنی په‌روه‌ردگار) ئه‌مه‌ نامازه‌یه‌کی

^۱ - هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل: ۱۲۲، ۱۲۳، التریخ الاسلامی (۱۶ / ۲۲۲).

جوانه بۆ له گه‌لدا بوونی خوا و پاراستنی ئەولیاکانی، ئەمەشی له فەرمايشتی: ﴿وَهُوَ تَوَلَّى الصَّالِحِينَ﴾^١ (الأعراف: ١٩٦). وه هیناوه و ناماژیه کیشه بهوهی که گرنگ نهوهیه که باوک هه موو هه ولێکی بخاته گهر بۆ پهروه ده کردنی مناله کانی به شیوهیه کی باش هه تاوه کو خوی گهوره بیانبارێت.

هه رگیزیش گرنگ نیه که ههول بدات بۆ دهوله مهنه د کردنیان دوی خوی، چونکه نه گهه سالتح و چاک نه بن نهوه نهوه پارهیه ده بیته هۆکار و پشتیوانیک بۆ سه ریچی کردنی خوی گهوره^١ له ناسه واری دووه میشدا نه میری باوه رداران عومهری کوری عبدالعزیز مه سله مهی کوری عبدالملک نامۆزای ریتمای ده کات بۆ ورد بوونه وه له پهیدا کردنی پاره دا و بۆی روون ده کاته وه که به خشین مال وه ک خیر یان دیاری جه لاتی ناکات، به لکو پیوسته ناگامان له شیوازی پهیدا کردنی بیت، چونکه نه گهه مرۆف مافی له و سامانه دا نه بوو نهوه ده بیت بیگی پتسه وه بۆ خاوه نه که کانی و هه رگیز به خشین نه و ماله وه ک خیر یان دیاری نه ستۆی نه و که سه پاک ناکاته وه له تاوان^٢.

٦- وه سیه تی بۆ نه و که سه ی که دهیشوات و کفنی ده کات: له رافیعی کوری حفصی مه ده نیه وه که عومهر به ره جانی وت: نه گهه من مردم و شمتان و کفتان کردم و نوێژتان له سههه کردم دا تان هیلامه ناو گۆره کهم، نهوه نه و خشته راکیشه که لای سههه دایه، جا نه گهه بینتان روم له قیبله یه نهوه سوپاس و ستایشی خوا بکهن، نه گهه بینستان که له قیبله ترازاوم نهوه برۆ دهروه بۆ ناو مو سلمانان و داوایان لی بکه که نه رۆن هه تاوه کو لای خوا تکام بۆ ده کهن، نه لی: کاتی خستمانه گۆره وه خشته که مان له ژیر سههه ی دا لابر د به لای قیبله دا وه رگهه را و ئیمهش سوپاس و ستایش خوامان کرد^٣.

٧- جهز نه کردنی له ئاسان کردنی مردن بۆی: عومهری کوری عبدالعزیز (رضی الله عنه) نه لی: جهز ناکه ن گیان کیشانم ناسان بیت، چونکه دوایه مین شتی که که باوهه ر دار پاداشتی تیا دا ده ست

١ - التاريخ الاسلامي (١٦ / ٢٢٢).

٢ - هه مان سه رچاوه (١٦ / ٢٢٢).

٣ - الكتاب الجامع لسیره عمر بن عبدالعزیز (٢ / ٦٤٤، ٦٤٥).

ده كهويت^۱. له رېوايه تېكي تریشدا هاتووه: پيم خوش نيه گيان كيشانم ناسان بيت، چونكه دوايه مين شتيكه كه مروّف به هويه وه گوناھي هه لېبوه ريت^۲.

۸- بارودوخي له كاتي سهره مهرگدا: له كاتي سهره مهرگيدا عومهرى كورى عبدالعزيز وتي: برونه دهره وه كهس ليړه نه مييت، لهو كاته شدا مه سلهمه ي كورى عبدالملكي له لايو، نه وانيش چوونه دهره وه و مه سلهمه و فاتيمه ي خيّراني كه خوشكي مه سلهمه بوو له بهر دهرگا كهيدا دانيشتن و گويان لي بوو نه يوت: مهرحبا له دم و چاوانه كه دم و چاوي مروّف و جنوكه نين^۳.

له رېوايه تېكي تریشدا هاتووه: ... فاتيمه ي كچي عبدالملك وتي: گويم له عومهر بوو له روژاني نه خوشيدا نه يوت: خوا يه مردغمان لي وهك خوي! بشاره وه نه گهر بوي يهك كاترميريش بيت. كاتي روژي گيان كيشاني هات من له لاي دهرچوم و له ژورنكي تردا دانيشتم كه نه كهوته نيوان ژوره كاغانه وه و گويم لي بوو نه يوت: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ (القصص: ۸۳). واته: نهو مالي دوا روژه (بهه هشت) دهيدهن بهو كه سانه ي نه بهرزي و خو به زل زاني يان دهويت له زهوي دا نه دهست دريژي و خراپه كاري وه سهرنه نجامي چاك بو خو باريزانه.

پاشان بيدهنگ بوو و منيش هيچ دهنگ ورته يه كم نه ده بيست و وتم به خزمه تگوزاره كه ي: برو سهرنك بده له نه ميري باوه پرداران، نه ويش چووه ژووره وه هاواري كرد، منيش هه ستام و چوومه لاي و رووي بهره و قبيله وه چهرخاندوو و چاوي به دهستيكي نوقاندو و ده مي شي به دهسته كه ي تري داخست، بهم شيوه مرد ره جهتي خوي لي بيت^۴.

له رېوايه تېكي تریشدا هاتووه: عومهرى كورى عبدالعزيز له نه خوشي مهرگيدا وتي: دامنيش تين، نه وانيش دا ياننيشانده و وتي: من نهو كه سهم كه فه رمانت پيكردم و كه مته زخه ميم كرد و نه هيت ليكردم و سهر پيچيم كرد به لام هيچ خوايهك نيه جگه له الله پاشان سهرى بهرز كرده وه و بهوردى

۱ - هه مان سهرچاوه (۲ / ۶۴۸).

۲ - هه مان سهرچاوه (۲ / ۶۴۸).

۳ - هه مان سهرچاوه (۲ / ۶۵۲).

۴ - هه مان سهرچاوه (۲ / ۶۵۳).

سهرنجی ددها و وتیان: تۆ زۆر به وردی سهرنج ددهیت، وتی: من ناماده بوانیک ده بینم که نه مرزوقن و نه جنۆ که پاشان گیانی سپارد^۱. نه خشی سهر نهنگوستیله که شی عومهری کورپی عبدالعزیز باوه رداره به خوا بوو.

۹- بهرواری کۆچی دوایی: خلیفه زاهید عومهری کورپی عبدالعزیز له رۆژی ههینی بیسته مین رۆژی ره جهبی سالی ۱۰۱ ک کۆچی دوایی کرد به پیی راستترین ریوایته و بیست رۆژ به نه خشی مایه وه و له دیر سه معان له ناوچهی مهعه ربه له شام کۆچی دوایی کرد، دوای تیهه ر بوونی دوو سال و پینج مانگ و چوار رۆژ به سهر خه لافه تی دا و له ته مه نی سی و نۆ سالی و پینج مانگی دا، به لام له راستین ریوایته دا هاتوه که ته مه نی چل سال بووه^۲.

۱۰- نه و مان و سامانه ی که عومهری کورپی عبدالعزیز به جیی هیشت: ریوایته کان جیاواز له سهر نه و بره سامانه ی که عومهری کورپی عبدالعزیز به جیی هیشت به لام هه موو ریوایته کان هاوړان له سهر که می بره که ی^۳، له و ریوایته تانه ش نه و ریوایته ی که عومهری کورپی حفصی معیطی گپراویه تیه وه نه لی: عبدالعزیزی کورپی عومهری کورپی عبدالعزیز بۆی باسکردین نه لی: وتم: چهند پاره ی بۆ جیه هشتن؟ نه ویش زه رده خه نه یه کی کرد و وتی: خزمه تگوزار نکمان بۆی باسکردم که سهر په رستی خه ر جی ده کرد وتی: عومهری کورپی عبدالعزیز له سهر مه ر گیدا پیی وتم: چهند پاره ت لایه؟ وتم: چوار ده دینار، وتی: نه توانن له مالیکه وه پی بگوین نه وه بۆ مالیکه تر، وتم چهندیک میراتی به جیه هشت له بنه مال که یه وه وتی: شه شه سه د دینار مان له عومهره وه بۆ جی مابوو بۆ دوازه پیاو شه ش نافرته نیمه ش به سهر پازه ده دا دابه شکان کرد، چونکه پشکی شه ش نافرته که یه کسانه به سی پیاو^۴، راسته که شی نه وه یه که پیاوه کان یازده کهس بوون، چونکه عبدالملک ی کورپی پیشت مرد بوو^۵.

^۱ - هه مان سهر چاوه (۲ / ۶۵۴).

^۲ - تاریخ القضاء، ل ک ۳۶۳.

^۳ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۵۰) تذکره الحفاظ (۱ / ۱۱۸).

^۴ = سیره عرم بن عبدالعزیز لابن الجوزی، ل: ۳۳۷.

^۵ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۵۵).

ئىبن الجوزى ئەلئى: پىم گەشتووو كە مەنصور بە عبدالرحمانى كورى قاسمى كورى محمدى كورى نەبو بە كرى كورى صديق (رضي الله عنه) ى وتووو نامۆزگاريم بكة، نەوئش وتى: عومەرى كورى عبدالعزيز مرد و لە پاش خۆى يازدە كورى جىهتشت و ميراكەشى حەقدە دىنار بوو كە بە پىنجيان كفىيان كرد و دوو دىنارشى درا بە شوئنى گۆرپە كەى و نەوى ترى بەسەر مندالە كانيدا دابەش كرا و ھەر يە كىيان نۆزدە درھەمى بەر كەوت، ھشامى كورى عبدالملك ىش كۆچى دواىي كرد و يازدە كورى بە جى ھىشت و ميراكەشى دابەش كرا و ھەر كورىي كى ھەزار ھەزارى بەر كەوت، بەلام كورىي كى عومەرى كورى عبدالعزيز م بىنى لە رۆژي كدا سەد نەسبى بەخشى بۆ جىھاد كردن لە پىناو خوا دا و كورىي كى ھشامىشم بىنى خىريان بى دە كرد^۱. لەمەى پىشەوہ بۆمان دەردە كەوئت كە ئەو پارەى زۆرەى كە عومەرى كورى عبدالعزيز لە باوكىوہ بۆى جىما - كە برىكى زۆر بوو - بەرەبەرە كەم بوو يەوہ ھەتاوہ كو كۆچى دواىي كرد رەجەتى خواى لى بىت.

۱۱- ستايش كردنى عومەرى كورى عبدالعزيز دواى كۆچى دواىي كردنى:

- أ- مەسلەمەى كورى عبدالملك: كاتى عومەر كۆچى دواىي كرد و بە داپۆشراوى بىنى وتى: رەجەتى خوات لى بىت بەراستى دلانىكى رەقت نەرم كرد و پىاو چاكانت بىرخستىنەوہ^۲.
- ب- فاتىمەى كچى عبدالملك: لە ھەبىبى كورى ئەلوەردەوہ، ئەلئى: بۆيان باس كردين كە عومەرى كورى عبدالعزيز كاتى كۆچى دواىي كرد، زانايان ھاتنە لای خىزانە كەى و دلنەوايان دە كرد و پىيان وت: ھاتوئن سەرەخۆشيت لى دە كەين، چونكە نەمە كۆستى ئومەتە، كەمىك باسى عومەردمان بۆ بكة رەجەتى خوات لى بىت: لەمەلەوہ چۆن بوو؟ چونكە شارەزاترئن كەس دەربارەى پىاو خىزانە كەبەتى، فەرمووى: سوئند بەخوا عومەر نوئز و رۆژى لە ئىنوہ زىاتر نەبوو، بەلام كەسەم نەبىنەوہ ھىندەى عومەر لەخوا بترسيت، سوئند بەخوا لەخۆشترئن كاتى پىاودا كەسەر جىگەبە لە گەل ھاوسەرە كەبىدا يادى خواى دە كەوتەوہ وەك بالتندەبەك كە بكوئتە ناوہوہ ھەلدەبەرى، پاشان بە دەنگى بەرز دە گرىا ھەتاوہ كو ئەموت: ئىستا گىيانى دەردەچىت و پىخەفە كەم پتوہ لادەبرد، بۆبە ئەموت: خۆزگە نەم پۆستى خەلىفەبە ھىندەى

^۱ - سيرة عمر لابن الجوزي ن ل: ۳۳۸.

^۲ - فقه عمر بن عبدالعزيز (۱ / ۵۶).

دووری نیوان رۆژه‌لەت و رۆژئاوا لە ئیمه‌وه دوور ده‌بوو، سوێند به‌خوا له‌و کاته‌وه‌ی که
چووبینه‌ته‌ ناویه‌وه‌ی خۆشیمان نه‌بینوه ^۱.

ج- **حه‌سه‌نی به‌سری**: کاتی هه‌سه‌ن ناگادار کرایه‌وه له کۆچی دوایی عومه‌ری کوری عبدالعزیز
وتی: ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ ئە‌ی خاوه‌نی هه‌موو ^۲ جۆره چاکه‌یه‌ک.

د- **مه‌کحول**: که‌سم نه‌بینوه هه‌نده‌ی هه‌نده عومه‌ری کوری عبدالعزیز له خوا ترس و دنیا
نه‌ویست بێت.

ه- **یه‌زیل‌دی کوری حوشب**: که‌سم نه‌بینوه هه‌نده‌ی هه‌سه‌نی به‌سری و عومه‌ری کوری عبدالعزیز ^۳
له خوا ترس بن، وات ده‌زانی که ناگر ته‌نها بۆ نه‌وان دروستکراوه ^۴.

و- **گریانی راهیب و قه‌شه‌کان بۆی**: له نه‌و زاعیه‌وه نه‌لی: له به‌خاکسپاردنی عومه‌ری کوری
عبدالعزیزدا به‌شداریم کرد، پاشان به‌ره‌و شاری قنسرین به‌پێی که‌وتم و به‌لای راهیبیکدا
تیه‌ریم وتی: ئە‌ی فلانه‌که‌س وایزاتم ناگات له کۆچی دوایی نه‌و پیاوه بوو؟ وتم به‌لی: پاشان
چاوی داخست و گریا وتم: بۆ ده‌گریت خۆ تۆ له‌سه‌ر ئاینی نه‌ونیت؟ وتی: من بۆ نه‌و ناگریم
به‌لکو بۆ چرایه‌ک نه‌گریم که له‌سه‌ر زه‌ویدا بوو کۆژایه‌وه ^۵.

ز- **پاشای رۆم و به‌تیراره‌که‌کانی**: عومه‌ری کوری عبدالعزیز وه‌فدیکی نارد بۆ پاشای رۆم بۆ
چهند کاروباریکی موسلمانان و هه‌قیق‌ک که بانگه‌یشتی ده‌کرد بۆی، کاتی چوونه‌ ژووره‌وه
بینان وه‌رگێڕێک بۆی ده‌دوێت و نه‌ویش له‌سه‌ر ته‌خته‌که‌ی پالی داوه‌ته‌وه و تاجی
به‌سه‌ره‌وه‌یه‌وه به‌تیراره‌که‌کانیش له‌لای راست و چه‌پی یه‌وه دانیشتون و خه‌لکانی تریش به
پێی پله‌وپایه‌ یان له‌ ده‌ورو به‌ریدان، نه‌وانیش مه‌به‌ستی خۆیان پێی گه‌یاند نه‌ویش به‌ جوانی و
باشی وه‌لامی دانه‌وه و له‌و رۆژه‌دا گه‌رانه‌وه و رۆژی دواتر نێردراوی پاشا هات به‌ شوێنیاندا
و نه‌وانیش گه‌رانه‌وه بۆلای پاشا نه‌ویش له‌ ته‌خته‌که‌ی دابه‌زیوو تاجه‌که‌ی له‌سه‌ر لابرد بوو

^۱ - سیره‌ عمر بن عبدالعزیز لابن الجوزي ل: ۳۲۹.

^۲ - البداية والنهاية، له ملامح الانقلاب، ل: ۵۶.

^۳ - فقه عمر بن عبدالعزیز (۱ / ۵۳).

^۴ - تاريخ الخلفاء للسيوطي، له ملامح الانقلاب، ل: ۵۵.

^۵ - صفة الصفوة (۳ / ۱۵۶).

سەر و سیمای گۆرا بوو نەتوت کۆستی کەوتوو، ئەو بوو پاشا وتی: ئەزانن بۆچی بانگم کردوون؟ وتیان: نەخێر، وتی ئەو کەسەى کە چاودێرى بەرزەو وەندىە کاغان دەکات لە نزیك ولاتى عەرەب نامەیه کى ناردوو و ئەلى پاشای عەرەب ئەو پیاوێ چاکە کۆچى دوایى کردوو، ئەوانیش خۆیان بى رانه گىرا و گریان پاشاش وتى: بۆ خۆتان نەگىرین یان بۆ ناینه کەتان یان بۆ ئەو؟ وتیان: بۆ خۆمان و نایمان و بۆ ئەویش، وتى: بۆ ئەو مەگىرین، بەلام بۆ خۆتان هەتادەتوانن بگىرین، چونگە ئەو بۆ شوینیک چووێ باشتر لەوێ کە جى هیشتوو، ئەو دەرترسا لەوێ کە لە گۆرپا یەلى خوا دەر بچىت و خواش هەرگىز ترسى هەردوو دىای لەدەدا کۆناکاتوو، من هیندە چاکە و خواناسى و راستگۆییم بۆ باس کراوێ نەگەر کەسىک هەبوا یە دوای عىسای مردوى زىندوو بکرا دایەتوو ئەو و ام دەزانى کە ئەو مردوو زىندوو دەکاتوو، هەر وەها من هەوالى ناشکراو نەینیم بى دەگەشت و بۆم دەر کەوتوو کە نىوان خۆى و خواى پاکتر و چاکتر بوو لە رواله تى، هەرگىز سەرسام نەبووم بەم رايهیهى کەوازى لە دویا هیناوێ لە کىونیک داخوا پەرسى دەکات، بەلکو بەو پیاوێ سەرسام کە دویا لە ژىر دەستیدا بوو دلى بۆى لى نەدا هەتاوێ کە وەك ئەو رايهیهى لى هات، بىگومان خەلکانى باش تەنها ماوێه کى کەم لە گەن خەلکانى خراپدا دەمیننوو^۱.

۱۲- ئەو کەراماتانەى کە دراوونەتە پائى ئەکاتى سەر دەمە گیدا: لە حسەنى قساروو^۲ ئەىگىز نەوو و ئەلىن وتوێه تى: لەسەردەمى عومەرى کورپى عبدالعزىزدا مەرم دەهیتا و رۆژىکىان بەلای شوانیکدا تىپەرىم کە لە مەرە کانىدا نزیکەى سى گورگ هەبوو و امزانى سەگن. بۆیە پىم وت: ئەى شوانى نىشت چىه بەم هەموو سەگە؟ وتى کورم، ئەمانە سەگ نىن، بەلکو گورگن وتم: " سبحان الله " گورگ لەناو مەردا یە و زىانیا بى ناگەیه نىت. ئەلىن وتى: کورم ئەگەر سەرباش بوو ئەو لاشە هىچ خەمى ناوى^۳. وایندە چىت کە ئەم چىرۆکانە زىادەرە وىان تىادا کرا بىت ئەگىنا لەسەردەمى پىغەمبەرى خوا و (ﷺ) دروستبوونى دەولەت لە

۱ - مروج الذهب (۳ / ۱۹۵) فقه عمر بن عبدالعزىز (۱ / ۵۴).

۲ - لەوانه یە جسر القصاب بىت: جىاوازى هەیه لەسەرى و زۆرىنە بە لاوازى دەزانن.

۳ - الکتاب الجامع لسیره عمر بن عبدالعزىز (۲ / ۶۷۰).

مهدينه دا و له سدر دهمی خه لافه تی راشیدینشدا نه بیستراره که گورگ له گهن مهردا له
وه رابیت.

نهمه و چه نندین خه وی باش به عومره وه بینراوه (ﷺ) خه لکی به هه موو تویره کانیه وه به گشتی
و، زانا و خواناس و پیاو چاکان به داخ بوون بو له ده ستدانی^۱.

۱۲- نه وشیعرا نهی که نه شیوه نی دا وتراوه:

أ- أثیر عزة دهر باره ی نه لئی:

عمت صنائعه فعم هلاکه فالناس فيه کلهم ماجور
والناس ماتمهم عليه واحد في کل دار رنه و زفیر
یثی عليك لسانک من لم توله خیراً لأنک بالثناء جدير
رد صنائعه عليه حیاته فکانه من نشؤها منشور^۲

ب- جه ریریش نه لئی:

ینعی النعاه امیر المؤمنون لنا یا خیر من حج بیت الله و اعتمرا
حملت امرأ عظیماً فاضطلعت به وقمت فيه بأمر الله یا عمرا
الشمس کاسفة لیست بطالعة تبکی عليك نجوم الليل و القمر^۳

ج- ههروه ها محاربی کوری دثار نه لئی:

لو أعظم الموت خلقاً أن یواقعه لعدله لم یصک الموت یا عمر
کم من شریعة عدل قد نعشت لهم کادت تموت و أخرى منک تنتظر
یا لهف نفسي و لهف الواجدین معی علی العدول التي تغتلبها الحفر
و أنت تتبعهم لم تأل مجتهداً سقیا لها سنن بالحق تفتقر
لو كنت أملك و الأقدار غالبه تأتي رواحاً و تیاناً و تبکر^۴

۱ - البداية و النهایه (۱۲ / ۷۱۸).

۲ - البداية و النهایه (۱۲ / ۷۱۸).

۳ - البداية و النهایه (۱۲ / ۷۱۸).

۴ - البداية و النهایه (۱۲ / ۷۱۸).

ره‌حمتی خوا له نهمیری باوه‌رداران عومهری کورپی عبدالعزیز و خوای گه‌وره پله‌ی به‌رز بکاته‌وه له ناو پیاو چاک و موصلیحه‌کاندا، نهمه روخساره‌کانی ژیاننامه‌ی نیصلاح خواز و نویگه‌رانه‌و راشیدانه‌ی عومهری کورپی عبدالعزیز بوو که تیایدا له‌سهر ریپازی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌رؤشت. خوای گه‌وره‌ش نهم ژیاننامه‌یه‌ی بو پاراستین و دوری کات و سه‌رده‌مه‌کان له‌بیر خه‌لکی نه‌برده‌وه، نومید ده‌که‌ین که‌سانیک په‌یدا بین له‌ناو سه‌ر کرده‌کاغاندا که شوین پتی هه‌لبگرن نهمه‌ش به‌لای خواوه زه‌حمت نیه چ له‌م سه‌رده‌مه‌دا بیت یان له‌سه‌رده‌مانی دواتردا.

﴿... وَأَخِرُ دَعْوَانَا أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾
 " وَصَلَّ اللَّهُمَّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ "

پیرس

- ۳ پیشه‌کی
- ۱۱ باسی یه‌که‌م
- ۱۳ یه‌که‌م: ناو و نازناو شۆرته و بنه‌مائه‌ی:
 دووم: نه‌و هۆکارانه‌ی که کاریگه‌ریان هه‌بوو له دروستبوونی که سایه‌تی عومهری کوری
- ۱۹ عبدالعزیزدا:
- ۲۷ سی یه‌م: پله‌و پایه‌ی نه‌رووی زانسته‌وه:
- ۲۹ چوارهم: عومهر له‌سه‌رده‌می وه‌ئیدی کوری عبدالملک دا:
- ۴۰ پینجه‌م: عومهر له‌سه‌رده‌می سوله‌یمانی کوری عه‌بدوئه‌لیک دا:
- ۴۵ شه‌شم: خیلافه‌تی عومهری کوری عبدالعزیز:
- ۹۱ باسی دووم
- ۹۳ یه‌که‌م: گرنگترین سیفه‌ته‌کانی:
- ۱۱۱ دووم: روخساره‌کانی نیوکردنه‌وه لای عومهری کوری عبدالعزیز:
- ۱۲۵ باسی سی یه‌م
- ۱۲۷ یه‌که‌م: یه‌کتا په‌رستی:
- ۱۳۴ دووم: بیروباوه‌ری عومهری کوری عبدالعزیز سه‌بارته به ناوه جوانه‌کانی په‌روه‌ردگار:
- ۱۳۹ سی یه‌م: بیروباوه‌ری سه‌بارته به نه‌و سیفه‌ته ته‌واوانه‌ی که له زاتی خوادا هه‌ن:
- ۱۴۲ چوارهم: نه‌هیکردنی له به‌کاره‌ینانی گۆرستان وه‌ک مزگه‌وت:
- ۱۴۴ پینجه‌م: چه‌مکی نیمان لای عومهری کوری عبدالعزیز:
- ۱۴۶ شه‌شم: باوه‌ر به‌رۆژی دوایی:
- ۱۵۶ چه‌وته‌م: پابه‌ندبوون به قورنان و سوننه‌ت و رییازی خه‌لیقه‌کانی راشیدینه‌وه:
- ۱۶۱ هه‌شته‌م: هه‌لوئستی به‌رامبه‌ر به‌هاوه‌لان و ناکۆکی نیوانیان:
- نۆیه‌م: نیین قه‌بیم نه‌ئی زانایان جیاوازیان هه‌یه دهر‌باره‌ی مانای وشه‌ی ئال و به‌دیت و چه‌ند
- ۱۶۳ رایه‌کیان له‌و باره‌یه‌وه:
- ۱۶۹ باسی چوارهم
- ۱۷۱ یه‌که‌م: خه‌واربج:

- ۱۸۲ دوووم: شیعه:
- ۱۸۴ سی'یه م: قه‌ده‌ریه‌کان له‌سه‌رده‌می عومه‌ری کوری عبدالعزیز دا (ﷺ):
- ۱۸۸ چواره‌م: هه‌لویستی عومه‌ری کوری عبدالعزیز به‌رام‌بهر غه‌یلانی دیمه‌شقی:
- ۱۹۸ پینجه‌م: مورجینه:
- ۲۰۱ شه‌شم: جوهه‌میه:
- ۲۰۶ چه‌وته‌م: موخته‌زیله:
- ۲۰۸ نه‌وه‌ی که له‌خه‌وار یجه‌وه و مریان گرتووه:
- ۲۱۵ باسی پینجه‌م
- ۲۱۷ یه‌که‌م: ژییانی کومه‌لایه‌تی: گرنگیدان به‌من‌دال و خیزانه‌که‌ی:
- ۲۲۴ لی‌رده‌ا تیبینی نه‌م چه‌ند رینماییه‌ی خواره‌وه ده‌که‌ین:
- ۲۶۳ دوووم: عومه‌ری کوری عبدالعزیز و زانیان:
- ۲۷۰ سی'یه م: خویندنگه‌ زانستیه‌کان له‌سه‌رده‌می عومه‌ری کوری عبدالعزیز و ده‌وله‌تی نه‌مه‌وینا:
- ۲۸۷ چواره‌م: رییازی شوینکه‌وتوان – تابعین – بو‌را‌قه‌کردنی قورنانی پی‌روژ:
- پینجه‌م: هه‌وله‌کانی عومه‌ری کوری عبدالعزیز و شوینکه‌وتوان – تابعین – بو‌خزمه‌تکردنی
سونه‌ت:
- ۲۹۹ شه‌شم: رییازی ته‌زکیه و هه‌ئس و که‌وت له‌لای شوینه‌که‌وتوانی قوتا‌بخانه‌ی حه‌سه‌نی به‌سری
وه‌ک نموونه:
- ۳۱۰ چه‌وته‌م: عومه‌ر و نازاد سازه‌کان و هه‌لگرتنی گه‌مارو له‌سه‌ر قوسته‌نینه:
- ۳۴۸ هه‌شته‌م: گرنگی دانی به‌بانگه‌وازی هه‌مه‌لایه‌نه:
- ۳۵۱ باسی شه‌شم
- ۳۶۵ یه‌که‌م: نامانجی سیاسه‌تی نابووری لای عومه‌ر (ﷺ):
- ۳۶۸ دوووم: هو‌کاره‌کانی عومه‌ری کوری عبدالعزیز بو‌به‌دیه‌ینانی نامانجه‌ نابووریه‌کانی
ده‌وله‌ته‌که‌ی:
- ۳۷۰ سی'یه م: سیاسه‌تی دارایی عومه‌ری کوری عبدالعزیز له‌داهاته‌کاندا:
- ۳۷۷ چواره‌م: سیاسه‌تی به‌خشینی گشتی له‌لای عومه‌ری کوری عبدالعزیز (ﷺ):
- ۳۸۸ باسی چه‌وته‌م
- ۳۹۷

- ۳۹۹ یه کهم: له بواری دادووری و شایه تی داندنا:
- ۴۰۴ دووهم: دهرباره ی خوین و توئه سه ندنه وه:
- ۴۰۶ سی یه م: دهرباره ی دیه به هه موو جوړه کانیه وه:
- ۴۰۸ چوارهم: هدد و سزاگان:
- ۴۱۴ پینجه م: ته عزیره کان " ته مبی کردن ":
- ۴۱۶ شه شه م: دهرباره ی حوکه می زیندانه کان:
- ۴۱۸ جهوتهم: دهرباره ی حوکه مانی جیهاد:
- ۴۲۰ هه شته م: دهرباره ی ماره بپین و ته لاق:
- ۴۲۵ باسی هه شته م
- ۴۲۷ یه کهم: به ناویانگترین والی و کاربه دهسته کانی عومهری کوری عبدالعزیز:
- دووهم: سووریوونی عومهری کوری عبدالعزیز له سهر هه لبرژاردنی کاربه دهسته کانی له خه لکانی
- ۴۳۱ خواناس و چاکه کار:
- ۴۳۳ سی یه م: سهر پهرشتی راسته وخوی دهولته تی ده کرد به گه وره و بچوکه وه:
- ۴۳۶ چوارهم: پلاندانان له ئیداره ی عومهری کوری عبدالعزیز دا:
- ۴۳۸ پینجه م: ریکخستن له ئیداره ی عومهری کوری عبدالعزیز دا:
- ۴۴۲ شه شه م: خو پاراستن له گه ندنه ئی ئیداره ی له سهرده می عومهری کوری عبدالعزیز دا:
- ۴۴۷ جهوتهم: مهرکه زی بوون و لامهرکه زی بوون له ئیداره ی عومهری کوری عبدالعزیز دا:
- ۴۵۰ هه شته م: بنه مای مرونه ت - نهرمی نواندن - له ئیداره ی عومهری کوری عبدالعزیز دا:
- ۴۵۵ نویه م: گرنگی کات له ئیداره ی عومهری کوری عبدالعزیز دا:
- ۴۵۹ دهیه م: بنه مای دابه شکردنی کار له ئیداره ی عومهری کوری عبدالعزیز دا:
- ۴۶۳ له تاییه تمه ندیه کانی سوننه ت و یاسا خواییه کان:
- ۴۸۷ پییرس

سہرہ دہمی ٹہ میری باوہر داران
"عومہری کوری عبدالعزیز (رضی اللہ عنہ)"